Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Heelkundige onderwyzingen, waar in alles wat ter heling en genezing der uiterlyke gebreken behoort, benevens de maniere van verbinden, gevonden word, zynde te gelyk met een goed getal werktuigen, tot de heelkonst dienende, voorzien

https://hdl.handle.net/1874/276259

LAURENS HEISTERS

HEELKUNDIGE

ONDERWYZINGEN,

MET

AANMERKINGEN

VAN

HENDRIK ULHOORN.

VERKLAARING

VAN DE

TITELPRENT.

DE *God der Heelkonſt*, en de *Heelkonſt* zelf vertoonen
Hier door de Tekenkonſt twee van haar echte Zoonen,
Hoogleeraar HEISTER, als *Machaön* wydbefaamd
En ſchrandere ULHOORN, recht een *Podalier* genaamd,
Dewyl hy op 's Mans ſpoor, een langen reeks van jaaren,
De Heelkonſt oeffende by Mavors legerſchaaren,
En door zyn iever, en zyn oordeel, geeſt en vlyt,
Zich zelf die ſchoone Konſt geheel heeft toegewyd.
De *Liefde*, een Kindtje houd in de eene hand beſlooten,
Het nutte *Werktuig*, dat nooit lyder heeft verdrooten;
Een *Spiegel* en een *Slang* bevat de ſlinkerhand.
Zy leeren, dat deez' Konſt is moeilyk voor 't verſtand,
En dat voorzichtigheid haar altoos moet beſtieren.
De werkzaamheid word door de nyverigſte aller dieren,
De ſchrand're *By* verbeeld, en door den fieren *Leeuw*
De wakkerheid, niet bang voor noodeloos geſchreeuw.
Apol, beloonende de daaden zyner Zoonen
En kleener Zoonen, koomt hunn' hoofd met Lauw'ren kroonen;
Als achtend' hen de lof van Hem, hunn' Vader waard,
Terwyl de ſchelle Faam hun roem bazuind langs d'Aard'.

L. PALUDANUS.

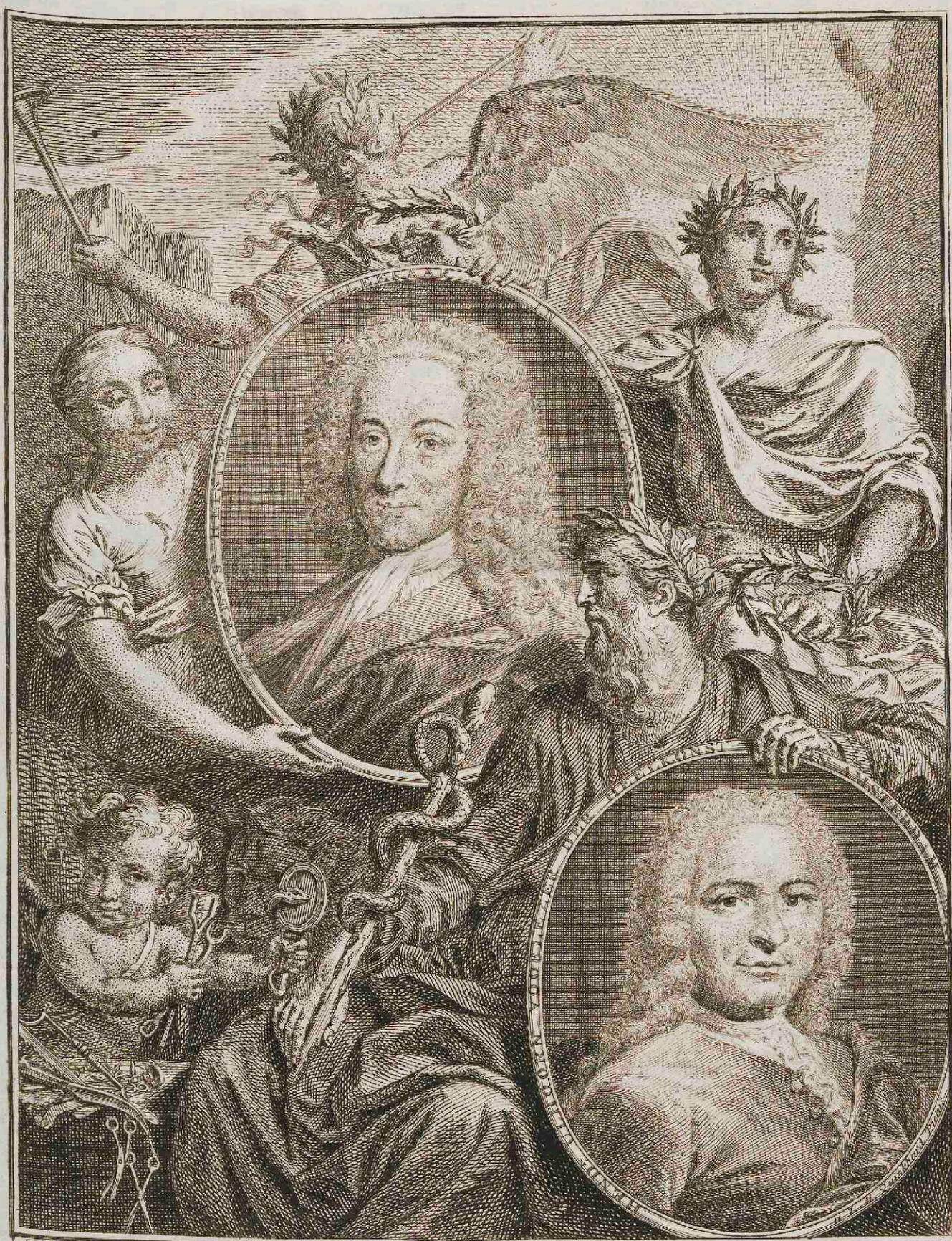

L.F. P.B. inv.

P. Tanjé Sculp. 1738

J. van Waesberge Excud.

HEELKUNDIGE ONDERWYZINGEN,

WAAR IN

ALLES WAT TER HELING EN GENEZING DER UITERLYKE GEBREKEN BEHOORT, BENEVENS DE MANIERE VAN VERBINDEN, GEVONDEN WORD, ZYNDE TE GELYK MET EEN GOED GETAL WERKTUIGEN, TOT DE HEELKONST DIENENDE, VOORZIEN.

DOOR

LAURENS HEISTER

Hertogl. Bronsw-Luneb. Hofraad en Lyfmedicus, Hoogleeraar in de Genees-, Heel- en Kruidkunde op de Hooge Schoole te Helmſtad, en Lid van de Keizerlyke, Londenſe en Berlynſe Genoodſchappen.

NA DE

Laatſte Hoogduitſche Druk om deszelfs goede ordre in het Nederduitſch gebragt, met de allernoodſakelykſte en nieuwſte ſtoffen ter Heelkonſt dienende, grootelyks vermeerderd, als mede met de nutſte, nodigſte en nieuwſte Werktuigen en Konſt-ſtukken tot d'Ontleed- en Heelkonſt behorende, eigenhandig getekent, in 't koper gebragt, en met een brede Uitlegging wegens haar making en gebruik vercierd.

DOOR

HENDRIK ULHOORN.

Voorleſer in de Ontleed- en Heelkunde, Lid der Koninglyke Societeyt van Wetenſchappen te Berlyn, Lithotomus der Provincien van Overyſſel, Utrecht, der ſtad Haarlem, en Diaconie van Amſteldam.

EERSTE DEEL.

DERDE DRUK.

t'AMSTELDAM,

Voor Rek. van

ISAAC BUYN, MDCCLXXVI.

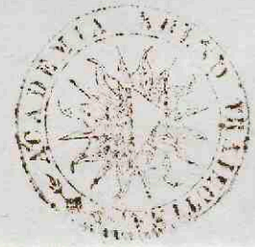

AAN DEN

ALLERDOORLUCHTIGSTEN

VORST EN HEER

WILLEM, CAREL, HENDRIK, FRISO,

DOOR GODS GENADE

PRINCE VAN ORANJE EN NASSAUW.

STADHOUDER, CAPITEIN EN ADMIRAEL
GENERAEL VAN 'T FURSTENDOM GELRE
EN GRAEFSCHAP ZUTPHEN.

ERFSTADHOUDER
EN CAPITEIN GENERAEL
VAN VRIESLANDT,

STADHOUDER EN CAPITEIN
GENERAEL VAN GROENINGEN
EN OMMELANDEN,

MIDSGADERS

VAN 'T LANDSCHAP DRENTHE.

RIDDER VAN DE KOUSSEBANDT.

ENZ. ENZ. ENZ.

ALLER.

ALLERDOORLUGTIGSTE

PRINS EN HEER

ZEdert vele jaren vinde ik my ten hoogſten gelukkig en verheugd over het kennen van een VORST, wiens overgrote ja volmaakte hoedanigheden in haar uitgeſtrektheid op te noemen, ik my te zwak bevinde; en dewyl onder dezelve inzonderheid uitmunten de Edelmoedigſte Liefdadigſte en Zagtmoedigſte eigenſchappen: zo heb ik my durven verſtouten dezen mynen arbeid voor de ogen van Uwe Doorlugtigſte HOOGHEID neder te leggen en op de nederigſte wyze te bidden, deze geringe aanbieding door Uwe Hoogvorſtelyke goedertierendheden aan te nemen, als iets, waar in alleen myn vermogen beſtaat: en of ſchoon dit ſtuk van weinig waarde ſchynt, zo bevat het egter in

zig

zig het allergrootſte, dat in de t'zamenwoning der menſchen vereiſcht word, namentlyk het onderhouden van gezontheid en 't herſtellen van gebreken. En dewyl ik door bevinding weet, hoe hoog de Konſten en Wetenſchappen by Uwe Doorlugtigheid geagt zyn, en hoe dezelve door Uw Hoogheids doordringend Verſtand ligtelyk worden doorgrond, zo heb ik niet konnen nalaten by deze Gift, myne ſchuldige en onderdanigſte bede te voegen, ten einde myne aanbiedinge ten goede moge geduid worden.

Ik voele my verheugd wanneer herdenke, hoe menigmaal ik, onverdiend by Uw Doorlugtigſte HOOGHEID heus en gunſtelyk ontfangen ben: en wel inzonderheid vond ik my aangedaan, wanneer ik voor het Majeſteitſche Wezen van UWE Koninklyke Princes verſcheen, welkers grote hoedanigheden zig zo verre uitſtrekken, als ooit in eenige Vorſtin gevonden is, zodanig dat alle de daden en uitvoeringen door Haar doordringend Verſtand en oordeel ondersteunt zynde, met hare Doorlugtigſte Geboorte overeenkomen, en waar in de loffelykſte Liefdadigheden en goedertierene Eigenſchappen overvloedig ten nutte uitblinken. En dewyl het my onmogelyk is, alle die grote hoedanigheden op te noemen, zo zal ik van dezelve, als meeſt bekend zynde, zwygen, my verheugende twee Vorſtelyke Perſonen vereend te zien, van welkers grootheden niets anders dan Heil en Voorſpoed voor hunne Onderdanen te verwagten ſtaat. Dus vinde ik my grotelyks vereerd, met deze myne arbeid te mogen mededelen aan een Prins die uit zyne Geboorte en overgrote Eigenſchappen

gelyk

gelyk is met de eerſte Vorſten van Europa, en wiens Voorzaten in het ſtuk van Godvrugt en Dapperheid meerder uitblonken dan ooit eenig voorbeeld heeft uitgeleverd. Hier aan kan niemant twyfelen, dien maar eenigzins de geſchiedeniſſen van ons Vaderland bekent zyn: zo dat zelfs de grootſte zo wel als de geringſte Inwoonder moet bekennen, dat hy, naaſt God zyn vryheid aan den onſterfelyken naam van ORANJE en NASSAUW toe te ſchryven heeft; vermits die Doorlugtige Vorſten in dit boven-menſchelyke ſtuk, door onzen Opperkoning en Albeſtierder als zyn hand en ware werktuigen ter beſcherming van 't Vaderland en 't verlenen van Vryheid gebruikt zyn.

Geen minder deugden, Grote Prins, beloven uwe Doorlugtigſte Eigenſchappen, om dat dezelve in Uw Vorſtelyk Perzoon vermogend uitblinken; en daarom zullen we Uwe HOOGHEID met regt aanmerken als een Wagter en Bewaarder der dierbare panden, die door zo veel bloed en ſchatten gekogt zyn, verzekerd zynde, dat, indien het vereiſcht wierd, de oude Godvrugt en Heldenmoet zoude gelyk zyn met uwe Doorlugtigſte Voorzaten, die goed en leven voor hare Onderdanen willig hebben opgeoffert.

Eindelyk, DOORLUGTIGSTE PRINS, is myns harten wenſch, dat de Hoge Telgen die uit Uwe Koninklyke Princes te wagten zyn, veelvuldig en voorſpoedig zyn mogen, op dat ze tot vreugd uwer Doorlugtigſte HOOGHEID gezegend mogen opwaſſen; en de Namen van ORANJE en NASSAUW zo lang de We-

reld

reld ſtaat, tot vreugd en trooſt der Onderdanen mogen duren, op dat ieder een onder den Goddelyken Zegen zig mag herinneren, wat voorſpoed en geluk hy daar door ontfangen heeft.

Dit wenſcht en bid,

ALLERDOORLUGTIGSTE

PRINS en HEER!

UW HOOGHEIDS

Alleronderdanigſte Dienaar

HENDRIK ULHOORN.

VOOR-

VOORREDEN

DOOR

HENDRIK ULHOORN

AAN DEN

NAARSTIGEN HEELMEESTER.

INdien het dierbare leven dat door duizende rampſpoeden omringd is, bewaakt, bewaard en 't zelve geſchonden zynde, door de Heelkonſt herſteld word, zo moet yder wie een erkennelyke en geen verdorven geeſt heeft, deze grote Konſt eeren en zelfs aanbidden, want (als meermaals gezeid is) door des Heeren Geeſt en zyn goedertierene hand word den Heelmeeſter, als het ware werktuig ter herſtellinge der menſchelyke gebreken, bequaam gevonden.

Ik ben niet van gedagten over den lof en grootheid der Konſt in deze plaats my uit te laten, wyl reets vele andere brave Schryvers, en wy zelf in dit Werk, daar van gewaagt hebben: want deszelfs grootheid word door eigen daden en uitvoeringen genoeg verzekerd, voor al indien we in onze Handkonſt met ſchuldige aandagt letten, wat zware gevallen door weten en doen, ſchoon ze hopeloos ſchenen, volbragt worden, welke zo menigvuldig zyn, dat dezelve, inzonderheid om hare veelvuldige veranderingen en verzellende ongemene omſtandigheden, als niet mogelyk met de penne en hier ter plaatze te beſchryven zyn, waar van den gedurig werkende Heelmeeſter de waaragtigſte getuigeniſſe kan mededelen, wanneer hy aanwyſt, hoe door een ſtandvaſtig gedrag, een welbeſtierde hand duizend hopeloze gebreken herſteld, zyne Lyderen uit de kaken des doots wegrukt en een nieuw verquikkend leven bezorgt.

In acht genomen hebbende hoe onvermydelyk deze Wetenſchap en Konſt onder de zamenleving van de menſchen is, zo heb ik

my van myn kintsheid aan daar van nooit konnen onthouden dit ſtuk zodanig te omhelzen, als iets, waar by onmogelyk andere Wetenſchappen of daden konden vergeleken worden; en zelfs was ik gedurig overtuigt, dat yder wie zulk een ſchat bezat, de grootſte was die zig onder het getal der menſchen bevond, voor-al wyl ons d'outheid daar van klare bewyzen mededeelde. Maar wie verkrygt en verdiend deze eere? Immers zeer weinige, om dat de Konſt te lang en ons leven te kort zynde, de minſte die ſchat bereiken; behalven dat, zo moet zig byna yder te binnen brengen, hoe we tot zekere grootheid in die zware Wetenſchap een Konſt gerakende, nu tot ons leetwezen zien, hoe die oude eere verloren en door de hoogmoet van domme lieden is uitgedooft, om dat zig yder nu meer op verdienſten en verheffing tot Eeramptен is leggende, gene Konſten meer bemind of aanziet, zodanig dat deze grootſte Konſt nu vervalt en zo klein word, dat ze, als wel eer te Romen, als een ſlaaffche dienſt by de Nederlanders, en vooral in onze ſtad, word aangemerkt. Hier van behoef ik geen nadere blyken te zoeken, dan alleen in myn doen, vermits ik voor weldoen in plaats van beloning en eere te ontfangen, by zommige, ſchoon wel gegoed en aanzienlyk zynde, met blaam en ſchimp betaald ben, en wanneer men de geredden Lyder van loon ſpreekt en voldoening eiſcht, zo word men aangezien als zulk een die als een geringe arbeider met weinig diend vergenoegt te zyn. Dog wyl het in dit ſtuk niet paſt daar van te ſpreken, zo wil ik den moedigen Heelmeeſter raden, in dat ongelyk zig te gedragen, als die van Romen, welke hunnen quaden naam door gebrek van Heelkunde in korten tyt volkomen herſteld zagen, hunne hoofden weder opbeurden, en op nieuw hunnen vorigen luiſter verkregen. Waar toe de Heelkundigen zelfs veel bybrengen konnen, namentlyk, als hen de ſlaaffche eigenſchappen gevergt worden, dat ze zig daar van onthouden, en de zulke waar van men deze boze handelinge ontmoet, of vreeſt te zullen ontmoeten, gene hulpe toebrengen, dog altyt voor den noodlydende Armen gemoedelyk zorgen.

Ik

VOORREDEN.

Ik weet dat yder die de Heelkonſt is toegedaan, na dit myn Werk is verlangende, om dat het zelve reets voor vele jaren door my belooft was. Maar myne menigvuldige bezigheden ten welzyn van het Gemeen, gedurig afwezen op andere plaatſen, ter uitvoer van gewigtige Operatien, en voornamentlyk zware krankheden, die ik heb ondergaan, door de vervolgingen voor mynen betoonden yver en eigen zware kosten, tot welzyn en opbeuringe der Konſt in onze ſtad, hebben my veelmaals buiten ſtaat geſtelt, deze myne willige onderneminge in order en met die vaardigheid, tot myn grote ſchade, te volbrengen. Buiten dien zo was het, dat, wanneer ik gereed was om na den tweeden Hoogduitſchen Druk dit Werk ter pers te brengen, wy onverwagt een derde Druk ontvingen, om welke reden ik genoodzaakt was alles neder te leggen, en die laatſte Hoogduitſche Uitgave op te vatten, en als van nieuws aan te arbeiden, waar door my eenigzints de luſt verminderd ſcheen, en derhalven gong dit ons werken, by de voorgaande redenen gevoegt, langzaam voort.

Men zal my by het zien des tytels aanmerken als een Man die met een ander zyne arbeid is pronkende, wyl ik een ſtuk als dit, namentlyk een volſlagen Heelkonſt, van een ander uitgeve, over het welke in deze plaats door my weinig zal gezegt worden, maar wie de omſtandige vermeerdering die zo nodig was, aanziet, die zal haaſt begrypen dat dit Werk voor deze uitgave het nazien ten uiterſte benodigt was, zo als nu dit onzer beiden Werk door een ander nagezien wordende, weder toezetting zoude konnen velen, en daarom is het oude ſpreekwoord waar, dat vele meer weten dan een. Ik beken, dat, indien ik op mynen naam en eere had willen letten, ik veel beter zou gedaan hebben, een eigen Heelkonſt te ſchryven, om dat zulks voor my niet alleen dezelfde arbeid, maar veel gemakkelyker zamenſchakeling, ook beter, aangenamer en wel zo onderwyzende voor den Leerling zoude geweeſt zyn. Dog het eys nu gebroken zynde, mits ik luſt heb myne weinige ledige uren tot het ſchryven te be-

ſteden,

ſteden, zo hope ik in het vervolg niet alleen deze ſtoffe te bevatten, maar ook een volſtandiger Heelkonſt, voor zo verre dezelve by ons bekend en behandeld word, in hare volle uitgeſtrektheid mede te delen.

De redenen dan die my bewogen hebben om de loffelyke Heere L. Heisters zynen arbeid aan onze Heelkundigen hier te Lande mede te delen, is niet alleen zyne goede order in het noemen en ſchryven der gebreken, maar inzonderheid de veelvuldige gedagten van vreemde, of verre van ons afwonende Oeffenaars van dezen Konſt, welkers grote kunde en handgrepen zo getrouw en geſchiktelyk gecopieert en nu in onze tale gebragt, bevonden worden, als of ze alle door onzen Heer Schryver zelf zyn uitgevoert, waar by een menigte van eige bevindingen en grote daden door hem zelfs loffelyk beredeneert en uitgevoert zyn.

Om deze reden ben ik elders beſchuldigt, als of dit Hoog-geagte Werk altyt gebruikt is als een rigtſnoer van de openbare verhandelinge die ik ten gemene beſte was houdende: Ik zal dit abuis eens toeſtaan, wat quaad was daar in opgeſloten? Immers is het een algemeen gebruik by de Voorlezinge, ten nutte van den leerende, een vaſte regel na den een of anderen Schryver te houden, en wel voornamentlyk na zulk eenen, die in het opnoemen van gebreken gene of wynige overſlaat of komt te vergeten. Derhalven was 'er, indien ik zyne Hoofdſtukken zomtyts hadde gevolgt en het myne daar by gevoegt, niets aan gezondigt: dog in dit ſtuk heb ik my altyt ongedwongen aan myne eigen gedachten en onbepaald gehouden, en miſſchien zal ik in vervolg van tyd my nog minder aan myne eigen verhandelinge binden, maar doen wat na de tyds gelegentheid nut en dienſtig kan geagt worden.

De Overzettinge meen ik zuiver, zonder verdraijinge of met een andere zin als dien van onzen Schryver, medegedeelt te hebben, zonder dat ik op çierlyke woorden of ſtyl heb willen of konnen letten: en derhalven zo men in deze verhandeling welſprekentheid verwagt had, zal men zig bedrogen vinden, dies verzoek ik mynen gemenen ſtyl voor lief te nemen, wyl ik alleen heb voor-

voorgenomen verſtaanbaar voor den Leerling te ſchryven.

Zo dra ik voornemens was dezen arbeid te aanvaarden, heb ik onzen geagten Schryver van myn voornemen vriendelyk verwittigt, hoe ik van gedagten was zyn nuttelyk Werk in het Nederduits over te brengen, en met myne denkingen en daden te vermeerderen. Het eerſte ſcheen hem wel te gevallen, maar het laatſte, voor zo veel ik uit zyn antwoord bemerkte, kon hem geenzints behagen. Want aantekeningen door een Man die maar Chirurgyn was, op zyn Werk te ondergaan, zulks konde niet anders aangemerkt worden, dan dat hier door 't Werk vermindert zoude worden. Ik beken, 't is iets, waar aan zig meer Geleerden geſtoort hebben, maar dewyl ik oordeelde dat het gene, wat door eigen doen en gedurig oeffenen by ons bekend is, gemakkelyker en duidelyker kan gezegt worden, dan wat men van anderen ontleend vind, zo mene ik het evenveel te zyn of men daar toe Doctorale of andere Schriften komt te gebruiken, en aan zulk een Man, welkers Werk men boven andere ſchat, om als iets nieuws aan andere volkeren die het zelve als niet gezien hadde, mede te delen, en zyn goeden naam en daden bekend te maken. 't Is waar, men konde vragen: Had dan dit ſtuk in den beginne de waarde niet die het tegenwoordig door de vermeerdering heeft? Daar van mag ik zelfs ten vollen niet oordeelen, maar zulks moet ik aan anderen overlaten: dog, indien ik ongevynſt mag ſpreken, ik zoude deze moeite niet genomen hebben, indien ik niet geoordeelt had meerder nut aan dit werk by te zetten dan het te voren had. Dit is zeker, dat het Werk op zig zelve nooit by geen van de drie Hoogduitſche Drukken zo uitvoerig en welgeſchikt is uitgekomen als we tegenwoordig het zelve zien, en vooral heb ik in agt genomen, hoe ongemakkelyk het was, wanneer den Schryver ons tot andere bladz. te regt aanwees, doordien dezelve meeſt volgens de tweede Druk, in deze derde waren aangetekent, en de derde Druk kragtig vermeerdert zynde, zo moeſt volgen dat hoe meer 't Werk ten einde liep, hoe groter dit verſchil moeſt zyn.

Ik was in den beginne van gedagten alle des Schryvers platen

te corrigeren, als ik d'allergroffte gebreken eenigzints heb gedaan, maar alzo het my niet vry ſtond, veranderinge in een anders goed te mogen maken, zo vond ik my genootzaakt zulks te laten: dog wie hier van eenig denkbeeld verlangt, die gelieve enkelyk het krom mes, de naalden enz. tegen de derde Hoogduitſche Druk na te zien. Eindelyk zal ik zeggen, dat ik den Schryver daar van wel zoude verwittigt hebben, maar den Boekverkoper te voorbarig zynde, had, aleer ik daar iets van wiſt, alle die plaaten in koper doen graveren, en ſchoon mannetje na mannetje, om zo te ſpreken, gecopieert, zo zyn dezelve evenwel veel fraaijer dan de originele Duitſche platen geſneden. In verſcheide platen heb ik agt gegeven op de letters, welker zommige niet in order, volgens hare uitlegginge, gevonden wierden, en waar letteren vergeten waren, heb ik dezelve doen zetten; dus heb ik geen veranderinge in de zin van onzen Hr. Schryver gemaakt, maar die misſlagen welk door gebrek zyner Plaatſnyders en Drukker veroorzaakt waren, na myn vermogen verbetert, en wil wel betuigen, dat, indien het my had vry geſtaan, en de platen niet waren voltooit geweeſt, ik alle deszelfs figuren in proportionele en geſchikter order zoude gebragt hebben, 't welk als doen zonder veel koſten of arbeid was doenlyk geweeſt: maar dit nu niet zynde, zo zal ik zulks aan de beſcheidentheid van den Konſtenaar overlaten. Wat de vermeerdering der werktuigen betreft, die heb ik, om ze van die des Schryvers te onderſcheiden, geheel afgezondert en agter in het Werk geplaatſt. Deze beſtaan in vyftien Tafelen, alle aan de bovenzyde getekent, door *Ulhoorn.*

Over deze heb ik een wydlopiger beſchryving gemaakt als gemeenlyk geſchiet, waar in niet alleen de maat hoe groot dezelve moeten zyn, maar teffens de manier hoe te maken, en uit wat ſtof zy moeten beſtaan, te vinden is, het welk omtrent die van onzen Hr. Schryver eveneens had behoren te geſchieden Waar over ik in nader tyt breder hope te handelen, en wenſchte myne verzameling van Werktuigen, die tot de Konſt behoren, beneffens

fens andere die aan de naaſt by behorende Konſten eigen zyn, eens in platen, ten welzyn van verre afwonende Heelmeeſters, gegraveert te zien, als wanneer ik mene dat 'er weinig of niets ter uitvoer van handgrepen zoude ontbreken, waar van in verſcheide tyden in myne openbare verhandelingen zo wegens het vertonen der zelve, of in het gebruik by het doen der Operatien, gebleken is, dat my zo omtrent de zeldzame, als gemene werktuigen niets ontbreekt, alzo ik my een groot vermaak geef in dezelve eigenhandig te bearbeiden.

Dus heb ik het Werk van den Heer Heister met zo veel oplettenheid als my ter dier tyt mogelyk was, nagelezen en opregtelyk in het Nederduits gebragt, waar door ik my gedurig erinnerde wat nog andere kundige Schryvers over die ſtoffen waren mededelende, en wat ik zelfs in myne veeljarige oeffening nuttelyk, en op reden ſteunende, bevonden had, het welk ik dan gedurende myne Overzettinge heb voorgehouden, dog zonder die Schryvers aan te halen, welke men hier inzonderheid tot cieraat zoude hebben konnen noemen, om dat dit doen voor my te veel werk en tyt zoude gekoſt hebben, zo heb ik 'er gene genoemt dan alleen die, welke my ter dier tyt byvielen, en ter getuigeniſſe van waarheid daar by konde verſtrekken, zynde anders myne aantekeningen op eigen daden ruſtende, en zelfs, dewyl wy niet in alle zaken even gelukkige uitſlagen ontmoeten, maar door de byzondere omſtandigheden van dien, wel eens quade gevolgen gezien worden, heb ik in zulke gevallen, ſchoon van my zelfs, nodig geoordeelt, de ongelukkige uitſlagen te melden, vooral met die inzigten, om ons in het toekomende voor diergelyke gevallen te wagten en beter uitſlagen te hopen: want indien het by my of andere gebeurt is, dat een nog niet in handen geweeſt zynde gebrek als onbekend door geen voordelige manier was behandelt, zo heb ik in nader tydt de eerſte manier afgeraden, en de verbeterde kennelyk voorgehouden, welke voorbeelden by het gebruik van dit Werk in verſcheide plaatzen zullen gevonden worden. Dewyl ik my dan zelfs niet heb ontzien,

****

waar-

waarom behoef ik een ander te verſchonen? evenwel heb ik dat liever willen doen, op dat men my niet zoude beſchuldigen andere door jalouſie verkleint te hebben: dog nu heb ik eenigermaten berouw van die goetheid, om dat ik met waarheid veel zaken verſchoont heb, want wat zal ik anders van die gedrogten voor een naam bekomen, dan dat ik een vitter ben van hare verfoeilyke daden, die zy zelfs veeltyts by Grote Lieden volbragt hebben.

Merendeels heb ik een gehele paragr. en zelfs een geheel Hoofdſtuk afgelezen, eer ik daar myne gedagten heb bygevoegt, om door dit doen in myne vermeerdering een verſtaanbaarder t'zamenhang te maken, en myne gedagten niet te verſtrooijen, maar veel eer aan den leerende een gemakkelyker weg tot onderwys mede te delen; want indien we agt geven op vele Hoofdſtukken van aangelegentheid, zo zyn dezelve wegens haren gewigtigen inhoud niet op een, maar zommige op tien en meer plaatzen vergroot; waar door dit Werk zodanig is aangegroeit, dat ik om deszelfs aanwas een kleine letter verkozen heb, om koſten en papier te menageren, van welkers nuttelykheden den Maker van het Regiſter beter oplettentheid had moeten gebruiken, wyl hy heeft geoordeelt, dat met het noemen der Hoofdſtukken de inhoud genoegzaam bekend was, niet tegenſtaande myne aantekeningen dikwils veel andere byzonderheden in zig bevatten, die in het Regiſter onvermydelyk hadden moeten plaats hebben.

In eenige weinige gevallen zal men my konnen beſchuldigen, het eens gezegde herhaalt of weder geſchreven te hebben, 't welk zeer ligt heeft konnen gebeuren zo om myne menigvuldige tuſſenpoſinge in het ſchryven, als uit nootzakelykheid om die ſtoffe op te helderen, en nader aanwyzinge op de vorige plaatzen te vermyden. Ook zal men in zommige plaatzen, en voornamentlyk in de voorgeſchreven middelen en Konſttermen wel eenige fouten vinden, die wegens myn dikwils afwezen zyn ingeſlopen, om dat de nalezinge door iemand buiten onze Konſt gedaan zynde, zulks niet wel heeft konnen begrypen, welke gebreken

breken door my zo verre ik die heb konnen ontdekken, gecorrigeert zyn, dog die my niet zyn voorgekomen, hoop ik dat de Lezer goedwillig zal verbeteren en my verſchonen. Wat de verdeling van ons Werk betreft, daar in heb ik een gedeelte van het tweede Deel by het eerſte gevoegt, om dat anders het eerſte te dun zynde, een zeer ongelyken band zoude uitgeleverd hebben, daar het in tegendeel nu zo geſchikt is, dat het tweede ſtuk met de operatien aan het hooft zyn aanvang nemende, een aannemelyke gelykredigheid tot twee banden uitmaakt, en in het nazoeken, volgens het Regiſter, geen ongemak gevonden word, om dat onze bladzyden van het begin tot aan het einde toe van het Werk den ander zyn volgende.

In het Werk heb ik zo veel my mogelyk was goed Neêrduits gebruikt, en indien ik het nodig oordeelde my van Konſttermen te bedienen, zo heb ik deze op de rand van het blad laten ſtellen, om geen hinder in het lezen te ondergaan. Wyders zal men zien dat ik getrouwelyk, en zonder den Schryver te ontzien, myne gedagten zuiver heb ter neder geſtelt, dog waar ik hem eere ſchuldig was, dezelve heb toegedragen, zonder myne vrye gedagten door inzigten in te binden.

Yder zal van gedagten zyn, dat ik op des Schryvers zyn gehele Werk aantekeningen zal gemaakt hebben, neen, dit oordeelde ik ter leeringe van die, welke zig inzonderheid op de Heelkonſt leggen, voor eerſt niet nootzakelyk, want hoe weinig zyn 'er, die de Konſt en Handgrepen der *Lithotomié* en de *Enbriultia* oeffenen? immers een klein getal, en voor die, welke zig als nu tegenwoordig deze zwaarwigtige Konſten in onze ſtad willen toeeigenen, behoort men niet te arbeiden, zynde de eene te waanwys, en de ander te plomp om iets goeds te begrypen, en dus zouden zy door vermeerderde inbeelding, ook meerder ſchandelyke uitvoeringen tot ongeluk der elendige volbrengen: want het is niet genoeg eenige reizen in goede voorwerpen en gemakkelyke gevallen van de Steen geopereert of een tamelyk welgekeerd kint by een welgeſtelde Moeder, by geluk, ſchoon reukeloos,

verloſt te hebben, neen, hier word niet door bewezen dat zulk een perzoon deze gewigtige ſtukken verſtaat: 't komt hier op aan, dat men zig in alle zware en moeilyke gevallen wys en handig gedraagt, en ten nut der Lyderen, indien zy anders in gevaar zyn, ofte zonder operatie den doot moeten ondergaan, die gevallen als menſchen-haters niet van de hand wyze onder de naam van zig daar niet aan te wagen. Maar een eerlyk Man neemt deze elendige en zwaarwigtige gevallen, zonder op zig zelfs of op zyn beurs te letten, in handen, om was het mogelyk zyn evenmenſch gelukkig te zien, maar zy hare zwakheid kennende, wyzen zulks van de hand, ten ware zy door het geld bewogen zynde, ſchoon onbedreven en met onhandige uitvoering, den laatſten ſnak aan die elendigen doen geven, daarom moeten deze booswigten veragt zyn, en in tegendeel zulk een, die zig in hondert zware omſtandigheden begeeft, waar uit hy 'er vele gelukkig komt te redden; de naam van een bequaam en geſchikt Man dragen, maar een handeloze, die door zyn waanwysheid in moejelyke gevallen zig onmogelyk kan redden, is een onwaardige, en dus volgt, dat zaken die zeer wel en gelukkig konden eindigen, zeer ongelukkig uitvallen. En inzonderheid behoren tot zulk een Heelmeeſter geeſtige denkingen en handige uitvoeringen, 't welk zelden door een onbeſchaaft Man, die zelfs weinig weet, aan een dronkaart en een loslevende groviaan kan geleerd worden, en door wiens hand tot ſchade van onze goede Inwoonderen al te ongelukkige blyken zo by Aanzienlyke, als gemene en arme Lieden, als daar toe aangeſteld zynde, gezien worden.

Dewyl dan dit nuttelyke en uitgeſtrekte Werk tot het algemeen nut der Heelkunde door onzen Heer Schryver is medegedeelt, zo heb ik het niet willen beſnoeien of de gedagte ſtukken uitlaten, maar heb dezelve, in haar wezen blyvende, ook niet vermeerdert, ſchoon deze het wel meeſt nodig hadden om beſchaaft te worden, maar alzo ik deze ſtukken om hare grote uitgeſtrektheid niet heb konnen ondernemen, zonder my een ongemene moeite op den hals te halen, zo ben ik dog niet geheel van

ge-

gedachten daar van af te zien. Dog dewyl ik mogelyk daar mede nut aan den Heelmeester, en eere voor my zal konnen te wege brengen, zo heb ik raadzaam gevonden, indien het nog kwam te gebeuren, dat ik resolveerde over deze stoffe vermeerdering te maken, zulks te volbrengen volgens de nommers die op de kant der bladen by de Hoofdstukken geplaast zyn, en in nader tyd ter aanwyzinge zullen konnen dienen. Maar tyd van leven en kragten hebbende, zal ik my na bevinding van zaken schikken en overwegen of het niet best ware, na myne bevinding over deze stoffen zelfs te handelen, niet tegenstaande wy reets vele uitmuntende Schryvers hebben, die deze gewigtigste materien der Heelkunst hebben verhandelt, (waar onder de papieren van *Jacob Denys* vooral niet gerekend dienen) en met nut konnen gelezen worden.

Over het nuttelyke stuk der verbindinge heb ik gene aantekeningen konnen maken, dewyl ik in vroeger dagen met reden den voorrang hebbe gegeven aan den Heer *Baff*, wiens manier, van de Fransen ontleend en opgevolgt, nu nog door my verbetert, in het Nederduits by den Boekverkoper *Salomon Schouten* te bekomen is, en om die reden, door my niet mag verworpen worden. Dien volgens recommandere ik onzen Heer Schryvers zyne arbeid, in dit stuk als een handboek om te leeren en te weten wat het verbinden in zig bevat. en indien men dezelve in de grond wil leeren, dan kan men 't gedagte Werk van de Hr. *Baff* gebruiken.

Of schoon nu deze drie byzondere stoffen door my niet zyn behandelt, zo is nogtans dit Werk zeer vergroot en zodanig vermeerdert, dat het bedenkelyk zo veel uitmaakt als onzen Heer Schryver aan ons heeft medegedeelt, waar van ik zelfs myne aanpryzinge niet zal maken, maar vermane de Liefhebbers van de Konst het zelve te gebruiken en te waarderen na hun goedvinden, waar onder ik 'er kenne, die daar uit profiterende en zaken ziende die zy niet wiften, zullen wanen die al lang gekend en geweten te hebben, zo als my onlangs te voor quam, dat zeker Heelmeester goed vond te zeggen, dat het stukje nu kort geleden over de door my medegedeelde Pompspuit, by den Boekverkoper *'t Lam* gedrukt, hem niet onbekend was, zeggende van het zelve werktuig

reets voor langen tyt onderrigt geweeft te zyn, het welk onmogelyk is, wyl het nooit in andere handen dan by my gezien is. Even zo zal het met deze myne arbeid, gaan, en daarom van zommigen veragt worden, het welk my niet zal treffen, want wie het niet lezen wil, die late het leggen, en wie in het zelve getroffen word, die gelove dat ik de gebreken van my zelfs zo wel als van een ander aanhale, en zo zy al te duidelyk waren beſchreven, zo hebbe ik zulks gedaan, op dat men de onſchuldige niet voor den quade zoude aanzien of een verkeerde naam geven. Die welke jong en niet genoeg van redenen voorzien zyn, moeten op het enkeld lezen dezer beſchryvinge niet zo plotſelyk ter uitvoer der operatien overgaan, denkende, daar door reets volleerd te zyn; neen, alvorens men dit Werk zal verſtaan, moeten 'er goede gronden gelegt zyn om gelukkig te werken; want indien zy lieden zullen bequaam zyn om dit geſchrift wel te begrypen en naar het zelve iets uit te voeren, zo moeten de zulken grondig in de Ontleedkonſt ervaren zyn, en het mes zelfs gebruikt hebben, anders zyn ze niet waardig deze arbeid in handen te bekomen, om dat zy ſtout en reukeloos zonder grond werkende op onze voorſlaagen, ongelukkig zullen zyn.

In de Brief over de zo even gedagte Pompſpuit, heb ik wegens de verwaantheid van myn jeugd geſproken, my inbeeldende, doen ik minder wiſt als nu, dat ik met de bequaamſte gelyk was: 't is waar, ik vond my omtrent de beſpiegelingen tamelyk ſterk, dog van bevinding en uitvoer wiſt ik weinig of niets. Dit bleek, wanneer ik in de ſtad van Leiden door mynen zeer Hooggeagten VADER, als zynde myn eerſte grondlegger en de grootſte Onderwyzer in deze grote Konſt, daar in nog wat onkundig zynde, grotelyks wierd onderregt en aangequeekt.

Deze myne eerſte beginzelen en voortgang in de Konſt melde ik niet tot myn eere, maar dele dezelve mede, ten einde de leerende mogen bezeffen, met wat yver men deze zwaarwigtige Konſt behoort te leeren en te betragten, en welke wegen men moet inſlaan, zal men een goed einde bereiken. Daarom bereide ik my ter leeringe van de uitmuntende Konſt, om gedurig door andere byzondere Konſten in algemene zaken bequaam te worden, en door een goed t'zamenleven met andere lieden

den te leeren en my in te prenten alles wat ten nutte van deze Studien in de Heelkonſt konde dienen, terwyl ik den dag en nagt onverſchillig met myn menigvuldig arbeiden doorbragt, altyd wel agt gevende op de daden en geleerde uitvoeringen van de doemaals op de Academie zynde Hoogleeraars in de faculteit der Medicyne, en wel inzonderheid lettende op de daden van den uitmuntende Oeffenaar der Heelkonſt den Profeſſor G. Bidlo, die niet naliet al 't geen wat my ter leering konde dienen, vooral in de Ontleed-en Heelkonſt, toe te reiken. Alle deze waardige omſtandigheden wierden my in myne tedere jeugt als overſtromende medegedeelt, waar by myne begeerte my onophoudelyk aanſpoorde en gedurig na nieuwe nuttelykheden deed omzien, hier in voornamentlyk beſtaande om (zo het my vry ſtaat een weinig daar van te zeggen, op dat zig een Jongeling daar aan moge ſpiegelen) deze grondſlagen ter proeve te brengen. En dus begaf ik my dagelyks in Stads en Godshuizen bezigheden, op dat ik door het zien en behandelen van een menigte Lyderen mogte gewaar worden, dat myne beſpiegelingen en redenen met de ware uitſlag beantwoord mogten worden. Dog alzo ik, ſchoon nog jong zynde, dit myn doen te gering agtede om daar mede te continueren, zo wilde ik my in zwaarwigtiger gevallen begeven, en nam de ſtoutheid (onzen Staat doemaals in Oorlog zynde) na Braband te vertrekken, niet in het armoedig leven by Regimenten my op te houden, maar om my in gelukkiger plaats ter oeffeninge van onze zwaarwigtige Konſtzaken te begeven, namentlyk in de Gaſthuizen voor belegerde ſteden, waar toe ik in die tyd vele vrienden, dog weinig bequaamheid had, niet te min vond ik de gelegentheid te profiteren, uit hoofde van het voeren van zulk een voordeligen Oorlog als onzen Staat tot ſchrik des Franſchen Konings was voerende, nemende doemaals, behalven de gewigtige Veldſlagen, die tot ſchade en ſchande van onze vyanden uitvielen, de ſterkſte en ſchoonſte ſteden onder het oog van talryke Legers de eene voor en de andere na, weg. Hier was het daar ik in het ſeventiende jaar myns ouderdoms, begon te zien dat ik my te veel had ingebeeld, en alleen beſpiegeld had wat ik in waarheid niet had konnen vatten; ook hadde ik die wonderbare t'zamenleving my

nooit

nooit voorgeſtelt, leerende haaſtelyk hoe ik een ander zyne eere moeſt bewaren, en op wat maniere de myne kon bewaard blyven, maar inzonderheid wat moeite en koſten hy, die deze Konſt op zulken wyze tragt groot te maaken, hier toe van noden heeft, leerd hy haaſtelyk, vooral indien hy zig daar in bevind zonder engagement, en op zyn eigen beurs is levende. Zo dra ik de uitmuntende en verbazende Gaſthuizen opgepropt van Lyderen binnnen Bruſſel quam te zien, konde ik niet geloven dat deze na vereiſch van Konſt en nodige bezorgingen wel en in order konden behandelt worden; maar wanneer ik de gunſt en eere genoot, van door zekere Edelmogende Heeren op een Vaderlyke wyze aangezien te worden, had ik de vryheid overal te mogen gaan daar iets van belang te zien was; en zelfs, affchoon ik doemaals nog in gene dienſten was aangeſteld, deed ik de gewigtigſte bewerkingen, onder het opzigt van de braaffte Heelmeeſters dier tyt. Deze grote ſtap tot het bekend worden onder onze moedige en Vaderlyke Beſtierders van 't Vaderland, deed my, terwyl wy in des vyands Land dieper indrongen, dat ſpoor volgen, tot my het geluk zodanig toelachte, dat ik voor d'eerſte maal myns levens een der allervaſtſte ſteden der Wereld, de ſtad Doornik, beneffens deszelfs Kaſteel zag wegnemen, vindende my gedurende die tyt, in een onophoudelyke beweging onder de opzigt en beſtiering van uitmuntende Heelmeeſters, welkers goede opzigten en yver ik my nog dagelyks herinnerd. Hier was het de tyd om op myne gronden, die ik gelegt had, te bouwen, en my het kennen van 's menſchen geſtel nut te doen zyn, waar door ik niet alleen ſterk toenam in myne oeffeninge, maar die door den tyd my nootzakelyk maakte, te meer, dewyl ik het geluk had door andere Konſten en Wetenſchappen in het maken van werktuigen, de vriendſchap van zulke te winnen, die in het beſtier van zaken veel konden uitvoeren; het vuur des Oorlogs met de overgave van het Kaſteel aldaar uitgebluſt zynde, viel die heuglyke en bloedige Veldſlag van Malplaquet voor, waar door geheel Brabband en Artois wierd opgevult van een ongelooflyk getal zwaare gequetſten, tot welkers hulpe en byſtand ieder Heelmeeſter, hoe onbequam, als een heilige wierd aangebeden, en die welke ten dienſte van het Land

iets

ſets meer konden uitvoeren, wierden ſpoedig tot Opzieners, en na haar vermogen in groter Chirurgicale dienſten aangeſtelt, waar door ik myne vordering zeer haaſtig bereikte.

't Is myn voornemen niet omtrent onze uitvoeringen, in die verwarde ſtaat, wydlopig te ſpreken, maar deze omſtandigheden houde ik voor om te doen begrypen hoe nootzakelyk het is dat een goed Heelmeeſter zig oeffent, om in alle gevallen gereet te zyn ter uitvoering van alles wat hem in zyn beroep voorkomt, vooral indien hy zonder genoegzamen voorraat van kunde, middelen en nootzaaklykheden tot zulk een onnoemelyk getal van zware Lyderen geroepen zynde, hem niets, tot weldoen aan zulke elendige, moet ontbreken, en of het ontbrak in de nodige quantiteit, zig na die nodige omſtandigheden te ſchikken: want nooit had men konnen denken, dat zulk een ſlagting zoude hebben konnen gebeuren, tot dewelke geen andere oorzaak kon gevonden worden dan de ſtantvaſtige dapperheid van onze Nederlanders, en voornamentlyk dier Troepen, welke onder onzen Staat waren behorende, en waar onder, om dat zy het vuur merendeels alleen moeſten uitſtaan, ook het grootſte verlies moedig ondergongen, om den ouden Heldennaam te doen duren, uit welke reden wy met waarheid mogen en moeten zeggen, dat gene Natie in de gehele Wereld hen in beleid en Heldendaden te boven gaat, offchoon wy menigmaal van de laffſte Natien die alles met ſchreeuwen denken goed te maken, horen, hoe wy Nederlanders verkleind worden, daar nogtans buiten onze hulpe, gedurende dien Oorlog, niet veel goeds zoude uitgevoert zyn; want beleid, dapperheid en geld maakt overwinning. Hier wierden niet alleen grote en onbeſchryflyke koſten ter bezorging van zo veel Lyders vereiſt, maar ook vooral een onophoudelyke zorge en overleg, ten einde wyd en zyd al het nodige wierd bezorgt: deze nootzaaklykheden wierden in zulk een korten tyt door de gewone goedertierentheden en beleid der eerſte Beſtierders volbragt, dat men in maar weinig dagen binnen alle de naaſtby gelegene ſteden magtige Hospitalen zag opgeregt,

*****

en

en yder Lyder wierd behandelt niet als een gering menſch, maar een braaf gegoed Burger kan geen beter dienſten of toereiking, nog meerder byſtand genieten dan onzen gemenen Soldaat ontfing, waar omtrent alle onze Bondgenoten verwondert ſtonden, zo wegens de onnoemelyke koſten, als yver ten weldoen van duizende gequetſten. Wanneer nu deze erbarmelyke ſtand by ons zo groot was, wierden van alle kanten Heelmeeſters verzorgt, en ſchoon ik zo jong en nog met weinig ondervinding geſterkt, ook in de eerſte tyd van myne Veldtogt was, zo wierden my egter zware poſten opgelegt, wanneer ik naar de ſtad van *Aath* wierd gezonden, om aldaar een Hospitaal te helpen opregten, nemende met my zo veel van de bequaamſte Chirurgyns als ik in de ſtad *Doornik* konde by een krygen; en dewyl in die troebele tyt een yder roeide met de riemen die wy vonden, was zulk een transport wonderlyk en met veel gevaar verzelt, waar van ik hier niets zegge. Tot *Aath* gekomen en met veel eer ingehaalt zynde, vonden we niets gereet, derhalven moeſten we ter receptie van vier a vyfhondert zware gequetſten den behoorlyken aanleg maken, waar toe de plaatzen, beddingen, koſt, drank, oppaſſers, out linnen, nodige middelen en wat tot een gereguleerd Gaſthuis nodig was, binnen drie dagen vaardig waren, nemende tot onze hulpe in de Konſt zeker Stads Chirurgyn, genaamt BELLEFLEUR, wiens grote bequaamheden in de Konſt my nooit zullen vergeten. In dien tyd wierden alle Hospitalen ten laſte van het Land aanbeſteet, en alles wat nodig was, onder onze opzigt bezorgt, wordende ter dier tyt het Generale Comptoir daar van tot Antwerpen gehouden, waar heen onze raporten alle dagen omſtandig wierden verzonden aan den eerſten Intendant der Hospitalen. Dit jaar gaf aan ons een onbeſchryflyke arbeid, zynde ik genoodzaakt de gehele Winter door, daar te blyven, terwyl even na die zware actie by *Malplaquet*, de Vaſtigheden van *St. Gelain* en *Mons* door belegering uit de handen der Franſen gerukt wierden, waar door al weder een groot getal Lyderen gemaakt zynde, in den eerſten tot ons Veldhospitaal en vervolgens tot de ſteden gebragt wier-

wierden. Ondertuſſen wierden onze Lyderen gered, die we tot een klein getal geworden zynde, na Antwerpen voerden, en dus quam ik uit myne eerſte Veldtogt niet voor de maand van Maart in myn geboortenſtadt t'huis. Deze myne gelukkige aanſtelling en de grote gelegentheden tot het doen aanwaſſen der Konſt, beneffens de ſchone verdienſten die ik genoot, beurden my op, om met de maand April weder in 't Veld te gaan om in het Leger-Hospitaal Chirurgicale dienſten te doen, en van de doemaals daar zynde magtige Lieden in de Konſt, als den Heere JACOB DE BIE, die als Doctor Generaal enz. en den Heere BERNARDUS COCQ, als Chirurgyn Generaal de zaken waar namen, verder in handoeffeninge te profiteeren. Hier konde ik vervallen in een geheel hiſtoriſch verhaal, waar over een volkomen tractaat zoude konnen geſchreven worden, en waar in vele nuttigheden zouden opgeſloten zyn, indien ik myn werk wilde maken van een opregt verhaal der nodige directie en der ware huishouding van diergelyke Gaſthuizen, waar over zig yder zoude verwonderen, mede te delen, namentlyk, hoe alle de nodige omſtandigheden in een onbepaalde plaats in zulken goede order konnen medegevoert en gebruikt worden, maar vooral is het aanmerkenswaardig wat ongemene goede waarnemingen tot het verzorgen der Lyderen, en het oeffenen van Practyk, voor rekening van den Lande niet al gezien worden, tot welks goede uitvoeringen, indien wy in Oorlog geraakten, ik niet weet wie zulken directie in het begin zoude konnen op zig nemen, wyl ik 'er gene meer kenne, die door ervaring bequaam zyn, zulk een zwaarwigtig ſtuk, voornamentlyk de Heelkonſt betreffende, met deszelfs omſtandigheden waar te nemen en te betragten, wyl aan niemand, ten zy hy beneffens zyne bequaamheid in de Heelkonſt, een goed beleid en andere nutte hoedanigheden bezitte, zulk een ſtuk kan toevertrouwt worden. Dog wie zig daar eenigzints van zoude willen onderrigten, die behoort hier over na te ſlaan het groot Militaire Woordenboek van den Heer DIBBETS, op de woorden Chirurgyns, Doctors, Hospitaal enz. Wat deze omſtandige directien in zig befluiten, wierd

ik in de Veldtogten die ik tot het einde van den Oorlog volgde, gewaar, in welken tyt wy by het openen van dezelve, de ſtad *Douay* belegerden en veroverden, en deszelfs *Fort* de *Charpe* mede wegnamen, als ook wanneer wy ons meeſter maakten van *Bethune*, *St. Venant*, en de ſterke ſtad *Aire*, voor welke laatſte plaats wy een hardnekkige tegenſtand vonden, en daarom vele wederwaardigheden ontmoetten, doordien we door den vyand meeſt alle onze hulpmiddelen quyt raakten: voorts de Geallieerden met haren gelukkigen Oorlog voortgaande, belegerden zy *Bouchain*, *Quesnoy*, en deden andere expeditien, waar door wy in onze bezorging onophoudelyk met Chirurgicale bewerkingen zo by de nagt als by dage wierden bezig gehouden, tot wy eindelyk van het ſtedeken *Landrechie* door de magt der Bondgenoten meenden meeſter te worden; en voor die ſtad ons hospitaal reets geplaatſt zynde, kregen we die onverwagte nederlaag te *St. Denain*, zodanig dat we moeſten afzien van dit beleg voort te zetten, en doemaals, uit wat oorzaak de bukkende Fransman zyn hooft weder quam op te ſteken, zal ik niet onderzoeken: ik wierd omtrent dit ongeluk een der ongelukkigſte, wordende, zonder te weten waar heen, noodlottig verzonden op des vyands bodem, door en over zyne ſterktens, tot dat ik eindelyk in de doemaals door de Franſen belegerde ſtad *Bouchain*, geraakte, alwaar wy een geheel nieuw Hoſpitaal voor de daar leggende en aankomende gequetſten formeerden, tot ik eindelyk, uit oorzaak van myne arbeid en zorge, in een dodelyke krankheid vervallende, grote armoede, kommer, gevaar, en gevankenis onderging, waar van ik ontſlagen en weder in het Vaderland gekomen zynde, van de ziekte langzaam, dog zodanig herſteld wierd, dat ik in het volgende voorjaar weder te Velde gaande, en wy niets uitvoerende, vroeg wegens de gemaakte Vrede myn bedank-ſchrift ontvong. Ziet daar Amptgenoten een korte en enkelde ſchets hoe een beminnaar van zulk een Konſt, waar door hy zyn evenmenſch en zig zelfs wil gelukkig zien, betragten moet, dat men met ſtil te zitten en in zyn huis te blyven,

zon-

zonder iets buiten zyne eerſte Onderwyzers te weten, niet wel vorderen en groot kan worden, niet tegenſtaande wy 'er onderſcheiden gezien hebben en nog dagelyks zien, aan wien zaken, daar ze geen kennis van hebben, toevertrouwt worden, en die zelfs d'ondeugd bezitten van onder het voorregt van Meeſters naam, moord en dootſlagen te volbrengen en uit te voeren, om dat ze door hunne verkrege Ampten, hen onbedagt toegereikt, daar toe bevoegt ſchynen.

Schoon ik in den beginne tamelyk van Theorie was onderlegt, en vervolgens door myne oeffeninge en te zien werken nu verre in de Heelkonſt gevordert was, vond ik my dog bezwaart dit zwaarwigtig beroep waar te nemen, hoewel de Aanzienlykſte dezer Landen my daar toe aanmaanden, met haar hulp en byſtand te offereren; maar oordelende, in myn jeugt beter te zyn alles wat ik wiſt en doen kon ter proeve te ſtellen, zo vaarde ik in den jare 1713. den 14. February binnen de ſtad Leiden het Meeſterſchap aan, waar na ik my na *Parys* begat om onder de Berugtſte en grootſte Mannen dezer eeuw, alles by een te garen, en was het mogelyk, my zo verre te brengen om de naam van een Heelmeeſter waardig te zyn. Dit voor my koſtbaar verblyf van een jaar en eenige maanden aldaar, deed my op nieuw een onuitſprekelyk nut en vermaak in de Ontleedkonſt, operatien van de Steen, 't verloſſen van vrouwen, en het zien van een onnoemelyk getal van nutte en byzondere zware handgrepen, en wenſchte tegenwoordig dat, indien myn tyt en zaken het toelieten, nog een maal daar te zyn, om lieden van zo veel bequaamheden, die men daar in menigte vind, te mogen zien, wyl men hier ter ſtede, maar ſpaarzaam of heel weinig daar van voorzien is, uit reden om dat de onbequame met lieden van verdienſten, zo niet boven hen, ten minſten gelyk geſteld worden, waar door alle regtzinnige met reden geloven, dat wie agting voor zulke lieden hebben, zelfs weinig oordeel bezitten.

Het bovenſtaande verhaal zullen vele voor een onnut ſtuk papier en eigen aanpryzing aanmerken, en vragen, waar vind men bovengemelde gelegentheden? Neen ik heb hier mede gene andere inzigten,

zo als reets gemeld is, dan den Jongeling tot vlyt en yver aan te moedigen, en te doen begrypen hoe quaad het is, dat de zulken die op hare broſſe bequaamheid leunen, om dat ze niets gezien of bygewoond hebben, zy evenwel in haar waan blyven, zonder te geloven hoe zy meer tot ongeluk als tot nut verſtrekken, het welke die lieden, die haar aanſtelden, by zig dienden te erinneren. Want d'oeffening moet by een bequaam Man kleiner gedagten maken, om dat we uit het veel zien beſluiten, dat 'er nog vele zaken zyn die we niet gezien hebben, en nogtans ons vleien, dat dezelve door onze oplettendheid nog zullen voorkomen, en eindelyk bevinden, hoe wy gemakkelyk, en zonder vreze, onze Lyderen behoren te behandelen, en zonder waan geloven dat nog vele zaken voor ons verborgen leggen, het welk wy op zommige plaatzen in dit Werk den onbeproefden duidelyk zullen doen zien.

Ik beken dat de bovengemelde omſtandigheden van Oorlog zig in lang niet hebben laten zien, maar hoe vele andere gelegentheden zyn 'er niet, die wanneer men ze zogt, ligt zouden te vinden zyn. Het komt hier op aan; de meeſte zyn in de leeringe te traag, te dom, te lui, of zonder vermogen, en dus vinden zy geen gelegentheid om te leeren kennen, hoe nodig het is geen tyt te verzuimen, nog moeite en koſten te ontzien. Of het quam te gebeuren dat zommige langmoedige Lezers my gelieſden te beſchuldigen dat ik eenige Heelmeeſters of Doctoren te vinnig had aangetaſt of beriſpt, zo moet ik antwoorden, zulks ten beſten van de Konſt geſchied te zyn, en dat zy lieden voor het grootſte gedeelte nog veel verſchoont zyn, om reden dat de buiten ons wonende Heelmeeſter hen niet kennende, en die boze daden niet wetende, zulks zonder vrugt zoude lezen: want in vele gevallen, als even gezegt is, heb ik niet ontzien myn eigen gebreken te melden, en waarom zal ik dan geen andere noemen of verbloemender wyze aanſpreken? Voor dezelve ſtaat myn deur open en myn mond is tot een vriendelyk antwoord gereed, verzoekende wyders het te geloven dat ik niet geſcholden, maar waarheid gezegt heb, en dus is tot ieder zaak het verantwoorden gereed.

reed. 't Is waar wie kan die zwarte pot ſchoon krygen, en zelf de Moriaan ſchuren? weshalven ik vreze dat al myn welmenende zeggen niet veel zal helpen.

Gebruikt deze myne arbeid ten nutte, en zyt verzekerd, dat, dewyl ik geen dierbaarder ſchat dan de Heelkonſt wete, ik nooit zal ophouden te geloven dat het een der Godsdienſtigſte werken is, zyn evenmenſch uit zware noden te redden, en dus om gezontheid en leven te behouden, ik tragten zal met de mond, daden en ſchryven een yder dienſten te doen, waar toe ik hope medewerkers te zullen vinden; blyvende inmiddels.

Uw L. genegene vriend

HENDRIK ULHOORN.

REGISTER
OVER DE
HOOFDSTUKKEN.

INleiding tot de Heelkonſt. Pag. 1.
I. Deel.
I. Boek, van de Wonden. 43
I. Hoofdſtuk, van de Wonden in 't algemeen. 43
Van de Geneezing der Wonden. 60
II. Van de Toevallen der Wonden. 82
1) Van het ſterk Bloeden derzelve. 82
2) Van de Pyn of Smerten welke door de Wonden worden veroorzaakt. 90
3) Van de Kramp- en Zenuw-trekkingen der Gewonden. 90
4) Van de Wondkoortzen. 92
III. Van de geſchotene Wonden. 94
IV. Van de Wonden des Onderlyfs. 106
V. Van de Buik-begting. 108
VI. Van de gequetſte Darmen en de Darmbegtinge. 117
VII. Van den geheel doorſneden Darm. 123
VIII. Van het uitgeſchoten Net. 125
IX. Van de overige gequetſte deelen in het Onderlyf. 128
X. Van de Borſt-wonden. 129
XI. Van de Hals-wonden. 140
XII. Van de Hoofd-wonden in 't algemeen. 146
XIII. Van de Wonden des Aangezichts. 148
XIV. Van de overige en voornaamſte Wonden des Hoofds. 156
Van de Indrukking der Harſſenpan. 167
Op welke wyze het Bloed onder de Harſſenpan moet ontlaſt worden. 172
XV. Hoofdſtuk, van de Kneuzingen. 176
XVI. Van de vergiftigde Wonden. 186
II. Boek, van de Been-breuken. 191
I. Hoofdſtuk, van de Been-breuken in 't algemeen. 191
Geneezing der Been-breuken. 199
II. Van de Toevallen der Been-breuken. 209
III. Van de Been-breuken in 't byzonder. 215
Van de Breuken der Neusbeenderen. 215
IV. Van de Breuk der Onderkaak. 217
V. Van de Breuken van 't Sleutelbeen, 't Schouderblads- en Borſt-been. 218
VI. Van de Breuken der Ribben, der Wervelbeenderen, en van 't Heilig-been. 223
VII. Van de Breuken van 't Opperarmsbeen, de Onderarms-beenderen, en de Beenderen der Handen. 227
VIII. Van de Breuken van 't Dyebeen. 232
IX. Van de Breuk der Knieſchyf. 239
X. Van de Breuken van 't Scheenbeen, als mede van de Beenderen, waar uit de Voet beſtaat. 243
III. Boek, van de Ontwrigtingen. 246
I. Hoofdſtuk, van de Ontwrigtingen in 't gemeen. 246
II. Van de Geneezing der Ontwrigtingen. 253

III. Hoofdſtuk, *van de Ontwrigtingen der Beenderen in 't byzonder; en wel eerſt van die, welke aan de Harsſenpan en de Neus voorvallen.* 257
IV. *Van de Ontwrigting der Onderkaak.* 258
V. *Van de Ontwrigting van 't Hoofd met het eerſte Wervel der Hals, als mede van de Ontwrigtingen der overige Wervelbeenderen.* 261
VI. *Van de Ontwrigtingen van 't Staartbeen, Ribben, en 't Sleutelbeen.* 266
VII. *Van de Ontwrigtingen van het Opper-arms-been, of van den Arm met het Schouderblad.* 269
VIII. *Van de Ontwrigting des Elleboogs, of de Onder- met de Opper-armsbeenderen.* 275
IX. *Van de Ontwrigtingen der Voorhand, Naband en Vingeren.* 277
X. *Van de Ontwrigtingen van 't Dyebeen.* 279
XI. *Van de Ontwrigtinge der Knieſchyf, der Knie, of Scheenbeen en Kuitbeen.* 283
XII. *Van de Ontwrigtingen aan de Voet.* 287
IV. Boek, *van de Gezwellen.* 291
I. Hoofdſtuk, *van de Gezwellen in 't algemeen.* 291
II. *Van de uitwendige Ontſtekingen in 't gemeen, genaamd* Phlegmone. 293
Van de verdwyninge der Ontſtekingen. 296
III. *Van de Ettergezwellen.* 300
IV. *Van de Gezwellen en Ontſtekingen der Vrouwe Borſten.* 307
V. *Van de Ontſteking der Ballen.* 313
VI. *Van de Roos.* 316
VII. *Van de Bloedvinnen.* 319
VIII. *Van de Klier-gezwellen in de Lieſſen, en omtrent de Ooren.* 322
IX. *Van de Peſt-builen.* 324
X. Hoofdſtuk, *van de verhoeding der Peſt, en inzonderheid, hoedanig zig een Heelmeeſter voor de Peſt zal bewaaren.* 329
XI. *Van de Peſt-kolen.* 333
XII. *Van de Venus-builen.* 337
XIII. *Van de bevrozene Ledematen of Winterhielen.* 342
XIV. *Van het heet en koud Vuur.* 345
XV. *Van de Gebrandheid, of het Verbranden.* 355
XVI. *Van de Knoeſt-gezwellen.* 361
XVII. *Van de Kanker.* 368
XVIII. *Van de Zugt- Slym of Water-gezwellen.* 377
XIX. *Van de weeke Uitzetting der Gewrigten, byzonder van de Knie.* 382
V. Boek, *van de Zweeren.* 389
I. Hoofdſtuk, *van de Zweeren of opene Qualen.* 389
II. *Van de Geneezinge der diepe Ettergaten, of Pypzweeren.* 396
III. *Van de Geneezinge der quaadaardige en hardnekkige Zweeren.* 400
IV. *Van de Geneezinge der Venuszweeren.* 407
V. *Van de Geneezinge der eeltige Zweeren.* 409
VI. *Van de Geneezinge der Quaalen, (volgens de bygelovigheid) door Betovering veroorzaakt.* 412
VII. *Van de Geneezing der verouderde Zweeren, en open zynde Scheenen.* 413
VIII. *Van de Been-vreter, Been-verdervinge, of Been zweeringe.* 416
IX. *Van de Winddoorn.* 424
X. *Van de Schurfde Hoofden.* 430
II. Deel.
I. Verdeeling, *van de Konſt-bewerkingen, die aan verſcheide deelen van 't Lichaam uitgevoerd worden.* 453

HOOFDSTUKKEN.

I. Hoofdſtuk, *van het Aderlaten.* 453
II. *Van het Aderlaten op den Arm.* 458
III. *Van het Aderlaten op de Hand.* 469
IV. *Van het Aderlaten op den Voet.* 470
V. *Van het Aderlaten op het Voorhoofd, of aan de Slaap van 't Hoofd.* 473
VI. *Van het Aderlaten in den Ooghoek.* 474
VII. *Van het Aderlaten aan den Hals.* 475
VIII. *Van het Aderlaten onder de Tong.* 476
IX. *Van het Aderlaten op de Mannelyke Roede.* 477
X. *Van de Toevallen der Aderlatingen, en van het buitengevate Bloed.* 478
XI. *Van de Quetzinge der Zenuwen of Peezen by het Aderlaten.* 480
XII. *Van de Quetzinge van een Pols- of Slagader door het Aderlaten.* 482
XIII. *Van de Slagaderſpat of Breuk.* 485
XIV. *Van de heelkundige Overgieting in de Aderen, en van het Overtappen van 't Bloed uit de eene Ader in de ander.* 502
XV. *Van het Inenten der Kinderpokken.* 507
XVI. *Van het Koppen.* 514
XVII. *Van de Bloedzuigers.* 520
XVIII. *Van de Naalden-ſteek der Chinezen en Japonnezen.* 522
XIX. *Van de Etterdragten.* 523
XX. *Van de Spaanſche Vliegen en bladertrekkende middelen.* 527
XXI. *Van de Inſpuitingen.* 529
XXII. *Van de Brand-werktuigen, of Brand-yzers* 531
XXIII. *Van het Branden met de Moxa.* 534
XXIV. Hoofdſtuk, *van het gebruik der Bytmiddelen.* 535
XXV. *Van het Openen der Ettergezwellen.* 536
XXVI. *Van de Wratten.* 537
XXVII. *Van het Wegneemen van Uitwaſſen en Moeder-vlekken.* 549
XXVIII. *Van de Gezwellen in hun eigen Vlies beſloten, als* Atheroma, Steatoma, Meliceris, Talpa, Teſtudo, *enz.* 551
XXIX. *Van de manier om allerlei vreemde en tegennatuurlyke Dingen uit de Wonden te halen.* 558
XXX. *Van het Hegten der Wonden.* 559
XXXI. *Van het afſcheiden der t'zamengegroeide Vingeren en Teenen.* 566
XXXII. *Van het Afzetten van een tegennatuurlyke en te veel zynde Vinger.* 568
XXXIII. *Van het Afzetten van verdorvene of doode Vingeren en Teenen.* 569
XXXIV. *Van het Afzetten der Hand, Onder- en Boven-arm.* 572
XXXV. *Van het Afzetten der Voet en 't Scheenbeen.* 584
XXXVI. *Van het Afzetten van het Dyebeen.* 587
XXXVII. *Van het Afzetten der Arm in 't Schouder-gewrigt.* 592
II. Verdeeling, van de Heelkundige Konſt-bewerkingen, die aan het Hoofd gedaan worden, makende het begin van het tweede Deel. 597
XXXVIII. Hoofdſtuk, *van de Etterdragt op het Hoofd, of op de Kroonnaad.* 597

XXXIX. Hoofdſtuk, *van de Slagaders-opening aan de Slaap van 't Hoofd.* 600
XL. *Van het Water-hoofd.* 602
XLI. *Van het Doorbooren der Harſſenpan.* 605
De Konſt-bewerkingen die aan de Oogleden plaats hebben. 625
XLII. *Hoe men de tegennatuurlyke dingen uit de Oogen moet halen.* 625
XLIII. *Van de Gezwellen der Oogleden.* 627
XLIV. *Van de Wratten der Oogleden.* 630
XLV. *Van het nederhangen en de mismaakte Zwelling der Oogleden.* 630
XLVI. *Van de ſtekende Haairen der Oogleden.* 633
XLVII. *Van de t'zamengegroeide Oogſcheelen.* 636
XLVIII. *Van de ingetrokkene Oogleden.* 638
XLIX. *Van het Uitwas in de groote Oogboek.* 640
L. *Van de Uitwaſſen tuſſchen het Oog en de Oogleden.* 642
LI. *Van de Aderlating in 't Oog.* 644
LII. *Van het Doorvlymen der Oogen.* 647
LIII. *Van de Traan-oogen.* 653
LIV. *Van de Traan-ſiſtul en andere daar mede vermaagſchapte Toevallen.* 657
De Konſt-bewerkingen die aan het Oog zelf voorkomen. 674
LV. *Van de Staar.* 674
LVI. *Van de Schellen of Vellen op de Oogen.* 699
LVII. Hoofdſtuk, *van de Vlekken der Oogen.* 704
LVIII. *Van het Uitzetten op of aan het Hoornvlies.* 709
LIX. *Van het Etter-oog.* 715
LX. *Van het geronnen Bloed, door opening in het Hoorn vlies te maken, uit het Oog te ontlasten.* 720
LXI. *Van de al te groote en tegennatuurlyke, als mede van de ſpongieuſe Uitſpattingen en Kanker der Oogen.* 721
LXII. *Van de Konſt-oogen.* 726
LXIII. *Van het Scheel-zien.* 729
De Konſt-bewerkingen aan de Ooren. 731
LXIV. *Van het Openen van een geſloten Oorgat.* 731
LXV. *Van het Uithalen der in't Oor-gevallene dingen.* 734
LXVI. *Van de Uitwaſſen in het Oorgat.* 736
LXVII. *Van het Branden aan't Oor tegen de Tandpyn.* 737
LXVIII. *Van de Werktuigen tot behulp der Hardboorende.* 738
LXIX. *Van het Steeken der Gaatjes in de Oor-lellen.* 740
De Konſt-bewerkingen aan den Neus. 742
LXX. *Van de Slymprop in den Neus.* 747
LXXI. *Van de Stinkende Neus-zweer.* 751
LXXII. *Van het Aanzetten der Neus.* 756
LXXIII. *Van het Openen der Toegegroeide Neusgaten.* 757
De Konſt-bewerkingen aan de Lippen. 759
LXXIV. *Van de Hazemonden.* 759

LXXV.

LXXV. Hoofdstuk, *van de Kanker der Lippen.* 769
De Konst bewerkingen omtrent de Tanden. 773
LXXVI. *Van het Openen der geslote Mond.* 773
LXXVII. *Van het Schoonmaken der Tanden.* 775
LXXVIII. *Van de Holle Tanden.* 778
LXXIX. *Van het Stillen der Tandpyn door Heelkundige middelen.* 779
LXXX. *Van het Gelykmaken der uitstekende en ongelyke Tanden.* 780
LXXXI. *Van het Tand trekken.* 781
LXXXII. *Van het Inzetten der Tanden.* 784
De Konst bewerkingen omtrent het Tandvleesch. 788
LXXXIII. *Van het Openen van 't Tandvleesch der Kinders in het krygen der Tanden.* 788
LXXXIV. *Van de Uitwassen in het Tandvleesch.* 791
LXXXV. *Van de Ontstekingen en Gezwellen des Tandvleesch.* 794
De Konst-bewerkingen omtrent de Tong. 796
LXXXVI. *Van het Nederdrukken der Tong.* 796
LXXXVII. *Van het Snyden der Tongriem.* 797
LXXXVIII. *Van het Kikvorsch-gezwel onder de Tong.* 799
LXXXIX. *Van de Knoest gezwellen en Kanker der Tong.* 801
XC. *Van de Verzweeringen in 't Verhemelte.* 803
XCI. *Van het Sluiten der gaten, die door 't Verhemelte tot in de Neus gaan.* 805
De Konst-bewerkingen omtrent de Huig en Amandelen. 806
XCII. Hoofdstuk, *van de Huig.* 806
XCIII. *Van het Doorvlymen der ontstokene Amandelen, inzonderheit in een Worggezwel.* 809
XCIV. *Van het Openen der verzwoorne Amandelen.* 810
XCV. *Van de verharde Amandelen.* 812
XCVI. *Van de Uitwassen die omtrent de Amandelen achter in de Mond komen.* 814
XCVII. *Van het wegnemen der verharde Quyl-klieren.* 815
III. Verdeeling, van de Heelkundige Bewerkingen omtrent de Keel en Hals. 822
XCVIII. *Hoe men uit de Keel beendertjes, graatjes, spelden, pruimen-stenen en diergelyke zaken zal halen.* 822
XCIX. *Van het gebruik des Maag-vegers.* 826
C. *Van het recht maken der scheefgetrokken Hals.* 828
CI. *Van het Openen der Lugt-pyp.* 831
CII. *Van de Krop-gezwellen.* 835
CIII. *Van de Halsdragt of Hairsnoer in de Nek.* 838
IV. Verdeeling, der Heelkundige Konstbewerkingen. 841
CIV. *Van het Uithalen der kleine en diepleggende Tepels, als mede van het Opzuigen der Borsten.* 841
CV. *Van de Klooven der Tepels.* 843
CVI. *Van de Kanker der Borsten.* 845
CVII. *Van de Doorboring der Borst.* 856

CVIII. Hoofdſtuk, *van het Trepaneren op het Borſtbeen.* 865
CIX. *Van de booge Ruggen of Bogchels.* 866
V. Verdeeling, der Heelkundige Bewerkingen omtrent de Onderbuik. 876
CX. *Van het Afbinden der Navelſtreng.* 876
CXI. *Van de Doorboring des Buiks.* 877
CXII. *Van het Snyden der Vrugt uit 's Moeders Lichaam, genaamt de Keizerlyke Snee.* 885
De Konſt-bewerkingen omtrent de Breuken. 888
CXIII. *Van de Navel-breuk.* 888
CXIV. *Van de Buik-breuken.* 897
CXV. *Van de Lies-breuken.* 901
XXVI. *Van de beknelde of beſloten Breuk.* 904
CXVII. *Van de Dye-breuk.* 915
CXVIII. *Van de Balzaks-breuken, en inzonderheid van de Darmbreuk.* 918
CXIX. *Van de Net-breuk.* 935
CXX. *Van de Vlees-breuk.* 937
CXXI. *Van de Water-breuk.* 943
CXXII. *Van de Waterzucht des Balzaks.* 953
CXXIII. *Van de Water- en Vleeſchbreuk te zamen.* 954
CXXIV. *Van de Water- en Darmbreuk.* 955
CXXV. *Van de Wind-breuk.* 955
CXXVI. *Van de Ader-breuk.* 956
CXXVII. *Van de Kanker en 't koud Vuur der Ballen.* 958
De Konſt-bewerkingen aan de Mannelyke Roede. 959
CXXVIII. *Van het Verwyden der al te naauwe Voorhuid.* 959
CXXIX. Hoofdſtuk, *van de al te ſterke en achterwaarts trekkende Voorhuid of Spaanſe Kraag.* 964
CXXX. *Van de Kanker en 't koude Vuur der Roede.* 967
CXXXI. *Van het los maken des Bands aan de Roede.* 968
CXXXII. *Van de Wratten en Uitwaſſen aan de Roede.* 970
CXXXIII. *Van het Openen der toegegroeide Roede.* 971
CXXXIV. *Van de tegenwillige Afloop der Pis by Mannen.* 977
CXXXV. *Van het Sondeeren.* 980
CXXXVI. *Van de vleesachtige Uitwaſſen in de Pisgang.* 983
CXXXVII. *Van het wegnemen des Steens uit de Pisgang.* 986
CXXXVIII. *Van het Steen ſnyden aan Mansperzonen in 't algemeen, en inzonderheid van de oude manier met het kleine Toeſtel.* 988
CXXXIX. *Van het Steen ſnyden aan Mansperzonen, volgens de nieuwe manier met het groote Toeſtel.* 994
CXL. *Van de manier, hoe men de Steen boven het Schaambeen uit het opperſte gedeelte der Blaas zal ſnyden.* 1003
CXLI. *Van het Steen-ſnyden na de manier van Broeder Jacob.* 1010
CXLII. *Van het Doorſteken der Blaas in de Opſtopping der Pis, genaamt de Bilnaadſteek.* 1017
CXLIII. *Van de Etterbolten of Pypzweeren by de Bilnaad.* 1019.

De

De Konst bewerkingen omtrent de Schamelheid der Vrouws-perzonen. 1022
CXLIV. Hoofdstuk, *van de t'zamengegroeide Lippen der Schamelheid.* 1022
CXLV. *Van de door een Vlies geslotene of begroeide Schede der Lyfmoeder.* 1023
CXLVI. *Van de al te groote Clitoris.* 1024
CXLVII. *Van het afnemen der al te groote Nymphen.* 1025
CXLVIII. *Van de Uitwassen in de Schede der Lyfmoeder.* 1025
CXLIX. *Van het uithalen des Steens uit de Blaas der Vrouwsperzonen.* 1026
Van het Verloffen der Zwangere Vrouwen. 1030
CL. Hoofdstuk, *hoe in zwaare Baringe, het Kind noch levend zynde, de nodige hulpe te bezorgen.* 1030
CLI. *Van het halen van een dood Kind.* 1035
CLII. *Van de gevaarlyke Bloedvloed der Zwangere Vrouwen* 1040
CLIII. *Van het afhalen der Nageboorte.* 1041
CLIV. *Van het afhalen der vreemde-Gewassen in de Lyfmoeder.* 1043
CLV. *Van het Uitzakken der Lyfmoeder.* 1045
CLVI. *Van het Uitzakken der Lyfmoeders-schede.* 1048
CLVII. *Van de tegenwillige afloop der Pis by de Vrouwsperzonen.* 1051
CLVIII. *Van het Inscheuren by de Bilnaad.* 1052
De Konst bewerkingen omtrent den Aars. 1053
CLIX. Hoofdstuk, *van het Klisteeren.* 1053
CLX. *Van de Zetpillen.* 1058
CLXI. *Van het Openen van een gesloten Aars.* 1059
CXLII. *Van 't uitzakken des Endeldarms.* 1062
CLXIII. *Van de Uitwassen aan den Aars, welke Knobbel gezwellen, Hanekammen, Vyg en Sponsachtige Uitwassen genaamt worden.* 1066
CLXIV. *Van de al te sterken vloed der Aambeien* 1067
CLXV. *Van de blinde Aambeien of Spenen.* 1068
CLXVI. *Van de Aars-fistul.* 1071
CLXVII *Van de Ettergezwellen aan den Aars.* 1091
VI. Verdeeling, van 't tweede Deel der Konst-bewerkingen, die omtrent de Handen en Voeten voorkomen. 1097
CLXVIII. Hoofdstuk, *van de Vyt aan de Vingeren.* 1097
CLXIX. *Van de Peesknoop.* 1109
CLXX. *Van het Hegten der Pesen op de Hand.* 1113
CLXXI. *Van de Konst-bewerkingen aan de Beenen; van het Hegten der Pesen aan de Voet, inzonderheid die der Hiel,* Tendo Achillis *genaamt.* 1121
CLXXII. *Van de Aderspatten.* 1123
CLXXIII. *Van de aan de groote Toon ingegroeide Nagelen.* 1125
CLXXIV. *Van de Exter-oogen.* 1127
CLXXV. *Van de Kromme Beenen.* 1128
III. Deel der Heelkonst.
Van de heelkundige Bandagien en maniere van Verbinden. 1131
I. Hoofdstuk, *van de Windzelen in 't gemeen.* 1133

II. Hoofdſtuk, *van de Bandagien aan 't Hoofd.* 1137
III. *Van de Bandagien aan den Hals.* 1143
IV. *Van de Bandagien der Borſt.* 1144
I. *Van het Verband tot de Breuk en Ontwrigting van het Sleutelbeen beborende.* 1144
II. *Van het Verband tot de Schouder en het Schouderblad.* 1147
III. *Van het Verband voor de Borſten.* 1149
IV. *Van het Verband voor het Borſtbeen, Ribben, enz.* 1150
V. Hoofdſtuk, *van de Verbanden tot de Buik en Teelleden beborende.* 1151
VI. *Van de Verbanden tot de Armen beborende.* 1155
VII. *Van de Verbanden tot de Beenen beborende.* 1164
VIII. *Van het Verband beborende tot Beenbreuken met Wonden, aan 't Dye- of Scheen-been.* 1173

INLEI-

INLEIDING
TOT DE
HEELKONST.
VERVATTENDE

Haare Eigenſchappen in 't algemeen; namentlyk, haaren Oorſpronk, Voortgang, Verdeelinge, Gereedſchappen en andere algemeene Noodzakelykheden, dewelke den Aankomeling in de Heelkonſt in 't begin ten hoogſten noodig zyn te weeten.

I.

Het voornaamſte Oogmerk der GENEESKUNDE *is der Ziektens van 's Menſchen Lichaam of voor te komen, of te genezen.* Dit heeft men reeds van byna onheuglyke Tyden af getragt door driederlei Hulpmiddelen uit te voeren: te weten eerſtelyk, *door een goede Levenswyze te onderhouden;* ten tweeden, *door Geneesmiddelen*, en ten derden, door de *Heelkonſt*, als de drie Hoofdzuilen der Geneeskunde, gelyk de Reden en de Ondervinding geleerd heeft, en men moet op dezelve manier nog hedendaags, om de gebreken te genezen, te werk gaan. Maar dewyl het oogmerk van den Geneesheer, en de gezondheid der Patienten niet altyd door een goede Levenswyze en Geneesmiddelen kunnen worden bekomen, maar ook veeltyds het behulp der handen, of de Heelkonſt vereiſchen; zoo volgt daar uit, dat deze konſt en wetenſchap in de wereld ten hoogſten noodzakelyk is: te meer, dewyl door dezelve alleen dikwils verſcheide qualen en toevallen, zonder eens in 't bijzonder op de Levenswyze en Geneesmiddelen agt te geven, herſteld worden; zelfs daar menigmaal nog een goede Levenswyze, nog de Geneesmiddelen alleen niets konnen helpen; gelyk zulks door het heelen van Wonden, Beenbreuken, Ontwrigtingen, en veele andere qualen genoegzaam bewezen word. Andere konſten ſtrekken veeltyds alleen om den Menſch in de wereld gemakkelyk te doen leven: *maar de Heelkonſt kan, om het leven te behouden, niet ontbeerd worden.* Dus

De Heelkonſt is zeer noodzakelyk.

word men hare groote en volſtrekte noodzakelykheit aldermeeſt gewaar in Veldſlagen en Belegeringen, van Steden, in welke veele dappere Bevelhebbers en kloekmoedige Soldaten door 't ontbeeren der Heelkonſt zouden moeten ſterven, die nogtans door dezelve behouden, en als uit de kaken des doods gerukt worden; waarom zy dan ook met meerder kloekmoedigheit den Vyand aangrypen, dewylze eene goede verwachting hebben van de Wonden, die hun kunnen toegebragt worden, door de Heelkonſt wederom herſteld te zullen worden. Daarom pleegt men ook in Duitsland de Heelkunde *Wond-Heelkonſt* te noemen (A), niet als of ze niet anders dan Wonden behandelde; maar dewyl ze door de heelinge der Wonden zig voornamentlyk zo beroemd gemaakt, en zoo kragtdadig werkende te zyn betoond heeft, gelyk als nu nog hedendaags tot nut van het gemeene-beſt kennelyk is.

Wat de Heelkunſt en een Heelmeeſter is?

2. *Deze Heelkonſt is een gedeelte der Geneeskonſt, dewelke onderwyſt, hoe men door hulp der Handen en gereedſchappen de gezondheit der Menſchen, of kan behouden, of de zelve verloren zynde, weder herſtellen*: gelyk als tot behoudenis der gezondheit en verhoedinge van veele quaalen het Aderlaten, Etterdragten, Hairſnoeren, Koppen en diergelyke dingen, in 't werk worden geſtelt; en daarom kan deze konſt met regt *Hand-Heelkonſt* genaamt worden. Die nu volgens dezen weg het geneezen der gebreeken verſtaat, word een *Heelmeeſter* genaamd, dewyl hy voornamentlyk door de hulpe der Hand de gebreken herſteld, zynde deze Naam uit het Grieks oorſpronkelyk, en eigentlyk als *Hand-Medicus* uit te duiden.

Zy word van zommige een Konſt, van andere een Wetenſchap genaamd.

3. Zommige noemen de Heelkunde een *Konſt*, andere een *Wetenſchap*: welk beide benamingen zeer wel daar op toepaſtelyk zyn. Want men kan dezelve een Wetenſchap noemen, dewyl een Aankomeling in de Heelkunde, alvorens hy dezelve Werkſtelling maakt, hare *Grondbeginzelen* regt moet leeren, en verſtaan: vermits hy anders zonder deze Weetenſchap zeer ongeſchiktelyk, en onvernuftiglyk, dezelve oeffenende, meer Nadeel als Voordeel zoude aanbrengen. Maar ze kan ook billyk een *Konſt* genaamd worden, als men, de Grondbeginſelen alvoorens wel geleerd hebbende, de Heelkonſt door de heelinge der Wonden, Beenbreuken, en andere Konſtbewerkingen, oeffent en werkſtellig maakt: en derhalven pleegt ze ook verdeelt te worden in een *a Wetenſchap*, die men leerd, of tot die kenniſſe zig beneerſtigt, hoe men door de Heelkonſt de Konſtbewerkingen wel moet uitvoeren, zonder dezelve met zyne handen te bewerken; 't welk zommige *b Geneeskundige Heelkonſt* noemen: en in een *Konſt*, of *Oeffeni-*

a Theoria.

b Chirurgia Medica

ge,

(A) By de Nederlanders word de kenniſſe en handelinge, waar door men de uiterlyke, en ſommige innerlyke gebreken geneeſt, enkelyk Heelkonſt genaamt.

ge, waar in men by Heelkundige oeffeningen de Hand zelf aan 't werk slaat, en de Konstbewerkingen zelfs verrigt, 't welk *a.* de *Oeffenende Heelkonst* genaamt word. De beſpiegeling der Heelkonſt behooren ten minſten alle *Geneesheeren* te weten en te verſtaan, dewelke van over-langen tyd den uitvoer der Konſtbewerkingen aan de Heelmeeſters en Quakzalvers meerendeels hebben overgelaten (B). Maar deze beide, als wetenſchap en oeffening, behoord en moet ieder verſtaan, wil hy een bequaam *Heelmeeſter* zyn, of worden: daarom moet alvorens wetenſchap of beſpiegeling grondig worden geleerd, eer men tot de oeffeninge overgaat, dewyl anders onvermydelyk veele onheilen zouden veroorzaakt worden, wanneer iemand de Konſtoeffening begon, en de Konſtbewerkingen verrigtte, eer hy wiſt hoedanig dezelve behoorlyk en op de beſte wyze moeſten worden uitgevoerd: gelyk, helaas! van veele onwetende Broddelaars, Badſtoofhouders, en Baardſchrapers, tot groot nadeel en ſchade van 't Mensdom, byna op alle Plaatſen pleegt te geſchieden (C). Want *de Wetenſchap en Kenniſſe moeten gelyk als de Hand-*

a Chirurgia Practica.

Een Heelmeeſter moet en Wetenſchap, en Oeffening te zamen verſtaan. Anders zal hy misſlagen begaan.

(B) Hier paſt het niet te ſpreeken van de zeer grote uitgeſtrektheit der *Heelkonſt*, alzo de ſtoffe, die in dit Werk ſtaat verhandelt te worden, genoegzame blyken verſchaft, hoe onmogelyk het is, dat een Man, voor zig zelfs, met behoorlyke Omſtandigheden beide de wetenſchappen, als Genees- en Heelkonſt, wel verſtaan, veel minder uitvoeren kan. Te meer, dewyl ieder garen betuygen zal, dat ieder van deze, als Genees- en Heelkonſt, op zig zelfs genoeg arbeid medebrengt, en voor twee onderſcheide perſonen overvloedige arbeid en zorge toereikt, waar by wel geconſidereet dient, dat de Heelkonſt op zig zelfs zo ſwaar en uitgeſtrekt ieder kundig oeffenaar moet voorkomen, dat den onderwyzende in dezelve konſt veelmaals niet weet, wat hy het eerſte of het laatſte van deze gewigtige oeffening zal voorhouden, ten einde den Leerling met goede order mooge onderwezen worden. Waar over men verder kan nazien myne gedagten in het twede Vertoog over de *Spina Bifida* uitgedrukt. Wat helpt dan die Glorie der laatdunkende? 't Is genoeg, dat den Geneesheer met den Heelmeeſter vergezelſchapt zynde. de *Eerſte* zo ver 't mogelyk is, de *Twede* in raad ondersteunende, en op de inwendige toevallen helpt agt geven, den ander, door zyn beleid en geoeffende hand, den elendigen uit zyne gebreken red, latende, dewyl het veld, als gezegt, groot is, ieder in zyn nodig uitvoeren onverhindert, op dat den Lyder met meerder ſpoed en zekerheit gered worde.

(C) Dat deze gebreken meeſt overal in zwang gaan, is beklaagelyk en al te waar, daar nogtans door 't belyd van goede opzienders over deze konſt, tot welzyn van het Mensdom, veel voordeelen en heilzame voorforge konde te weeg gebragt worden, zulks te meer in de byeenwoning van volk, dewelke onder en door goede directie zyn groot geworden, en haar voor dezen in bequaamheden deden uitmunten: hier moeſt het gemoed van de zulke door de reden wakker worden, op dat wy door ons weldoen eens weder mogten groot worden, de quade en onbequaame uytbannen en verdelgen, waar door deze konſt hare regte waarde en behoorlyke luyſter weder mogte erlangen. 't Is waar, zoo de oeffeninge in Practyk by geluk en niet naar verdienſte toevloejen, zo zal deze verandering noit te verwagten wezen, maar zal haar gang behouden, zo als heden, by de grootſte Breekbenen en Broddelaars in practyk zynde, te zien is.

Handleidſters zyn, *en de beſpiegelende Wetenſchap moet onderwyzen 't geene de handen in de Oeffeninge zullen doen*. Derhalven laat een Heelmeeſter zoo veel ondervinding hebben als hy wil, wanner hy geen genoegzame wetenſchap (waar toe ook voor alle dingen de Ontleedkonſt behoord) bezit, dan zyn zyne Konſtbewerkingen onzeker en veel gevaar onderworpen: daarom kan de wetenſchap en oeffening in een bequaam Heelmeeſter onmogelyk geſcheiden zyn, maar moet deze beide te zamen grondig verſtaan (D).

't Oogmerk der Heelkonſt.

4. *Het Oogmerk* der Heelkonſt is driederlei: eerſtelyk, *de tegenwoordig genietende gezondheit der Menſchen te behouden*; ten tweeden, dezelve gezondheit, verloren zynde, *weder te herſtellen*, dat is, de quaalen te genezen; en ten derden, als men de gezondheit niet volkomen kan herſtellen *den Menſch evenwel zo lang als 't mogelyk is te tragten in 't leven te behouden*. Waar onder behoord het afzetten van Armen en Beenen, 't wegnemen der Kanker, verouderde quaalen en zweeren behoorlyk te behandelen, insgelyks Hoofd- en Oogquaalen door Etterdragten of Hairſnoeren voor te komen, en diergelyke dingen meer.

De Middelen om dit oogmerk te bereiken.

5. De *Middelen*, waar door men dit Oogwit in de Heelkonſt komt te bereiken, zyn *voornamentlyk de Handen en Werktuigen van den Heelmeeſter*: 't welk wy zien in 't herſtellen der Ontwrigtingen en Beenbreuken, Aderlaten, Steenſnyden, Staarſteken, en diergelyken: dog evenwel, om dit alles zo veel te beter en gelukkiger uit te voeren, daar toe worden ook meerendeels een *goede Levenswyze*, en *geneesmiddelen* vereiſcht, zonder welke de Lyder dikwils niet zoude te herſtellen zyn: waar uit dan de naauwe vereeniging en noodzakelyke

(D) De Wetenſchap of beſpiegeling geheel onvermydelyk zynde, zo raade ik ieder yverig Leerling de leſſen van onzen geleerden Schryver te betragten, om zig daar in te verzekeren, dat wanneer hy in 't vervolg tot de oeffeninge zal overgaan, het zelve hem niet alleen een uitmuntend gemak zal toebrengen, maar hy zal zig in de uitvoeringe van het allergevaarlykſte en 't ſwaarſte werk geheel vry, en de zaak onverhoopt niet gelukkig eindigende geheel geruſt en tegen de opſpraak veilig beſchermt bevinden, wel wetende niets gedaan te hebben, dan wat de regelen der konſt hem als een billyk Raadsman hadden voorgeſchreven, daar in tegendeel een heelmeeſter zonder beſpiegeling, alleen op ondervinding ſteunende, zig in de meeſte en wiſſelvallige zaken verward, bevreeſt, en belemmert vind, om dat hy niet zeker gaan kan, of deze of geene voorvallende zaken met de zulke, die hy te voren gezien heeft, wel met den andere gelyk lopen, zo als uit de ware betuiging in gelyk ſchynende zaken, onderſcheidentlyk gezien, beveſtigt word, en te meer, om dat zelden gelykredigheid in de gevallen onder een en dezelve benaaming gezien word, en dezelve ten minſten in min of meer omſtandigheden verſchelen, die wy als dan verpligt zyn naar hare byzondere eigenſchappen byzonder te behandelen, en eenigermaten van de generale weg af te wyken, ten einde wy niet door onze ſtoutheit een onzekeren uitſlag te weege brengen. Om deze reden roemen wy met regt het zeggen van den groote *Hippocrates*, die ons leerd, dat de ondervinding gevaarlyk is, en onzekere geneſing verſchaft, als zy door ſtoute en ongeleerde ondernomen word.

ke verbintenis der Genees- en Heelkunde duidelyk is af te nemen.

6. De Heelkonſt heeft haar *Begin* en *Voortgang* te gelyk met de Geneeskunde gehad; en wat haren oorſpronk belangd, de Heelkunſt is zekerlyk ouder als de Geneeskunſt, en zeer waarſchynlyk byna van 't Begin der wereld. Want in de eerſte tyden waren de Menſchen wegens hunne gematigde levenswyze, en aangeboren ſterke Natuur, de inwendige Krankheden niet zo ligt en dikwils, als wy, onderworpen, en hadden derhalven de inwendige Geneesmiddelen, of de Geneeskunde zo niet van noden. Maar uitwendige Toevallen, die de hulpe der hand vereiſchen, waren zy even zoo wel als wy heden ten daage onderworpen, dewyl ze ook hebben konnen vallen, en daar door Armen en Beenen, of 't Hoofd breken; ook zyn zy door uitwendige dingen als Steenen en Hout, onder 't bouwen, of van allerlei gedierte gequetſt geworden; ook hebben zy malkanderen konnen ſlaan, en Oorlog voeren, en daar door even zo ligt Wonden, Bloedinge, Beenbreuken, ontwrigtingen en kneuſingen, als wy, bekomen waar toe ze dan de hulpe der handen en gereedſchappen zyn benodigd geweeſt; gelyk zy ook door een aangeboren neiging om Doornen en Splinters uit te trekken, en Wonden te verbinden, diergelyke middelen zonder twyffel zullen gebruikt hebben. 't Geen hen dan in diergelyke toevallen geholpen of gedient heeft, zullen ze in 't begin wel gade geſlagen, daarna ook aangetekend, en in andere diergelyke gevallen weder aangeraden, en eindelyk het nuttelykſte behouden hebben; en van die, hoewel in 't begin dikwils zeer ongeſchikte manieren van helpen, heeft de Heelkunde haar oorſpronk en grondſlag bekomen.

De oorſpronk der Heelkunde is van 't begin der wereld.

7. Daar na hebben de Chaldeën en Egyptenaars, zo als de oude Geſchiedeniſſen getuigen, de Heelkonſt met meerder neerſtigheit geoeffend, tot dat ze naderhand van de Grieken tot nog groter volmaaktheit is gebragt, onder dewelke *Apollo* en zyn zoon *Æſculapius*, vervolgens *Machaon*, *Podalirius*, *Chiron*, *Centaurus*, en andere, zig zo beroemd hebben gemaakt, dat eenige derzelven, wegens hunne bequaamheit, als Goden zyn geëert geweeſt. Eindelyk heeft *Hippocrates*, die uit den ſtam van *Æſculpius* zoude geſproten zyn, de Weetenſchap der voorgaande Mannen by malkanderen vergaderd, dezelve door zyn ſcherpzinnig oordeel en bequaamheit in de Ontleedkunde verbetert, en ons vele nuttelyke dingen in zyne ſchriften (als de oudſte van de Heelkundige zynde) nagelaten. Van de Grieken is daar na de in een tamelyk goeden ſtaat gebragte Heelkonſt tot de Romeinen overgegaan, welke beide Natien zig hebben beneerſtigd om dezelve meer en meerder volkomen te maken, van de welke, na *Hippocrates*, van de Oudſten, *Celſus*, *Galenus*, *Paulus Ægineta*, *Aëtius*; en *Oribaſius* de beroemdſte zyn, die ten deele niet lange na Chriſtus ge-

Voortgang en toenemen der Heelkonſt.

boorte geleeft, en hunne Schriften ons nagelaten hebben. (E). Maar van die tyd af, dat de Onwetendheit begon te heerſchen, en in eenige honderd Jaaren *alle Wetenſchappen en Konſten als bedolven waren*, is ook de Heelkonſt in veelhonderd Jaaren zeer ſlegt geoeffend, en weinig of niet verbeterd, ja zelf 't geen reeds bekend was, is weder vergeten: behalven dat zommige Arabiers, onder dewelke *Avicenna* en *Albucaſis* uitblinken, getragt hebben de Heelkunſt nog eenigermaten te oeffenen en op te helderen: tot dat eindelyk in de vyftiende en volgende Eeuwen *alle Wetenſchappen in Europa weder hebben begonnen het hoofd op te beuren*; als wanneer de Ontleed en Heelkunde wederom eenigzins en met meer neerſtigheit zyn geoeffend, *Theodoricus*, *Salicetus*, *Guido de Cauliaco*, *Brunus*, *de Largelata*, *Joh. de Vigo Gerſtorf*, *Brunſchwieg*, *Schilhansz*, *Ryff*, *Veſalius*, *Andreas à Cruce*, *Arcæus*, *Fallopius*, en meer andere, zig beroemd hebben gemaakt. Eindelyk is in de voorgaande en tegenwoordige Eeuwen, zo wel door de volmaaktheit der Ontleedkonſt, en der [a] Werktuigkunde, als ook door 't beter kennen der quaalen, de Heelkunſt ook hooger in top geklommen, en van tyd tot tyd met beter en nuttelyker gereedſchappen, heerlyker Waarnemingen, en bequamer Handgrepen vermeerderd, en alzo door veele bequame Mannen, uit allerlei Natien in Europa, maar inzonderheit van de Italianen, Franſchen en Duitſers, waar toe ook de Nederlanders behoren, en laatſtelyk ook van de Engelſen, byna tot den hoogſten top van volmaaktheit gebragt.

[a] *Mechanica.*

Van de nieuwe Heelkundige Schryvers.

8. Onder de nieuwe Schryvers, die 't zy van de gehele Heelkunde, of van derzelver grootſte gedeelte hebben geſchreven, zyn in de Hoogduitſe ſpraak, zonder van andere te ſpreeken, de volgende de bekendſte, als: *Andr. à Cruce*, *Paræus*, *Tagliacotius*, *Hollerius*, *Lanfrancus*, *Schilhansz*, *Brunſchwieg*, *Ryff*, *Agricola*, *Aquapendens*, *Hildanus Scultetus*, *Felix Wurtz*, *Beverwyk*, *Overkamp*, *Barbette*, *Bontekoe*, *Jeſſenius*, *Joel*, *Smid*, *Gelman*, *Munniks*, *Muſitanus*, *Verbrugge*, *Gaukens*, *Schutz*, *Burger*, *Norren*, *Nuck*, *Horlacher*, *Vander Stylle*, *Mayer*, *Rothe*, *Horne*, *Blankard*, *Leauſon*, *Prat*, *Herl*, *van Solingen*, *Juncke*, *Purmann*, *Muralt*, *Le Clerc*, *Charriere*, *Verduc*, *Dionis*, *Reisz*, *Woyt*, *Palfyn*, *Stahl* en *Juncker*. Inzonderheit aangaande *de Wonden* waardig geleezen te worden *Botallus* van de geſchoten Wonden, en *Taſſins* Oorlogs-wond-Heelkunſt, *Arcæus*, *Gelmann*, *Purmann*, van de geſchoten Wonden, *Belloſtens* Hospitaal- en Gaſthuis-Heelmeeſter, als ook *Schwartzen* Aanmerkingen over de Wonden. Van *de Hoofdwonden* in 't byzonder, *Schultzens* Verwonden Hoofd, en *Woyt* van de Hoofdwonden. *Van de dodelyke Wonden*

(E) Ziet hier van de geleerde Schriften, door *Daniel le Clerc Hiſtoire de la Medicine*, ook *J. Freind*, over dezelve ſtoffe, tot zelfs in deze tegenwoordige tyd beſchreven, die als de eerſte of beſte mogen worden aangeſien, behalven ſommige, die ik in myn Wederantwoord over de *Spina Bifida* ter zyner plaatſe heb aangehaald.

den zyn in 't Hoogduits te vinden, *Suevus*, *Pfitzer*, *Welſch*, *Amman* in zyn *a* Naauwziftende Heelkunde, *Zitman* in zyn *b* Geregtelyke Heelkunde, nevens *Bauzman*, *Woyt*, *Helwig*, en *Kräuterman*. Van de *Verzweringen* of doorgebroken zweeren *Arcæus*, *Purmann*, *Le Clerc*, *Verduc*. Van de *Beenbreuken* en Ontwrigtingen, *Le Clerc*, *Palfyn*, *Lemery's* Beenheeling, waar in voornamentlyk *Petit* over de gebreken der beenderen wordt gevonden, welk werk zeer goed is. Van de *Ontwrigtingen* in 't byzonder zie *Gruhlman*; van een *c* Winddoorn *Walther*. *De gereedſchappen tot de Heelkunde behorende* zyn inzonderheit in platen afgebeeld en te zien by *Ryff Paræus*, *Andreas à Cruce*, *Aquapendens*, *Hildanus*, *Scultetus*, *Smids*. Beſchryvinge van alle tot de Heelkunde behorende Werktuigen, *van Solingen*, en *Dionis*. Van de *Bandagien* zie *Le Clerc*, *Verduc* en *Bass*. *Heelkundige Aanmerkingen*, in 't Hoogduits beſchreven of vertaald, zyn die van *Hildanus*, *Scultetus*, *Marebettis*, *van Meekeren*, *Roonhuiſen*, *Muralt*, *Belloſte*, *Purmann*, *Hutter*, *Clacius* en *Walther*. Waar toe ook behoren de *d* Heelkundige Verzamelingen, te Hanover gedrukt; insgelyks de Breslauſe Natuur- en Heelkundige Geſchiedeniſſen. Van de *Breuken* zie *Geiger* en *Horlacher*; van de Vroedmeeſters-Kunſt, om de Kinderen in 's Moeders Lichaam te keeren en te verloſſen, *Eucharius Rhodion*, *Ryff*, *Paræus*, *Viardel*, *Mauriceau*, *van Solingen*, *Völter*, *Huxholtz*, *Sommer*, *Muralt*, *Welſchens* Vroedvrouwen-boek, de *Saxiſche* en *Brandenburgſch Vroedvrouw*, *Eckharts* Vroedvrouw, *Stieſſer*, *van Deventer*, *Dionis*, *Van Hoorn*, *de La Motte*, en *St. Amand*. Van de Keiſerlyke ſneede *Hildanus*, *Scultetus*, *Lankiſch*, *Roonhuiſen*, *Ruleau*. Van het Steenſnyden, *Hildanus*, *Tolet* en *Wiedeman* en inzonderheit van de nieuwe Engelſe manier, *Douglas*, *Cheſelden*, *Moreand*. Van de gebreken der Oogen zie *Bartiſch*; van de gebreken der Oogen en Tanden, *Gaillemeau* en *Verbrugge*; van het Kiestrekken, *Croon*; van 't koud vuur, *Hildanus*; van verbrandheit, *Hildanus*; van 't Aderlaten is 'er in 't Hoogduits een byzonder werkie, als mede over 't zelve *Jondot* en *Croon*; van 't Aderlaten en Koppen, *Schmid*; van de Etterdagten en Hairſnoeren, *Glandorp*, *Schorer*, *Franckens* Berigt der Snoerdragten. Over dat, wat een Heelmeeſter in de legers dient te weten, zie *Schmid*, *Taſſin*, *Muralt*, *Purmans Leger-Heelmeeſter*, en *Belloſte*. Van 't geen een *Zeevarend Heelmeeſter* behoord te weten: *Weſtphaals Scheeps Heelmeeſter*: 't Geen een Heelmeeſter in *Peſtyd* nodig heeft, *Purmans Peſt-Heelmeeſter*: tot het opmaken van *Heelkundige Berigten*, het boekje, genaamt de Konſt om Heelkundige Berigten, of Wondbrieven te vervaardigen. Eene *Heelkundige Apotheek*, of de manier, hoedanig de beſte Heelkundige Geneesmiddelen te bereiden, is begreepen in den Gaſthuis-Heelmeeſter van *Belloſte*, en de Heelkunde van *Le Clerc*: alle welke Boeken te zaamen een tamelyke Hoogduitſe Heelkundige Boekery uitmaken; van welke alle, en

a Medicina Critica.
b Medicina Forenſis.
c Spina Ventoſa.
d Collectanea Chirurgica.

nog

nog andere Heelkundige Schryvers, op zyn plaats in 't byzonder en wydlopiger zal gehandelt worden (F).

9. Be-

(F) De Schryvers, welke in het Nederduits van de Heelkonſt geſchreven hebben, ofte uit andere taalen zyn overgezet, voor zoo verre zy enkelyk tot de practyk behoren, zyn in weinig getal, en ten deele door den Auteur reets opgenoemt, dog op dat den Leerling van de Nederduitſe Schryvers zig behoorlyk bedienen moge, zoo hebbe ik, zoo ver dezelve my bekent zyn, deze volgende mede te deelen. Als *Amb. Paré* Heelkonſtige werken, *Guillemeau* Manuale operatien, en 113. gebreken der oogen. *Tagulti* Heelkonſtige werken, *Joan Vigo Genuenſis*, *Barthis* Oogen Dienſt, *Carolus Battus*, *Guilhelmus Frabricius Hildanus* Veld-Chirurgie. *Idem* Aanmerkingen der Genees en Heelkonſt. *P. Pigræus* kort begrip der Genees- en Heelkonſt. *Felix Wurtz* Chirurgie, *Cornelis van Soolingen* manuale operatien der Chirurgie, *idem* Embriulcia vera, *idem* ampt en pligt der Vrouwen. *J. Palfyn* Operatien der Chirurgie, *Idem* Heelkonſtige Anatomie. *Van de Voorde*, ligtende Fackel der Chirurgie. *Rachin*, Heelkonſtige geſchillen. *Van Deventer*, ligt der Vroedmeeſters, en Vroedvrouwen, enz. *Juſtina Siegesmund*, Spiegel der Vroedvrouwen, de werken *van F. Ruiſch*, *Hieronymus Fabritius ab Aquapendente*, *Maitre Jean*, van de gebreken der oogen. *Dekker*, Genees en Heelkonſt. *Mauriceaux*, van de Ziektens der ſwangere Vrouwen, *idem* Kortbondige Spreuken. *Beverwyk*, alle zyne werken. *M. Glandorp. Theophraſtus Paracelſus. Daniel Sennertus. Salomon van Ruſting*, Nieuwe veld-Medicyne en Chirurgie, &c. *Schilbans.* De werken *van Bontekoe*, de werken *van H. Overkamp. Munniks* Heelkonſt. Alle de werken *van S. Blankaart*, verſcheide deelen. *Scultetus*, Wapenhuys. *Verbrugge*, Zee en Land Chirurgie. *Jan Couwenburg*, Matroſen trooſt, en Matroſen geſontheit, *De Bout*, Examen der Chirurgie. *Herles*; Examen der Chirurgie. *Van Horn* kort begrip der Heelkonſt. *Verduc*, Paryſche verbanthuys. *Dionis*, Operatien der Chirurgie, *idem* van het verloſſen der Vrouwen. *Tolet*, van het Steenſnyden. *Apho-riſmen* van *Hippocrates* door *Blankaart*, *idem* door *Ras. Fienus* 12 Handgreepen der Chirurgie. *Belloſte*, Gaſthuys-Chirurgie. *Barbette*, Heelkonſtige werken. *Joh. Jacob. Magnetus*, Aanmerkingen over Barbette, waar by gevoegt *Joſeph de la Chariere*, Operatien der Chirurgie, en een generaal Denkbeeld der wonden. *Portail*, van 't verloſſen der Vrouwen. *Louiſe Bourgoiſe* onderrigting der Vroedvrouwen. *Guido Couliaco*, Heelkonſt. *W. Schouten* gewonde Hooft, *idem* van de Geſwellen. *Arcæus*, van de Wonden, en by dezelve *Geuſius* Wonderlyke Aanmerkingen. *Roukema*, Naamboek der beroemde Geneesheeren. *Vaugnion*, Operatien overgezet door Roukema. *J. van Wyk*, Verhandeling der Beengeſwellen, enz. *L. Schacht*, Medicinale Collegie. *S. van Ruſting*, Nieuw gebouw der Geneeskunſt, *idem* Heelkonſt. Nieuwe Verhandeling *der Reukwerken. A. Blankaart*, van de Schoepziektens. *Sydenham*, Geneeskonſt. *Doleus*, van de Jigt. *Ruf. . . . . Garengeot*, van de Werktuigen der Heelkonſt. *Quercetanus*, van de geſchoote Wonden. *Ramas*, van de geſwellen &c. *Silvius.... P. Adriaansz Verduyn*, Nieuwe wyze van 't amputeren. *Diemerbroek*, van de Peſt. *Plempius*, van de Spieren en deszelfs ongemakken. *Majow*, Medicinale en Natuurkundige werken, *Maſſart.... S. Janſonius*, van de Venus-plagen. Voorts zyn deze volgende Schryvers aan ons hare nuttelyke aanmerkingen meededeelende, als *Eyleman*, *Viſſer*. *Daalmans*, nieuwhervormde Genees- en Heelkonſt, *Tulp*, *Muys*, *Roonhuyſen*, *van Meekeren*, *Gruwaart*. *Bartholinus*, *C. F Rigteren*, *Stalpart vander Wiele*, *vander Sterre*, *J. van Wyk*, 50 Aanmerkingen. Wyders is 't ten hoogſte nodig, dat we tot het genezen der gebreken de nodige middelen weten te verkiezen. tot welke kenniſſe, buiten de onderrigtinge, die ons daar toe word ingeprent, de nodige Schryvers onderſogt dienen, de welke het beſt over de planten, drogeryen en deszelfs bereidinge geſchreven hebben, en uit dezelve zullen als handboeken de Amſterdamſe, Haarlem

9. Behalven deze zyn 'er nog vele heerlyke en nuttelyke Heelkundige Schryvers, welke in vreemde ſpraaken hebben geſchreeven, dog in 't Hoogduits, voor zo veel my bekend is, niet vertaald zyn: daarom is 't noodzakelyk, dat, die een bequaam Heelmeeſter wil zyn of worden, vreemde *Taalen*, maar inzonderheit de *Latynſe* en *Franſe*, verſtaat, dewyl niet alleen vele nuttelyke zaaken in dezelve zyn beſchreven, die een bequaam Heelmeeſter behoord te weten, maar om dat nog dagelyks eenige, hem dienſtige werken, in vreemde Taalen gedrukt worden, uit dewelke niemand, die de taalen ontbeert, nuttigheid kan ontfangen. Onder welke Schriften de Heelkundige Redenkavelingen of Twiſtredeneringen, die op de hoogeſchoolen gehouden worden en in 't ligt koomen, uitblinken, dewyl veeltyds (offchoon niet in alle) fraaije, nieuwe, naauwkeurige en nuttige voorvallen, waarnemeningen, handgrepen, en werktuigen in dezelve beſchreven worden, die in andere Boeken niet te vinden zyn. Derhalven raade ik de Heelmeeſters, die 't Latyn verſtaan, dezelve voor zig jaarlyks te bezorgen, dewyl het zonder merklyke koſten kan geſchieden.

De Latynſe en Franſe ſpraken te verſtaan is een Heelmeeſter zeer dienſtig.

10. Na dat we nu de meeſte Hoogduitſe Heelkundige Schriften hebben genoemt, gaan wy verder tot de *Verdeelinge der Heelkonſt*, die nogtans door de Schryvers verſcheidentlyk gemaakt word: want eenige verdeelen dezelve in *ſes Deelen*, die zy met Griekſe benamingen uitdrukken, te weeten: 1) *Syntheſis*, 2) *Diæreſis*, 3) *Exæreſis*, 4) *Aphæreſis*, 5) *Proſtheſis*, en 6) *Diorthoſis*, en in 't Nederduits vertaald zynde, betekenen: 1) Zamenvoeginge, 2) Verdelinge, 3) Uitneminge, 4) Wegneminge, 5) Aanzettinge of Byvoeginge, en 6) Regtmakinge: en onder deze ſes Deelen meenen ze, dat men alle de intentien, tot de Heelkunſt ſpecterende, bequaamelyk kan toepaſſen. Andere ſtellen ſlegts *vyf*, andere *vier*, eenige *drie*, en zommige zelfs maar *twee* van deze voorgenoemde Deelen, zich verbeeldende, dat men 'er alles onder kan begrypen, wat ter genezinge der qualen wordt vereiſt: dog hier door worden vele onnodige twiſtredeneringen, en veeltyds verwerringen, inzonderheit by de zul-

De verſcheidentlyke verdeelinge der Heelkunde.

lemmer, Leeuwaarder, Londenſe, Rotterdammer, Leydſe, en meer andere Apotheken dienen konnen. Deze opgenoemde Schryvers zyn zo ver ik weet de beſte, en meeſt alle in het Nederduits door Heelkundige geſchreeven, behalven dat we hier niet hebben by gevoegt de zulke, die van d'Ontleedkonſt, planten, ſimpelen middelen, bereiding der Medicamenten, &c. zyn handelende, waar van ik weder een goed getal, indien het hier vereiſt wierd, zoude kunnen opgeven.

Het zoude, naar veler gedagten, hier te paſſe komen, zo als den Auteur ons voorgaat, om by ieder byzonder ſtuk der Heelkonſt aan te wyzen zulke Schryvers, welke 't voornaamſte by ieder materie in 't byzonder te agten waren; maar alzo ik zulks niet nodig agte, dewyl het getal in 't geheel niet groot is, en zy nog minder van ſpeciale zaken der Heelkonſt gehandelt hebben, zo zal den Lezer uit dit klein getal ligt kunnen uitkiezen die boeken, welke ten nutte voor hem dienen gebruikt te worden.

zulken, die het Grieks niet verſtaan, veroorzaakt. Derhalven oordeele ik het onnodig en ondienſtig, dat een Duits Heelmeeſter, die geen Latyn, veel minder Grieks verſtaat, met deze benamingen zyn geheugen bezware, verzekert zynde, dat men deze verdelinge zeer wel kan ontbeeren. Wederom zyn 'er andere van gevoelen, dat de Heelkonſt gevoegelyk in *deze volgende vyf Hoofddeelen* kan verdeeld worden, als: 1) *a Wonden*, 2) *b Verzweringen*, 3) *c Beenbreuken*, 4) *d Ontwrigtingen*, en 5) *e Gezwellen*: Welke verdelinge ik oordeele al mede niet bequaam of voldoenende te zyn, zo wy de Heelkunde zonder verwerringe tragten te verhandelen en te verklaren.

a Vulnera.
b Ulcera.
c Fracturæ.
d Luxationes.
e Tumores.

Onze Verdeling.

11. Derhalven oordeele ik na myn gedagten beter te zyn, de Heelkunde in de drie volgende Hoofddeelen te verdelen, als verzekert zynde, dat in dezelve de gehele Heelkunde ordentelyk en duidelyk kan vervat en voorgedragen worden. Namentlyk *in het Eerſte Hoofddeel* zal ik in vyf Boeken handelen 1) van de *Wonden*, 2) van de *Beenbreuken*, 3) van de *Ontwrigtingen*, 4) van de *Gezwellen*, 5) van de *Verzweringen*. *In het tweede Hoofddeel* zal ik de zogenaamde *Heelkundige Konſtbewerkingen* voorhouden, onder dewelke alle zodanige Heelkundige qualen van 't Hoofd tot de Voetzolen begrepen zullen worden, die in ons eerſte Hoofddeel niet bequaamelyk hebben konnen afgehandeld worden. *In het Derde Hoofddeel* zullen we van de *Verbanden* handelen, en duidelyk beſchryven, hoedanig dezelve niet alleen behoorlyk zyn te bereiden, maar ook hoe dezelve aan alle de Deelen van het Lichaam, en in alle Heelkundige Toevallen of Quaalen het beſt en behendigſt moeten gebruikt worden, om den Patient door dit Middel vaardig en zeeker te herſtellen. Want offchoon dit Deel by de meeſte Heelkundige Schryvers is overgeſlagen, zoo is 't nogtans voor den Heelmeeſter niet alleen zeer noodzakelyk (vermits het dikwils, als reeds boven is gezegt, alleen, of op zig zelfs word bequaam bevonden, om Beenbreuken, Ontwrigtingen, 't bloeden der Wonden, Darmbreuken, en andere Toevallen te heelen); maar het geeft teffens aan den Heelmeeſter een goed vertrouwen, en byzondere agting by den Patient en de Omſtanders, als hy het zelve geſchikt en net weet uit te voeren: welk vertrouwen niet alleen tot Roem van den Heelmeeſter, maar ook zelfs veel tot de gelukkige herſtellinge der Patienten is ſtrekkende.

Hoedanig ons voornemen is de Heelkunde te verhandelen.

12. Dog op dat zodanige, die voornemens zyn de Heelkunde te leeren, van alles, wat 'er in dezelve voorkomt, zo veel te beter kennis en onderrigtinge mogen erlangen, ben ik van gedagten niet alleen de Heelkundige Handgrepen te onderwyzen en te beſchryven, gelyk als veele gedaan hebben (maar die van het kennen der Quaalen, derzelver geſtaltheit en eigenſchappen, als meede van de noodzakelyke Levenswyze en Geneesmiddelen ſtil zwygen, als of deze kenniſſe

voor

voor een Heelmeester onnodig was, en niet voegde by de Heelkunde verhandeld te worden;) Maar ik zal veel eer in, en by yder Toestand voorhouden ten 1) de *Geschapenheit van de Quaal*, en waar in dezelve eigentlyk bestaat; 2) *welken Deelen* by ieder Quaal *Lydende zyn* (G); 3) *de Tekenen*, die tot de regte en eigentlyke kennis van den Toestand, als mede tot deszelfs gelukkigen of ongelukkigen uitslag nodig zyn, 't welk men anders de *a voorkenniſſe* noemt; 4) Zal *Prognosis.* ik de beste Werktuigen bekend maken, en in myne Leerlessen vertonen, die by ieder konstbewerking het nodigste en bequaamste zyn, en dezelve hier in Plaaten afbeelden; 5) De manier hoe men de konstbewerkingen zelf het bequaamst en op de beste maniere moet uitvoeren; en ten 6) hoe men na het volbrengen van de konstbewerkingen den Patient zo wel moet verbinden, als de Levenswyze en Geneesmiddelen, die men hem moet voorschryven, om zo veel als 't mogelyk in denzelven des te eerder, veiliger en beter zyn gezondheit te doen verkrygen.

13. Maar voor dat we de Heelkonstige Quaalen beschryven en verhandelen, zal het niet ondienstig zyn, eenige *Algemeene Noodzakelykheden* af te handelen, waar van een Leerlng, eer hy verder gaat, nodig dient onderrigt te zyn, en wel inzonderheit om hem *alle de noodzakelykste en gebruikelykste Gereedschappen*, die men in de meeste konstbewerkingen en quaalen gebruikt, te doen kennen; Want gelyk als een Leerling van andere Konsten in den beginne voor andere Dingen nodig heeft de Werktuigen te kennen, die in zyn Konst of Handoefeninge 't meest voorkomen en gebruikt worden, eer hy iets leerd maken of uitvoeren; alzo kan ook iemand, voornemens zynde de Heelkonst te leeren, zonder de noodzakelyke Kennis of Wetenschap der Gereedschappen te hebben, in deze konst geen goeden Voortgang

Van de noodzakelykste Gereedschappen, tot de Heelkunde behorende.

(G) By deze goede gedagten word men overtuygt, hoe wy als door de uytterste noodzakelykheit tot de kenniſſe der Ontleedkonst getrokken worden, zonder welke wy als gebrekkelyke oefenaars in onze konst in den blinde arbeiden, en daarom zal hy, die in de Heelkonst tragt bequaam te worden, zig dagelyks oefenen, hem niet ontsiende selfs met het mes in de hand te zitten, ten einde hy zig vaster en zekerder inprente wat de Ontleedkonst in zig besluyt, het welk te ligter zal vallen, wanneer hem door de hulpe en onderwyzing van een goed Ontleder de waare weg, en de gewigtige zwarigheden der Ontleedkonst op een gemakkelyke wyze worden voorgehouden, voor al wanneer by die onderwyzing bedoeld word de kenniſſe der deelen van 's menschen ligbaam, voor zo verre zy toepasselyk zyn op de Heelkundige handelingen, en daarom zal die het beste en het gemakkelykste onderwezen worden door zulk een, die tessens zyne oefening in die uitnemende konst zelf behartigt, want door die weg zal hy gemakkelyker leeren, wat met zekerheit uit het gebruik van het gezonde is af te leiden, om te onderscheiden hoe het zieke of het veranderde deel in zyne verschynzelen de veranderinge meededeeld, door welke wy de kenniſſe van 't gebrek bekoomen, en dus veiliger de geneeswyze inzien.

gang maken, veel min iets regts leeren of bevatten. Men vind wel de meeste Werktuigen, tot de Heelkunde behorende, in verscheide Heelkundige Schriften, dewelke wy op de 8ste Bladzyde vermeld hebben, en voorgehouden: dog dewyl onder dezelve zo veele van de oude tyd en ondienstige gevonden worden, en in tegendeel veele nieuwe zyn agtergelaten; daarom heb ik myne Werktuigen na de nieuwste, gebruikelykste en beste manier, meerendeels in haar eigentlyke Grootte, laten aftekenen en in Plaat snyden, onder welke zig veele bevinden, die by andere Schryvers nog niet te zien zyn, ten einde de Leerling niet zoude genoodzaakt worden in den beginne zo veele Boeken te doorbladeren, om dezelve daar in op te zoeken, maar kan de beste en tot alle de Konstbewerkingen gebruikelykste hier in een werk by malkandereu vinden. Maar nog veel beter is het, om dezelve grondig te leren kennen, die eigentlyk in hun Gestalte te beschouwen: Weshalven wanneer een Heelmeester gelegentheit heeft goede Gereedschappen te zien, moet hy dezelve dikwils en naauwkeurig betragten. Om die reeden heb ik de gewoonte, de Instrumenten, dewelke tot ieder Quaal en Konstbewerkinge nodig zyn, in myne Heelkundige Leerlessen altyd te vertoonen, en derzelver gebruik te verklaren, om daar van zo veel te meer de nodige Kennis te doen verkrygen, hun gebruik beter te doen begrypen, en te leren, waar in de Nieuwe de Oude overtreffen.

Wat voor gereedschappen een Heelmeester behoort hy zig te dragen.

14. Dog voor het tegenwoordige zullen we inzonderheit die Werktuigen in hunne eigentlyke Gedaante en Grootte vertoonen, welker wetenschap en kennis wegens hun veelvuldig Gebruik de noodzakelykste zyn, en dewelke de Heelmeesters hedendaags in een Koker of Bos, of na de manier der Franschen in een byzonder Taschje of Zakje gewoon zyn by zig te dragen: Namentlyk, kleine en groote *Lancetten*, *Tab.* I. A, B, tot Aderlaten, en om verscheide openingen in Verzweringen en andere toevallen te maken; een goed *regte Schaar* C. om al 't geen noddig is daar mede te konnen snyden; van welke men 'er ook kleinder zoort in Huis moet gereed hebben, om kleinder dingen, als aan de Oogen, en anderzints, daar mede gevoeglyk te konnen snyden; D *een sterke kromme Schaar*, tot het openen van Pypzweren, en in andere Gevallen te gebruiken; E een *Tangetje*, in 't gemeen een *Koorntang* genaamd, om het Verband af, en alle tegennatuurlyke Dingen uit de Wonden en Verzweringen te nemen, ook Splinters uit te halen, en in andere voorvallen te gebruiken. Men kan dezelve van Staal maken, dog van Zilver zyn ze veel zuiverder. *Een Scheermes* F; een *regt Snymes* G; een *Krom Snymes* H; een *Tweesnydend Mesje* I. Voorts een *Onderzoek-Tzer* K, 't welk aan 't eene Einde plat moet zyn, om de Scheuren of Spleeten der Herssenpan en andere Beendereu te ontdekken; maar aan het andere Einde

een

een rond Knopje hebbende, om de Holten der Wonden en Verzweringen daar mede te onderzoeken: 't welk in het Latyn *Specillum*, en van de Franſchen een *Sonde* wordt geheten, dewyl het onderzoeken met het zelve *Sondeeren* genaamt word, welke Namen by de Duitſen ook zeer in gebruik zyn. Ze worden van Yzer, Zilver, Yvoor, of zelfs ook van Balein gemaakt. L is een ſoort van *Onderzoek-yzer*, welkers onderſte einde ſpits is. M is een hol *Onderzoek-yzer* met een Sleuf of Gootje, in 't Franſch een *Sonde Creuſe* genaamt, zynde van Staal of Zilver, en dienende om het Mes of de Schaar daar in te leiden, in het openen der Etterholtens, of andere Plaatzen daar men groote Aderen, Zenuwen, Peeſen, of andere Deelen zoude konnen quetzen, en zulks gaarne wilde vermyden: en daarom word het van veele een *a Beſtierder* of *b Wegwyzer* genaamd: de bovenſte verciering verſtrekt tot een Handvatzel, in welkers plaats men ook een klein rond lepeltje kan maaken, als Lett. N aanduit, om met het zelve Poejers in Wonden en Verzweringen te ſtrojen, als mede om aan de Huig eenige middelen te brengen. Lett. O is wederom een ſoort van een holle Onderzoeker, die aan zyn bovencinde niet geſlooten, maar onder geſpleeten is, om by het ſnyden der Tongriem gebruikt te konnen worden. Eindelyk behoord hier toe ook een Spatel, P, om de tong daar mede neder te drukken, en zommige gebreken in den mond, aan de Amandelen en Lel te bezigtigen, dewelke om de zuiverheit van zilver gemaakt zynde het beſt is, en wanneer die met een ſpleet aan deszelfs einde voorzien is, insgelyks by het ſnyden der Tongriem dienen kan. Wyders een kleine Spatel, Q, om daar mede Plaaſter en Zalve te konnen ſmeeren, en als een *Elevatorium* te gebruiken. Andere gebruiken ten zelven Einde de Spatel R. Ten laatſten moet een Heelmeeſter altyd eenige krome en regte Naalden by zig hebben, om, indien 't nodig is, daar mede de Wonden te hechten, en gequetſte Slagaderen te onderſcheppen: deeze naalden ziet by S. T. V. (H).

a Director.
b Conductor.

15. By

(H) Een der groote hoedanigheden van een bekwaam Heelmeeſter is een addrette hand, niet alleen voor zo verre de handgreepen der Chirurgie betreffende is; maar zelfs, al wat hem buiten de Heelkonſt is voorkomende, zal hy door nieuwsgierige en konſtige Exercitien als begerig zynde tot het ontdekken der wonderen van 't geſchapene, altyt arbeiden en naarſtig zyn, ten einde hy door dit onderzoek zig meerder bekwaam doe worden in het kennen der verborgentheeden van die zaaken, welke wy als nuttelyke Eigenſchappen tot de Heelkonſt moeten erkennen. Immers zal hy niet alleen door deeze oefeninge een goede gewoonte maaken van handgreepen, die ter genezinge der gebreken ſindelyk, net, en voorzigtig dienen uytgevoerd; maar hy zal zig door de tyt in ſtaat vinden zyne eigene Werktuygen te vervaardigen, en dezelve naar zyn geeſt de goede hoedanigheeden bezorgen, die onmogelyk door een ongeoefenden in de Heelkonſt, zo als onze inſtrumentmakers, konnen bewerkt worden; want door deze gebrekkelyke arbeitslieden worden wy niet alleen opgehouden, maar tot ons leetweezen krygen wy niets als onnutte zaaken voor ons oog te zien, wordende daarenboven door die ſlegte werktuygen buyten ſtaat geſtelt de noodige ver-

Met wat voor Geneesmiddelen en an-

15. By de Gereedſchappen tot de Heelkunde behorende voegen we aanſtonds de *noodzakelykſte Geneesmiddelen*, waar mede een Heelmees-

verrigtingen in order te bezorgen. Gebeurde het evenwel, dat de Heelmeeſter deze oeffeninge ontbeerde, zo is 't dog onvermydelyk nodig, dat hy zig ten minſten door eenige Exercitien in die handelingen, inſtaat ſtelde, de goede werktuygen uit de kwade te onderſcheiden, hier in beſtaande, dat hy weete of de ſtoffe, waar uit zy gemaakt zyn, de vereyſte goede hoedanigheden in zig beſluyten, of de proportie en 't fatzoen van 't werktuyg geſchikt is naar of tot de nodige uitvoer der zaaken, zig wagtende te voorzien van die Werktuygen, die niet alleen ſlegt gemaakt, en zonder de waare proportie of fatzoen zyn te zamen geknoeit, maar daar en boven zeer dikwils onder de koop inſtrumenten, dezelve uit zeer ſlegte ſtof zonder ſtaal, uit ſlegt bros en enkelyk ingezet yſer zyn gemaakt, en daarom dikwils als douſyn werk ſchadelyk verkogt word, zo als in 't byzonder in Duitsland al te gemeen in gebruik is, en van waar ons in 't gemeen de ſlegtſte gereedſchappen worden toegevoerd. Vooral ontmoet een Heelmeester groot voordeel, wanneer hy wel weet te oordeelen, dat niet alleen het Inſtrument van een goede making en van goede ſtof bereid is, maar dat hy wel weet te onderſcheiden of dezelve wel en behoorlyk getempert zyn, naar de byzondere werkingen, die met dezelve moeten worden uitgevoerd, want zo dezelve te *hart*, te *bros*, te *week*, te *buygzaam*, enz. gevonden worden, zo volgen zeer dikwils al te gewigtige misſlagen, die men voorkomt met de gematigtheit derzelver te kennen. Dog voor al dient in agt genomen, dat men de menging der twee ſtoffen van yzer en ſtaal wel kend, om dat geene Snytuygen, hoe uitmuntend dezelve ook gemaakt zyn, noit alleen uit ſtaal moeten of mogen gefabriceert worden, uit hoofde der ligte breeking, die dezelve als dan zouden onderworpen zyn, daar in tegendeel door de legging van goed yzer ter plaatze, daar zulks beſt voegt, (en dat zelfs als een proefſtuk by het Inſtrumentmaakers-gild word aangemerkt) het werktuyg word verſterkt, tay, en als onbreekbaar gemaakt, om het dus in ſtaat te ſtellen van onze bewerkingen geruſt en veilig uit te voeren.

Heeft den Heelmeeſter die algemeene doorzigten en handeling tot deszelfs bewerking of het wel ordonneren van zulke goede werktuygen, zo bevind hy zig ook vaardig, en bekwamer tot het uitdenken van nieuwe en gemakkelyker gereetſchappen, die tot zeldzame operatien, of tot het herſtellen van gebrekkelyke ledematen zouden konnen vereiſt worden. Ik ben overtuygt, dat veele my zullen te gemoet voeren, dat deeze myne aanmaning als onnut is, om dat men by onze zeer groote konſt een twede ambagt ſchynd te voegen; het welk dusdanig niet moet worden opgenomen, om dat wy, indien we onze uuren naarſtig tragten te beſteeden, en in de eerſte tyt van onze oefeninge nog niet zo ſterk geoccupeert zynde, zo kan deeze handeling als een nuttelyke exercitie aangemerkt, en daar in naarſtig zynde wy een leiding tot het zelve bekóomen die ons niet alleen een genoegelyk tydverdryf verſchaft, maar teffens veele voordeelen komt mede te deelen, van het welke ik in myn twede Vertoog aan Mr. *A. Titzing* over dat point reets hebbe geſprooken, en alsdoen de gedagten van den uitmuntenden *Thevenin* pag. 170 in fol. daar hy het maaken der inſtrumemen een gedeelte der Heelkonſt noemt, aangehaald; by het welke wy tot groote overtuiginge konnen onderzoeken by den uitmuntenden *van Solingen*, die ons niet alleen door zyne nutte beſchryving en afbeeldinge der Heelkundige Werktuigen zulks beveſtigt, maar toont ons deszelf groote waarde door zyne konſtige en bedreve handelinge, in het zelfs vervaardigen der uitmuntendſte en beſte inſtrumenten tot de Heelkonſt ſpecterende. Voorts dient in agt genomen, dat den Leerling zig dient te benaarſtigen in het leezen der weinige Schriften, die ons over deeze ſtoffe zyn medegedeelt; en alhoewel

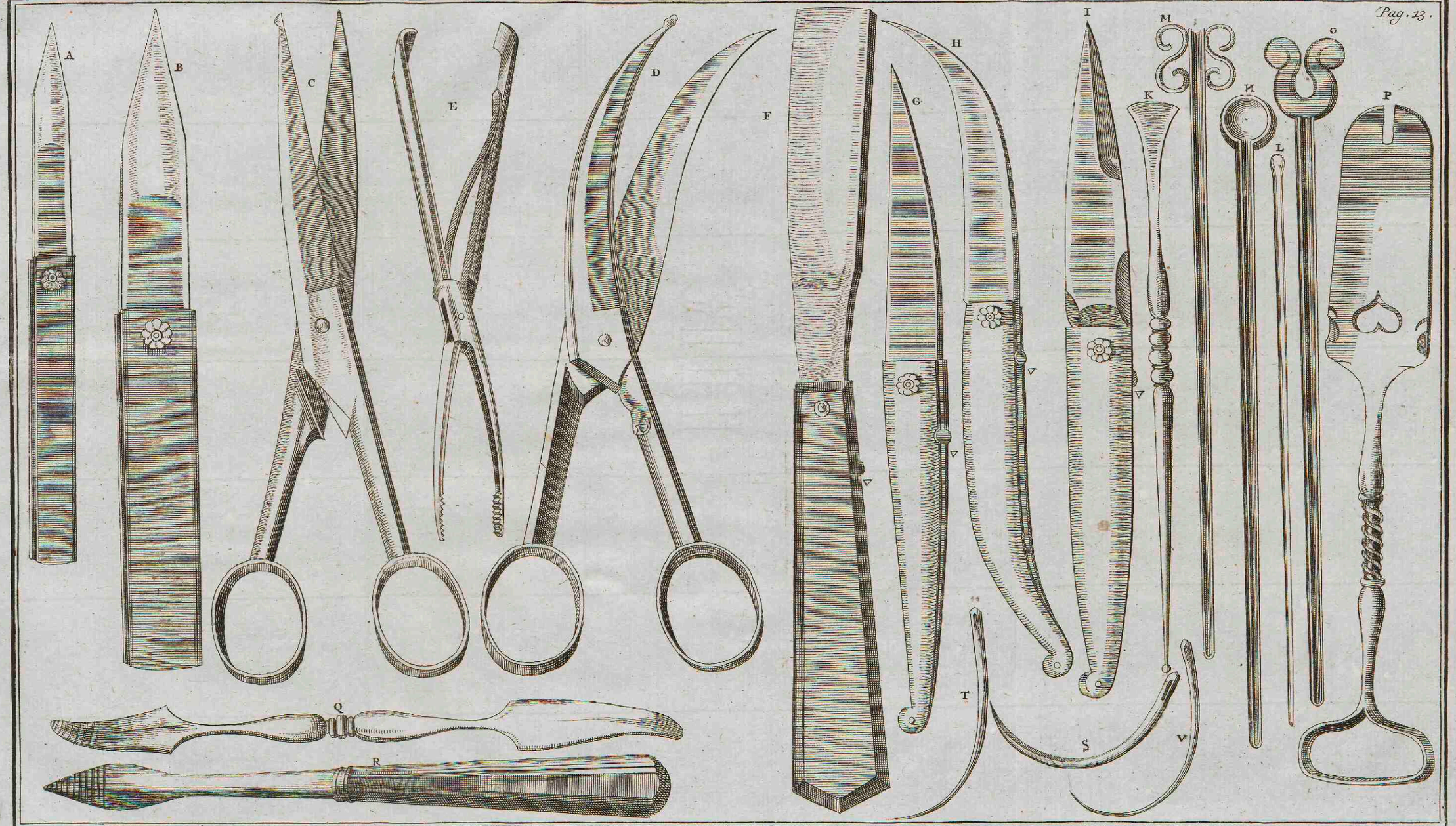
A
B
C
E
D
F
G
H
I
M
K
N
L
O
P
Q
R
T
S
V

meester altyd moet voorzien zyn; namentlyk: [a] Ettermakende Zalf; de [b] Bruine Zalf van *Wurtz*, [c] of Egyptische Zalf, tot zuivering der gebre-

dere Gereedschappen hy moet voorzien zyn

[a] *Unguentum digestivum.*

[b] *Ung. fuscum Wurtzii.*

[c] *Ung Ægyptiacum.*

wel over deeze stoffen niet zo speciaal is geschreven, zo vinden wy dog by gedagten *Thevenin*, *Scultetus*, *Guillemau*, *van Solingen* &c genoegzame voorraat van de noodzakelykste en nieuwste werktuygen. Wyders is deeze nuttelyke materie vervolgt door den naarstigen *Garengeot*, die in onze tyt het frayste hier van gehandelt heeft, niet tegenstaande dat wel een derde der nodige werktuygen by dien braven Man overgeslagen of vergeeten zyn, die, wanneer het zal te passe koomen, zo veel doenlyk is in deeze myne aanmerkingen meene by te voegen en af te maalen. Maar ik vinde my verpligt over deze zo hoognodige kenniss in het openbaar te moeten spreken, om door die weg op een gemakkelyke wyze voor te houden, waar uit en hoe men de nodige Werktuigen tot de Heelkonst dienende, moet vervaardigen, verkiezen en gebruiken.

Dog dewyl de Hr. Auteur ons verzekert, dat zyne afgebeelde *Instrumenten* in getal, grootte, &c gelykformig zyn met die, welke wy dagelyx gebruyken, zo mene ik nodig te weezen op sommige ons oog te slaan, als wel in 't byzonder op de I. Plaat, waar in die instrumenten verbeeld zyn, welke gemeensaam gebruikt worden; dog dewyl tot die zoort van werktuygen veel ontbreeken, zo zyn wy genoodzaakt nog eenige weinige hier by te voegen, die, wel is waar, niet alle in de zak konnen gedraagen worden, maar dezelve zal men aanmerken als onvermydelyke werktuygen, dewyl zy, om zo te zeggen, haast in alle gevallen nodig zyn. Deeze heb ik in de eerste Plaat van myne bygevoegde Instrumenten plaats gegeven en afgebeeld.

Tab. 1. Een *Spatel mirtensblads gewys*, welke met zyne platte zyde a. met een hoogte gebogen dient, ten einde dezelve beter tot smeeren geschikt zy. De punt b. moet niet te dik of te stomp zyn, op dat men daar meede de kant der plaasters gemakkelyk van de quale zal konnen opheffen. c. Het veerwyze tangetje, het welk met tantjes aan de einden voorzien is, om met het zelve alles, wat men met de vinger niet behoort aan te grypen, te vatten. Deze Spatel zal uit zilver of staal gemaakt zyn, en om zyn veerkragt te bekoomen, zo moet het zelve lang en wel geslaagen worden.

Fig. 2. Een *Koorentang met oogen*, zii. meede zeer vast en kout geslagen, om door dit middel aan de zelve dunne en platte, dog styve bekjes te bezorgen: het moet met een zeer ligt, dog wel springent veertje voorzien zyn, het welk best van een swaare horlogieveer kan gemaakt worden.

Fig. 3. Een *Schaartje*, dat, wanneer men het verkiest, grooter mag zyn. Deeze heeft *krom staande stangen* a ten einde men des te beeter in holle of gebogen leggende deelen kan naderen. Een van deszelfs bladen, b. behoort smal en Stilets-wye te zyn, om des te gemakkelyker in enge openingen te konnen ingaan, en op een reis ruim te dilateren.

Fig. 4. Verbeeld een *Schaar met hol staande blaaden*, waar meede men in hol staande en platte deelen verbevene of uitsteekende stoffe vlak kan weg snyden. NB. dat deze 4 soorten van Scharen, als regte, kromme in haar bladen, kromme in haar stangen, en met holstaande bladen, by een bekwaam en practyk hebbend Heelmeester niet konnen ontbeert worden; dog van deze soorten is de minste die krom staande bladen heeft gebruikelyk, te meer om dat dezelve zelden met vermogen konnen snyden.

Fig. 5. Verbeeld een *holle Sonde*, aan welkers einde een rondagtig bolletje a. is, waar agter een gat b. als 't oog van een Paknaaldje gezien word, om door het zelve een sayette, haaire, of dikke linne draat gestooken zynde, dezelve in een doorgaande Pypsweer heen te voeren, en tot een snoerdragt te brengen. Men verkiest dit Stilet met een sleuf, om by noodzakelykheit als een Snystaf tot het verwyderen van te kleine openingen te gebruiken, ten welken einde het Werktuig onder.

Fig. 6. 't Welk best uit Zilver gemaakt, mede vervaardigt word; dog met dit onder-

gebreken; een Wond Balſem, by voorbeeld, de *a* Balſem van *Arcæus*, van *Peru*, of een diergelyke; een of tweederlei Pleiſters, als de *b Palm Pleiſter*, *c Meni-Pleiſter*, *d Zamentrekkende Pleiſter* van *Crollius* bereid, en *e Loot-Pleiſter*, waar van men zig in allerlei Wonden

a Balſ. Arcæi, Peruvianus.
b Emplaſtrum Diapalmæ.
c De Minio.
d Stypticum Crollii.
e Saturninum.

derſcheid, dat het handtvatſel A. tot aan de Sonde b. een kromme bogt heeft, ten einde men by het vaſthouden de twee voorſte vingeren zonder hinder daar onder kan brengen, om dezelve naar genoegen te dirigeren, en met de vingers geen pranging of perſinge te veroorzaaken.

Fig. 7. Een *onderzoeker, in twee ſtukken* van den ander ſchroevende, waar door men het gemak heeft dezelve beeter te konnen bergen, dog de twee Einden A. een gat en b. een ſchroef in den ander gedraayt zynde, verſchaft gelegentheit tot het onderzoek van zeer diepe en verzakte Pypkanalen. Het hooft c. is voorzien met een oog, het welk zoude konnen verſtrekken als by Fig. 5. gemeld is; ook dient het zelve om de uitgeſchoote halsdragtdraden op nieuw weeder door te haalen: aan het uytterſte Eind bezorgt men een rond knoopje, op dat men daar meede veiliger op de tedere grond raake, om door de rondte beveiligt te zyn geen nieuwe holte door 't inbrengen te veroorzaken.

Fig. 8. Is een *Wegwyzer*, meede *uit Zilver of Staal* gemaakt, zynde geſchikt by na tot het zelve gebruik, als Fig 5. is aangetoont, uitgezondert dat dezelve ten principale is ſtrekkende tot 't onderſcheppen van ſwaare vaten, dog dusdanig, dat het ronde en lange Eind a. zonder eenige ſcherpheit gevonden word, en alzo zonder ſteken of ſnyden onder de vaten kan doorlopen, om het quetzen te verhoeden, waar op dan het Werktuig voort gevoert zynde het oog b. met een ſterke draad voorzien, onder het deel, 't welk diende afgebonden, uitkomende, zo vat men dezelve, trekt die uit het oog, en men behoud dezelve, terwyl men het Inſtrument weder te rug trekt, om vervolgens de draad, die niet moet hard of ſnydende zyn, tot afbinding toe te knoopen.

Fig. 9. Een zeer behendig en *vlak Tangetje*, het welk in dezer voegen gemaakt wel veeragtig geſlagen dient. 't Zelve dient om velerhande zaaken gemakkelyk te konnen aangrypen, dog vooral dient het om by de ontleedkonſtige zaaken kleine dingen vaſt te houden, weshalven men het kan benodigt hebben by het beſchouwen van doode Lighamen.

Fig. 10 en 11. Zyn twee *Separeermesjes* van onderſcheide gedaante, dienende meede zo om ontleedkundige ſcheidinge, als om vreemde geſwelletjes, in haar eigen vlies beſlooten of klieragtig zynde, uit te ſcheiden; terwyl men dikwils met.

Fig. 12. Een *Haakje* a. in die deelen ſlaande met het zelve vaſt houd en naar zig haald, van dewelke men 't onderſcheiden hebben kan, die of dubbeld of aan een tangetje Fig. 13. gemaakt, vaſter en zekerder vatten en dienſt doen. Het begtje van dit hard geſlagen haakjes moet agtkantig zyn, om zekerder gehouden te konnen worden.

In de eerſte Plaat van onzen Heer Auteur ſtaat in agt te nemen, dat de tang Lett. E. ongehard, doh uit zuiver ſtaal moet gemaakt zyn, op dat, wanneer wy iets met kragt dienen aan te vatten dezelve niet moge doorbuigen, en dewyl het veelmaals gebeurd, dat 'er kleiner als deeze tange nodig zyn, zo moet men zich van verſcheide zoorten in grootte voorzien.

Het *Scheermes* F. zal men tot vaſter en zekerder ſnyding met een angel of ſtift doen bezorgen, op die wyze, als door my by G. H. I. met een V is afgebeeld.

De *holle Sondes* L. M. moeten tot het gebruik (en uit zilver gemaakt zynde) wel gebrand worden, ten einde dezelve week worden, om, zo het de nood vereiſcht, naar genoegen te buigen en te regten: voorts moet men zig niet alleen van *Sondes* van deze grootte en lengte voorzien vinden, maar men behoord van dezelve verſcheide in grootte verſchelende gereed te hebben, die wel dezelve dikte, maar meerder lengte bezittende ook buigzaam zyn moeten.

den en Quaalen zal konnen bedienen. Daar beneven behoord hy altyd *een ſtuk blaauwe Vitriool* by zig te hebben, die men dikwils nodig heeft om het overtollige vleeſch der Wonden en Verzweringen weg te nemen, 't welk ook zeer dienſtig is om in quetſinge het Bloed te ſtelpen, of men gebruikt in deszelfs Plaats gebrande Aluin en *rode Precipitaat*, insgelyks de [a] *Helſche Steen*, die tot het verbyten, Etterdragten te zetten, Verzweringen te openen, en in veele andere Quaalen nuttelyk gebruikt word. Ook zal hy altyd van een quantiteit *Plukzel* en *Boviſt* voorzien zyn, op dat, wanneer hy ſchielyk by een gewonde word gehaald, hy aanſtonds Middelen by zig heeft om het Bloed te ſtelpen, dewyl anderzins een gewonde, eer de Heelmeeſter 't zelve van Huis haald, ligt zoude konnen dood bloeden. En alle deze dingen kan hy in een daar toe gemaakte blikke Bos by zig dragen. Eindelyk is om voorgemelde Oorzaken ook zeer noodzakelyk een of twee *Windzels* by zig te hebben, dewyl men in gevaarlyke Bloedſtortingen, of zwaare Quetſuuren dikwils geen genoegzame tyd heeft dezelve eerſt gereed te maken.

[a] *Lapis infernalis.*

16. Behalven de voorgemelde zaken is hier te handelen van de *vereiſcht wordende Hoedanigheden eenes Heelmeeſters*, dewelke *Celſus* reeds in zyn tyd zeer wel heeft beſchreven, namentlyk, *dat Hy jong, of ten minſten niet zeer oud moet zyn; Hy moet* een *vaſte, geſtadige en behendige*, dog geen grove, plompe, *Hand hebben, en die niet heeft; Hy moet regts en ſlinks zyn, met een goed gezigt begaaft, onbeſchroomd, en, de Noodzakelykheit het vereiſchende, onbarmhertig, op dat Hy door het gekerm van den Patient zig in zyn werk niet laate verhinderen*, en daar door *minder ſnyde of uytvoere, als nodig is, maar zig ook niet te veel verhaaſten*, waar door hy ſchaade konde veroorzaaken: derhalven moet hy zig over *het geſchrei van den Patient in 't geheel niet ontſtellen, maar behoorlyk voortgaan, en alles ordentelyk uitvoeren, 't geen nodig is om denzelven weder tot zyn gezondheit te brengen, zyn werk doende als of de Patient geen geklag maakte.* Maar evenwel moet hy zig zodanig gedragen, dat hy niet te haaſtig of onbezonnen, en met meerder Pyn aan te doen, als nodig is, zyn Werk verrigte, dewyl de elendige Patienten buiten dat genoeg ſmerten uitſtaan, hoe voorzigtig men ook de zake komt uyt te voeren; en inzonderheit zorg dragen, dat hy den Patient door zyn bedryf, haaſtigheit, vreeze, of misſlag gene ſchade veroorzake.

De Hoedanigheden eenes Heelmeeſters.

17. Maar op dat alles wel en behoorlyk mag worden uitgevoerd, is 't noodzakelyk, dat een Heelmeeſter een volkome of ten minſten zeer goede *Wetenſchap van de* [b] *Ontleedkonſt*, als mede, zo veel 't mogelyk is, *van de* [c] *Geneeskonſt* hebbe, en daar benevens met een goed *Oordeel* of *Verſtant* begaaft zy, om de oorzaken en omſtandigheden wel te konnen onderzoeken, en te overleggen welke de bequaamſte gereedſchappen zyn, die tot de Konſtbewerkinge dienen uitgekoozen, of na

Wat 'er verder tot een goed Heelmeeſter vereiſcht word,

[b] *Anatomia.*
[c] *Medicina.*

de geſteltheit van de zaak nieuwe en beter uit te vinden: want indien deze Eigenſchappen, als zynde de *Grondſlag der Heelkunde*, aan den geene, die een Heelmeeſter is, of wil worden, ontbreken, zo kan hy onmogelyk zyn pligt voldoen, maar zal ligtelyk veelvuldige misſlagen begaan (1)

18. Daar

(1) In deeze plaats toont onzen yverigen Schryver nuttelyk aan, hoe het noodzakelyk is, dat aan de Leerling behoorlyke onderwyzing worde voorgehouden, 't welk waarlyk by onze Nederlanders, die, ſchoon zy door haare rykdom en geeſtigheit boven andere natien uitblinken, voor dezen op een beklaaglyke wyze en zeer gebrekkelyk wierd uitgevoert; dog als nu de konſt het hoofd meer opgebeurd hebbende, zo zien wy door een klein begin van openbare oeffeningen, wat groote nuttelykheden zig reets zien laaten, om welke reeden wy ons vleyen, dat dit ſpoor ons zal voortleiden tot zulk een roem, als wel eer onze Landgenoten door haare groote hoedanigheden in andere zaaken hebben doen berugt worden.

Dit hoognoodzakelyk werk vereiſcht een nuttelyke en gefondeerde orde, ten einde op gemene koſten de openbare oeffeninge genereuſelyk mogte worden uytgevoerd, het welk vooral hier in zoude beſtaan, dat de ware gronden der Heelkonſt en deszelfs handgrepen alleen door Heelmeeſters dagelyks dienden geleerd te worden, om op de nadrukkelykſte wyze voor zo verre het nodige tot de Heelkonſt ſpecterende door hen alleen zal worden voorgehouden, onder welke ſtoffen, als een grondſlag van zyn gehele doen, de Ontleedkonſt als 't hooft moet worden aangemerkt, waar in dan niet alleen behoorlyke onderregtinge moet verleend worden, maar de Leerling moet tot eige handelinge in dit loffelyke ſtuk worden aangemoedigt, ten einde hy zig in ſtaat ſtelle, de beledigde uyt de gezonde geſtalte te onderſcheiden, op dat hy des te ligter uyt het verlies der behoorlyke functien of verlooren geſtalte oordele wat gebrek den Lyder bezit, wat voorzegginge hy kan doen, en eindelyk wat zekere genees-intentie, 't zy door plaats middelen, of hulpe der hand ten voordeele van den Lyder dient in 't werk geſtelt.

Maar dewyl de beginzelen van alle konſten ſwaar zyn, zo is 't wel te begrypen, dat de hulp van Voorgangers en Onderwyzers, voor al in den beginne van deze ſware en uytgeſtrekte konſt ten hoogſte nodig is, om door dezen weg zig te verſterken met gegronde beſpiegelingen, om dus zyne oeffeningen veiliger, ligter en zekerder te begrypen en uyt te voeren, by welk onderwys hy leerling zig onvermydelyk moet ſchikken tot het lezen en 't onderzoeken van goede boeken, om door derzelver leidinge, en hare ondervindinge geſterkt zynde, zelf als een ervaren man te arbeiden. Dog, op dat de Onderwyzinge in goede ordre geſchiede, zo is 't ook noodig, dat een bequaam Heelmeeſter onderrigting geeve van de manier om wel te verbinden, by 't welk een denkbeelt moet verleent worden wat *plaats-middelen* (*Topica*) zyn, en in welke manier dezelve haare werking tot het geneezen der gebreeken toebrengen, onder welke middelen wy vinden, *Emplaſtra*, *Unguenta*, *Linimenta*, *Embrocationes*, *Cataplasmata*, *Fomentationes*, *Gargariſmata*, *Collutiones*, *Inſectiones* &c. om dus te weten hoe door deze verſcheide ſoorten van bereidingen de geneezinge der gebreken door de volgende uytwerkinge volbragt worde, als daar zyn *Styptica*. *Anodyna*, *Emollientia*, *Adſtringentia*, *Reſolventia*, *Maturantia*, *Suppurantia*, *Sarcotica*, *Cicatriſantia*, *Eſcharotica*, *Veſicatoria*, *Attrahentia* &c. Na dat deeze generale middelen en haare kragten, voor zoo ver het de leerling zal begrypen konnen, onderweſen zyn, zal men opereeren en verbinden, in en met zoodanige uytvoer, dat alles *net*, en op een zinnelyke manier door een vaſte en behendige hand volbragt worde, op dat hier door den Jongeling een ſtandvaſtiger bequaamheit bekoome.

Voorts is 't noodig de naauwkeurige en waare kenniſſe der werktuygen te onderwyzen, zoo als te vooren (§ 12) gezegt

18. Daar en boven word van Hem, die een bequaam Heelmeester wil worden, vereischt, dat, als men alvorens goede Gronden in de Heelkunde, ten dele uit de Boeken, ten dele uit openbare lessen, of door het byzonder Onderwys van bequame Leermeesters, heeft gelegd, Hy een geruimen tyd *in groote Gasthuizen, zo wel in groote Steden, als in Legers zig ophoud*, alwaar men ten aanzien van de *Oeffeninge*, wegens de veelheit en verscheidenheit der Lyders, dikwils in een Jaar meer zien en leren kan, als anders in twintig jaren. Aldaar moet Hy in alle voorvallende gelegentheden neerstig beschouwen, hoe bedrevene Heelmeesters hunne Konstbewerkingen uitvoeren, en op hunne manieren van doen en Handgrepen naauwe agt geven, ook zelf de hand neerstig aan 't werk slaan; want het bekende Spreekwoord is hier waaragtig, dat de *Oeffening den meester maakt*, (*Usus facit artificem*) en niemand kan door de [b] *bespiegelende kennis*, dat is door 't lezen, of hooren alleen een bequaam Heelmeester worden, maar de Oeffening moet daar mede gepaard zyn (K). De Oeffening in groote Gasthuizen. [b] *Theoria.*

19. Een

zegt is: (*en wel, inzonderheit hier ter Steede, dewyl wel eer geene Heelkundigen ter proeve passeeren konden, zonder tot het maaken van dezelve bequaam te zyn;*) waar uit men dezelve maakt, als *Leeder, Hout, Yvoor, Hoorn, Yser, Staal, Kooper, Tin, Silver, Goud*, en wat meer is tot het samenstel der nodige werktuygen. Deeze onderwyzing zal niet alleen versterken om aan te tonen, hoe en in welke maniere wy die moeten verkiezen, of den werkman te ordineeren hoe die best gemaakt dienen, maar om zoo ver mogelyk is den Leerling aan te moedigen tot het maaken van dezelve; te meer, om, wanneer ons bequaame werklieden ontbreeken, ('t welk hier ter steede tot ons leetweesen te veel gebeurt,) niet alleen de noodige stoffe te verkiezen, maar dezelve in behoorlyke en goede maniere in gereetheit te brengen, zoo als wy in verscheide uytmuntende Heelmeesters gezien hebben, onder welke (zo als meer gezegt is) uytblonk den groten *Cornelis Solingen*, van wien nog heden zyn eigen hande werk te Leyden op de vermaarde Snykamer in een fraie kas pronkt.

Deze gezegde noodzakelykheeden en voordeelen in de practyk hebben my aangespoort tot het zelve werk, zoodanig dat ik zeggen kan, tot het maaken van myne gereedschappen, uit wat stoffe het zy, zoo gereet te zyn, om my daar van te voorzien, zonder werkman benoodigt te hebben, uyt welke behandeling ik zoo veel gemak, goede uytslag, eer, en beloning bekoome, dat ik my verpligt vinde ieder aan te raaden tot het oefenen van deze zoo vermaakelyke als nuttelyke handeling over te gaan. By deze voorverhaalde grondslagen en nodig onderwys konnen en moeten veel meer zaaken gevoegt worden: als de verhandeling van de gebroken der beenderen, wonden, sweeren, geswellen &c. tot welk alles een bepaalde en gevoeglyke tyt van 't Jaar moet verkoozen zyn, om van maant tot maant door den Professor en den voorleezenden Heelmeester verdeeling gemaakt zynde, voor het publicq in orde te spreke', van het welke ik in myn tweede Vertoog over de *Spina bifida* pag. 348. wydlopiger gesprooken heb, en welke ordre voor zo verre my de tyt en 't vermogen heeft toegelaaten, door my is opgevolgt, waarop ieder onpartydige zal oordeelen, dat zy reets de gewenste vrugten aan veele heeft medegedeeld, en vermoedelyk ook eer aan onze stad byzet.

(K.) Hier treft den Auteur het regte wit, waar door een beginnend Heelmeester, indien hy geest heeft, kan bequaam worden, namentlyk door oeffening, welke

Beleeftheit en Nettigheit.

19. Een Heelmeester behoord zig ook altyd *manierlyk en net, zo ten aanzien van zyn gedrag, als kleding, te houden*; ook moet hy niet *plomp, knorrig*, geen *Potsemaker*, nog *onbeleeft* zyn, om in de Lyders geen afkeer of ongenoegen te veroorzaken; in 't tegendeel, dezelve moeten door zyn geschikt en manierlyk gedrag veel eer genegentheit en vertrouwen tot Hem verkrygen, 't welk zeer veel tot de aanpryzinge van een Heelmeester kan te weeg brengen.

Hoedanig een Heelmeester zig by de Patienten moet gedragen.

20. Wanneer nu een Heelmeester zig zo wel door de bespiegeling, als door de oeffening onder het opzigt en bestier van ervarene Heel-of Leermeesters, als boven is gezegd, goede bequaamheit in de konst heeft verkregen, zo dat hy dezelve begint te oeffenen, dan moet Hy, by een Patient komende, of geroepen zynde, en willens zynde zyn beroep wel uit te voeren, ook een goed vertrouwen tot hem zelve te weeg brengen, en zig *voor eerst* wel laten onderregten, *hoedanig de Quaal van*

1. Hy moet de Quaal wel onderzoeken.

goede raad ongetwyfeld zal plaats vinden, zo haast de lerende door bespiegeling de waare gronden der konst by zig inprent, om dus te bezeffen wat en hoe noodtzakelyk de ondervinding is, en by ons word ingeprent, ten einde hy begrype, dat een oeffenaar zonder bespiegeling moet worden aangemerkt als een schip zonder roer, het welk door ongestadige en dwarrelende wind heen en weder gevoerd zynde, en eindelyk op een klip stotende, ongelukkig en haastig omkomt, wyl hy in genc maniere op de wisselvalligheeden iets nuttelyks weet uyt te denken. Evenwel is haar verwaandheit zo groot, dat de meeste van haar alle onderwys en redenkavelinge verwerpen, en alle redenen tot redding der gebreken vallen doof hy haar neder, en alzo baren zy door domme driften het verval van hunne toevertrouwde Lyderen. Om deze reedenzouden wy billyk vragen, dat by aldien een Heelmeester in het ongeluk mogte zyn van of alleen geleerd, of van ervarenis te weezen, wie van beide het veiligste kan gebruykt worden? waar over zeer weinig te denken valt, alzo ons de uytslag leerd, dat den geleerde, op gronden leunende, op de veranderinge en hoedanigheden der gebreken lettende, en de gemene en zeldzame betragtende, naar tyts gelegenheit zyne middelen aanwend, en reden met zyn uytvoer te zamen gaande onderneemt nooyt gevaarlyke, veel min onmogelyke zaken, en dus steld hy veeltyds zig zelfs en zyn Lyder in een geruster staat als die, welke ongegront gelooft, dat alle gevallen, die hy komt te zien, by hem zoo bekent zyn, als of ze te voren by hem gezien waren, waar door hy, wyl by hem reedenkavelinge ontbreekt, zeer dikwils het een voor het ander gebrek aanziet, om welke reden *Hippocrates* wel zegt, dat de ondervindingen gevaarlyk zyn; en daarom herhaal ik de vraag, of een eenig man in zyn leeftyt alle gevallen naauwkeurig en in haar onderscheiden aart kan ontmoet en waargenomen hebben? met deze omstandige swarigheit hier by te voegen, of hy de naast by en overeenkomende toestand weet te onderscheiden? behalven dat nog veele zaaken, schoon wy in menigvuldige en lange oeffeningen geweest zyn, ons dagelyks konnen voorkoomen, die wy nooyt te voren gezien hebben. Wat zal dan zoo een *Empericus* doen, als alleen het voorgaande klappen der sweep opvolgen: want zoo het geval niet gelyk is met een voorgaande, of te voren nooyt by hem gezien; zoo is 't alleen het redelyk overleg, dat ons hier te hulpe komt, en den weg wyst, waar door men den Lyder zal moeten herstellen: om deze reeden, zoo men bequaam zyn zal, zo moet de Theorie de Practyk ondersteunen, en den een zal den ander zyn helper zyn.

van de Patient is, en ondervragen, waar over hy klaagd, en waar in zyn ongemak beſtaat: 't welk Hy dan, 't zy uit 't verhaal van den Patient zelve, of uit dat van de aanwezenden, of uit de geſchapenheit van 't lydende Deel, by Hem, als 't zyn kan, wel te beſchouwen regt moet bekennen, zo als wel haaſt omſtandiger zal geleerr worden (L).

21. *Ten tweeden*; de Quaal wel bekent zynde, moet hy terdege overwegen, of dezelve *nog kan herſteld worden, of niet*, en, de Quaal geneeslyk zynde, of zulx door Geneesmiddelen, en zonder pynelyke Konſtbewerkingen kan geſchieden, of niet; want men moet, als het doenlyk is, altyd den gemakkelykſten weg eerſt inſlaan, om den Patient buiten noodzakelykheit geen pyn toe te brengen, of in levensgevaar te ſtellen, terwyl de herſtelling op een beter en veiliger wyze kan uitgevoert en volbragt worden; en niet als de Breukſnyders gewoon zyn te doen, die menigmaal buiten noodzakelykheit aan Perzonen zodanige Breuken ſnyden, die men met bequame Breukbanden had konnen helpen (*). Maar als hy bevind, dat de Quaal in 't geheel niet geneenslyk is, dan moet hy zulx aan den Lyder, of veel eer aan zyn Maagſchap zeggen en bekent maaken.

2. Ter degete overleggen, of en hoe dezelve kan genezen worden.

22. *Ten derden*; als de Quaal nu geeneeslyk is, *maar zulx zonder Konſtbewerkinge niet kan volbragt worden, dan moet men het zelve den Lyder wel voor oogen ſtellen, om, wanneer hy daar toe overgaat, dezelve hoe eer hoe liever in 't werk te ſtellen*, inzonderheit als de nood zulx vereiſcht, op dat men den Patient niet langer in zyn Pyn en lyden doet leggen, of den toeſtand door vertoevinge veragtere, of geheel ongeneeslyk make; maar zo nogtans gevaarlyke toevallen, die eenig uitſtel kon-

3. Hy moet in tyds de genezinge aanvaarden.

(L) Zoo den Auteur ergens zyne bequaamheit (welke wy billyk pryzen) blyken laat, zoo vinden wy dezelve in deeze plaatſe, want waarlyk de bequaamheit van een Heelmeeſter munt het meeſte uyt in het onderzoeken en het kennen der ongemakken, 't welk inzonderheit door een goede manier van vraagen en onderzoeken by den Patient moet worden te weeg gebragt. Maar zo 't gebeurt, dat een Heelmeeſter door den Lyder, die zelf geen regt denkbeelt van zyn quaal heeft, niet regt word beantwoord, waar by veeltyds de gevallen zig twyfelagtig opdoen, dan zal den Heelmeeſter (niet al te wel gegront zynde) zig ligt misleid vinden, en daarom moet hy tot meerder geruſtheit zyn oog en handen te werk ſtellen, op dat hy zig in volkomen zekerheit tot het kennen van de quaal geruſt vinde, om voorts zyne noodige hulpe in het zelve te oeffenen, waar toe de noodige inzigten in het volgende 21. § dienen waargenoomen.

(*) *Ik vroeg op zekere tyd een* Breukſnyder, *kort na dat Hy een Jongetje van een Breuk had geſneden, die door een Breukband had konnen genezen worden? waarom hy niet veel eer had getragt denzelven door een Breukband te genezen? Maar hy bekende, dat hy zulks om het geld had gedaan: want als hy een Breukband vervaardigde, wilde men zelden meer als een Ryksdaalder daar voor betalen, dog door deze Konſtbewerkinge verdiende hy* 10, 12, 20, *en meer Ryksdaalders. Maar zulks is onverantwoordelyk, dewyl veele hier door om 't leeven gebragt worden; gelyk ook kort daar na, door denzelven Breukſnyder, een Boer door die Konſtbewerkinge om 't leven wierd gebragt.*

konnen lyden, maar met veele zwaarigheit verſelt, en van een onzekere uitkomſt zyn, zig opdoen, zal hy wel doen, alvorens andere Kunſtoeffenaars, zo wel Genees- als Heelkundige, daar over raad te plegen, op dat de Toeſtand eerſt rypelyk overwogen worde, als mede hoedanig de Heelwyze en Konſtbewerking beſt aan te leggen, op dat, als de zaak geen goeden uitſlag mogt hebben, men hem de ſchuld, van een Misſlag begaan te hebben, of te haaſtig geweeſt te zyn, niet kome te geven. Insgelyks, *indien hy zoude denken, zelf geen genoegzame bequaamheit te hebben zo een zware Konſtbewerking uit te voeren*, dan is het beeter, dat hy dezelve aan een geoeffender hand, die zig daar ter plaatſe, of in de nabuurſchap bevind, overlaat, dan dat hy zulx op een onzekere hoope, en zonder de daar toe vereiſchte bequaamheit te bezitten, onderneemt (M).

4. Voor de Konſtbewerkinge al het nodige gereed maken.

23. *Ten vierden; Eer men een gewigtige Konſtbewerking begint, moet men alvorens alles, zo wel wat tot de Operatie, als tot het Verband behoort, gereed maken*; 't welk nogtans niet in het vertrek van den Patient, maar veel liever in't huis van den Heelmeeſter, of ten minſten in een ander vertrek moet geſchieden; ook moet hy tot het bywonen der konſtbewerkinge niet te veel volk, maar alleen zodanige, als 'er toe van noden zyn, medebrengen, om den Lyder geen al te groote vrees en verbaaſtheit aan te jagen (N).

5. Hy moet den Patient goeden

24. *Ten vyfden*; voor een gedurende de Konſtbewerkinge moet de Heelmeeſter den Patient met vrindelyke woorden *moed inſpreken*, en hem

(M) 't Is waarlyk geen eer verlooren, een zoodanige Konſtbewerking, waar in wy veel ſwarigheit vinden, aan een bedreevener man over te laaten, te meer, dewyl het gewigt van den Patient te behouden grooter is, als deze gewaande eer te verliezen, inzonderheit zoo een jong Heelmeeſter dezelve aan een beproefder man overlaat, te meer, wanneer het gevaar groot is, zo kan den uytſlag nog ſchadelyker zyn, waar door een jong Heelmeeſter gekrenkt word, daar in tegendeel den beproefden weegens zyn goede naam als weldoender bekend zynde niets te lyden heeft. Evenwel zal een Heelmeeſter, hy zy jong of out, naauwkeurig op zyn handel agt geeven; want ſchoon alles naar vereis der konſt word uitgevoert, en met goede uytſlag gekroont, zoo zal nogtans het laſtermonſter zyn quaad niet inhouden, waar van ik zelfs in verſcheide tyden de proef heb moeten uytſtaan.

(N) Hier valt naauwkeurig agt te geeven, wat *Voor*, *In*, en *Na* de Operatie vereiſt word, en een goed Heelmeeſter zal met zeer veel overleg alles overdenken, wat hem in zyn ſware arbeit zoude kunnen overkomen, op dat hy alles-wat by de voorgenome Opertie gemeenlyk vereiſt word, niet alleen by hem heeft, maar zelf alles, wat by extra gevallen kan noodig zyn, niet ontbeere: inzonderheit wel agt geevende op bloedſtortinge, welke hem zoude kunnen overvallen. Zyne bereitzelen zullen zo ſtil en voorzigtig werden uytgevoert, als 't zal doenlyk zyn, zonder by het zelve (zoo als hier te lande zommige gewoon zyn) veel ſwier en ophef te maaken: hy draagt zorg, dat zyne gereedſchappen, inzonderheit ſnytuygen, bedekt en buyten het oog des Patients blyven, en dat zyn gehele toeſtel in zulke order legge, dat wat het eerſte, twede, derde enz. moet gebruykt worden, ook zo geplaatſt zy, en bygevolg wat het eerſte moet gebruykt zyn, legt boven, en wat laatſt gebruykt moet worden, onder, over welke goede maniere van doen men kan nazien *Le Clercq* in zyn *Apparail Commode*.

hem verzekeren, dat hy hem op de zagtſte wyze zal behandelen, en zo weinig pyn veroorzaken, als 't mogelyk is: ook moet hy in de Konſtbewerkinge ſpoedig, dog voorzigtig, te werk gaan, op dat de Patient niet lang lyde, maar de Heelmeeſter daar na roeme, en bekenne, ſpoediger en beter, als hy had vermoed, met hem gehandelt te hebben (O) moed geven.

25. *Ten zesden*; als de Konſtbewerking nu is volbragt, heeft de Heelmeeſter zyn werk nog niet voleind, maar hy moet, indien het nodig is, eerſt *het bloeden ſtillen*, en vervolgens het ongemak *behoorlyk verbinden*, als mede alle dreigende *Toevallen tragten te weeren*, en den Lyder, of het lydende Deel zodanig leggen, dat hy zo weinig ongemak, als 't mogelyk is, daar aan gevoele, zo als hier na by ieder Quaal en Konſtbewerkinge, daar het nodig zal zyn, in 't byzonder zal aangewezen worden; en dan eindelyk door den tyt, dog zo ſpoedig als 't doenlyk is, de genezing bevorderen, ten einde de Patient wederom tot gezondheit worde herſtelt (P). 6. Na de Konſtbewerkinge wel verbinden, en tragten quade Toevallen te verhoeden.

26. *Ten zevenden*; moet een Heelmeeſter goede voorzorge gebruiken, *dat de Patient zo wel met Spyze en Drank, als ook met bequame Lugt, of warmte, en verblyfplaats naar behooren mag gekoeſtert worden:* ook moet hy hem de *Ruſt* aanpryzen, zo veel als doenlyk is, *goeden moed geven, en vertrooſten*, en met vriendelyke woorden tot *Lydzaamheit vermanen*, op dat Hy alles, 't geen nog noodzakelyk is te volbrengen, zonder zonderlinge onwilligheit mag lyden en verdraagen, ten einde om zyne kragten zo veel te beter te behouden, dewyl verdriete- 7. Voor Spyze, Drank, Vertrek, Gemoeds bewegingen, enz. zorg te dragen.

(O) 't Is waar, hoe minder pyn de Patient heeft en ſchielyker uyt zyn ſchrik en lyden is, hoe gelukkiger: niet te min, yder moet verzekert zyn, dat een langzame hand netter, behendiger, voorzigtiger en gelukkiger gevoert word, als een, die al te haaſtig en driftig zyne bewerking tragt te volbrengen. Om deze onvermydelyke grondregel niet te ontgaan, zo moet een werkent Heelmeeſter geraden zyn, alles met een ryp oordeel en overleg zagtzinniglyk uit te voeren, en voor al door geene zaaken, hoe wederwaardig die ook zyn mogten, verſchrikken of verbaazen, luyſterende naar 't geſchrei der Lyders even zo weinig als of hy geheel doof was. Ook zal hy, om belemmeringe te verhoeden, naar des Auteurs zeggen, niet te veel omſtanders toelaaten, maar vooral is hier by te voegen, dat men zig wagte voor de zulke, die met argwaan verſchynen, en die door moetwil gaarne gevaarlyke aanſlaagen zouden volbrengen, zo als ik in onderſcheide voorvallen omſtandig heb waargenomen.

(P) 't Is zeer noodzakelyk op de legging van 't gequetſte deel van den Patient agt te geven, zynde het een van de wezentlyke hooftpunten, welke ons de ouden gegeven hebben tot de geneezing der uyterlyke qualen; dog om zulk een groot middel wel te volbrengen, zo zal men agt geeven op het waare geſtel der deelen, inzonderheit daar in beſtaande, dat haare articulatien of beweegplaatzen en haare ſpieren wel aangemerkt en in evenredigheit en ruſt gehouden worden, en wel zo, dat den Patient de gemakkelykheit zelfs pryze. Voorts zal op die holligheden, die ontlaſting vereyſchen, vooral wel gelet worden, om aan de zelve een vrye uytgang der materie te bevorderen. Dog dewyl ieder deel zyne byzondere plaatzing vereyſt, zoo zal ik, zoo veel doenlyk is, zulks op ieder plaats in het byzonder betragten.

drietelykheden en bekommerniſſen den Lyder maar verzwakken. Derhalven moet men zo veel als 't mogelyk is, inzonderheit in gevaarlyke Toevallen, zorg dragen, dat den Lyder *geen bekommernis, wederwaardigheden, verſchrikkingen, of iets onaangenaams ter ooren kome*, 't welk gevaarlyke ontſteltenis, verdrietelykheit, toorn, of ſchrik, zoude konnen veroorzaken, en zyn gezondheit en leven nadeelig zyn.

8. Al te veel aanſpraak te verhinderen.

27. *Ten agtſten*; zyn de *veelvuldige Bezoeken* na zware Konſtbewerkingen of aan gevaarlyke Patienten zeer nadeelig, om dat ze als dan doorgaans te veel ſpreeken, zig met te veel dingen bemoejen, en daar door verontruſt worden. Derhalven moet men de naaſte Vrienden en de Oppaſſers behoorlyk waarſchouwen, datze alle ontydige Bezoeken beletten; maar het minnelyk aanſpreken van goede Vrinden, of anderzins aangename Perſoonen, moet in 't geheel niet verboden worden, op dat de Patient op een aangename wyze eenig tyd-verdryf mag hebben, de Pyn daar door eenigzins vergeten, en zig door al te veel overpeinzen niet te veel verdriet veroorzaken; dog hy moet zig door te veel te ſpreken niet al te zeer vermoejen, en afmatten, ook meer hooren, als ſpreken, dewyl daar door anders allerlei quade Toevallen konnen ontſtaan.

9. Hoedanig zig een Heelmeeſter in 't voorzeggen zal gedraagen.

28. *Ten laatſten*; zal ik hier nog waarſchouwen, *dat een Heelmeeſter zig in het beloven en voorzeggen altyd zeer omzigtig moet gedragen*, en niet als de Quakzalvers beloven alles te zullen genezen, of niet meer toezeggen, als hy met zekerheit kan nakomen, nademaal hy zig anders in een leelyke opſpraak zoude brengen, en te kennen geven, de Quaal en deszelfs gevaar niet genoegzaam ingezien of verſtaan te hebben, en zig daar door als een Leugenaar ten toon ſtellen, 't welk een braaf en eerlyk Heelmeeſter zo veel als doenlyk is moet vermyden. In tegendeel *moet Hy ook alle geringe Toevallen niet voor gevaarlyk uitkryten*, 't welk hem insgelyks by verſtandige Menſchen een quaden Naam verwekt, als of hy de Quaal of niet regt kent, of uit argliſtigheid, om meer Geld te verdienen, dezelve gevaarlyker maakt, alsze in der daad is. Maar men moet, zo veel als 't mogelyk is, de waarheit zeggen, en geringe Toevallen niet gevaarlyk, nog ook gevaarlyke gering noemen; in twyffelagtige gevallen Vrees en Hoope voorſtellen; dog zo, dat men de Patienten, ſchoon het gevaarlyk is, altyd Hoope geeft, om dezelve eenigzins welgemoed te doen zyn, dewyl door al te groote Bekommernis en Vreeze de Quaalen verergeren, en door de Hoope geen quaad kan worden veroorzaakt. Evenwel, als *het een zeer gevaarlyke Toeſtand is*, moet men zulks aan de Vrienden bekend maken, op dat men den Heelmeeſter naderhand, indien de zaak qualyk quam uit te vallen, van geen Onwetenheit beſchuldige.

29. *In*

29. *In het navorſchen of onderzoeken der Quaalen*, inzonderheit van zwaare Toevallen, moet de Heelmeeſter zig menigmaal van verſchei- de omſtandigheden bedienen, om een regt denkbeeld van dezelve te bekomen; en wel voor eerſt van 't *Gezigt*, waar door men de Wonden, Verzweringen, Gezwellen, Beenbreuken, Ontwrigtingen, Uitwaſſen, Vliezen of Staaren op de Oogen, en honderlei gebreken leert kennen; ten tweeden van *de Handen*, of *het Gevoel*, als in Beenbreuken, Ontwrigtingen, Waterzugtige Gezwellen, Breuken, enz. ten derden van *Werktuigen*, inzonderheit van het Onderzoekyzer, in Pypzweren, of Etterholtens, Breuken der Herſſenpan, Wonden, Steen in de Blaaze, en diergelyken; ten vierden van 't *Gehoor*, dewyl men zeer dikwils uit het verhaal der Lyders, of Omſtanders genoegzaam de Quaal van den Patient gewaar word, en het verder onderzoeken onnodig is. Door het gehoor bemerkt men ook het kraken en knarſſen der gebrokene Beenderen, waar door men van derzelver Breuken verzekerd word. Als de *Sonde* in de Waterblaas tegen een Steen aanſtoot, zo bekomt men door het geluid zekerheit, en dat 'er in der daad Steen in de Blaas is, waar van men anders onmogelyk volkomen konde verzekerd zyn. Ten vyfde komt de *Reuk* tot het erkennen van zommige Qualen te pas: als, om de ſtinkende en verrotte Verzweringen of Wonden van de welgeſtelde te onderſcheiden: zelfs in zwaare en langduurige, of trage, baringen ondervind men dikwils door de ſtank, die het Kind in 's Moeders Lichaam veroorzaakt, dat het zekerlyk dood is. De Reuk is ook dikwils zeer dienſtig *om de Kankeragtige Been-bedervingen*, en meer andere gebreken te kennen; zo dat, als men zig van deze Middelen in 't onderzoeken der Quaalen behoorlyk bediend, als dan aan de eigentlyke kennis der Qualen zelden iets zal ontbreken; waar omtrent men egter altyd zeer voorzigtig moet te werk gaan, op dat men in het onderzoeken niets kome te quetzen, nog den Lyder buiten noodzakelykheit meerder Pyn aandoe als nodig is.

In het onderzoeken der Qualen moet men de uiterlyke zinnen gebruiken.

30. Zommige Chirurgicale Accidenten kan men nog door Werktuigen, nog door de uitwendige zinnen bekennen, *maar veel eer door het verſtand*, om uit de daar by zynde [a] Toevallen nagevorſcht te worden: by voorbeeld, als iemand op het Hoofd is geſlagen, of daar op heeft gevallen, *zo dat hy buiten zyne zinnen, verſtand en gevoel legt*, zonder dat 'er een uitwendige quetzing aan het Hoofd is te vinden, dan kan men de oorzaak dezer Toevallen nog met de Hand voelen, nog door de uitwendige Zinnen, of Werktuigen gewaar worden; maar men moet aangaande dat ongemak door de Reden beſluiten, dat 'er een Quetſuur in het Hoofd, en Bloed onder de Herſſenpan is uitgeſtort, 't welk als dan door behulp van den Trepaan uitgang moet verſchaft worden. Op dezelve wyze is het gelegen met een [b] *Etterborſt*,

Zomtyds alleen 't Verſtand.

[a] *Symptomata.*

[b] *Empyema.*

a Pleura. na een voorgaande Ontſtekinge in de Longe, of het *a Borſtvlies*, welke tot zweeren overgegaan zynde, de Etter in de holte van de Borſt werpt, wanneer men uit voorgaande ongemakken en uit de tegenwoordige Toevallen en omſtandigheden moet oordeelen, of 'er Etter in de Holligheit van de Borſt is, en of men een *b Borſtdoorbooring* moet maaken, (zoo als in 't Hoofdſtuk van de Etterborſt wydloopiger zal gezegt worden) ſchoon men door de Handen of de uiterlyke zinnen dikwils de Etter in de Borſt niet kan gewaar worden. Eveneens is het met verſcheide andere gebreken gelegen, waar van men door de uitwendige Zinnen niets kan ontdekken, maar welker geſchapenheit en Heelwyze men door het vernuft moet kennelyk worden.

b Paracentefis.

Wat tot een Verband van noden is.

31. Eindelyk word hier nog vereiſcht *van die Dingen te handelen, die in 't gemeen tot het verbinden nodig zyn*; als, voor eerſt, *Plukzel*, 't welk niet anders is als uitgeplukte Draden van ſchoon half verſleten, zagt, Lynwaat, en dat of in een platte, langwerpige, of ronde gedaante net te zamen word gelegt, zo als *Tab.* II, A en B, kan gezien worden. Dit word van de Nederlanders *Wieken*, en van de Franſchen *Plumaceau* genaamt. Of men rolt het Plukzel in de geſtalte van een Kappittelſtok te zamen, 't zy groot, of klein, gelyk de verbeeldingen, C, D en E, die zonder Draden zyn, vertoonen; of waar aan Draden in 't midden zyn vaſt gebonden; zie F, G, wordende beide, zo wel met als zonder Draden, van de Franſchen genoemt *Bourdonets*, maar konnende van ons *Kappittelſtokken* geheten worden. Tot het maken der wieken word goede Oeffening vereiſcht, en niemand kan dezelve een goede geſtalte geven, ten zy hy zig alvorens daar op heeft beneerſtigt; om welke reede de meeſte Hoogduitſe Heelmeeſters dezelve zeer plomp en ongedaan pleegen te ſatſoeneren (Q).

Plukzel.

32. *Het*

(Q) Wat het Plukzel betreft, dezelve is goed wanneer die fyn, zagt, ſchoon en matig lang van draad is, ten einde men uyt dezelve gelyke en effene wieken kome te maaken: deze dient niet alleen om daar mede wonden te dekken of op te vullen, maar dezelve word by onze Nederlanders menigmaal door middelen ter genezinge van gebreeken op byzondere manieren toebereid, waar over men kan nazien myne traductie van den geleerden *Bas*, om dezelve te gebruyken, als *Cicatriſerende*, *drogende*, *bloedſtempende*, en *Corroderende middelen*, welke nuttigheeden men het Plukzel toevoegt, wanneer men dat in waater nat maakt, in 't welke men *Sal Saturni* of *Vitrioli albi*, *Aq. ſtiptica*, of *Sublimaat*, &c. heeft geſolveerd, welke in dezelve genat zynde weeder gedroogt, geklopt, geſlaagen, of in een vyſel tot behoorlyke zagtheit gebragt word. Wanneer men het zelve als Corroderende zal bereiden, zo zal men het in waater met *Merc. Sublim. Coroſiv.* als te voor gezegt is, nat maaken, droogen, en ſtampen, welke plukzel ook zeer goed is in zwaare bloedſtortinge.

Onder zeer weinige hier te lande is zulk plukzel in 't gebruyk, welke hier ter ſteede als een ſecreet gehouden word, en ook in zeekere maniere veel beeter is als het gemeene plukzel, zoo weegens deszelfs zagtheit, fynheit, gereedheit, en eige deugden meer; dog tot de behandeling van het zelve behoort wat oeffening, eer het zelve wel kan gebruykt en tot wieken ge-

32. *Het gebruik van het Plukzel*, inzonderheit van de *Kapittelſtokken*, is eerſtelyk, om in verſche Wonden het bloeden te ſtelpen, als wanneer men by 't eerſte verband dezelve wel daar mede bezorgt en opvult. Maar als men dezelve niet ten eerſten gereed had, dan mag men in derzelver Plaats, en met gelyke, en wel zo goede uitwerkinge, kleine ſtukjes te zamen gerold Lynwaat gebruiken. Maar in zwaare bloedinge der Wonden beſtrooit men dezelve te gelyk met Bloedſtelpende Poeders, of men maakt ze met diergelyke vogten nat, waar van beneden zal gehandeld worden (R). Ten tweeden gebruikt men dezelve tot het heelen der Wonden en Verzweringen, om de *a Etermakende Zalven*, Wondbalzem, Wondwaters, en andere daar toe dienſtige Heelmiddelen aan te leggen. Ten derden dienen ze tot opdroginge der Verzweringen en Wonden, dewyl ze de vogtigheden inzuigen. Ten vierden verhinderen ze, dat de Wonden boven niet ſluyten, voor dat ze in den grond met vleeſch gevuld zyn. Ten vyfden bewaren ze de Qualen voor de uiterlyke koude lugt. De gene, die met Draden, omtrent de lengte van een ſpan, voorzien zyn, (zie F, G) gebruikt men in diepe Wonden, om dezelve by de Draden veiliger te konnen uithalen. Deze brengt men in de diepte der Wonden, en boven dezelve weder andere, ten einde men in 't uithalen der wieken kan weten, dat 'er geen andere in de wonde gebleven zyn

1. Het gebruik van 't Plukzel.

a Digeſtiva.

gemaakt worden. Dat tot het maaken van wieken, 't zy uyt deeze of ordinair plukzel, of de zo even gedagte, behendigheit behoort, is zeeker; dog hier overvalt inzonderheit waar te neemen, dat men de draaden van 't gemeene plukzel gelyk en meeſt eene loop doet behouden, wel agt geevende, dat by den omſlag aan de eindens der wiek geen knoopen of knobbels werden gemaakt, zoo als men wel meeſt ziet geſchieden, dog zulks, als gezegt is, hangt van de onderrigting en oeffeninge af. Maar hoe! zoude men vraagen, zyn de Hoogduytſe Chirurgyns tot het maaken van wieken onbequaamer als andere? Ik zoude denken van ja, wyl het den Auteur zelfs zegt, en, van de Duytſer ſpreekende, het woort Hoogduytſe Chirurgyns gebruykt, overtuigt zynde, dat onze Landgenoten, de Nederduytſen, (voor zo ver my bekent is) in dit kleine ſtuk tamelyk bequaam zyn.

(R) Het gebruyk der Kapittelſtokken of *Bourdonets* is meeſt dienſtig om de wonden of *ulcera* te verwyden, of de vereiſte middelen op den grond der Qualen te brengen. Dog tot het weeren der bloeding zal los plukzel in de wonde gebragt dienſtiger zyn; waartoe de Franſen geen te zamengerold linnen gebruyken, maar plukken en ſcheuren het zo klein als een nagel groot, het welk zy veelvuldig by den ander gevat als plukzel tegen het bloeden gebruyken, waar toe dan onze fyne plukzel verboven deze lapjes of draatplukzel gaat, dog by groote bloedinge zal men 't zelve nat maaken in ſtelpende waaters, of met convenabele poeders beſtroojen. 't Is waar, dat men bygebrek van plukzel linnen zoude konnen gebruyken, maar voor al zoude het niet dienen, als men 't eerſte kan bekoomen, om dat het linnen door zyne hardigheit en ongelyk drukken niet alleen pyn veroorzaakt, maar ook zoo goed niet in den ander ſluytende, zal zekerlyk het bloedende en openſtaande vat zoo wel niet konnen geſtopt worden.

zyn (S). Op zeer groote Wonden, en ook inzonderheit na het afzetten des Dyebeens, waar toe veel Plukzel vereiſcht word, en men geen Lynwaat genoeg kan bekomen, gelyk veeltyds in het Leger en by behoeftige Menſchen gebeurd, als dan legt men alleen op het raauwe vleeſch zagt Linnen Plukzel, en boven op het zelve Werk- of Vlas-Wieken, die eenigzins groter zyn, als by *Fig.* H en I vertoont word. De Ouden plagten, in plaats van *Plukzel* en *Lynwaat*, *Wol*, *Watten*, *Veêren*, *Sponſen*, en andere diergelyke ſtoffen, op de Wonden te gebruiken; maar Lynwaat is het beſte (T).

2. Wieken en Steek-wieken van Plukzel.
a Turundæ.

33. Ten tweeden worden tot het verbinden vereiſcht *a Steekwieken*, van de Franſchen *Tentes* of *Tantes* genaamt, die ingelyks merendeels van Plukzel, op een byzondere wyze, byna in de gedaante van een ſpyker met een ronde kop, of als een Tapje, zo groot als klein, dik of dun, naar vereiſch van zaaken gemaakt worden, zo als by *Fig.* K, L, M, en N verbeeld word. Men gebruikt ze by geſtokene Wonden en diepe Verzweringen: 1) op dat de Genees-middelen daar door tot op den grond konnen gebragt worden; 2) om te verhinderen, dat de Opening der Wonde of Verzweringe niet ſluyt voor dat de grond wel gezuiverd, en met vleeſch gevuld is; 3) ten einde het geronnen bloed, en andere tegennatuurlyke ſtoffe buiten de wonde kan gebragt, en dezelve zo veel te haaſtiger gezuiverd worden; dog ze moeten zeer zagt zyn, op datze geen drukking, nog Pyn veroorzaken. Hunne grootte moet gelykformig met de wonden zyn; en na dat de Wonde gezuiverd, en het vleeſch op den Bodem der Wonde aangegroeit is, dan moeten deze Wieken ook kleinder gemaakt worden, op datze de genezing der Wonde niet verhinderen; of men laat dezelve in 't geheel weg, zo haaſt men gewaar word, dat de

(S) De Bourdonets met draaden zyn hier door den Auteur zeer wel voorgeſteld, maar inzonderheit komt deeze reflectie te pas by wonden, welke in holtens penetreeren, of waar men vreeſt dat diepe doorgang is, op dat dezelve niet kome in te glyen, of te verliezen, zo als ik in differente gevallen door onvoorzigtige Chirurgyns heb zien gebeuren, inzonderheit by de penetreerende wonde der borſt en buyk, alwaar de zuyging en perſſing der lugt zeer veel tot het inglyden te weeg brengt, waar van ik een nader voorval, 't welk my beneffens den Heelmeeſter *Titzing* gebeurt is, denke te verhaalen.

(T) Heden ten daage word by zommige Heelmeeſters de ſpons over de ſterk lekkende en vlakke ulceratien plat uytgeſtrekt gebruykt, waar door de ſcherpe vogten worden ingeſlurpt, terwyl inmiddels occaſie gegeven word, de vleesen velmaking te bevorderen; dog hier toe zal men zeer fyne en gelyke ſponſen gebruyken, en niet dan op vlakke plukzelwieken appliceeren, op dat het ſteeken van haare takjes geen hinder doe. In deze maniere zal de ſpons, zo als naader zal blyken, billyk te pas koomen in doorgaande wonden der Borſt, wyl zy de deelen voor de lugt beſchermt, en veel vogt inneemt: van de overige ſtoffen, als watten, wol, veêren, enz. zal ik niet ſpreeken, alzoo dezelve geheel van geen gebruyk behoorden te zyn, dan alleen tot 't opvullen in ongelyke legginge der hollen deelen.

de Wonde gezuiverd is, en de Wieken niet meer noodzakelyk zyn. (a) (V)

(V) 't Is niet alleen de zeer handige en bequaame *Belloſte*, welke de Steekwieken met zo veel regt tegenſpreekt, maar meer anderen met hem zyn regtzinnig en met de grootſte reeden verwerpers van dit quaad gebruyk, om datze maar in zeer weinige gevallen konnen dienſtig wezen, daar ze in teegendeel, wanneer wy met oplettentheit agt geeven, in de meeſte voorvallen hoogſchadelyk zyn, gevende niet dan quade en gevaarlyke gevolgen. Uyt deze reeden, ſchoon dit door Lieden van Credit reets gezegt was, zo zal 't noit ongeraden zyn het zelve te herhaalen, met te veragten dit oude en verderflyk quaad, 't welk tot ons leetweezen by onkundige nog zo veel geoeffent word, waar van de bedroefde behandeling in een Godshuys aan zeeker Mansperſoon my deed ſchrikken, wanneer een enge en diepe ulceratie op de knieſchyf van den Lyder in myn byzyn met een harde en vaſte ſteekwiek verbonden wierd, zo dat dezelve met geweld wierd binnen gedrayd tot geheel op het tendineuſe, waar meede de patella vaſtelyk bedekt is, waar door zonder teegenſpraak onverdraaglyke pyne, grote ſwellinge en zwaare toevallen moeſten volgen, zynde zulke en meer diergelyke verfocielyke gebruyken in dat huys zo in zwang, dat geen redelyk Heelmeeſter zonder aandoening 't zelve kan bywoonen. Ik zal den regtzinnigen Heelmeeſter niet beſchuldigen, dewyl deeze misſlagen niet moeten aangemerkt worden als een algemeen gebrek, om daar door een blaam op het geheele Konſtgenootſchap te werpen, maar zulks is alleen te wyten op zulke Luyaarts, onverſtanden, en onbarmhartige over die arme, welke haar zyn toevertrouwt, wier verderflyk quaad behoorde geſtoort te worden, of ten minſten, dat tot geluk voor den Lyder over haar Opzienders mogten geſtelt worden, welke

34. Zomdoor goede onderrigtinge haar mogten bequaam maaken. Wat nu de gedagten van onzen Auteur betreft, zoo ſtaat te weeten, dat wanneer een ſteekwiek goed en wel gemaakt is, dan dezelve aan zyn punt of einde wel week en zagt zyn moet. Waar van het gebruyk ten eerſten is; dat daar door de middelen op de grond van de Quaal gebragt worden, 't welk ik meene dat ganſch onnodig zal bevonden worden; want wanneer wy geen dieper Quaal ontmoeten, als die door de punt der ſteekwiek kan worden bereikt, zo zullen wy den Patient zyn Quaal vermeerderen, en 't zal heilzamer zyn die agter te laaten, dewyl alle middelen, hoe die ook zyn, gemakkelyk tot die diepte, als der ſteekwiek lengte, konnen binnen gaan, daar in tegendeel door die wieken de kanten verharden, de Vleeswanden der zweringe ontaarden, en het noodige uitloopen der vogten word verhindert, waar door de aangroey of ſluyting geheel word belet, en alzo tot een langdurig en zomtyds tot een geheel ongeneezelyke quaal overgaat. Ten 2de op dat de opening niet te haaſtig ſluyte; welke eenvoudige manier van doen ieder tot verwondering moet verſtrekken; want hoe zal een holte eerſt in zyn grond ſluyten, indien wy de opening van buyten ſtoppen, en de ontlaſting van Etterſtoffe enz. beletten, waar door niet alleen een holte moet geboren worden, maar gedagte holte moet vergrooten, verwyden, en zelfs byholtens bekoomen: dus word niet alleen de genezinge belet, maar nieuwe quade gevolgen veroorzaakt, het welk ons door kleinder zaaken, zelfs zo lang een druppel ſtof in een holte is opgeſlooten, de van een geweke wanden den anderen niet konnende vatten, klaar geleert word. Om deze reeden zal men in zulke gevallen overgaan tot Etterverbeterende en Vleesmakende middelen, die door indruppen, ſpuyten, of op eenige andere maniere tot in den grond ge-

(a) Beloſte, *in zyn* Gaſthuis Heelmeeſter, *en anderen verwerpen het gebruik der Steekwieken in 't geheel; dog dit is meer omtrent derzelver misbruik, als regtmatig en verſtandige gebruikt te verſtaan, waar van* Hildanus, Cent. IV. Obſ. 76, *als mede de Verhandeling van den* Pruiſſiſchen Meſſe-ſlokker *kunnen nagezien worden.*

3. Steekwieken van Lynwaat.

34. Zommige Steekwieken worden van *fyn en zagt Lynwaat*, in de gedaante van een Stamper, of Kegel-hout, (zie *Fig.* O) te zamen gerold, gebragt zynde den boezem doen intrekken, vlees doen groeijen, en in den grond eerst doen aanfluyten, het welk mede zal gebeuren, zo wanneer men in de Quaal enkelyk (geen steekwiek) een zagt Kappittelflokje met een platte wiek komt te gebruyken, en waar over een plaaster met een gat gelegt zynde, zoo zal de stoffe vryer ontlasting behouden, de kanten zullen niet zo gedrukt worden, en de middelen binnen koomen.

Zo het nogtans gebeurde, dat de uytwendige opening quam te verengen, en dat om reeden dezelve door snydinge niet konde geopent worden, dan zal men genoodzaakt zyn een te zamen gedrayt wiekje, maar beeter een wel gefatsoeneert stukje *spongia præparata* binnen te brengen, van het welke men geen gewoonte moet maaken, uyt oorzaak dat men daar uit dezelve gevolgen als uyt de steekwieken zoude konnen ontmoeten, en daarom moet men de spons enkelyk om de 3, 4, 5 en 6de dag in 't werk stellen, uyt welker gebruyk ik niet alleen door reedenen, die daar in zyn opgeslooten, maar door zeer veel goede uitslagen mag zeggen, dat deze een der heilzaamste geneeswyzen is, die ooit had konnen bedagt worden, en vooral in zulke gelegentheeden, alwaar zo bytende als snydende hulpe om 't gevaar moesten vermyd of niet konden gebruikt worden.

By het *derde* voorstel ontmoeten wy byna dezelve consideratien als in het 2de vervat word, waar tegen wy met regt zeggen, dat zo wanneer wy een opening fluyten, zo word alles wat verborgen legt, nader en vaster opgeslooten, en derhalven dodelyke toevallen geboren, het welk onze Schryver in deze toestant, wanneer hy aanraad om door steekwieken het geronne bloed enz. uyt de Wonden op te ruymen, anders gebeurt, uit welke gedagten ieder het onmogelyke zal opmaaken, en in tegendeel de steekwieken verwerpen; derhalven zal men tragten het uitstortende bloed op een andere wyze naar buiten te lokken, en die Wonden zonder toestoppen handhaven, op dat het zelve de holligheeden van 't Lighaam niet opvulle, daar in coaguleere en slimmer gevolgen met zig sleepe, dog in andere bloedingen, alwaar men zig kan vleien by het geopende vat te kunnen komen, aldaar tragt men de bloedinge te stillen door opvulling, drukkinge enz. zo als ik in myn 2de Brief over de *Spina bifida* pag. 300, 314, 315, 320, 321, en op andere plaatzen heb aangeraakt. Wat de reden is, waarom den geleerden Auteur de steekwieken in doorgaande Borst- en Buikwonden, zonder bloeding, niet in 't werk stelt, weet ik niet, nademaal dezelve op weinige andere plaatzen konnen dienst doen.

Een voorzigtig Heelmeester moet op de doorgaande wonden wel agt slaan, wanneer de buiten gevaatte stoffen moeten ontlast zyn, dat dezelve niet door steekwieken worden toegeslooten, waar door die vogten onweedersprekelyk bederving en verrotting ondergaan, en de naastleggende deelen aangrypen, behalven dat wanneer zulks in de Borst voorkomt, de Longe geparst, en de ademhaalinge belet wordt, en dus komt den Patient stikkende en jammerlyk om 't leeven, waar van wy onderscheide gevallen zouden konnen aantonen, maar, om niemant te beswaaren, zo zal ik het met stilzwygen voorby gaan. In deze gevallen zal men tot ontlasting der stoffe zilvere, maar veel liever tinne of loode pypjes, gematigt naar het geval en de plaats, doen vervaardigen, welke in de doorgaande opening gestooken zynde, legt men over deszelfs opening een groote en breede spons, waar meede men de buitengevatte stoffe vangt, en het deel voor de uiterlyke lugt beschermt, van welke gevallen ter zyner plaatze wytloopig zal gesprooken, en de Kanullen in ordre beschreeven en vertoont worden.

Wat nu in 't algemeen het te veel fluyten der openingen betreft, zo vinden wy in omstandige maniere, dat *Hippocrates* in zyn boek over de zweeren gebied, dat men geen pappen op zweringen leggen zal, op dat aan de vuyligheeden haar uytgang niet moge benoomen worden. *Theodoric* ontleend van *Brunus* in zyn Verhan-

rold, aan haar bovenzyde eenigzins breed, op datze niet in de Wonde komen te ſchieten: waarom men aan haar boveneinde een lange en ſterke Draad moet vaſt maken, en beneden aan de Punt iets uitrafelen, om dezelve te verzagten, en geen drukking of Pyn te veroorzaken. Deze gebruikt men merendeels in doorgaande Borſt- en Buikwonden, om deze Wonden zo lang open te houden, tot dat het buytengevaatte Bloed, of Etter, uit de Holligheden ten eenemaal gevloeid, en alles volkomen gezuiverd is (W).

35. Eenige Steekwieken worden ook gebruikt om de te eng zynde Wonden of Verzweringen te verwyden, die, om dat ze in de Wonden uitzwellen, *a Zwelwieken* genaamd worden. Deze worden inzonderheit uit bereide Spons, of van *b Gentiaanwortel*, of uitgedroogde en daar toe bereide Rapen gemaakt, die in de Wonden en Verzweringen door de vogtigheit uitzwellen, waar door de Mond of Opening der Qualen verwyden, waar na de nodige Geneesmiddelen des te beter tot op den grond konnen gebragt worden. By de Steekwieken voegen de Schryvers ook *zilvere* en *loode Pypjes*, die men in verſcheide Toevallen in de Wonden brengt, om door dezelve, indien 't nodig is

Zwelwieken en Pypjes.

a Spongiæ præparatæ.
b Rad. Gentiana.

handeling der Zweeren, dat men in de wonden na het afnemen van het eerſte verband nooit geen ſteekwieken zal gebruiken, zynde een ondervinding meer als hondertmaal by hem uitgevoerd: ziet hier over *Freind Tom.* III. pag. 46. Blykt dan niet, dat deze heilzame maniere van geneezen oud is, en dat zelfs *Belloſte* goede voorgangers gehad heeft?

(W) De manier van Linne ſteekwieken te gebruiken is niet geheel te verwerpen, mits dezelve zo aan haare onder als bovenzyde met een ſterke draat gebonden worden: evenwel geef ik de wieken van plukzel de voorrang, om dat deze ſtoffe veel molliger en zagter is, en daarom de teedere oppervlaktens der qualen minder quetſt of kneuſt. De Franſen hebben de linne ſteekwieken, en inzonderheit by de Operatie der Bubonocelle, ſterk in 't gebruik, wanneer zy die vet met degeſtiv. beſtreeken, in de verwyderde Annulus invoeren, tot die tyd toe, dat de ruimte minder wordende zy dezelve verkleinen, en eindelyk geheel agterlaaten. Ook vervaardigen zy een ander ſoort van ſteekwieken, die men beter Kanullen of linne pypjes kan noemen, om dat dezelve gemaakt worden uit Plaaſter van linnen, die men op een ſchaar of ſpits houtje rolt, waar door dezelve van boven breeder als van onderen worden, welkers boveneind met een ſchaar twee ſneden gegeven zynde, zo ſlaat men dezelve vleugelwys neder, om by het gebruik te verhinderen, dat zy in de wonden konnen inglyden. Hier mede worden de doorgaande wonden opgevuld, met die inzigten, op dat zy niet te haaſtig mogen ſluyten, dat de tegennatuurlyke vogten daar door vryen uitgang bekomen, en om door linnen minder vryving en drukking te veroorzaken, als wel door zilvere of loode pypjes komt te geheuren. Alleen legt deze ſwarigheit te overwegen, of door de toegeventheit van 't linnen en plaaſter deszelfs opening niet toeſluyt, en de doortogt van Etter zal belet worden, en dan weinig meer nut te weeg brengen als de voorgemelde linne ſteekwieken.

Die, welke de Operatie van de ſteen als nu nog *in Perinæo* doen, hebben, zo dra zy eenige fragmenten van ſteen, zant, of ſlym ontdekken, deze Kanullen in de hand, en verkragten daar mede de Sluytſpier der Blaas, zig vleiende, dat het gruis enz. door het gewaande kanaal zal uytvloejen, maar wel op den uytſlag lettende, doen zy meer quaat als goed.

is, Bloed, Etter, Water, en Pis uitgang te verlenen. Deze maakt men van zodanige grootte en gedaante, als de toeſtand en de noodzakelykheit het vereiſchen, zo als de de Afbeeldingen P, Q, R, S, T, V aanwyzen, en waar van in de Konſtbewerkingen, daar men dezelve toe gebruikt, breeder zal geſproken worden (Y).

4. Plaaſters. 36. Ook behoren tot het verbinden *Plaaſters*, die by ieder zo bekent zyn, dat ze geen brede beſchryving van noden hebben. Ze zyn veelderhande, en haare Bereiding kan men by verſcheide Schryvers, en inzonderheit in de *Augsburgſe* en *Brandenburgſe Apotheeken* a, vinden. In 't gemeen worden ze op Lynwaat, of Leder, na vereiſch van het gebruik, zomtyds ook, ten dienſte der Oogleden en de Slaap van 't Hooft, op Taf geſmeerd. Als de Plaaſters op met haair begroeide deelen moeten gelegd worden, dan moet men het haair eerſt af ſcheren, op datze zo veel te vaſter konnen kleven, en om daar na in 't afhalen den Lyderen geen Pyn te veroorzaken. En ten einde zy met goede ſchikking op alle Deelen van het Lichaam zouden konnen gelegd worden, zo geeft men dezelve *verſcheide Gedaantens*; waarom ze dan rond, vierkant, eyrond, driekantig, halvemaanswyze, gelyk een T, als meede in de vorm van een Malthezer kruis, zo als by *Tab.* II, No. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 vertoond is, geſneden worden. Zomtyds ſplyt men ze aan een einde, als No. 9, by het Steenſnyden gebruikelyk is: zomtyds aan beide de zyden, als No. 10, na dat het de geſchapenheit van het lydende Deel vereiſcht. Veeltyds moet men in

a Pharmacopœa Auguſtana, en *Diſpenſatorium Brandenburgicum.*

(Y) Onder alle de Plaats-middelen weet ik geen uit te denken, welke de rang voor de *Sponigia præparata* toekomt, als zynde een middel, waar door vele uytnemende voordeelen worden te weeg gebragt, inzonderheit in die gevallen, alwaar verwyding van enge holtens vereiſcht, en het mes niet kan of mag gebruykt worden, en vermits door het zwellen der ſpons de opening verwyd, zo krygt de ſtoffe gelegentheit zig te ontlaſten, en ook in de holtens der ſpons in te dringen; behalven dat dit groote middel my in verſcheide voorvallen heeft zien laaten, dat door haar vryving nieuw vlees word aangequeekt, en dus dezelve geheel ſluyten. Deze bereid men uyt fyne en vaſte ſpons, welke niet met loſſe ſtukjes aan den anderen moet hangen, of groote gaten hebben, op dat zy by het gebruik in die verdubbelingen niet kome te breeken, maar wel veilig en geheel uit de holtens moge gehaalt worden. Deze uitgezogte ſpons ſteekt men in wit van een Ey, of geſmolten (dog niet heet zynde) waſch, waar mede zy dan wel doortrokken zynde, perſt men die tuſſchen twee plaatjes door zekere ſwaarte, pars of ſchroef uyt: kout of droog geworden zynde, zo ſnyt men dezelve in ſtukjes, naar de grootte en 't fatſoen der al te enge holtens, die, na dat dezelve aan het hooft vleugelwys geknipt, of mes een goede draat voorzien zyn, in zodanige openingen gebragt worden. Wat nu verder de Zwelwieken betreft, zo verzoeke na te zien de uitmuntenden *Bas*, welkers nuttelyk werk over de Bandagien ik nu voor weinig tyt in 't Nederduits heb medegedeelt. Insgelyks wat de Kanullen is betreffende, zal ik van zulke niets melden, voornemens zynde van deze, zo wegens haar ſtof als hoedanigheit en zonderlinge making, genoegzame uitduidinge te verſchaffen, en voor al van die, welke uyt draat gemaakt zynde buigzame Kanullen genaamt worden.

in dezelve een gat ſnyden, als by No. 11. word vertoond, voornamentlyk in Beenbreuken, met Wonden verzeld, om zodanige Wonden des te gemakkelyker te konnen verbinden, zonder iedermaal de Pleiſter af te nemen. Onder alle deze zyn de vierkante en de ronde de gebruikelykſte, als het beſt en op de meeſte Deelen van 't Lichaam voegende; en ten einde ze zo veel te vaſter zouden kleeven, geeft men ze rondom met de Schaar eenige knippen.

37. De grootte der Plaaſters is verſcheidentlyk, wordende, na de geſchapenheit van het Ongemak, of het beſchadigde Deel, aan het goedvinden van den Heelmeeſter overgelaten. *Het Gebruik derzelve is menigerlei*; namentlyk, om Wonden te hegten, en te geneezen; om Zalven, Poeders, Plukzel, en Wieken op de Ongemakken te houden, op dat ze daar niet afvallen; om Gezwellen te doen verdwynen, of om dezelve tot rypheit te brengen; om Beenbreuken te heelen, Pyn te verzagten, gebrandheit te geneezen, verzwakte Gewrigten te verſterken, enz. gelyk uit de veelvuldige zaken, welke in 't toekomende zullen voorkomen, nader zal blyken. Hunne grootte en gebruik.

38. Boven of op de Plaaſters legt men gemeenlyk *te zamen gevouwe Linne Doeken* die men *a Wondkuſſens* of *Drukdoeken* noemt, ſtrekkende om de Plaaſters en het Plukzel zo veel te vaſter op de de Wonden te houden, als ook om het lydende Deel tegen de Lugt en Koude te bewaren. *Men maakt dezelve van ſchoon, zagt en half verſleten Linnen*, waar in nog Naaden, nog Zoomen, en die ſes, agt of meermaalen te zamen gevouwen zyn, in die grootte, als de Heelmeeſter voor het Ongemak oordeeld nodig te zyn, en die als dan met de Schaar hunne behoorlyke gedaante en gelykheit gegeven worden. Ook worden de Drukdoeken in vele Toevallen zonder Pleiſters gebruikt, en zomtyds droog, zomtyds nat over de Ongemakken gelegd, te weten met verſterkende, Pyn ſtillende, week makende, verdryvende, te zamentrekkende, geeſtige, en niet geeſtig vogten, namentlyk, allerlei afziedzels van Kruiden, Kalkwater, Wyn, Brandewyn, Water, en Azyn, en dat koud, of warm, na dat het de Toeſtand vereiſcht. 5. Linne Wondkuſſentjes, of Drukdoeken. *a Splenia.*

39. Maar Drukdoeken zyn ten aanzien van hunne *Gedaante en Grootte*, wegens de verſcheidenheit der Deelen, waar toe ze gebruikt worden, even zo verſcheiden als de Pleiſters, zo dat men 'er maar een algemeene onderregting van kan geven, dewyl men dezelve altyd na de grootte van het lydende Deel moet fatſoeneeren; dog ze zyn meeſt *vierkant*, als *Tab. II*, No. 12; of *langwerpig*, als No. 13; zomtyds *driekant*, als No. 14; menigmaal *kruiswyze*, als No. 15. Andere noemt men, wegens hunne legginge, *regte*, *ſchuinſe*, *dwarſe*, na datze regt, ſchuins, of overdwars gelegd worden; andere *rings*- of *kringsgewyze*, als zodanige, die gelyk een Ring om een Arm of ander Lid gelegd worden; andere *in de gedaante van een Star*, als ze op die manier, als No. Derzelver gedaante.

16. is vertoond, (Z) leggen. Eenige moeten aan het eene Einde tot in het Midden geſpleeten zyn, als No. 17; andere aan beide de Einden, als No. 18; zomtyds worden ze ook *ſeskant*, als No. 19; of *rondagtig*, of *geheel rond*, gelyk een *Bal* als by No. 20, gemaakt, dewelke inzonderheit onder de Okſelen na het inzetten van het Schouderbeen gebruikt worden. No. 21 vertoont een zeer klein *vierkant Drukdoekje*; No. 22 kleine ſmalle te *zamengerolde Drukdoekjes*, die men tot het verbinden van gequetſte Bloedvaten, en 't hegten der Wonden nodig heeft (A). Wanneer de Drukdoeken over de Pleiſters worden gelegd, dan moeten ze altyd grooter zyn als de Pleiſters, die ze dekken.

Gebruik.

40. Het Gebruik der Drukdoeken is: 1) om het lydende Deel voor de koude te beſchermen, en deszelfs natuurlyke warmte te behouden; 2) alles, wat 'er onder legd, te helpen vaſt houden; 3) de Vogten, die 'er op gelegd zyn, zo veel te beter en langer kragtig te doen blyven; 4) de ongelykheden, voornamentlyk in Beenbreuken, op te vullen, op dat de Windzels zo veel te beter en langduriger konnen vaſt houden; 5) op dat de Windzels zo ligt de Deelen niet zullen beſchadigen, of Jeuking en Pyn veroorzaken: enz.

6. Van de Windzelen.

41. Ten ſesden heeft een Heelmeeſter *Windzelen* (in 't Latyn *Faſciæ*, in't Franſch *Bandes* genaamd) nodig, waar mede de lydende Deelen moeten verbonden of omwonden worden. Deze gebruikt men om de Drukdoeken, Pleiſters, en het Plukzel op de Wonden, Verzweringen, Gezwellen, en andere Ongemakken, aan te houden, het bloeden by verwondinge en Aderlaten te ſtelpen, de gebrooke en ontwrigte Beenderen aan een te houden, en in veele andere gelegentheden. Wy zouden hier wydlopiger van de *Windzelen* en *Bandagien* kunnen ſpreeken; maar dewyl wy daar van, wegens de veelheit der zaken, tot het verbinden behoorende, op een afzonderlyke plaats, te weten in 't *derde Deel* van deze onze HEELKONST, in 't brede en zeer naauwkeurig menen te handelen, zullen wy hier alleen kortelyk aanroeren, wat een Heelmeeſter daar van te weten het aller noodzakelykſte is, en voor 't tegenwoordige alleen die zaken beſchryven, welke het meeſt in gebruik zyn, zullende het overige tot zyn behoorlyke plaats bewaren (B).

42. Der-

(Z) Deze worden by de Franſen *Longuettes*, en by ons *Strooken* genaamt, en onder anderen worden dezelve tegen de afgezette Deelen kruyswys geplaatſt, en een in de rondte der Stomp, om de andere vaſt te houden.

(A) Ook dienen dezelve tot het drukken der verſakte Zweren, welkers holtens door geen ſnyden of andere middelen ſluyten konnen.

(B) Wie nu wytlopiger over deze ſtoffe begeert te lezen, die kan daar over nazien *Galenus*, *Fournier*, *Le Marcq*, *Verduc*, *Le Clercq*, *Petit*, *Thevenin*, *Vauguion*, *Oribaſius*, en inzonderheit *Henr. Bass*, welkers Werk en en Afbeeldingen ik in den Nederduytſchen druk zo veel doenlyk was hebbe ogeheldert.

42. Derhalven dient men hier te weten, dat de Windzelen, die men in 't verbinden der Wonden, Verzweringen, Beenbreuken, Ontwrigtingen, en de meeste andere Toevallen gebruikt, van *rein, schoon, iets of wat gesleeten, maar egter nog sterk Lynwaat, van behoorlyke lengte en breedte*, moeten gemaakt worden, en wel zodanig, dat dezelve, om te beter te konnen houden, regtdraads moeten gesneden of gescheurd zyn, ook geen zoomen, en, zo veel mogelyk is, geen naaden hebben, op dat den Patienten door deze ongelykheit geene smerten veroorzaakt worden. Waar van dezelve te maken.

43. Eenige Windzelen konnen op veele plaatzen, en in veelderlei Toevallen gebruikt worden, en deze worden *gemeene* genaamd; dog de andere zyn alleen in zekere Toevallen dienstig. Daar benevens zyn de meeste Windzelen *enkelvoudig*, dat is, uit een stuk bestaande, zonder dat daar aan iets genaaid, of daar in gesneden is; maar andere zyn *te zamengestelde*, 't zy dat ze tot een byzondere gedaante gesneden, of uit verscheide stukken zyn te zamen genaaid. *De allereen-* of *enkelvoudigste* zie op *Tab. II, Let. a*, alwaar een onopgerold Windzel word vertoond, zo als men die gewoon is by 't Aderlaten te gebruiken. b Is een diergelyk Windzel, aan 't eene einde opgerold, wordende een *eenhoofdig Windzel* genaamd. c Is een Windzel, welkers beide Einden opgerold zynde, *Windzelen met twee Hoofden* (*Bandes à deux Chefs*) genaamt, en altyd in 't midden eerst begonnen worden. *Let.* d vertoond een Windzel, dat van beide einden tot aan het midden gespleten is, waar door vier einden, en gelyk als vier takken, of vleugelen, gemaakt worden, en die daarom den naam dragen van *Windzelen met vier Hoofden.* e Is een smal Windzel, 't welk aan 't bovenste einde een opening heeft; maar 't benedenste, gespleten zynde, is dienstig om de vingeren te verbinden, en anderzints te gebruiken. f Is een Windzel met twee Hoofden, in welkers midden een Opening is. Dit word *b Vereenigend*, of *c Vleeschmakend* genaamd, wyl het zelve dient om langwerpige Wonden zonder *d Hegting* te sluiten. g Word het *Scapulier* genaamd, hebbende in het midden een groote langwerpige spleet, daar het Hoofd door gestoken word, zo dat men het eene einde op den Rug, en het andere op de Borst nederwaarts hangt, wordende in allerlei Ongemakken, Wonden, en *e Handgreepen*, die *omtrent de Borst en Buik voorvallen*, gebruikt, om andere Windzels, als lange en vierdubbeld te zamen gevouwen Servetten, dewelke men om de Ongemakken van de Borst of Buik wind, op te houden, gelyk als in 't kort duidelyker zal getoond worden (C). Hunne verscheide soorten.

a Bandes à quatre Chefs

b Uniens.
c Incarnativa.
d Sutura.

e Operationes.

44. h Is

(C) Dit *Scapulier* is om de schielykheit zeer goet; maar wanneer het Verband in ordre zal volbragt worden, is het beter en van minder omslag voor zulk een Patient ettelyke stroken Linnen, ieder ter breedte van 2 a 3 handen, en ter lengte des Lyders dikte, te vervaardigen; zo als by myne afbeelding *Tab. II, Fig.* 8.

Het Windzel, *T vormig* genaamd.

44. h Is een *zamengeſteld Windzel*, in de gedaante van de Letter T, uit twee ſtukken te zamen genaaid, waar van het bovenſte om het Lyf word geknoopt, maar het andere, dat beneden geſpleten is, word tuſſchen de Beenen doorgehaald, en daar na aan het Deel, dat om 't Lyf gebonden is, vaſtgeknoopt, om in veelerlei Toevallen en Konſtbewerkingen aan den Aars, tuſſchen de Beenen, en aan de Schaamdelen de aangewende Geneesmiddelen en Drukdoeken vaſt te houden. Dit Windzel word wegens zyne gedaante het *T gelyke*, of *T vormige Windzel* genaamd. Wanneer twee zodanige ſtukken benedenwaarts hangen, gelyk men die bywylen ook gebruikt, dan worden zy *de dubbelde T* geheten.

Verklaaring van de tweede Plaat, aangaande de Gereedſchappen, tot het verbinden nodig.

A en B zyn Wieken van Plukzel, de eene ovaal, de andere rond.
C, D, E zyn *Kappittelſtokjes* of *Bourdonets*, van Plukzel gemaakt, van verſcheide grootte.
F en G zyn diergelyke, met Draaden voorzien.
H en I zyn groote Steekwieken van Werk, of Vlas.
K, L, M zyn Steekwieken van Plukzel, van verſcheide grootte.
N. is een diergelyke zeer groote Steekwiek, aan welkers einde een ſterke Draad vaſt is.
O. Een groote Wiek van Linnen.
P, Q, R, S, T, V zyn allerlei *Pypjes* van Zilver of Loot gemaakt.
No. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 en 11 zyn veelerlei gedaantens van Pleiſters.
No. 12, 13, 14, 15, 17, 18 en 19 zyn gedaantens van allerlei *Compreſſen*, of Drukdoeken.
No. 16. Drie ſmalle Drukdoeken ſternsgewys over malkanderen gelegd.
No. 20. Een rond *Compres*, als een Bal.
No. 21. Een zeer klein vierkant *Compres*.
No. 22. Velerlei kleine langwerpige Drukdoeken.

Van

te zien is, waar van A. de groote ſtrook, daar twee ſtrookjes b b, ter breedte van twee vingeren, aan genaait zyn, om, als het breede ſtuk over het Verband naar vereiſch om het Lighaam geſpeld is, de ſmalle ſtrooken, die op den rug koomen, over de ſchouders heen te leggen, om vervolgens kruyswys voor op de borſt of buyk aan de breede ſtrook vaſt te ſpelden, en dus het afglyden te beletten. Dit *Scapulier* heeft boven de te zamen gevouwe *Servetten* de rang, voor eerſt, om dat dezelve om zyne dunheit gladder en effener aanſluyt; ten tweede om dat men dezelve gemakkelyker verſchoont, zonder den Lyder te heffen, alzo men enkelyk aan zyn eind een ander kan aanſpellen en doorhaalen, en eindelyk en voor al, wanneer men den Lyder verbind, dat hy noyt behoeft opgebeurt, om deze van agteren te ſpelden, 't welk in zwaare en doorgaande ongemakken in de borſt en buyk zeer gewigtige gevolgen kan te weeg brengen.

Van de Windzelen.

a. Een open of los Windzel.
b. Een aan 't eene einde opgerold Windzel.
c. Een aan beide einden opgerold Windzel, genaamd het Windzel met twee Hoofden.
d. Een Windzel met vier Hoofden.
e. Een byzonder Windzel, aan de Vingeren en de mannelyke Roede te gebruiken.
f. Een Windzel, 't welk het *a Vereenigde* genaamd word, dat in 't midden een opening heeft. *a Uniens.*
g. Word het *Scapulair*, of Schouder-band genaamd.
h. Windzel *T* of *T vormig* genaamd.

45. By de Hoofdwonden, 't doorbooren des Bekkeneels, en andere Toevallen des Hoofts kan men, in plaats van andere ongemakkelyke, by de Ouden gebruikelyke Windzelen, bequaamelyk een grooten *driehoekigen te zamen gevouwen Neusdoek*, of *Servet* gebruiken, om het onder leggende Verband te houden en vaſt te binden; 't welk gebruikt word op die wyze, gelyk men des Zoomers dikwils een Neusdoek om het hooft bind. Maar meerendeels bediend men zig hedendaags van een Bandagie, 't welk van de Franſen *Couvre Chef*, en by ons het *Hoofddekzel* genaamd word, en dat van een vierhoekig ſtuk Lynwaat, van de groote van een Servet, gemaakt word, dat ook wel een fyn en zagt Servet zyn mag. Men vouwt het zelve eenmaal, dog niet heel gelyk, te zamen; maar zo, dat het eene Deel vier vingeren breeder is als het andere: dan legd men het dwars over 't Hoofd van den Patient, zo dat de vier hoeken aan beide de Wangen voor neder hangen, en het breedſte Deel onder legd. De twee bovenſte einden knoopt men onder de Kin vaſt te zamen (D), en de twee nog by de ſchouderen nederhangende Deelen haalt men opwaards na het Hoofd, en ſpeltze vaſt; dog 't geen by de Oogen neerhangt, haalt men te rug over 't Hoofd, zo als *Tab.* III, *Fig.* 1. *A.* eenigzints te kennen geeſt. Dit verband, als het wel gebruikt word, kan niet ligt verſcheuiven, of afvallen, en houd daar benevens het Hoofd warmer, als andere; om welke reeden het inzonderheit by groote

Van de gewoone Hoofdwindzelen.

(D) om het knopen van deze twee nederhangende eindens onder de kin te ontgaan, die aldaar te grote dikte veroorzaken, zo zal men dezelve met een dun bandje aan een binden, waar van myne diſtincte afbeelding in de Beſchryving der Bandagien van den geleerden *Bass*, *Tab.* VI. *Fig.* 5. ware uytduiding verſchaft.

groote koude het nuttelykſte en gebruikelykſte is van alle Hoofd-Banden.

Van het Servet en de Schouder-Band, *Tab.* III, *Fig.* I.

46. B. Vertoond het Verband, dat men meerendeels *in alle Borſt-* en *Buikwonden* om het Lyf legt, tot aanhouding der Geneesmiddelen en Drukdoeken. Het word gemaakt van een vierhoekig ſtuk Linnen, ter grootte van een groot Servet, als kort te vooren gezegt is, dat men vier of ſesmaal in de lengte te zamen vouwt, om daar mede het geheele Lichaam te omvatten, of te omwinden; en wanneer het zelve wel omcingelt is, naaid men de einden vaſt over malkander, op dat het niet moge meegeven; daar na, op dat het niet kome af te zakken, gebruikt men de Schouderband C, dewelke met ſpelden agter en voor aan het *Servet* B gehegt word; of men naaid het met een Naalde en Draad te zamen; en dewyl deze Bandagie B gevoeglyk van een *Servet* kan gemaakt worden, noemt men deze Banden te zamen het *Servet met den Schouderband*, dewyl het eene zonder het andere niet gebruikt word (E).

Van den Band der Aderlatinge, *Tab.* III, *Fig.* I.

47. D. Toont de manier en eigenſchap van het Verband na het *Aderlaten op den Arm*: E. vertoont het Verband tot het *Aderlaten op den Voet*, dat de *Stegelreep* genaamd word. Maar hoe deze en andere hier dienſtig zynde Windzelen naar behooren moeten gelegt en gebruikt worden, zullen wy hier beneden by de Verbanden wydlopiger aanwyzen en beſchryven.

Hoe de enkelvoudige Omwindingen genaamd worden.

48. Hier by is nog kortelyk te erinneren, dat als men met een enkelvoudig Windzel, op een Hoofd opgerold zynde, een Deel omwind, zo dat de eene winding of omſlag op de andere komt, zonder opwaarts of benedenwaarts te gaan, men de zulk *kringswyze omwindigen* noemt; maar als men met diergelyke Windzelen allengskens een weinig op-of nederwaarts gaat, noemt men ze *a op-of nederwaarts gaande Windingen*, zo als in veelerlei gevallen, maar inzonderheit in de Beenbreuken, nodig is. Maar indien een Deel, waar om men zodanige Windzelen moet leggen, ongelyk is, en evenwel zodanig Windzel wel en vaſt moet omgewonden worden, als, by voorbeeld, om de kuit van het Been, als dan moet men, na dat men met het Windzel onder aan den Voet begonnen heeft, zodanig dat het op de Wreef van de Voet kruyswyze komt, daar na met korte opwaarts gaande Omwindingen van den Voet opklim-

a Obtuſæ.

(E) Deze manier van verbinden is gemakkelyk, dog by grote bloedinge, als by 't afzetten der vrouwe borſten, enz. is dezelve niet voldoenend om het bloeden te ſtuiten, in welke toeſtand wy verpligt zyn, een een hoofdig breed windzel te gebruyken, het welk men zo ſterk aanhaald, als het gebrek en de deelen vereiſchen; maar gedagte bloeding geſtild zynde, gaat men tot het gebruyk der Schouderband als by myne additie Lett. C. op §. 43. wederom over.

A B C D E F G H I

K L M N O P Q R S T V

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

a b c d e f g h

12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 22

klimmen, tot dat men op de Kuit komt, (ziet *Tab.* III, *Fig.* 1. F.) daar men, om het Windzel gelyk en vaſt aan te leggen, het zelve by ieder Omgang moet *over*- of *omſlaan*, tot dat men weder aan 't effene komt, dewyl het anders zekere ongelykheit en wanſchikkelykheit in 't Verband te weeg brengt, die men *zakken* noemt, en het Windzel ook niet vaſt blyft, maar ligt verſchuift: derhalven noemt men deze Omwindingen *over*- of *omgeſlagene*, in 't Franſch *Renverſees*, en in 't Latyn *Inverſæ*. Hoe nu deze overgeſlagene omwindingen behoorlyk moeten en konnen gemaakt worden, kan men gemakkelyk aanwyzen, doch zo gemakkelyk niet beſchryven. Maar wanneer men met zodanig een Windzel zulke wyde omdrajingen maakt, dat de eene de andere niet raakt, maar open plaats tuſſchen beide blyft, noemt men dezelve een [a] *Kruipend Windzel*, als aan den ſlinker Arm G te zien is. Men bediend zig van deze windingen allen tot aanhoudinge der Geneesmiddelen en Drukdoeken; en als men die aan den Arm gebruikt, begint men met twee omgaande touren aan de Voorhand, om den aanvang te beveſtigen, en klimt daar na opwaarts tot aan de Schouder, of zo verre het Ongemak zulks vereiſcht. Maar als een Been zodanig moet verbonden worden, ſlaat men de eerſte Windinge rondom de Voetzool, als by F, en klimt daar na met wyde, of kruipende omdrajingen tot aan den Buik, of zo verre als het nodig bevonden word; en als 'er dan nog iets van 't Windzel overſchiet, gaat men met 't zelve weder in gelyke wyde Omwindingen nederwaards, zo verre het ſtrekt, 't welk dan ook zo veel te beter zal vaſt blyven (F).

[a] *Repens.*

49. Verder is ook dienſtig te weten, dat men zomtyds de Windinge begint aan de lydende plaats, als by Beenbreuken; zomtyds even daar beneden, of daar boven; menigmaal verre daar van daan, na bevindinge van het Toeval; dog *nooit moet men met het Windzel op een Wonde of Beenbreuk eindigen*, dewyl men door het vaſt maken of aanhegten van deszelfs einde den Patient aldaar ſmerten zoude veroorzaken, maar altyd op een gezonde plaats. Deze onderrigting van het verbinden zal voor 't tegenwoordig begin genoeg zyn, om dat wy beneden in 't byzonder veel wydlopiger en volkomener daar van zullen handelen.

Waar de Winding moet beginnen worden, en waar dezelve moet eindigen.

50. Eindelyk hebben de Heelmeeſters ook *Strikken*, *Banden*, en *allerlei Garen* of *Draden* van noden; nu dik, en dan dun. na dat het de Toeſtand en Nootwendigheit vereiſcht, die dan uit Hennep, Lyn-

7. Van de Strikken, Banden, en Draaden.

(F) Deze kruypende Windzels worden zeer zelden by bekwame Heelmeeſters gebruykt, om dat dezelve onvermogend zyn eenige vaſtigheit aan het onderleggende verband te bezorgen, en daarom draagt men zorg, dat de ſlagen min of meer den anderen raaken.

Lynwaat, Wolle Laken, Zyde, of Paarde haair, na vereiſch van het Toeval, beſtaan moeten. Men gebruikt dezelve om in Beenbreuken en Ontwrigtingen de Leden uit te rekken; in 't Steen- en Breukſnyden, als mede om by andere zwaare Konſtbewerkingen de Patienten vaſt te binden; voorts om in 't Aderlaten de Aderen te prangen; in 't afzetten van Armen en Beenen de Slagaderen met het *Tournequet* of Draayband te zamen te drukken, op dat de Patient onder de behandelinge niet te veel Bloed verlieze; om in Beenbreuken de Spalken vaſt te binden; om in 't Breukſnyden den *a Bal* of des *b Penszaks Scheute* te binden; en eindelyk om wratten en uitwaſſingen weg te nemen. Hoe die moeten gebruikt, en van wat ſtoffe zy in ieder voorval moeten gemaakt worden, zal by ieder Konſtbewerkinge, daar het nodig zal zyn, in 't byzonder getoond en onderwezen worden.

a Teſticulus.
b Proceſſus Peritonæi.

De Heelkonſt is geen geringe kunſt.

51. Uit dit alles blykt, dat de *Heelkunſt eene grote en zwaarwigtige Kunſt is*, inzonderheit als men overweegt de groote meenigte der Krankheden, en de overige zaken, die een regtſchapen Heelmeeſter behoort en moet weeten, en dat deze zo zeer beroemde en noodwendige Kunſt nog met luiheit, nog met ledigaan kan geleerd worden, gelyk de meeſte van onze hedendaagſe Heelmeeſters, dewylze daar zo weinig werk van maken, ſchynen te denken maar dat tot het leren van dezelve groote neerſtigheit en moeite moet worden aangewend. Evenwel behoord dit niemand van het leeren van deze Konſt af te ſchrikken, indien hy tot neerſtigheit genegen is, dewyl deze Konſt door moeite en yver nog wel te leeren is, en 't geen voor dezen zo veel brave Mannen hebben konnen leeren, zal hedendaags den neerſtigen en verſtandigen Jongelingen niet ondoenlyk zyn; voor al wanneer zy de daar toe behorende Betooging (G) en Onderwys van bequame Leermeeſters ontfangen, te meer, om dat tegenwoordig zeer veel ontdekt is, dat den Ouden onbekend was, en boven dien zyn 'er verſcheide bequamer *a Gereetſchappen* en *Handgreepen* uitgevonden, waar door veele zwarigheden ons veel ligter en gemakkelyker zyn geworden, als wel onzen Voorgangeren, die dezelve eerſt hebben moeten uitvinden en bedenken.

a Inſtrumenta.

Maar is zeer nuttelyk en noodwendig.

52. Om deze moeite en neerſtigheit met luſt en yver aan te wenden behoord men de Jongelingen voornamentlyk op te wekken tot overdenkinge, dat de Heelkonſt voor het Menſchelyk Geſlagt de *alder-*

(G) Ziet wat hier van door my in 't *tweede Vertoog over de Spina bifida* wytlopig gezegt is, uyt het welke klaar genoeg is af te leiden, door welken gemakkelyken weg die grote Konſt door korte en vaſte regels den Leerling kan worden ingeprent.

dernuttelykſte en noodzakelykſte konſt is, die de Menſchen alzo niet kunnen ontbeeren, indien zy gezond en in 't leven willen blyven, nademaal daar door eene ontelbare Menigte van gequetſte en andere *Patienten* niet ſlegts by uiterlyke Toevallen, maar ook by veele inwendige ziektens, uit de Kaken des Doods gerukt, of ten minſten van Lammigheid, onlydelyke Pyn en ſmerten, mitsgaders van veele Ongemakken gered worden; en waar toe de *Geneesheer* omtrent inwendige Quaalen, als Waterzugt, Etterborſt, Steen in de Blaas, Opſtoppinge van Water, enz. zyn Toevlugt moet neemen, als hy met de Geneesmiddelen niets meer kan uitregten, zodanig, dat de vyanden en beſpotters van de *Geneeskunde* en inwendige Geneesmiddelen de *Heelkonſt* niet kunnen veragten, nog ontbeeren, als zy, 't zy een gevaarlyke Wonden, Beenbreuk, Ontwrigting, Opſtopping van Water, of een andere diergelyke Quaal bekomen.

53. De *Heelkunſt* is teſſens het *onfeilbaarſte gedeelte der Geneeskunde*; want in de inwendige Krankheden is men, gelyk *Celſus* reets van overlang heeft aangemerkt, dikwils onzeeker, of de Gezondheit door de Geneesmiddelen, of door de goede geſteltheit van de Natuur weder is verkregen; (a) want veele worden zonder 't gebruik der Geneesmiddelen weder gezond. Maar in de *Heelkonſt* is het wederbekomen van de Gezondheit veel zekerder en oogenſchynelyker, en de goede uitſlag hangd voor 't meeſte gedeelte van de bequaamheit des *Heelmeeſters* af, zo als uit 't Bloedſtempen der Wonden, uit het wegnemen der Uitwaſſen, het geneezen van Breuken, het keeren der Kinderen in 's moeders Lichaam, en dezelve af te haalen, uit het openen van te zamengegroeide Deelen, het ligten van Vlieſen der Oogen, Steenſnyden, Beenbreuken, Ontwrigtingen, en veele andere *a Konſtbewerkingen* genoegzaam blykt, welke ongemakken nooit of zeer zelden van zig zelf, zonder des Heelmeeſters arbeid en voorzorge, genezen worden, moetende de Heelmeeſter het wezentlyke uitvoeren.

Als het onfeilbaarſte gedeelte der Geneeskunde.

a Operatien.

54. Derhalven moeten de jonge Leerlingen, die Heelmeeſters tragten te worden, niet denken, als of de Heelkonſt alleen beſtond in het Baardſcheeren, Pleiſterleggen, en Aderlaten, dat men zonder veel moeite leeren kan; maar zy moeten bedenken, dat 'er vry wat meer tot een regtſchapen Heelmeeſter vereiſcht word, en daarom alle mogelyke neerſtigheit, moeite en kragten inſpannen, om dit voortreffelyke, uitmuntende en nu nuttelyke gedeelte der *Geneeskunde* wel te leeren en te oeffenen. Zy moeten zig door de afkerigheit van 't Bloed, Etter, Stank, en andere vuiligheden, die men

Derhalven moet deſelve met groote neerſtigheit geleerd worden.

(a) *Zie de Voorreden van 't zevende Boek.*

men menigmaal ontmoet, niet laten afschrikken; want die een goed Heelmeester wil worden, moet zig by tyds gewennen geen afkeer en yzinge voor diergelyke dingen te hebben, inzonderheit, dewyl zyn arbeid tot gezondheit van zyn evenmensch strekt, en uit Christelyke liefde tot denzelven moet geschieden, dewyl het Water, het Bloed, en alle andere vuiligheden weder kunnen afgewasschen worden. Derhalven moet een Heelmeester geen stank of andere ongemakken ontzien, als hy slegts de Patienten kan helpen, en hen voordeel doen; en als dan heeft hy zyn geweten ook gequeten, wanneer hy alles gedaan, en niets nagelaten heeft, het geen hy tot behoudenis van den Patient wist en oordeelde nodig te zyn.

HET EERSTE BOEK
VAN HET
EERSTE DEEL,
VAN DE
WONDEN.

HET EERSTE HOOFDSTUK,

Van de Wonden in 't algemeen.

1.

DEwyl onder de Quaalen, tot de Heelkunde behorende, de Wonden byna het meeſt voorkomen, die ook het gemakkelykſte om te verſtaan zyn, zo is 't billyk, dat wy hier het eerſt van dezelve handelen, op dat men daar na de zwaarder zaaken des te beter moge begrypen. Wat een Wonde zy, is een iegelyk zoo wel bekend, dat het byna geen beſchryving van noden heeft: nogtans pleegt men dezelve te beſchryven, dat het is *een* [a] *Scheidinge der weeke Deelen des Lichaams door een hard en ſcherp, of ook een ſtomp Werktuig, door uitwendig geweld, veroorzaakt*; of, dat nog beknopter is, *alle Quetzinge, door uitterlyke oorzaak te weeg gebragt.* Wat een Wonde is.

[a] *Soluta Unitas.*

2. Veele Schryvers noemen alleen die ſcheiding een Wonde, die door ſcherpe werktuigen, namentlyk een Degen, of Mes, is veroorzaakt, of gemaakt. Maar daar zyn inderdaad ook Wonden, die door ſtompe werktuigen verwekt worden, namentlyk, geſchootene Wonden; Wonden die door een ſteenwerpinge, ſtok, of val ontſtaan; waarom *de Wonden gevoeglyk in tweederlei ſoort konnen verdeeld worden*; als eerſt in *zodanige, welke door ſcherpe Werktuigen*, en *de zulke, welke door ſtompe veroorzaakt zyn.* Eerſte verdeeling der Wonden.

De lydende deelen.

3. *De lydende deelen* by de Wonden zyn voornamentlyk al het geen week is aan 't Menschelyke Lichaam, namentlyk de Huit, het Vet, de *a Spieren*, de *b Banden*, de *c Slagaderen*, de *d Zenuwen*, en alles, wat daar uit bestaat, gelyk ook alle Ingewanden, of inwendige deelen. Wanneer nogtans Been door een scherp Werktuig gequetst word, by voorbeeld der Herssenpan door een houw, dan noemt men het een *Beenwonde*, zoo dat 'er Wonden der *weeke*, en Wonden der *harde deelen* zyn.

a Musculi.
b Ligamenta.
c Arteriæ.
d Nervi.

Oorsaken der Wonden.

4. *De Oorzaken der Wonden* zyn scherpe of stompe Instrumenten, die een scheidinge in gemelde weeke of zagte deelen konnen te wege brengen, als 'er op dezelve met geweld aangedrongen word: want als een scheidinge der zagte deelen uit inwendige oorzaken ontstaat, word het geen Wonde, maar een *Absces*, *Ulcus*, of een Verzweering genaamd; maar wanneer de harde deelen, namentlyk de Beenderen, door vallen, of slaan gebrooken zyn, dan noemt men het een *Fractuur*, of Beenbreuk.

Gevolgen der zelve.

5. *De Gevolgen* of *e Uitwerkingen* der Wonden zyn, behalven de verdeelinge der zagte deelen, *uitstorting van Bloed*, waar door het gebruik van het beschadigde deel verhinderd, of wel geheel bedorven word, na dat de quetzinge zwaar of ligt is; en derhalven, na dat het gequetste deel meer of minder noodzakelyk gebruik heeft, veroorzaakt de Verwonding ook deszelfs meerder of minder quade gevolgen, gevaar, en schade, als waar op *de geheele Grondslag van de doodelykheit der Wonden berust*: waarom, die door de Ontleedkunst de geschapenheit en het gebruik der deelen, benevens hunne noodzakelykheit tot het leven, regt heeft leeren kennen, zal ligter van derzelver Natuur, Gevaar en doodelykheit kunne oordeelen.

e Effectus.

Onderscheid en nader afdeelinge der Wonden.

6. *Het Onderscheid der Wonden is veelerlei*: want eenige zyn *gehouwen*, andere *gestooken Wonden*; eenige zyn *gering*, maar andere *gevaarlyk*; eenige *doodelyk* andere *niet doodelyk*; eenige worden door *scherpe*, andere door *stompe werktuigen* gemaakt; tot welke laatste alle geschooten Wonden, en die door slaan, gooyen, en vallen veroorzaakt worden, behooren, gelyk te vooren reets gemeld is, en die men 't gemeen *f Kneuzingen* noemt. Eenige Wonden zyn *regt* of *in de lengte*; andere zyn *scheef* of *dwars*; andere worden na het onderscheid van de gequetste deelen, als *Hoofd-*, *Hals-*, *Borst-*en *Buik-wonden*, enz. genaamd; eenige quetzen alleen uitwendige, maar andere inwendige deelen. In zommige Wonden blyft iets van het quetzende werktuig steken, als kogels, stukjes van klederen, splinters, glas, stukken van granaaten, punten van Degens, Pylen, en diergelyke; maar in andere blyft niets steken. By zommige Wonden zyn *de Beenderen mede gequetst*, voor al in de Hoofd-wonden, als mede in de geschootene Wonden. Eindelyk zyn 'er ook *vergiftigde Wonden*, wanneer het quetzende

f Contusiones.

zende werktuig met fenyn is vergiftigd geweeſt; waar onder men ook *de beeten van vergiftige en woedende of dolle Dieren rekent*. Insgelyks hebben eenige waargenomen, dat kopere en zilvere Werktuigen iets ſchadelyks, en byna vergiftigend in zig hebben, 't welk miſſchien uit het *Vitriool*, dat het by zig heeft, ontſtaat.

7. Men moet in een gemeene geſneden of gehouwen Vleeſch-Wonde, daar geen byzondere *a Aderen*, *b Zenuwen*, of *c Peezen* gequetſt zyn, in agt nemen, dat de Wonde in 't begin even als een roode ſtreep zig vertoont, maar aanſtonts breder word; waar na het Bloed meer of minder, ſterker of zagter begint uit te ſtorten, na dat 'er meerder of minder, kleine of groter Aderen, gequetſt zyn. Als dit een wyl geduurd heeft, dan houd eindelyk het bloeden van zelfop, en het ſtremt, makende te gelyk een korſt, waar door het bloeden nog te meerder geſtilt word. De Lippen der Wonden beginnen meer en meer rood te worden, eenigzints te zwellen, te ſmerten, en te gelyk als te branden; en als de Wonde groot is, dan volgt daar dikwils een Wondkoorts op, dat is, hette door het geheele Lichaam, met een radde Pols. Den derden of vierden dag daar na openbaard zig een witagtige, taaie, vetagtige vogtigheit, die *Etter* of *Materie* genaamd word; zo dat als dan de Roodheit, het Zwellen, de Pyn, en de Brand, met de Koorts verminderen, of wel in 't geheel ophouden. Onder de Etter groeit allengskens uit de doorſnedene Aderen in de geheele Holligheit der Wonde weederom nieuw Vleeſch, dat eindelyk de geheele Holligheit weder aanvuld, en als dit geſchied is, dan droogd het nieuw Vleeſch, en de Wonde ſluit zig met een Lidteken, of Plek, als waar door de Wonde wederom geheeld word; en op deze wyze is 't met de gemeene Wonden gelegen.

Wat voor Omſtandigheden by geringe Wonden zyn in agt te neemen

a Venæ.
b Nervi.
c Tendines.

8. Maar als 'er *een groot Vat*, en inzonderheit een *Slag-Ader* is doorgeſneden, doorgehouwen, of doorgeſtoken, als dan ontſtaat 'er aanſtonts een *groote Bloedſtorting*, dat den Gewonde of Gequetſte ten eerſten kragteloos en flaauw maakt, of ook wel doet ſterven, vooral als de Verwonding inwendig, of ook aan de uiterlyke grootſte Aderen is. Maar wanneer de Wonde in een uitwendig Lid is, en het Bloed eindelyk weêr geſtild word, als dan verzwakken of verlammen daar na zeer ligt die deelen, die onder de doorgeſneden Slag-Ader leggen, en van welke zy te vooren haar Voedzel gekregen hebben; of ze moeten in 't geheel verrotten, of 't koud Vuur bekoomen. By voorbeeld, als de *d Stam* van de *e Arms Slagader* of *f Schinkels* of *Dyebeens Slagader*, doorſneden is.

Wat men by gevaarlyke Wonden, als groote Aderen zyn doorgeſneden, moet in agt nemen.

d Truncus.
e Arteria Brachialis.
f Arteria Cruralis.

9. *Wanneer een Slag-Ader niet geheel, maar alleen half of eenigermaten doorſneden is*, dan trekken zig de doorſnedene *g Vezeltjes* te rug, en maken daar door de opening in de Slagader altyd grooter, zo dat daarom het bloed in een Slagader byna niet, of zeer bezwaarlyk te ſtem-

Wanneer een Slag-

g Fibræ.

ader maar ten deele doorſneden is.
a Anevriſma.
b Tunica.

ſtempen is; of als het al geſtempt word, begint het dikwils ſchielyk en onvoorziens weder te bloeden, of daar op volgt een grooter en gevaarlyker Gezwel in de Slagader, dat men een *a Slagaderſpat* noemt 't welk ook ligt gebeurd, als de *b buitenſte Huit* van de Slagader gequetſt is, offchoon de binnenſte nog geheel is gebleven, dewyl deze alleen de ſterke Beweging en Perſſing van 't Bloed niet kan wederſtaan, maar daar door gelyk als een Zak meer en meer uitgeſpannen word, waar door allerlei quade en gevaarlyke Toevallen konnen veroorzaakt worden, waar van wy in ons tweede Deel wydlopiger zullen handelen (A).

Wanneer een Zenuw doorſneden is.
c Nervus.
d Diaphragma.

10. *Wanneer een c* Zenuw *doorſneden is*, volgt daar op een onbeweeglykheit, ongevoeligheid, en verzwakking van 't zelve deel, of Lid, waar in zy eindigt; en als dit in de Zenuwen van 't Hert, *d Middelrift*, of andere tot het leven zeer noodwendige deelen voorvalt; dan moet 'er de Dood op volgen. Maar als een Zenuw alleen ten deele doorſneden is, dan trekken deszelfs verdeelde vezeltjes zig te rug, en daarom worden die ook nog overig en geheel zyn al te ſterk geſpannen en aangetrokken, waar uit groote Pyn, en dikwils gewelddige Kramp, *e Trekking der Zenuwen*, Ontſteking, 't Vuur, en menigmaal de Dood ontſtaat.

e Convulſio.

Wanneer een Pees gequetſt is.
f Tendo.

11. *Wanneer een f* Pees *geheel afgeſneden word*, dan verlieſt dat deel, daar de Pees toe behoord, insgelyks zyne Beweging; maar als ze alleen ten deele doorſneden of gehouwen is, dan volgen dikwils en byna dezelve Toevallen, als in de half doorſnedene Zenuwen. Maar wat voor *Gevolgen op de inwendige gequetſte Deelen* zig laten vinden, zal men uit de *g Kenniſſe* of *Tekenen*, en *Voorzeggingē* der Wonden gewaar worden.

g Diagnoſis.
h Prognoſis.

Van de *Diagnoſis*, of Kenniſſe der Wonden in 't gemeen.

12. Wat de *Kenniſſe van een Wonde* betreft, dezelve is niet zwaar, wyl men een Wonde aanſtonts kent uit het aanzien; maar om den eigen Aart der Wonden wel te kennen, of ze diep of ondiep zyn, en of 'er inwendige deelen gequetſt zyn, of niet, is dikwils bezwaarlyk regt te weten. Daarom, om de Eigenſchap der Wonden wel te verſtaan, moet men, als men by een Verwonden komt, en het bloeden reets opghouden heeft, het aangeplakte Bloed met een Spons, in warme Wyn of Water gedoopt, eerſt afwaſſchen: als wanneer men op de Holligheit der Wonde zo veel te beter kan agt geven, en hare diepte of ondiepte erkennen. Maar de Wonde nog bloedende, moet men voor alle dingen het Bloed ſtillen, de Wonde vervolgens

(A) Wat de uytſtorting van 't bloed, en de gevolgen van dien betreft behoort ter zyner plaatze te worden afgehandeld, als wanneer wy by deze gewigtige zaak wel zullen tragten te overwegen, in wat delen, in wat vaaten, hoe de quetzinge in 't vat, en welke naburige plaatzen beledigt zyn, om hier uyt op te maaken, door welken weg des Lyders trooſt en hulpe zal te bekomen zyn.

gens wel verbinden, en het verdere onderſoek tot op een andere Tyd, als het Bloed zal geſtild zyn, uitſtellen (B).

13. Daar na, als de Wonde diep is, moet men onderzoeken, of'er alleen Vet- en Vleeſchagtige deelen, of dat 'er met een groote Aderen, of ook wel inwendige deelen gequetſt zyn. Dit leert ons voor eerſt *de Kenniſſe der Ontleedkunſt*, waar door wy weten of omtrent die gequetſte plaats groote Aderen, Zenuwen, Peeſen, of inwendigh deelen leggen, en welke deelen hier konnen gequetſt zyn. Ten tweeden geeft ons *de Stand* of *Poſtuur van den Gequetſten in 't ontfangen der Wonde* veel ligt; namentlyk of hy als doen regt overend geſtaan, of gelegen, voor- of agter-over gebogen, of ter zyde van den Verwonder geſtaan heeft; zo dat men uit den Stand zo veel te duidelyker kan begrypen, waar hen de Deegen, of het Mes moet gegaan zyn, en waar heen de Wonde zig uitſtrekt (C). Ten derden is 't ook zeer goed, als men kan

Welke deelen gequetſt zyn leert 1. de Ontleedkonſt.

2. de Stant des Verwonden.

3. Des Verwonders.

(B) Eer de tegennatuurlyke ſtoffen, welke in de wonde gekomen waaren, zyn weggenomen, of opgeruymt, zal men zo zeer niet tragten het bloeden te ſtillen, ten ware des Lyders leven door een geweldige bloeding gevaar liep, in welke benauwde tyt men (aan de Ledematen zynde) toevlugt tot 't *Tournequet* kan nemen, om in die tuſſenpoſinge de tyt te nemen het tegennatuurlyke uit dezelve naar vereiſch van konſt weg te nemen, omreden, dat wanneer de ingeſlagene ſtoffe hard, ſtekent of ſnydend is, dezelve door haar verblyf niet alleen nieuwe belediging aan die vaten, maar ook quetzinge op de nevens leggende vliezen, peezen en zenuwen te wege brengt, en in nader tyd door ons deze wegneming ondernomen wordende, zo loopt men 't zelve gevaar van zware bloeding te ontmoeten, 't welk meede is in agt te nemen by de ſplinteringe en vermorzelinge van Beenbreuken, ten ware dat dezelve nog vaſt zittende ons hoope gaven, door de nog voedende vaten haar aan de naaſt leggende beenderen te zullen hegten.

(C) De ervarenheit leerd ons weinig omtrent de kenniſſe, die wy van de deelen, die gequetſt zyn, behooren te hebben, maar een gelukkig Heelmeeſter zal zyne overtuyginge omtrent de beledige partyen ligtelyk opmaaken uyt de grondige kenniſſe der Ontleedkonſt, en zulx voor eerſt uit de plaats der uyterlyke wonde, ten tweeden uyt den ſtand des gequetſte, wanneer hy gewond wierd, ten derden uyt de ontlaſting van ſtoffe en toevallen, en ten vierden uyt het Inſtrument, waar mede hy gewond is, als ook, was 't mogelyk, den ſtand des daders, namentlyk:

1. De uyterlyke wonde duyt aan den Ontleedkundige de onderleggende delen, als mede de holligheden met de plaats van deszelfs ingewanden, waar uyt hy opmaakt, welke deelen, zo de wonde diep is ingaande, van dezelve konnen gequetſt zyn, te meer wanneer daar by komt:

2. In wat ſtand of poſtuur den Lyder zig bevond, wanneer hy gewond wierd, uyt het welke wy niet alleen opmaken, of de wonde ſchuyns, voor-of agterwaarts, naar boven of beneden, of regt door was gaande; maar dewyl het veelmaals gebeurd, dat na de drajinge of keringe des gequetſte zig de wonde ook ſchikt, en genomen al regt doorgaande, zo volgt het menigmaal, dat door het veranderen van poſtuur en ſtand de huyt, het vetvlies, ſpieren, en been-ſtoffe als *Coſtæ* en *Omoplatum*, over den andere heen ſchuyvende, evenwel een penetrerende wonde gemaakt word, het welk uyt de ontlaſting van ſtoffen, en nog minder door de ſondes tot onderzoek ontdekt word, dus zyn wy genoodzaakt de waare ſtand of 't poſtuur te onderzoeken. Om zulx met weinig voorbeelden te betuygen, zo

letten

kan te weten komen, *welk een Aanval of Lichaams Stand de Verwonder in 't verwonden gemaakt, en wat een wyze van doen of geweld hy gebruikt heeft:* want heeft hy groot geweld gebruikt, dan kan men daar uit beſluiten, dat de Wonde diep moet zyn; of, als 't een ſlag is geweeſt, dat dezelve grooter quetzing veroorzaakt zal hebben, als wanneer het Geweld niet groot is geweeſt. Ten vierden, als men den *Degen*, het *Mes*, of ander *a Werktuig*, waar mede het quetzen is

4. Het Werktuig. *a Inſtrument.*

letten we (als gezegt is) op die deelen, die in meer of minder getalle op den ander gelegen zyn; als, wanneer het boven ooglit gewond is, zo is 't te denken, dat die wonde niet alleen tot in 't oog is voortgaande, ſchoon de oogbol, als het inſtrument ſtomp is, niet gequetſt word, maar dit een opgaande weg kiezende, gaat onder de rand van 't oog rad in, en kan zonder merkelyke kragt door het dunne gedeelte van 't Voorhooftsbeen dat zig in de *Orbita* zien laat, doordringen, makende een doodelyke, quetzing der Herſſenen, 't welke my in den Jare 1723 aan een Slagers knegt is voorgekoomen, die op een ſnytafel ſtaande, en op de punt van een Vleesbaak met het hooft vallende, aan dezelve, wyl die door 't ooglid tot binnen in de Herſſenpan was doorgaande, met zyn Lighaam bleef hangen, door welke haak in 't gemelde dunne been een oopening gemaakt was, waar door de dikte van een duym konde paſſeeren, en zelfs de ſubſtantie der Herſſenen deet ontlaſten, terwyl de opening in 't ooglit, maar klein, en voor den eerſt geroepen Heelmeeſter als van geen gevaar ſcheen.

Aan den hals doen zig verwondingen op, die de Heelmeeſter wel behoord in agt te nemen, zo wegens de op en naaſt den ander leggende ſpieren, als gewigtige vaten en zenuwen, die door de drajinge van 't hooft en hals in zeker voordelig poſtuur onderzogt dienen. Op de rug konnen verwondingen, die door 't dunne van 't *Omoplatum*, daar onder leggende *Subſcapularis*, *Serratus major*, tuſſen de Ribben en door de verſchuyvende vezelen der *Intercoſtales* tot in de Borſt paſſeren, welke penetrerende wonde wy door het verſchuyven der genoemde delen niet taſtelyk onderzoeken konnen, maar de tekenen dezer doorgang moeten uyt de toevallen gekent worden. Even zo is het gelegen met de wonden der Rug, alwaar de *buit*, *vet*, *breede rugſpier*, en zyn peezige uytbreiding, groote zaagſpier, en wat meer naar voren de ſchuynze buyk en dwarze ſpieren, en haare peezige uytbreidingen, de vierkante lendenſpier, enz. malkander dekken; alle welke verdubbelde of op den ander leggende delen allerwegen zyn aan te merken, zo als insgelyks voor aan de borſt in de *Pectoralis Major*, *Minor* en *Intercoſtalis*, ook in de *ſpieren der Buyk*, zonder veranderinge van ſtanden, met onze onderzoekers niet te penetreren zyn. Om deze reeden tragt men den Lyder by het onderzoek te plaatzen in dat poſtuur, als doen hy de wonde ontfing, ten einde de maatregelen, die een bequaam Heelmeeſter nodig heeft te gebruiken, niet verſuymt worden; welke ten principale daar op uytloopen, dat hy den Lyder van de buytegevaate ſtoffe, die in de holligheden der Borſt of Buyk mogten geſtort zyn, konſtig en veilig ontlaſte, om dus een zeekere doot, was 't mogelyk, te verhoeden.

3. De ſtoffen, die zig ontlaſten, geven veeltyts kenniſſen van die belediginge, die wy niet verwagt hadden, en daarom let men op het Aderlyke, of Slagaderlyke bloed wegens de drift en kouleur, of het ſchuyment is, en zo, of het uyt de Longe worde voortgebragt, of niet: gaat de wonde tot in de holte der Buyk, zo let men insgelyks op de ontlaſting, en haar kouleur, reuk en ſmaak, ten einde men moge ontdekken, of dezelve een of meer byzondere ingewanden is treffende, welkers onderſcheid der ſtoffen, als te groot in getalle, of in onderſcheiden aart verſchelende, wy te zyner tyt zullen aantoonen. Eindelyk wat het Werktuig en den Dader betreft, van 't zelve geeft ons de Heer Schryver een genoegzaam denkbeeld.

is geſchied, kan bekomen, dan erkend men dikwils of uit de groote, of uit het aanhangende Bloed, of de Wonde diep is, of niet.

14. Ten vyfden leert het verhinderde gebruik van het Deel, dat door een Wonde ongemak bekomt, welk of wat Deel gequetſt is; als by voorbeeld, wanneer in Borſtwonden de Ademhaling word verhinderd, dan vermoed men daar uit, dat de *a Longe* of het *b Middelrift* verwond is. Wanneer de *c Gyl* uit een Wonde van 't Onderlyf wit zynde uitvloeit, zulks bewyſt, dat de Maag of dunne Darmen, of de *d Gyl-vaten* beſchadigt zyn. Loopt de *e Stoelgang* uit de Wonde, dan zyn de dikke Darmen gewond. Wanneer de Gal daar uit vloeit, dan is de Galblaas of Lever gequetſt. Als de Pis daar uit loopt, dan zyn de Blaas of de *f Pis-leiders* beſchadigt. Als de Verwonde ſchuimagtig Bloed uithoeſt, dan is de Longe verwond; en als het Bloed uitgebraakt word, dan is de Wonde in de Maag. Wanneer de Verwonde Bloed piſt, zulks toond aan, dat de Nieren of de Blaas gequetſt zyn. Verder, overal, daar een groote Bloedſtorting is, moeten groote Aderen gequetſt zyn. Alwaar *g Zenuwtrekkingen* zig bevinden, daar zyn of de Zenuwen gequetſt, of daar ſteekt nog iets tegennatuurlyks in de Wonden. Als by Hoofdwonden ongevoeligheit en *h geraaktheit van 't verſtand* zig laaten vinden, is 't een bewys, dat de Herſſenen beſchadigd zyn. Als het Middelrift gequetſt is, dan openbaard zig zwaare Ademhaling, Benaauwtheit en Hik.

5. Het verhinderde gebruik van het gequetſte Deel.

a Pulmo.
b Diaphragma.
c Chylus.
d Vaſa Lactea.
e Excrementa.
f Utreteres.
g Convulſiones.
h Delirium.

15. Uit deze Tekenen moet men ook voor een groot gedeelte de *i Voorzegging* van den uitſlag der Wonden kennen, en daar door oordeelen of de Verwonde gevaarlyk of niet gevaarlyk gewond is; of hy 'er aan ſterven zal, dan of hy geneeslyk is; of hy langzaam of in korten tyd, ligt of bezwaarlyk, volkomen of gebrekkelyk zal geneezen worden; want aan wien de eigen aart en het gebruik van het gequetſte Deel regt bekend zyn, dien zal deze Voorzegging niet zwaar vallen.

Van de Voorzeginge der Wonden in 't algemeen.

i Prognoſis.

16. Maar op dat men, dewyl hier aan zeer veel gelegen is, zo veel te naauwkeuriger weten en verſtaan moge, wat *dodelyke* en *niet dodelyke Wonden* zyn, en van dezelve, inzonderheit in met Wonden geſtorvene Lichamen, die op het bevel van de Overheit geopend worden, regt moge oordeelen, of de Wonde van den geſtorvenen doodelyk is geweeſt, of niet, en of dezelve volſtrektelyk of by Toeval, door verzuym en verwaarloozinge, doodelyk is geworden; zo zullen wy, dewyl Lyf en Leven des Verwonders daar aan hangen, en men Gewetenshalven geen onſchuldigen mag van 't leven beroven, nog een ſchuldigen Moordenaar bevryden, doordien God bevoolen heeft, *dat wie Menſchenbloed vergiet, diens Bloed weder zal vergoten worden*, en de Berigten en Oordeelen van de Wonden een zwaare Gewetenszaak is, daarom, zeggen wy, zullen wy, om die zaak naauwkeurig en duidelyk

Verdeling der dodelyke en niet dodelyke Wonden.

delyk voor te dragen, dezelve in drie ſoorten verdeelen; namentlyk 1) in zodanige Wonden, die *a volſtrektelyk en in 't gemeen dodelyk* zyn; 2) die *b door zig zelf wel dodelyk* zyn, maar nogtans menigmaal geneezen worden; en 3) die alleen *c by Toeval*, of door verzuim, 't zy van de Heelmeeſter, of van den Patient zelf, dodelyk worden, en anders meerendeels altyd konnen genezen worden (D).

a Abſolute & ſimpliciter lethalia.
b Per ſe lethalia.
c Per accidens.

17. Wonden, die volſtrekt dodelyk zyn, worden zodanig genoemd, *als geen menſchelyke Hulp den Verwonden heeft konnen redden, of in't Leven behouden*, offchoon alles, wat mogelyk is, van den Heelmeeſter is aangewend en in 't werk geſtelt. Hier toe behooren eerſtelyk *alle zodanige Wonden, in welke men het Bloed door geen Middelen kan ſtempen*, en de Patient moet dood bloeden, voornamentlyk in de inwendige Deelen, daar men om het Bloed te ſtempen niet kan bykoomen; of de Patient heeft zig reets dood gebloed, eer men daar toe konde komen; namentlyk, alle de Wonden, die tot in de Holligheden van 't Hert en deszelfs Ooren gaan; alle Wonden in andere inwendige Deelen of Ingewanden, waar door groote Aderen gequetſt zyn, of een groote meenigte Bloeds verlooren is: gelyk als de groote Wonden in de Longe, Lever, Milt, Nieren, Maag, Darmen, Darmſcheel, *d Alvlies*, Baarmoeder, *e groote Slagader*, *f Darmbeens-Slagader*, *g Maag-Slagader*, *h Nier-Slagader*, *i Darmſcheels-Slagader*, *k Hals-Slagaders*, inzonderheit omtrent hun oorſprong, *l Wervelbeens-* of *Neks-Slagader*, de *m Holle Ader*, *n Darmbeens-Ader*, *o Strot-Ader*, *p binnenſte Wervelbeens-Ader*, *q Nier-Ader*, *r Darmſcheels-Ader*, *s Poort-Ader*, en alle de overige inwen-

Welke Wonden volſtrekt doodelyk zyn:
1. Als het Bloed niet te ſtempen is.

d Pancreas.
e Arteria magna
f Arteria iliaca.
g Arteria cœliaca.
h Arteria renalis.
i Arteria meſenterica. *k Arteriæ Carotidum.* *l Arteria vertebralis*, of *cervicalis.* *m Vena cava.* *n Vena iliaca.* *o Vena jugularis.* *p Vena intervertebralis.* *q Vena renalis.* *r Vena meſenterica.* *s Vena porta.*

(D) By de drie onderſtellingen van onzen Hr. Schryver konde niet ongegrond gevoegt worden een vierde oorzaak der Dood, namentlyk, wanneer de Lyder, na 't ontfangen der Wonde, *niet baaſtig, maar dagen en maanden daar na quynende en uytterende, aan dezelve, in zo verre geen andere oorzaken des doots voorkomen, ſterft*; van welke wonden de Hr. Schryver §. 18, 19. enz. gewaagt, inzonderheit wanneer de deelen, welke tot gylmaking geſchikt zyn, door verwonding de levens onderhoudende Sappen verliezen, en niet alle ter plaatze, daar zy behooren, kunnen heen voeren, en daarom door zommige voor de dubieuſe wonden genomen worden, maar wy in tegendeel ſtellen dezelve onder obſoluut dodelyke wonden. Hier vind zig de dader als verſchoont van doots ſtraffe, wyl de ordinaire tyt der dood, die door *Menſchen* en niet by de *Goddelyke Wet bepaalt* word, voor by is. Even zo kan het gelegen zyn met zulke wonden, die by de meeſte kundige als abſoluut dodelyk worden aangemerkt, dat zo wanneer dezelve onder de behandeling van een bequaam en vlytig Heelmeeſter geſteld worden, dat deze ſchoon volſtrekt dodelyk, het Leven door Konſt eenige dagen en weken bewaart zynde, hy evenwel het vooruyt geziene noodlot ondergaande, de tyt der volſtrekt dodelyke wonde ontwykt: zoude nu zulk een dader alleen als midadiger, en niet als doodſlager worden aangemerkt? Zulx is volſtrekt onmogelyk, wyl door zyn daad het leven van den gequetſte zekerlyk benomen is, om dat hy door gene menſchelyke hulpe konde gered worden. Ziet wat ik onder Let. I. § 24. raakende de langzame, dog abſoluut dodelyke wonden heb aangemerkt.

inwendige Aderen, daar groote Bloedſtortingen, die niet te ſtempen zy, uit ontſtaan; want dewyl men 'er nog met zamentrekkende Middelen, nog met binden, nog met branden, of andere middelen, kan by koomen, om het Bloed te ſtempen, daarom is het niet in 's Menſchen vermogen diergelyke Verwonde te redden.

18. Ten tweeden, *de Wonden, die de invloejing van de Levensgeeſten der Herſſenen na het Herte verhinderen*, namentlyk de Wonden der *a agter* of *kleine Herſſenen*, van 't *b lange Merg*, als mede alle diepe Herſſen-wonden; insgelyks de gequetſte Aderen onder de Herſſenpan, *waar door het Bloed zig in deszelfs Holligheden uitgiet*, en of de weeke zelfſtandigheit van de Herſſenen te zamendrukt, en daar door den loop van 't Bloed en de Levensgeeſten ſtremt, of eindelyk bederft, en de Herſſenen daar door aanſteeken, inzonderheit als het Bloed door het *c doorhooren* der Herſſenpan geen ontlaſtinge kan bekomen. By voorbeeld, als het op het onderſte Deel van de Herſſenpan legt, maar voor al als het in de Holligheden der Herſſenen zyn verblyf heeft. Hier toe behooren ook de Wonden, waar in *de Zenuwen, die na 't Herte gaan*, namentlyk *d het doenende paar*, en de *e tuſſchenribbige* afgeſneeden zyn; waar uit volgt, dat het Hert geen Levensgeeſten, of beweging van de Herſſenen meer kan bekomen, derhalven noodzakelyk ſtil ſtaan, en de Parient ſterven moet.

2. Die de Gemeenſchap van de Herſſenen met het Hert benemen.
a Cerebellum.
b Medulla oblongata.
c Trepaneren.
d Par vagum.
e Intercoſtales.

19. Ten derden, zyn *de Wonden doodelyk, die de f Ademhaling beletten*, dewyl een menſch zonder Ademhalen onmogelyk kan leven: als *by de gehele affnydinge van de Adempyp*, die dan niet te heelen is; maar als ze ten deele doorſneden, of geopend is, kan ze weder aan malkander geheeld worden, gelyk door veele *g Waarneemingen* word beveſtigt, en ik ook meer dan eens zelf heb gezien (a). Hier onder behooren verder *de groote Wonden van de h Takken der Lugt*-of *Adempyn*; *de Borſt-Wonden, die door de beide Holligheden van de Borſt gaan. De Wonden in het i Middelrift*, inzonderheit die het middelſte en witte gedeelte van 't zelve beſchadigen, als mede de Wonden van het *k Middelſchot*.

3. Wonden die de Ademhaling beletten.
f Reſpiratio.
g Obſervationes.
h Bronchia.
i Diapbragma.
k Mediaſtinum.

20. Ten vierden, zyn die Wonden doodelyk, *die de Vloejing van de Gyl, of Voedzelzappen van de Maag en Darmen na het Herte verhinderen*, of *in 't geheel benemen:* namentlyk, de Wonden van de Maag, Darmen, *l Gylbak*, *m Gylbuys*, en de groote Melkaderen, tot de welke ook de groote Wonden van den Slokdarm konnen gerekend worden. Schoon deze Wonden nu niet ſchielyk en aanſtonts doodelyk zyn, nogtans veroorzaken ze van langzamerhand de Dood, dewyl zo een Menſch uit Gebrek van Voedzel, en alzoo door Verzwakkinge, uitteeren en ſterven moet.

4. Die den loop van de Gyl benemen.
l Receptaculum Chyli.
m Ductus Thoracicus.

21. Ten vyfden, zyn *de Wonden der Vliesagtige Deelen, uit welker*

5. Als de *Hol-*Vogten ge-

(a) *Zie* Bohinus de Vuln. Renunc. pag. 21.

gedurig in 't Lichaam zakken.

Holligheden de daar in zynde vogten gedurig in de Holtens van't Lichaam vloejen, en daar niet weder uit te brengen zyn, dodelyk; namentlyk de Wonden van de Galblaas, Pisblaas, Maage, en Darmen, Gylzak, en Melk-aderen; want deze vogten, als ze gedurig in de Holligheit van 't Lichaam vallen, bederven en doorknagen de Ingewanden, en deze tedere vliesagtige Deelen konnen ook, wegens hunne dunne vliezige Zelfſtandigheit, niet weder te zamen gehegt worden, voornamentlyk als men met uitwendige Middelen daar niet by kan komen; en of wel eenige van alle deze Wonden, dewelke ik meene dat volſtrekt dodelyk geoordeeld moeten worden, inzonderheit als ze niet heel groot zyn, wederom zyn geheel geworden, nogtans, dewyl ze meeſt dodelyk zyn, en deze Heeling niet door de Konſt, maar alleen bywylen by geval geſchied, worden ze, als een gewonde zonder zyn toedoen, of des Heelmeeſters misſlag ſterft, onder zodanige gerekend, die volſtrekt en in 't gemeen dodelyk zyn, en geloove ik, datze onregt doen, die zulke Wonden, waar aan de Gewonden zonder een begaan gewigtigen misſlag zyn geſtorven, niet voor dodelyk houden, en den Moordenaar tragten daar mede van de ſtraffe te bevryden.

II. Wonden, die van zelf doodelyk zyn.

22. Hier na volgen *de Wonden, die van zelf dodelyk* genaamt worden, dat is, *die den Dood veroorzaken, als men niet ſchielyk of ter behoorlyker tyd te Hulpe komt, maar die te genezen waren geweeſt, als ze by tyds door bequame Heelmeeſter behoorlyk behandeld waren*; gelyk *de Wonden der groote Slagader en Bloed-Aderen*, daar de Heelmeeſter kan by komen, en die of met Bloedſtempende Geneesmiddelen, of met branden of binden kunnen gehulpen worden: gelyk in de Wonden van de *a Arm-Slagader* en *b Dyebeens-Slagader*, voor zo verre ze niet te na aan 't Lichaam zyn; de *c Ellehoogs*-en *Scheenbeens-Slagaderen*; de *d Takken van de buitenſte Hals-Slagader*, en de *e Slaap-Slagader*, als een Heelmeeſter, eer de Patient te veel Bloed verlooren heeft, daar by komt, en het bloeden door behoorlyke middelen doet ophouden. Tot dezelve kunnen ook de *f Strot-Aderen* en andere groote uiterlyke Aderen en Slagaderen gerekend worden, inzonderheit als derzelver Wonden niet te groot zyn, dewyl anders de Patienten meerendeels dood gebloed zyn eer de Heelmeeſter, tot hen kan komen, en die derhalven na myn oordeel tot de eerſte Verdeelinge, §. 17. beſchreven, behooren (E).

a Arteria Brachialis.
b Arteria Cruralis.
c Arteriæ Cebitales & Tibiales.
d Arteriæ. Carotidis externæ.
e Arteria. Temporalis.
f Venæ jugulares.

23. *De*

(E) De Wonden, welke voor zig, en niet volſtrekt dodelyk zynde, in de hand eens Heelmeeſters komen, vereiſchen goede zorge en oplettentheit, ten einde, zo door behoorlyke bloedſtempende plaatsmiddelen, als wel bedreven handgreepen den Lyder uit de kaken des doots gered worde. Dog in deze doen zig weder vele zwarigheden op: *Ten eerſten*, zo de gequetſte ſterft wyl den geroepen Heelmeeſter de kenniſſe en handelinge ontbreekt, en door zyn hoetelen de tyt verſuymt word, zo dat de tyt om bequamer te roepen voorby zynde de Lyder dood bloed. *Ten tweede*

23. *De Wonden alleen by Toeval doodelyk*, zyn die van zelf niet gevaarlyk zyn, en meerendeels geheeld worden; maar die by Toeval door een misſlag of verzuim, 't zy van den Verwonde, of van den Heelmeeſter, doodelyk worden. Zodanige zyn 1) *die Wonden, dewelke van de Heelmeeſter niet gezuiverd worden*; by voorbeeld, als een Heelmeeſter in eene anders niet gevaarlyke Wonden *de tegennatuurlyke Dingen* daar niet uitneemt, die hy daar nogtans had kunnen uitnemen, waar door het Vuur, *a Zenuwtrekking*, en de Dood veroorzaakt worden, insgelyks, als hy Borſt- of Buikwonden, als 'er Kentekenen zyn, dat het Bloed in de Holligheit der Borſt is, van het buitengevaate Bloed niet behoorlyk reinigt, 't welk hy nogtans had konnen doen, (a) dan moet III. Wonden die alleen by Toeval doodelyk zyn, *a Convulſionis.*

tweede zo den Lyder van die plaats is afgezondert, waar hy anders door bequame hulpe had konnen herſteld worden. *Ten derden* wanneer de Lyder onwillig is te ondergaan wat door een bequaam en gemoeddelyk Heelmeeſter, zo ter onderſchepping van 't gewonde vat, dilateren der kleine wonde tot ontdekking der opening, waar uyt het bloed ſtort, of die beide niet genoeg zynde, het deel te amputeren, moet worden in 't werk geſtelt, welke alsdan geheel in zyn goede intentien word belet, en dus de dood ziet volgen: dog deze dood moet niet worden aangemerkt als onvermydelyk, maar ongelukkig, op welke twee eerſte voor 't meerder gedeelte middel konde gevonden worden, namentlyk door deze voorzorgen, om in alle groote Steeden gene als Heelmeeſters te ontfangen, dan de zulken, die in ſtaat zyn deze en diergelyke gevallen met kunde waar te nemen, tot het welke de Kopers van 't Meeſterſchap onmogelyk in ſtaat zyn. In 't tweede manqueert het aan publique beloninge, waar op byzonderlyk in de kleine ſteeden te weinig word agt geſlagen, en daarom die eenigzins bequaam is, die zal zig in plaatzen, daar weinig verdienſten konnen gemaakt worden, niet garen nederzetten, ten ware hy door ſaargelden billyk onderſteunt wierd, welke menagien te veel worden in agt genomen. Wat nu de derde zwarigheit betreft, dat de Laf heit der Lyderen de overhand heeft, zulx gebeurd te veel, en word vergroot wanneer den Elendige een laf moedeloos of onkundig Heelmeeſter word bygevoegt, uyt het welke dan niet te verwagten is dan die ongelukkige uitſlag, die men de dood noemt. Dog den hartelyken en kundigen Heelmeeſter ſteld geen nuttelyke onderneminge uyt tot des Lyders kragten verſpild zyn, maar hy houd het gevaarlyke in tegenoverſtelling tegen het heil der genezing hartelyk voor oogen, aantoonde hoe het dierbare leven door zyne nuttelyke daaden, of door het Lit te verlammen, of ten ergſte het zelve te verliezen, alles te behouden, wat anders verlooren was. Hier van hebben wy vele aanmerkenswaardige blyken, en voornamentlyk nu korteling in twee differente perſonen, welke beide in de *Arteria Brachialis*, boven de verdeeling des onderarms vaten, gewond waaren, en als tot aan de dood verbloed zynde, evenwel door 't wegnemen van die deelen even boven de wonde gelukkig het leven en de gezondheit behouden hebben. De gevaarlykſte van dezen aart van wonden met overtollige bloedinge zyn de ſchuyns inlopende, en voor al die, welke de tuſſenbenige vaten beledigen. Deze zyn buyten ons bereik, en zo dezelve niet geheel zyn afgeſneden, zo baren zy een onophoudelyke uitſtorting, terwyl wy buiten vermogen zyn de nodige middelen tot de opening van 't vat te brengen, en gene hulpe kan door drukkinge te paſſe koomen, van 't welke ik in myn tweede Vertoog over de *Spina Bifida* breder heb geſprooken, en ter zyner plaatze meerder zal zeggen.

(a) *In 't Jaar* 1725. *wierd iemand in de Borſt nederwaards door het Middelrift en midden door de Lever geſtoken, en niet tegenſtaande alle mogelyke Hulpe ſtierf de*

moet het zelve verſtikken, de inwendige Deelen ontſteecken, en tot verdervinge overgaan, waar door de Dood word veroorzaakt, ſchoon geen inwendige Deelen gewond waren. Daarom moet men zodanige Wonden niet eerder laten digt loopen, maar Wieken daar in houden, tot dat men uit de beterſchap der benaauwde Ademhalinge en andere quade Toevallen niet anders kan oordeelen (b), als dat ze van al het buitengevatte Bloed wel gereinigd zyn. Maar als een inwendig Vat gequetſt was, dat men 'er niet kon by komen, als dan helpen de ontlaſtingen niet, dewyl, het bloeden van zig zelf niet ophoudende, de Gewonde zekerlyk moet dood bloeden. 2) *Als de Heelmeeſter in het onderzoeken der Wonde, inzonderheit waar omtrent groote Aderen*, of de Deelen zeer teer zyn, als in de Herſſenen, of anderzints, *te ruw en ongeſchikt* te werk gaat, dan kan daar door ligt een grooter Quetzing, Bloedſtorting, Zenuwtrekking, Ontſteking, 't Vuur, eindelyk de Dood te weeg gebragt worden, daar tog het geval te vooren niet gevaarlyk was. 3) *Als by een geringe uitwendige Wonde der Hand*, of *Voet, door de verwaarlozing van een Heelmeeſter, zwaare Ontſteeking, en 't Vuur komt*, en 't zelve in tyds niet behoorlyk behandeld zynde, de Patient daar van ſterft. 4) *Als den Gewonde* aan de *Hand*, *Voet*, of andere uitwendige Deelen komt dood te bloeden, als het bloeden had konnen geſtempt worden, dog de Heelmeeſter de behoorlyke middelen heeft verzuimt. 5) *Wanneer de Patient in eeten en drinken zig te buiten gaat*, voor de *koude Lugt*, *verbittende dingen*, en 't *byſlaapen* zig niet wagt, zig door een heftigen toorn ontſteld, of zwaar ſchrikt, d'eene of andere geweldige beweging onderneemt, inzonderheit in Hoofdwon-

Gewonde op den eerſten dag. By het openen van 't Lichaam vond men veel geronnen Bloed tuſſchen de Lever en de Maag: dewyl het nu onmogelyk was, den Patient volgens de Konſt van dat geronnen Bloed te ontlaſten, oordeelde ik om deze Reden, als mede wegens de zwaare Verwondinge, deze Wonde doodelyk: niet te min heeft een zeker Collegium Medicum *dezelve niet dodelyk verklaard; dog ik wilde geerne weten, hoedanig zy dezen zwaar Gewonden zouden hebben willen geneezen.*

(b) *Een ander wierd in 't Jaar 1726. by de Tepel in de regter zyde der Borſt geſlooken, waar uit in 't begin veel Bloed liep, gelyk'er ook door den Mond veel Bloed wierd uitgebraakt. Wanneer nu den anderen Dag de Patient zig zo wel bevond, dat by van voorneemen was weder uit te gaan, vermits 'er niet meer uit de Wonde vloeide, liet ik de Wiek daar uit blyven, en de Patient bevond zig de twee volgende Dagen zeer wel: dog op den derden Dag ſtierf by zeer ſchielyk en onverwagt, zonder dat by was uit geweeſt, of zig ergens in verzuimt had. In het openen vond men wel een Pond Bloed in de Borſt, niet tegenſtaande dat de Gewonde laatſte drie Dagen niet het minſte over zyn Borſt had geklaagd. Dewyl men nu geen vermoedings-teken had, dat 'er meer Bloed in de Borſt zou zyn, kon men ook op de Zuiveringe van dezelve niet bedagt wezen, 't welk in diergelyke Gevallen een Heelmeeſter voor geen Miſlag kan toegerekend worden, inzonderheit dewyl* Beloſte, de La Motte, *en andere nieuwe, welgeoeffende, Heelmeeſters oordeelen, van in 't geheel geen Wieken in de Borſtwonden te ſteeken, maar dezelve aanſtonts te laten toevallen, dewyl daar door de Heeling derzelver zeer zou bevorderd worden, 't welk dog altyd zo wel niet zal uitvallen.*

wonden, of waar op van nieuw 't bloeden te vreezen is, dan konnen zeer ligt zodanige Toevallen verwekt worden, die de Dood veroorzaaken, offchoon de Heelmeeſter zlg in alles behoorlyk heeft gequeten. Ten 6.) worden hier onder ook nog gerekend de *Hoofdwonden*, waar in het uitgeſtorte Bloed onder de Herſſenpan gebleven is, 't welk door de Doorbooringe een uitgang had konnen gemaakt worden; want ſchoon de Quetzingen zeer gevaarlyk, en in haar Natuur doodelyk zyn, zo dat de meeſte daar ook aan ſterven, pleeg men evenwel, als de Doorbooring, om den gemakkelykſten weg in te ſlaan, als een middel, dat zeer dikwils geholpen heeft, nagelaten is, zodanige te oordeelen alleen by Toeval doodelyk te zyn, dewyl men in twyffel ſtaat, of door de Doorbooringe de Gewonde niet in 't leeven had konnen behouden worden (F). Ten 7.) *is de quade geſteldheit van den Gewonde* dikwils oorzaak, dat en geringe Wonde de Dood na zig ſleept, die in een Gezonden ligt te heelen was: by voorbeeld, in een Waterzugtigen, Longzugtigen, of Scheurbuikigen kan het *a koude Vuur* zeer ligt tot een geringe Wonde aan de Hand of Been ſlaan, of een andere oorzaak of Toeval zonder des Heelmeeſters ſchuld daar by komen, dat den Gewonde van 't leven beroofd. Maar dewyl deze Toevallen menigmaal niet konnen verhoed worden, willen veelen deze Wonden liever onder de doodelyke rekenen; hoewel zy, om geruſter en zekerder te zyn, van het minſte gedeelte der Geneesheeren de Toeſtemming bekomen.

a Gangrena.

24. Zodanig moet men uit de gemelde Grondregelen van de doodelykheit der Wonden oordeelen, wanneer men van een Wonde, ofze doodelyk, of niet doodelyk is, op 't Bevel van de Overigheit zyn gevoelen moet verklaaren. Maar de grootſte zwarigheit om van de doodelyke wonden te oordeelen bevind ik in het tweede ſoort (§ 22. beſchreven) te zyn, waar over ook het meeſte verſchil onder de Geleerden

(F). *De 7 byzondere oorzaken*, welke als toevallig de dood veroorzaken. dienen aangemerkt uyt onkunde der Heelmeeſters, of Indiſpoſitien der Lyders voort te koomen, welke eerſte dan even zo wel in Duitsland als hier gevonden worden. Zulx komt inzonderheit in de 5de oorzaak te pas, alwaar onzen Auteur zeer wyzelyk op de buytengevaate ſtoffe onder het *Cranium* het oog heeft, en daar om de *Operatie* der *Trepaan* als het middel tot redding voorhoud, welke *Operatie* by veele om haar onkunde veragt, en in die gevallen agtergelaten wordende, ongetwyfelt veele Lyderen ongelukkig doet ſterven, daar in tegendeel, zo de doorboring kundig word uitgevoerd, deze Konſtbewerking in 't minſt geen gevaar meede brengt, waar van wy in vroeger dagen zo binnen onze *Stad*, als in *Leger-Hospitalen* gezegende uitſlagen hebben ontmoet, weshalven wy ons verzekeren konnen, dat onder 't getal van die gene, welke na 't ontfangen van Hoofdwonden zonder *Trepanatie* geſtorven zyn, ten minſte de helft, door het doen der Operatie, zouden zyn in 't leven gebleven, aan welke Konſtbewerking wy in nader tyt meerder gezag hopen by te zetten.

a Per ſe & ſibi relicta ſua natura lethalia.

b Per accidens.

c Arteria temporalis vel tibialis.

den pleegt te ontſtaan, dewyl eenige, ja veele, deze Wonden, *a die dog voor zig zelf doodelyk zyn*, en ook bywylen in een quartier of half uur de Dood veroorzaaken, indien 'er geen bequaam Heelmeeſter by komt, die de Heeling op 't aldervoorzigtigſte onderneemt, evenwel zonder onderſcheid vermenen tot die, dewelke *b by Toeval* dodelyk zyn, te behooren, en op die wyze alle zulke Grievers, of Moordenaars van de doodſtraffe zoeken te bevryden; dat ik in zekere omſtandigheden oordeele onregt te zyn: want by voorbeeld, wanneer iemand in de *c Slaap-* of *Scheenbeens Slag-Ader* gewond wierd, en dat wel by nagt, of anderszints, dat men niet tydig genoeg, of in 't geheel niet een Heelmeeſter konde bekomen, de Patient middelerwyl dood bloedende, oordeel ik, dat de Wonde doodelyk, en de Griever volſtrekt de oorzaak van dit ongelukkig ſterven is, dewyl de Gewonde geen hulpe konde bekomen: maar in tegendeel, als in gelyke Verwondinge by dag, of anderzints, als men aanſtonts een Heelmeeſter konde bekomen, de Heelmeeſter ook ter regter tyd komende, evenwel het Bloed niet konde ſtelpen, de Patient ſtierf, dàn is de vrage, of men zal oordeelen, dat die Wonde een Doodwonde aan en voor zig zelve, dan of ze geen Doodwonde is, dat is te zeggen alleen een Doodwonde by Toeval. Hier omtrent ben ik van gedagten, dat men in deze en veele andere diergelyke Gevallen, na geſchapenheit van de Omſtandigheden, diergelyke Wonden van het eerſte Geval, uit gemelde Oorzaken, met een goed Geweten voor Doodwonden, maar die van het tweede Geval alleen voor Doodwonden by Toeval, als zynde wegens de onbequaamheit van den Heelmeeſter aldus geworden, moet houden, voornamentlyk als hy nog by tyds daar by gekomen is, dewyl alsdan het bloeden nog op veelderlei manieren had konnen geſtremd worden. En zodanig, meen ik, moeten de Omſtandigheden, die in diergelyke belemmerde gevallen voorkomen, altyd wel overwogen, en daar van met onderſcheid, na bevinding van zaken, geoordeeld worden (G).

25. Maar

(G) den Regter eyſt niets van ons, dan onderrigt te zyn, of den Patient na 't ontfangen der wonde zonder hoop van 't leven en abſolutelyk ſterven moeſt, dan of een Heelmeeſter tydig genoeg gekoomen zynde, en de Lyder met addreſſe en nodige omſtandigheden behandelt hebbende, niet had kunnen in 't leeven blyven. Zo dan in het laatſte geval, 't zy by gebrek van een Heelmeeſter, of door onbequaame handeling derzelve, den Patient ſterft, zo zal men deze zaak niet anders als toevallig noemen kunnen, gelyk als §. 22. door den Auteur fraai is aangetoont; want byaldien een goed Heelmeeſter tydig zyne hulpe aanwend, en by onbepaalt zyne Konſtbewerkingen uytvoert, zo zal een bloeding zeer zwaar zyn moeten, welke door hem niet te ſtillen is, ten waare dezelve in de grootſte ſtammen der Slag aderen gebragt waaren, by welke geene ſtiptica of operatien kunnen te paſſe koomen: maar den Auteur ſpreekt hier tot exempel van de *Arteria Temporalis* of *Tibialis*, wanneer de Verwonding by nagt, en van een Heelmeeſter afgezondert zynde, geſchiet is, uit welk ontbe-

25. Maar in *geheel twyffelagtige Gevallen*, daar men geen volkomen zekerheit kan hebben, *behoord men altyd het zachtſte voor het ſtrengſte gevoelen* Wat men in twyffelagtige Gevallen moet doen.

beren van nodige hulpe den Patient ſterft, weshalven deze wonden voor abſoluut doodelyk moeten gehouden worden; *ik meen neen*, dewyl als dan alle quetzinge der Slagaderen moeſten dodelyk zyn, daar nogtans de ondervinding leert, dat deze meeſt genezen worden, en zelfs door wegneeming dier deelen, welke den Patient mogten in gevaar ſtellen. Ik beken wel, dat (zo het ons ſchynt) de Patient geen andere oorzaak als deze tot de dood heeft, en de dader het werktuig is; evenwel is deze zaak niet geheel by hem uytgevoerd, want veele diergelyke verwondingen geneezen zonder zwarigheit. Nu is dit het verſchil, wyl het niet heeft kunnen verbonden worden, door gebrek van een Heelmeeſter; maar zulx is geen aandagt waardig, want wy leeven daar Heelmeeſters gevonden worden, en derhalven ook de hulpe: wat nu belangt de moordenarye, zulx is buyten ons beſtekt, wyl in zommige gevallen met regt de wil voor den uytvoer genoomen word.

Voorts is tuſſen de *Slaap-* en *Scheen-Slagader*, behoudens den AUTEUR zyn agting, veel onderſcheit, zo in 't gevaar, maniere van quetzing, als in behandeling ter genezing. Als by voorbeelt, de *Arteria Temporalis* gequetſt zynde, wat gevaar legt hier in beſlooten, byaldien men een goed *Stipticum* gebruikt, met goede Compreſſen drukt, en een ſterreband op dezelve legt, waar door de bloeding haaſt zal ſtaan, en den Patient ſpoedig en veilig geneezen: voegt hier by, dat in abſentie van den Heelmeeſter en byſtander op de bloedende plaats de duim ſterk aanhoudende, zo zal de bloeding voor die tyt geſtilt zyn, en de tyt tot de komſt van den Heelmeeſter zal zonder gevaar konnen verduurt worden. Dog met de quetzing der Scheen Slag-aders is het heel anders gelegen (zo als reets gemeld is) om dat de wonde gemeenlyk een enge en lange weg maakt, en de opening van het gequetſte vat niet gezien word, waar uyt volgt, dat de middelen tot de wonde van het bloedende vat zelfs niet kunnen gebragt worden, en derhalven is veeltyts noodig, dat men door de Operatie het gequetſte vat dient te ontdekken, om onze inzigten te beoogen. Ten tweede, wanneer wy de uytſtortende opening zullen drukken, of comprimeeren, zo is de vraag, hoe en waar meede zulx behoort of kan gedaan worden, namentlyk zo, dat wy het vat alleen treffen, en geen andere doorſtraling door onze Drukking beletten? Zulx is zeer zwaar, te meer, dewyl het vat zig altyd onder of tuſſen de pypen indraayt, en derhalven al ons drukken op het been afſluyt, zonder het vat zyne opening te ſluyten; dog ſchoon dit zyne zwarigheden in heeft, zo hoop ik, als wy van deze ſtoffe ſpreeken zullen, aan te toonen, hoe en op welke wyze zulx behoort volbragt te worden. Uyt dit verhaal blykt dan, dat de wonde in de Slaap-Slag-ader van dat gevaar niet is, als in de Scheen-Slagader, en deze beide moeten geſtelt worden onder die verwondingen, welke door een kundige hand konnen genezen worden, en derhalven zyn deze niet anders, 'tzy by nagt of dag, als toevallig dodelyk aan te merken.

Op §. 16. Let. E. heb ik aangetoont, dat de wonden, waar aan de Lyderen quynende ſterven, als volſtrekt dodelyk moeten gehouden worden, dewyl geene genezinge voor zulke Lyderen door menſchelyke hulpe te hopen is, offchoon zulke perzonen lange tyt na 't bekoomen der wonde niet alleen leven, maar zomtyts nog welvarent ſchynen.

Deze droevige grieven zyn veelerlei in getale, dog onder dezelve munten die uyt, welke door de tyt een onwederſtaanbare verrotting en verderving in de ingewanden veroorzaken, voor al wanneer de wonde tot in de zelfſtandigheit der Herſſenen gaat, mits dezelve zonder verlies van ſtoffe of groote dreuninge was veroorzaakt, als wanneer dit weeke deel langzamer of haaſtiger, naar het ſaizoen van 't Jaar kout of warm is, vroeger of later de dood aanbrengt, ook die wonden met verlies van ſubſtantie

voelen te verkiezen, dewyl het zekerder en beter is, gelyk het algemeene ſpreekwoord zegt, *tien ſchuldige te helpen vryſpreeken, als een onſchuldigen te veroordeelen en om 't leven te brengen*, dewyl door een al te ſtreng en onverdiend oordeel zodanig en niet alleen onſchuldig om 't leven gebragt, maar ook een geheele Familie groote ſchande aangedaan, als mede het geweten zeer bezwaard word.

Voorſchrift van een Rapport.

26. Ten laatſten zullen wy ook de Heelmeeſters, op dat zy in alles, wat tot deze ſtoffe behoord, goede onderregting mogen hebben, een Voorſchrift geven, *hoe zy hunne Wondberigten* of *Rapporten bequaamelyk konnen opſtellen*, als by voorbeeld aldus:

„ Ik ondergeſchreven heb heden in de tegenwoordigheit van N. N.
„ het doode Lichaam van N. N. op het naauwkeurigſte geſchouwt,
„ en anders geen Quetzuur aan het zelve gevonden, als alleen een
„ geſtooken Wonde onder de regter ſchouder, na den Rugge gaande, omtrent twee vingeren breed, waar door men gemakkelyk
„ een Vinger tot in de Holligheit van de Borſt, tuſſchen de Ribben
„ door, konde ſteeken. Maar na dat ik de Borſt geopend had, vond
„ men de geheele regter zyde meeſt vol geronnen Bloed. Na dat
„ het zelve was weggenomen, zag men een Wonde van een duim
a Lobus. „ breed in de regter *a Vleugel* van de Longe, die van agteren voor-
„ waarts geheel doorſtooken was, waar in de grootſte Takken van
b Venæ pulmonales. „ de *b Long-aderen*, zo wel van de *c Longs-Slagader*, als van de
c Arteria. pulmonalis. „ *d Lugt*-of *Adempyp*, geheel afgeſneden bevonden wierden. Het
d Bronchia. „ Hert en de groote Hertaderen waren ledig van Bloed, zonder verder nog in 't Onderlyf, nog aan het Hoofd eenige ongemak of beſchadiginge te vinden. Maar dewyl het Bloed uit deze groote
„ doorſnede Longaderen zo ſchielyk en overvloedig, ja geheel in de
„ Holligheit van de Borſt, zig heeft uitgeſtort, zo dat ook de ande-
„ re Aderen leeg wierden bevonden, zo is het niet te verwonderen,
„ dat

der Longe, dog zonder quetzing van grote bloetvaten, waar uyt verrotting, en door de tyd een geheele bederving aan dat deel word veroorzaakt. Op dezelve wyze gaat het toe met die der Leever, Nieren, &c. welke weke ingewanden door de tyt veretteren, ontaarden en verharden, of geheel tot verrotting overgaan: wonden met quetzing der Maag, Darmen, Gyl of Melkvaten, Gylzak, en Gylbuys, waar door de Lyder langzaam vermaagert, uytteert, en eindelyk geheel aan gebrek van Leevenskragten of voedzel ſterft; wonden van langduurende ſieperende Bloedvaten, welke zig in de holligheit der Borſt of Buyk ontlaſten, en dewyl het buytengevaatte bloed door konſt of uytwendige wonde word uytgelaaten, zo zal, indien het vat niet geneeſt, de Patient wel lang leeven, dog de dood zal door het geduurig bloeden met de tyt volgen: ook zyn by dezelve te voegen de al te zwaren kneuzingen, welke niet alleen diep in de zware ſpieren, maar tot de ingewanden doorgaan, waar door met de tyt verrotting in die importante deelen komende, de dood langzaam volgen kan, dog uyt alle deze verhaalde dodelyke veranderingen is geen grooter zwarigheit te ontmoeten, als by de quetzing der *Ductus Thoracicus.*

„ dat de Gewonde zo ſchielyk heeft moeten ſterven, en door geen
„ menſchelyke hulpe zoude hebben konnen gered worden. Derhal-
„ ven blykt hier uit van zelf, dat deze Verwondinge volſtrekt
„ doodelyk is geweeſt; het welk ik ondergeſchreven tot beveſtiginge
„ der waarheit betuige. Gedaan te .... den ...,

N. N.

27. Die nu verſtant heeft, zal na dit Voorſchrift, met verande- Verdere
ringe der Omſtandigheden, zeer ligt allerlei Wond-berigten of Rap- opheldeporten konnen opſtellen; maar hy moet vooral wel toezien, dat hy ringe en
altyd de Wonde naauwkeurig beſchouwe, en dezelve met alle noodige onderrigOmſtandigheden wel en ordentelyk beſchryve; ook niet alleen de ge- tinge daar
wonde Plaats, maar ook, gelyk in het bovenſtaande Voorſchrift te omtrent.
zien is, het Onderlyf en Hoofd doorzoeke, en als hy iets tegennatuurlyks of buitengewoons aan andere Plaatzen ontmoet, in het Rapport aantekene, dewyl diergelyke dingen bywylen tot het regtmatig oordeelen der zaaken veel kunnen toebrengen. Wie meer Voorſchriften van Wondberigten of Rapporten begeerd te lezen, kan voor andere met veel nuttigheit lezen het boek, genaamt: *Kunſt om Heelkundige Berigten en Wondbrieven op te ſtellen*, waar in hy 'er van allerlei ſoort zal ontmoeten. Ook worden diergelyke Voorſchriften nog in andere van de boven vermelde Hoogduitſche Boeken gevonden (H).

Van

(H) Wanneer een onkundig Heelmeeſter door mishandelinge zyne Lyderen doet ongelukkig zyn, zulk een daad, wanneer men klare overtuyging daar van had, behoorde zekere ſtraffe onderworpen te zyn; maar niet ongeſtraft en zonder aanmerkelyke vervolging moet men den Doctor nog Heelmeeſter niet voorby gaan, aan welke vertrouwt is het geven van berigten, met dewelke zy of door onkunde, of valſche getuygeniſſe zig ſchuldig maken aan onſchuldig bloed van zulk een, welke geen doodſtraffe verdient hadde, en alſchoon men hare verſchoninge uit de onkunde of niet beter weeten wilde opmaken, zo is de ſtraf van haare knaging niet groot genoeg, maar voor al paſt het, dat de zulke voor de nog nakende gevaren ontheft worden van zulke Commiſſien, tot welke zo wel kunde als eerlykheit vereiſt word. Ik beken zeer gaarene, dat men naar yders denkinge veel moeite heeft zig te gedraagen, en dat de quaadſprekentheit in dezen zelden gemenageert word, het welk men in de meeſte gevallen der Heelkonſt, die de zwaarſte aller konſten en wetenſchappen kan genaamt worden, door onkunde of paſſien ziet gebeuren,

Onder de gewigtigſte zaaken dezer Konſt komt my het geven van berigtigen het allerzwaarſte voor, als zynde een getuygenis tegen den evennaaſten, van welke of geluk of ongeluk, of 't leven of de dood, door een handtekening word volbragt. Wie is 'er, die deze overweginge maakt, en in zyn gemoet gaande, zulken gevaarlyken Commiſſie aanvaard zonder zig alvorens getoetſt te hebben of zyne bequaamheden groot genoeg zyn, dit zwaarwigtige werk te aanvaarden; want ſchoon iemand zulke Ampten en meer diergelyke door gunſt worden medegedeelt, zo als de gunſte tot de onbequame alles bederft, zo mispryzen wy den gever zyn drift zo zeer niet, als wel de aannemers,

Van de Genezinge der Wonden.

Van de Heelinge der Wonden in 't algemeen.

28. Dewyl een Wonde eene ſcheidinge is, zo moet, wat haare Heelinge, of Genezinge, aangaat, ons *voornaamſte doelwit zyn,* wanneer zy buyten ſtaat zyn de vereiſte *functiën* in goede ordere uyt te voeren. Wy laten aan haar zelfs hoe ver het gaat met het geven van ontwyffelbare rapporten, wanneer zy niet alleen manqueren in 't onderzoek van het beledigde deel, maar vooral in 't bezien der ongequetſte deelen van 't gehele lighaam, alzo men menigmaal gezien heeft, dat een haaſtige dood op een maar gemene en curabele wonde is gevolgt, en dus niet door dezelve, maar uyt andere oorzaken, die wanneer men die kenniſſe heeft, die tot het onderzoeken vereiſt word, ligtelyk den ongelukkigen dader zoude verſchoont hebben, van 't welke ik een menigte van voorbeelden zoude konnen meededeelen; maar zo dan zulke gevers van berigten, van wat zoorte dezelve ook zyn moogen, nu onmagtig zyn in het kennen der deelen, en derzelver gewigtig of minder gebruik, als ook, wanneer zy niet verſtaan door welke geneeswyze de Lyder gelukkig en gemakkelyk is te herſtellen en in 't leven te behouden, ſchrikt en beeft zulk een niet over zyne misdaat, en heeft den gever van zulk een ampt geen leetwezen iemant te hebben toevertrouwt, iets dat zo teeder was gade te ſlaan? Ik weet zeer wel, dat veele zaaken van deze natuur niet altyt zo verzekert, onfyl- of ontwyfelbaar konnen behandelt worden, ſchoon den Regter op een billyke wyze aandringt op de poſitive reeden der uytſlag; maar deze agterhouding, welke zelfs van kundige berigtgevers gedaan word, kan ook gemoedelyk geſchieden, en geen Regter kan 't qualyk neemen, dat men in twyfelagtige zaaken ook twyfelagtige rapporten meededeeld, dewyl het beter is den zagten dan de giffenden harden weg in te ſlaan.

Of nu onze Heer Schryver en ik na hem over deze uytgeſtrekte ſtoffen als maar aanwyzende daar van gewaagen, zulx zal den onderzoekes niet geheel konnen in ſtaat ſtellen zig in dit gewigtige ſtuk bequaam te maaken, maar zyn Ed. en myne goede intentien zyn 't gewigt dezer zaake op de gedagten der reukelooſe aan te dringen, ten einde zy haar vermetele uitſporigheden mogen intomen, en den weetgierigen te raaden, zig op de gronden, welke in dezen toeſtant onvermydelyk zyn, dat is de Ontleetkonſt, toe te leggen, en wyders te betragten wat geleerde Schryvers van deze ſtoffen hebben meedegedeelt, hoewel in het Nederduyts van 't zelve weinig te vinden is, zynde in vroeger tyt den grooten AMBROSIUS PARE de beſte over deze ſtoffe, tot dat nu voor weinig tyt den bequamen HOOGVLIED den Nederlander een byzonder werkje, met den Tytel: *Konſt om wonden te ſchouwen*, heeft meede gedeelt: wie evenwel met meerder oplettentheit en in uytmuntender omſtandigheden tot deze zaaken tragt door te dringen, die leze het kleine, dog zeer fraje werkje van den Heere NICOLAS DE BLEGNY geintituleerd: *La Doctrine des Raports de Chirurgie* wyders het uytmuntende werk *l'Art de faire les Raports en Chirurgie; à Paris* 1703. waar door wy ons niet alleen met kundige *Adviſen*, maar teffens met goede *Voorſchriften*, *Wetten*, *Keuren* en *Privilegien* onderſteunt zullen vinden. In deze opgenoemde Schryvers vinden wy alle zoorten van berigten, maar inzonderheit hoe men een gemoedelyk en opregt oordeel zal ſtryken over de dodelyke en niet dodelyke Wonden, 't welk volſtrekt onmogelyk is, by aldien wy niet met een volſlagen kenniſſe der principale deelen, die wel inzonderheit tot het leven behooren, begunſtigt zyn, om wanneer wy het Uyterlyk beſchouwen, door de overeenkomſt der nabuurſchap der onderleggende deelen af te meeten, welke principale deelen konnen gequetſt zyn, te meer, wanneer wy onderregt zyn en beſef hebben, hoe en waar meede

zyn, het verdeelde weder te vereenigen en te zamen te voegen.

29. Dit kan, *als de wonde ligt, en niets van belang by dezelve ge-* Als de *queſt* Wonde ligt is.

de de verwonding gedaan is; na deze letten wy op de geſtalte, kragt, en ſtaat der gezondheit, waar in den neergeſlagen zig bevond voor 't bekomen van zyne wonden, dewyl uit deze omſtandigheden veel is op te maken tot een zekerder berigt: men beſchouwt en opent het Lichaam op een kundige en voorzigtige wyze, zo dat wy door onze ſnydinge gene wonde maaken, welke voorgemaakte wonden van den Dader zouden konnen worden aangezien; en dit onderzoek zagt, langzaam en voorzigtig, op een wyze, die we hier in hare omſtandigheit niet konnen beſchryven, volbragt zynde, zo beſchouwt men zelfs alle principaale deelen, ten einde, als reets gezegt is een natuurlyke oorzaak der doot mogt gevonden worden, dezelve te balanceren in het opmaaken van onze berigten, welke ſchoon zy *Collegialiter* gemaakt worden, te dikwils naar de gedagten van zo een, die zig in deze tyt wat waardig ſchynt te vinden, worden opgeſteld, het welk in gene manieren, zo men met de gedagten niet eens is, te ſchielyk moet volbragt worden, maar het regtzinnige overwogen zynde moet ſtant grypen, of wy weeten dat de ſtrafbare veſchoont word, of den onnozelen word onſchuldig van het koſtbare leeven ter dood gevonniſt. ô Yſſelyke drift of onkunde! waar door dit laatſte word veroorzaakt; en daarom beproeft u, eer gy de gunſte van uwen Helper omhelſt; want hy vertrouwt de behoorlyke hoedanigheden in u te zullen aantreffen, wyl dezelve by dit beroep gene vereiſte bequaamheden door gunſt kan meededeelen.

Voor zo verre my bewuſt is, hebben de berigten van particuliere Heelmeeſters hier te lande by den Regter zo veel kragt van getuygenſſe niet, als wel die, dewelke perzonen, die by *Haar Edele Groot-Achtbaarheedens* onder Eede daar toe aangeſtelt, gegeven worden, ten ware den Regter uyt zekere reedenen aan iemand, daar toe bequaam zynde, zulx geliefde te ordonneren. Buiten deze qualificatie kan het nogtans aan niemant belet worden, zyn opregte en kundige getuygeniſſe ten beſte in zaaken van verſchil meede te deelen, by het welke onvermydelyk vereiſt word, dat die, die getuygen zullen in het ſtuk der Heelkonſt, tot openbare oeffening geadmiteert zyn, als wanneer ieder, die zig in dezen bloot geeft, alles doen zal, wat bequaamheit en een goed geweeten medebrengen.

In dit ſtuk zal een Heelmeeſter voor al niet gereet of te willig zyn met zyne berigten aan te bieden, of op een gemeen verzoek zig te verklaren, dewyl deze te vroege en te willige preſentatien meeſt ſchadelyk en verdagt gehouden worden.

De berigten, die een Heelmeeſter kan ſchuldig zyn te doen, zyn onderſcheiden, naar den aard der zaaken, waar over dezelve gegeven worden en derhalven zyn die ook van meerder of minder aangelegentheit: niettemin moeten zy alle met de zekerſte betuyginge van waarheit, zonder aanzien van perzonen, die, hoe gering van ſtaat dezelve ook zyn mogen, de zaaken haar betreffende, waarheit in zig beſluyten, maar voor al omtrent die getuygeniſſen, met welke men zyn evenmens het leven behouden kan, of de dood te weege brengen.

De getuygeniſſen of berigten, die ons dagelyks voorkomen, en die wy ſchuldig zyn te verleenen, konnen gevoeglyk onder de zes volgende zoorten begreepen worden.

Eerſtelyk koomen ons ingevolge ordonnantien en willekeuren voor, de Notificatien, die wy verſchuldigt zyn te geven aan den Heeren *Hooft-Officieren* of *Preſiderende Perzonen* in *banken van Juſtitie*, zo in *Steeden*, *Vlekken*, *Dorpen*, *ten platten Lande*, enz. over of van wegens die perzonen, welke door handgemeenſchap of aan den lyve door andere oorzaken waren gequeſt of beledigt geworden, en onze hulpe of genezinge verzoeken. By deze zal ieder in zyn berigt wel op de intentie der keure agt ſlaan, met het geven van die uitduidinge, die hy van wegen zyn pligt meent verſchuldigt te zyn;

quetſt is, heel gemakkelyk geſchieden, als men 'er een Doek, in Brandewyn gedoopt, dikwils opbind, of anders Oly van Eyeren, Terpentyn-

en niet tegenſtaande zommige articulen zekere zwarigheden in zig bevatten, die door den Heelmeeſter met waarheit niet konnen bekragtigt worden, zo zal hy genoeg gedaan hebben, wanneer hy des Lyders *Naam*, *Woonplaats*, *Aart en Eigenſchap van de Quaal*, beneffens deszelfs *voorzegging* en korte omſchryving, en de *tyt*, *wanneer* verbonden, duydelyk en met korte woorden uytdrukt. Dog wat betreft de *plaats*, waar het geval is geſchied, *hoe* en op welke wyze *gedaan*, of *wie de dader is*, zulx is beter gezwegen, dan den *Regter* door onze onbewuſtheit te abuzeren, of een verkeerd perzoon te bekladden, en daarom zo door ons van het zelve iets wierd gemeld, zo zal men zorg draagen onbetrekkelyk te blyven, en het onderzoek overlaten aan die, welker beroep zulx meedebrengt.

Ten tweede, zo konnen wy verpligt zyn tot getuygeniſſe van *verdagthoudinge*, of den Heelmeeſter in het behandelen van zyn heelkundig werk het nodige heeft uitgevoerd, of niet, en derhalven of hy in deze zaaken is te beſchuldigen, of te regtvaardigen. 't Zy dan dat zulx is op ordre van de Hoge Overigheit, of uit particuliere verkiezinge, zo zal na behoren de goede en getrouwe meninge plaats houden, op dat gene paſſien of eige inzigten de uytmuntende konſt krenken, of haare eere verminderen, met *onmogelykheit der zaak*, zelfs voor den kundigen Heelmeeſter, wel uit te drukken, zo als men in tegendeel de quade daaden der onkundigen, en *door geld meeſter gemaakte Quakzalvers*, en verderflyke *Landloopers*, en wat dies meer is, zal doemen, en ter uitroejinge en zuyveringe der verdervers en krenkers der Heelkonſt ten toon ſtellen. Ik weet zeer wel, dat heden ten dage de laſter en het quaadſpreeken een groot behulp is voor den gierigaard, ten einde hy zig van de redelyke betalinge moge verſchoont vinden: om die reeden zal in deze toeſtand even zo wel met oplettentheit als in andere rapporten op de wezentlykheit der zake worden agt gegeven, om de hoogheit en grootheit der Konſt naar bevonden waarheden onbeſchroomt te onderſteunen en te handhaven. En daarom was het des meer nodig, dat over deze klagende konſt eens mogten opzienders komen, die in waarheit kundige Heelmeeſters en de waarde van opregte Voorſtanders mogten hebben; want zo de zulke niet in ſtaat zyn vaardig te oordeelen, hoe het gezonde zig van het gebrekkelyke onderſcheid, en hoe de gebreken naar haare omſtandigheden en aart door konſt hadden konnen herſteld worden, of niet, hoe moeten dan zulke getuygeniſſen verward en eenzydig tot ſchade der weldoenders gemaakt worden? te meer wanneer deze met boze driften gepaart zyn, wat zullen wy als dan van zulke berigten te verwagten hebben? Immers niet dan onheil en verderf dezer nuttelyke functien.

De derde getuigenis zyn antwoorden en uytſpraaken in zaaken van verſchil tuſſchen den Heelmeeſter als Eiſcher, en den Lyder als gedaagden voor de verdiende penningen. Dezen worden meeſt gerenvojeert aan lieden, welke daar toe uyt gewoonte geſchikt zyn, of aan zulke, welke wederzyts van partyen worden verzogt en gequaliſiceert, om gedagte verſchil te overwegen, partyen, was 't mogelyk, te vereenigen, of zulx niet doenlyk zynde *den Regter* te dienen van hare conſidratien. Deze verſchillen zyn hedendaags zo gemeen uyt oorzaak der kleine agting onzer konſt, dat qualyk tyt voorby gaat, of zy verſchynen voor den Regtbank, by welke Heeren het waardeeren dier rekeningen onmogelyk, en buiten haar Ed. beſtek is; om welke reeden het beſt vlyt, dat deze verſchillen in handen van *Arbiters* geſteld worden, welke onvermydelyk bequame en onderzogte Heelmeeſters zyn moeten, om de zaken, in queſtie, te eindigen; en daarom zullen zy in het *eerſte* in agt nemen, of het geval een gemeen of een ongemeen gebrek was, waar van den Lyder behandelt wierd?

Ten 2. Of de Quaal door gemene verbanden, of zonderlinge konſtbehandelingen is herſteld geworden? *Ten*

pentyn-Oly, *a Johannes-Oly*, Peruviaanſe of andere Wond-Balzem, Geeſt van Kamfer, of een gemeene Pleiſter op legt, op dat'er geen Vuiligheid *a Oleum Hypericum.*

Ten 3. Of de genezinge langzaam of haaſtig volbragt is?

Ten 4. Of de geleverde middelen koſtbaar of niet koſtbaar, en veel of weinig geweeſt zyn? En

Ten 5. Is 't zeer noodzakelyk te onderzoeken, of de ſtaat of middelen van de gedaagde perzoon toelaat naar behoren, of weinig te betalen.

Over welke en nog meer byzondere articulen, die in deze zaake konnen voorkomen, niet dan door mannen, die wel kundig en ervaren zyn, dient geoordeelt te worden. En byaldien zaken van die natuur wegens Quakzalvers ter onderzoek wierden aanbevolen, zo zal een geſchikt Heelmeeſter dezelve van de hand wyzen.

De vierde zyn berigten, welke op ordere der OVERIGHEID door de daar toe verkozen perzonen, wegens de bequaamheit of onbequaamheit van een ander Konſtoeffenaar behooren gegeven te worden. Deze behelzen inzonderheit getuigeniſſen wegens de behandeling van gewigtige operatien, als ook om te oordelen, of perzonen, welke zig tot bediening van ampten preſenteeren, daar toe bequaam zyn ofte niet. Maar alzo deze zaken zeekere byzonderheden in zig bevatten, zo is nodig, dat den daar toe verkozen *Adviſeur* ſpecialyk deze zaaken, over welke zyne adviſen moeten gegeven worden, grondig verſtaat, om door dit groote middel ſtout, dog opregtelyk goed of afkeuringe te kunnen doen, met de bequaamheit der geintereſſeerde konſtenaars of Sollicitanten te pryzen, of te laken; van welke behandelingen ons in vroeger tyt verſcheide onvoldoende uitſpraaken door in ſchyn bequame Perzoonen zyn voorgekomen, en waar in die ondeugden, *aan gebrek van Kennis*, *Haat*, *Paſſie voor andere*, *Eigenbaat*, *Traagheit*, of *te veel Haaſt* in het onderzoek, *Jaloeſy*, *Heerszugt*, *Laatdunkentheit*, en wat dies meer is, ſchandelyk uytblonken: immers behoorden niet alle deze ondeugden in een Man te reſideren, 't was genoeg maar enkelyk door een van deze bedorven te zyn, om door dat middel den REGEERDER te misleiden, en den *verzoeker* van zyn eere en broot te berooven. Om deze verfocielyke uitvoer te vermyden, was het te wenſchen, dat een welmenende OVERIGHEIT, die alles ten beſten van den *Onderdaan* uitvoert, altyt zulke onderzoekers mogte verkiezen, die *kundig*, *vriendelyk*, *onverſchillig*, *edelmoedig*, *vlytig*, *voorzigtig*, *nederig*, *gemeenzaam*, en diergelyke deugden meer bezitten, ten einde, wanneer de aanvertrouwde berigten getrouwelyk gegeven zynde, dezelve ſtrekken mogten ten algemeenen welzyn, en niet tot vervolging der goede inwoonders, dewyl ter aanqueking der nuttelyke konſten en geleertheden geen vervolging, maar veel eer koeſtering en aanqueking vereiſcht word.

De vyfde zoort zyn getuygeniſſen van zaaken, welke in queſtie voor den Regtbank zyn hangende, over welke den Regter als buiten Haar Ed Achtbaarhedens beſtek zynde, niet wel kan oordeelen, en daarom van zulke lieden des verſtaande *advys* innemen, of op *verklaringen* van de daar toe verzogte bequame, en teffens ter goede naam ſtaande perzonen naar haar beſte weeten de verſchillende zaken uitſpreeken. Deze konnen wy om haare menigvuldige verandering hier niet voorhonden, en daarom zal ik die enkelyk als met de vinger aanwyzen, en ieder aanmanen, om op de nuttelyke uytſlagen en die zwarigheden te letten, die uyt welgeſchikte of ongegronde verklaringen voortkomen, voornamentlyk wanneer wy moeten oordeelen van de *vrugtbaar-* of *onvrugtbaarheit*, *ſwanger* of niet *ſwanger zyn*, *maagt* of *geen maagt te weezen*, of *beſmetting* of *geen beſmettinge in Venusqualen* by gehuwde perzoonen is te ontdekken; van *beſmettelyke quaadaardige*, of *overgaande ziektens*, en vooral wegens *Peſt*; wegens *verminktheit* of *verlies van 't gebruik* der deelen; *verlies van verſtand*, *krankzinnigheit*, *dolheit*, &c. Te onderzoeken, of *gebreken geneeslyk zyn of niet*; en wyders het *onderzoek der nodige middelen*, welke in de winkels verkogt worden, en of der.

derzelver *uytwerkinge ſchadelyk of niet ſchadelyk*, en naar vereiſch of tegen reeden *gebruykt zyn*. Alle welke getuygeniſſen ſteunen moeten op de kenniſſe en 't gebruik der in- en uytwendige deelen van 't Lighaam, waar uyt men moet opmaaken, of dezelve van den beginne aan- of in nader tyt haare wangeſtalte onderheevig waren, gehad of bekomen hebben, ten einde men aan den welmenenden Regter die getuygeniſſe bezorge, welke in gene maniere van de waarheit is afwykende, om door dezen weg den Regter in ſtaat te ſtellen, op een regtzinnige manier zyn uytſpraak zonder bekommerniſſe te volvoeren; want zo dezelve op ongegronde rapporten onregtvaardig quamen te vonniſſen, zo komt deze misdaat of misſlag niet op den Regter, maar op dien, welke door zyne onkunde of andere verfoeielyke oorzaken den Regter had misleid of bedrogen.

Het *zesde Berigt* is een getuygenis, of een perzoon, die gequetſt is, en nog leeft, gevaar heeft te ſterven, dan het leeven kan behouden; ofte ook zo een perzoon is nedergeſlaagen, en kort of lang na 't ontfangen der quetzing is komen te ſterven; of hy aan of door die belediging zonder *mogelykheit van hulpe* is geſtorven, dan door andere oorzaken van *verzuim*, *ziekten*, of *toevallen*?

Hier is het, waar een gemoedelyk man moet ſchrikken, wanneer hy denkt aan de ongelukkige val van den daader of gever der grif, aan den nedergeſlagen, hoe van den gever van gedagte berigt afhangt het leven of de dood van zulk een, welke men oordeeld den manſlag volbragt te hebben, te meer wanneer hy denkt aan de Goddelyke uytſpraak, dat *wie menſchen-bloed vergiet, diens bloed weder door menſchen zal vergoten worden*.

Hier is nu de vraag, heeft den verwonder den doodſlag gedaan? Zo ja, dan is hy bloedvergieter; zo niet, en dat den Lyder, 't zy door verzuim, toeval of ziekte komt te ſterven, en evenwel den dader als doodſlager door het geven van 't berigt beſchuldigt word, zo dat den dader ter dood gedoemt word, dan zyn de gevers van zulk een rapport als doodſlagers en als bloedvergieters aan te merken, behalven de bezondiging, in dewelke zy zig ſtorten, als zynde met eede verbonden opregte en getrouwe rapporten te verleenen. Om deze reeden was het, dat onzen geleerden Schryver in zekere Diſſertatie, in de Academie te Helmſtad, door de Hr. *Johannes Martinus Stark* op den 12. Juny 1730 gedefendeert, de noodzakelykheit aanwyſt, hoe den Regter en Regtsgeleerde onvermydelyk behooren kenniſſe te hebben van de geſtaltheit der menſchelyke deelen, en derzelver gebruik, ten einde zy niet alleen op de berigten letten, maar zig zelfs ook mogen in ſtaat vinden over deze gewigtige zaken te oordeelen. Wie nu van deze onderſtelling nadrukkelyker begeert onderrigt te zyn, die leze gedagte Diſſertatie, uit dewelke klaar genoeg is blykende, hoe menigmaal onſtrafbare geſtraft, en ſtrafbare vrygekomen zyn, over het welke ik my niet zal uytlaaten, niet tegenſtaande ik, als nu vry uytſpreekende, beneffens onzen geagten Hr. Schryver oordeele, dat de bovengedagte kenniſſe niet alleen zeer nuttelyke uyt werkinge, zo tot verligtinge voor den Regter, als haare Regtsgeleerden zoude uytleeveren, maar de zwakke berigtgevers zouden ten opzigte van haar advyſen zeer worden ontheft en bevryd, niet alleen van naklap, maar haare zwakke denkinge en vreeze, van niet wel berigt te hebben, in geruſtheit veranderen.

Het konde wel gebeuren, dat zommige van deze als nu daar toe gequalificeerde perzonen uit overdenking van hare zwakheit zouden vermenen, dat ik in deze aantekening als ſtekende doele op haare zwakke eigenſchappen; maar neen, *ik betuyge opregtelyk geen deel te nemen tot beſpriſpinge in deze zaak*, latende aan ieder in dit zwaarwigtige werk haar eigen geweeten, dat haar zal leyden tot zulke uytſpraaken, als ten beſten voor den evenmenſch zal konnen ſtrekken, en byaldien zaken van te groot gewigt haar mogten voorkomen, zo is myn raad niet te haaſtig tot deszelfs uytſpraake over te gaan, maar veel liever met kundige raad te pleegen. De bovengedagte kunde der Anatomie, den Regter betreffende, zoude te meerder geruſtheit baren aan de beſchouwers der nedergeſlagene perzonen, byaldien in alle plaatzen gedagte bewerkinge noyt geſchiede dan onder *Haar Ed. Achtbaarheedens* opzigte, zo

als

als wel in de meeſte plaatzen van ons Nederland loffelyk onderhouden word, en van 't welke, beneffens de noodzakelyke omſtandigheden, die by dit gewigtige werk vereiſcht worden en nodig zyn, den geleerden JOOST DE DAMHOUDER in zyn *Practyk zo van Civile als Criminele zaken, pag.* 494. *en* 501. *enz.* zeer nadrukkelyk ſpreekt, hoe des Regters preſentie nodig zy, en in welke maniere een volſtandig berigt in goede ordere diend opgemaakt en aangetekent te worden, om door dezen weg het leven van den onſchuldige te behouden, en den ſchuldige te doen ſtraffen. Daarom komen hier de nutte redekavelingen over het gebruik en onderſcheit der principaale deelen, die tot levens onderhoud, of daar toe niet verſtrekken, te pas, onder welke wy verſtaan die noodzakelykheden, welke tot 't geven van een berigt vereiſcht worden, als ten 1. de kenniſſe der delen en derzelver huyshouding; ten 2. de manier van onderzoeken, zonder de onbeledigde deelen te quetzen, ſchoon de gequetſte partyen onder de gezonde als verborgen leggen, 't welk ons door de Adminiſtratie geleert word; ten 3. nette handeling of behendigheit tot het bewerken of prepareren, 't welk zo min doenlyk is door ſnyden moet volbragt worden, en eindelyk moet hy de bequaamheit bezitten, om een verſtaanbaar, eenvoudig, dog volſtandig berigt op te ſtellen, waar in hy geen aanzienden van perſonen zynde, ieder van dezelve, 't zy vrind of vyand, in de geregtigheit zal behandelen, en onverſchrikt de waarheit, zo wegens de *tegenwoordige verſchynzelen, tekenen, onderſcheide omſtandigheden, voorzeggingen, gevolgen*, of *uytſlag*, en deszelfs oorzaken ter nederſtellen en mededeelen, ten einde wel en duydelyk moge blyken, hoe de toeſtant der zaake is, of wat dezelve worden zal.

Tot het geven van voldoenende berigten en het behandelen van deze hoognodige en gewigtige zaken behoorden alle *Steeden, Vlekken, Dorpen* en *Regtbanken* by haar aan te ſtellen zulke perſonen, welke in alle deelen in deze functien voldoenent in ſtaat zynde, *onder Eede* gequalificeert waren tot het beſchouwen van gevaarlyk gequetſte, of de reets uit die oorzaak nedergeſlagen perſonen, ten einde de ACHTBARE REGTER veiliger en zekerder op zulke gequalificeerde moge ſtaat maaken, en niet door allerlei ſoort van volk misleid worden, zo als by zommige Regtbanken (zeer apparent) komt te gebeuren.

Waarom nu het nedergeſlagen Lighaam by het onderzoek voorzigtig moet behandelt worden, is ten priecipale op de direktie der Snytugen toe te paſſen, op dat, ſchoon het eenigermaten in goede maniere, en met bequame handeling word uytgevoerd, evenwel gene deelen door 't mes mogen geraakt worden, dewyl deze onvoorzigtige inſnyding dikwils voor rekenig van den Dader verkeerdelyk zoude geſteld, en als een dadelyke verwonding aangemerkt worden.

De rapporten betuygen de reden of oorzaak, waar door des Lyders leven is geëindigt, en dat door belediging en vernietiging dier delen, welke onvermydelyk tot het leven nodig zyn, waar omtrent weder onderſcheid moet gemaakt worden; namentlyk, of de gequetſte zig in zulk een ſtaat bevint, dat hy door gene Menſchelyke hulpe te herſtellen is, en die zelfs zonder uytſtel een haaſtige doot met zig ſleept, en welke daarom volſtrekt dodelyke wonden genaamt worden. Of nu de tyt hoe lang den nedergeſlagen na 't ontfangen der belediging geleeft heeft, iets tot verligt des daders medebrengt, kan niemant toeſtaan, by aldien die belediging, 't zy vroeg of laat, een onfeilbare doot moeſt medebrengen, en derhalven zyn deze quetziengen meede als volſtrekt dodelyke wonden aan te merken, ſchoon die doot als teerende en quynende word te weeg gebragt. Hier paſt het den onderzoeker voor al by het ſubite ſterven vlytig te onderzoeken naar des doots oorzake, of dezelve niet ten principale uyt voorgaande lighaams gebreeken of ziekten is veroorzaakt, of door verzuim of by gebrek des Heelmeeſters, of door bykomende gebreken of toevallen een quynend einde is gemaakt. Om deze reeden zal den onderzoeker zig niet geruſt ſtellen, met alleen te beſchouwen de uyterlyke quetzing, nog ook met de gequetſte *naaſte, onder*, of *inwendige deelen*, maar hy zal omſtandig en oplettent agt ſlaan op alle de levens onderhoudende deelen, of dezelve gezond of ongezond bevonden worden, en of deze of andere

deelen, zelfs van 't hoofd tot de toonen, gene gebreken, waar uyt eenige zwarigheden tot nadeel van 't leven mogten ontſtaan zyn, en zelfs de dood hadden te weeg gebragt, welke maniere van doen, (ſchoon by dit naarſtig onderzoek niets tot verligting van den dader gevonden was) by het geven van berigten duydelyk moet gemeld worden, dat het zelve volbragt is, ten einde de Regter veiliger en zekerder zyne uytſpraak der ſtraffe of verſchoninge volbrenge moge.

Dit algemeen onderzoek van gequetſte lighaamen doet dikwils *verborgene gebreken, ziekten, aantaarding van natuurlyke eigenſchappen*, of *voorgaande quetzinge*, en meer diergelyke ongemakken in principale deelen ontdekken, die dan als hooftzakelyke oorzaken der doot aangemerkt veel geruſtheit aan den Regter ten voordele van den zogenaamde doodſlager uytleveren. Wel is waar, dat zommige onbedagte en *driftige Regtsgeleerden* durven zeggen, dat het onderzoek niet nodig is, dewyl het een al te klaar bewys is, dat den *griever* als oorzaak der doot dient aangemerkt, dewyl den gewonde kort na de verwonding geſtorven zynde, zekerlyk als nedergeſlagen moet worden gehouden, en dus word den dader onwederſprekelyk ſtraf baar; te meer zo beweren zy, dat men by de outheit en zelfs by gene Natie de beſchouwing der nedergeſlagene als voorbeelden komt te vinden, oordelende uyt die reden dat onderzoek onnodig, dewyl de betuyging der doodſlag door een volgende dood genoeg zy. Ik zal my over 't ſtuk van regten of regtspleginge niet inlaten, niet alleen wyl dit buyten myn beſtek is, maar ook wyl ik gaaren bekenne tot het zelve onvermogend te zyn; evenwel ſtaat onwrikbaar vaſt, dat zo den nedergeſlagen haaſtig of na verloop van tyt zyn leven verloren heeft, en uit de gevolgen geſuſtineert word, dat den dader of verwonder oorzaak der doot is als dan deze verdagthouding zoude genoeg zyn tot volvoeringe der woorden, dat *wie menſchen bloed vergiet, diens bloed ook zal vergoten worden*: Neen van de doot en desdelfs uytſlag moet men *eerſt overtuygt zyn, eer men* die daat met zekerheit als een doodſlag zal aanmerken, welke overtuyging zonder onderzoek onmogelyk te bekomen is, weshalven, en ten einde den Regter geen onſchuldig bloed kome te vergieten, en dien yzelyken weg door den raat van zulke onbedagte niet kome in te ſlaan, zo heeft het zekerlyk den Opperregter behaagt, dat het onderzoek zoude geſchieden, op dat de ſchuldige moge geſtraft, en de onſchuldige vrygeſprooken worden, tot welk de overweginge ook paſt, betreffende den aart, eigenſchap en intentie van den dader, zo door *ongeluk, verwerenderwys, noodzakelykheit, beſcherming van zig, de zyne, of zyne goederen*, of *met opzet, boosheit en haat, om dievery*, enz. welke articulen al mede buyten ons beſtek zyn, om daar van te oordeelen.

En niet tegenſtaande de dood op het bekomen van wonden ſchielyk komt te volgen, ſtaat het evenwel den onderzoeker niet vry dezelve voor abſoluut dodelyke wonden te verklaren, dewyl door onderzoek kan gevonden worden, dat den Lyder door een haaſtig overval of andere gebreken oorzaak geſtorven is, van het welke vele exempelen by de zulke, die *Apoplexie*. en andere ziektens onderhevig waren, konnen gevonden worden, behalven oneindige gebreken, die den menſch onderhevig zynde, hem haaſtig of ten minſten voor de gewonde genezen was, van deze werelt kunnen wegrukken, welke gewigtige omſtandigheden in deze plaats niet kunnde gemeld worden, dog ik raade niet alleen, te letten op die deelen, welke als ingewanden in *Hoofd, Borſt* en *Buyk* plaats hebben, maar teffens op de leeden-maten, hoe die ieder voor zig met zwaare en doodelyke ongemakken konnen bezet zyn, terwyl eene wonde, 't zy dodelyk of niet, aan zulk een word toegebragt, en ondertuſſchen de waarſchynelykſte oorzake der dood uyt de voorgaande gebreken is op te maken, over 't welke ik raade voorgedagte Diſſertatie en meer andere Schryvers na te zien, ten einde men uyt haar ontdekke, dat *etter, verzweringe, water, uytwaſſinge van ſtoffe, en geronne bloed in de vaten* (Polypus) en wat meer is in de *Herſſenen, Longe, Borſt, Pericardium, Gylbuys*, alle de deelen of *ingewanden der buyk*, enz. konnen plaats en gelegentheit verſchaffen, en derhalven kan de quade diſpoſitie des Lyders, en niet de wonde de oorzake des doots zyn, onder welke

my

my als het gewigtigſte en het opmerkenswaardigſte geval voorkomt, dat zeker Soldaat met zyn Regiment in marſch zynde onvermogent was de Troepen te volgen, weshalven hy door den Serjeant in herhaalde reizen wierd aangemaant zig ter marſch te ſpoeden, het welk voor hem onmogelyk was, maar evenwel door zyn Officier anders geconſidereert zynde, in dezelve zo veel drift verwekte, dat de Serjeant den lomen Soldaat naderde, hem met een rotting over de rug en lenden een ſlag toebragt, waar op hy ſtraks ter aarde nederſtortte, en haaſtig den geeſt gaf. Deze ſlag ſuſtineerde men de oorzaak des doots van den gedagten Soldaat te zyn; weshalven op ordere van hoger bevel hebbende Officieren den dader wierd in hegteniſſe genoemen, om hem naar verdienſte voor die gewaande manſlag te ſtraffen, ten welken einde de nedergeſlagen ter onderzoek geſteld en nauwkeurig bezien wierd; dog op de plaats der aangekomen ſlag wierd geen kneuzing, verwonding, enz. ontdekt, om welke reden alle de principale deelen wierden onderzogt, en men vond eindelyk, dat een groote gedeelte der *Op-en Nedergaande Slagader* naaſt aan *'t hert*, als meede het geheele *linker oor* van 't zelve een Beengeſtalte en een onbuygzaam weezen hadden aangenomen, zodanig, dat die deelen geheel buyten haar naturelyke ſtaat en gebruyk geſteld zynde, onmogelyk de vereiſte functien naar haar aart konden volbrengen, en gene voortſtuwinge tot behulpe van des bloets omloop naar proportie des lighaams beweging, meer maken, waar by gevoegt de afmattinge door marſch, en misſchien eenige ſchrik door de ſlag, een genoegzaame ſtilſtant door overſtolping des harts te wege was gebragt, en dus een ſubite doot moeſt volgen: wie zal nu uyt dezen ſlag opmaken of durven zeggen, dat daar door de onmiddelbare oorzaak der doot is voortgekomen, immers niemant; want een negligant ſoldaat, dien een vloek, ſlokſlagen en ſpitsrode zo gemeen zyn als zyn voetzel, weet immers weinig van het zelve, te meer zo het treffen niet verder doordringt, als by dit geval is gebleeken, zo kan het zelve geen de minſte oorzaak der doot hebben uytgelevert. Dat deze aart van veranderinge tot been in de *vaten*, *vliezen*, *peezen*, *klieren*, en andere *witte deelen* menigmaal gebeuren, beveſtigt de ondervinding, en even dezelve verandering hebbe ik by het ontleden van een Vrouwsperſoon waargenomen, welke Slagader met zyn beenig weezen by het hart weggenomen, nog heden by my bewaart word, gelyk verſcheide andere van dien aart by my berusten.

Uyt de boven verhaalde en meer andere ontdekkingen maken wy nu onze verpligting tot het algemeen onderzoek van alle principale deele van 't Lighaam op, ten einde wy van het zekere mogen oordeelen, en het is ten hoogſte nodig, dat de onderzoekers by de tyt van 't onderzoek nauwkeurig onderſtaan wat betuyginge by den nedergeſlagen gedaan was, wanneer hy leefde, ten einde men ontdekke, of eenige andere byzondere hoedanigheden tot doots oorzaken gehoort of beſpeurt waren, dan de ontfangen wonde gewoon zyn meede te brengen; ook bekomt den onderzocker veel ligt uyt het ondervraagen naar de omſtandigheden, welke de Lyder als toevallen voor zyn dood quam te ontmoeten, het welk niet wel anders kan worden meedegedeelt, dan door den Heelmeeſter, die den overleden in zyn leven behandelde; om deze reeden veragt ik zeer de zogenaamde ſecreteſſe van 't onderzoek, en ik geef het den naam van beſchaamtheit, welke de onderzoekers bezitten voor dien Heelmeeſter, wyl zy dezelve van deze behandelingen verſtooten en uyt het vertrek doen gaan, om dat zy vreze maken, dat zulk een van haare behandelingen en redekavelingen quade gedagten zoude opmaaken.

Tot het onderzoeken worden gemeenlyk drie, en zomtyds meer perſonen aangeſteld, waar onder gemeenlyk een Med. Doctor gevoegt zynde, merendeels als toeziende word aangemerkt, om dat in het onderzoek de behandeling en 't openen van 't Lighaam meeſt en ten principaale aan den Heelmeeſter word toevertrouwt; om welke reeden gene dan kundige in de Anatomie dit ampt toekomt, en wy met regt oordeelen, dat de zulke een zware poſt beklee-dende, moeten zorg hebben, dat gene vreemde gedagten haar overhalen, of dat

de uytſpraak van zommige niet tegen de waarheit aanloope; hierom ben ik van gevoelen, dat men niet ſprekenderwys zyne gedagten onder den ander moet voorhouden, maar ieder van deze zullen haare gedagten omtrent des doots oorzaken eerſt in geſchrift opmaken, en eigenhandig ondertekenen, om daar na dezelve met malkanderen confronterenderwys de gedagten van ieder te examineren, om uyt alle de byzondere papieren, was 't mogelyk, maar een te formeren, ten einde de Regter vaſter en zekerder van de zaak moge overtuygt worden; dog zo onder de berigt gevende eenig verſchil van gewigt mogt ontſtaan, zo zal het zelve door 't tuſſenkomen van kundige moeten beſlift, en met zekerheit beveſtigt worden.

Wat nu betreft zulke rapporten, welkers oorzaken der dood door verſtikkinge zyn voortgebragt, 't zy door *ſtrop*, *koolen*, *waater*. of *anderzints*, de zulke vereiſchen al meede naauwkeurige opmerkinge, om voor al wel te weeten, of de dode zonder twyffel wel door dezen weg zyn leeven verlooren heeft, dan of by eerſt vermoord en dan opgehangen, of in 't water geworpen is, enz, Maar dewyl de uytgeſtrektheit dezer zaken onmogelyk anders dan in een byzondere Verhandeling in zyne omſtandigheden kan beſchreven worden, zo raade ik den gunſtigen Lezer de te voren opgenoemde Schryvers, als PARE, BONIUS, BLEGNY, L'ART DES RAPORTS PAR***, HOOGVLIET, en de Diſſertatie van de Heere STARK na te zien.

Deze weinige regelen, het geven der berigten betreffende, vereiſchten wel, dat wy van ieder in baar ſoort zekere modellen bezorgden; maar dewyl het zelve een al te ruym veld zoude beſlaan, zo zal ik het aan ieders goedvinden ſtellen, mits men de inzigten, die wy by ieder van de voorverhaalde getuygeniſſen, welke wy zouden konnen verſchuldigt zyn te geven, wel in agt neme, zo als onzen Heer Schryver over het point der nedergeſlagene §. 26. in een redelyke order, en met korte woorden komt te volbrengen, naar welk model wy na verandering van zaken onze verandering omtrent de berigten moeten opmaken; over 't welke by BLEGNY en in 't boek, genaamt: *l'Art des Raports*, veel ampelder dan by andere Schryvers gewaagt word, terwyl zommige van die, welke zig wanen deze materie wel behandelt te hebben, zig als verdoolt vinden door 't beſchryven van andere ſtoffen, die ter materie ondienſtig zyn, en wydlopiger by vele kundige Schryvers der Ontleetkonſt zyn bloot gelegt.

Maar dewyl, inzonderheit in groote ſteeden, het al te veel nodig is, dat een geauthoriſeert Heelmeeſter kenniſſe geeft aan den Hooftſchout, of andere Heeren, ten opzigte der reſpective Regtbanken, van zyne geviſiteerde en verbonden patienten, zo ſtaat te onderzoeken, of wy in die bekentmakinge niet moeten uytdrukken *wie de gequetſte is*; *hoe de wonde is bevonden*; *wat voorzegginge* uyt dezelve is op te maken; de *plaats waar* het ongemak is *verbonden*; *de tyt wanneer zulks is gedaan*; *waar* of in *wat plaats* het is *geſchied*; *door wien en waar meede 't is gedaan*, *en op wat tyt* zulk is gebeurt. Hier zoude de vraag zyn, of wy ons verſchuldigt vinden alle deze pointen uyt te drukken? het welk ik juyſt niet geheel tegenſpreke, voor zo verre wy met zekerheit het zelve konnen volbrengen, maar hoe weeten wy of de laatſte pointen, inzonderheit by het melden *der plaats*, *tyt* en *dader*, opregt en wel is opgegeven, en of het zelve ons niet geheel verkeert en valſch is meedegedeelt; en derhalven in plaats van waarheden door onze vaardigheit onwaarheden zouden betuygt worden, behalven dat deze getuygeniſſe buyten het beſtek der Heelkonſt zynde, het naar myn gevoelen beeter is van 't zelve te zwygen, dan den Regter door verkeerde Rapporten te misleiden.

By deze toeſtand komt een zwarigheit op, dat is, of men, zo als zommige ſuſtineren, alle eerſt aangekomen Wonden, Breuken, en meer andere vers ontfangen qualen, door uytterlyke oorzaken te weege gebragt, zal moeten aanmelden of niet? Waar op ik meene billyk te antwoorden, (ſchoon zommige van een ander gevoelen zyn) dat wy geene Patienten behoren aan te melden, dan alleen de zulke, die haare quetzure door queſtie of handgemeenſchap bekomen hebben, welke gedagten beveſtigt worden by zekere *Ordonnantie van 7 Octob.* 1687. waar in duydelyk word te kennen gegeven, van alleen

ligheid in de Wonde kome, en dezelve een- of tweemaal daags verbonden zynde, zal de Wonde van zelf ſluyten (I).

30. Maar *in diepe en zwaare Wonden* heeft men de volgende zaaken waar te nemen: *Eerſtelyk* moet de Wonde van alle daar in zig bevindende tegennatuurlyke dingen of Onreinigheden gezuiverd, en het geronnen Bloed, de Kogel, 't ſtuk van een Degen, Kleed, Glas, Splinters, en wat 'er tegen de Natuur in de Wonde zyn mogte, uitgehaald worden, dewylze de Heelinge verhinderen. *Ten tweeden* moet men de doorſneden Deelen weder tragten aan malkander te hegten: en *ten derden* een fraaie effen Naad of *a Lidteken* te weeg brengen (K). Als dezelve groot is. *a Cicatrix.*

31. *Wat*

leen die wonden aan te melden, die door quaadaardige of qneſtieuze omſtandigheden zyn veroorzaakt: zouden wy nogtans alle vers aangekomene gevallen verpligt zyn te rapporteren, zo was het zeker, dat in plaatzen, als binnen onze ſtad, tot het nagaan dezer berigten niet een, maar tien perſonen dagelyx zouden geoccupeerd zyn.

(I) In ligte wonden, daar weinig of geen Etter verwagt word, zal men zo weinig als doenlyk is verbinden, en dezelve liever om den anderen dag, als tweemaal daags los maken, uyt welke reden *Belloſte* deze zeer wyze regelen in zyn 1ſte Deel, het 9, 10. en 11. Cap. onderrigt, dat men de wonde *zagt*, *ſchielyk* en *weinig maalen* verbinden zal, waar by die Auteur niet verſtaat, dat hier van misbruyk zal gemaakt worden, maar dat men by 't eerſte de onnodige pyn myde, by 't tweede de toevallen door 't ontblooten veroorzaakt verhoede, en 't derde om geen quade gevolgen, en langer geneezing door 't menigvuldig losmaken te veroorzaken.

Men zal alle ligte en ſuperficieele wonden zonder Etterſcheidinge tragten te heelen, inzonderheit zo die zonder Contuſien bevonden worden, om daar door des te vaardiger en gelyker lidteken te bevorderen; dog zo draa de wonde de Huyt en de *Membrana Reticularis* doorgaat, tot in het vetvlies, als dan zal dezelve onvermydelyk etter maaken, lekken, ſcheiden, en grooter lidteken ondergaan, uyt oorzaak, dat door de quetzinge van 't vetvlies deszelfs beledigde en naaſtleggende Cellen haare vetſtoffen ontloopen en weg ſeiperen, en dus zekere aart van zweringe mede ſleepen, om welke reeden alle zulke wonden zonder merkelyke en diepe teekenen in de huyt noyt genezen worden, wyl al het voor deezen onder gelegen vet verlooren zynde, de huyt inhaald, of intrekt, tot dezelve met beide hare lippen, 't zy op de ſpieren, en zelfs op het been, vaſt kleeft, zo als men tot leetweezen van vele Lyderen zeer dikwils in 't aangezigt zelfs diepe kuylen komt te ontmoeten. Tegen dit groot en wanſtallig gebrek kan de Heelmeeſter in zyn Konſtoefenig veel nut te weeg brengen, wanneer hy zig myd van die vettigheden en wondbalzemen te gebruyken, die by veele in gebryk zyn, en in tegendeel zyn Lyder zeldzaam verbind, maar met drogende en aantrekkende middelen geneeſt, ten einde hy zo veel doenlyk de Etterſcheiding verhindere, tot het welke ik in myne oefening het kleine, dog nuttelyke middel gebruyke, dat alleen beſtaat in een ſterk afkookzel van *Salvia* met *Vinum Gallic.*, onder 't welke een vierendeel *Mel Roſar.*, gemengt, waar door de wonde haaſtig, en zonder merkelyke Etteringe geneeſt. De voornaamſte Nederduytſche Schryvers, die wy over de wonden vinden, zyn *Schilbans*, *Pare*, *Guido de Gauliaco*, *Quercetanus*, *Arcæus*, *van Horne*, *Solingen*, *van de Voorden*, *Barbette*, *Charlere*, *Fienus*, *Belloſte*, *Schouten*, *Munniks* en meer andere, welker aantekeningen vele nuttelyke voorbeelden uytleveren.

(K) Onzen Auteur haalt ten principale drie inzigten ter genezinge der wonden aan; dog zonder deze volgende wel in

III. Hoedanig de zuivering moet geſchieden.

31. *Wat het eerſte punt*, of *de zuivering betreft*, alle tegennatuurlyke zaken moeten, 't zy met de Handen, of met Gereetſchappen, namentlyk Tangen, Haaken, Booren, en diergelyke, daar toe dienſtig zynde, gelyk by *Tab.* III. *Fig.* 3. 4. 5. 6. en 7. verſcheide ſoorten afgebeeld ſtaan, daar uit gehaald worden: maar als 'er niets onbehoorlyks in de Wonde is, dan zuivert men dezelve alleen van 't Bloed met warmen Wyn, of Brandewyn, door middel van een zagt ſponsje; en voorts gaat men over tot de Heelinge.

Uithaling der vreemde dingen.

32. *In 't uitbalen* van de in de Wonde zich bevindende quade dingen behoord een Heelmeeſter wel te overwegen, of hy ze daar aanſtonts zal uithaalen, dan of het dienſtiger is, dezelve nog eenigen tyd in de Wonde te laten blyven. By voorbeeld, als de Patient te zwak was, en wegens 't verbloeden in eene ſlaauwte lag, dan is 't beter, dat men 't bloeden eerſt doet ophouden, en daar na den Patient met kragtige Soppen, en verſterkende Dranken, of met een Glas Wyn tragt te verſterken, dat hy eerſt weder wat verkomt: want als men aanſtonts in die Zwakheit na die onbehoorlyke dingen wilde zoeken, en dezelve uit de Wonde halen, dan zou de Patient door de ſmerten nog veel zwakker worden, en de Wonde zou door het verwyden of gapen der zelve weder beginnen te bloeden, zo dat de Patient onder het uithalen daar van zou konnen ſterven. Als men ook bekommerd mogt zyn, groote Aderen, of Zenuwen, by een afgebroken ſtuk van een Degen of Bajonet leggende, in het uithalen te zullen quetzen, dan is 't dikwils beter nog eenige dagen te wagten, tot dat de Wonde door Etteringe of Verzweeringe wat wyder is geworden, alzo het als dan veel gemakkelyker is zulks daar uit te halen. Derhalven behoord een Heelmeeſter uit de natuur van de Wonde, het gequetſte Deel, de kragten der Patienten, het geen in de Wonde ſteekt, en de tegenwoordige of de te vrezen ſtaande Toevallen wel te overweegen, en na te ſpeuren, of het dienſtiger zy, de vreemde dingen daar aanſtonts uit te halen, of dezelve nog een wyle tyds in de Wonde te laten blyven (L).

33. Maar

agt te nemen zal ieder Heelmeeſter gebrekkelyk in het behandelen derzelve zyn, als ten 1. dat hy alle tegennatuurlyke ſtoffe uyt de wonde opruyme, 2. het bloeden ſtille, 3. de wonde aan een ſluyte, 4. het gewonde de deel naar zyne eigenſchap wel plaatze, 5 op de toevallen wel agt geve, en dezelve zo veel mogelyk is verhoede, en ten 6. met vlees vulle en huyt dekke; van alle welke goede en noodzakelyke inzigten ter zyner plaatze uitvoeriger zal geſprooken worden.

(L) Hoe gevaarlyk het is vreemde zaaken in wonden te laaten, behoorde aan ieder bekent te zyn, en 't is beklaaglyk, zo wy het ongeluk hebben, dat dezelve buyten ons weeten, of door onvermogen van die uyt te trekken, in de wonden gebleeven zyn; dewyl de ondervinding leert, wat zwaare gevolgen daar uit voortkomen, en doodelyke toevallen veroorzaakt worden; waarom wy zomtyds gedwongen zyn, jaar en dag daar na op dezelve onze konſtbehandelingen in 't werk te ſtellen tot wegneming dier ſtoffe, te meer, wanneer *glas*, *ſplinters*,

33. Maar als een Heelmeeſter het dienſtiger te zyn oordeeld, het tegennatuurlyke daar uit te halen, en, 't zy het de *Punt van een Degen*, van een *Bajonet*, *Lancie*, of *Spies* zy, hy heeft gezien, of het ook met de Hand kan gevat worden, dan moet hy het hoe eerder hoe liever met de Vingeren voorzigtig daar uit halen, en daar benevens goede zorge dragen, dat 'er in het uithalen geen ander Deel gequetſt of doorſneden worde, vooral indien 't omtrent gevaarlyke Plaatzen is; maar indien men het met de Vingeren niet kan bereiken, moet men het met eene daar toe bequame langhalſde Tang, gelyk *Tab.* III. *Fig.* 3. en 4. vertoonen, tragten te vatten, en zo als gezegd is uit de Wonde halen. Als een ſtuk van een *geborſten Granaat*, of *Geweer* of een ſtuk *Glas*, *Papier*, *Laken*, *Leder*, of iets anders van een Kleed, in een Wonde is, moet men 't op dezelve Manier daar uit halen. Hoedanig men de Kogels behoord uit te halen, zal by de geſchootene Wonden breder geleert worden. Indien eene Wonde zo naauw is, dat men 'er niet wel kan by komen, om het tegennatuurlyke daar uit te krygen, dan moet men dezelve op de minſt gevaarlyke Plaats eenigzints verwyden. Maar hier by is nog te berigten, dat als 'er geen wigtige oorzaak is, de tegennatuurlyke dingen langer in een Wonde te laten, *men beter zal doen, dezelve aanſtonts daar uit te halen:* voor eerſt, om dat de Wonde alsdan nog niet gezwollen, en daarom gemakkelyker daar by te komen is; ten tweeden, om dat de Gequetſten in de eerſte Ontſteltenis, uit benaauwtheid, en genegentheid om te leven, altyd beter met zig laten omſpringen, als dat men langer wagt; als mede om dat zy als dan ook het onderzoeken, ſnyden, en wat de Heelmeeſter voor hen nodig en nuttelyk agt te zyn, liever lyden en verdragen,

Hoe en waar mede zulks moet geſchieden.

ters, *yſer*, *kogels*, en wat hard is, in de wonden is gekomen; dog wel inzonderheit de puntige lighamen, welke gruwelyke wanorders door haare hardigheit en ſteekende punten verwekken, waar door de vliezen der ſpieren, peezen, zenuwen, bloedvaten, enz. gedrukt en gequetſt worden, zo moeten onvermydelyk *groote zwellinge*, *zwaare pyn*, *groote bloedſtortinge*, *zenuwtrekking*, of *ſtuypen*, *en de doot ontſtaan*. 't Is waar, dat de tegennatuurlyke ſtoffe zeer diep in de deelen kunnen doorgeſlaagen zyn, zo dat men by dezelve niet gevoeglyk kan komen, en zelfs zo, dat die aan de andere of tegen over leggende zyde moeten ontdekt en uytgehaalt worden. Hoe het dan ook zy, het komt my in dezen toeſtand zo voor, dat wanneer het de mogelykheit eenigermaten toelaat, alles, wat in de wonde is, in de eerſte tyt te moeten wegnemen, op dat wy de voorgezegde gevolgen voorkomen; want als wy wagten tot dat de bloedinge ophoud, en men zulx daar na wil verrigten, zo zal by dat werk onvermydelyk nieuwe, en miſſchien grooter bloedinge worden veroorzaakt, en al te lang wagtende, zal de zwelling het werk verhinderen.

Ziet voorts het volgende §. alwaar genoeg getoont word, dat aanſtonts de tegennatuurlyke dingen moeten worden weggenomen, waar by ik voege, dat zo de bloeding te ſterk was, en dusdanig de nodige uytvoer wierd verhindert, dan zal men dezelve zo lang door 't *Tournequet* ſtuyten, tot dat de bewerking volbragt is. Ziet de *Tournequet* in myn 2. Plaat, *Fig.* 9. afgebeeld, en aldaar beſchreeven.

dragen, als wanneer de eerſte ontſteltenis voorby is; daar zy in't tegendeel naderhand meenigmaal zeer onverduldig zyn, en daar door quade Toevallen onderhevig worden.

II. Van de Vereeninginge, voornamentlyk der groote Wonden.

34. Wanneer de Wonde van het Bloed en andere onbehoorlyke dingen is gereinigt, moet de Heelmeeſter tragten dezelve *te vereenigen*; 't welk dog onderſcheidentlyk, na het onderſcheid der Wonden, behoord te geſchieden; want in een enkelde of eenvoudige Wonde moet het anders behandeld worden, als in die gene, daar veel van het vleeſch is weggenomen, en nog anders, als zy in de inwendige Holligheden des Lichaams gaan, dan wanneer alleen ſlegts de uitwendige Deelen gequetſt zyn, gelyk we nu zullen aanwyzen.

I. Die, waar mede geen Vleeſch is verlooren.

35. *In enkelde Wonden*, dat is, waar mede geen Vleeſch is verlooren, en die alleen in de uitwendige Deelen zyn, moet men na de zuiveringe, als de Wonde niet heel diep is, de Lippen derzelve zagtjes en gelyk te zamen drukken, en in zodanige vereeninginge met goede Hegtpleiſters (a), Drukdoeken, en bequame Windzelen te zamen houden: of ook, als de Wonde zeer groot en diep is, en men de Pleiſters niet magtig genoeg oordeeld, gelyk in zodanige Wonde, als *Tab.* III. *Fig.* 1. *Lett.* H. vertoond word, moet men een *a Naad* maken, dat is, op een behoorlyke manier te zamen naaien, Plukzel met Wondbalzem, daar na Pleiſters en Drukdoeken daar op leggen, en ze eindelyk verbinden. Daar na zal men de Wonde dagelyks maar eens verbinden, (want dikwils verbinden belet de Heelinge meer dan ze dezelve bevorderd) waar by men de Pleiſter altyd zagtjes moet afnemen, de Etter met een rein doekje of Plukzel afvegen; daar na weder Wondbalzem of Wondoly met Plukzel op de Wonde leggen (b); en dan met Pleiſters en Windzelen de lippen te zamen halen, en weder verbinden, als te vooren is gezegd (M).

a Sutura.

36. De

(M). Het is dienſtig de wonde met Pleiſter te hegten, mits dezelve zo vaſt houden, of kleven, dat ze zig nog door *etter*, *bloed*, *ſweet*, of *warmte* van haare houdende kragt kunnen ontdoen. Deze, welke de *drooge hegtinge* genaamt worden, hebben in de huyt, zenuw, en aangezigts wonden het meeſt plaats. als meede tot het onderſteunen der diepe en zwaare wonden, welke met de Naald gehegt waren, en het uytſcheuren onderworpen zyn. Over deze Hegtinge kan men nazien *C. Solingen* in zyne *Operatien der Chirurgie*, ook *Chariere* over dezelve ſtoffe, welke Schryver boven dien zeer fray van de wonden handelt; maar dewyl de Franſen zeer weinig voor de drooge hegtinge zyn, zo vind men de natte hegtinge by dien Schryver wytlopiger beſchreven.

De Hegtpleiſters moeten, als gezegt is, wel-

(a) *Om Hegtpleiſters te maken is dienſtig* Emplaſtr. ad fractur., *de* Diapalma, *en andere vaſtklevende Pleiſters, insgelyks warme Lym.*

(b) *De Wondbalzem of Wondzalven mogen hier zyn*: Unguent. Digeſtiv. Balſamus Peruvianus, de Copaiva, Tolutanus, de Mecha, *of* Balſamus Arcæi; *item de* Eſſentia Myrrhæ, Aloës, Succini, &c. *De beſte Wond-olyen zyn* Eyer-oly, Terpentyn-oly, Johannis-oly, Balſamus Sulphuris, *en diergelyke.*

36. De Naad, om diergelyke Wonden te zamen te hegten, word beſt gemaakt, als men aan ieder einde een ſterke dubbelde gewaſchte draad door het Oog van eene ſterke kromme Naald (*Tab.* I. *Fig.* O.) ſteekt (N); wanneer men met de eene Naald eerſt de eene zyde der Wonde in het midden van binnen na buiten zodanig doorſteekt, dat de Naald een vinger of duim breed van de Rand der Wonde weder uitgaat: maar met de andere Naald ſteekt men regt tegen over op dezelve Manier door de andere zyde der Wonde. Daar na doet men de Naald van den Draad, en men laat de Wonde van iemand wel te zaamen drukken; neemt beide de einden van den Draad, en knooptze zo aan malkander, dat daar door de Lippen der Wonde weder wel en gelyk aan malkander gebragt worden, en verbindze daar na zo als te vooren gezegd

Hoe de Naad te maken.

welhoudende zyn; dog zo dezelve te droog of te vloeiende waren, zullen ze gemaatigt worden met het daar by doen van de *Venetiaanſe Terbintyn*, of *Bolus*, die dezelve leenig maakt, of haare vloeijing belet. De ſimpele *Diapalma*, wel gekookt, houd zeer wel; dog door toedoen kan men haare vaſthouding vermeerderen. Ziet behalven dezen in de *Pharmacopæa Batheana* een voorſchrift van *Emplaſtr. adhæſivum*, 't welk zeer goed bevonden word.

Dat by ieder verband de Hegtpleiſters zouden los gemaakt of afgenomen moeten worden, is niet alleen onnut, maar ten hoogſten ſchadelyk, dewyl dezelve eens vaſt zittende dikwils zo goed niet weder kunnen gelegt worden, te meer, om dat men gevaar loopt by de afhaling, dat de nieuwe aaneengroejing zoude los geſcheurt worden; derhalven zullen de dunne wiekjes, met balzem beſtreeken zynde, over de hegting worden heengelegt; waarby wel is aan te merken, dat de Hegtpleiſters uyt regtdraats linnen lang genoeg, en als een dubbelde Zwaluweſtaart moeten geſneeden zyn, en niet zo behandelt worden, als by den Auteur *Tab* XI. *Fig.* 12. ddd. is aangeweezen, waar van ik ter behoorlyker plaatze nader mene te ſpreeken, terwyl men deszelfs afbeelding in myn 2. Taf. Afbeeld. 10. kan nazien.

Het getal en de ſoorten van natte hegtinge, als die, welke met de Naald gedaan worden, zyn, de *Tuſſengeknoopte*, *omgewonde*, *gepende*, *pelters*, als ook *Pees-* en *Buyk-hegtingen*.

(N) De Naalden, by den Auteur aangeweezen, zyn in alle gevallen te krom, en weegens haare groote dikte onbequaam. Dezelve heb ik zo veel doenlyk was verandert en verbeetert.

Deze Naalden kan men gevoeglyk maken uyt maatige dikke ſtopnaalden, (en zulx dikker en dunder naar vereiſch van zaaken), welkers punten ontlaten, plat geſlaagen, en alzo haar voorſte eind breed geworden zynde, moet men dezelve in een zeer ſtrakke manier lancetswyze aanſlypen of veilen, en met een bruyneerſtaal gelyk en effen opgladden, waar door men by het ſteeken te gelyk ſnyding maakt, op dat het vordere ligbaam der Naald en draad gemakkelyk door mag glyden; dog op dat de overvloedige kromte ons niet hindere, en evenwel de nodige diepte bereikt worde, zo zet men de punt even krom ſcheppende, om het beſt en gemakkelykſte te werken. Zommige zouden meenen, dat de punten van deze Naalden te week zyn moeſten, om dat dezelve door 't vuur ontlaaten waren; maar neen, dezelve zyn door het ſlaan, vylen, vryven en bruyneeren weder ſtyf geworden, en geeven des te meer veiligheit, dewyl ze niet kunnen breeken, 't welk anders zwaare en moeielyke gevolgen zoude geeven. Ziet deze en andere Naalden onder myne bygevoegde Inſtrumenten *Tab.* II. *Fig.* 1.2.3.4. en 5., welker nut en byzondere hoedanigheden, over de werktuygen, op die Tafel verbeeld, in deszelfs uytlegginge te vinden zyn.

gezegd is. Indien de Wonde zo lang is, dat zodanig een geknoopte Naad niet genoeg geoordeeld word om de Wonde te zamen te houden, dan ſteekt men 'er, eer men den eenen Draad te zamen knoopt, op de voorſchreve manier meer Draaden door, en dat twee, drie, of meer, zo veel als men na de grootheit der Wonde noodig agt, den eene omtrent een duim breed van den ander, en knoopt daar na den een na den ander wel te zamen, dog zo, dat, na dat de Draad met een ſtrik of knoop is te zamen getrokken, men een van de kleinſte Drukdoekjes (*Tab.* II. *Fig.* 22.) op de eerſte knoop legt, en dan nog een dubbelden knoop maakt, om te verhinderen, dat de knoopen niet in de Wonde komen, en ſmerten veroorzaken; 't welk men omtrent alle Naaden behoord in agt te nemen. Dit zy voor eerſt genoeg aangaande de Naaden der Wonden; beneden zal meerder narigt en onderwys daar omtrent volgen (O).

37. *Maar*

(O) Den Auteur meent, dat naar de lengte der wonde veel of weinig hegtingen moeten gelegd worden, bepaalende dezelve in haare tuſſenwydte tot een duymbreet, van 't welke, naar myne gedagten, geen generale regel is op te maken; maar een bequaam Heelmeeſter moet naar de diepte of lengte der wonden een proportioneele wydte en diepte met het ſteeken der Naalden ter zyner verkiezing behouden. Wyders is aan te merken, dat men in kleine wonden de ſteeken van de binnenzyde der wonde niet moet beginnen, en ſchoon de wonde zelf diep doordrong, zo ben ik niet van gevoelen, dat men de ſteek aan de binnenzyde eerſt zal beginnen, dewyl men door behulp van de Naalde-tang de Naald zo wel kan dirigeren, dat zy geen ſtip breet in haare uytkomſt van de regte plaats zal verſcheelen, waar door men dan de Lappery van zo veel Naalden ontgaat, en niet word belemmert door tweemaal te moeten ſteeken, of door het bloeden van de inwendige zyden niet verhindert. Dog in by uytneemende en boovenmaten van den ander wykende wonden, als ook in buykhegtingen, zal men zig eenigermaten naar de wyze van onzen Schryver konnen ſchikken.

Dat de Naalden een vinger- of duymbreed van de lippen der wonden zullen ingaan en uytkoomen, kan niet altyt volgen, en zulx is naar de verſcheidenheit der wonden, haar *plaats*, *diepte*, of *lengte*, ook onderſcheidentlyk te behandelen; en daarom zal men de wydte van een duymbreet tot een kleine pink of minder mogen ſtellen, behalven in groote en diepe wonden, alwaar deze wydte van de ſteek een duymbreet, maar niet meer, van de lippen der wonde moet beginnen en uytkomen.

De knoopen der Draaden zullen altyt op de zyde der wonde geplaatſt worden, te meer in zulke, daar men van den rand der wonde uyt oorzaak der ruymte blyven kan. Het gefutzel met Compresjes zal men gehcel agterlaten, om dat dezelve ongelyke drukking en pyn veroorzaken; dog in de omgewonde hegtinge, daar men de Naalden in de wonden ſteeken laat, kan men met vrugt twee kleine en lange Compreſſen onder de eindons der Naalden brengen, op dat het ſteeken van dezelve moge belet worden, zo als by 't hegten der Haaſenmond nader zal geleerd worden.

Tot het doen van deze tuſſengeknoopte hegtingen behoort men van zo veel Naalden met bewaſchte vloszyde (om het ſnyden voor te komen) voorzien te zyn, eer men 't hegten begint, als men meent ſteecken te zullen doen, om alzo vervolgende en bepaalde ſteeken te doen, de draaden op zyn pas door te haalen, en te laten hangen, tot dat zy alle gedaan zyn, als wanneer men door een knegt de wonde

37. *Maar wanneer 'er iets van het wezen van 't vleeſch was weggeraakt*, dan kan de vereeniging in 't begin nog met Pleiſters, nog door Heg-tinge geſchieden (P), maar de Holligheit moet met nieuw aangegroeid vleeſch met den tyd aangevuld worden; 't welk geſchied, als men de Holligheit met de Wondzalve, of Wondbalzem beſtreeken Plukzel opgevuld hebbende, een Pleiſter en Drukdoek daar op legt, en met een Windzel aanſluyt, en zulks dagelyks herhaald zynde, word de Holligheit eindelyk weder met nieuw vleeſch gevuld. Maar dit nieuwe vleeſch word eigentlyk niet door de Pleiſter, nog Wondbalzem gemaakt, als veele onweetende menen, maar 't zelve komt uit de Natuur door behulp van den *a Omloop* des Bloeds. Des niet tegenſtaande kan de Konſt evenwel de Aangroeijng van 't vleeſch door bequame Geneesmiddelen en een behoorlyke Behandeling veel bevorderen, ook de Verhinderingen wegneemen; en daarom worden die Geneesmiddelen, die tot dat einde dienen, *Vleeſchmakende Geneesmiddelen* genaamd. Zy moeten een balzemagtige kragt hebben, om de Wonden voor Verdervinge te bewaren, en het nieuw aangroejende vleeſch altyd zagt en gedwee te maaken, op dat het door het omloopende Bloed te beter kan uytdyen en aangroejen, gelyk wy diergelyke Balzem kort te vooren beſchreven hebben.

II. Wanneer 'er vleeſch is weggeraakt.

a Circulatie.

Wat Vleeſchmakende Geneesmiddelen zyn.

38. Maar dewyl de *Lugt* aan de Wonden zeer nadeelig is, de vogten doet bederven, en rotten, ook de kleine vaten te zamen drukt, en als uitdroogt, waar door het aangroejen van het vleeſch verhindert word; daarom moet men, zoo veel als mogelyk is, de Wonden voor dezelve bewaren. 't Zelve geſchied 1) als men vaardig in 't verbinden

Hoedanig de Wonden voor de Lugt te bewaren.

de met de vingeren wat doet byeen voegen, om alzo den eenen draat na den anderen te knopen, latende aan de laagſte zyde de meeſte opening, tot ontlaſting der lekkinge en etterſtoffe. De draden moeten met een lopende knoop worden vaſt gemaakt, opdat by de ontſteekinge, die zomtyts opkomt, de draden door de lippen niet ſcheuren, of ten minſten pyn, ontſteeking, koorts, enz. te weeg brengen, dewyl men door deze voorzorge de draden vaardig kan los maken, en by de zwellinge toegeven. De lippen der wonden moeten gelyk, effen en even hoog tegen den ander ſtaan, 't welk in die deelen, die uyteinden of randen hebben, voor al dient in agt genomen te worden; en daarom maakt men de eerſte Naaldſteek, 't zy in de *Ooren*, *Neus*, of *Lippen*, in 't uyteinde, of de rand, op dat dezelve aldaar effen en gelyk mogen uytkomen en aangroejen, zynde het in andere wonden byna even veel, waar men de eerſte ſteek begint, ten ware de wonde door dwarze of kruyswyze ſnydinge, verſcheide hoeken, of punten kwam te maken, als dan moet men alle die punten eerſt aan een hegten. Ziet myne 2. Tafel, *Fig.* 11. a. a. a. a., en daar na de hegtinge b. b. b. b.

(P) Zo door wegſnyding, of kneuzing, en de daar op volgende Etterſcheiding verlies van ſubſtantie in de wonden gevonden word, dan zal men, naar de Ettermaking vermindert, en de wonde van 't gekneuſde gezuyvert is, om grote Lidtekens voor te komen, hegting van pleiſters in 't werk ſtellen, ten einde de zydelyke huyt worde aangevoerd, en dus het Lidteken niet alleen werde verkleint, maar teffens een ſpoediger genezing te wege gebragt.

binden is, en te vooren, eer men de Wonde ontbloot, alles, wat tot een nieuw Verband nodig is, gereed maakt. 2) Als men de Wonde met Wondbalzem en Plukzel wel opvuld. 3) Als men boven op 't Plukzel een *Wondpleiſter* legt, namentlyk het *Empl. Diapalmæ, Stypticum Crollii, Diachylum ſimplex, de Minio, Album coctum, de Lapide calaminari*, enz. dit alles met een Drukdoek bedekt, en eindelyk met een Windzel omwind en vaſthoud.

Hoe eindelyk de Wonde zig vult en ſluit.

39. Wanneer nu onder 't verbinden goede witte, eenkleurige en gebonde Etter begint te voorſchyn te komen, dan houd men dagelyks daar mede aan; droogt by ieder Verband de overvloedige Etter af, 't welk voor al voorzigtig en zagt moet geſchieden, op dat het jonge vleeſch, dat onder de Etter aangroeit, door het ſterk uitdroogen of afvegen mede niet weggenomen worde (gelyk als door onhebbelyk uitvegen geſchied;) en is derhalven onnodig, dat de Etter al te ſchoon weggenomen worde, dewylze mede tot een Balzem verſtrekt die de Aangroejing van 't vleeſch behulpzaam is. En op deze wyze zal de Wonde met nieuw vleeſch aangevuld worden en ſluiten.

III. Hoe een goed Lidteken te weeg te brengen.

40. Als dit geſchied is, *moet het derde Inzigt van den Heelmeeſter zyn, een zuiver en effen Lidteken te weeg te brengen.* Dit geſchied, als hy het nieuwe weeke vleeſch, dat de Wonde opvuld, zoekt uit te drogen, 't welk gedaan word, als men de Wonde maar met droog Plukzel zonder Wondbalzem bedekt, en daar na de Drukdoeken met een Band wat ſtyver aanhaald; of, indien dit niet genoeg was, de Wonde nog te vochtig zynde, dan moet men by 't verbinden opdroogende Poejers, als *Tutia, Lapis calaminaris, Maſtik,* [a] *Colophonium*, &c. in de Wonde ſtroojen, en voorts droog Plukzel daar op leggen, en de Wonde wat vaſt verbinden. Wanneer nu dezelve genoeg gedroogt is, kan men in 't verbinden het Lidteken met beſte Brandewyn afwaſſchen, dewyl dezelve het nieuwe vleeſch doet ſluiten en verſterkt, als mede tot de opdrooginge en vaſtigheit behulpzaam is; waar mede men aanhoud tot dat het Lidteken ter deege uitgedroogd, en de Wonde daar door volkomentlyk geheeld is (Q).

[a] *Terpentyn-harſt.*

Als de Wonden onzuiver Worden.

41. *Maar wanneer een Wonde onzuiver word*, dat is, als in dezelve rot, ſpongieus, zwart, wit, bruin, ſpekagtig, of ſtinkend vleeſch, velletjes, of quade Etter zig bevind, dan moet de Wonde van zodanige

(Q) By enkelde en wel aan een gevoegde wonden zyn wy niet genoodzaakt, op de voorzorge ter huydgroejing zo veel agt te geven, om dat zulx haaſtig en door zig zelfs geſchied; maar by de wonden, waar in door verlies van ſubſtantie de Lidtekens moeten groot worden, en de genezing traag komt te volgen, zal men zig van huydmakende middelen bedienen, waar toe kan te pas komen droog plukzel, dat men ook nat maakt in *Aq. Calcis* met ſpaarzaam *Saccbar. Saturn.* vermengt, zo als te voren ook is geraden het plukzel nat te maken, te droogen, en te ſtampen, om 't in veelerlei gebreken te gebruyken.

ge Onreinigheden gezuiverd worden, dewyl zulks de geneezing zoude beletten; 't welk ten deele door een goed *Digeſtief* geſchied, (dat van Terpentyn, dooyers van Eyeren, en een weinig Honing van Roozen kan bereid worden) maar ten deele, als men ſterker zuivering nodig heeft, door het gebruik van de zogenaamde *Egyptiac-Zalf*, dewelke, of in wat Brandewyn ontdaan, of met *Digeſtivum* vermengd zynde, in de Wonde gebragt word. Insgelyks is hier dienſtig de bruine Zalf van *Wurtz*; of men mengt onder het *Digeſtivum* een weinig *Aloë* en *Myrrhe*, en, indien men 't nog ſterker begeerd te hebben, een weinig *Præcipitatum rubrum*. Het Kalkwater is ook zeer dienſtig om te zuiveren, inzonderheit als men in een pond 20 tot 30 gryn *Mercurius Sublimatus* ontbind, en het met Plukzel daar laauw op legd. Dit Water word als dan *Aqua Phagedænica* genaamd, en in onreine Wonden en Verzweeringen veel gebruikt. Hier mede houd men zo lang aan, tot dat de Wonde wederom zuiver, rood, en al het vervuilde verteerd is. Daar na gebruikt men wederom de *Digeſtiven*, of Wondbalzem, tot dat de Wonde geſlooten is, gelyk te voren is gezegd (R).

42. Maar

(R) Onder deze zeer moeielyke gevallen gebeurt het veelmaals, dat wanneer de wonden tot op maar een klein gedeelte na met huyd bedekt zyn, dat de ontlaſtende ſcherpe ſtoffe de nieuw aangewonnen huyt weder wegknaagt, als of de muyzen dezelve hadden weggegeten, welk voortloopent en hartnekkig gebrek niet alleen door uyterlyke middelen moet worden geſtuit, maar teffens moeten de ſappen door verzagtende en verbeterende middelen worden herſteld, het welk wy aan den Geneesheer opdragen, terwyl wy met zo veel ſpoet, als 't mogelyk is, de euvel geſtelde vaſte deelen doen inkrimpen, of conſumeren, ten einde de affcheiding der vogten door het aanqueken van een vaſter grond en goede inkarnatie op nieuw hervat worde. Hier toe komt vooral te pas het *Aq. Calcis* ℥ij *divini fernel:* ℥ij *m.* waar in wieken nat gemaakt zynde worden aangelegt; dog zo het ſterker behoort te zyn, het *Aq. divini* te vermeerderen, of enkeld te gebruyken; ook beſtrooit men de inknagende plaats met *Pulv. mirrh.* ℥ij. *Merc. præcip. rub.* ℥ß *m.*, waar door men veel goeds te wege brengt: ook maakt men de wieken vogtig in het dunne zalfje van *Ung. fuſc. felic. Wurts.* ℥ß *Tinct. Mirrh.* ℥ß *m.* Als dit quaad nu nog niet is geſtuit, en het voortloopen vermeerdert, dan moet men met nog ſterker middelen ageren. Hier toe bereid men het *Ung. digeſt.* ℥ß *Arſenicum* ℈ij *m.*, 't welk mede met wieken word aangelegt; of men beſtrykt de plaats met *But. Antim.*, ook met *Lap. infernal*, naar bevinding van zaken. Hier mede dan een *Eſcar* gemaakt zynde, doet men dezelve in 't vervolg ſcheiden, om een vaſter grond te verwagten. Maar als dit nog niet voldoenende is, moet men onvermydelyk tot het *brandyzer* overgaan, ten einde men door 't maken van een gebrande korſt het vaſte wezen conſumeert, en dus een goede Etterſcheiding doet volgen. Men moet in dezen toeſtand zig myden van te *veel vettigheden*, dewyl daar door de vezelen en vaten te veel verſlappen, uytzetten en pappig worden, en dus buyten ſtaat maken in te trekken en te drogen, waar door ten minſte al te overvloedig vlees groejende, men gedurig genoodzaakt is het zelve te conſumeren. Om dan in dezen tegennatuurlyken loop van 't ongemak veilig en vaardig de losheit der deelen te verhelpen, zo beſlaat men het ongemak met het volgende afkookzel: ℞. *Muſc. querc. m.* ij. *fol. Balauſt. m.* ß. *Roſar. Rub. m.* i. *Coq. in ſ. q. Vin. Rub. ad* ℥xx *F. fotus.*

Hoe het wilde vleeſch weg te nemen.

42. Maar indien in 't ſluiten van een Wonde zig *overtollig Vleeſch* vertoonde, en over de huit wilde heen groejen, waar door ongelyke en lelyke Lidtekens ontſtaan, dan ſtrykt men 't zelve dagelyks met een ſtuk blaauw *Vitrioolſteen*, tot dat het geheel verteerd, en het nieuwe Vleeſch met de huit gelyk is; of men ſtrooit in deszelfs plaats een weinig *gebrande Aluin*, in de gedaante van een poejer, met *roode Præcipitaat*, gemengd, daar op, en legt 'er dan de Pleiſter op, nevens een vaſte ſluytende Drukdoek, waar na de Wonde met een Windzel ſtyf word toegebonden, op dat daar door het nieuwe Vleeſch wel te zamen gedrukt en hard, het overvloedige met de Huit gelyk, en daar door een effen goed Lidteken gemaakt worde.

Diëet, of regel, dien de Gewonde in eeten en drinken moet onderhouden. *a Diëet.*

43. Ten laatſten is tot het behoorlyk heelen der Wonden nodig, dat men de Patienten een goeden *a Levensregel* voorſchryve, op dat raauw en ſcherpigheden verhinderd, en daar en tegen goed Bloed gemaakt worde, waar door de Heeling der Wonde niet weinig word bevorderd. Ook is 't nodig, dat de Patient aangaande de Lugt, Kamer, Lichaams- en Gemoedsbeweging, Slaapen, Waaken, en diergelyke dingen, die tot een ordentelyke en goede Levenswyze behooren, zig zodanig gedraage, als tot de Heeling der Wonde dienſtigſt is; welke Levenswyze naauw in agt moet genomen worden by ongezonde Verwonden, vermits derzelver Wonden zeer gevaarlyk zyn.

Hoedanig de geſteltheit van de Lugt behoort te zyn.

44. De *Lugt* betreffende, behoord de Patient altyd in een gematigde Plaats of Kamer zyn verblyf te houden, en inzonderheit zig zo wel voor de Koude, als voor al te groote Hette te wagten, waar door anders in Hoofd- en andere zware Wonden groot gevaar kan ontſtaan. Wanneer de Plaats, daar de Patient legt, of 't Weêr wat te vogtig is, moet men het Vertrek verſcheide malen daags met Amber, Wierook, Maſtik, of ander Reukwerk, berooken (S).

Hoedanig zig in 't eeten te gedragen.

45. Aangaande de *Spyzen* behoord zig de Patient in 't byzonder voor het gulzig en veel eeten te wagten, maar in tegendeel altyd in eeten en drinken matig te zyn: daar benevens moet hy ook zodanige Spys gebrui-

(S) De gematigtheit der Lugt, voor zo ver dezelve door ons is te verbeteren, ſpecteert ten principale de onzuiverheit, voor 't welke in Duytsland meer dan hier met reukwerken gezorgt word. Deze roking heeft hare heilzame uytwerking in beſmettelyke, quaaddampige en ſtinkende plaatzen, vooral alwaar vele Lyderen als opgehoopt by den ander geplaatſt zyn, waar door die plaatzen zodanig tot der Lyders nadeel konnen geſteld worden, dat zelfs brandende en beſmettelyke gevolgen daar uyt konnen ontſtaan. Hierom pryzen wy de voorzorge van onzen Heer Schryver, mits men in publique en uytgeſtrekte plaatzen, om de koſtbaarheit te vermyden, naar onze gewoonten in Leger- en ander Hoſpitalen de roking enkelyk met Geneverbeſſen volbrengt: en vooral wanneer wy op de goede reiniging, zo van de Lyders, als haare plaats, wel agt ſlaan, zo zullen veele quaade gevolgen verhoed worden.

gebruiken, die zagt en gemakkelyk te verteeren is; ook geen byzondere ſcherpigheit by zig heeft, op dat daar door een zagte *a Gyl* en gematigd Bloed gemaakt worde. Derhalven kan men hem alderlei ſpyze, die geen ſcherpen of ſterken ſmaak heeft, toeſtaan: namentlyk onderſcheide ſoorten van ſoppen, als van Gerſt, Haver, Ryſt, Manna, Hemelhoning, Scorzoneerwortelen, Latuw, Andyviën, Cichorywortelen, Spargies, en Aartiſokken, ook ſoppen van Kalfsvleeſch, Lamsvleeſch, Hoenders en Kapoenen; dunne Bierſoppen, met een dooyer van een Ei daar in geroert; voorts Vrugten, inzonderheit gekookte Appelen, Pruimen, Prumellen; nevens fyn Moes, ter dege week gekookt, namentlyk Spinagie, Hop, Kampernoelje, Latuw, en al wat even te vooren van Moes gemeld is. *Sterke Menſchen*, namentlyk Soldaten, Boeren, en diergelyke, die zig met deze zagte ſpyze niet zouden vergenoegen, en groote Eetluſt hebben, kan, inzonderheit wanneer de Wonden niet zeer gevaarlyk, en geen zwaare Toevallen voorhanden zyn, benevens de gemelde ſpyzen, ook een weinig vleeſch toegeſtaan worden. Maar als 'er Wondkoortzen, of andere zwaare Toevallen toegeſlagen zyn, moeten de Patienten zig geheel voor vleeſch en alle andere ſpyzen, die zwaar te verteeren zyn, wagten. In 't algemeen moet, wat de *ſpyzen* betreft, gemyd worden 1) *al wat ſcherp is*, dewyl daar door de Beweging van 't Bloed ontſtooken word, waar door ligtelyk bloeden, Ontſtekingen, en Wondkoortzen verwekt worden: waarom men zig van alle Speceryen, inzonderheit in hete Natuuren, van Moſtaard, Peeper, Mierixwortel, Uyen, en alle andere diergelyke ſcherpe dingen, moet onthouden. 2) *Al wat zwaar te verteeren is*, en dik Bloed maakt, namentlyk al het geen vet is, als Spek, Varkensvleeſen, Ganſen, oud Rundvleeſch, gerookt en gezouten Vleeſch, oude taaie Vis, alle Peulvrugten, Erweten, Boonen, en diergelyke dingen.

a Clylus.

46. *Tot dagelyks drinken* zyn hete of ſterke Dranken, namentlyk, Wyn, Brandewyn, Mom, Meê, *Aquavitæ*, en diergelyke, zeer ſchadelyk; maar dunne en lugtige Dranken zyn de beſte, waar omtrent evenwel op de gewoonte van den Patient moet gelet worden. By voorbeeld, wanneer Hy gewoon is water te drinken, dan laat men hem zyn gewoonen Drank, of Water met Brood gekookt, gebruiken; of men kookt hem een Gerſtendrank, die met een weinig zoet Hout, Anys, of Venkel, of een aangenaam Syroopje ſmakelyk word gemaakt. Maar indien de Patient het Water niet wel konde verdragen, dan diend hy, zwaar gewond zynde, geen ſterk, maar dun of ligt Bier, dog niet zuur, nog te vars en te drabbig zynde, te drinken. Maar in zeer gevaarlyke Wonden, en als de Patient ongezond van natuur is, en quade ſappen heeft, dan zal men dienſtige *Wonddranken* aan hem voorſchryven, om het qualyk geſtelde Bloed te verbeteren.

Wat voor Drank dienſtig is.

47. De

Van de Ruſt en Beweginge; Waken en Slapen.

47. De *Ruſt* is den Gewonden veel nuttelyker als de Beweging: zy moeten zig derhalven, zoo veel als mogelyk is, ſtil houden, inzonderheit zo lang 'er nog eenig Gevaar te vreezen is: want veelen hebben door al te ſterke *Beweging*, als met op een Wagen of te Paard te ryden, door loopen, danſſen, ſterk gaan, enz. zig groot gevaar, of wel zelfs de Dood over den hals gehaalt. Ook is het al te veel *waken* zeer nadeelig; en daarom, als de Patienten niet konnen ſlapen, mag men zulks wel door zagte Slaapmiddelen tragten te weeg te brengen, waar toe men een halve, tot een heele once *Syroop van witte Slaapbollen*, in Wollekruids- of Kriekewater, of in een *a Zaatmelk* kan geven, dewyl een zagte Slaap tot het ſchielyker heelen der Wonden zeer veel toebrengt. Wanneer dit Slaapmiddel niet ſterk genoeg mogt zyn, dan kan zo veel *Theriak* of *Mitridaat*, als 'er op de Punt van een Mes kan leggen, of een grein *Opium* in een diergelyk Water gegeven worden.

a Emulſio.

Open lyf te houden is nodig.

48. *Men moet zoo veel als 't mogelyk is open lyf houden*, inzonderheit by de Hoofdwonden, dewyl door verſtoppinge Hette, Hoofdpyn, en andere quade Toevallen veroorzaakt worden. Evenwel moet men geen ſterke Buikzuiverende Middelen geven, dewyl de Patienten daar door te veel verzwakt, en andere Qualen konnen veroorzaakt worden; maar men moet den Afgang op een zagte Manier zoeken te behouden, of te verwekken, 't welk geſchied, als men den Patient beveeld iets meer als naar gewoonte te drinken, waar toe ook de Coffie en Thee zeer dienſtig zyn. Ook moeten zy bywylen zagte ſpyzen gebruiken, namentlyk Pruimen en Prumellen, en daar benevens van deszelfs Afkookzel rykelyk drinken. Ook zyn Appelen, met kleine Rozynen gekookt, Spenagie, wit Bier, met Zuiker en dooyers van Eyeren gemengt, warm gedronken, en diergelyke dingen, daar toe zeer dienſtig. In 't tegendeel moeten zy zig van drooge ſpyzen, namentlyk droog brood, en diergelyke dingen, onthouden. Indien zulks nog niet genoeg was, dan moet men den Lyder een verzagtende Kliſteer, of Zetpillen laten gebruiken; of men kan hem ook een of twee oncen van de beſte Manna, naar dat de Patient ſterk is, in een warm ſop geſmolten zynde, ingeven, of van de *Magneſia* ʒij., of een once van het *Sal Catharticus*. Maar van ſterker Buikzuiverende Middelen moet men zig onthouden.

Van de Gemoedsbewegingen.

49. Van de *Gemoedsbewegingen*, als Toorn, Schrik, Droefheid, Bekommeringe, Zorgen, Boekoeffeningen, Overpeinzingen, en voor al het Byſlaapen, moet men zig tragten te onthouden; maar in 't tegendeel zo veel mogelyk is luſtig en vrolyk zyn.

Welke inwendige Geneesmiddelen

50. By *zware Wonden*, en als de Patienten van een quade geſteltheit zyn, heeft men ook *inwendige Geneesmiddelen* noodig, waar door men de Heeling kan bevorderen, en het geen dezelve heeft belet

belet wegnemen. Daar onder zyn de *Wonddranken* wel de voornaamſte dewelke men na de geſteltheit van den Lyder, en de Toevallen het vereiſchen, moet toebereiden; want een en het zelve is voor alle naturen en in alle Gelegentheden, gelyk onervarene Heelmeeſters of Baardſchrapers doen, die alle Gewonden eenderlei Middelen ingeven, ganſch niet dienſtig. Maar als de Lyder van een koude en ſlymagtige Natuur, bleek en gezwollen is, ('t welk dik en lymig Bloed te kennen geeft) dan moeten de Wonddranken van Bloed verdunnende en ontbindende Kruiden worden gemaakt, als van de *Radices 5. aperientes*, *Rad. Caryophyllat. Fœnicul. Gramin.* enz. *Herb. Janicul. Alchimill. Agrimon. Betonic. Veronic. Vincæ per vinc. Virg. Aureæ*, *Sophiæ Chirurgorum*, *Semen Aniſi*, *Fœnicul. Dauci*, enz. waar van men na zyn goeddunken eenige neemt, te zamen omtrent twee tot drie Hand vol uitmakende, en kookt dezelve in omtrent drie mengelen Water een half quartier uurs; en door een Doek uitgedrukt zynde, mengt men een bequaam Syroop daar onder, namentlyk: *Syrupus flor. Tunic. Betonic. Capillor.* ♀ *Rad. 5. aperient. de Cinamom.*, enz. zo veel als genoeg is om een aangenaamen ſmaak te maken. Van dezen drank laat men den Patient dagelyks drie tot viermaal twee Wynkelkjes of Theekopjes vol, warm, of een weinig laauw, drinken; ook kan de Patient de Kruiden, als Thee toebereid, drinken en gebruiken. te gebruiken.

51. *Den Gewonden, die dun, vlug en ſcherp Bloed hebben*, is zo een Wonddrank zeer dienſtig, die uyt taaie of *a lymagtige* Middelen beſtaat; namentlyk de *Radix Symphyt. Lyquirit. Polypod. Scorzoner. Salſaparill. Herb. Malv. Althææ*, *Verbaſc. Parietar. Mercurial. Flor. Malv. Althææ Verbaſc.* Dadelen, Vygen, Jujuben, of Borſtbeſſen, waar van met water, als te vooren is gezegd, een Drank gekookt word, die, als men wil, en de Patient van de Zoetigheit niet afkeerig is, met *Syrup. Alth. de Symphyt. Fernel. Liquirit.* of *Papaveris* kan zoet gemaakt, en op de voorgemelde wyze verſcheide maalen 's daags gebruikt worden. Als de Verwonde over *groote Pyn* der Wonden klaagt, en niet *kan ſlaapen*, mag 'er wel een once wit Slaapzaad in de Drank gekookt worden. Wonddranken tegen ſcherp dun Bloed. *a Mucilaginoſa.*

52. Als de Patient *te veel Zuur by zig heeft*, dan kan men hem dagelyks twee of driemaal twee Punten van een Mes vol Kreeftsoogen, bereide Paarlemoer, Schelpen, of andere diergelyke *b Zuur temperende* Dranken laten drinken. Maar wanneer de Patient *inwendige Hette gevoeld*, en een radde Pols heeft, 't welk men een Wond-koorts pleegt te noemen, dan is voor hem dienſtig 1) een *Decoct. Hord.*, met Syroop van Citroenen, of van Aalbeſſen ſmakelyk gemaakt, waar in men ook wat Tamarinde naar zyn goeddunken kan kooken. 2) Het voorgemelde Poejer met een weinig Salpeter vermengt. 3) Ook dikwils een Aderlating, inzonderheit als de Patient jong, Bloedryk, de Geneesmiddelen tegen 't Zuur en de Hette. *b Abſorbentia.*

Pols ſterk, en de Hette groot is: maar waar over de Heelmeeſter aan den Geneesheer, indien Hy te bekomen is, de ordonnantie moet overlaten (T). Anderzints, als den Gewonde geen quade Toevallen overkomen, en hy voor 't overige gezond is, dan is een *Decoct. Hord.* of dun Bier tot de dagelykſe Drank, gelyk boven reeds is gezegd, het beſt. Op dezelve Manier, als van §. 43. tot hier toe is aangewezen, moet men de Patienten, na allerlei zwaare Konſtbewerkingen, namentlyk Trepaneeren, Steenſnyden, na 't afzetten van Leden en Uitwaſſen, en diergelyken, in eeten, drinken en levensordre houden: waar op wy ons dan in 't vervolg menigmaal zullen beroepen.

(T) Geen bequaam Heelmeeſter moet zig met de Medicinale practyk ophouden, wanneer een Geneesheer te bekomen is, op dat hy zig geen vyandſchap of ſchande op den hals hale, ten ware hy afgezondert zynde, en geen Geneesheer was te bekomen, dan zal hy zyne goede dienſten ten nutte van den Lyder pligtshalven aanwenden.

HET II. HOOFDSTUK.

VAN DE

TOEVALLEN DER WONDEN;

En eerſtelyk

Van het ſterk Bloeden derzelver.

1.

Van de Middelen om het bloeden der Wonden te ſtempen.

HEt ſterk bloeden der Wonden ontſtaat uit de gequetſte Aderen, en inzonderheid der Slagaderen; en hoe grooter de gequetſte Aderen zyn, zo veel te ſterker en gevaarlyker is het bloeden, waar door de Gewonde zyne kragten ſchielyk verlieſt, in Flaauwtens valt, en eindelyk ſterft, als men 't niet by tyds ſtempt. Derhalven, dewyl het bloeden het gevaarlykſte Toeval omtrent de Wonden is, behoord een Heelmeeſter van het Bloepſtempen bequame kennis en handeling te hebben; dog waar omtrent evenwel is aan te merken, dat wanneer de Bloeding niet heftig of ſterk is, men het Bloed, vooral in bloedryke, toornige, of dronkene menſchen, niet ten eerſten moet ſtempen, maar een wyltje, als het de krachten van den Gewon-

Gewonde toelaten, laaten loopen, waar door, zo wel als door een Aderlatinge, de al te groote ontſtekingen en wondkoortzen verhoed worden (V).

2. *De Manieren om het Bloed te ſtempen zyn veelderlei:* want als 'er geen groote Aderen gequetſt zyn, kan men het bloeden menigmaal alleen met ſterk gevuld en te zamen gedraaid *droog Plukzel*, of linne Lapjes, welke laatſte eenige voor beter houden dan het eerſte, ſtempen, als men daar dikke Drukdoeken op legt, de Wonde met Windzelen vaſt verbind, en door de Hand van een knegt wel laat digt houden; want dit digt houden en een goed ſtevig Verband werken omtrent het Bloedſtempen menigmaal zo veel uit, dat men geen ſterker Bloedſtempende Middelen nodig heeft (W). 1. Met Plukzel.

3. *Ten tweeden*, als 'er een heftige Bloedſtorting is, en de voorbeſchreven Manier niet voldoed, moet men *a Bloedſtempende* Middelen te gelyk gebruiken, waar van de *Boviſt* een der beſte is. Deze moet men ter deege in de Wonde ſtoppen, en dezelve daar mede opvullen; daar na Drukdoeken, of *Compreſſen*, daar op leggen, en eindelyk, als te vooren gezegt is, de Wonde met Windzelen wel aanhalen. Tot de adſtringerende of bloedſtempende Middelen behoord ook inzonderheit *b de ſterkſte overgehaalde Brandewyn*, waar mede de Wonde wel moet uitgewaſſchen, en als dan met Plukſel of Linne lapjes gevult worden, moetende de *Compreſſen* met dezelve wel nat gemaakt, vervolgens daar op gelegt, en ſtevig toegebonden worden, wanneer het bloeden wel haaſt 2. Met Bloedſtempende Middelen. *a Adſtringentia, Stiptica.* *b Alcohol vini.*

(V) Kleine bloedſtortingen ſchynen op 't oog zeer groot; want alzo het bloed gemeenlyk in doeken ontfangen word, verwen 4, 6, 8, of 10 oncen bloed veele ſerveten en beddelakens met bloed, 't welk evenwel weinig of geen ongemak, ten ware in ſwakke lieden, kan baren. Niettemin moet men, zo by bloedryke, als toornige of dronkene Lieden, zo haaſt doenlyk zal zyn, het bloeden ſtempen, uyt vreze, dat een nieuwe bloedinge, die ons konde overkomen, en wy daar niet haaſtig genoeg by zynde, op de voorgaande, die door onze toelating eenigen tyd had geduurt, aan den Lyder ſchadelyke gevolgen zoude konnen te weeg brengen. Dog zo de Lyder niet genoeg gebloed had, om deszelfs toevallen te verhinderen, zo kan ligtelyk een Ader geopent worden.

(W) Het bloeden met plukzel te ſtempen is de eerſte en beſte manier, mits met 't plukzel van uytgeraafelt Linnen, van zagte of wollige linne ſtoffe, of gepreparéerd plukzel tegen bloedſtemping, tot op den grond der wonde gevuld word, of ten minſten tot aan de opening der gequetſte vaten, ten einde dezelve worden toegehouden, het plukzel daar alleen aankleve, en het daar zynde bloed in zig zuyge, om als het bequaamſte *Stipticum* te doen dienen. De Franſen hebben in gebruik tot het vullen van bloedende wonden zagt Linnen, het welk zy aan kleine ſtukjes, ter groote van een nagel van een pink, knippen. Wyders moet een bequaam Heelmeeſter wel agt ſlaan, dat zyn verband niet te ſtyf worde aangehaald, op dat hy de onder of naaſt leggende deelen haren toevloed van ſappen niet beneme, en daar door verſterving te wege brenge, 't welk wy tot ons leedweezen te veel hebben zien gebeuren.

a Spiritus of Oleum Terebinthinæ. haaſt zal ophouden. Ook is de *a Geeſt* of de beſte *Terpentyn-oly* (a) als mede het *Liquor Stipticus* van WEBER, of LEMERY, op dezelve wyze als de ſterkſte overgehaalde Brandewyn gebruikt, zeer dienſtig (X). Maar andere bedienen zig liever van *bloedſtempende Poejers*, als: *Bolus Armen. Lapis Hæmatites, Sanguis Dracon. Crocus Martis adſtringens, Terra Japonica,* Aloë,

(X) De bloed ſtillende middelen vereiſchen drie byzondere hoedanigheden, als *plakkende*, *zamentrekkende*, en *knagende*, waar meede zy voldoenende, 't zy ieder op zig zelf, of met den ander te zamen genomen, goede dienſten doen. Maar dewyl zig zo vele byzondere hoedanigheden zo ten opzigte der ſimpele als zamengeſtelde *Stiptica* opdoen, die hier niet paſſen opgehaald te worden, zo zullen wy enkelyk haren gelukkigen uytſlag voorſtellen. Daar onder munt nu voor anderen uit het gebruyk der *Ol. Terebinthinæ*, op zig zelf of met *Alcob. vini* vermengt, vooral wanneer de wonden door gene andere dan vloeibare *Stiptica* bereikt, of *gecomprimeert* konnen worden; en dewyl de geleerde JOUNG daar van zo voldoenend heeft gehandeld, zo is enkelyk onze pligt de kragt van dit groote middel door veelvuldige ondervindinge met waarheit te beveſtigen. Schoon nu het zelve als een *Cauſticum* kan worden aangemerkt; zo zal de Heelmeeſter (het ſpaarzaam gebruykende) niet vrezen, om reden, dat het de vrind is van *zenuw*, *pees*- en *vliesagtige partyen*, en deszelfs gemaakte *Eſcar* valt niet af, of laat onder zig een vaſte Incarnatie, en zelfs, zo men het verband (zo als billyk is) lang genoeg laat leggen, een goede *Cicatrix* na. In diepgaande wonden, die niet in de borſt of onderbuyk doorgaan, kan men het door inſpuytinge binnen voeren. In vlakke of zigtbare wonden, indien het, kout gebruykt, de vereiſchte dienſten niet voldede, zo behoord men het zelve kokend met wieken in een tangetje gevat te gebruyken, waar door ik in een dodelyke toeſtand, daar geene *Stiptica* nog *Brandyzers* des Lyders leven konden behouden, een gelukkige en haaſtige geneezing zag volgen. Omtrent het gebruyk is waar te nemen, dat men de daar in nat gemaakte wieken niet meer Olie in zig laat bevatten, als wel tot de dekking van het open vat of vaten nodig is, om dat, zo die te nat waren, de *Ol. Tereb.* over de naaſt leggende deelen ſtort, waar door grooter en verder ineeting word veroorzaakt, als nodig is, zo als wy tot ons leetwezen in verſcheide gevallen by onbedagte hebben zien gebeuren.

Onder de *liquide* ſtempmiddelen, die ieder naar zyn genoegen te zamen ſtelt, vinde ik de *Vitriolique* niet van de minſte, waar van ik onder het bewind van den uytmuutenden Chirurgyn Generaal, den Heer B. COCQ, in zwaarwigtige zaaken gedurende veele belegeringen en veldſlagen in den voorgaanden oorlog door het eenvoudige *Vitriol. Cyprin.* ℥ij *Alum. crud.* ℥j. het welk men met zo veel water begiet, dat het byna kan ſmelten, met groot voordeel de zwaarſte bloedinge heb geſtild. Kan men by diepgaande wonden de opening van 't vat niet bereiken, nog door het *dilateren* ontdekken, zo brengt men in de wonde een knoop of glad ſtuk *Vitrioli Cyperi*, 't welk in de wonde ſmeltende zeer dikwils onze intentie voldoet; welke manier by de Franſe Heelmeeſters zeer gebruykelyk is.

Zommige nemen ſterk *Sublimaat* water, waar in 't plukzel nat gemaakt en gedroogt zynde, de wonde daar mede word gevult, maar dit komt my te ſterk voor. CHOMEL, *pag.* 474. pryſt het poeder, dat men in de *Fungus Rotundus orbicularis* vind, met wit van een Ey gemengt, zeer aan.

Uit deze en andere Poejerſtoffen, welke by onzen Heer Schryver zyn aangehaald, kan men een *Pulv. adſtringens* te zamen ſtellen, het welk men, beneffens andere *Stiptica*, zonder verzuim by ſchielyke voorvallen in een doos exact moet byeen en gereet houden, als:

℞.

(a) *Van deszelfs kragt om 't bloed te ſtempen heeft een Engelsman, genaamd* JOUNG, *in zyne Taal een byzondere Verhandeling geſchreven.*

Aloë, en Maſtix, Granaatſchillen, Aluin, *Saccharum Saturni*, *Terra Vitrioli dulcis*, *a Pleiſter*, gedroogde Kalfslever, enz. waar van men na zyn goeddunken een poejer kan maken, 't welk rykelyk in de Wonde moet worden geſtrooit, als mede onder het Plukzel gemengt, daar men de Wonde mede moet opvullen, en dezelve eindelyk ſtévig verbinden.

a Gypſum.

4. *Ten derden*, als 'er nog grooter Aderen open zyn, pleegt men *b bytende Middelen* te gebruiken, dewelke ſterk te zaamen trekken, waar onder de Vitriool, voornamentlyk de blaauwe, het zekerſte en gebruikelykſte is, die men wat grof geſtampt, in Boomwolle of Plukzel gewonden, en tot de vorm van een knoop gemaakt, op het open vat ſtyf drukt, en daar toe boven op of met Boviſt, of met kleine Lapjes, of ook met Drukdoeken ſterk aandrukt, en eindelyk met Windzelen alles vaſt te zamen trekt. Sterker Bytmiddelen, als *Merc. Sublimatus*, *Lapis Cauſticus*, *Spiritus Vitrioli*, en diergelyke, veroorzaken ligtelyk quade Toevallen (Y).

3. Met bytende Middelen.

b Corroſiva.

5. *Ten vierden*, als de voorgemelde Geneesmiddelen het Bloed niet konnen wederhouden, en een Slagader omtrent de helft was doorgeſneden, dan helpt dikwils, dat men dezelve geheel affnyd, dewyl zy zig onder het Vleeſch en de Huit kan te rug trekken, en daar na door de voornoemde Middelen zo veel te ligter geſtopt worden, 't welk inzonderheit in de *c Slaap-aderen*, en *d Scheenbeens-aderen*, als mede in de *e Aderen tuſſchen de Ellepypen*, plaats heeft (Z).

4. Door afſnyding der Arterie.

c Venæ temporales.

d Venæ tibiales.

e Venæ cubitales.

6. *Ten vyfden*, als door de voorgemelde Middelen het Bloed zig niet wil laten ſtempen, dan zyn 'er dikwils *f gloejende Schroeiyzers* nodig, daar men de opene Aderen mede toeſchroeit, waar door dezelve een *g Korſt* krygen, en het bloeden menigmaal in een oogenblik ophoud

5. Met Schroeiyzers.

f Cauteria.

g Eſcar.

℞. Farin. volut.
lini aa ℥ij.
Sang. drac.
Bol. armen. aa ℥ij.
Colophon. ℥iv.
Colcot. Vitriol.
Lap. Hæmatit. aa ℥iij.
Vitriol. Cyper. ℥ij.
M. F. Pulv.

Van dit mengzel neemt men zo veel als nodig is, om met geſlagen wit van Eyeren een dikke pap te formeren, waar mede men wieken beſtrykt, om het bloedende deel te dekken.

(Y) Omtrent het gebruyk der ſterke bytmiddelen moet men zig voorzigtig gedragen, om dat haare onbepaalde knaging veelmaals onnoemelyke toevallen op principale deelen kan te wege brengen; om welke reeden men deszelfs vermogen en de tederheit der partyen, waar aan die gelegt worden, wel moet onderſcheiden.

(Z) Dit voortreffelyk doen moeten wy ten hoogſten aanraaden in zulke gevallen, waar het drukken op het bloedvat niet kan geſchieden, zo als by die vaten gebeurt, welke tuſſen beenderen geplaatſt zyn; dog tot deze uytvoer word voor al een bedreve, kundige en ſtoute hand vereiſcht, ten einde men de gewigtige en naaſt leggende deelen myde, en haar gebruyk niet verhindere.

houd. Daar is in de uitwendige Deelen naauwlyks een Wonde, wiens Bloeding men met een gloejend Schroeiyzer niet zoude konnen ſtempen. Maar men moet ten minſten altyd twee zulke gloejende Schroeiyzers by de hand hebben, op dat, als het eene geen genoegzame werking doed, of te ſchielyk koud word, men het andere aanſtonts kan gebruiken. Daar zyn 'er van verſcheide gedaante en grootte, naar het onderſcheid van de Plaats, daar ze toe moeten gebruikt worden, en wy hebben van dezelve *Tab. III. fig.* 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15. agterhande ſoort tot voorbeelden opgegeven, waar uit men de bequaamſte kan kiezen, hoewel het kan gebeuren, dat men nog andere, zo van grootte als gedaante, kan nodig hebben. Men kan 'er naar zyn believen houte Hegte, van zodanige gedaante, als men zal goedvinden, aan maken, om ze wel ter dege te konnen houden. Men gebruikt de Brandyzers niet alleen om het bloeden te ſtempen, maar ook in andere Toevallen, waar van op een andere plaats zal geſproken worden. Omtrent de Schroeiyzers doen zig tweederlei zwarigheden op, naméntlyk 1) dat de Patienten al te vreesagtig voor dezelve zyn, en eenigen die de Heelmeeſters, die dezelve gebruiken, voor wreed uitſchelden; daar tog de ſmerten niet zo groot zyn, als men zig verbeeld, en maar een zeer korten tyd duuren; zelfs weet de Lyder dikwils niet eens, dat men ze al gebruikt heeft. 2) Dat de Korſt gemeenlyk na den tweeden of derden dag afvalt, en de Wonde als dan ligt weder begint te bloeden. Maar dit gebeurt evenwel ſelden in kleine, maar alleen in de allergrootſte Aderen. Derhalven, als men met een Schroeiyzer het bloeden geſtuit heeft, moet men voor eerſt wel zorg dragen, dat men met het verbinden van de Wonde zeer zagt en voorzigtig te werk gaa, op dat men de geſloote Ader niet weder opſcheure; ten tweeden moet men in agt nemen, dat men altyd by het verbinden weeder Schroeiyzer gereed hebbe, op dat, als het gebeurde, dat 'er een nieuwe Bleedſtorting ontſtond, men die aanſtonts weder kan doen ophouden; 't welk tot den veertienden dag is in agt te nemen, dewyl na dien tyd het gevaar van 't bloeden over is. Wanneer de *a Schinkel-* of *b Arm-Slagader* gequetſt is, durft men zig op het Schroeiyzer byna niet verlaten, dewyl in deze de groote Aanperſſing en ſterke Beweging van 't Bloed de Korſt zeer ligt afſtoot, en het bloeden van nieuw veroorzaakt. Maar in kleinder Slagaderen heeft men daar voor niet te vreezen.

a Arteria Cruralis.
b Arteria Brachialis.

6. Met binden.

7. De zesde manier om het Bloed te ſtempen is *het binden*, 't welk omtrent de aldergrootſte gequetſte Aderen, ook inzonderheit by het afzetten der Leden, omtrent de *Scheen-* en *Arm-Slagader*, het alderzeekerſte is. Het geſchied door middel van een kromme Naald, waar in een gewaſchte ſterke Draad moet zyn, die onder de gequetſte Ader doorgeſtooken, en alzo rondom dezelve gewonden word.

Daar

Daar na bind men met den Draad de bloedende Ader zo digt toe, dat 'er niets meer kan uit loopen (A).

8. *Ten zevenden* zyn 'er ook bequame Werktuigen uitgevonden, en eenigen hebben al ſedert een geruimen tyd een yzeren Ring met een Schroef in 't gebruik gehad, dien ze om het gewonde Lid leggen, en, na dat de Wonde met Plukzel en *Compreſſen* ter deege is opgevuld, met behulp van de Schroef al het geen op de Wonde gelegt was wel te zamen in een ſchroeven, en daar door de Aderen zodanig perſſen, dat het Bloed ſtil ſtaat. Op deze manier heeft men de Wonde zo lang geſlooten gehouden, tot dat men meende, dat 'er geen bloeden meer zoude te vreezen zyn. Maar dewyl deze Ring alleen om een Arm of Been konde gebruikt worden, daarom is 'er nog een tot dat einde bequamer Werktuig uitgevonden, 't welk in de quetzing van de Slagaderen rondom 't Hoofd, als mede in de Halswonden om den Hals kan gelegt worden. 't Zelve beſtaat, gelyk als *Tab.* IV. *Fig.* 1. is afgebeeld, uit een ſtuk Metaal van ruim een Hand breed, A. A. waar in een ſterke Schroef, B. B., en daar onder een rond Plaatje van een Duim breed, C., 't welk, na dat de Wonde met Plukzel en *Compreſſen* voorzien is, op dezelve word aangezet. Aan beide de einden van het Metaal zyn twee ledere Riemen, van gelyke breedte, genaaid, D. D., en aan deze twee ſterke Snoeren, of Banden, E. E. Dit Werktuig word door deze Snoeren om de lydende Deelen vaſt gebonden, dat het Plaatje C. regt op de Wonde komt; en als dit vaſt omge-

7. Met byzondere Werktuigen.

(A) Dit binden der Slagader word *onderſcheppen* genaamt. Men gebruykt daar toe een kromme en ſnydende Naald, 2 à 3 duym lang, welke met vlos- of ſlap gedrayde ſtikzyde, op dat ze niet te veel ſnyde, maar alleen drukke, voorzien word. Men ſteekt maar een enkelde ſteek onder door, of om het vat, om door de toehaling en toeknoping het zelve te wurgen, en niet, volgens onzen Heer Schryver zyne uytdrukking dat men het daar om drayt, en dan toebind. Men draagt zorg, dat geen zenuwen, die gemeenlyk de Slagaderen verſellen, gevat worden; evenwel zo, dat nog eenig vleeſch of naaſt leggende vliezen geraakt worden, op dat door de weinige ſtoffe, die men beneffens de Slagader vat, het afglyden van den Draad belet worde. Men bind den draad met een dubbelden doorſlag, waar op een dotje plukzel, in *Aq. Stiptica* nat gemaakt, gelegt zynde, met een tweede knoop daar op beveſtigt word. Voorts ſnyd men het vat af. Maar wanneer deze onderſchepping by de afgezette Ledematen gedaan word, vat men gemeenlyk die zware vaten met een Arterie tang, (welkers figuur op onze *tweede Plaat*, *Afbeelding* 13. te zien is) op dat men meer vaſtigheit in dat zo nodig als omzigtig werk moge vinden: daar na vaart men in twee halve touren om het vat, om dat met een ſteek het zelve niet kan omſlagen worden, waar van wy nader by de verhandelinge van de afzettinge der Ledematen zullen ſpreeken.

Buyten deze manieren onderſchept men ook de vaten met ſtompe Werktuygen, zo als wy by de *I Plaat*, *Afb.* 8, hebben aangetoont, waar door geen ſnyding of ſteking in de naaſtleggende deelen kan gebeuren. Dit Werktuyg dient meeſt in de los voor ons oog leggende en niet afgeſnedene vaten, zo als wel inzonderheit blykt by het onderſcheppen der *Vaſa Spermatica*, waar van duydelyker by de Operatie der *Caſtratio* zal geleert worden.

omgebonden is, dan ſchroeft men de Schroef zo lang tegen de Wonde aan, tot dat het Bloed geſtempt is, en men laat het daarna 24. uuren, en langer, als men het nodig oordeelt, zitten. Maar als ondertuſſchen de Banden eenigzints rekten, dan kan men van tyd tot tyd de Schroef een weinig meer toeſchroeven, op dat de Aderen altyd wel zouden te zamen gedrukt zyn, en zig weder mogen ſluiten (B).

8. Van 't gebruik van het *Tournequet*.

9. *Eindelyk* behoord ook tot de Bloedſtempende Werktuigen 't geen de Franſen een *Tournequet* noemen, waar van men zig niet alleen in 't af-

(B) Dat de uytgevondene Ringen tot *comprimeren* in de meeſte gevallen onbequaam en gevaarlyk zyn, leerd de ondervinding, en ik meene niemant te benadeelen met in 't algemeen te zeggen, dat ik zeer dikwils verſterving der deelen door deszelfs aanleg en verkeerde drukkinge heb zien gebeuren, om dat zy het gezonde zo wel als het beledigde deel prangen, en de gehele doorſtraling benemen; behalven dat deze Ringen om haar ſtyfheit om alle deelen niet paſſien, of zig ſchikken.

Om dan met gelykrediger drukkinge te arbeiden, en de opening van 't vat net te beklemmen, zo komt my het afgebeelde Werktuyg van onzen Schryver niet ongevoeglyk voor, behalven dat de twee Banden of Riemen D. D. maar tot een, en in lengte moeten vermeerdert zyn, welke als dan aan de eene zyde A. vaſt geklonken, of genayt zynde, om het deel word heen gevoerd, om met de gaten, die in de Riem zyn, op een knopje, dat aan de andere zyde van 't koper plaatje A* geklonken is, vaſt te maken, maar zo, als by onze 9 en 12. *Afbeelding* op de 2 *Plaat* vertoont word; by welke nuttelyke Werktuygen men kan voegen een ſtuk van een zwaare Horlogieveer (met zagte ſtof overtogen) ter lengte van 3. 5. à 6. duymen, uyt welkers einde 4, puntjes voortkomen, om by de klemming van de Riem vaſt te konnen blyven. Deze veer legt men aan de tegen over ſtaande zyde der wonde tegen het Lid aan, waar over men als dan den Riem voert, en aan de Knopen der kopere Plaat vaſt maakt. Hier door ſtaat de Riem breet uyt, en het Lid word in gene maniere kringswys omvat, maar ontfangt door de Schroef alleen drukking op het bloedende vat, en leuning door de Veer op de tegen over ſtaande zyde. Ziet deze ſtale overtrokken Veer op myn *II. Plaat* de 14. *Afb*, van welke het verder gebruyk aldaar zal worden aangetoont. Dog hier ſtaat aan te merken, dat de inzigten betuygen hoe wy ſchrikken voor alle de kringwyze drukkingen, en derhalven alle circulaire bandleggingen verwerpen, ten ware dezelve met een byzonder Werktuyg wierden verbetert, het welk by gebrek der ſchroevende Werktygen zeer voordeelig aan zommige deelen kan geplaatſt worden, en met veel vrugt by ons in de Leger-Gaſthuyzen is gebruykt. Dit Werktuyg *Fig.* 15. beſtaat uyt een ſtaale of kopere Veer, welke naar de lengte van het Lit moet geproportioneert zyn. Deze is flauw gebogen, en aan zyne eene zyde met een rond Plaatje a, voorzien, om op het gequetſte vat te leggen. Aan de andere zyde is een breeder, grooter en holſtand Plaatje, b, 't welk op een der gezonde en afleggende delen van het Lid, maar niet op groote vaten leunt. By het aanleggen draagt men zorg, dat daar de plaatjes komen te leggen, het met Compreſſen te voorzien, waar na men de brugwyze Veer op c. met een Ligatuur omwind, en aanhaald, waar door dan alleen a. en b. op het Lid komen te leunen, en het windzel, dat om den Arm of het Been gaat, verſchaft geene wurging; en dus behoud men al drukkende, den gewonen omloop der vogten. Dusdanig een Werktuyg kan men des noots, en by gebrek, uyt een droog ſtuk hoepel formeren, waar door men al het zelve bewerkt, wat door het ſtaale Werktuyg volbragt word, mits onder deszelfs einden wat dikker Compreſſen op het deel gelegt worden, om de plaats derplaatjes, die aan de ſtaale inſtrumenten dienen.

't afzetten van de Leden, maar ook in 't ſterk bloeden der Wonden aan Armen en Beenen, met veel nuttigheit kan bedienen. Dit *Tournequet* beſtaat te zamen uit vierderlei ſtukken, en wel 1) uit een ſterke ſnoer van een Duim breed, omtrent lang twee ellen; 2) een klein ſterk rond Houd, of Stokje, dat omtrent zo lang en zo dik moet zyn als de middelſte Vinger; 3) een te zamen gerolt Windzel, twee Vingeren dik, en vier Vingeren breed; 4) een langen en drie tot vier Vingeren breeden Drukdoek, om den Arm of het Been daar mede te omwinden; en eindelyk 5) een vierkant ſtuk Bordpapier, of dik Zoolleer, omtrent vier Vingeren breed (C).

10. Als men het *Tournequet* wil gebruiken, dan legt men alvorens het zamengerold Windzel in de lengte op de *a Stam* der Slagader, (welkers legplaats men door de Ontleedkonſt moet weeten) en om deze legt men den Drukdoek, zo dat dezelve als een Ring om den Arm of 't Been gaat, welkers beide einden als dan van een Knegt of nevenſtaande moeten vaſt gehouden worden. Daar na wind men de Snoeren twee- of driemaal zagtjes om de voorgemelde ronde Drukdoek, en knoopt de beide einden zeer los of zagt te zamen, zo dat men gevoeglyk tuſſchen de Snoeren en den Arm of 't Been nog een Hand kan ſteeken. Daar na legt men tuſſchen de Snoer, aan de buitenſte zyde van den Arm of 't Been, een ſtuk ſtyf Bordpapier, of Leder, en eindelyk ſteekt men daar het ſtokje boven door, waar mede men door geſtadig omdraaien de Snoer zodanig te zamen draait, of wringt, tot dat de Slagader in die manier gedrukt word, dat 'er geen Droppel Bloeds uit de Wonde kan vloejen. Als dan laat men 't ſtokje van een Knegt

Hoe men 't zelve zal gebruiken.

a Truncus.

(C) De *Tournequets*, door ſnoeren of banden geformeerd, moet men alleen by gebrek van 't houte ſchroef-werktuyg, op de 2. *Plaat Fig.* 9. afgebeeld, gebruyken, waar toe men een ſterke band, by voorbeeld een Schaatzeband, neemt, dat de lengte van driemaal den omtrek van het deel of de plaats, waarom het zal gebruykt worden, uytmaakt. Deszelfs einden knoopt men te zamen, waar na het als een ſtreng garen, zig rond verbeeldende, op de vingeren gevat, en dubbeld om het deel geſlagen word, waar na de einden, die twee luſſen uytmaken, by den ander komen, door dewelke men een houtje om te drayen doet paſſeren. Deze drayband is voor zig veel gemakkelyker af en aan te doen als die van den Heer Schryver, welke met dubbelde omgangen by zyn Ed. word aangetoont. Men neemt wel in agt, dat op de plaats der *Arterie* en onder het drayhoutje bordpapiere ſpalkjes gelegt worden; d'eerſte om vlakker te drukken, en de tweede op dat de huyt of de Compreſſen niet tuſſen de drayende band zouden komen te knellen. Wanneer wy dit Werktuyg hebben aangelegt, en de bewerkingen daar mede volbragt zyn, laat men het zomtyds uyt voorzorge zonder vaſte ſluyting om het deel leggen, als wanneer men het drayhoutje met een ſtrookje linnen aan het verband vaſt ſpeld, om in ſchielyke toevallen van nieuwe bloedinge het zelve vaardig te kunnen aandrayen, en in gereetheit te hebben. Wie nu nader en wydlopiger van de makinge, het onderſcheit en 't gebruik der *Tournequets* wil onderrigt zyn, die leze en zie na GARENGEOT in zyn Tractaat *der Heelkundige werktuygen Cap. IV. Art. I.* alwaar men verſcheide ſoorten van dezelve kan vinden,

Knegt of nevensſtaande vaſt houden, op dat het niet weêr los gaa; daar naa moet men de Wonde behoorlyk bezorgen, en, 't zy met Bloedſtempende Middelen, of met een Schroeiyzer, of door binden, of met de Bloedſtempende Werktuigen, of door Afzettinge van het Lid, of hoedanig men 't ook anderszints naar bevindinge der Omſtandigheden beſt oordeeld, het Bloed zoeken te ſtempen; en als dat gedaan is, kan men na eenige Tyd het *Tournequet* weder los laten en wegnemen. Op den Arm gebruikt men het te zamen gerold Windzel boven digt by de Schouder op het inwendige Deel van den Arm, dewyl aldaar de groote Slagader legt; maar de Toedraajing van de Snoer geſchied op de buitenzyde, zo als by *Tab.* III. *Fig.* 1. *Let.* K. aan de regter Arm vertoond word. Maar aan 't Been kan men het Windzel aan het bovenſte en 't binnenſte gedeelte der Dye leggen, en de Snoer aan 't buitenſte gedeelte toedraaien. Beziet hier van het regter Been-Lid L.; ook kan men het Windzel beneden in de Knieholte leggen, en de Snoer even boven de Knie toedraaien, namentlyk als het bloeden onder de Knie is. Voor 't overige vertoond *Fig.* 2. *Tab.* III. de Snoer met het ſtokje in 't byzonder, hoe dezelve om een Lid legt, en daar mede toegedraait word, op dat men het *Tournequet* daar uit zo veel te beter leere kennen en begrypen.

Wat van de inwendige Bloedſtempende Middelen te houden is.

11. Eindelyk is hier omtrent nog te erinneren, dat men met de *inwendige Bloedſtempende Middelen*, voornamentlyk als 'er groote Aderen gequetſt zyn, weinig kan uitvoeren; maar dezelve veel eer in 't Lichaam allerlei Ongemakken, Verſtoppinge der Melk- en andere kleine Aderen, Smerten, Ontſtekingen, Wondkoortſen, enz. veroorzaken en daarom is 't niet raadzaam dezelve te gebruiken.

II. *Van de Pyn, of Smerten, welke door de Wonden worden veroorzaakt.*

Van de Pyn der Wonden.

12. de Pyn, of Smerten zyn een zo heftig toeval der Wonden, dat daar door ſlapeloosheit, groote zwakheit, *a Zenuwtrekkingen*, Wondkoortzen, het Vuur, ja zelfs zomtyds de Dood word veroorzaakt. De *Oorzaken* der Pyn zyn 1) alle onbehoorlyke dingen, die in de Wonden zyn gebleven, en dezelve prikkelen, inzonderheit als 'er Zenuwen by en omtrent leggen; 2.) Als 'er *ſcherpe dingen in de Wonden zyn*, by voorbeeld, als 'er Vitriool, of andere ſcherpe *b bytende* Middelen, om het Bloed te ſtempen, zyn gebruikt; 3) Als wegens de Bloedrykheit des Gewonde het Bloed ſtremt, groote Zwelling en Ontſteeking veroorzaakt, inzonderheit in geſchootene Wonden, die menigmaal niet veel bloeden, 't welk men uit de groote Ontſteking en Opzwelling

a Convulſiones.

b Eſcharatica.

ling kan bemerken; 4) De Quetzing en al te groote [a] *Uitſpanning* der Zenuwen (D).

[a] *Aponevroſis.*

13. Tot het wegnemen of geneezen der Pyn moet men zeer nauwkeurig op de verſchillende Oorzaken agt geven, dewyl een Middel voor alle ſoorten van Pyn niet dienſtig is: derhalven 1) *Als 'er onbehoorlyke dingen zig in de Wonde bevinden*, die de Pyn veroorzaken, als Splinters, Glas, een ſtuk van een Kleed, de Punt van een Degen, een Kogel, en diergelyke dingen, dan moet men dezelve, volgens de Manier, *pag.* 70. aangetoond, daar uit halen. 2.) *Wanneer de Pyn door 't gebruiken van ſcherpe Middelen ontſtaat*, dan moet men tragten dezelve zuiver weg te neemen, en de nog overgeblevene ſcherpte te verzagten. Dit kan geſchieden, als men een afziedzel maakt van *Malva*, *Althea*, *Flor. Chamomill. Sambuc. Melilot. Verbaſc Sem. Lin. Sem. Papav.* en diergelyke, waar mede men met een ſpongie de Wonde dikwils uitwaſcht, tot dat zy van de ſcherpe ſtoffe gereinigd zynde, de Pyn ophoud. Van dezelve Kruiden kan ook een [b] *Pap* gekookt, en warm op de Wonde gelegt worden, tot dat de Pyn is weggenomen; waar benevens ook van een Geneesheer inwendig verzagtende Middelen mogen voorgeſchreven worden. 3) *Als de Pyn door een groote Ontſteekinge ontſtaat*, en dat wel by een Wonde, waar uit niet veel Bloed verlooren is, en de gequetſte bloedryk zynde, men des wegen Wondkoortzen en 't Vuur te vrezen heeft; in die gevallen behoord de Patient Ader gelaten te worden, 't welk in alle groote Ontſteekingen genoegzaam het beſte en

Hoe de Pyn kan worden weggenomen.

[b] *Cataplasma.*

(D) De grootſte toevallen, die zig by wonden, inzonderheit wanneer zy met kneuzinge verzeld zyn, opdoen, zyn de zware pyn, en de daar op volgende zenuwtrekkinge, en innerlyke verſterving der ſpieren, &c. welke pyn ten principale in die delen geboren word, om dat dezelve door vliezige en pezige uytbreidingen omvat en beſlooten zyn, en dewyl deze niet konnen rekken, zo konnen ook de beledigde onderleggende deelen naar haare eigenſchap niet uytzetten, waar uyt niet alleen de bovengedagte toevallen volgen, maar op de verwondinge, die door de pezige dekzelen der Nek en Lendenen, als ook die der *Muſculus longus* en *biceps* aan den Arm, de pezige uytbreidinge der *Palmaris* in de hand, *Faſtia lata* aan de Dye, en deszelfs gemeenſchap buytensbeens, ter zyde de ſcheen, en voor al wanneer die door de band of pezige uytbreidinge, welke onder de voet van 't *Calcaneum* tot aan de Tonen gelegen zyn, heen gaat, volgt zeer dikwils de doot. Voeg hier by, dat zo wanneer de Pees- en Zenuwagtige deelen maar voor een gedeelte gequetſt zyn, zo dat dezelve gene gehele intrekking konnen ondergaan; als ook wanneer de buytengevaatte ſtoffen door de bovengedagte uytbreidinge niet konnen ontlaſten, dan volgen zeer dikwils onwederſtaanbare toevallen op het zenuwgeſtel, en een benaauwde doot; tegen welke benauwde toeſtand geen hulpe te vinden is, dan een vaardige en ruyme inſnyding, ten einde niet alleen de buytengevaatte en daar opgehoude ſtoffe ontlaſte, maar teffens gelegentheit verſchaft worde, dat de ondergelegene deelen vry en onverhindert mogen uytzwellen; welke Konſtbewerking in ieder deel, zo even opgenoemt, haare byzondere omſtandigheden medebrengen, die wy, als zynde van te groote uytgeſtrektheit, op een andere plaats hoopen af te handelen, zo als wy ook van de pees-quetzinge voornemens zyn te doen.

en voornaamſte Middel is; of als dat niet genoeg helpen wilde, moet men in het ontſteeken Deel, voor al in geſchooten Wonden, inſnydingen maken, op dat het geronnen Bloed ontlaſting bekome; waar na de Pyn, Ontſteking en Zwelling in 't gemeen verdwynen en weggaan. Om de Ontſteking kan men dikwils een warm *Oxykrat*, dat is Water en Azyn, of warme Brandewyn, of warm Kalkwater, gemengd met Geeſt van Kamfer, met te zamen gevouwen Doeken ſlaan, of vloeibaar makende Pappen daar op leggen, gelyk als omtrent de Ontſtekingen zal geleerd worden. Hier by dienen inwendig de *Abſorbentia*, namentlyk *Lap. Cancror. Antimon. Diaphoret.* met Salpeter vermengd. Maar men moet in andere temperende Dranken alles myden, dat Ontſteking in het Bloed kan verwekken. 4) *Als de Pyn van gequetſte Zenuwen voortkomt*, als dan is menigmaal de hulpe zeer bezwaarlyk, en doen zig ligt *a Kramptrekkingen* en 't Vuur op. Dog om deze Toevallen te verhoeden, is zeer dienſtig, dat men *Balſ. Peruv. Balſ. Copaiv. Ol. Terebinth.* of een Mengzel, half *Ol. Terebinth.* en half *Eau de la Reine*, warm en dikwils in de Wonde giet; en op dezelve een ontbindende of vloeibaar makende Pap van *Herb. Scord. Abſinth. Abrotani. Flor. Samb. Chamomill.* en diergelyken, in Wyn gekookt, legt. Daar benevens moeten inwendig verzagtende Geneesmiddelen gebruikt worden. Maar als de Pyn door alle deze Middelen niet wierd weggenoomen, maar zig vermeerderde, en Zenuwtrekkingen daar toe ſloegen, dan is 't een zeer hoopelooze Toeſtand, en men moet als dan by tyds de gequetſte Zenuwen in 't geheel affnyden, of met een *b Brandyzer* toeſchroejen; dewyl anders de Patienten dikwils elendiglyk aan de Zenuwtrekkingen moeten ſterven. Het Deel, daar deze Zenuw heen trekt, word als dan wel van 't Gevoel en de Beweging berooft; maar 't is evenwel beter verminkt te zyn, als het leven te verliezen, indien levensgevaar voor handen is, en 't niet anders zyn kan.

a Convulſiones.

b Cauterium.

III. *Van de c Kramp- en Zenuwtrekkingen der Gewonden.*

c Convulſiones.

Van de Kramp- en Zenuwtrekkingen der gewonden.

14. De Zenuwtrekkingen der Gewonden ontſtaan uit veelderlei Oorzaken, en wel 1) uit alle die, welke Pyn veroorzaken, waar van kort te voren is gehandeld: namentlyk tegennatuurlyke, ſcherpe, prikkelende dingen, die in de Wonden ſteeken, Quetzinge der Zenuwen, heftige Ontſtekinge, enz. 2) Worden de Zenuwtrekinge verwekt door al te veel bloeden; want alle, die aan 't bloeden ſterven, bekomen ten laatſten Zenuwtrekkingen, en als men hen niet ſchielyk te hulp komt, moetenze een elendige Dood ſterven.

Geneezing derzelve.

15. Op dat men derhalven een Gewonden van die ſchrikkelyke Quaal geneezen en bevryden moge, moet men neerſtig op deszelfs Oorzaken

zaken letten. Derhalven, als zulx van onbehoorlyke of ſcherpe dingen in de Wonde ontſtaat, dan moet men ze op dezelve wyze behandelen, als te vooren omtrent de Pyn §. 13. is gezegt; maar als het uit Ontſteekinge of Bloedrykheit voortkomt, dan is 'er niets beter als het Aderlaten: daar benevens ook de *a temperende middelen*, dewelke met Salpeter, gelyk §. 13. is gezegt, met veel Nuttigheit konnen gebruikt worden. *Maar als de Zenuwtrekkingen van't ſterke bloeden ontſtaan*, dan worden ze beſt herſtelt met het bloeden te ſtempen, en de Wonde wel te bezorgen, op dat ze niet meer bloede. Hier nevens geeft men den Patienten dikwils warme Soppen, warme Melk, en warm Bier, waar in Zuiker en Dooyers van Eyeren geroert zyn, te drinken, op dat daar door de ledige Bloedvaten ſchielyk weeder mogen aangevuld worden, dewyl de Zenuwtrekkingen ook veeltyds door de ledigheit der Vaten ontſtaan; in tegendeel, als dezelve ſchielyk weder aangevuld worden, als dan blyven de Zenuwtrekkingen agter; waar toe ook andere Middelen, namentlyk verſterkende Melkdranken, of verſterkende Wateren, inwendig en uitwendig zeer dienſtig zyn (E).

a Abſorbentia.

IV. *Van de Wondkoortzen*

16. Als de Gewonden groote Hitte en een radden Polsſlag bekomen, zulks noemd men *Wondkoortzen*, die menigmaal zo heftig zyn, datze de Gewonden, gelyk heete Koortzen andere Patienten doen, het leven beneemen, indien men dezelve niet behoorlyk weert.

Beſchryving der Wondkoortzen.

17. Maar om zulx wel te doen zyn de hitzige Geneesmiddelen en Dranken niet dienſtig, maar men moet de Patienten 1) heel dunne Waterdranken, 't zy van dun of klein Bier, of een afgekookt Garſtenwater te drinken geven; 2) dezelve menigmaal van een temperend Poejer, met Salpeter vermengd, als mede temprende *b Drankjes* laten gebruiken. 3) Als het Lyf verſtopt is, moet men het zelve door een bequaam Klyſteer openen; 4) Als de Patient niet veel gebloed heeft, of anders nog bloedryk is, moet men hem Aderlaten, inzonderheit op de gezonde zyde, tegen over de Wonde. 5) Moet de Patient in het eeten en drinken goede maat houden, zeer weinig, en byna niets als Gerſte- en Havergorts-Bry, en diergelyke dingen, eeten, en allerlei vleeſch, ook alle verhittende zaaken, tot dat de Koorts is agtergebleven, myden.

b Mixturæ.

HET

(E) Hier heb ik de bewoordinge van den Heere Schryver meeſt gevolgt, niet twyffelende of hy verſtaat onder de *verſterkende melkdranken* verquikkende *Emulſien*, en onder *verſterkende wateren* zulke wateren, als *Aq. Meliſſæ*, *Borag. Regina Hung*, *Anhaltina*, *Apoplectica*, *Cephalica*, *Cinnamomi*, enz. die het hem behaagt zo uyterlyk als inwendig te gebruyken.

HET III. HOOFDSTUK.

VAN DE

GESCHOTENE WONDEN.

1.

Deze Wonden zyn zwaarder Toevallen onderworpen als andere.

DEwyl door de geſchotene Wonden de Deelen des Lichaams op een geweldige wyze verbryzeld en verſcheurd worden, daarom verwekken ze veel zwaarder en gevaarlyker Toevallen, als andere Wonden, die door ſcherpe Werktuigen gemaakt zyn: inzonderheit als ze te gelyk 't gebeente, de gewrigten, en andere uitmuntende en nootwendige Deelen des Lichaams quetzen.

't Bloeden is daar by weiniger.

2. De geſchotene Wonden, mits dat geen groote Aderen gequetſt zyn, bloeden in 't begin geheel niet, of zeer weinig, dewyl de Kogel aan het vleeſch, dat ze aanraakt, een Korſt of ſchroejing maakt, waar door het bloeden verhinderd word. Maar als deze Korſt na eenige dagen afvalt, dan ontſtaat bywylen, als 'er byzondere Aderen gequetſt zyn, bloeding, waar aan de Patient zou konnen dood bloeden, als de Heelmeeſter het niet by tyds ſtempt. De geſchotene Wonden etteren ook niet ſchielyk, en zyn deswegen meer aan *Ontſteking*, *Pyn*, *Vuur*, *Verrottinge*, en andere Toevallen onderhevig, als andere Wonden; welk alles van het runnende of in zyn loop verhinderde Bloed ontſtaat.

Hebben een Korſt, maar geen vergift.

3. In deze Wonden bevind men een Korſt, gelyk als of ze door een Brandyzer geſchroeit was; waarom de Ouden van gevoelen zyn geweeſt, *dat een Kogel nog de kragt van branden hadde*: 't welk dog zo niet is, maar zulx ontſtaat alleen uit de ſchielyke en heftige Quetzinge der Deelen; ook hebben de Ouden de geſchotene Wonden wegens hare zware Toevallen als *vergiftigt* gehouden, dat mede geen grond heeft, dewyl nog 't Buskruyt, nog 't Loot iets vergiftigs in zig bevat, en deze Toevallen alleen uit de geweldige Quetzinge ontſtaan (F).

4. Van

(F) De ſterke drift, gevoegt by de ſtompe figuur der kogel, rukt en ſcheurt waar dezelve treft alles van een, en zelfs zodanig, dat ze door de rekking en uytſcheuring der vezelen, die geraakt en beledigt worden, de naburige deelen quetzen en vernietigen. Hier toe contribueert zeer de perſſing der lugt, die door de drift der kogel word te weeg gebragt, het welk wy by geſchotene wonden hondertmalen hebben waargenomen, dat wanneer zware kogels enkelyk het Lighaam, zonder het zelve te raaken, paſſeren, dat naar mate van de grootheit der kogel, en drift of nabyheit derzelve, meer of min kneuzing of verplettering word veroorzaakt. Onder anderen hebben wy zulx gezien in 't Beleg van Landreci,

4. Van deze Wonden zyn eenige *diep*, andere *ondiep*: eenige quetzen alleen *vleesagtige Deelen*; maar andere groote *Aderen*, *Beenderen*, *en inwendige Deelen*. Zomtyds ſteekt de Kogel nog *in het gewonde Deel*; maar zomtyds gaatze door en door. In eenige zyn ook ſtukken *van Klederen*, of *Papier*; maar in andere niet: welke Omſtandigheden de Wonden meer of min gevaarlyk maaken. Derzelver onderſcheid.

5. Wanneer van een geſchote Wonde de *a Herſſenpan* gequetſt is, offchoon het maar ligt ſchynt te zyn, en alleen een ſchampſcheut is, is ze evenwel altyd gevaarlyk, dewyl de Kogel door haar heftig aanſtooten heel dikwils een *b Berſt* of Scheure in de Herſſenpan veroorzaakt, de Aderen der Herſſenen verſcheurd, en een *c Buitenvating* in de Holligheit der Herſſenpan maakt, zo dat de Gequetſte menigmaal door een kleine ſchampſcheut, en, naar het uiterlyk aanzien, ligte Quetzinge, zoude moeten ſterven, indien men met de *d Herſſenbeenboor* hem niet te hulpe quam, en het Bloed een Ontloſſing maakte; waar uit men kan beſluiten, dat hoe zwaarder en heftiger diergelyke Schampſcheuten of Quetzingen der Herſſenpan zyn, zoo veel te grooter ook het gevaar zyn moet. Toevallen omtrent de gequetſte Herſſenpan.

a Cranium.
b Fiſſura.
c Extravaſatio.
d Trepaan.

6. Alle

ci, alwaar een zoldaat door de persſinge der Lugt door het paſſeren van een Kanonkogel op eenige voeten diſtantie de gehele zyde zo verpletterd wierd, dat maar weinig uuren daar na die beledigde zyde van de knie tot aan de ſchouder door de *Echimoſis* geheel zwart was, en hy kort daar na, apparentelyk door de kneuzing der ingewanden, zonder eenige verwonding te ontdekken, het leven verloor. Die onafmetelyke kragt bevonden wy uyt de ſnelle beweginge zelfs van kleine Snaphaan-kogels, die door haar drift, zonder de deelen te treffen, bekkeneels-breuken veroorzaaken, waar van ik op verſcheide tyden, zonder de minſte ſolutie, en weinig kneuzing, differente gevallen heb waargenomen. Om deze reden is het, dat zulke breuken niet door uyterlyke tekenen konnen gekent worden; maar van dezelve moet men zig door de toevallen, by die qualen eigen, verzekeren, waar van in 't vervolg nader zal geſprooken worden. Uyt het bovenverhaalde kan men dan opmaken, hoe dit ſnelle en ſtompe quetzent tuyg deszelfs drukking, ſcheuring en kneuzing veel verder aan de naaſt leggende deelen overvoerd, als wy denken, om welke redenen de geſchotene wonden veel gevaarlyker zyn als die door ſnyden of ſteeken gemaakt zyn, en geen Heelmeeſter moet, indien ze eng zyn, dezelve behandelen zonder die alvorens verwydert te hebben, op dat niet alleen vaardige etterleiding mag gemaakt worden, maar ook op dat de gekneusde en geſcheurde deelen, die onvermydelyk zwelling moeten ondergaan, ruymte tot uytrekkinge vinden, het welk inzonderheit te pas komt, wanneer de beledigde plaats met pezige uytbreidinge bedekt is, onder welke my geen zwaarder zyn voorgekomen, als die, die de voetzool doorboord hadden, van welke ik niet weet dat een het leven behouden heeft, maar alle zyn zy met ſtrak ſtaande zenuwtrekkinge over 't heele Lichaam, geklemde mond, en benaauwt zweeten geſtorven. Onder die wonden, welke dit gevaar het naaſt by quamen, waren de dyewonden; maar alzo door vaardig dilateren aan deze wonden ruymte kon verſchaft worden, zo hebben wy vele van zulke Lyders gelukkig behouden.

Wie van de geſchootene wonden verder onderrigting verlangt, die gelieve te lezen HILDANUS, PARE', PIGRE, SCHILHANS, GUILLEMEAU, TASSIN, CHARIERE, BELLOSTE, en meer anderen.

Omtrent de Quetzinge der inwendige Deelen en Gewrigten.

6. Alle geſchotene Wonden, die inwendige Deelen quetzen, zyn gevaarlyker als of dezelve alleen door ſcherpe Werktuigen gemaakt worden, dewyl alles geweldiger verſcheurd en gequetſt is. Maar evenwel (als 'er geen groote Aderen getroffen zyn) worden ze ook nog menigmaal geheeld. De geſchotene Ledewonden, voor al als de Gewrigten gequetſt zyn, moeten nooit ligt geagt worden, dewyl 'er veeltyds zwaare Ontſtekingen, en 't Vuur, of *a Beenvreetinge* en ongeneeslyke *b Ettergaten* toe ſlaan, zodanig, dat dikwils het Lid deswegen moet afgezet worden, of ten minſten en in 't gemeen zal in 't zelve gewrigt de Beweging bedorven, of geheel verloren zyn.

a Caries.
b Fiſtula.

Als iets onbehoorlyks in de Wonde is geraakt.

7. Als een ſtuk van een Kleed, 't zy Laken, Lynwaat, Leder, of Papier, in zodanig een geſchote Wonde ſteekt, gelyk als by de geſchotene Wonden zeer dikwils gebeurt, dan zyn dezelve niet te herſtellen, voor dat deze onbehoorlyke dingen daar uit zyn, en verwekken menigmaal zeer zwaare Toevallen: ja ſchoon zodanige Wonde bewylen digt geheeld wierd, zal ze egter gemeenlyk haaſt weder opbreeken: 't welk ook geſchied, als 'er nog loſſe Splinters van 't Been in de Wonde, of een Beenvreeting voor handen zyn.

Heeling der geſchotene Wonden.

8. Aangaande de Heelinge der geſchotene Wonden heeft men ten deele op de Wonde, ten deele op derzelver Toevallen naauwkeurig te letten. Wat de Wonde betreft, daar omtrent zyn vier dingen aan te merken: 1) Dat, als 'er onbehoorlyke Dingen in de Wonde zyn, dezelve, zo haaſt mogelyk is, daar uit genomen moeten worden. 2) Dat het gequetſte en verdorven vleeſch door de Etterzweeringe geſcheiden worde. 3) Dat de Wonde weder met nieuw Vleeſch worde aangevult; en 4) Dat een effen Lidteken worde te wege gebragt.

Het uithalen der onbehoorlyke dingen.

9. *Wat het eerſte*, of *het uithalen der onbehoorlyke dingen*, *voornamentlyk der Kogelen*, *betreft*, een Heelmeeſter behoort ten eerſten, als hy by den Patient komt, neerſtig Onderzoek te doen, of en waar diergelyke dingen in de Wonden mogten zyn; en als men dezelve kan zien, moet hy ze met de Vingeren (als 't geſchieden kan) daar uit halen, of met een Kogeltang, (waar van *Tab.* II. *Fig.* 3. 4. 5. de gebruikelykſte vertoond worden) of met een Klaauwhaak (zie *Fig.* 6.) daar uit nemen. Alsze niet te zien zyn, moet hyze met een Onderzoekyzer zoeken, en als hy dezelve gevonden heeft, aanſtonts, 't zy met de Kogeltang, of met de Klaauwhaak daar uit halen, indien het mogelyk is dezelve te bekomen, voor dat 'er Zwellingen en Ontſteekingen, die de uithaling zwaarder maken, ontſtaan: inzonderheit ook, dewyl zich de Patienten, gelyk boven gemeld is, als dan beſt laten behandelen. Het gebeurd ook menigmaal, dat de Kogels zig, door het vertoeven, tuſſchen de *c Spieren*, of in Holligheden verſchuilen, dat men ze daar na niet meer kan vinden, waar door dikwils verouderde Ettergaten, Lammigheit, en andere quade Toevallen worden veroorzaakt.

c Muſculi.

zaakt. Maar by het uitnemen der Kogelen is inzonderheit in agt te nemen, dat men in 't uithalen derzelve, voor al als ze diep ſteeken, en verborgen leggen, niet, in plaats van de Kogels, Aderen, Zenuwen, *a Banden* of *b Peezen* vatte, en die daar door in ſtukken ſcheure, het welk den Patienten groote Pyn, Bloeding, Ontſteking, *c Kramp-* of *Zenuwtrekkingen*, ja de Dood zou veroorzaken. Maar, om dit Quaad voor te komen, moet de Heelmeeſter de Tang in de Wonde niet open doen, ten zy hy met deszelfs uiterſte alvoorens de Kogel gevoeld hebbende, dezelve vatten en daar uit halen kan (G).

a Ligamenta.
b Tendines.
c Convulſiones.

10. Maar wanneer zodanige onbehoorlyke Dinge zeer diep in de Wonde ſteken, of dat dezelve zo naauw is, dat men 'er niet wel kan bykomen, om ze te vatten, dan moet men aanſtonts met een ſnytuyg een *d Inſnyding* of twee, de eene boven, de andere beneden, maken, en daar door, zo veel als 't nodig is, de Wonde verlangen en verwyden; waar by men altyd na den loop der vezelen van de daar by leggende Spieren moet ſnyden, en zorg dragen, dat 'er geen groote *e Aderen*, *f Zenuwen*, *g Peezen*, en *b Banden* der Lidmaten gequetſt worden; want wanneer dezelve in de nabyheit van de Wonde leggen, moet men in het ſnyden zeer voorzigtig zyn; insgelyks, als een Heelmeeſter wat laat by zulke Wonden geroepen word, dan zyn dezelve door de gewoonlyk ſchielyk daar by komende Opzwellinge gemeenlyk zo naauw en opgezwollen, dat men de onbehoorlyke Dingen, voor 't meeſte Gedeelte zonder de Wonde wyder te maken, daar

Hoe te naauwe wonden wyder moeten worden gemaakt.

d Inciſio.
e Venæ.
f Nervi.
g Tendines.
b Ligamenta.

(G) De Gereedſchappen tot het uythalen van Kogels zyn merendeels onnut, en ſchoon dezelve meeſt door de Ouden ons worden aangeprezen, bevinden wy door de tegenwoordige ondervindinge evenwel, dat zy kleine voordeelen uytleveren, vooral wanneer de harde en ronde Lighamen, als Kogels, diep in het vleezige der Ledematen, of in Hollighеden van 't Lighaam zyn geſlagen, welker route of gemaakte weg altyt van directie verandert, of toeſluyt, om dat de beweeglyke deelen, als huyt, vliezen, en ſpieren, door het veranderde poſtuur, een kromme, ſcheve, of toegeſlooten weg komen te maken, en dat daar en boven die zware ſtoffe door hare hellende eigenſchap wegvalt, hoe zy, dat zeer aanmerkenswaardig is, in weinig tyt van haar plaats verſchuyft. En dus komen nog Tangen, nog Haakjes, van wat figuur dezelve ook zyn mogen, zelden of nooit te pas, om dat dat de wanden der wonde zodanig om het harde lighaam knellen, dat gene Werktuygen zo wyd konnen geopent of geroerd worden, dat men het Lighaam der Kogel kan omvatten, of omreiken, om welke reeden, byaldien men tangen wil gebruyken, zo moeten dezelve van kout geſlagen Staal met zeer dunne bekken, die wel gekapt zyn, gemaakt worden, op dat ze door haare dunheit de zyde der Kogel mogen paſſeren.

Men draagt omtrent de gequetſte Ledematen zorg, waar uyt de kogel niet gekomen is, dat men onderzoekt of de kogel ook wel tot op de andere zyde van het Lid kan gevoeld worden, alwaar men als dan een contra of tegenopening maakt, om door dien weg dezelve, zo 't mogelyk is, uyt te nemen. Anders gaat men met een lang Stilet door de wonde, om, indien men met de punt van het zelve de kogel komt te voelen, een goede opening daar op te volbrengen, en de tegennatuurlyke zaken op te ruymen, zo als nader zal getoont worden.

daar niet meer kan uithalen. 't Is derhalven nodig, dat de Heelmeeſter, als te voren is gezegt, de Wonde wyder oopene ter plaatſe, daar 't met het minſte gevaar kan geſchieden, waar door de Wonde eenigermaten van het geronnen Bloed ontledigd word, welke Bloeding men, als 't de Patient verdragen kan, en bloedryk is, niet ten eerſten moet ſtempen, maar na bevindinge van kragten een wyltje laten lopen, nadien daar door de Opzwelling, Ontſteekingen, en alle overige Toevallen gemeenlyk veel verminderd, en te gelyk de Heeling zeer bevorderd word. Verder is nog in agt te nemen, dat 'er dikwils *in eene Wonde twee Kogelen ſteken*; derhalven moet na het uithalen van een Kogel de Heelmeeſter navorſchen, of 'er niet nog meer in ſteeken, en als hy iets tegennattuurlyks gewaar word, 't zelve ook daar uit halen.

Wat by 't zoeken en uithalen der Kogelen is in agt te nemen.

11. By 't zoeken naar onbehoorlyke Dingen, inzonderheit naar Kogelen, moet men den Patient menigmaal in die Lichaamsſtant (*Poſtuur*) laten zetten, of leggen, gelyk hy ſtond doe hy geſchoten wierd, dewyl in een ander Lichaamsſtant het vleeſch of vet daar voor gaat leggen, dat men nog met het Onderzoekyzer, nog met andere Gereetſchappen, daar niet regt kan bykomen. *Als een Kogel zo diep door gedrongen is, dat men dezelve op de andere zyde van het gequetſte Deel met de Vinger kan voelen*, dan moet men overleggen, of hy gevoeglyk langs die diepe Wonde kan uitgehaald worden; dan of het dienſtiger zoude zyn, dezelve door een nieuwe Openig op die zyde, daar de Kogel legt, uit te halen, 't welk de kennis van de daar by leggende Deelen, en andere Omſtandigheden, moeten leeren. Als de Kogel nu niet ligt door de Wonde te rug kan gehaald worden, dan moet men op die plaats, daar de Kogel legt, een Inſnyding tot op de Kogel maken, en die daar na met de Vingeren, of met de voorgemelde Werktuigen, daar uit halen, Want wanneer men 't inſnyden of 't uithalen der onbehoorlyke dingen, *uit vreeze voor 't quetzen der daar byleggende groote Zenuwen en Aderen, of al te groote Pyn*, niet veilig dorſt onderſtaan, dan moeten ze 'er nog eenigen Tyd in blyven, tot datze door de Etterzweeringe zig beter vertoonen, en vatten laten, of tot dat na Verminderinge van de eerſte Toevallen, 't zelve geruſter kan uitgevoerd worden. Maar in tegendeel, als 'er zwaare Toevallen, inzonderheit Zenuwtrekkingen, of andere zeer groote ſmerten door die onbehoorlyke Dingen verwekt worden, dan moet men alle Neerſtigheit aanwenden, dezelve hoe eerder hoe beter te krygen. *Indien een Kogel in de Holligheit des Lichaams ſtak*, daar men niet veilig konde by komen, dan moet men dezelve laten ſteeken, en de Wonde evenwel tragten te heelen, dewyl ze menigmaal vele Jaren, ja tot de Dood toe, zonder veel bezwaarnis in 't Lichaam zyn gedragen, of openbaren zig eindelyk na een langen tyd op een Plaats, van waar men ze gevoeglyk en veilig kan uitſnyden.

12. *Wan-*

12. *Wanneer een Kogel in 't Gebeente ſteekt,* zoekt men ze met een Kogel-tang of klaauwhaak te vatten en uit te halen; maar als men ze met de Tang niet kan vatten, dan heeft men een Boor, of Schroef, die in de Kogel geboord, en daar na met dezelve uit de Wonde getrokken word. Als de Kogel in een Been, daar veel vleeſch is, namentlyk in de Kuit of Dye, zit, dan word daar toe een byzondere Boor gebruikt, gelyk als *Tab.* III. *Fig.* 7. ſtaat afgebeeld. Maar indien een Kogel zo vaſt in 't Been ſteekt, dat men ze met de Schroef niet kan uitbrengen, dan moet men ze laten ſteeken, en wagten, tot datze door de Etterzweeringe eenigzins los geworden zynde, als dan kan uitgehaald worden. *Wanneer een Kogel in een a Gewrigt* ſteekt, dan moet men voor al tragten dezelve ſchielyk uit te halen, dewyl anders heftige Ontſtekingen, 't Vuur, of Beenvretinge ontſtaan, en men daar na deswegen dikwils genoodzaakt word het Lid weg te nemen (H).

Wanneer een Kogel in 't Gebeente of Gewrigt ſteekt.

a Articulatio.

13. Indien door een geſchotene Wonde, inzonderheit door een Falkonetkogel, een Geleding of 't Been geheel verbryzeld, *of wel een groot ſtuk uit de Pyp geheel weggeſchoten is*, dan is 't beter by tyds *het Lid geheel af te zetten* (dewyl men de Gedaante in het Gewrigt, of een groot ſtuk verlooren Been niet weeder kan herſtellen) als dat men den Patient lang en vergeefs ophoud, tot dat hy zyne kragten verloren heeft, en eindelyk evenwel het Lid zoude moeten afgezet worden, behalven dat de Lyder door gebrek van kragten konde ſterven (I).

Als de Beenderen of Gewrigten zeer verbryzeld zyn.

Daar

(H) Zo onnut als de Kogeltangen zyn, zo onnut zyn ook de Kogelſchroeven, om welke reden dezelve als geheel buyten gebruyk zyn. Haar onvermogen beſtaat ten principale daar in, dat de beenderen, waar tegen de kogel geſlagen heeft, meeſtentyds verbreeken, en zelfs geheel vermorzelen, zo dat, genomen de kogel, nog tuſſen de fragmenten in zittende, zo vaſt niet beklemt is, dat zy genoegzaam onbeweeglyk legt, dat de ſchroef daar in kan gedrayt worden; maar de kogel wykt voor de Schroef weg, en quetſt door deszelfs hoeken de naaſtleggende deelen; te meer, om dat geen kogel ooit op het been ſlaat, of ze verandert haar figuur, waar van nog heden verſcheide voorbeelden onder my berusten, welker figuuren zeer puntig, hoekig en zeer ongelyk zyn; ook gebeurd het meerendeels, dat de kogels de beenderen verſplinteren, en daar tuſſen zodanig beklemt worden, dat gene Werktuygen bequaam zyn dezelve daar uyt te halen, behalven dat men ook niet kan weeten, indien het deel wat vleezig is, of de punt der Kogelſchroef wel regt op de kogel komt te treffen; en derhalven zyn alle deze martelingen onnut, en daarom houden wy voor 't nodigſte dezelve uyt te ſnyden, 't zy door de wonde te *dilateren*, of eene tegen-opening te maken, of af te wagten dat die door ſcheiding van zelf voor 't oog komt.

(I) De vermorzelingen der beenderen, 't zy by de Articulatien, of 't vaſte wezen der beenderen, zyn niet alleen gevaarlyk, maar ſleepen veelmaals de doot met zig, voor al wanneer zy niet met Snaphaankogels, maar door Falkonetkogels of ſtukken van granaten, enz. zodanig geplettert en vermorſeld zyn. Hier zyn de beenderen niet alleen, maar zelfs de weeke deelen zodanig beledigd, dat veeltyts, ſchoon het ſchynt, dat die gebreken herſtelt of genezen zyn, evenwel jaar en dag daar na door haar ontaardinge en 't ſteeken van loſſe of uytſteekende punten, op nieuw zodanige toevallen ontſtaan, dat men genoodzaakt word, om

Daar en boven komen tot zulke groote Verbryzelingen zeer ligt zwaare Ontſtekingen, ook wel *a* *'t koude Vuur*, dewyl de Splinters van de Beenderen Steeking veroorzaken, en de verſcheurde *b* *Banden*, *c* *Peezen*, *d* *Zenuwen*, en *e* *Aderen* alderlei zwaare en ten uiterſten gevaarlyke Toevallen te weeg brengen, waar op dikwils de Dood volgt, die men door 't tydig afzetten van 't Lid had konnen verhoeden. Maar wanneer een Been niet zo zeer gequetſt was, of men had nog Hoope om 't zelve te behouden, dan moet men de Wonde, als die van zelfs niet wyd genoeg is, door inſnydige verwyden, op dat men de Splinters van de verbryzelde Beenderen, en andere onbehoorlyke Dingen, zo veel te beter daar kan uithalen, en de Wonde reinigen, dewyl zonder dit alles de Heeling niet wel zou gelukken.

a *Gangræna.*
b *Ligamenta.*
c *Tendines.*
d *Nervi.*
e *Venæ.*

Wanneer de groote Arm- of Dyebeens Slagaderen gequetſt zyn.

14. Indien de groote Slagader in den Arm, of het Dyebeen gequetſt, of geheel afgeſchoten was, dan moet men aanſtonts *het Tournequet aanleggen, en daar na het Lid een weinig boven de Wonde afzetten*, dewyl de Patient anders zekerlyk zoude dood bloeden; of zo het Bloed geſtempt wierd, zou het benedenſte Deel van den Arm of het Been verſterven, dewyl het geen Voedzel meer kan bekomen, en daar na evenwel, na dat de Patient zeer zoude verzwakt zyn, indien men hem in 't leven wil behouden, moeten afgezet worden (K).

15. By

quader gevolgen te verhoeden, het Lid weg te nemen, waar van my nu maar voor weinig tyds een al te waar voorbeeld is voorgekomen in een perſoon, die meer dan voor 20 Jaren in het beleg van Quesnoy door my naar de konſt behandelt zynde, in 't Jaar 1733. om des Lyders leven te behouden (binnen Utregt) my genootzaakt vond deszelfs been hoog boven de knie te amputeren. Dit voorbeeld leid of voerd ons, tot behoud des Lyders, tot veerdiger denkingen, en het doen van zware Operatien, te meer, wanneer *gewigtige bloedinge*, *ſcheuringe van banden*, *vliezen*, *peezen*, en *ſpieren*, waar door veelmaals zulke verſchrikkelyke Etterſcheidingen volgen, dat de Lyder in maar weinig tyt uitteerende, ſterft. Voegt hier by, dat veelmaals de tuſſen uyt geſcheide beenſtukken oorzaak zyn, dat deszelfs uyteinden nimmer konnen aaneengroejen. Om alle deze en nog meer andere zware ongemakken voor te komen, moet een braaf Heelmeeſter niet verſchrikt of laf-hartig, maar, quade gevolgen vermoedende, vaardig zyn tot het wegnemen van het Lid, en het zelve om vele reedenen ruym genoeg boven de verplettering amputeren, waar van ter zyner tyt breder zal geſproken worden.

(K) Zo men door middel van de naald het ten dele of geheel afgeſchoten vat niet kan onderſcheppen, dan zal men met *Stiptica* en 't aanleggen van de *Tournequet* het bloeden ſtillen, de wonde verder naar Konſt behandelen, en niet aanſtonts tot het wegnemen van een deel beſluiten, ten ware door een geheele vermorzeling van been, kneuzinge en vernietiging der vaten het deel onvermydelyk moeſt ſterven. Welke verſterving niet met zo veel gevaar als wel *Sphaſelus*, die door andere oorzaken voortkomt, moet gehouden worden; want deze loopt niet boven de verbreking der vaten voort, om welke reeden, zo de bloeding ons niet noodzaakte, men de Operatie van het amputeren zo lang mogelyk is moet uytſtellen, om dat men niet zeker kan weeten, of niet de zydelyke takken in ſtaat zyn het ondergelegen deel door de tyt tej voeden, en als een nieuw leven te bezorgen. Om deze reeden komt het op de kenniſſe der vaten aan, dat is,

of

15. By het eerſte Verband der geſchotene Wonden, na dat de tegennatuurlyke Dingen, zo veel als 't mogelyk is, uit den weg zyn geruimd, laat men *warme Brandewyn* in de Wonde lopen, om de Opzwelling en Ontſteking te verhoeden; vervolgens vult men dezelve met in de diergelyke Brandewyn nat gemaakt Plukzel, en omſlaat het verwonde Deel insgelyks met Drukdoeken, in warme Brandewyn, of *Spir. Vini Camphorati*, of ook in warme Wyn, met Brandewyn aangezet, nat gemaakt; en voorts word het met een Windzel voor het afvallen bezorgt (L). Hoe de geſchotene Wonden in het eerſte Verband te behandelen.

16. Als

of derzelver ſtammen of afgeſcheidene takken beledigt zyn, om daar uyt op te maken, wat van de voeding te beſluyten is, wyl het wegnemen van 't deel in dezen toeſtand zonder dringende noodzakelykheit nooyt moet verhaaſt worden, om dat de ondervinding leerd, dat de zydelyke kleine vaten tot voldoenende ruymte door den aandrang van 't bloed tot den aanvoer der voedende zappen door den tyt verwyderd zyn, ſchoon het deel in den beginne zig vermagerd en verſtervend vertoond hadde.

(L) Dewyl alle geſchotene Wonden met gewigtige kneuzinge, en die door Snaphaankogels gemaakt zyn, uytwendig zeer eng gevonden worden, zo vereiſt de noodzakelykheit, (als meer is gezegt) dat deze, op wat plaatze van het lighaam zy ook zyn, gedilateert, of van figuur verandert dienen, ten einde men behoorlyken uytgang der lekkende vochten, en ruymte tot de altyt daar by komende zwelling, gemakkelyker Etterſcheidinge, ontlaſting van tegennatuurlyke ſtoffen, en gemakkelyker invoer der middelen komt te bezorgen. En dewyl wy de order van onzen Heer Schryver volgen, zo letten wy op de eerſte verbindinge by de geſchotene wonden, die zelden gelukkig behandeld worden, als dezelve niet vaardig worden gedilateerd. Dit nodige doen word ten principale vereiſt in die deelen, alwaar de onderleggende ſtoffe week en ſlap zynde, omvangen worden door harde uytſpanſels, zo als wy in vele plaatzen aan 't Lighaam komen te ontdekken, wanneer de *peezige uytbreiding* met vaſte, harde en wel aan een ſluytende draden de gekneusde en verſcheurde Spieren omvatten, en zeer eng in zig beſluyten, 't welk inzonderheid uytmunt in de dekking der *Slaapſpier*, *Hals-*, *Rug-* en *Lenden-ſpieren*, in de *Armſpieren* door de peezige uytbreidinge der *Muſculus Longus* en *Biceps*, door de *Palmaris in de Hand*, het zydelyke der *Linia Alba* op de daar onder leggende portie der buykſpieren, de *ſpieren der Dye*, door de *Vaſſia Lata*, en vooral aan de buytenzyden van dat deel, het geheele onderbeen van de knie tot aan den voet door de *peezige uytbreidinge*, welke *van de knie* af begint; maar vooral *onder de voetzool*, alwaar het *harde dekzel van 't Calcaneum* tot aan de toonen de voet verſterkt, en de onderleggende ſpieren en peezen voor uyterlyk geweld beſchermt. Gedagte *dilatatio* moet niet alleen geſchieden tot het ſoulaas der ſpieren en gemelde andere nuttelykheden; maar teffens is het een generale regel, dat de peezen minder toevallen onderhevig zyn by ruyme openinge als by kleine, te meer wanneer wy hare draden dwars durven affnyden. Tot beveſtiging van de noodzakelykheit der verwydering van de geſchotene wonden zullen wy uyt bovengemelde delen alleen de *Expanſio* der *Vaſſia Lata* uytkiezen, en vaſtſtellen, dat dewyl de daar onder leggende ſpieren zeer gekneuſt, geplettert en geſcheurt zynde voor deszelfs nodige etterſcheiding moeten zwellen en uytzetten, het welk om de vaſte klemming der *Aponeuroſis* rondom de *Muſculi* niet geſchieden kan; en dus volgt ſtilſtand en verderving der vochten: daar uyt verſtikking, verſterving, en zelfs heb ik menigmalen de doot zien volgen, niet alleen uyt gemelde oorzake, maar ook, zo als in 't algemeen bekent is, uyt de belediging van een gevoelig lighaam, als dit peezig wezen uytmaakt.

Hoe de ſcheiding van 't verdorvene te bekomen.

16. Als nu de Wonden van de onbehoorlyke dingen op zodanige Manier gezuivert, en voor de eerſte maal op de voorgemelde wyze verbonden zyn, dan is het *tweede werk, de gequetſte* en *bedorvene Deelen door de Etteringe van het gezonde te doen ſcheiden en los te maken*, 't welk door het gebruik van een gemeen *Digeſtiv*, of door 't volgende Middel kan geſchieden:

℞. Unguent. Baſilic.
Balſam Arcæi aa. ℥j.
Spirit. Vin.
Ol. Ovor. aa. ℥j. M. f. unguent.

Als de verderving zeer groot is, dan is 't dienſtig, dat men een weinig *Myrrhe* en *Aloë*, of *Theriaak*, of ☉* onder 't gemelde Zalfje mengt, of ook, inzonderheit daar zonderling geen Zenuwen zyn, een weinig roode *Precipitaat* (M).

17. *In*

Het ware kenteken, dat een Heelmeeſter verzuymt heeft die wonden in den beginne van figuur te veranderen, vind men niet aan de veranderde uytwendige kouleur of ontſteeking, maar uyt de ſtyf geſpanne Dye, onverdraaglyke pyn, en vooral wanneer de rand van de wond omgerold, rauw, lootverwig, als verrot en verknaagt, en als een worſt rondom de te zeer gewurgde opening gevonden word, welke gebreken en 't dreigende noodlot niet te herſtellen zyn, dan door een ruyme en wel diepgaande opening te formeren, het welk in alle bovengenaamde deelen onvermydelyk dient in agt genomen, indien men de genees-intentien wil betragten.

(M) Na dat by het eerſte verband op het *uitbalen der vreemde ſtoffe*, het *ſtempen van 't bloed*, en het *dilateren der enge wonde* wel is agt geſlagen, gaat men over tot het bevorderen van etterſcheidinge, en het weren der toevallen; welk eerſte inzigt niet alleen door vettigheden moet volbragt worden, om dat die middelen gemeenlyk rotting, welke by deze Qualen zeer gemeen is, te wege brengen: maar om deze reeden zal men de *Digeſtiven* ten principale uyt verſterkende en Reſineuze dingen zamenſtellen, om wel Etter voort te brengen, die teffens in ſtaat zyn de verderving te verhoeden, als:

℞. Thereb. Venet. cum Sp. vin. Lot. ℥j.
Ol. Lini ℥iv.
Pulv. Mirrh. ℥j.
Theriac. ℥iß.
Vitell. ovor. No. vj.
M. F. S. art. unguent.

Welk middel om zyne vloeibaarheid zo diep, als 't mogelyk is, in de wonde met zeer loſſe wieken kan gebragt worden; dog zo deze de rotting niet genoeg quam tegen te ſtaan, zo zal men de wonde zomtyts uytwaſſen en reinigen met *Sp. Vini*, waar onder men de *Sp. Matricalis*, *Theriaca*, *Sal Ammoniac*, kan mengen; dog zo dra de reiniging volbragt is, en de toevallen bedaren, dan kan men, als by onzen Schryver is aangewezen, tot vetter en leniger zaken overgaan, om, was 't mogelyk, de verſtorvene ſtoffen eerder te doen ſcheiden, weshalven men van alle drogende en korſt makende middelen zal afzien, en geen *Præcip. Rub.* gebruyken, dan ten tyde der vleesgroeſinge, om, wanneer dezelve te haaſtig toenam, de vooze groeſinge in te tomen.

Indien na het behoorlyk gebruyk der ettermakende middelen geen genoegzame etterſtoffe op de behoorlyke tyt, namentlyk na den derden dag, gevonden wierd, zo zal men de party met een *Cataplasma*, uit lenig

17. *In de Wonden, die door en door gaan*, als, by voorbeeld, in het Dyebeen, of op andere dikke vleeſchagtige Plaatzen, daar men de Geneesmiddelen niet diep genoeg kan inbrengen, nog het verdorven doen ſcheiden, pleegen veele Heelmeeſters met een zonderlingen lange, maar ſtompe Naald, als *Tab.* IV. *Fig.* 2. te zien is, een ſmal lang ſtukje Lynwaat, of Linne Bandtje, in de Wonde, gelyk als een *a Hairſnoer*, te brengen, 't zelve in ieder Verband met gemelde Zalf van nieuwe te beſtryken, en dat nieuw beſtreeken, gelyk by een Hairſnoer, in de Wonde te trekken; en op deze wyze, en met deze Geneesmiddelen houd men dagelyks aan, tot dat het verdorven zig heeft afgeſchieden, en de Wonde roodagtig zuiver vleeſch vertoond, wanneer men het Bandtje weder uithaald, en, de Wond daar na, 't zy met het zogenaamde *l'Eau d'Arquebuſade*, of, als nu zal gemeld worden, verder toeheeld. Wonden die door en door gaan. *a Setaceum.*

18. Wat het derde en vierde Inzigt betreft, namentlyk hoedanig *'t nieuwe vleeſch groejende te maken, en een effen Lidteken te weeg te brengen*, men bediend zig daar toe van even dezelve heelende of vleeſchmakende Wondbalzem, tot dat de Wonde weder met vleeſch gevuld is; en dan eindelyk ook van diergelyke opdrogende Geneesmiddelen, en Heelwyze, als boven *pag.* 76. van de Wonden in 't algemeen zyn voorgeſchreven en aangetoond. Hoe de verdere Heeling te bevorderen.

19. Wat de *overige Toevallen der geſchotene Wonden* belangt, als het bloeden, Koorts, Opzwelling, Ontſteking, Pyn, Kramp- en Zenuwtrekkingen, men behandelt dezelve op die zelve Manier, als van de Van de Toevallen der geſchotene Wonden.

lenig makende kruyden, dog naar de wet van Hippocrates de wonde niet te ſtoppen, beſtaan, welke Pap beſtaan zal uyt *Herb. Philand. Malva, Bismalva, Verbascum, Flor. Melilot. Samb. Rad. Althæa, Lilior. Albor.* &c. welke tot een grof poeder gemaakt in *water* of *bier* gekookt worden, en met een genoegzame quantiteit *Farina lini* tot een Pap moeten gebonden worden. Zouden de toevallen vermeerderen, of dat men dezelve wilde voorkomen, zo gaat men over tot deze ſtovinge:

℞. Herb. Philand.
Scord.
Abrotan.
Ruta. aa. mj.
Flor. Roſar. Rub.
Samb. aa. mß.
Coq. in S. q. Vin. Rub. ad pint. iv.
F. Fotus.

By het welke, indien men voor quader gevolgen of *Gangræna* vreesde, men kan voegen de *Sp. Vini* met de *Sp. Sal. Armoniac.* of anders, als reeds gemeld is:

℞. Sp. Vini. ℥x.
Sal Armoniac. ℥j.
Aq. Calx viv. ℥ij.
M.

Van het welke, na dat de bovengemelde *Fotus* gewarmt is, eer men de doeken daar in nat maakt, een quantiteit naar verkiezing gegoten word, waar door men een voldoenenden uytſlag te wagten heeft; en zulx niet zynde, zal men zig gedragen naar die behandelingen, als by de beſchryvinge van 't Heet en Koud Vuur zal geleerd worden.

de andere Wonden is gezegd. Evenwel is dit nog als iets byzonders omtrent de geſchotene Wonden aan te merken, dat wegens de *a Kneuzinge* en *Quetzinge*, die altyd daar by zyn, *dezelve de verſterving voor andere zeer onderhevig zyn*; zo dat de Wonde zig bruin en zwart, en het vleeſch zig ſlap en week vertoond, met een aasagtigen ſtank, waar uit een geheel verderf of 't *b Koude Vuur* te vrezen is. In zodanige Omſtandigheden, als de Wonde in vleeſchagtige Deelen is, gebruikt men, om het doode en verdorven vleeſch weg te nemen, *Ungu. Ægyptitacum*, in wat *Spiritus Vini* ontbonden, of met even zo veel *Ungu. Digeſtiv.* vermengd, met Plukzel, of men mengt een weinig van de roode *Precipitaat* onder de *Digeſtiv.* Maar de Drukdoeken, die men 'er op legt, worden te voren met warme *c Geeſt* van *Kamfer*, waar in wat *Theriaak* ontdaan is, wel nat gemaakt. Als deze Verſterving zeer diep is, moet men het verſtorven vleeſch tot aan 't gezonde *ſcarificeren*, op dat de ſtinkende, ſcherpe, rotagtige en verdorvene Vogten, die onder 't verſtorven vleeſch ſtremmen, een Uitgang bekomen, en de aangelegde Geneesmiddelen zo veel te beter konnen indringen. Maar by aldien de voorgemelde Geneesmiddelen niet ſterk genoeg mogten zyn, om de verrotting te wederſtaan, dan moeten er ſterker gebrukt worden, namentlyk het zogenaamde *d Vreetwater*, dat uit Kalkwater en *Mercurius Sublimatus* beſtaat; of men neemt Quik ℥j., ontbind het zelve in Scheivogt ℥ij., mengt 'er daar na Kalkwater ℔j. onder, en gebruikt 't zelve met Plukzel op het rotte vleeſch. Met deze Geneesmiddelen doet men 't rotte en verdorven vleeſch ſcheiden; en indien 'er ook een *Caries*, of Verderving aan een Been was, kan men dezelve menigmaal daar door wegnemen. *Maar wanneer zig een verſterving in de Wonden der Gewrigten* of *e Banden bevind*, dan zyn het *Unguent. Ægyptiacum* en andere ſcherpe Dingen niet dienſtig; maar men moet zig hier altyd van balzemagtige Geneesmiddelen bedienen, namentlyk het *f Wondwater* (*l'Eau de Arquebuſade*) de *Balſamus Peruvianus*, de *Tinctura Myrrhæ* en *Aloës*, met *Sal Ammoniak* en *Spir. Vini* toebereid, de *Eſſentia Succini*, de *Spir. Maſtichis*, *l'Eau de la Reine*, of ook Terpentyn-oly, de helft met *l'Eau di la Reine* gemengd, welke altyd warm gemaakt in de Wonde moeten gebruikt worden.

a Contuſio.

b Sphacelus.

c Spiritus Vin. Camphor.

d Aqua Phagadenica.

e Ligamenta.

f Aqua Vulneraria.

Wat daar by inwendig te gebruiken.

20. By diergelyke verdorvene Wonden moeten de Patienten ook inwendige balzemagtige, en de Verrotting tegenſtrevende Geneesmiddelen, als: *Elixir Proprietatis*, *Eſſentia Myrrhæ & Aloës*, *Eſſentia Succini*, *Balſ. Peruv.*, of diergelyke, dagelyks verſcheide maal 30 tot 40 Druppelen gegeven worden. *Als de Patienten zeer mat en zwak zyn*, kan men hen verſterkende *g Drankjes*, beſtaande uit kragtige Syroopen, dikwils tuſſchen beide geven; maar men moet daar by de Wonddrank niet vergeten; en als eindelyk de Wonde van het rotte

g Mixturæ.

te en wilde vleeſch gezuiverd is, dan moet men voortvaren met Wondbalzem te verbinden, tot dat de Wonde zig weder ſluit, waar benevens, gelyk van de Wonden in 't algemeen bladz. 76. is gezegd, dat men moet zorg dragen een effen mooy Lidteken te weeg te brengen (N).

21. Voor 't overige, dewyl het dikwils gebeurd, dat door het ſchieten Buskruit in het Aangezigt blyft ſteken, 't welk niet voorzigtig uitgenomen zynde, lelyke zwarte Vlakken veroorzaakt, behoord een Heelmeeſter insgelyks te weten hoe hy 't zelve daar moet uithalen. Wanneer 't Buskruit nog niet geheel in de Huit is ingedrongen, kan het gedaan worden met een *Koorentangetje*, of met een *Penſchagt* als een Tandeſtooker geſneden, of met een eigen daar toe gemaakt *Werktuig*, gelykende naar een Oorlepel, *Tab.* XX. *Fig.* 7. Maar wanneer 't Buskruit zeer diep in de Huit is ingedrongen, dat men het met het gemelde of diergelyke Werktuigen niet kan vatten, moet men met een *Lancet*, of klein *Inciſie Mesje* de Huit eenigzins openen, en met de voorgemelde Werktuigen de Korreltjes uithalen. Wanneer dezelve veelvuldig zyn, moet dit ook zo dikwils herhaald worden, als 'er Korreltjes in zyn; maar men moet daar benevens ook wel in agt nemen om dezelve Buskruits korrelen niet te verbryzelen, dewyl anders daar door zeer lelyke Vlekken worden veroorzaakt.

Hoedanig 't Buskruit uit het Aangezigt te halen.

HET

(N) Weinige gezonde gedagten zullen het gebruyk van deze *doordringende*, *verbytende* en *ſterk waterdryvende* middelen goed keuren, en voor al niet in zulk een groote quantiteit teffens, en verſcheide malen des daags. Maar zo het al gebeurde, dat deze Lyderen verzwakt waren, en by hen verſterkende middelen wierden vereiſt, zo zal men het aan den Geneesheer overlaaten, dat hy een hartſterkend, maar geen meerder broejing makend Cordiaal voorſchryve, hoewel zulx zelden te paſſe komt, dan by de zulke, welke door ſterke bloedinge, zware Etterſcheidinge en ziektens verzwakt waren. Maar meerendeels gebeurd het, dat door zware ontſtekinge en 't opnemen van etter onder de *Maſſa* van 't bloed koortzen ontſtaan, ook om dat die, welke geſchotene wonden ondergaan, meeſt ſterke lieden zyn, zo voegt het meeſt, dat men deszelfs drift vermindert, en door temperende en verkoelende inzigten haar ſappen verzagt, tot het welke men dunne dranken, Amandelmelken, en temperende poeders, uyt Kreeftoogen, Kreeftſchillen, Oeſterſchelpen, Coraal, Salpeter, en wat dies meer is, komt te gebruyken, zo als reets by de gemene wonden is aangeweezen.

HET IV. HOOFDSTUK,

VAN DE

WONDEN DES ONDERLYFS.

1.

NA dat wy tot dus verre zo wel de gehouwe en geſtookene, als de geſchotene Wonden in 't algemeen hebben betragt, gaan wy nu voort met dezelve ook in 't byzonder naauwkeurig te onderzoeken en verklaren, en zullen alzo handelen: 1) van de Wonden der Buik, of van 't Onderlyf; 2) van de Wonden der Borſt; 3) van de Wonden aan den Hals; en dan 4) van de Wonden des Hoofts.

Onderſcheid tuſſen de Buikwonden.

2. *De Buik-Wonden gaan of in der zelver Holligheit, of quetzen alleen de uitwendige Deelen.* Die in de Holligheit gaan, quetzen de inwendige Deelen, of quetzen dezelve niet. Derhalven, dewyl in 't genezen van deze Wonden een groot onderſcheid is, zo is 't zeer noodzakelyk, dat een Heelmeeſter ziet, weet en erkend, of zodanige Wonde in de Holligheit van de Buik is ingegaan, en ofze inwendig iets gequetſt heeft, of niet.

Hoedanig dezelve te onderzoeken.

a Sonderen.

3. Wegens deze oorzaken moet een Heelmeeſter dit onderſcheid naauwkeurig onderzoeken: 't welk geſchied 1) door *het gezigt*, als hy naauwkeurig de Wonde beziet; 2) met *de Vinger, of het Onderzoekyzer*; 3) wanneer men door 't gezigt en 't *a onderzoeken* niet konde te weten komen of verzekerd worden of de Wonde was ingegaan, *zal men 'er laauw water inſpuiten*, 't welk, als 't niet weêr te rug loopt, te kennen geeft, dat het in de Holligheit des Lichaams is ingegaan. Maar wanneer men door alle deze proef-Middelen in de Holligheit des Lichaams niet kan komen, dan is 't een bewys, dat de Wonde niet doorgaat.

Wanneer de Wonde niet tot in de Holligheit gaat.

b Muſculi Abdominis.

c Peritonæum.

4. Wanneer nu de Wonde niet is doorgegaan, dan is 'er weinig Gevaar te vreezen: evenwel zyn diergelyke Wonden tweederlei: 1) die alleen door de Huit en 't Vet gaan, of ook eenigzints het vleeſch gequetſt hebben. Zodanige hebben in 't geheel geen Gevaar, en moeten derhalven niet anders als andere gemeene Wonden behandeld en geheeld worden. *Maar wanneer dezelve* 2) *mede het vleeſch of de b Buikſpieren, tot aan de c Penszak hebben doorſneden*, de Wonde eenigzints groot zynde, offchoon de Penszak nog ongewond is, gelyk in gehouwe Wonden meenigmaal pleegt te geſchieden, zo word daar door dezelve

Plaats

Plaats verzwakt, dat de Penszak voor de Aanperſſinge der Darmen en des Middelrifts wykt, en zig zodanig uitſpant, dat 'er een Breuk uit ontſtaat, waar van de Patienten veel onheil hebben te verwagten: 't welk, hoe grooter de verwonding geweeſt is, zo veel te eerder en zeekerder gebeurd, indien die niet naar de kunſt behoorlyk behandeld en geheeld word. Derhalven moet men de Heeling anders, als of het alleen gemeene vleeſchwonden waren, bewerken: namentlyk, men moet zulke Wonden *met Behulp van twee kromme Naalden en ſterke gewaſchte Draaden aan malkanderen hegten*, en de Lippen der Wonde wel te zamen voegen, gelyk als reeds boven bladz. 72 enz. is gezegt, en ſtrax, in de beſchryvinge van *Buikhegtinge*, nog wydlopiger zal onderwezen worden, op dat het vleeſch weder vaſt moge te zamen waſſen, en de Penszak met de Darmen niet konnen uitwyken, maar in hunne natuurlyke legplaats gehouden worden. Maar voor 't overige verbind men de Patienten met Wondbalzem en Hecht-Pleiſters, tot dat de Wonde zig weder wel geſloten heeft, en bezorgt daar nevens, dat de Patient zig ſtil en geruſt houd, als mede het Lichaam met eeten en drinken niet te veel opvuld, maar dat het zelve door zagte kliſteeringen geſtadig open gehouden word.

Wanneer de Wonde in de Holligheit gaat.

5. *Maar wanneer de Wonde geheel tot in de Holligheid des Buiks is ingedrongen*, dan moet men wel onderzoeken, of 'er inwendige Deelen gequetſt zyn, of niet. Dat 'er inwendig niets gequetſt is, erkennen wy 1) als 'er geen zware Toevallen, inzonderheit geen groote zwakheden, Bloedinge, inwendige Pyn, of Koorts voor handen zyn; 2) als 'er uit de Wonde nog Bloed, nog Gylzap, Gal, Pis, Drek of Vuiligheid vloeid, inzonderheit als men de Patienten laat op de Wonde leggen; 3) als men water of warme Melk in de Wonde ſpuit, en dezelve onveranderd weder daar uit komt lopen; 4) als het quetzende Werktuig zeer ſtomp is geweeſt. Maar dewyl in de doordringende Buikwonden de zogenaamde *Gaſtroraphia*, of *Buikhegting*, nodig is, maar dezelve groote voorzigtigheit en bequaamheit, om die wel te doen, vereiſcht, daarom zullen wy dezelve nu gaan beſchryven, en daar by aantonen, waar zy nodig of onnodig is.

HET V. HOOFDSTUK,

VAN DE

BUIK-HEGTINGE.

1.

Wanneer de Buikhegting onnodig is. *a Gaſtrorraphia.*

ALs men de Wonden des Buiks met Naald en Draad te zamen hegt, zulks word een *a Buik-hegting* genaamd. Maar men heeft dezelve in alle Buikwonden niet nodig, namentlyk: 1) als de Wonden klein zyn, en niet in de Holligheit ingaan, gelyk boven is gezegd. Ten 2) is ze ook niet altyd nodig in de Wonden, die in de Buik gaan, offchoon 'er een ſtuk van 't Net, of een Darm uithing: want wanneer zodanige Wonden zo naauw of zo klein zyn, gelyk de geſtokene Wonden gemeenlyk zyn, datze na 't weder inbrengen des Darms met een dikke Wiek opgevuld, en door een behoorlyk Verband zo kan worden te zamen gehaald, dat 'er niets kan uitſchieten, dan is 't hegten niet nodig, dewyl men den Patient buiten noodzakelykheit ſmerten zoude veroorzaken; behalven dat in vette menſchen dikwils ondoenlyk is een naauwe Wonde te zamen te hegten, dewyl men 'er wegens de veelheit en dikheit van 't Vet niet wel kan bykomen.

Wanneer die nodig is.

2. Maar evenwel is de Hegting in tweederlei gevallen nodig, en wel 1) *in gehouwe doordringende Wonden*, die zo groot zyn, dat men het uitvallen van 't gedarmte op geen andere Manier kan verhinderen: want dezelve zyn in de levendige tot het uitzakken zo genegen, dat, indien ze niet door de uiterlyke Deelen van de Buik ingehouden wierden, zy onder 't Ademhalen of de Beweginge zeer ligt door de Wonde zouden uitſchieten: gelyk *Tab.* III. *Fig.* 1. *Let.* M. eenigzins te zien is. 2) Is de Hegting in grote gehouwe Wonden der Buik, *die tot op de Penszak doordringen*, nodig, waar van in 't voorgaande Hoofdſtuk reeds is geſprooken, ſchoon ze niet in de Holligheit van de Buik zelfs ingaan.

Van 't uitſchieten der Darmen.

3. In de Wonden, die tot in de Holligheit des Buiks gaan, heeft men verder agt te geven, of 'er iets van 't Net of de Darmen is uitgeſchoten, of niet; want wanneer 't nog niet geſchied is, moet men met de Hand de Wonde digt houden, of van iemand laten toedrukken, en de Patient op den Rug met het Hoofd omlaag laten leggen, op datze niet uitſchieten, voor dat het nodige tot het Verband is klaar gemaakt, dewyl het anders veelderlei Ongemakken kan veroorzaken. *Maar als ze reeds uitgeſchoten zyn*, moet men aanſtonts tragten dezelve, zo haaſt mogelyk is, weder binnen te brengen, dewylze

wyze anders door de koude en lugt ſchielyk bederven, en de Patienten gevaarlyke Toevallen, ja zelf de Dood, konnen veroorzaken. Maar evenwel, eer men dezelve weder inbrengt, moet men *te voren onderzoeken, of ze nog geheel, of gequetſt zyn, en of ze nog hare natuurlyke warmte hebben*; want indien dat zo niet is, dan moet men met het inbrengen wachten, en 't anders behandelen.

Of de Darmen gequetſt zyn, of niet.

4. Als de Darmen gequetſt zyn, heeft men zekere Kentekenen: 1) als men de Wonde in de Darmen zelf ziet; of 2) als de Darmen ingevallen, en van de Wind niet opgeblazen zyn, want zomtyds is de Wonde niet in het uitgeſchoten Deel des Darms, maar in een ander Deel, 't welk nog in de Buik legt. Derhalven als men de Wonde niet aan het uitgeſchoten Deel bevind, kan men 't zelve door verder uithalinge van den ingebleven Darm tragten te vinden, en daar na handelen, gelyk wy in het volgende Hoofdſtuk van de gequetſte Darmen zullen zeggen. *Maar als de uitgeſchoten Darm nog geheel en natuurlyk word bevonden*, moet men, zo veel mogelyk is, zig haaſten, dezelven weder in te brengen, dewyl, als boven reeds is gezegt, dezelve door de Lugt ſchielyk bederft.

Hoe de uitgeſchoten Darmen weder in te brengen.

5. *Om den Darm in te brengen* moet men den Patient op den Rug leggen, dat hy met de Buik omhoog, maar met het Hoofd omlaag legt, alsdan den Darm door zagtjes drukken, voornamentlyk met beide de voorſte Vingeren, door de Wonde in het Lyf duwen; waar by inzonderheit is in agt te nemen, dat men de eene Vinger niet eerder van de Wonde moet te rug halen, voor dat de andere Vinger van de andere Hand weder in de Wonde is gebragt, om daar door te verhoeden, dat de Darmen, die eenmaal ingeduwt of ingebragt zyn, niet weder uitſchieten, 't welk anders zeer ligt kan gebeuren. *Indien de Uitzakking der Darmen op de regter zyde is*, moet men den Gewonde op de ſlinker zyde leggen; en als de Darmen op de linker zyde zyn uitgeſchoten, moet men den Gewonden op de regter zyde leggen, op dat dezelve zo veel te gemakkelyker konnen ingebragt worden. Gedurende het inbrengen zal men den Patient belaſten zyn Adem in te houden, zo lang het hem mogelyk is; dan zal het zo veel te beter konnen uitgevoerd worden.

Wat men moet doen als de uitgeſchoten Darm droog of koud geworden is.

6. *Wanneer de uitgeſchoten Darm droog of niet meer warm is*, dan moet men 'er een Spongie, of Doek, in warm Water, Melk, Wyn, of een weekmakend Afziedzel nat gemaakt, over leggen; of het warme Net van een vers geſlagt Kalf, Schaap, Varken, of ander Dier, dat men 't eerſt kan bekomen, daar om ſlaan, en daar een wyl op laten leggen, op datze hare natuurlyke warmte weder mag bekomen; en als dit geſchied is, moet men ze met de Vingeren op de voorgemelde Manier weder inbrengen. Maar als daar door de natuurlyke warmte en kleur niet weder te bekomen was, dan zyn de

Darmen verſturven, en 't is met den Patient genoegzaam gedaan. Doch als de verdroging en verkouding nog niet zeer groot was, en men bevond, dat het Gedarmte nog zonder Quetzinge was, dan is 't beſt, 't zelve, zo haaſt doenlyk is, weder in 't Lichaam te werken, alwaar 't door inwendige natuurlyke douwing zyne warmte op het ſpoedigſte en beſte weder zal bekomen.

Wanneer de Wonde te naauw is om de Darmen in te brengen.

7. *Wanneer de Darmen door een naauwe Wonde uitgeſchoten, en door de Winden zodanig opgeblazen zyn*, datze door het naauwe Gaatje niet weder konnen naar binnen gebragt worden, dan is dikwils dienſtig, dat men den Darm nog een weinig langer uithaald, om daar door aan de Winden meerder ruimte te geven, van zig te gemakkelyker te konnen verdeelen, den Darm daar door week en dunder te maken, en zo veel te ligter weder in te brengen. Maar als dit geſchieden zal, dan moet een knegt de Lippen der wonde, 't zy met de Vingeren, of twee Haakjes (zie *Tab.* I. *Let. R.*) wyder uitſpannen, en de Heelmeeſter den Darm inbrengen. Maar als hy nu ingebragt is, moet de Wond digt gehouden, daar na met een dikke Wiek (zie *Tab.* II. *Let. N. of* O.) opgevuld, Pleiſter en Drukdoeken daar op gelegd, en, op dat de Darmen niet weder konnen uitſchieten, behoorlyk verbonden worden: maar de Patient moet zig daar benevens zeer ſtil houden, en ruſten, wanneer men de Hegting met de Naald, nademaal dezelve altyd Pyn veroorzaakt, niet behoeft te doen.

Hoe een te enge of naauwe Wonde te verwyden.

8. *Maar wanneer dat langer uithalen, om de Darmen weder in te brengen, nog niet kan helpen*, dan moet men de Wonde zo veel *verwyden*, of opſnyden, (gelyk Celsus (a) in zyn tyd reeds heeft aangewezen) als 't nodig is, om de uitgeſchotene Darmen in te brengen; welke verwyding door een Mes en een holle *Conductor*, of *Wegwyzer*, die men voorzigtig aan dat einde der Wonde, daar 't minſt gevaarlyk is, tragt in te ſteken, en de Wonde als dan met het Mes te verwyden; waar in men de *a Witte Lini*, dewylze niet ligt heeld, als ook de Aderen onder de *b regte Spieren*, en 't quetzen der *Darmen moet vermyden.* Veelen plegen de Wonde met een byzonder Werktuig, *Fiſtelſnyder*, of *Syringotomus* genaamd, aan de Punt een Knopje hebbende, gelyk diergelyke *Tab.* XXIV. *Fig.* 12. te zien zyn, zonder *Conductor*, te verwyden: in wiens Plaats het Mes, 't welk *Tab.* IV. *Fig.* 3. is afgeteekend, en reeds voor een geruimen tyd van my is uitgevonden, veel dienſtiger is, dewyl men 't vaſter houden, met de Punt tuſſchen de Darmen en de Wonde inſteeken, en de Wonde daar mede naar zyn goedvinden verwyden kan. Maar op dat deze *c Inſnyding* zonder Gevaar mag geſchieden, moet de Knegt den uitgeſchoten Darm met een Doek, die in warm Water, Melk of Wyn is nat gemaakt, te rug houden, op dat dezelve nog

a Linia alba
b Muſculi recti.
c Inciſio.

(a) *Lib. VII. Cap. XVI.*

nog door 't ſnyden, nog door de Lugt beleedigd worde. Het gebeurt zomtyds, *dat men wegens de groote Opgeblazenheit der Darmen geen Werktuig in de Wonde kan krygen:* in zodanig een Geval moet de Heelmeeſter met de ſlinkerhand den Darm te rug houden, en met de regterhand het Vet en de Spieren aan een einde der Wonde van langzamerhand voorzigtig tot aan den *a Penzak* doorſnyden; zomwylen, wanneer het bloeden hem in 't ſnyden zoude hinderen, 't zelve met een Spongie afwiſſchen, op dat hy weder zien, en, zonder den Darm te quetzen, verder ſnyden kan. Maar wanneer hy tot aan den Penszak is gekomen, dan laat zig de *b Wegwyzer* of het *c Fiſtelmes* in de Holte der Buik ligt inbrengen, om de Wonde daar mede behoorlyk te verwyden; en als dit is geſchied, dan moet men de Darmen op de gemelde wyze inbrengen (O).

a Peritonæum.

b Conductor.

c Syringotomus.

9. *Indien 't gebeurde, dat de Drek of Onreinigheit der Darmen het inbrengen verhinderde*, dan moet men dezelve met een weekmakende Omſlag tragten te verdunnen, en daar na het Gedarmte wat langer uithalen, den Drek met de Handen van malkander verdeelen, en als dan, wanneer de Darm daar door dunder is geworden, den zelven op de meergemelde wyze inbrengen. In plaats van de Wonde door inſnyding te verwyden, voornamentlyk *als de Darmen wegens de menigte der Winden niet weder konnen ingebragt worden*, in dat geval geven de beroemde PARÆUS, en andere wakkere Heelkundigen dezen raad, dat men in den uitgeſchoten Darm dan liever met een klein Naaldtje moet prikken, om de Wind daar door uit te laten, dewylze dan invalt, en, ook gemakkelyk kan ingebragt worden, wanneer het niet nodig is de Wonde door eene Inſnydinge te verwyden, nog ook dezelve weder te zamen te hegten, dewyl ze niet heel groot is ge-

Hoe de Darmen, zonder de Wonde te verwyden, ingebragt moeten worden.

(O) Noyt manqueert het, wanneer de darmen buyten de buyk door de wonden zyn uytgekomen, of deszelfs inbrengen is met zeer veel moeielykheden wegens hare opgeblazenheid verzeld. Om deze reeden is men dikwils genoodzaakt de te kleine of ſchuins ingaande wonden te verwyden, 't welk zo als 't van onzen Heer Schryver word aangewezen niet gemakkelyk nog veilig kan gedaan worden, ten ware zyn Ed. onder *Conductores* holle Sondes verſtaat, die als dan niet zo als de ordinaire moeten geſteld zyn; maar ten einde de darmen ons in die behandelinge niet mogen hinderlyk zyn, zo gebruykt men een *Vleugel-Sonde*, als by my in de III. Plaat Fig. 1, is aangewezen, die, wanneer zy naar de veiligſte plaats onder het *Peritonæum* is binnen gebragt, met zyne vleugelen de buiten zyne darmen bedekt en weghoud, waar na men met een kromme of regte *Biſtorie*, met een rug voorzien, de wonde dilateert, zig wel wagtende, dat de darmen ten tyde der bewerkinge niet meerder uytkomen.

Men gebruykt ook menigmaal tot deze bewerking de *Biſtorie Couvert*, of Boerebedrieger, welke by onzen Auteur *Tab.* XIX. *Fig.* 1. *en* 2. omtrent zo als die dienen gemaakt te zyn, verbeeld worden. Het mes, voor met een knopje voorzien, en naar des Auteurs zeggen door Hem uytgevonden, kan mede in deze gelegentheit dienen. Wanneer nu de wonde *gedilateert* is, brengt men de darmen zagtelyk in, beginnende met dat gedeelte, 't welk het naaſt aan de wonde gevonden word.

geweeſt. Evenwel houden het de meeſte Heelkundigen met de Wonde te verwyden, dewylze het minder gevaarlyk oordeelen als in den Darm te prikken; ook is het doorprikken dikwils zonder vrugt, en doet het Gedarmte niet ſlinken: gelyk BLANKARD zulk een geval verhaald (a) (P).

Wanneer en hoe de Wonde zonder hegten te heelen.

10. *Wanneer nu de Darm op eene der voorgeſchrevene wyzen is ingebragt*, en de Wonde niet zeer groot is, inzonderheit alsze langwerpig of regt nederwaarts gaat, dan is 't niet altyd nodig, dat men ze hegt, zo als verſcheide Schryvers leeren; maar men kan zodanige Wonden dikwils zonder hegten te zamenheelen, namentlyk, als men een dikke Wiek met een langen Draad in de Wonde ſteekt, dezelve met Hegt-Pleiſters wel te zamentrekt, aan weêrzyden dikke, langwerpige Drukdoeken daar op legd, en eindelyk met een vereenigend of te zamentrekkend Windzel, gelyk *Tab.* IV. *Fig.* 4. te zien is, wel aanhaald en vaſt verbind. Daar na moet de Patient Adergelaten worden; op dat 'er geen Ontſteking toeſlaa, en hem daar benevens de Ruſt en Matigheit in eeten en drinken ten hoogſten aanbevolen worden, want dewyl door het ſteeken in de Hegtinge zekerlyk ſmerten veroorzaakt worden, als mede dikwils *a Ontſtekingen*, daarom moet men het *hegten nooit ondernemen, als wanneer het de hoogſte Noodzakelykheit vereyſcht*, en de Darmen door een goed Verband niet binnen 't Lichaam konnen gehouden worden. Men moet in deze Wonde het *eerſte Verband*, als het anders wel vaſt houd, *voor den derden Dag niet los maken*, ook dezelve daar na ſlegts om den anderen Dag verbinden, op dat de Wonde zo veel te beter zal konnen ſluyten. Maar indien de Wonde ſcheef, overdwars, en zo groot was, dat de Darmen op de voorgemelde wyze niet konden binnen gehouden worden, dan moet *men noodwendig tot het hegten overgaan*, als men den Patient wel wil geneezen.

a Inflammationes.

11. Om

(P) Het is beſt, dat zo dra de wonden te klein bevonden worden tot 't inbrengen der darmen, dezelve te *dilateren*, en zig te wagten de opgeblazene darmen met naalden te ſteeken, wyl uyt deze behandeling zware toevallen konnen volgen; behalven dat men zulks zeer dikwils zonder vrugt volbrengt, wyl de vuyligheit veelmaals de verhindering tot 't binnen brengen veroorzaakt, en het gebeurt ook, dat deze kleine gaatjes der Naalden toezuygen, om welke reden onbedagte en laffe Heelmeeſters die uytgeſchoten darm martelen, kneuzen en doen verkouwen, waar door zeer dikwils verſterving word veroorzaakt, 't welk ieder zal begrypen, zo dra wy letten hoe de koude lugt een ware vyand van diergelyke bloot komende deelen is. By deze bewerking van inbrengen is in agt te nemen, dat het laatſte gedeelte van den uytgeſchoten darm binnen te brengen de zwaarſte poſt is, om dat de opblazing der wind, als men de eene zyde invoerd, de andere zyde weder uitdringt. Om deze reden draagt men zorg, dat het kleine gedeelte, 't welk nog overig was in te voeren, met de vingers of hand beſlagen en drukkender wyze de wind, die zig daar in bevind, in de buyk gevoerd word, waar door dat gedeelte der darm ſlap geworden zynde, als van zelf zal inſchieten.

(a) *Collectanea Medico-Phyſica, Part. ultim. Obſ.* 8.

11. Om dit wel te doen, zo als 't behoord, moet de Heelmeeſter eerſtelyk van twee kromme ſterke en ſpitze Naalden (zie *Tab.* I. *Fig.* O.) en van een ſterke dubbelde gewaſchte Draad voorzien zyn. Aan ieder einde van deze Draad maakt hy een der Naalden vaſt, zo dat beide de Naalden aan en Draad ingeoogt zyn. Als dan ſteekt hy met een Naald van binnen naar buiten door de regte zyde der Wonden, namentlyk door den *a Penszak*, de *b Spieren des Onderbuiks*, 't Vet, en de Huit, zo dat de Naald ten minſten een goede Vinger of Duim breed van den Rand der Wonde doorgaat, en de Draad niet ligt kan uitſcheuren. Met de andere Naald ſteekt hy op dezelve wyze door de ſlinker zyde der Wonde, dat, als de Wonde niet te lang is, in 't midden derzelve moet geſchieden; maar daar by is wel in agt te nemen, dat men de Darmen niet quetze. Om dit te verhoeden moet de Heelmeeſter, terwyl hy met de eene Hand de Naald doorſteekt, met de andere de Delen, die doorgeſtoken moeten worden, met twee Vingeren vaſthouden, en dat zodanig, dat hy met de voorſte Vinger den Penszak, en met den Duim de Huit vat; maar de kromme Naald moet zodanig met de voorſte Vinger van de andere Hand worden verborgen en beſtierd, dat de Darmen niet gequetſt worden; en dewyl men met de Vingeren alleen de Naald menigmaal niet vaſt genoeg kan houden, daarom bedienen veele Heelmeeſters zig in het hegten der Wonden van een Werktuig, dat men een *Naalde-houder* kan noemen, waar in men de Naald vaſt maakt, om daar met grooter kragt, als mede des te bequamer en te ſchielyker de Naald door te ſteeken, gelyk als *Tab.* IV. *Fig.* 5. te zien is (Q).

Hoe de Buikhegting te maken.

a Peritonæum.
b Muſculi Abdominis.

12. Maar

(Q) Tot de buykhegtinge, of *Gaſtroraphia*, behoren ganſch andere Naalden, als ons door den Auteur zyn voorgehouden. Dezelve moeten wat kleiner, dog van gedaante en wat meer gebogen zyn als de Seton-naalden. Men gebruykt tot ieder ſteek of hegt twee naalden, zodanig, dat de draat met zyn eindens in ieder naald geſtooken word: deze draat maakt men uyt vloszyde of uyt Schoenmakers ſpenaal, om door de zagtheit verzekert te zyn, dat dezelve niet kome te ſnyden, of de wonde doorſcheure. Men merkt by deze Operatie wel op, dat men beide de Lippen van binnen naar buyten doorſteekt, met deze voorzigtigheit, dat ieder ſteek, die men doet, de naald langs den vinger moet glyden, op dat het *Omentum* of de *Inteſtinæ* door de ſnydende naald niet mogen gequetſt worden. By het ſteeken zal men aan de eene zyde door de *Penszak*, *Spieren*, 't *Vet* (een duym breet van de Lippen) en *Huyt* heen ſteeken, maar aan de andere zyde niet door de *Penszak*, maar door de *Spieren*, *Vet*, en *Huyt*, op dat de kanten van het *Peritonæum* niet direct tegen den ander komen te ſtaan, maar dat de eene tegen de ſpieren, en de andere zig onder zyn tegen over leggende naar de zyde des buyks ingewanden bevinde, om dus een vaſter aaneengroejing van de lippen der Wonde te bevorderen, ten einde, zo als in nader tyt veelmaals komt te gebeuren, geen *Hernia ventralis* geboren worde. Het uitkomen der naalden van de kant der wonden te rekenen, is niet met zekerheit te bepalen, dog merendeels tot een duym breet van dezelve. Het getal der hegten, en deszelfs wydte van den ander geſchiet naar de plaats, waar het aan de buyk is, of de perſoon groot of klein, jong of out, en hoekig of regt is, om welke

Wanneer de Wonde meer als eenmaal moet door geſtoken worden.

12. Maar als de Wonde te groot is, om met een Hegting wel vereenigd te konnen worden, dan maakt men de eerſte Hegting omtrent een duim breed van 't einde der Wonde; en daar na oogd men een nieuwe gewaſchte Draad, gelyk boven is gezegd, door twee kromme Naalden, doorſteekt weder een goede duim breed van de voorgaande Hegtinge, op de voorgemelde wyze, beide de zyden der Wonde, en laat den Draad even eens in de Wonde hangen, gelyk als *Tab.* III. *Fig.* 16. te zien is; en dit geſchied, de Wond nog groter zynde, tot drie, vier, en meermalen, als het nodig is; dog zo, dat altyd de eene Doorſteeking een duim breed van de andere blyft. Wanneer zodanige Draaden genoeg door de Wonde gehaald zyn, dan moet een Knegt de Wonde van beide de zyden wel te zamen drukken; en als dat geſchied is, moeten *de Draaden op de volgende wyze te zamen geknoopt*, en de Wonde daar door wel vereenigd worden.

Hoedanig de Hegting of de Draaden te knopen.

13. Namentlyk, de Heelmeeſter heft de beide einden des Draads in de hoogte, en maakt daar mede zodanigen doorgeſtoken Knoop, waar door de Wonde vaſt te zamen word gehaald; en op dat deze eerſte en enkelde Knoop niet zoude los gaan, legt hy 'er nog een, op dat door den dubbelden Knoop de Wonde zo veel te vaſter te zamen gehouden worde. Maar eer hy den tweeden Knoop toetrekt, moet hy 'er te voren een klein te zamen gevouwen Doekje, gelyk boven reeds is gezegd, tuſſchen leggen. Wanneer meer als een Draad door de Wonde is gehaald, dan knoopt men ze ook op dezelve wyze te zamen; waar omtrent evenwel is in agt te nemen, dat men met het

welke reden men in dezen toeſtand zig ſchikt naar de voorſchryvingen, welke by de tuſſengeknoopte hegtinge gehouden zyn, wyl deze om zyne gelykheit met de tuſſengeknoopte overeenkomt. De draat knoopt men op de zyden der wonde met een lopende knoop, zorg dragende aan de onderzyde de grootſte opening te laten, op dat de buytengevaatte ſtoffe, welke in het *Abdomen* mogt geſtort zyn, vry, 't zy door een *Canul*, of ordinaire opening moge uytlopen. Om deze reden maakt men *Canullen* van zilver, of loot, welke met vleugels of plaatjes voorzien zyn. De *Turundes* en pypen van pleiſters bezorgt men mede met zekere breedten van boven, om het inſchieten te beletten; dog de allergrootſte voorzorge beſtaat in de draaden, welke om deze werktuigen worden vaſt gemaakt, niet alleen om 't inſchieten te beletten, maar dezelve ingeſchoten zynde weder uyt te nemen. By het hegten der buyk en wonden der ingewanden moet men de coleur der draaden wel onderſcheiden, die by en in de wonden gevonden worden, alzo 't veelmaals komt te gebeuren, dat het *Omentum* is afgebonden, de *darmen gehegt*, de *Turundes* verzekert, en de *buyk* gehegt zynde, ieder draden van noden hebben, waar door men vier differente draden heeft waar te nemen, om deze reden, die alle buyten de buyk hangende, met een pleiſter op de buyk gekleeft worden. Deze moeten, om ze te onderſcheiden, alle van byzondere couleuren en dikte zyn, ten einde men den eenen niet voor den anderen neeme, en zekere quade gevolgen te wege brenge. Om dit wel te onthouden, tekent men zulx aan, waar door de veiligheid vermeerdert. Zo haaſt de draden geſcheiden zyn, waar aan men niet veel moet trekken, maar van zelfs laten vallen, en gene ontlaſting meer komende, zal men de wonden doen ſluyten.

het toeknopen aan het bovenſte Deel der Wonde begint, en eer men den onderſten Draad toeknoopt, ſteekt men in het onderſte Deel der Wonde een zagte Wiek, omtrent van de grootte en dikte van een kleine Vinger, van te zamengerold zagt Linnen. (zie *Tab.* II. *Fig.* O.) zo dat deszelfs Punt tot in de Holligheit des Lichaams zig uitſtrekt, maar het dikke einde, waar aan een lange Draad moet gebonden zyn, buiten de Wonde uitſteekt, op dat, als by Toeval de Wiek in de Buik ſlipte, men met de Draad weêr kon uithalen. Hier door houd men een Opening, waar door men in de volgende Verbanden de in de Buik buiten hunne Vaten tegennatuurlyke Vogten en Onreinigheden kan ontloſſen, op datze niet zouden rotten nog ſtinken, waar door de inwendige Deelen aanſteken en verderven.

14. Wanneer, na dat de Wiek op zodanige wyze in de Wonde is geſtooken, de laatſte Draad is te zamen geknoopt. dan beſtrykt men de Wonde met een Wondbalzem, bedektze met Plukzel, Hegtpleiſters, en Drukdoeken, en eindelyk verſterkt men dezelve met een Servet en [a] *Schouderband*, gelyk als *Tab.* III. *Fig.* 1. *Let. B. C.* te zien is. *By ieder Verbindinge maakt men 't Verband zagtjes los*, haald de Wieken uit de Wonden, laat den Patient op de Wonde leggen, op dat, als er iets tegennatuurlyks in 't Lichaam was, 't zelve door de Opening zoude konnen uitvloejen. Als dit nu gedaan is, moet men tot meerder zuiveringe een Wond-ſpuitmiddel, beſtaande uit het [b] *Afziedzel* van *Herba Agrimoniæ*, *Saniculæ*, of *Hyperici*, met een weinig Honing van Roozen vermengd, warmtjes twee of driemaal in ieder Verband inſpuiten; daar na moet de Patient altyd weder op de Wonde leggen, op dat het ingeſpuitte met de vuiligheit wederom mag uitvloejen. Wanneer 't 'er nu al te zamen weder uitgeloopen is, dan ſteekt men een nieuwe Wiek, als de voorgaande geweeſt is, met *Digeſtiv* beſtreken, in de Wonde, en dan is 't genoeg dezelve alle Dagen eens op de voorgemelde wyze te verbinden. Aldus gaat men dagelyks voort, tot dat het Lichaam wel gezuiverd is, en geen onreinigheit meer uitvloeid. Als men dit verkregen heeft, dan houd men op met dezelve Wieken te gebruiken in de volgende Verbindingen, en men heeld met de overige Geneesmiddelen de Wonde volkomen digt, 't welk zeer bevorderd word door de Ruſt van den Patient, door Matigheit in eeten en drinken, en dat hy altyd, of ten minſten zo veel als mogelyk is, op de Wonde legd, waar onder, gemakshalven, een klein zagt Kuſſentje moet gelegd worden. Door zodanig te leggen drukken zig de Lippen der Wonde beter te zamen, en heelen eerder aan malkander; en als daar mede omtrent veertien dagen word aangehouden, dan ſluit zig ondertuſſchen de Wonde, en dan kan de Gewonde wederom zig naar zyn believen leggen, tot dat hy eindelyk volkomen genezen is.

Wat by het Verband is in agt te nemen.

[a] *Scapulier.*

[b] *Decoctum.*

Het ander Geval, waar in de Buikhegting nodig is.

15. *Het ander Geval, waar in men de Buikhegting nodig heeft*, is, wanneer de Huit, 't Vet, en Vleeſch des Buiks tot op den Penszak toe gequetſt zyn, en wel met zulk een grote Wonde, dat men daar door een Uitſpanning van den Penszak, of een zogenaamden Buikbreuk te vrezen heeft; want door die Quetzinge word de Plaats verzwakt, de Penszak wykt voor de Drukking der Darmen, en de Darmen met den Penszak ſchieten tuſſchen de Spieren uit, en verwekken daar door groot Gevaar. Maar, om dit voor te komen, moet men de Spieren, 't Vet en de Huit met een Hegtinge te zamen voegen. Maar dewyl *de Penszak nog geheel is*, is 't niet nodig door denzelven met de Naalden te ſteken; maar men ſteekt alleen door de Spieren, 't Vet, en de Huit van binnen naar buiten, op dezelve wyze, als in 't voorgaande is gezegd, en dat zo menigmaal, als het de grootte der Wonde vereiſcht. Wanneer het doorſteken gedaan is, haald men de Wonde door behulp der Draaden te zamen, knoopt den eenen na den anderen toe, en verbind de Wonde op dezelve Manier, als zo even is beſchreven, waar door men de te vrezen zynde Ongemakken kan voorkomen.

Hoe de Wonde te heelen.

16. Wanneer men nu bevind, dat by deze Buikhegtingen de Wondlippen wel tegen den anderen ſluiten, dan ſnyd men de Draaden den eenen na den anderen met een Schaar in ſtukken, haaldze uit, en het overige der Wonde heeld men met Wondbalzem en Hegtpleiſters.

Verklaring der derde Plaat.

Fig. 1. *Let. A.* Vertoond hoe de Hoofd-Band, *Couvre-chef* genaamd, om het Hoofd na het Trepaneren in de Hoofdwonden gebruikt word.

B. Het Servet, dat in de Toevallen der Borſt en Buik om het Lyf gewonden word.

C. Is de Schouderband (*Scapulier*) om het Servet vaſt te houden.

D. Vertoond hoe men een Aderlating op den Arm verbind.

E. Is een ſoort van Verband na het Aderlaten op den Voet, een *Stegelreep* genaamd.

F. Vertoond hoe men om een Been te verbinden allengskens opwaarts klimt, en het Windzel overſlaat.

G. Hoe men op den Arm met kruipende of wyde Omwindingen opwaarts klimt.

H. Vertoond een grote gehouwene Wonde op het Dyebeen, dewelke vereiſcht met de Naalden te zamen gehegt te worden.

I. Verbeeld waar men by aanlegging der *Tournequet* aan den Arm, de ronde Drukdoek op de groote Arm-ader moet leggen.

K. Ver-

K. Vertoond waar en hoedanig het *Tournequet* op den Arm aan te leggen.
L. Hoe het zelve op het Dyebeen te gebruiken.
M. Een grote ſchuinze Buik-wonde met Uitſchietinge der Darmen.
Fig. 2. Vertoond het *Tournequet* buiten gebruik.
Fig. 3. Een Tang, genaamd *Kraansbek*, om Kogels en andere in de Wonde onbehoorlyke dingen uit te halen.
Fig. 4. Een andere Tang, als een *Ende-nebbe*, onder met een Schuifring A.
Fig. 5. Nog een ander, de *Ganze-nebbe* genaamd.
Fig. 6. Een Haak om de Kogels uit te halen.
Fig. 7. Is een byzondere Kogel-boor in een pypje, door BARTHOLOMÆUS MAGGIUS uitgevonden, om Kogels uit de Beenderen te halen. A de Boor; B waar men dezelve omdraaid; CC de Ringen, waar by men dezelve vaſthoud.
Fig. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. en 15. zyn alderlei Afbeeldzels van *a Schroeiyzers* om het Bloed te ſtempen, de Beenvreting der Beenderen te branden, en in andere Toevallen te gebruiken. *a Cauteria.*
Fig. 16. Vertoond eenigzins, hoedanig de Buikhegting moet gedaan worden. aa. Is de Wonde; bb. de twee kromme Naalden aan eenen Draad door de Wonde geſtooken; cccc. twee andere Draaden, waar van de Naalden reeds weder afgenomen zyn.

HET VI. HOOFDSTUK.

VAN DE

GEQUESTE DARMEN,

EN DE

DARMHEGTINGE.

I.

ALs men omtrent de Buikwonden waargenomen heeft, dat een Darm gewond is, ('t welk men ten deele door het Gezigt, ten deele uit het te zamen vallen der Darmen kan erkennen) dan pleegen de Heelmeeſters zodanige Wonden digt te naaien, voor dat zy den uitgeſchoten Darm daar weder inbragten, waar door zy niet alleen wilden verhoeden, dat geen Gyl, of Drek, uit het Gedarmte in

de holte des Buiks zoude vallen, en Verrotting veroorzaken; maar ook, op dat de te zamenheeling der gequetſte Darmen daar door mogte bevorderd worden. Het is wel waar, dat de Darmwonden meeſtendeels dodelyk zyn, inzonderheit als de dunne Darmen gequetſt zyn; nogtans worden de dikke Darmen dikwils weder geheeld, gelyk CELSUS reeds heeft waargenomen (a); dat men evenwel nooit zekerlyk kan belooven. Nogtans moet een Heelmeeſter in zulke Wonden de Patienten niet opgeven, maar alles aanwenden, dat eenige Hulpe kan aanbrengen. Derhalven, eer men den uitgeſchoten Darm weder inbrengt, en men ziet, dat hy gewond is, moet men onderzoeken, of de Wonde kleyn of groot is; als men in den uitgeſchoten Darm geen Wonde vind, en de Darmen nogtans gewond zyn, dan moeten 'er meer andere Darmen, tot dat men de Wonde vind, uitgehaald worden.

Wanneer 'er geen Hegting nodig is.

2. *Wanneer de Wonde zeer kleyn bevonden word*, te weten alleen van de dikte als een of twee ruggen van een mes, dan moet men zulke kleyne Wonden niet hegten, maar alleen den Darm inbrengen, den Patient, om Ontſteking te verhoeden, Aderlaten, eenige dagen laten vaſten, of zo weinig eeten en drinken, als maar mogelyk is, en hem daar benevens belaſten, dat hy zig zo veel als doenlyk is ſtil houd, dewyl zulke kleyne Wonden op die wyze dikwils van zelf beter toegroejen, als of men ze had te zamen gehegt, dewyl geen Hegting zonder Smerten, Ontſtekinge, en andere daar op volgende Toevallen kan gedaan worden. Maar na dat men zodanig een gewonden Darm op de bovengemelde wyze weder heeft ingebragt, moet men evenwel de uitwendige Wonde, 't zy met een Buikhegtinge, of, indien 't niet nodig was, met een behoorlyk en bequam Verband, gelyk als te vooren van de Buikhegtinge is aangetoont, te hulp komen

Hoe een Darmhegting te doen.

3. Maar als de Wonde in den Darm groot is, dan is ze ook meeſt dodelyk. Evenwel, dewyl men zodanige Patienten ook niet zonder hulpe moet laten, zo moeten zulke gewonde Darmen niet in 't Lichaam gebragt worden, ten zyze te vooren met een Naald digt gehegt zyn, 't welk tot hier toe met een zogenaamde *Pelters-* of *Bondwerkers-Naad* gedaan is, als *Tab.* VIII. *Fig.* 19. ſtaat afgebeeld. Hier toe word vereiſcht 1) *een gemeene regte dunne Naald*, die geen groote gaten maakt; en 2) een dunne gelyke gewaſchte zyde of linnen Draad. Als men nu zodanig deze Hegting wil doen, dan vat een Knegt de Darmwonde aan 't eene einde met behulp van een fyn ſtukje Linnen, op dat die niet zou uitſlippen: daar tegen vat de Heelmeeſter met de ſlinkerhand, mede met een ſtukje Linnen, het ander einde van de Wonde; en dan ſteekt hy aan 't eene einde de Naald door, en haald den Draad na zig; dog

zo,

(a) *Lib.* VII. *Cap.* 16.

Fig. 1.

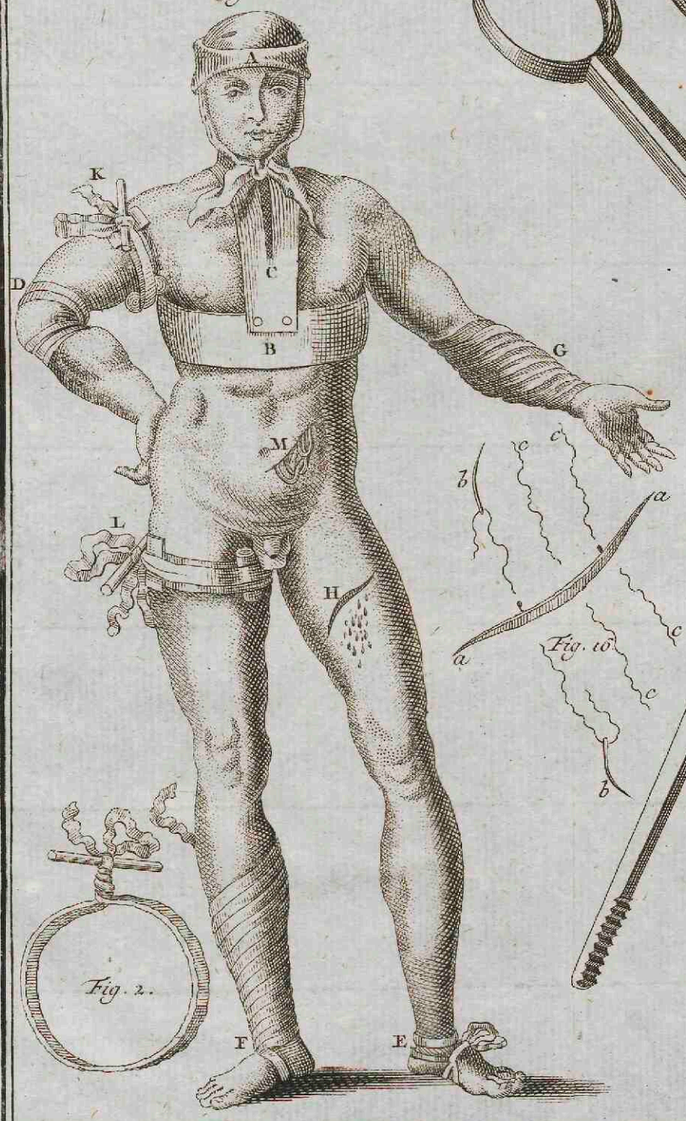

Fig. 2.

Fig. 3.

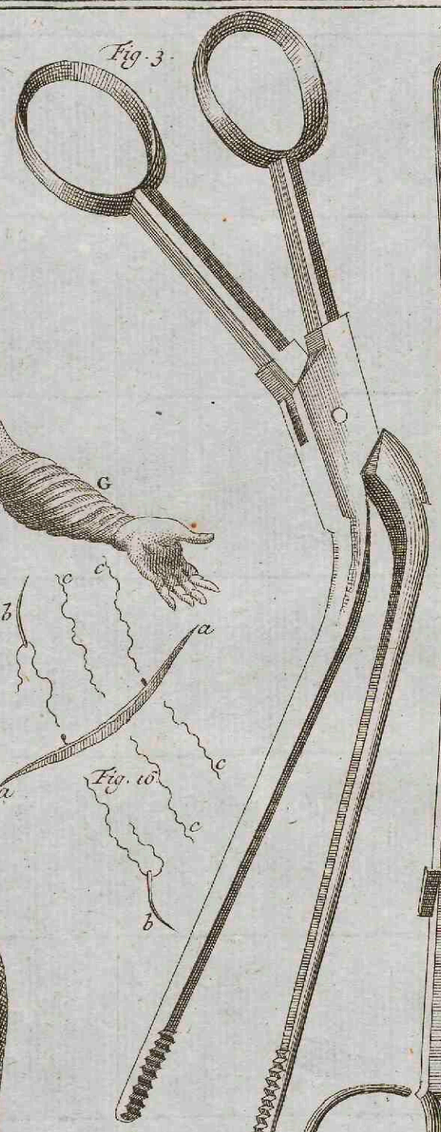

Fig. 10.

Fig. 4.

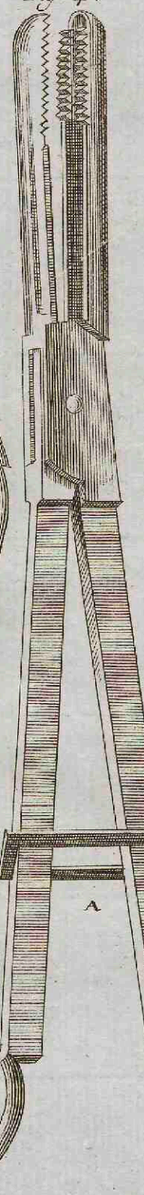

Fig. 5.

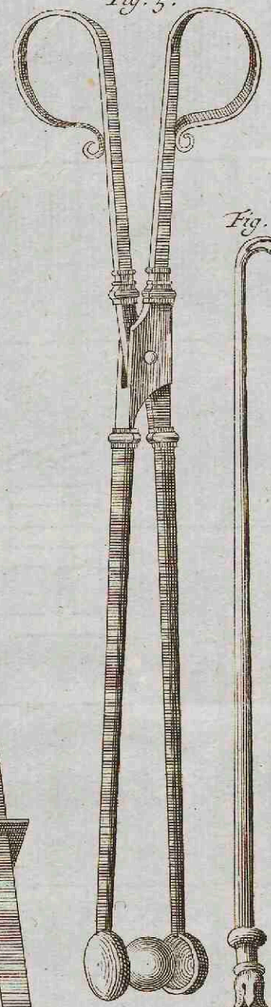

Fig. 6.

Fig. 7.

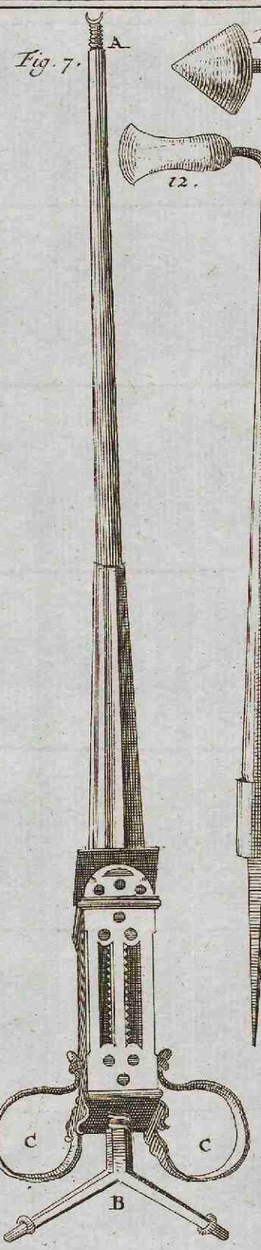

Fig. 8.

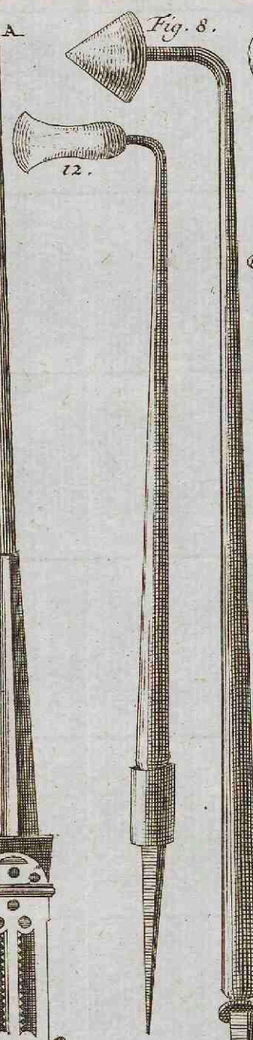

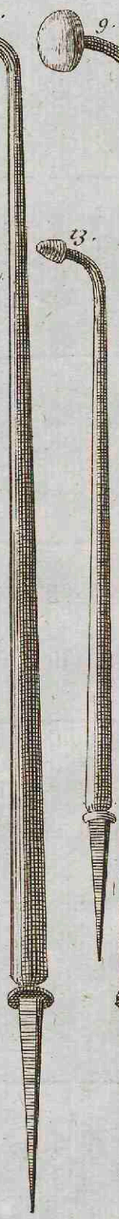

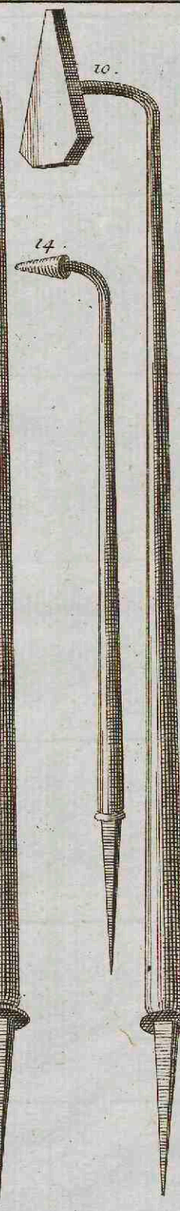

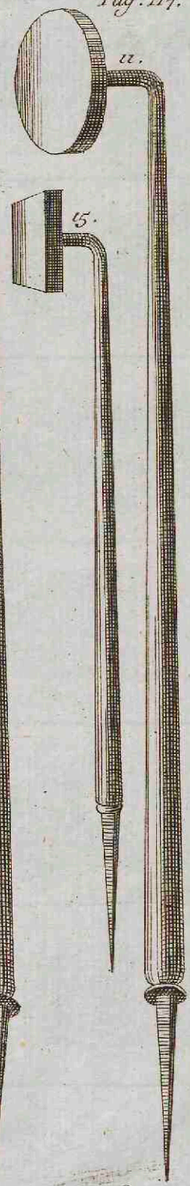

zo, dat het einde des Draads omtrent een Voet lang daar by neer blyft hangen; en dan ſteekt men voor de tweede reis, ter breedte van ruim de rug van een een Mes, van het eerſte Gat weder door; en den Draad van 't neerhangende einde onder deze ſteek vaſt belegt hebbende, op die wyze, als de Bondwerkers doen, word het naaien vervolgd tot aan 't andere einde der Wonde, gelyk *Tab.* VIII. *Fig.* 19. is afgebeeld, en maakt aldaar het laatſte eind van den Draad met een doorgeſtoken Knoop vaſt, en ſnyd by dien knoop den Draad met een Schaar af. Maar dat eerſte neerhangende eind word niet afgeſneden, zo dat het buiten de Wonde kan hangen, en na de ſcheiding weder uitgehaald word. In plaats van de *Pelters-Naad* willen eenigen liever de zogenaamde *a Knoop-Naad* gebruiken, gelyk die *Tab.* VIII. *Fig.* 16. verbeeld word, dewyl door deze laatſte minder gaten gemaakt worden, en derhalven minder gevaar te vrezen is. Als men zig nu van deze Naad bediend, dan laat men dat weinige van den Draad in 't Lyf blyven, zonder dat deswegen Gevaar te vrezen is; dog het is zeker, welk ſoort van Hegtinge men ook gebruikt, dat de meeſte van die Patienten, aan welke dezelve gedaan worden, gelyk de Ondervinding heeft geleert, aan die Wonden ſterven.

a Sutura nodoſa.

4. Als men zig van een Pelters-Naad heeft bediend, dan moet men 't eerſte eind des Draads, dat aan de Wonde gebleven is, door de uitwendige Wonde laten uithangen, en daar na de uitwendige Buik-wonde, 't zy door de Buik-hegtinge, of zonder dezelve, naar het nodig geoordeelt word, bezorgen, gelyk wy reeds hier voor hebben aangeweezen, maar zodanig, dat een zagte Wiek in 't onderſte Deel der Wonde geſtoken word, om een Opening te behouden, waar door zig de buitengevaatte Vogten konnen ontlaſten, als mede de Draad aan den Darm na de affcheidinge uitgehaald worden, gelyk boven is gezegd. *Voor 't overige moet men in alle Buik-wonden zo lang een wiek houden, tot dat 'er niets tegennatuurlyks meer uit de Wonde vloeit* (R).

Wat na 't maken van de Naad te doen.

5. Men

(R) de zwarigheden der darm-quetzingen zyn verſcheiden, naar den aard der darmen, welke beledigt zyn, naar de wonde groot of klein is. of datze zonder of met kneuzinge is, 't welk naar de hoedanigheit van 't Inſtrument, waar mede zulx is geſchied, gevonden word, en of de verwonding naby of verre van de Buik-wonde af legt, welke zeer verſchillende omſtandigheden zeer naauwkeurig door onderſcheide tekenen moeten onderzogt, en naar haar aard behandelt worden, vooral wanneer wy agt geven op de plaats der Buyk-wonde, 't poſtuur van den Lyder en den Dader, 't werktug, waar mede de wonde is gemaakt, en ten principale wat ſtoffe de Buik-wonde ontlaſt, wel lettende op derzelver reuk en couleur. Uyt de bovengemelde redenen is wel op te maken, hoe de Darmquetzingen onderſcheiden moeten behandeld worden, en dat de zeer kleine wonden niet, de matige met een ſteek, de groote met verſcheide ſteken, die met kneuzinge en verlies van ſtoffe met de naald diep gevat, en eindelyk de geheel afgeſnedene darmen in de Buik-wonden moeten gehegt worden, van het welke in de plaats om de uitgeſtrektheit der zake niet ampel genoeg kan geſproken wor-

Wat by het verbinden in agt moet genomen worden.

5. Men verbind deze Wonden op dezelve wyze, als in 't Hoofdſtuk van de Buik-hegtinge is beſchreven. Maar boven dien is hier aan te merken, dewyl by de Darm-hegtinge twee Draaden uit de Wonde hangen, waar van de eene aan den Darm, en de andere aan de Wiek vaſt is, dat deze Draaden van verſcheide kleuren moeten zyn, en wel ter deege gemerkt worden, op dat, wanneer de Wiek eens in de

worden; maar by des Heere Schryvers gedagten blyvende, zal ik de maniere der ouden, die men *Pelters-hegtinge* noemd, en die der nieuwe Heelmeeſters beide ter zyde ſtellen, om dat de eerſte, indien de wonde lang of groot, en met een *Pelters-hegting* genayt was, de menigte van ſteeken de draat zodanig aan den darm doet vaſt houden, dat dezelve op 't laatſt der genezing als onſcheidbaar aan en in de toegegroeide wonden der darm blyft vaſt gehouden, en niet gemakkelyk uyt de buik konnen gehaald worden, behalven dat die ſteeken zekere beletzelen ter genezinge te wege brengen; dog wanneer de wonde mogt klein zyn, zo kan men deze manier niet geheel verwerpen, mits maar weinig ſteeken met de Naald gemaakt worden. De nieuwigheid van maar een ſteek in de quetzing des darms te maken, zonder den Hr. Schryver §. 6. het onderſcheid der grootte, kleinte, gekneusde, of afgeſnedene quetzinge der darmen voorhoud, zo is een enkelde ſteek te ligtvaardig, en daarom zal ieder Heelmeeſter zig naar den aard en de eigenſchap der verwonding gedragen, wel agt gevende geen Darm-hegting te doen, dan met tuſſengeknoopte hegten, van dewelke ieder ſteek na gedane knoping een der draaden afgeſneden zynde, de andere zo lang gelaten word, dat dezelve buiten de Buyk-wonden kan hangen, zodanig, dat naar de lengte der wonde van ſtroo- tot ſtroobreete van den ander hegten zullen gelegt worden, welkers draaden even lang en van eene couleur zynde buyten de wonden met een wel klevende Pleiſter worden vaſt gemaakt, om door dit middel de beweging en 't wegglyden der Darm te beletten, en dezelve aan naaſtleggende deelen, waar omtrent het *Peritonæum* het beſt is, te beveſtigen, ten einde dezelve zig daar aan vaſt kleeve en geneze. Zulx is onvermydelyk nodig, om dat de Darm-vliezen onmogelyk op zig zelf aaneengroejen, maar door middel van ontſteking zig aan de naaſt leggende deelen moeten hegten. Dat dit ligtelyk gebeurd, leerd de ondervinding, hoe menigmaal wy gezien hebben, dat alle ingewanden aan nabuurige deelen zig verknopen, zelfs wanneer wy letten op de *Pia Mater*, dat die na voorgaande ontſteking op vele plaatzen aan de *Dura Mater*, en de *Dura Mater* aan het *Cranium* vaſt kleven; hoe de *Pulmo* aan 't *Pericardium*, 't zogenaamde *Mediaſtinum* en de *Membrana Pleura* zeer ligt aan een voegen. In doode Lighamen heb ik in den Onderbuyk de darmen dikwils zonder voorgaande quetzinge, maar denkelyk door *Inflammatie* op verſcheide plaatzen gehegt gevonden, waar onder uitmuntte een perſoon, welkers darmen alle tot een bosje of bundel waren aan een gehegt: in een ander, zo als aanſtonts nader zal blyken, was de maag tegen het *Peritonæum* zeer vaſt gegroeit: in een ander formeerde de holle zyde der lever met de maag en Colon een lighaam, zo als mede dadelyk zal blyken; in verſcheide andere was het *Inteſtinum Cœcum* buiten de ordinaire vaſtlegging gehegt, en zelfs geapoſtemeert, en in de regter laſſe doorgebroken zynde de voetzels ontlaſtende. In een zwanger vrouwsperſoon heb ik een verwyderde blaas gevonden, welke als een dekzel de ingewanden der buik en als een lap tot boven de navel dezelve bedekte, en in zyn uytgeſtrektheid aan de ingewanden, waar op zy gelegen was, was vaſt gegroeid. Hier uit is ligt op te maken, dat die wonden, die door 't *Peritonæum* tot in de darmen gaan, ontſteking veroorzaken, en de gequetſte deelen door draaden wel by den ander gevoegt, en hare beweging belet zynde, ligtelyk door aangroejing konnen genezen.

de Buik ſlipte, en men die daar weder wilde uithalen, men kan weten aan welke Draad de Wiek vaſt is, om niet den Darm, in plaats van de Wiek, na zig te halen, waar door groote Ongemakken konden veroorzaakt worden. Onder het verbinden houd men met de zuiveringe en 't inſpuiten in de Wonde aan, gelyk omtrent de Buikhegtinge is geleert, tot dat de Draad van den Darm is afgevallen, en niets onreins meer uit de Wonde vloeit. Als dan word de Wiek weggenomen, en men laat de Wonde toelopen, wordende de Heeling met Wondbalzem, onder het waarnemen van een goede Levensordre, en geduurig op de Wonde, zo veel den Patient mogelyk is, te leggen, op die wyze, als van de Buikhegtinge is geleerd, volbragt en voleindigt.

6. Eindelyk is hier nog aan te merken, dat, alzo weinige der genen, wier Darmen genaait zyn, daar van zyn opgekomen, en eenige nieuwe Heelmeeſters hebben waargenomen, dat de Wonden der Darmen, 't zy gehegt of ongehegt, wegens hunne dunne Zelfſtandigheit, niet te heelen zyn; maar datze alleen, 't zy aan de Buikwonden, of aan den Penszak, of het Net, of eenig ander Deel, aangroejen, en daar door hunne Wonden toeſluiten; *derhalven raden deze nieuwe Heelmeeſters, dat men naar die tot nu toe gebruikelyke Manier in 't geheel geen Darmwonden meer moet hegten*, om dat het geen Nuttigheit, maar alleen Ontſteking, Pyn, Kramp- of Zenuwtrekkingen, 't Vuur, en eindelyk de Dood veroorzaakt. Men moet derhalven die Wonden alleen in het Midden met een fyne Naald en gewaſchte Draad eens doorſteken, den Draad toeknopen, en een lang eind van denzelven aan de Wonde laten, den Darm vervolgens inbrengen, als dan de uitwendige Buikwonde met of zonder Hegting, na dat het word vereiſcht, bezorgen, en daar na door den Draad den gewonden Darm tegen de uitwendige Wonde aanhalen, den Draad met een Pleiſter onder de Wonde vaſt hegten, of vaſt maken, op dat de gewonde Darm niet kan te rug wyken, maar met het Deel der Buikwonde aangroejen; waar door insgelyks verhoed word, dat uit de Darmen niets in de holte des buiks kan uitvloejen. Als men daar en boven de Patienten op de voorbeſchrevene wyze, als het waarnemen van een goede levensordre, het gebruiken van Wieken, enz. behandelt, zo zullen, naar 't gevoelen der gezegde nieuwe Heelmeeſters, meer zulke Gewonden geheeld worden, als wanneer men, naar de tot hier toe in gebruik geweeſt zynde Manier, de Pelters- of een andere Naad maakt. Op dezelve wyze, zeggen zy, moeſt men het behandelen, als men by een *gewonde Maag* kon komen, dewyl daar door zomtyds *Maag-wonden* weder genezen zyn. *Bohn. de Renunc. Vuln. ſect.* II. *Cap.* V. (S).

Nieuwſte Manier om de Darmwonden te behandelen.

HET

(S) Myne aantekening op §. 4. hier | of de wonden der maag konnen herſtelniet herhalende, ſtaat alleen te overwegen, | len of geneezen. Daar omtrent zyn vele

aanmerkelyke zaken in agt te nemen, onder welke de eerſte zwarigheit voorkomt, dat men niet wel by die wonden kan komen om te hegten, of de *Linia alba* en *Muſculi recti* worden door inſnyding beledigt; ten tweeden, indien de wonde geheel onder in den grond of agterwaarts is, zo kan men geenzins by dezelve komen, en daarom is die wonde, welke in het voorſte gedeelte der maag komt, van de beſte ſoort, wyl zy het gevoeglykſte kan gehanteert en aan de naaſtleggende deelen gehegt worden. Dit lighaam heeft de meeſte overeenkomſt met de darmen, en uyt die oorzaak vinden wy het zelve, zo als te voren is verhaald, niet alleen menigmaal gehegt aan de naburige deelen, maar 't zelve ontſtoken zynde, veroorzaakt zeer dikwils moejelyke en gevaarlyke gebreken, de welke ſchoon zy niet ſchynen onder de verhandelinge der wonden te behoren, zo is 't nogtans onvermydelyk nodig, dat uyt verſcheide gevallen van dien aart het volgende word voorgehouden.

In de maand April 1723. beneffens den Heere Profeſſor *Fred. Ruyſch*, Heere Dr. G. *Verpoorten*, en den Heelmeeſter *N. Potier* geroepen zynde te Amſterdam ten huyze van eenen *Eymert van Veen*, deed de Heelmeeſter verhaal, hoe gedagte *van Veen*, als zynde nu eenigen tyt zyn Lyder geweeſt, een opening in de bovenzyde van de Buik had, door welke dagelyx veel vogt lekkende, hy beſloot, dat een zwaar Watervat op die plaats lekte, om welke reden die oeffenaar een breukband met deszelfs pop op die opening gebragt hebbende, die lekking meende te ſtuyten en te genezen. Ter onderzoek van 't gebrek komende, konde haaſt worden opgemaakt, dat uyt oorzaak van voorgaande maag ontſtekinge deszelfs vliezen aan de voorſte zyde met het *Peritonæum* vereenigt en tot een vaſt weezen gevoegt waren, na welke ontſtekinge, doe tien jaren geleeden, zig onverdraagelyke pyn opdeed, die door gene middelen konde vermindert worden, dan door het drukken der pynelyke plaats op een ſpitze punt van een tafel, knop van een ſtoel, enz. waar door de partyen verdovende, die pyn voor een tyt verdween, maar teffens zulk een kneuzing wierd veroorzaakt, dat eindelyk op die plaats verſterving geboren, en dus doorboord wierd. Dit gebrek bewees den aanwas der Maag en deszelfs doorboring klaar, wanneer ik met de vinger daar in taſtende, de voedzels in dezelve konde ontdekken, en den Lyder Rotterdammer bier gevende, ontlaſtte uyt de opening bruyn vogt, en hem melk te drinken gevende, wierp het zelve mede uyt die verzweringe. Des Lyders kragten waren door de langdurige pyn en geſtadigen afloop van Chyl zo vermindert, dat 'er geen hoop van leven voor hem was. Om die reden was myn beſluyt proviſioneel het gat te ſtoppen, en den Lyder ondertuſſen door voedzel opgebeurt zynde, die doorgaande *Ulcus* zyne met huyd begroeide kanten op de wyze, als men *Labia Leporina* ontveld en hegt, te genezen. Tot de ſtopping van die opening verwurp ik de breukband, om zyne te ſterke kneuzinge: maar in plaats van dezelve vervaardigde ik zilvere plaatjes, welke, met ſpons voorzien, naar de wyze der plaatjes, die in het ſtoppen van 't *Palatum* te pas komen, welke ſpons in de opening der maag komende, het gat vulde, terwyl de plaat door aandrukkende Compreſſen en band wierd aangedrongen. Door dit middel wierden alle de voedende ſtoffen in de maag behouden; maar de Lyder teffens by die quaal krank zynde, en de ziekte, zonder dat het ongemak vermeerderde, toenemende, verliet deze wereld. Schoon deze gebreken nu ſelden voorkomen, zo ſtaat nogtans aan te merken, dat (volgens myne gedagten) deze Lyder eerder op onze manier gehandelt zynde, gelukkig door gedagte hegtinge had konnen herſtelt worden, voor al wanneer alle nodige inzigten tot deszelfs genezinge in order waren in acht genomen. Uyt dezen toeſtand beſpeuren wy, dat de hegtingen der maag even zo wel in verouderde gebreken te pas komen, als by vers gemaakte wonden. Even zo is het met de darmen gelegen, wanneer dezelve aan het *Peritonæum* gehegt zynde, kunnen *apoſtemeeren, doorboren*, en een *tegengewonen uytgang formeren*, van welke gevallen my zeer veel, dog ieder met hare byzondere veranderingen, zyn voorgekomen, waar van de meeſte in de regter zyde van de buyk, niet verre van de laſſe, zig zien laten; ook gebeurd het, dat de uytgezakte

zakte darm by een *Hernia* door *Strangulatio inſtameert, verſtikt*, en *verſterft*, waar na ſcheiding van een gedeelte der darm komt te gebeuren, en dus moet volgen, dat de voedzels uytſtorten en zich verliezen, welke gebreken door my verſcheide malen behandelt zynde, door een aart van aanſluytinge, die wy onder de hegtingen ſtellen, als mede door reële hegting, met tuſſenkomen van andere ſtoffe, gelukkig zyn geneezen.

HET VII. HOOFDSTUK.

VAN DEN

GEHEEL DOORSNEDEN DARM.

1.

EEn Darm geheel doorſneden zynde, is een hopeloze en ongeneeslyke Quaal, dewyl men denzelven door geen konſt weder te zamen kan doen groejen. Men pleeg de zulken, welke op dusdanige wyze gewond waren, zonder eenige hulpmiddelen te gebruiken, ſlegts te laten ſterven; en als men den Darm al te zamen hegtte, quamen die Patienten evenwel altyt te ſterven. Maar dewyl *Hildanus*, *Platerus*, *Blegny*, *Dionis*, *Palfyn*, *Schacher*, *Vater*, ik zelf, en anderen hebben waargenomen; dat doorſnedene Darmen van zig zelf aan de uitwendige Wonden gekleeft hebben, ook aangegroeid zyn, en daar door zodanige Gewonden in 't leven zyn gebleven; waarom zou een Heelmeeſter dan de Natuur hier in niet navolgen, en zodanige Patienten door de Konſt tragten te helpen? (a). Derhalven moet een Heelmeeſter in zodanig een geval, op dat hy den Gewonden aan het Noodlot niet overgeve, het bovenſte eind des Darms, 't welk hy van het onderſte wel moet onderſcheiden, aan de uitwendige Wonde met eenige ſteken vaſt hegten, 't zy met een Pelters- of een Knoophegtinge, na dat hy 't raadzaamſt bevind, om des te gemakkelyker aan en vaſt te groejen. Indien dit gebeurd, dan word de Gewonde in 't leven behouden (b); dog behoud dat Ongemak, dat de Onreinigheden geduurig door dit Gat uitlopen, 't welk evenwel beter is als de Dood, inzonderheit dewyl zodanige Drek geen zonderlingen ſtank veroorzaakt; en om dezelve te vangen moeten zodanige Perſoonen gedurig zeker Vat van Blik of Tin, of ook een Doek aan de Wonde dra-

Hoe men de doorſnedene Darmen moet behandelen.

(a) *Dit heeft een Heelmeeſter aan een Hond beproeft, en is gelukkig uitgevallen.* Blegny Zodiac. Gall. An. 2. p. 143.

(b) *In de* Miſcell. Nat. Cur. Dec. 2 Ann. 8. Obſ. 229. *vindt men een voorbeeld van een gelukkigen uitſlag.*

dragen: ook hebben die Luiden dan geen Stoelgang meer, dewyl alle de nattuurlyke Uitwerpzelen zig door de Opening van den Darm ontlaſten.

Wanneer een Darm verſtorven is.

2. Men moet het zelve doen, *als men bevind, dat een Gedeelte van den uitgeſchoten Darm bedurven en verſturven is*, dewyl zodanig een Gewonde zekerlyk zou moeten ſterven, als men den verſturven Darm weder in 't Lichaam wilde brengen, of den Patient zo laten leggen; daarom moet men het verſturven ſtuk Darms by het gezonde aan beide de zyden affnyden, (na dat te voren de Aderen des *a Darmſcheels* wel zyn afgebonden, op dat de Patient niet dood bloede) en als dan het bovenſte gezonde Deel des Darms aan de Buikwonde vaſt hegten, gelyk te voren gezegd is; want het is beter een onzeker of twyffelagtig Middel in zodanige hopeloze Toevallen, als de Patient anders tog moet ſterven, dan in 't geheel niets te gebruiken; en ſchoon de meeſte aan verwonde Darmen komen te overlyden, is het evenwel raadzamer, dat men eenige zoekt te behouden, dan dat men ze alle zonder hulpe laat vergaan.

a Meſenterium.

Als de Darmwonde niet is te vinden.

3. *Als de Darm gewond, maar niet uitgeſchoten is*, en de Wonde niet kan gevonden worden, dan moet men de uitwendige Wonde met een Wiek bezorgen, en zo, als in 't voorgaande geleerd is, behandelen en verbinden; den Patient, indien zyne al te groote zwakheit het niet verhinderd, Aderlaten; zo weinig, als mogelyk is, laten eeten, of in 't geheel laten vaſten; hem op de Wonde laten leggen, en belaſten zig ſtil te houden; en het overige aan God en de Natuur laten bevolen zyn. Maar de vraag is, of het in zulke Toevallen niet raadzaam zou zyn, de Buikwonde zo veel te verwyden, dat men den gequetſten Darm kan vinden, en denzelven vervolgens aan de Buikwonde vaſt maken? Want de Heer Dr. *Schacher* zegd in een *b Voorafſchrift* in 't Jaar 1720. te Leipzig gedrukt, dat 't zelve van een Heelmeeſter met een goeden uitſlag is gedaan. De Heer *Cheſelden* zegt het zelve in zyne Verhandelinge van het Steenſnyden *pag.* 180.

b Programma.

Of het klifteeren by Darmwonden, dienſtig is.

4. Eindelyk ſtaat heir nog te onderzoeken, *of het klifteeren by Darmwonden dienſtig is.* Eenigen zeggen van ja; maar anderen verwerpen het, en agten het voor ſchaadelyk. Wat my aangaat, ik oordeele, *dat de Klifteeren by Wonden der dikke Darmen met recht verworpen worden*, dewyl ze door de Wonden in de holligheit des Lichaams lopen, waar door de Heeling verhinderd word; maar als de dunne Darmen gewond zyn, behoeft men ze niet te verwerpen, dewyl de Klifteeren wegens de Klapvlieſen des *c Kronkeldarms* niet in de dunne Darmen komen, en 'er alzo niet konnen uitloopen. In 't tegendeel, dewyl de verzagtende en ververſſende Klifteeren de Vuiligheit uit den dikken Darm doen ontlaſten, en daar door het Bloed een vryer omloop verſchaffen, ook de Wondkoortzen afkeeren, of ten minſten beletten, als mede

c Valvulæ Coli.

mede de Pyn verzagten: derhalven zyn zodanige Klifteeren in die omſtandigheden nuttelyk te gebruiken.

HET VIII. HOOFDSTUK.

VAN HET

UITGESCHOTEN NET.

1.

Hoe men het Net moet behandelen,

WAnneer het Net in de Buikwonden, 't zy alleen, of met de Darmen te zamen, is uitgeſchoten, dan moet men onderzoeken, *of 't zelve nog warm, vogtig en roodagtig is*; en zodanig bevonden zynde, drukt men 't zelve, indien 't alleen buiten is, met de Vingeren zagtjes weder naar binnen. Maar als daar benevens Darmen zyn uitgeſchoten, moet een Knegt, terwyl de Heelmeeſter de Darmen op de voorgemelde wyze induwt, het Net, 't zy met de Hand, of, indien 't geſchieden kan, met een warmen vogtigen Doek houden, op dat het van de Lugt of Koude niet bederve; en na dat de Darm is ingebragt, moet men het Net met de Vingeren mede zagtjes inſchuiven, op dat 'er niets, wegens deszelfs tederheit, geſcheurd worde.

Hoe te doen als 't zelve bedurven is.

2. *Maar wanneer het Net koud, droog, zwartagtig, of ſtinkend*, en alzo reets als verſtorven bevonden word, 't welk wegens deszelfs teder geſtel ligt kan gebeuren, als het een wyltje heeft uitgehangen, dan moet men het verdorven en verſtorven Deel niet inſchuiven, maar wegnemen, op dat de goede en gezonde Deelen in 't Lichaam niet aanſteken en bederven, en de dood van den Patient daar door niet veroorzaakt worde.

Hoe het zelve weg te nemen.

3. *Dit wegnemen kan beſt geſchieden door 't afbinden*, en wel op de volgende wyze. Men neemt een Naald met een ſterk gewaſchten Draad, ſteekt de Naald onder het verſtorven, in 't begin van 't nog goede en gezonde Deel, door het Net; draaid den Draad daar na op de doorgeſtoke Plaats twee of driemaal daar om, en knoopt denzelven ſtyf toe. Als dan neemt men de Naald weg, en ſnyd onder den gebonden Draad het verdorven Net met een Schaar of Mes af, laat van den Draad een eind, omtrent een Voet lang, aan het gezonde Net hangen, 't welk men daar na door de Wonde in den Buik drukt, dog zo, dat het einde van den Draad buiten de Wonde hangt, op dat 't ander eind, 't welk aan 't Net hangt, en na verloop van

eenige Dagen zig afzonderd, daar door weder uit het Lichaam kan gehaalt worden: welk binden moet geſchieden om het bloeden te verhinderen, 't welk zekerlyk zoude ontſtaan, indien men 't verdorvene, zonder de Aderen van het Net te voren gebonden te hebben, wilde affnyden. Op deze wyze kan het verdorven Net zonder gevaar weggenomen worden.

Wat by het Verband is in agt te nemen.

4. Voor 't overige moet de uitwendige Wonde, op de te voren beſchrevene wyze, naar dat deszelfs grootte of natuur zulx vereiſcht, met of zonder Hegtinge bezorgd worden; waar by inzonderheit is in agt te nemen, dat een *grote linnen Wiek* met een ſterke Draad (*Tab.* II. *Fig.* O.) in het onderſte Deel der Wonde geſtoken word, op dat door deze Opening zo wel de Draad, die aan 't Net vaſt is, als 't vergoten Bloed, en andere Onreinigheden, konnen uitgeworpen worden. Waar benevens nog te letten is, dat die by de Wonde hangende draad, inzonderheit indien 'er nog een Draad aan een gequetſten Darm mogt hangen, van *verſchillende kleuren moet zyn*, welke kleuren wel moeten gemerkt worden, op dat men, met den Draad na zig te halen, als de Wiek in 't Lichaam ſchoot, geen Misſlag begaat, door het Net of den Darm, in plaats van de Wiek, uit te halen, en den Patient daar door ongemak veroorzake. Men kan derhalven, by voorbeeld, om den Darm een roden, om het Net te binden een witten, maar aan de Wiek een groenen, gelen of blaauwen zyde Draad gebruiken. Maar voor 't overige moet men in 't verbinden der Wonde op dezelve wyze, als van de Buik-hegtinge is beſchreven, te werk gaan.

Wat verder te doen.

5. Na het verloop van drie of vier Dagen mag men in 't verbinden der Wonde, met de Draaden, die aan den Darm of het Net hangen, zagtjes aan te halen, beproeven, of ze reeds geſchieden en los zyn; en als men dezelve nog bevind vaſt te zyn, moet men ze niet ſterk na zig halen, maar by 't volgende Verband wederom zagtjes beproeven of de Draaden los zyn. Indien ze als dan nog niet los te zyn mogten bevonden worden, moet men 't zelve in 't vervolg by 't verbinden zo lang bezoeken, tot datze eindelyk los bevonden, en zonder eenig Geweld konnen uitgehaald worden; waar na, en als uit de Wonde geen Onreinigheit meer vloeid, men de Wiek wegneemt, en de Wonde, gelyk te voren is geleerd, met Wond-Balzem volkomen digt heeld. Maar geduurende de Heelinge is de de Ruſt, het vaſten, als mede, indien de Patient niet te veel gebloed heeft, in 't begin, om de Ontſteking te verhoeden, het Aderlaten zeer noodzakelyk.

Byzondere Aanmerking van *Dionis*.

6. Ten laatſten is aangaande het uitgeſchoten Net nog aan te merken 't geen *Dionis* in zyn *Heelkonſt* van de Buik-hegtinge ſchryft, namentlyk, dat de Koninklyke Franſche Heelmeeſter, de Heer *Marichal*, *het uitgeſchoten Net dikwils, zonder van 't zelve iets weg te nemen,*

weder

weder ingeſchoven heeft, zonder dat 'er eenig Quaad op gevolgd is: waarom hy de Heelmeeſters den raad geeft, hem in die gevallen daar in na te volgen. Maar *Dionis* meld hier by niet uitdrukkelyk, of de Heer *Marichal* het verſtorven en bedorven Net, zonder het af te binnen, weder heeft ingebragt, of alleen het gezonde Net; want indien hy alleen het gezonde Net, zonder het af te binden, weder heeft ingeſchoven, dan heeft hy niet anders gedaan, dan 't geen alle bequame Heelmeeſters leeren en oeffenen, en alzo niets nieuws. Maar als hy 't verſtorven of bedorven Net, zonder het af te binden en af te ſnyden, weder heeft ingebragt, en dat het den Patient geen nadeel heeft veroorzaakt, dan is 't iets byzonders, waar over men zig billyk moet verwonderen, namentlyk hoedanig het met het bedorven Net in 't Lichaam is toegegaan, en waar het is gebleven. Derhalven kan men, voor dat men van deze zaak nader Ondervinding en Verzekering heeft gekregen, den Raad van *Dionis* aangaande 't bedorven Net met een goed geweten niet volgen, inzonderheit dewyl *Palfyn* in zyne *Heelkonſt* eene Kunſtbewerking van den Heer *Marichal* beſchryft, by welke hy het bedorven Net niet ingeſchoven, maar, gelyk anderen doen, afgebonden en weggenomen heeft (T).

(T) By *Dionis*, in de Nederduytſe druk *pag.* 75. moeſt men de gedagten van den Heer *Marichal* duydelyker beſchreven vinden, dewelke in dezer maniere te verſtaan is, hoe die groote Heelmeeſter wil, dat men door het verengen der wonde het buiten gekomen Net zal drukken, doen rotten en afvallen, ten einde dat gedeelte, 't welk zig in de wonde bevind, aan de penszak en ſpieren der buyk mag vaſt groejen; welke inzigten wy niet geheel verwerpen, maar vrezen, dat in die plaats door 't tuſſenkomen van dat gedeelte van 't vet de wonde loſſer zal aan een ſluyten, en derhalven zal die plaats ligtelyk aan een *Hernia ventralis* onderworpen zyn; ook is 't zeker, dat wanneer men de ſtrangulatie van 't Net door 't drukken der wonde zoude afwagten, dezelve langzamer zal geſchieden, dan dat men het uytgeſchoten deel met de uytwendige oppervlakte der buyk door een draad afbind, om het zelve te doen verſterven, rotten en afvallen, welk inzigt door my aan den Heer *Marichal* (wanneer ik te Parys was) voorgehouden zynde, door zyn Ed. wel omhelſt wierd.

HET

HET IX. HOOFDSTUK.

VAN DE OVERIGE GEQUETSTE DEELEN IN HET ONDERLYF.

1.

WAnneer voorts eenig Deel of Ingewand in 't Onderlyf is gequetſt, en deszelfs Wonde kan gezien worden, als, by Voorbeeld, in de Lever, of in de Milt, dan kan men, om het bloeden dezer Deelen te ſtempen, de ſterkſte en beſt overgehaalde Brandewyn, of geeſt van Terpentyn, met Doekjes zagtjes in de Wonde drukken, en een wyltje daar in houden, waar door, indien geen zeer groote Aderen in dezelve gewond zyn, het bloeden zal konnen ophouden. Als dit geſchied is, moet men de uitwendige Buik-Wonde behandelen gelyk als te vooren is onderwezen, en het overige aan God en de Natuur overlaten, latende den Patient een goeden Eetregel waarnemen, en geduurige Ruſt houden; ook, wanneer hy ſterk of bloedryk is, hem Aderlaten, om het meerder bloeden, of Ontſtekingen te verhoeden; ook zal men hem een Wonddrank voorſchryven, en dagelyks drie tot viermalen twee punten van een Mes vol van de *Balſamus Lucatelli* of *Meibomii* laten innemen, dewelke by alle inwendige Verwondingen zeer dienſtig is. Voor 't overige kan de Heelmeeſter *omtrent de inwendige Quetzingen der Ingewanden, als 'er niet by te komen is*, niets doen, als dat hy de uitwendige Wonde wel gade ſlaat, dagelyks een Wondſpuiting gebruikt, en voor al in dezelve zo lang een Wiek houd, tot dat 'er geen Onreinigheit meer uit komt; den Patient voorts een goede Ruſt en Matigheit in eeten en drinken belaſt, na hem daar benevens ook de zo even geroemde inwendige Wondbalzem, benevens een dienſtigen Wond-drank voorgeſchreven, en de bloedryken in tyds Adergelaten te hebben. Op zodanige wyze zullen zulke Wonden, indienze geneeslyk zyn, beſt konnen geheeld worden.

HET

HET X. HOOFDSTUK.

VAN DE

BORSTWONDEN.

1.

DE Borſtwonden zyn, gelyk als de Buikwonden, van driederlei ſoort; want daar worden of alleen de uitwendige Deelen, zonder dat de Wonde tot in de Holligheit der Borſt gaat, gequetſt; of de Wonde gaat tot in de Holligheit der Borſt, zonder dat nogtans inwendige Deelen gequetſt zyn; of de inwendige Deelen zelf zyn gewond geworden. Driederlei ſoort van Borſtwonden.

2. *Men ontdekt, dat de Wonde niet tot in de Holligheit der Borſt is doorgedrongen*, 1) door het Gezigt; 2) door het Gehoor, als men omtrent de Borſtwonden geen Gepiep hoord; 3) door het Gevoel, wanneer men, nog met den Vinger, nog met een Onderzoekyzer in de Holligheit kan komen; 4) wanneer laauw Water in de Wonde geſpooten zynde al te maal weder te rug loopt; 5) als 'er geen zware Toevallen, namentlyk bezwaarlyke Ademhaling, Flaauwtens, Benaauwtheit voor 't Hert, of diergelyke Ongemakken, voorhanden zyn, welke in de Gevallen van doordringende Wonden zig anders gemeenlyk openbaren. Als men nu op deze wyze verzekerd is, dat de Wonde tot in de Holligheit der Borſt niet is doorgedrongen, dan is 'er niet veel zwarigheit, en word dezelve eerſtelyk met een *Digeſtif*, en daar na met Wond-Balzem, gelyk van de ligte Wonden in 't algemeen is gezegd, genezen. Borſtwonden van het eerſte en beſte ſoort.

3. Maar bywylen *dringen zodanige Wonden ſcheef en diep tuſſchen de Huit-Spieren en de Ribben door*, dat men dezelve, van het daar in zig bevindende Bloed en Etter bezwaarlyk kan zuiveren: derhalven, als men ze niet ter deege uitdrukt, of uitzuigt, word het zelve rottende, ſcherp, en invreetend, veroorzaakt of *a Pypzweeren*, die menigmaal qualyk te heelen zyn; of doorknaagd het *b Borſtvlies*, en valt als dan in de Holligheit der Borſt, waar door dikwils *c Verzweering* in de Borſt, (Etterborſt) of in de Longe, *d Teering*, en zelfs de Doot word veroorzaakt. Van het tweede en erger ſoort.

a Fiſtulæ. *b Pleura.* *c Empyema* *d Phtiſis.*

4. Derhalven moet men omtrent zodanige Wonden het Bloed volkomen tragten uit te drukken, of door een gezond Menſch met den Mond laten uitzuigen, of *door een ſpuit* uithalen; en indien dit nog niet wil gelukken, moet men zomtyds zodanige Wonden door Inſnydinge ver- Hoe die te behandelen.

verwyden, om ze tot op den grond toe te konnen zuiveren, en daar door de voorgemelde Toevallen verhinderen. Daar na behandelt men de Wonde gelyk andere ligt Wonden, verbind ze met een Servet en *a Schouderband*, dat men evenwel niet heel ſtyf aanhaald, op dat de Etter zo veel te gemakkelyker kan uitvloejen.

a Scapulier.

Hoedanig het Bloed door een ſpuit uit te halen.

5. Maar die *een ſpuit gebruiken om het Bloed uit te halen*, bedienen zig, of van zo eene, die eene regte, of die eene kromme Pyp heeft, en halen daar mede het Bloed uit. Andere hebben een groote tinne Spuit, omtrent eens zo groot als die, welke *Tab.* IV. *Fig.* 6. is afgebeeld, waar aan boven Let. A. een Pypje met een wyden Mond, 't zy driehoekig, rond, of eirond, gelyk als het Pypje *Fig.* 7. in zyne eigentlyke grootte vertoond; zetten 't zelve regt op de Wonde, en halen of zuigen daar mede het daar in geronnen Bloed in een of meer Ophalingen uit. Een Heelmeeſter mag wel eenige Pypjes van verſchillende Gedaante hebben, op dat hy naar de geſchapenheid der Wonde, of deszelfs Plaats, zo een op zyn Spuit kan ſchroeven, als hem het dienſtigſte ſchynt te zyn: en deze Manier, nevens deszelfs voordeelen boven andere gemeene Spuiten, is van den Heere ANEL in eene byzondere Verhandeling in de Franſche Taale (a) wydlopiger beſchreven (V).

6. *Maar*

(V) De ontlaſting van het buitengevaatte bloed door quetzinge der vaten veroorzaakt, is ten hoogſten voordelig en volſtrekt onvermydelyk, om dat die ſtoffe, wanneer ze ſtil ſtaat, noit tot etter overgaat, maar verandert, en zekere rotting en geſting aanneemt, waar door de naaſt leggende partyen worden aangegrepen, en mede bederven, behalven dat zy door hare uytzettinge de naaſt leggende deelen doen rekken, en zelf de gene, die gezond waren, doen ſtikken. Wyders gebeurd het, dat die buytengevaatte bloedſtoffe *coaguleert*; dat een gedeelte van dezelve tot *Limpha*, en het ander gedeelte tot een vliezig wezen overgaat, 't welk ontlaſtende door deszelf verteeringe vele zware toevallen veroorzaakt.

Deze ophoping of verzameling van bloedige ſtoffe is tweederlei, namentlyk 1. datze in de natuurlyke holtens, als Borſt of Buik geſtort is, en daar in beſlooten blyft; of 2. dat de ſtroffe een gemaakte zak in of tuſſen de Spieren formeert, welke twee onderſcheide plaatzingen van uytgeſtorte bloedſtoffe op onderſcheide manieren moeten ontlaſt worden, onder welke de zuyging, naar des Auteurs zeggen, niet nieuw is; maar dit heilzame was voor ruim hondert Jaren onder de zogenaamde Tovenaren als een geheim bekent, om dat zy op een bedrieglyke en godloze wyze met het maken van Karakters, Krappen, Kringen, enz. op den grond en in de aarde, waar by zy eenig mompelend geluyt en onverſtaanbare woorden lieten hooren, en wydets hare niet inhebbende woorden over de wonde uytſprekende, den mond op dezelve leiden, om het buitengevaatte bloed daar uit te zuigen, en geheel te reinigen, op dat de inwendige wonden door de buytengevaatte ſtoffe verwydert zynde, geen verhindering tot deszelfs aan een kleving mogten ondergaan, welke ontlaſting als een nuttelyke en groote denking moet gehouden worden; maar het ſpreeken en 't maken van hunne Kieremieren moet men als beſpottelyk aanzien, om dat alleen het aan eenhalen in 't ont-

(a) *L'Art de ſuccer les Playes.*

6. *Maar dat een Borſtwonde tot in de Holligheit is doorgedrongen*, word erkend; 1) door 't Gezigt, namentlyk, wanneer men tot in de Holligheit kan zien; 2) door het voelen met een Vinger of Onderzoekyzer; 3) door 't hooren van Gepiep, dat in de Ademhalinge door het in- en uitgaan der Lugt word verwekt; 4) door de Beweginge van 't Kaarsligt, of de Pluim-veer, die men voor de Opening der Wonde houd, inzonderheit als men de Patienten laat Ademhalen, of doet hoeſten; 5) als het laauwe Water, in de Wonde geſpoten, daar niet weder uit loopt; 6) uit de tegenwoordigheit van zware Toevallen, inzonderheit zware Ademhalinge, Benaauwtheid en Flaauwtens; welke Toevallen, of door de van de Lugt te zamen gedrukte Longe, of van het in de Borſt geloopen Bloed, of ook wel van beide te gelyk ontſtaan (W). Van het tweede ſoort, die doordringen.

7. *Wan-*

't ontlaſten gelegendheid verſchaft, dat doorgaande en diepe vleeswonden veelmaals in minder dan 24 uuren wel ſluyten, en geheel genezen. Deze zuiging ter ontlaſtinge moet haaſtig en niet op oude wonden geſchieden, wyl de geronne ſtoffe door dien weg onmogelyk kan ontlaſten, nog door de engte van de voorgeſtelde pypen paſſeeren, welke als dan voor al in de holte der borſt plaats hebbende, abſolutelyk door Operatie van *Paracenthefis* uytgang moet verleend worden; waar by dient in agt genomen te worden, dat de te zamengepakte ſtoffe, die in eenige holligheden, als Borſt, Buyk, Blaas, enz. onvermydelyk door byvoeging van zagte vogten ontbonden dienen, ten einde dezelve in een vloeibaarder ſtaat door inſpuytinge gebragt worden; maar dewyl door dit inbrengen van andere vogten die holligheden meer gevuld of uytgezet worden, zo behoord hier toe een werktuig, door my uytgedagt, het welk teffens by het inſpuiten zo veel gemengd vogt uytzuigt, als de ſpuit daar in voert, waar uit dan twee voordeelen voortkomen; eerſtelyk, dat de blaas, of andere deelen niet meer worden opgeſpannen dan zy te voren waren; en ten tweede, dat de ingepakte ſtoffe zig door de beweging van vogt kan ontdoen, en teffens word uitgezogen en weggeſleept. Dit doen hervat men zo dikwils, tot dat de tegennatuurlyke ſtoffe verminderd, of geheel is weggenomen. Ziet myn III. Plaat, *Fig.* 2. 3. en 4. en daar over deszelfs uytlegging. Wyders zal ik over dit werktuig by de gebreken der blaas, als ook wegens de mogelykheit van deszelfs rekbaar-of onrekbaarheit rakende de hooge toeſtel van 't Steenſnyden, nader verklaring van deszelfs nut voorhouden.

Wat nu de zuiging door de ſpuit van onzen Heer Schryver betreft, dezelve is van zeer weinig nut, om dat by ieder maal zuigens de bek der ſpuit van de wonde moet worden afgenomen, om de ſpuit te ontlaſten, en de zuiger neder te drukken. Om deze moeielykheit te ontgaan behoorden aan dat werktuig kranen tot ontlaſting en ſluyting te zyn, zo als voorheen de Lugtpompen geſteld waren; maar veel nader en beter kan tot deze nodige verrigtinge gebruikt worden, de Zuigpomp, die men hedendaags naar de uitvindinge der Engelſen tot het koppen in 't werk ſteld, tot en op de welke men gevoeglyk kan zetten zekere glaze koppen en pypen, welker figuur naar de hoedanigheit van de wonde en 't deel moeten geſchikt zyn, en waar aan men als een glaze zak formeert, waar in de uytgehaalde ſtoffe voor 't oog kan gezien en gekend worden. Zie de voornaamſte deelen van deze Lugt- of Zuigpomp *Tab.* III. *Fig.* 5. enz.

(W) Men kan ten zevenden daar by voegen, dat, ſchoon men de wonden door verſchuivinge der Spieren geſloten vind, zy evenwel *penetreren*; en dit word men meerendeels gewaar, wanneer de borſt onder de Huyt en Spieren word opgeblaazen, en een *Emphiſema* veroorzaakt, 't welk men uyt de algemeene zwelling van de uyterlyke dekzelen der borſt gewaar word, en voor al, als men met de hand drukt, dat men door verplaatzing der lugt zekere kraking beſpeurd.

Toevallen van 't Bloed in de Borſt.

7. *Wanneer het Bloed in de Borſt is geloopen*, ('t welk evenwel niet in alle doordringende Wonden geſchied) dan word de Uitſpanning der Longe, en te gelyk de Ademhaling belet, als mede de loop van 't Bloed door de Longe geſtremd, 't welk (als 'er te veel Bloed legd) Stremming en Verhindering van den Omloop des Bloeds door de Longe, en zelfs de Dood kan veroorzaken; of indien 't al niet in zulk een Overvloed was, dat het de Ademhaling en den Omloop des Bloeds kon belettèn, zo word het dog eindelyk rot, doorvreet het *a Middelrift*, of het *b Borſtvlies*, of de *c Longe*, en worden daar door vele en zware Toevallen, ja dikwils de Dood veroorzaakt: derhalven moet men 't zelve zo haaſt als 't mogelyk is weder tragten uit te laten (X).

a Diaphragma.
b Pleura.
c Pulmo.

Waar uit men zulks erkend.

8. *Maar de Teekenen, waar uit men erkend, dat het Bloed is in de Borſt gelopen*; zyn 1) eene moejelyke Ademhaling, en inzonderheit, dat de Patienten om Adem te ſcheppen overeind moeten zitten; 2) dat de Patienten gemakkelykſt op den Rugge leggen, en dat het leggen op de gewonde zyde hen niet bezwaart, maar op de gezonde zyde te leggen veel bezwaarlyker, of in 't geheel onmogelyk is; 3) het Gevoel van een Gewigt of Zwaarte op het Middelrif; 4) het gevoelen van eenige Beweging of Schudding des Bloeds in de Borſt, wanneer zig de Patient omkeert; 5) als 'er weinig of geen Bloed uit de Wonde naar buiten gelopen is.

Hoedanig 't zelve is uit te halen.

9. Wanneer men alzo door deze Tekenen verzekert is, dat 'er Bloed in de Holligheit gevonden word, dan moet men, om alle verdere Ongevallen daar door voor te komen, tragten het zelve aanſtonts weder uit te halen, 't welk geſchied; 1) wanneer de Wonde aan 't onderſte of middelſte gedeelte der Borſt, en wyd genoeg is, door den Gewonden op de open Wonde te leggen; en daar benevens hem belaſten zyn Adem te halen (a). Wanneer 't Bloed op die Manier niet wil uitloopen, en altemet een Brok geronnen Bloed de Wonde verſtopt had, dan moet men dezelve met zyn Vinger of Onderzoekyzer tragten weg te nemen, of door den Mond, of de Spuit (zie *Fig* 6) laten uitzuigen. 2) Wanneer 't Bloed zeer dik of geſtold zynde niet gemakkelyk buiten de Wonde is te brengen, dan moet men een verdunnend

(X) Zo de ontlaſting van het uytgeſtorte bloed in de borſt niet vaardig kan volbragt worden, dan volgt zeer ligt een benaauwde en ſtikkende doodt, van welke onvergeeflyk verzuim by zeker geval in het Gaſthuis dezer ſtad reets gewaagt is.

(a) Dionis *zegt in zyne* Heelkonſt, *dat hy in zodanig geval een Gewonden, zonder te verbinden, een gebeelen nagt beeft laten leggen, en denzelven daar door, dewyl 't Bloed wel konde uitvloejen, gebeeld beeft. 't Zelve betuigd ook* de la motte *in zyne Waarnemingen.* [Ziet de Nederduitſe druk van *Dionis pag.* 321. welk geval in die maniere voorkomend nuttelyk kan worden opgevolgt.]

nend en verdeelend Spuitmiddel (dat uit een afgekookt Gerſtewater, waar onder wat gemeene Honing, of ook Honing van Roozen gemengd is, en een weinig Spaanſe Zeep, beſtaat,) warm in dezelve ſpuiten, maar daar na weder laten uitlopen, of na zig halen, en daar mede by beurten aanhouden, tot dat 'er niets bloedigs uit de Wonde meer vloeid, en de Borſt ter deege gezuivert is. Maar men durft evenwel niet altyd wegens de Zwakheit der Patienten al het Bloed op eenmaal uit de Wonde halen; maar men moet hen, als ze beginnen zwak te worden, zo lang laten ruſten, tot datze zig wederom verquikt hebben, en als dan de Uithaling van het Bloed hervatten. Het inſpuiten kan geſchieden met een Spuit, gelyk *Tab.* IV. *Fig.* 6. te zien is, waar aan een Pypje, als *Fig.* 8. of 9. word vertoond, moet geſchroeft worden. Terwyl men moet wagten, houd men de Wonde, of met een Pypje van Loot, of van Zilver (zie *Tab.* II. *Q. R. S.*) open; maar inzonderheit zyn de buigzame zilvere Pypjes daar toe zeer dienſtig, gelyk als *Tab.* IV. *Fig.* 11. zyn afgebeeld, die men in de Wonde ſteekt; of men doet het met een Wiek, waar aan een lange Draad moet zyn gebonden, dien men altyd met een Pleiſter, Drukdoek, Servet, en Schouderband verzekerd en inhoud, tot dat onder't verbinden geen Bloed nog Etter meer uitloopt, en de zware Toevalen te boven gekomen zyn, wanneer de Pypjes en Wieken niet meer gebruikt, maar de Wonde weder toegeheeld word (Y).

10. *Maar*

(Y) De pypjes, welke door onzen Heer Schryver vertoont worden, zullen meerendeels te lang gevonden worden, waar door dezelve met hare punten tegen de gedurig bewegende Longe aanſtooten, en door dit wryven pyn, ontſteking en verwonding veroorzaken; om welke reden dezelve niet langer moeten verkozen worden, dan de dikte van de buytenhuit tot even door de *Pleura* komt uyt te maken, welke lengte dan niet wel te bepalen is, zo om de grootte van den perſoon en deszelfs vetheid, als ook naar de onderſcheide plaatzen van 't lighaam, waar die moeten gebruykt worden. De beſte tot het gebruyk zyn de zulke, welke platagtig, om tuſſen de ribben te paſſeeren, gemaakt worden. Ziet dezelve *Tab.* III. *Fig.* 7 Aan zommige, indien de wonden ſchuins lopen, moeten hare pypen ſchuyns in de plaatjes geſoudeert worden, ten einde dezelve naar de buiten oppervlakte der huit met het plaatje, en naar de directie der wonde met het pypje gemakkelyk mogen geplaatſt worden. Andere maakt men krom, om met deszelfs gebogen eind in de Borſt gepenetreert zynde, over de ribben nederwaarts te hangen. De uiteinden der pypen laat men veelmaals open, waar door, indien gene deelen die opening komen te ſluiten, een vaardige ontlaſting volgt; maar dit zo niet zynde, draagt men zorg, dat teſſens het eind met voldoenende gaten op de zyde doorboord is, om des te gemakkelyker de buitengevaatte vogten te konnen opnemen. Wyders is de allernodigſte qualiteit, dat deze effen en gelyk en met geſlootene of ongeſlootene einden wel rond en glad gemaakt worden. De materie, waar uit men die beſt formeert, is tin, zo wegens de gemakkelykheit om die ſtoffe te bewerken, als zuiverheid boven andere ſtoffen, waar van gemeenlyk pypen gemaakt worden.

By het gebruyk draagt men zorg, dat de plaat der pyp nog de huit, nog de wonde niet raakt; en daarom legt men eerſt over de wonde een pleiſter met een gat, waar door de pyp paſſeert, en op het

Hoedanig 't Bloed uit te halen, als de Wonde in 't bovenſte Deel der Borſt is.

10. *Maar de Wonde tuſſchen de bovenſte Ribben zynde* kan het Bloed door de Legging van den Patient op de Wonde niet uitgelaten worden, dewyl men den Patient zoude moeten 't onderſte boven, of op zyn Hoofd zetten. Vermits evenwel het uitlaten van het Bloed volſtrekt noodzakelyk is, indien men den Patient wil tragten te behouden, zo is men genoodzaakt, als de ſtoffe door het uitzuigen met den Mond, of de Spuit, niet kan worden volbragt, een nieuwe Opening aan het onderſte Deel der Borſt te maken, die *Paracenthefis* word genaamd, op die zyde, daar zig het Boed onthoud, en wel tuſſchen de tweede en derde Ribbe aan de linker, of tuſſchen de derde en vierde van onderen opwaarts aan de regter zyde, een hand breed van den Ruggegraat, (welke plaats men te vooren met inkt tekend) *'t zy door een Werktuig*, dat men *Troicar* noemd, gelyk *Tab.* IV. *Fig.* 12. aanwyſt, en op de gemerkte plaats, aan de bovenſte zyde der Ribbe, tot in de Holligheit der Borſt zagt en voorzigtig indrukt; daar na men de Naald, *Fig.* 13. uittrekt, en door het Pypje, *Fig.* 14. het Bloed uitlaat, of uitzuigt, of met de Spuit uithaald. Men ſnyd ook, in plaats van deze Opening met een *Troicar* te maken, wanneer men die niet mogt hebben, een klein gat aan voorgemelde plaats met een Mes eerſt door de Huit, die men op beide de Zyden laat in de hoogte heffen; daar na door de *a tuſſchen-ribbige Spieren*, en laatſtelyk door het *b Borſtvlies*, wel agt gevende, dat men de Longe niet quetze, dat ligtelyk zoude konnen geſchieden, wanneer de Longe aan het Borſtvlies, als menigmaal is ondervonden, aangegroeid zoude zyn; en derhalven is deze Manier van Opening beter en veiliger als die door de *Troicar* word gemaakt. Als het Borſtvlies geopend is, ſteekt men aanſtonts een zilver of looden Pypje in de Wonde, waar door men het Bloed laat uitloopen, of met de Spuit uithaald. Wanneer dit gedaan is, zuiverd men de Borſt door inſpuitinge op de voorgemelde wyze, en behoud de Opening tot dat de Borſt volkomen gezuiverd is, en daar niets tegennatuurlyks meer uitvloeid; en als dan heeld men de Wonde. Maar de eerſte en bovenſte Wonde kan men ten eerſten door behulp van de Wondbalzem en Pleiſters laten digt loopen, mits men de onderſte door de Pypjes of Wieken tot de volkome zuivering toe open houd (a) (Z).

Door *Paracenthefis.*

a Muſcul intercoſtales.

b Pleura.

11. Maar

linnen de plaat leund; ook moet de pyp niet konnen uitſchieten, nog verglyden, en daarom word die door een veel grooter pleiſter met een gat en met bandjes om het lyf beveſtigt.

(Z) Dat de buitengevaatte ſtoffen, die in de borſt geſtort zyn, niet gemakkelyk ontlaſten, komt niet alleen daar van daan, dat de wonden te hoog zyn, maar ten principale om dat de weg, dien zy maakt, door

(a) Scultetus, Obſerv. 55. *verhaald een voorbeeld van een Borſtwonde, die wegens het verzuim der Borſt openinge* (Paracenthefis) *doodelyk geworden is. Andere voorbeelden van Borſtwonden zyn by denzelven*, Obſerv. 54. 56. 58. *te vinden.*

11. Maar dewyl de Longe zeer diwils aan het Borſtvlies gegroeid is, daarom moet men in 't doorſteken van het Borſtvlies zeer voorzigtig te werk gaan, op dat, als men 't aan de plaats der Opening zodanig bevond, dezelve dan met een Onderzoekyzer of Vinger kan geworden los gemaakt, 't welk, indien de aanwas niet te ſterk of te vaſt is, ligt kan gedaan worden. Maar wanneer dezelve ſterk, of, gelyk menigmaal gebeurd, dat een groot Gedeelte, of byna de geheele zyde der Longe aangegroeid is, dan is de Quaal wanhopig, en onmogelyk te geneezen. Het is derhalven, wegens zodanigen aanwaſch, die in zeer vele Menſchen gevonden word, zeer dienſtig, dat men, na 't doorſnyden der Huit en Spieren, het Borſtvlies met een niet al te ſcherp Mes zeer voorzigtig doorſnyd, en agt geeft, of de Longe aangegroeid is, of niet, op dat men dezelve niet puetze, en daar na verder te werk gaat als boven is aangewezen (A).

Wanneer de Longe aan het Borſtvlies vaſt gegroeid bevonden word.

12. Men

door de op den ander leggende ſpieren, en andere deelen, waar door dezelve gaat, verſchuiven, en dat de opening hare *Correſpondentie* verlieſt; want ſchoon een wel doorgaande wonde hoog is, en *penetreerende* open blyft, zo zal dezelve even zo wel ontlaſten, als of ze in de laagſte party der Borſt gevonden wierd, om dat de holte der Borſt door de uytzetting der longe altyt gevuld word, waar door de vloeibare ſtoffen gedrukt worden, en dus worden uytgedreven; om deze reeden moet een Heelmeeſter zig niet haſardeeren de doorboring of *Paracentheſis* te laag, of, naar de gedagten van onzen Heer Schryver, dezelve aan de regter zyde tuſſen de tweede en derde, en aan de linker tuſſen de 3. en 4. valſche ribbe doen, om dat het zeer dikwils gebeurd, dat het *Diaphragma* veel hoger indringt, of ook wel, om dat de ondervinding leert, dat het zelve hoger tegen de *Pleura* was vaſt gegroeit, en derhalven zal men met de plaats daar te verkiezen dit deel konnen quetzen, en, in plaats van de opening in de borſt te maken, in de buik penetreeren; en daar uit is dan wel op te maken, dat het beter is de plaats der opening een of twee ribben hooger te nemen, wyl om de voorverhaalde reden de vogten gedrukt zynde, voor al als de Lyder op de quade zyde legt, op een zekere en heilzame wyze kan ontlaſten.

Wat nu verder de manier van *opereren*, en hare omſtandigheden betreft, daar van zullen wy om deszelfs uitgeſtrektheit tegenwoordig niet ſpreken, maar ter zyner tyt handelen, terwyl wy het gebruik der *Troicar* geheel afraaden, en ten hoogſte ſchadelyk oordeelen, gelyk breeder by de beſchryving der Etterborſt zal worden voorgehouden.

De aanwyzing van onzen Heer Schryver tot *Scultetus* vinden wy in de Nederduitſe druk *Obſerv.* 44. 45. 46. en 48; van welken droevigen toeſtand in vroeger tyt wytlopig door ons is geſproken.

(A) Wanneer men op de zagtſte en voorzigtigſte wyze de *Membrana Pleura* doorboord heeft, en daar op ondervind, dat de *Pulmo* vaſt zit, zo is 't ook zeker, dat wy de *Pulmo* met het ſnytuig gequetſt hebben, welke belediging door 't los maken der Longe ongetwyfeld zal vergroot werden, ten ware dezelve zekere verrotting of verderving had aangenomen, wanneer de ſcheiding gemakkelyker en zonder moeite kan geſchieden; maar zo deze rotting niet word gevonden, en de delen van voor lange tyd waren aan een gekleeft, zo zal men onvermydelyk ſcheuring, verbreking van bloedvaten, en zware toevallen te wege brengen; behalven dat wy niet zeker weeten hoe verre deze aaneenhegting is uitgeſtrekt, en dus is het voorſtel van onzen Schryver onzeeker en gevaarlyk. Evenwel, indien wy de losmaking van zins zyn te volbrengen, zo brengt men een ſtevige krom gebogen Sonde door de opening tot e-

ven

12. Men moet, als de Etterſcheiding gedaan is, *de Wonde maar eens 's daags verbinden*, en dat altyd zo ſchielyk als 't mogelyk is, op dat de lugt zo veel als doenlyk is buiten de Borſt gehouden word. Derhalven, eer men de Pleiſter op de Wonde legt, moet men een Vuurwagen, of Pan, met geglomme Koolen, om de lugt te verwarmen, of te verdunnen, voor de Wonde houden; de overige Lugt, als men 't nodig oordeeld, of met den Mond, of met een Spuit uit de Wonde zuigen, en daar benevens den Patient belaſten, dat hy zyn Adem ſterk na zig haald, op dat de Lugt zo veel als doenlyk is uit de Holligheit der Borſt uitgedreven worde; en in 't zelve oogenblik moet men 't Plukzel met de Wond-Balzen, Pleiſter, en Drukdoeken op de Wonde leggen; daar na wel verbinden, en zodanig ieder Verband behandelen, tot dat de Wonde wederom geheeld is (B).

't Derde ſoort, als 'er inwendige Deelen gequetſt zyn.

13. *Wanneer 'er inwendige Deelen der Borſt gequetſt zyn*, namentlyk het Hert, de *a groote Slagader*, de *b Holle Ader*, het *c Middelſchot*, of dat 'er een groote Wond in de Longe is, dan volgt gemeenlyk in 't kort de Dood, eer de Heelmeeſter kan komen. *Maar wanneer 'er in*

a Arteria magna Aorta.
b Vena cava.
c Mediaſtinum.

ven agter de ribben, waar mede men dan omdrayd, ten einde de te zamen gegroeide deelen weder te ſcheiden. Om van het een of het ander te oordelen, zo vinden wy, wanneer de Longe door de Operatie gequetſt was, dat den Lyder een hoeſt bekomt, waar door hy vele bloedige fluymen, en zelfs een menigte bloed door de keel loſt; maar zo wy in de holte der borſt gekomen zyn, zo volgt een blazende lugt en ontlaſting van buitengevaat bloed, of etter; maar alzo de losmaking te veel hafard in zig bevat, zo vind ik het geraaden, zo haaſt als doenlyk is, op een andere plaats te opereren, ten einde het nodig oogwit tot ontlaſting van ſtof moge bereikt worden.

(B) In alle wonden en holligheden van 't Lighaam, daar geduurig ontlaſting van ſtoffe gemaakt word, moet men ook gedurige ontlaſting betragten. Om deze reden is het, dat men zilvere, tinne, of loode pypjes in die wonden brengt, op dat de buytengevaatte en gedurig lekkende ſtoffe haren vryen uitgang behoude. Hier omtrent is in agt te nemen, dat deze hare opening niet moet geſtopt worden door uiterlyke dekkinge; want als dan doen dezelve zo min nut, als of die niet gebruikt wierd; ook wanneer deze geheel open blyven, zo dat dezelve gemakkelyk konnen ontlaſten, dan volgt, dat de koude lugt te ſchielyk op de Longe aanſtootende, wanorder veroorzaakt. Om dezen nadeligen toeſtand ten beſten te veranderen, legt men een fyne, platte en groote ſpons direct op de opening der pyp, welke, eer men ze by ieder verband aanlegt, in warm water moet uytgewaſſen en wel uytgewrongen worden, waar toe men 'er 2 of 3 moet in gereedheid houden, om dezelve in water te laten leggen en te zuiveren. 't Is ligt te begrypen, dat hier uyt vele nuttigheden geboren worden; en voor eerſt, dat daar door de ſtoffen gemakkelyk ontlaſten, vry uytloopen, en als uytgezogen worden, en de Longe of andere ingewanden (zo zulx in de buik is) voor de uiterlyke lugt beſchermt worden. Zo dra nu de ontlasting ophoud, en geen ſtoffe meer lekkende is, dan haald men het pypje uit de wonde, en men geneeſt de wonde naar de loffelyke inzigten van onzen Heer Schryver; dog de uitzuiging der lugt vinde ik van die groote noodzakelykheid niet, vermits dezelve enkelyk geweerd zynde, en de Long genoegzame uitſpanning maakende, dezelve van zelfs zal uitgedreven worden. Zouden wy evenwel deze bewerking betragten, zo dient hier toe ons te vooren aangewezen pompje, welkers afbeelding en uitlegging op myne III. *Tafel*, de 5. *Figuur*, te vinden is.

in de Longe alleen een kleine Wonde is, ook als 'er geene groote takken der Lugtpyp of Longe-Ader gequetſt zyn, worden ze, offchoon ze ten uiterſten gevaarlyk zyn, evenwel zomtyds geheeld; 't welk nogtans een Heelmeeſter niet kan verzekeren, dewyl de Natuur hier toe het meeſte doen moet.

14. Dat de Longe gequetſt is, word erkend, wanneer veel helder ſchuimend Bloed met hoeſten uit den Mond ſchiet, 't welk dikwils te gelyk ook uit de Borſtwonde loopt. 't Geen nu een Heelmeeſter tot het heelen van zodanige Longe-wonden kan uitwerken, is alleen, dat hy het Bloed, dat in de Holligheit van de Borſt geloopen is, op de voorgemelde wyze weder uitlaat, en de uitwendige Wonden op dezelve wyze behandeld, gelyk zo even is geleerd; want aan of op de inwendige Quetzinge kan niets gebruikt worden. Wanneer nu op deze wyze het bloeden der inwendige Wonde uit zig zelf ſtempt, dan kan de Patient nog opkomen; dog meerendeels word deze door een Longverzweering gevolgt, waar aan de Gewonde evenwel dikwils lang daar na eindelyk moet ſterven. Maar indien 't bloeden niet ſtempt, gelyk als by het quetzen der groote Aderen pleegt te geſchieden, dan moet de Gewonde ſterven; waar benevens is aan te merken, dat dit bloeden bywylen ſtilt, maar na verloop van eenigen tyd weder ontſtaat, en eindelyk den Patient nog wegrukt. Dog, om dit zo veel mogelyk is te weeren, moet zig de Patient eenige Dagen ſtil en onbeweeglyk houden, en niets, of ten minſten zeer weinig ſpreeken; waar benevens hy zig ook van een Geneesheer inwendige zagte bloedſtempende Geneesmiddelen zal laten voorſchryven, die tegen het bloedſpuwen dienſtig zyn, en dezelve neerſtig gebruiken, daar en tegen moet hy alle verhittende Dingen myden; en indien de Patient bloedryk is, zal een Aderlating dikwils niet ondienſtig, maar zeer nodig zyn. Van de Quetzinge der Longe.

15. *Wanneer een gequetſt ſtuk der Longe zig in de uitwendige Wonde indringt*, zo als *Fontanus*, *Tulpius* en *Ruyſch* hebben waargenomen, dan zal men 't zelve, als 't vaſt aan de Wonde hangt, dewyl 't in de Holligheit der Borſt bloeding zou veroorzaken, niet weder te rug ſtooten, maar aldaar tragten aan te heelen, door het met Wond Balzem te beſtryken, Plukzel en Pleiſters daar op te leggen, en den Patient te gebieden zig geruſt en ſtil te houden, wanneer het aldaar, zonder ongemak te veroorzaken, kan aangroejen; en men laat eindelyk de Wonde digt loopen. Maar wanneer het gequetſte ſtuk Longe buiten de Wonde hangt, moet men een zagt Doekje om de gewonde Longe leggen, daar na met een ſterke Draad, om het Doekje gewonden, de Wonde vaſt toebinden, en een eind des Draads, ter lengte van een Voet, daar aan laten hangen, op dat na deszelfs affcheiden het geſcheiden ſtuk Longe door de Wonde kan worden uitgehaald. Onder het gebonden Van het uitſchieten der gequetſte Longe.

ſnyd men het afhangende ſtuk Longe weg, en drukt het overige der Longe met de Vingers zagtjes in de Holligheit van de Borſt; laat den Draad door de Wonde uithangen; ſteekt een Wiek in dezelve, op datze open blyve, tot dat de Draad na verloop van eenige Dagen van de Longe zig heeft afgezonderd, en de Wonde zuiver is geworden, waar toe men diergelyke Spuitmiddelen kan gebruiken, als boven in 't Hoofdſtuk van de Buikwonden is geleerd. En op deze wyze verhoed men 't verder bloeden der Longe, en alle de daar uit te vrezene Toevallen. Daar na behandeld men de uitwendige Wonde, tot de Heelinge toe, gelyk boven van de doordringende Wonden is gezegd. (a)

Wat men omtrent andere gevaarlyke Borſtwonden behoord te doen.

16. *Inwendig moet men in deze en andere gevaarlyke Borſtwonden* na dat het bloeden geſtempt is, een heelende Borſtdrank en den Balzem *Lucatelli* of *Meibomii* neerſtig laten gebruiken; maar uitwendig en omtrent den eet- en drinkregel even zo leven, als wy kort te voren geleerd hebben: en op deze wyze worden zodanige Wonden indien ze anders geneeslyk zyn, 't beſt geheeld; maar indien ze ongeneeslyk zyn, kan de Heelmeeſter niets beter daar in doen of ondernemen.

Verklaring der vierde Plaat.

Fig. 1. Is een nieuw Werktuig om het Bloed te ſtempen, 't welk bladz. 87 wydlopiger is beſchreven.

Fig. 2. Is een grote ſtompe Naald, om Snoertjes door geſchotene Wonden te ſteeken, die ook omtrent den Hairſnoer (*Setaceum*) kan gebruikt worden.

Fig. 3. Een zonderling Mes, dat aan de Punt ſtomp en rond is, om de Buikwonden te verwyden.

Fig. 4. Een groot breed Windzel, met twee Hoofden, en in 't Midden een Gat, *Uniens* of vereenigende genaamd, in langwerpige Buikwonden te gebruiken.

Fig. 5. Een Werktuig om de Naalden vaſt te houden, genaamd *Naaldehouder*, of *Naaldetang*, om in 't maken van alderlei Hegtingen de Naalden zo veel te gemakkelyker te konnen doorſteeken.

Fig. 6. Is een Spuit, die in alderlei Toevallen kan worden gebruikt, waar aan men veelderlei Pypjes na gelegenheit van zaken ſchroeven. De grote kan dienen om Spuytmiddelen in de Borſt- en Buikwonden, in den Hals, in Verzweeringen, in de Baarmoeder enz.

(a) *By* Hildanus, Cent. II. Obſ. 32. *word een Voorbeeld van een Borſtwonde bygebragt, waar omtrent een ſtuk der Longe uithong, dat zwart en bedorven was, 't welk met een ſnydend Brandyzer afgeſneeden, het gezonde weder in de Borſt ingeduwt, en daar na de Wonde digt geheeld zynde, de Patient volkomen gezond is geworden.*

enz. te ſpuiten, als mede om het Bloed uit de Borſtwonden te zuigen: dog in dit geval mag dezelve wel wat grooter zyn.

A. Is een Pypje, met een groote driehoekige Opening, van twee Duimen breed, om op een Wonde, waar uit men 't Bloed wil halen, gezet worden.

Fig. 7. Vertoond zodanig een Pyp in hare eigentlyke grootte, met een ronde openig, na de Beſchryvinge van *Anel.*

Fig. 8. Is een regte Pyp in hare eigentlyke grootte, die men aan de Spuit ſchroeft, en meeſt gebrukt word.

Fig. 9. Is een kromme Pyp, aan het einde op beide de zyden met gaatjes, gebruikelyk om het Bloed uit de Borſt te halen, als mede om in de Borſt, Hals, en elders, te ſpuiten.

Fig. 10. Een andere kromme Pyp, die aan het einde een ronde Knop met Gaatjes heeft, en tot het inſpuiten in de Baarmoeder gebruikt word.

Fig. 11. Een buigzaam zilver Pypje, om in de Borſtwonden te gebruiken.

Fig. 12. Een Werktuig om in de Borſt of Buik een Opening te maken, genaamd *Troicar*, 't welk uit een rond, ſpits en ſtaal Werktuig *Fig.* 13. en uit een zilver Pypje *Fig.* 14. beſtaat (C).

HET

(C) Om de groote veranderingen te ontgaan, en evenwel de reets geſnedene plaaten, die wezentlyk beter zyn uytgewerkt als die der Hoogduitſe druk, nog eenigzins te veranderen en te verbeteren, zo vind ik niet ongeraden de volgende intentien hier by te voegen; namentlyk op de IV. Plaat *Fig.* 1. dat aan de Bloedſtillende ſchroef zyn riem D. uit een ſtuk behoord te zyn, welkers eene eind moet gehegt wezen aan de kopere plaat A. om aan 't andere eind met gaten, die agter den ander gemaakt zyn, op knopjes, welke door my verbeeld en met een * zyn aangewezen, vaſt gemaakt te worden, om door dezen weg de banden E, die een circulaire drukking maken, agter te laten, en de riem door de verandering der gaten naar des deels dikte te verwyden of te verengen.

Fig. 3. Moet het knopje of de ſtompe punt veel korter hebben, wyl de ondervinding leert, dat deszelfs lengte veelmaals hindert; ook zal het mesje korter en in beter proportie moeten gemaakt zyn.

Fig. 5 Moeten de einden van de Naaldetang niet vierkant, maar rond zyn, op dat dezelve tegen de lippen der wonde komende, geen pynelyke drukking veroorzaken; voorts moeten deszelfs bladen, daar zy op den ander komen, ieder met een ſleufje of groef voorzien zyn, om dat men de naald, daar in gevat wezende, des te zekerder zal konnen vaſt zetten.

Fig. 6. Om deze ſpuyt tot zuiging bequaam te hebben, moet in dezelve een zuiger met Klapvliezen geſtoken worden, welkers afbeelding op myn 3. Plaat fig. 5. te vinden is, ook zoude het veel nuttelyker zyn, tot de ontfangers glaaze koppen te gebruiken, die men naar de byzondere figuur der wonden kan laten blazen, en in voorzorge bewaren, waar door men veel gemak zal ontmoeten, om de ſtoffe, die men uit de wonde haalt, door dezelve te kennen.

Fig. 12. en 13. De *Troicarts* moet men niet in dikte bepalen, maar naar vereiſch van zaken moet men dezelve dunder, dikker, langer of korter hebben; de ſtaale Staf moet wel fluyten, en in zommige gevallen bequaam zyn om de vogten langs dezelve heen te laten lopen, om in tyts te erkennen, of men met de punt tot in den boezem gekomen is, of niet, waar van by nader gelegentheid breder zal geſproken worden: wyders moeten de punten

der ſtaale ſtiften niet zo lang zyn, op dat dezelve zo door haar ſnelle en ſcherpe punten geen andere deelen komen te quetzen, of verder reiken, dan even die boezem, waar uyt de vloeibare ſtoffe moet getrokken worden: men draagt zorg, dat deze punten op een olyteen wel ſcherp tot ſteeken en ſnyden worden aangezet, om des te gemakkelyker te konnen ingelyden. De pypen zullen met een moertje van agteren voorzien zyn, om, wanneer het de noodzakelykheit vereiſte, in de eene of andere holte te blyven, met een ſtopje van zilver of koper daar in te ſchroeven, dezelve te ſluyten, en de vogten, die ontlaſt dienen, by pozen uyt te laten.

HET XI. HOOFDSTUK.

VAN DE

HALSWONDEN.

1.

De Halswonden zyn zeer gewigtig.

DE Halswonden verdienen zo wel eene afzonderlyke overweging als de Buik- en Borſtwonden, dewyl ze van 't zelve Gewigt en Gevaar zyn, ſchoon ze van vele Wondbeſchryvers, of in 't geheel voorby gegaan, of maar ter loops verhandeld zyn (D).

Zyn van verſcheide ſoorten.
a Arteriæ Carotides.
b Venæ jugulares.
c Venæ vertebrales.
d Aſpera Arteria.
e Oeſophagus.

2. Dezelve zyn van verſcheide ſoorten: want zomtyds worden alleen de Huit en vleeſchagtige Deelen gequetſt, dewelke van weinig belang zyn; maar wanneer de groote Hals-Aderen, namentlyk de *a Hooft-Slagaderen*, *b* de *Krop-Aderen*, *c* de *Wervelbeens-Aderen*, *d* de *Lugtpyp*, *e* de *Slokdarm*, *f* het *Rugge-Merg*, of de groote Zenuwen, die van den Hals nederwaarts gaan, namentlyk het *g doolende paar*, de *h Tuſſchen-Ribbige*, en de *i Middelrifts-Zenuwen*, of vele diergelyke Deelen te zamen gewond zyn, dan zyn ze zeer gevaarlyk, ja dikwils in korten tyd dodelyk.

Hunne kennis en Voorzegging in 't algemeen.
f Medulla Spinalis.
g Par vagum.
h Intercoſtales.
i Diaphragmaticus.

3. Deze Wonden, en welk Deel gequetſt is, worden ten deele uit het zien van de plaats der Quetzuure, ten deele uit de Wetenſchap der Ontleedkunde, en uit de daar by komende Toevallen, waar op men wel agt behoord te ſlaan, erkend; en op dien Grondſlag kan men beſt van de Voorzegginge oordeelen: want als 'er ſlegts vleeſchagtige Deelen gewond zyn, dan hebben deze Wonden geen zonderling Gevaar;

(D) Men vind in 't byzonder over de wonden van den hals buiten het werkje van *Wouter Schouten* in het Nederduits niets beſchreven, welk zeer fray werkje met den naam van het *Gewonde Hooft*, dat nu voor de tweede maal gedrukt is. Dog van die Schryvers, welke van de Heelkonſt in 't algemeen handelen, zyn *Belloſte* en *la Motte* de beſte over deze ſtoffe.

Fig. 2.

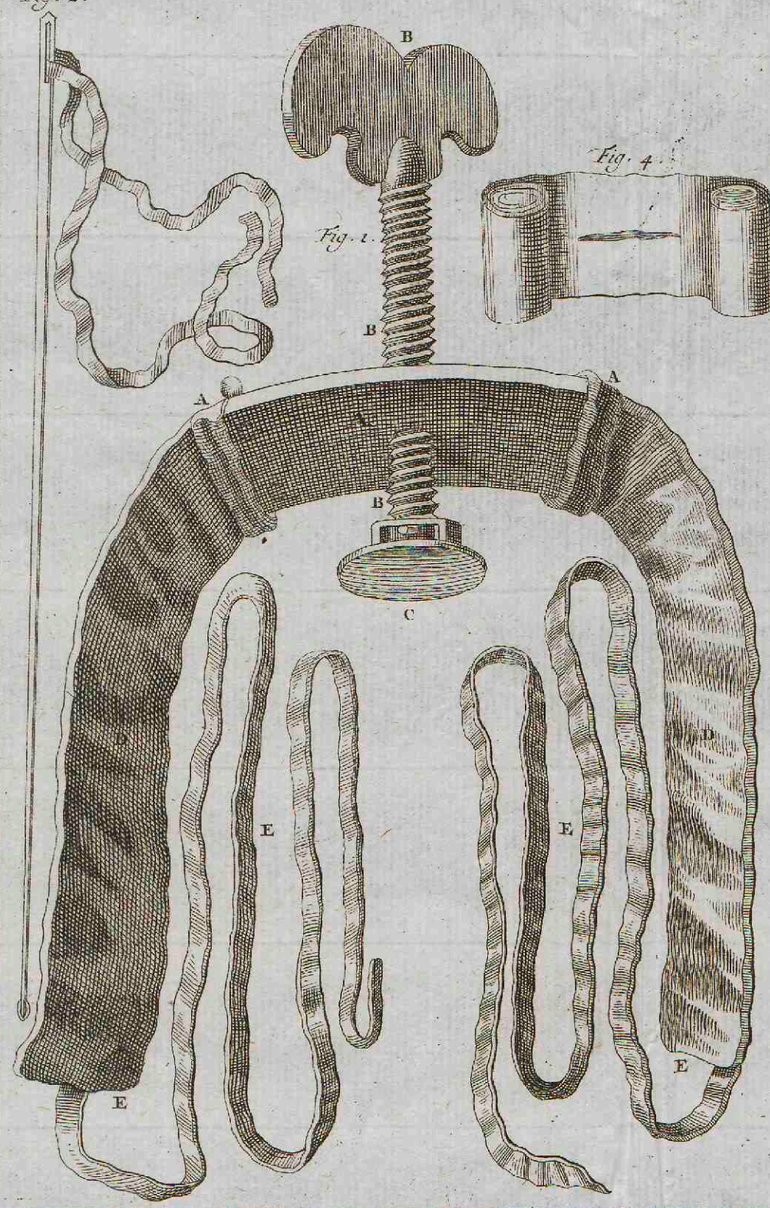

Fig. 1.

Fig. 4.

Fig. 3.

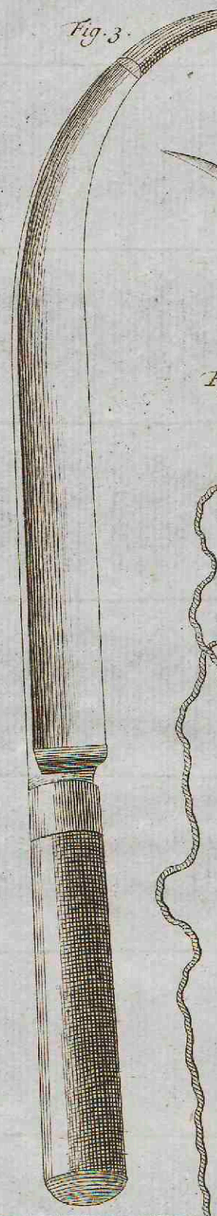

Fig. 5.

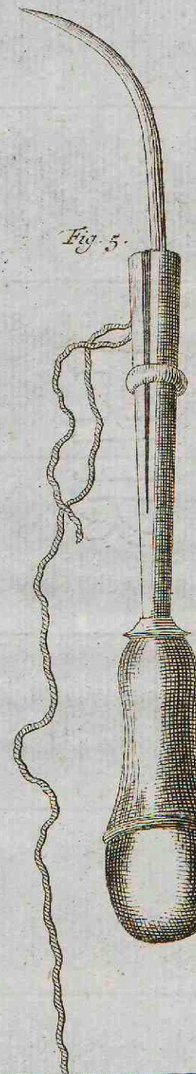

Fig. 6.

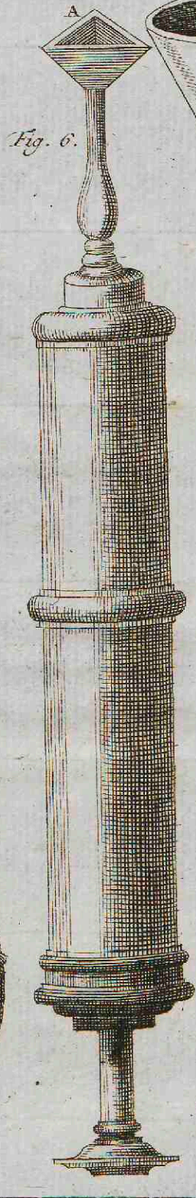

Fig. 7.

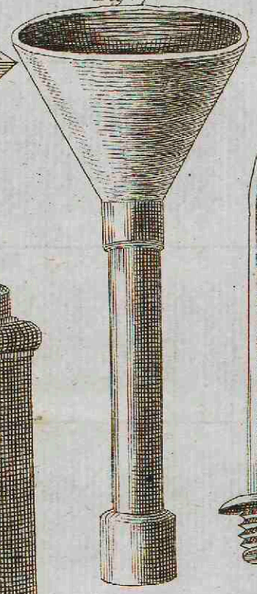

Fig. 8.

Fig. 9.

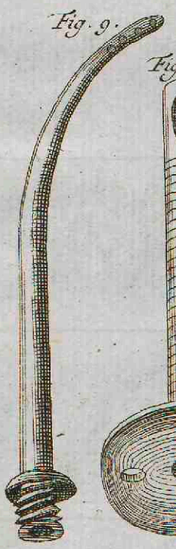

Fig. 11.

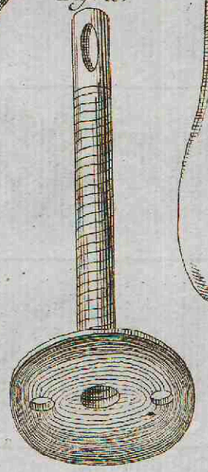

Fig. 10.

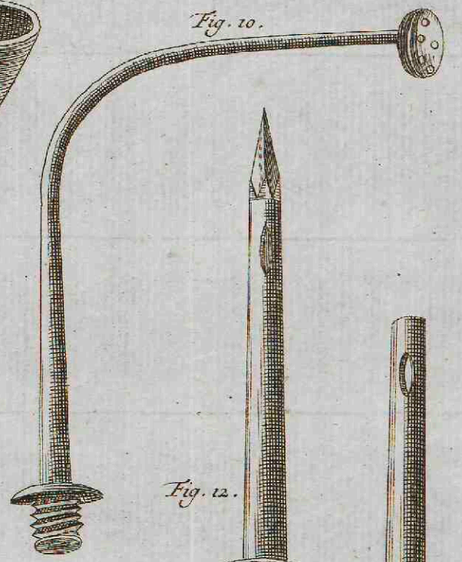

Fig. 12.

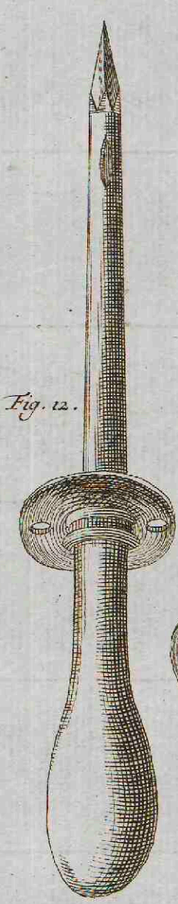

Fig. 14.

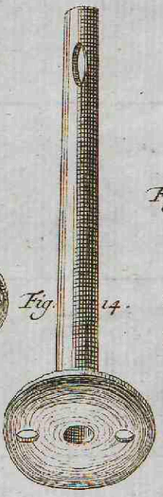

Fig. 13.

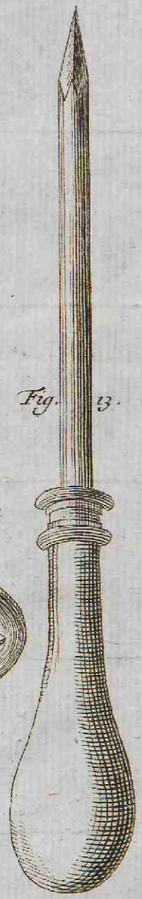

vaar; maar als 'er van de overige Deelen gequetſt zyn, dan is het zo veel te gevaarlyker, dewyl alle die Deelen tot behoud van 't leeven zeer noodzakelyk zyn.

4. Wat de Wonden der Slagaderen in den Hals in 't byzonder aangaat, dezelve zyn meeſtentyds dodelyk, zo dat het de Patient gemeenlyk aan zodanige Wonden, wegens het ſterk bloeden, eer een Heelmeeſter kan te hulp komen, beſterft. Ten tweeden zyn die Wonden zeer gevaarlyk, dewyl, ſchoon 'er de Heelmeeſter aanſtonts by quam, hy tog het Bloed, inzonderheit wegens de groote dezer Slagaderen, niet kan ſtempen; als mede om dat men aan den Hals zodanig een ſtyf Verband niet kan doen, als tot het verbinden van zulke geweldige Bloedſtortingen vereiſt word. in 't byzonder der Slagaderen.

5. De Quetzuuren der *a uitwendige Hals-Aderen* hebben geen Gevaar, als een Heelmeeſter by tyds daar by komt, dewyl door een ſlap Verband het bloeden heel ligt is te ſtempen; gelyk het Aderlaten aan die Ader zulks uitwyſt, en de Wonde ſluyt ſpoedig. Maar de *b inwendige Hals* of *Krop-Aderen* zyn veel gevaarlyker; ten deele wegens hunne grootte ter dikte van een Vinger; ten deele dewyl men 'er wegens hunne diepe Legplaats niet wel kan bykomen; en worden derhalven die Wonden van de meeſten voor volſtrekt dodelyk gehouden. Maar evenwel, als de Wonden dezer Aderen klein zyn, en de Heelmeeſter by tyds, eer de Patient zig verbloed heeft, daar by komt, zo meen ik, dat dezelve nog menigmaal konnen geheeld worden, als men te werk gaat gelyk aanſtonts zal gezegt worden. Der Bloedaderen.
a Venæ jugulares.
b Venæ jugulares internæ.

6. *De Wonden der c Lugt- of Longen-pyp* worden gemeenlyk van de Schryvers onder de volſtrekt doodelyke Wonden geteld; dat ik oordeele waarheit te zyn, wanneer te gelyk met dezelve, zo als dikwils gebeurd, de *d Hooft-* en *e Krop-Aderen* gequetſt zyn; of dat de Lugtpyp geheel afgeſneden is, datze niet weder kan vereenigt worden. Maar evenwel, wanneer alleen deszelfs voorſte Gedeelte gequetſt is, al was 't ook een tamelyk wyde Wonde, zonder Quetzinge nogtans der nevens leggende groote Aderen, zo zyn ze nog wel te heelen, ſchoon men een heele Vinger in de Lugtpyp had konnen ſteken, gelyk wy reeds boven van diergelyke geſprooken, en verſcheide Voorbeelden daar van gezien hebben. Der Lugtpyp.
c Aſpera Arteria.
d Carotides.
e Jugulares.

7. Wanneer de *f Slokdarm* geheel afgeſneden is, dan moet de Lyder, dewyl hy geen ſpyze meer naar de Maage benedenwaarts ſlokken, en derhalven 't Lichaam geen Voedzel meer bekomen kan, ſterven; inzonderheit dewyl men 'er niet gemakkelyk kan by komen, om dezelve weder zamen te hegten, ook niet ligt, zonder de daar by leggende Aderen en Zenuwen te quetzen, kan gewond worden. Maar anders, als de Wonden klein, en gene daar by leggende voorname Deelen gequetſt zyn, worden ze nog wel geheeld. Der Slokdarm.
f Oeſophagus.

Des Ruggemergs en der Zenuwen.

a Medulla Spinalis.

b Arteriæ & Venæ vertebrales.

8. *De Wonden des* [a] *Ruggemergs*, gelyk ze overal zeer gevaarlyk zyn, dus zynze aan den Hals het aldergevaarlykſt, en byna altyd dodelyk, inzonderheit als de Wonde eenigzins groot is; zo dat 'er weinig Voorbeelden van zulke, die geheeld zyn, gevonden worden, ten zy datze zeer gering waren, dewyl van dezelve niet alleen zeer noodzakelyke Zenuwen hunne Oorſprong hebben; maar ook om dat de [b] *Wervelbeens Slagaderen en Aderen* meeſtentyds mede gequetſt worden, en dat men 'er niet gemakkelyk, om het Bloed te ſtempen, of de Wonde te zuiveren en te heelen, kan by komen. *De Wonden der groote en voorname Zenuwen aan den Hals*, die boven by No. 2. zyn genoemd, zyn gewoonlyk doodelyk, dewyl dezelve in de voornaamſte Deelen der Borſt en des Onderlyfs zig uitſtrekken, welke daar door van hun Gebruik beroofd worden.

De Heeling wanneer geringe Deelen gequetſt zyn.

c Vena jugularis externa.

9. *De Heeling der Halswonden* is naar het onderſcheid der gequetſte Deelen veelderlei; want wanneer ſlegts de *Huit en vleeſchagtige Deelen* gequetſt zyn, dan heeld men dezelve gelyk andere gemeene Vleeſchwonden. Wanneer een [c] *uitwendige Kropader* gequetſt is, dan word dezelve met een Drukdoek en Verband aan te leggen, gelyk in 't Aderlaten geſchied, geheeld, zonder verdere Omſtandigheden te gebruiken.

d Jugularis interna.

Als in de inwendige Kropader een kleine Wonde is.

10. *Maar wanneer de* [d] *inwendige Kropader* gewond is, de Wonde niet groot zynde, ('t welk men uit het niet te geweldig bloeden erkent) dan kan dat bloeden met wel gevulde Steekwieken van Plukzel, of met *Boviſt* en daar op gelegde kleine vierkante Drukdoeken, nevens een goed Verband, by tyds geſtempt, en de Wonde wederom geheeld worden; want het bloeden der Aderen laat zig hier veel ligter heelen, als der Slagaderen, en op een bequame Zamendrukkinge komt het voornaamſte werk van de Heelinge aan; zo dat, die het bloeden dezer Wonden kan ſtempen, dezelve ook kan heelen. Derhalven, wanneer op deze wyze het Bloed zig niet liet ſtempen, moet men tragten 't zelve door gedurig en vaſt toedrukken met de Vingeren van een Bediende (maar 't welk dikwils eenige Dagen en Nagten agter een moet vervolgd worden) vaſt te houden, of het *Tab.* IV. *Fig.* 1. afgebeelde Werktuig aan te leggen, om daar mede een geduurige Zamendrukking te behouden; en op deze wyze moet men omtrent de Verwondinge der Wervelbeens-Ader te werk gaan; maar na dat het bloeden opgehouden heeft, word de Wonde met Wond-Balzem en Pleiſters gelyk andere Wonden geheeld (E).

11. *Maar*

(E) In dezen toeſtand komen de *Stiptica*, die liquide zyn, enkelyk te pas: om welke reden men in die wonden *adſtringeerende* vogten met wieken brengt, daar in giet, of, dat het veiligſt is, daar met een Siring inſpuit. Hier toe neemt men een zagt *Aq. Stiptica*, dat naar onze gedagten de naaſt leggende deelen het minſt kan beſchadigen; of men gebruikt de *Sp. Terebinthinæ* of *Alcohol Vini*,

11. *Maar wanneer in dezelve inwendige Kropader* een groote Wonde, of als dezelve in 't geheel afgeſneden is, dan ſterven de Patienten meerendeels door 't verbloeden, eer dat de Heelmeeſter kan gehaald worden. Dog evenwel, wanneer by zodanige Verwonding de Heelmeeſter aanſtonts by de hand was, dan zou ik raden, dat hy ten eerſten de Wonde, na dat dezelve met Plukzel of Lapjes is opgevuld, zelf met zyne Vingeren, en daar na van een ander wel laat te zamen drukken en digt houden, op dat de Lyder niet aanſtonts dood bloede. Daar na moet hy de Wonde in de Lengte aan haar bovenſte Deel door *inſnydinge* voorzigtig wyder maken, tot dat hy aan de gequetſte Ader komt, die zo lang moet digt gehouden worden, tot dat de Heelmeeſter met een kromme Naald en Draad voorzigtig rondom de Ader geſtoken en dezelve digt gebonden heeft. Eindelyk moet de Wonde met Plukzel wel opgevuld, verbonden, en geheeld worden, als by No. 10. is geleerd. Schoon nu het Bloed daar na niet meer door zodanige Ader loopt; egter, dewyl ik in de Honden heb waargenomen, dat, of men aan hen zelf een inwendige Kropader digt bind, en daar na laat loopen, dezelve nogtans zonder merkelyk Hinder of ongemak konnen leven, zo oordeel ik veel beter te zyn, deze Middelen in zulke en diergelyke Gevallen werkſtellig te maken, als zodanigen Gewonde zonder eenige Hulpe te laten ſterven (F).

Wanneer in dezelve een groote Wonde is.

12. Wanneer een *a Hals-Slagader* gequetſt is, dan bloed de Gewonde insgelyks gemeenlyk eerder dood, als de Heelmeeſter hem kan te hulpe komen. Maar zo het gebeurt, dat hy nog in tyds daar by komt, of by het quetzen tegenwoordig is, is 'er geen beter Middel, als dat hy

Wanneer een Hals-Slagader gequetſt is.

a Arteria Carotis.

ni, ieder op zig zelf, of onder den ander vermengt, die, wanneer zy van vrugt zullen zyn, door de alierbehendigſte en zekerſte manier tot aan de opening van het gequetſte vat moeten gebragt worden, indien men uyt deszelfs gebruik eenig voordeel zal komen te ontmoeten, te meer, om dat de bloeding aan den hals door gene drukkinge kan geſtait worden, ten ware men als met den vinger op dat ſtip der bloeding alleen kan drukken, het welk door ons klein *Tournequet*, 't welk met een veer, als by *Tab.* II. *Fig.* 12. en 14. aan de tegen over zig bevindende zyde voorzien zynde, aan de zydelyke vaten ruimte gelaten word tot het bewegen en doorſtraalen derzelve.

(F) Deze Operatie, om het Vat te onderſcheppen, laat zig beter verhalen als uitvoeren, om dat de geweldige en gedurig bloeding zo veel duiſterheid in die bewerking verſchaft, dat zelfs de behandeling byna als onmogelyk is om te volbrengen. Evenwel is deze intentie ter behoudenis van des Lyders leven zeer aannemelyk, mits men by die handeling de nodige zorg voege, met voor een korte tyt een drukkenden band op het vat tuſſen het hooft en de wonde te plaatzen, waar door ten minſten de aandrang en 't ſchielyk uitſtorten van 't bloed belet word; welke manier van doen omzigtig moet behandelt worden, ten einde gene te grote *circulaire* fluiting moge gemaakt worden, maar voornamentlyk het bloedende vat komt te perſſen. Voorts heeft men by dit doen, indien men het vat meer moet ontdekken, de zorg om met een ſponsje in *Alcobol* nat gemaakt, de wonde van het bloed te zuiveren, op dat wy des te zigtbaarder mogen arbeiden.

hy op gemelde wyze te werk gaat, en het onderſte Deel der Slagader toebind, 't welk gemakkelyker in 't middelſte en bovenſte Gedeelte van den Hals, als in 't onderſte, geſchieden kan. Maar indien niet de *Hals-Slagader zelf, maar alleen, aan 't bovenſte Gedeelte van den Hals, een Tak derzelve gequetſt is*, dan moet men dezelve of ſchroejen, of het Bloed met de ſterkſte Bloedſtempende Middelen, een vaſt Verband, en bequaame Drukdoeken, als §. 10. beſchreven is, ſchielyk tragten te ſtempen; anders moet de Patient ſchielyk dood bloeden. Op deze wyze heb ik reeds dikwils in 't afzetten van de *a knoeſtagtige Kliergezwellen* agter de Ooren en onder 't Kakebeen, die als groote Uitwaſſen uitgeſpannen waren, het bloeden geſtempt, als het byna met een ſtraal, ter dikte van een Vinger, uitliep. Maar men durft het vaſte Verband voor den derden dag niet los maken, dewyl het anders weder zou beginnen te bloeden.

a Scirroſæ Glandulæ Parotidum & Submaxillarium.

Wanneer de Lugtpyp gequeſt is.

13. *Omtrent de Quetzinge der Lugtpyp* moet men te vooren tragten het uitgevloeide Bloed, indien 'er iets in is, uit te halen; maar daar na, als de Wonde niet heel groot is, dezelve met Hegtpleiſters wel aan malkander halen, en als een andere Wonde verbinden. Maar wanneer men de Hegtpleiſters, wegens de grootheit der Wonde, niet voldoenend zoude oordeelen, dan moet men met een kromme Naald en Draad met een of twee ſteeken dezelve te zamen hegten, daar na de Wonde met Wondbalzem beſtryken, Hegtpleiſters en Drukdoeken daar op leggen, en met een Windzel verbinden, den Patient het Hoofd altyd voor over laten houden; en dan konnen zodanige Wonden weder aan een groejen (G) (a). Deze wyze

(G) De wonden in de *Aſpera Arteria* dienen (op het ſtuk der genezinge lettende) wel onderſcheiden te worden, dat is, of zy dwars, of in de lengte geſneden zyn, welke laatſte, om dat zy met den loop der ſpieren, die langs de ſtrot gaan, weinig verdeeltheit in die deelen te weege brengen, en daarom digter konnen aan een gehegt en gehouden worden; daar in tegendeel, als de wonde dwars gaat, alle de afgeſnedene ſpiervezelen intrekken, of inkrimpen, waar door dezelve verwydert en buiten ſtaat komt om met de lippen aan een te naderen; en dus volgt de onmogelykheit der genezinge, 't welk veel erger gevonden word by die verwondinge, waar verlies van ſubſtantie of zware plettering zyn te wege gebragt: niet te min, zy zyn niet alle dodelyk, ſchoon eenige naaſt leggende vaten en zenuwen gequetſt zyn, of de ſlokdarm niet is afgeſcheiden, doordien wy verſcheide perſonen gezien hebben, die vry en onbelemmert door diergelyke opening in de *Aſpera Arteria* hun adem hebben gehaalt, en wanneer zy wilden ſpreeken, het gat met een doek toehielden, om de lugt door het ſtrottenhooft te dwingen, om dus proportioneel door de tonge gedwongen te worden. Hier van heb ik in honden, ter verſterking der waarheid, zelf met veel ſucces ondervinding genomen, wanneer ik 2 à 3 ringen uyt de *Aſpera Arteria* heb uytgeſne-

(a) *Hier van konnen Voorbeelden gelezen worden in* Bartholini Hiſtor. Anatom. Cent. V. Hiſt. 89. Tulpii Obſerv. Lib. I. Cap. 50.

wyze heeft plaats in geſnedene, geſtokene, en gehouwene Wonden. Dog indien door een Kogel een ſtuk der Lugtpyp van vooren is weggeſchoten, dan kan 't niet gehegt worden; maar men moet dezelve met *Digeſtiv* en Wondbalzem verbinden, tot dat het Gat meer en meer begint te ſluyten. Maar wanneer de Lugtpyp geheel afgeſneden is, dat men by het onderſte Deel niet kan komen, dan moet de Gewonde ſterven.

14. *Wanneer de Slokdarm gewond is*, dan loopt de Spyze en Drank uit de Wonde, en is dikwils met Hik en Brakinge verzeld. Geheel afgeſneden zynde, is ze onheelbaar; maar een Gat daar in zynde, moet men neerſtig deugdzame Wondbalzem in de Wonde leggen, en de uitwendige Wonde met Hegtpleiſters wel te zamen halen; den Patient doen vaſten, of zo min als mogelyk is laten eeten en drinken; daar en tegen dikwils voedzame kliſteeren van Sop of Melk gebruiken. Maar als de Patient door Honger en Dorſt geperſt wierd om te eeten en te drinken, dan moet, na het eeten, de Wonde van de daar in geloopene Spyze ter dege gezuiverd of gereinigd worden, op dat ze niet vervuile, of eenige quaade Toevallen daar door worden verwekt: daar na moet men de Wonde, als te voren is gezegd, weder verbinden, en allengskens heelen. Slokdarms Wonden.

15. *Als het Rugge-Merg gequeſt is*, kan een Heelmeeſter niet beter doen, als dat hy *Peruviaanſe Balzem*, de *Eſſentia Myrrhæ* en *Succini*, of Geeſt van *Maſtik*, of diergelyke, by ieder Verband met Plukzel in de Wonde legt, en dezelve met een Wondpleiſter verbind, het overige Gode en de Natuur bevelende. Als de Wonde niet zwaar is, zal ze nog wel zomtyds konnen geheeld worden; maar is ze groot, dan volgt gewoonlyk de Dood; en daar is anders niet te doen. Rugge-Mergs-Wonden.

16. Als de bovengemelde *groote Zenuwen aan den Hals* gequetſt zyn, dan volgt de Dood gemeenlyk kort daar na; maar indien dit niet ge- Hals-Zenuw-Wonden.

ſneden, en open geneezen zynde evenwel gezond leefden.

Uit deze bevinding is wel af te meten met hoe weinig gevaar by aanſtaande ſtikkinge in 't ademhalen de ſtrotſnede kan gedaan worden, te meer, wanneer dezelve voorzigtig en met adreſſe word uitgevoerd, daar in tegendeel by ongelukkige verwondinge zelfs naaſt leggende deelen gequetſt zynde, evenwel de Lyder gelukkig komt te echapperen, onder welke ongelukkige ik 'er een gevonden heb, wiens *Oeſophagus* voor een gedeelte was afgeſneden, zodanig, dat geen ſpyze door den mond die paſſagie konde bereiken; uit welke reden niet anders dan vloeibaare ſpyzen van buite tot in de ſlokdarm konden gebragt worden, waar door het leven geſtadig onderſteund wierd.

Zo nu de wonde met een kleine opening open bleef, en deszelfs kanten gecicatriceert waren, dan kan de Lyder onmogelyk dat geluid, 't welk tot de ſpraak behoort, uytleveren; om die reden moet men dit gat door konſt ſtoppen, 't welk met het aanleggen van een zagt en bol ſtuk ſeemleer kan geſchieden, over 't welke men een net plaatje, uit zilver gedreven, beveſtigt, waar door de opening naauwkeurig zal ſluiten, en de gewoone weg tot de lugt- of ademhaling en 't ſpreeken worden bevorderd.

gebeurde, dan is de zo even beſchrevene Heelkundige behandeling voor het Rugg-Merg alhier de beſte, kunnende van een Heelmeeſter daar omtrent niets beter gedaan worden.

HET XII. HOOFDSTUK.

VAN DE

HOOFDWONDEN.

IN 'T ALGEMEEN.

I.

De Hoofdwonden zyn zeer gevaarlyk.

DE Hoofdwonden worden onder alle andere Wonden met regt voor de zwaarſte en gevaarlykſte gehouden, om dat de Quetzing der Herſſenen, ſchoon niet heel groot, meerendeels dodelyk is. Hoewel de Quetzuuren des Hoofds, inzonderheit die door ſlaan, vallen, of door ſtompe Werktuigen worden veroorzaakt, niet altyd door de Herſſenpan tot in de Herſſenen doordringen, en uitwendig menigmaal gering ſchynen te zyn; nogtans veroorzaken ze dikwils zodanig eene inwendige Quetzing en Bloeding onder de Herſſenpan, dat daar uit veele gevaarlyke Toevallen, en dikwils de Dood ontſtaan. De Quetzuuren des Hoofds, hoe gering ze ook mogen ſchynen, moeten om die reden nooit agteloos, maar altyd met groote Naarſtigheit en Voorzigtigheit behandeld worden (H).

2. Daar

(H) De grote uitgeſtrektheid dezer ſtoffe, waar van onze Heer Schryver hier begint te ſpreeken, geeft grond tot verbyſtering aan die, welke voornemens zyn die quaal in hare uytgeſtrektheit te verhandelen, om dat, zal de Lyder behouden blyven, de Heelmeeſter op honderde zaken, die hem in dit geval voorkomen, moet bedagt zyn. Om deze reden behoord deze ſtoffe in een algemeen tractaat der Chirurgie niet verhandeld te worden, wyl alle zulke verhandelingen niets anders zyn dan aanwyzingen, die gebrekkelyk en maar voor een gedeelte en zonder wezentlykheid de zaak voorſtellen, dewyl wy met regt zeggen, dat in dit ſtuk alleen de Heelkonſt in hare gehele uytgeſtrektheid legt opgeſlooten. Om deze zwarigheid voor te komen, en een goeden indruk van dit gewigtige ſtuk te erlangen, zo behoren wy inzonderheid over 't zelve zulke Schryvers te lezen, die enkelyk en alleen van deze zo gewigtige als gevaarlyke ſtoffe geſchreven hebben, en voor al wanneer die werken zamengeſtelt zyn door zulke lieden, die lange tyt en veel in deze zaake hebben gearbeid, en teffens ten tyde van oorlog zig met goed beleid hebben geoeffent, ten einde wy van hen mogen leeren, *wat byzondere en ongemene oorzaken; wat duidelyke en onduidelyke tekenen; wat onderſcheide ſoorten en byzondere hoedanigheden met wiſſelvallige omſtandigheden;*

2. Daar is ten hoogſten nodig, dat men wel weete 1) *Welke Deelen des Hoofds gequetſt zyn*; en 2) *Op wat wyze de Quetzing is geſchied*; want eenige Hoofdwonden worden door ſcherpe of ſnydende Werktuigen verooorzaakt, en die zyn dan gehouwen, of geſtoken; maar andere ontſtaan van ſtompe Werktuigen, als door een ſlag, door ſtooten, goojen, vallen, of ſchieten, welke laatſte Wonden ook veel grooter en meer Gevaar onderworpen zyn als de eerſte, die door ſnydende Werktuigen veroorzaakt worden. Tweederlei foort van die Wonden.

3. Betreſſende het *onderſcheid der gequetſte Deelen*, daar worden of alleen de *a algemeene Dekzelen* (dat is de Huit en 't Vet) als mede vleeſchagtige Deelen van 't Aangezigt, of te gelyk met de Dekzelen het *b Panvlies*, of de *c Slaapſpieren*, of ook wel de *d Herſſenpan* zelf gequetſt; of ook de inwendige Deelen des Hoofds, nametlyk het *e dikke Herſſenvlies*, het *f dunne Herſſenvlies*, de Herſſenen zelf, 't zy de *gulerlyke Zelfſtandigheit* derzelve alleen, of de *h witte*, of inwendige te zamen zyn gewond geworden; ofze dringen zelfs tot in de *i Hollighe-den* der Herſſenen door. In eenige Hoofdwonden is de Herſſenpan alleen doorgehouwen of geſtoten, maar in andere is ze gekneuſt, gebroken en ingedrukt. Ons voorneemen is derhalven de Hoofdwonden te verdeelen; 1) in die het Aangezigt quetzen; en 2) in die, welke dat Gedeelte des Hoofds beſchadigen, daar de Herſſenen onder beſloten leggen, 't welk de Herſſenpan genaamd word. Welke Deelen gequetſt worden.

a Tegumenta communia.
b Pericranium.
c Muſculi temporales.
d Cranium.
e Durama-ter.
f Pia mater.
g Corticalis cerebri ſubſtantia.
h Medullaris ſubſtantia.
i Ventriculi.

HET

den; hoe de plaatzen uyt oorzaak der groote verſcheidentheit van ieder deel; wat twyfelagtige en zekere voorzeggingen naar den aart en de omſtandigheid der zuke en deelen, die beledigt zyn; hoe deszelfs *Genezing bezwaart, omſtandig, gevaarlyk, onzeker*, of *ligt en veylig, by dit zeer gewigtig geval zig opdoen.*

Schoon dan deze uitgeſtrekte ſtof zwaar is te verhandelen, zo begeeft dog ieder Schryver der Heelkonſt zig in dat ruime veld, al was het, dat hy nooit een eenige zaak van 't zelve had gezien, of bygewoont; en dat gebrek geeft oorzaak, dat wy zo weinige deugtzame Schryvers over deze ſtoffe hebben, en vooral, om dat onze Nederlanders zig weinig in 't zelve konnen oefenen, dewyl maar weinige in onze tale van dit zwaarwigtige werk hebben geſchreven, onder welke, en zelfs boven vele, die in andere talen in 't byzonder over deze ſtoffe handelen, muntuyt *Wouter Schouten* over de Hoofdwonden, en die welke ſtukwyze van deze ſtoffe gehandelt hebben in onze ſpraake en verdienen gelezen te worden, zyn: *Charriere, Dionis, Garengeot, Guillemeau, Guido de Gauliaco, Hildanus, Horne* (van), *Mekeren* (van), *Paré, Pigré, Roonhuizen, Solingen, en Wiel* (vander). Voorts zyn de volgende Schryvers onontbeerlyk, hoewel dezelve in andere talen geſchreven hebben, als: *Avicenna, Belloſte, Beringarius, Celſus, Etmuller, Freind, Galenus, Hippocrates, Motte* (*La*), *Pauw, Severinus* (M. A.), *Theodricus, Thevenin, Vauguion*, (welkers Franſe druk de Beſte is) en meer andere. Maar dewyl deze zeer gewigtige en uytgeſtrekte ſtoffe meeſt door beſpiegeling by onze Heelmeeſters bekend is, om dat haar de gelegentheid tot ondervindinge ontbreekt, zo raade ik ieder van haar op de getrouwſte Aantekenaars agt te ſlaan, ten einde hare gronden met bevindinge mogen geſterkt worden, om door die kunde dootſlag of mishandeling te vermyden, waar van nader by de verhandeling der Pans-doorboringe zal geleerd worden.

HET XIII. HOOFDSTUK.

VAN DE

WONDEN DES AANGEZIGTS.

1.

Van de Wonden des Aangezigts in 't algemeen.

IN de Wonden des Aangezigts konnen zeer voorname en nood zakelyke Deelen gequetſt worden: daarom is 't nodig te weten, hoe men zig omtrent zodanige Wonden behoorlyk zal gedragen, op dat de Gewonden niet alleen geen zonderlinge ſchade, 't welk in de Oog, Neus- en Mondwonden ligt kan gebeuren, bekomen; maar daar benevens, dat men hier meer als aan andere Plaatzen alderlei lelyke Ledtekenen tragt te verhoeden; en dewyl in 't Aangezigt veelderlei Deelen voorkomen, welker Verwondingen op eene byzoedere wyze moeten behandeld worden, zo zullen wy dezelve wat naauwkeuriger betragten, en onderwyzen hoe men zig omtrent ieder van dezelve behoord te gedragen.

De Voorhoofds-Wonden.

2. Betreffende de *Voorhoofds-Wonden* in 't algemeen, na dat dezelve van het Bloed zyn gezuiverd, en het ſterk bloeden is opgehouden, moet men in dezelve een Wondbalzem, als *Balſam. Peruvian. Copaivæ, de Commandeur*, enz. ſtryken; daar na de Lippen derzelve met ſmalle Hegtpleiſters ter dege te zamen haalen en vereenigen, en boven op alle deze een Dekpleiſter leggen. Maar *wanneer de Wonde groot is*, dan konnen dezelve door de Hegtpleiſters alleen niet heel wel of genoegzaam zo te zamen gebragt worden, dat maar een klein Lidteken na de genezing volgt: derhalven, als men 'er te voren het Poeder van *Sarcocolla*, of een Poeder, van de *Radix Conſolidæ, Gummi Tragacanth*, en *Gummi Arabic.* bereid, inſtrooid, dan zal de Wonde daar door te vaſter aan malkander kleven, en het Lidteken kleinder worden. Voor 't overige gaat men met de Hegtpleiſters zodanig te werk, gelyk kort te voren is gezegd, waar op eenige Drukdoeken met een zamentrekkend Windzel moeten gelegd worden: want men moet in deze en andere *Aangezigts-Wonden nooit met Naalden hegten*, ten zy het de Noodzakelykheit vereiſcht, dewyl daar door nog grooter Wondtekenen of Plekken veroorzaakt worden (I). Wanneer een *Voorhoofds-Wonde regt op en neer gaat*,

(I) De wonden van 't aangezigt moeten, om mismaakte Lidtekens te ontgaan, met zo min vettigheid verbonden worden, als het doenlyk is, en daarom ben ik gewoon dezelve met Plukzel, in een ſterke *Decoctum* van witte Wyn met *Salvia* en *Scordium* nat gemaakt, te dekken, waar onder een genoegzame quantiteit *Mel*

gaat, of in de Lengte is, dan zal, om een klein mooi Wondteken te maken, het *a Vereenigend* of *Vleeſchmakend* Verband, *Tab.* II. *Fig.* I. verbeeld, 't welk op dezelve wyze om het Voorhoofd word gewonden, als van de langwerpige Buikwonden, bladz. 112. is geleeraard, zeer voordeelig zyn. Maar als de Wonde overdwars is, en de *b Voorhoofds Spier-Vezelen* doorgehouwen zyn, dan volgt gemeenlyk een Lammigheit of Nederhanging der Winkbraauwen, dat men dezelve daar na niet meer in de hoogte kan optrekken, nog 't Voorhooft rimpelen, indien men niet aanſtonts in 't begin, na gedane zuiveringe, een deugtzame Wondbalzem of Poeder daar toe gebruikt, en de Wonde daar na met goede Hegtpleiſters en Verbindinge ter dege te zamen brengt, op dat de doorgehouwe Vezelen malkander weder vatten, en ſchielyk zonder zweeren mogen te zamen geheeld worden; 't welk nogtans alleen in jonge Lieden gebeurd. Maar wanneer het in 't begin ſterk bloede, moet het zelve, by het eerſte Verband, door ſtyf verbinden geſtremt worden, en na deze Stremminge moet in het tweede Verband de Hegting met Hegtpleiſters, als nu geleeraard is, geſchieden.

a Uniens of incarnans.

b Muſculi Frontales.

3. *De Wonden der Winkbraauwen* moet men op dezelve wyze behandelen, als de Voorhoofds-Wonden; en daar benevens zig beneerſtigen de Ontſtekingen te verhoeden, dewyl anders het Oog daar door Ongemak kon overkomen. De Patient moet zig derhalven voor verhittende Dingen wagten, en als hy bloedryk is, of dat 'er anderzints een Ontſteking toeſloeg, moet men hem Aderlaten, en over de Pleiſter een Kuſſentje met warme Kamfer-Brandewyn leggen. Als de Wonde groot, en de Winkbraauw geheel van malkander gehouwen is, dan is 't nodig, dat men in dezelve een Hegting met de Naald maakt, beide de Oogen daar na toebind, om in 't geheel zonder beweging te wezen, tot dat de Winkbraauwen weder te zamen zyn gegroeid, dewyl 'er anders een mismaakt Oog uit zoude ontſtaan.

De Wonden der Winkbraauwen.

4. *De Wonden der Oogleden*, inzonderheit als ze groot zyn, zo wel boven als beneden, heelen niet gemakkelyk, ten deele wegens hunne Dunheit, ten deele wegens het Water, dat geduurig in de Oogen is. Om dezelve zo als 't behoord te behandelen, moet men 't Oog met een afkookzel van Camillen, Yzop, of Oogentrooſt zo lang betten, tot dat het bloeden in 't geheel ophoud, en de Wonde wel gezuiverd

Wonden der Oogleden.

Mel Roſar: gemengt zynde de genezing haaſtig en met weinig Lidtekens bevordert. Wat nu de Hegtingen betreft, dezelve zyn onvermydelyk, en daarom zo de wonde ondiep is, zal men zig enkelyk van welklevende Hegtpleiſters bedienen, om de naald ſteeken te vermyden. Maar wanneer deze tot in het vetwezen of dieper doorgaan, zo moet men zig onvermydelyk, wyl de Hegtpleiſters veeltyts niet houden, afwyken en wegglyden, van de Naald bedienen, waar mede men maar even zo weinig ſteeken doet, als 'er aanhouding nodig is.

verd is. Daar na moet men ten eerſten, als de Wonde dwars is; dezelve in het Midden met een Steek te zamen hegten; daar na iets van het No. 2. beſchreven Poeder daar op ſtroojen, of *Balſam. Copaivæ*, *de Mecha*, of diergelyke, als mede Olie van Eyeren daar op ſtryken, en het *Empl. Diapalmæ* daar over leggen, en beide de Oogen digt verbinden, dat ze zig niet bewegen, maar te beter zouden konnen geheeld worden. Is de Wonde in de Lengte, dan moet men ze met meer Steeken te zamen hegten; anders zal de de Genezing zwaar zyn, en voorts doen zo als even te voren is gemeld.

Oog-Wonden. *a Humor Vitreus & Chryſtallinus.*

5. *Als het Oog zelf gewond is*, dog zodanig, dat het *a glasagtige en kriſtallyne Vogt* daar nog niet is uitgeloopen, dan is tot de Heelinge zeer dienſtig, als men dagelyks drie- tot viermaal het Alabaſter Zalfje, of 't Wit van een Ey, of *Mucilago Sem. Cydon. & Pſyllii*, *Aq. Roſar. parata*, met een fyn Veertje, of Schilders penceel, op de Wonde ſtrykt; daar na omtrent ydermaal 't volgende Oogwatertje, omgeſchud zynde, met een fyn Compresjes op het Oog legt, en 't zelve wel toebind, om de Lippen der Wonde des te beter by een te voegen, en daar door wel te zamen te drukken (K).

℞. *Album Ovor.* No. 2.
Aq. Roſarum ℥ii ß.
Ol. Roſar. ʒß.
Camphoræ gr. iij. *M. probe conquaſſando.*

Nuck verhaald een Voorbeeld van een Oogwonde (a) by welke een Gedeelte van het glasagtige Vogt uithong, 't welk hy afgeſneden, en den Patient evenwel, zonder 't Gezigt te verliezen, met het volgende Watertje genezen heeft; namentlyk, hy heeft Wit van Ey en Rooze-Water onder malkander gekleinſt; daar na een weinig *Bolus Armen. ppt.* en Kampher daar by gedaan. *En Gummi Arabicum* tot ℈j in ℥j *Aq. Roſar.* ontbonden, is in deze Quetzuure insgelyks zeer dienſtig. Indien *'er een geweldige Ontſteking* by was, gelyk dikwils gebeurd, dan pleeg ik, behalven de voorgemelde Compresjes, nog een grooter Compresje met warme Geeſt van Kampher daar op te leggen. *Inwendig is tegen de Ontſtekinge* zeer dienſtig, dat de Patient een Drankje van *Rabarber* en de *Pulpa Tamarindorum* of andere verkoelende

(K) De beſchryving der Albaſter-zalf vind men by *Lemerie Pharmacopée univerſelle pag. 688.* Dit *Ung.* beneffens de andere voorgeſchreve middelen, zyn in het gebrek dienſtig; dog hier ſtaat te recommanderen, zig in het gebruik van Kampher ſpaarzaam en voorzigtig te gedragen, om dat uit te groote quantiteit veeltyts moejelyke gevolgen ontſtaan.

(a) *Tractat. de duct. Oculor. aquoſ. pag. mihi* 126. 127. 132.

lende en Afgang makende Dranken, om het Lichaam te zuiveren, eenige Dagen na malkander gebruikt; ook, als hy bloedryk, of de Ontſteking zeer groot is, Ader aan den Hals of op den Voet gelaten word; zig daar benevens ſtil en geruſt houd, en allerlei verhittende Dingen myd: dan zal de Patient het Oog, en dikwils nog wel 't Gezigt behouden. Als in de Wonde het kriſtallyne Vogt, of een Gedeelte van 't zelve, uitpuilt, dan moet men het wegnemen, dewyl 't anders groote Mismaaktheit en allerlei Toevallen veroorzaakt.

6. Maar wanneer de *a glasagtige* en *b kriſtallyne Vogten* door de Wonde uitgelopen zyn, en de geſtalte van 't Oog bedorven is, dan raakt de Patient gemeenlyk het Gezigt kwyt. Derhalven worden zodanige Wonden in 't begin met een Wiek, in warme Wyn of Brandewyn nat gemaakt, en vervolgens met een Wondbalzem, tot dat het geheeld is, verbonden. Als men daar na een glaazen of zilveren Oog als *Tab. V. Fig. 1.* word vertoond, in de Plaats van 't natuurlyke, om de Wangeſtalte te vermyden, kan inzetten, dog waar van in 't tweede Deel meer berigt zal gegeven worden (L).

Als de Vogten uitgeloopen zyn.

a Humor Vitreus.

b Cryſtallinus.

7. Evenwel gebeurd het zomtyds, dat de Wonde niet in het *c Hoorn-* en *Druivenvlies*, maar alleen in 't *d Witte* en *e harde* is, inzonderheit dezelve niet heel groot zynde, datze zig weder kan ſluiten, en het Oog op nieuw zig weder volmaakt, de Patient zyn Gezigt ook weder bekomt, ſchoon het glasagtige en kriſtallyne Vogt daar uit gelopen was, gelyk als niet lang geleden Doctor *Seeger*, beroemd Geneeskundige te Stutgard, en Schoonzoon van den Heer *Mögling*, Hoogvorſtelyke Wurtenbergſe Lyfarts, zodanig een Geval aan een Vrouw zelf waargenomen, en aan my goedgunſtig heeft medegedeeld. Omtrent zodanige Omſtandigheden is in 't geheel; 1) niet als een Onwaarheit te agten 't geen eertyds *Burrhus* en *Kerckring* geſchreven hebben, namentlyk, dat zy het Gezigt konden herſtellen, ſchoon alle de Vogten uit de Oogen gelopen waren, 't welk ik evenwel niet geloove door de wedergroeijinge van de kriſtallyne en glasagtige Vogten geſchied te zyn, gelyk eenigen gemeend hebben, maar alleen uit de vervullinge van 't Oog door het

't Gezigt komt zomtyds weder.

c Tunica cornea en *Uvea*

d Albuginea.

e Sclerotica.

(L) De *Humores* der Oogen beledigt of verloren zynde, geven naar haar aart ook byzondere en ſchadelyker gevolgen, waar over ter zyner plaatze nader zal geſproken worden; dog hier ſtaat den jongen Heelkundigen te berigten, dat zy zig niet ſtooren aan het verlies der wateragtige vogt, om dat, zo de wonden der oogvliezen niet te groot zyn, dezelve intrekken en aan een ſluiten, en die vogt herſteld zig ligtelyk en in korte tyt. Hier van heb ik in verſcheide voorvallen ondervinding, maar vooral by myne behandeling der *Staphiloma*, in welke gelegenheden ik veelmaals de wateragtige vogt door een Lancet ſteek doe uitloopen, ten einde de uitgezette en als verbrooke vliezen zig weder in hare natuurlyke eigenſchap herſtellen.

het Water-Vogt (a). 2) Leerd zulks, dat het Gezigt ook zonder het kriſtallyne Vogt kan beſtaan (M).

Neus-Wonden.

8. *De Neus-Wonden*, die niet geheel diep zyn, moeten met Hegtpleiſters wel te zamen gehegt worden; maar als de Houw diep in de *a Kraakbeenagtige Deelen* ingaat, en de ſpits door een dwars-Wonde van het bovenſte Gedeelte is afgehouwen, dog zo, dat het daar nog aan hangt, dan moet men 't zelve met Hegtpleiſters weder tragten te vereenigen, en geen Naad, gelyk als in de andere Wonden des Aangezigts, ten zy dat de Noodzakelykheit zulx vereiſchte, maken. Nogtans als men bevind, dat de Hegtpleiſters niet genoeg konden houden, en de Neus zeer weinig vaſtigheit had, dan kan men dezelve met een Steek door de Huit op ieder zyde vaſt hegten. *Maar indien het ſtuk van de Neus geheel afgehouwen is*, dan is 't onmogelyk 't zelve weder aan te heelen. Evenwel ſchryft *Blegny*, dat het wel door eene Hegtinge is geſchied (b). Wanneer de Wonde door het Neusbeen tot in de Holligheit der Neus gaat, dan moet men in de Neusgaten bequame loode of zilvere Pypjes ſteken, en vaſt binden, datze niet weder uitvallen, gelyk zodanige *Tab.* II. *P. Q. R.* te zien zyn, maar die nogtans niet te lang of te kort moeten zyn, waar door word verhindert, dat 'er niet ligt een vleeſchagtige Uitwas in de neus ontſtaat, die dezelve verſtopt, en daar na niet als met grote moeite, of in 't geheel niet kan weggenomen worden. Uitwendig kan men een Balzem, insgelyks het Aftrekzel of de Eſſentie van Maſtik, Agaatſteen, Myrrhe, of een heelende Poeder in de Wonde gebruiken, met ſterk klevende Pleiſters de Wonde vereenigen, en met een Windzel met vier Hoofden ter dege verbinden, gelyk als in de verhandelinge der Verbanden meerder Berigt hier van zal te vinden zyn (N).

a Cartilaginoſæ partes.

9. *De*

(M) Van deze materie zal by de verhandeling der *Catharacta* breeder geſproken en aangewezen worden, hoe de natuur, ſchoon gebrekkelyk, evenwel in byzondere maniere herſteld.

(N) Dat een geheel afgeſneden of afgehouwen Neus, zonder dat dezelve door een nog vaſt zittend ſtukje gevoegd word, weder kan aangehegt worden en vaſt groejen, maakt *Blegny* ons niet wys, niet tegenſtaande *Garengeot* ons een nog groter zwakheid tragt in te prenten, met te zeggen, dat hy een afgehouwen Neus., uyt het zant opgezogt, heeft aangevoegt en vaſt geheeld. Dit aangroejen der Neuzen ſtel ik gelyk met het ongelukkige gebrek, wanneer de *Humor Criſtallinus* en *Vitreus* verloren zyn, evenwel het gezigt behouden blyft. Zo het nu daar op aankomt, om den ander wat wys te maken, zo meen ik in ſtaat te zyn hondert diergelyke vertellingen uyt onderſcheide Schryvers voor te houden, verzekert zynde, dat zy meeſt in die maniere zullen uitlopen, als by *Job van Mekeren pag.* 6. 7 en 8. van een Ruſſiſche Patient verhaald word, aan

(a) *Meerder Voorbeelden, daar het glasagtige Vogt is uit het Ooge geloopen, en de Lyders nogtans hun Gezigt behielden, zyn te leezen in* Schenk. Obſ. Med. Hildan. Cent. I. Obſ. 26. Act. Haffn. Vol. 1. Obſ. 69.

(b) *Zodiac. Med. Gall.* 1680. *pag.* 75.

9. *De Wonden der Lippen* worden, of door ſnydende Werktuigen, of door ſchieten veroorzaakt. Omtrent de eerſte ſoort moet men de Wonde met Hegtpleiſters wel aan malkander halen, 't zy datze in de lengte of overdwars zyn, en ingevalle de Wonden groot zyn, is het boven beſchreven heelend Poeder §. 2. zeer dienſtig om in de Wonde te ſtroojen, dewyl, zo doende, een klein en fraai Lidteken zal gemaakt konnen worden; waar benevens de Patient zig van ſpreken en kaauwen moet wagten, en alleen Sop, weeke Eyeren, en diergelyke ſpyzen, die niet behoeven gekaauwt te worden nuttigen, dewyl men als dan geen Naald zal behoeven te gebruiken; maar als de Wonde groot is, moet men dezelve hegten. *Wanneer de Wonde door een ſchoot* is veroorzaakt, dan moeten de gequetſte Deelen ten eerſten door een *Digeſtivum* bedekt, en daar na de Wonde met Hegtpleiſters op de voorbeſchrevene wyze, zo goed als 't mogelyk is, te zamen geheeld worden: Of men moet dezelve, inzonderheit als ze groot is, als een Haaze-Mond behandelen, en met de Naald te zamen hegten (O). De Wonden der Lippen.

10. De *Wonden der Wangen* of *Kinnebakken* worden genoegzaam op dezelve wyze, als de voorgaande, behandeld; want alsze niet heel groot of diep zyn, hegt men ze met Hegtpleiſters; maar als ze groot zyn, en tot in den Mond doorgaan, konnen dezelve dikwils niet genoeg houden, en moeten dan met Naald en Draad gehegt worden: voor 't overige gebruikt men een Wondbalzem, gelyk te voren is gezegt. De Patient moet zig van ſpreken onthouden, en ſpyze nut- Wonden aan de Wangen of Kinnebakken.

aan wie, in plaats van een afgehouwen ſtuk van 't Bekkeneel, een andere ſtuk been van een hondekop in de plaats gevoegt zynde wel genezen wierd, welkers verdere belagchelykheden op de bovengemelde plaats kunnen gevonden worden.

Deze en diergelyke ongegronde en tegennatuurlyke zaken paſſen onkundige broddelaars en baatzugtige bedriegers, om hier door by onnozelen een naam en achting te bekomen, zo als al te veel tot heeden gezien is.

(O) De wonden, die door ſtompe werktuigen, en derhalven met kneuzing gemaakt worden, moeten naar des Auteurs zeggen als geſchotene wonden behandeld worden. 't Is waar, dat deze niet eer dienen gehegt te worden voor dat de ſcheiding meeſt voorby is; even wel, zo haaſt als 't mogelyk is, moet men de Naald gebruiken, wyl pleiſters in dezen toeſtand door 't afwyken zelden te pas komen, dan enkelyk om de naaldenſteek te onderſteunen. Deze hegten zyn meeſt van een goeden uitſlag, om dat, ſchoon men verlies van ſtof komt te vinden, ligtelyk uyt de zyde of wangen konnen toegevoerd worden, waar van nader by de *Labia Leporina* en *Cancer Labiorum* zal geſproken worden; alleen ſtaat hier te crinneren, dat by alleen hegten der geſcheide randen of uiteindens, als Lippen, Ooren, Neus, enz. op de rand de eerſte naald moet geſtoken worden, om dezelve een nette en gelyke kant te bezorgen; ook ſtaat men agt by de hegten der Onderlip, vooral wanneer zy diep naar den grond doorgaan, of veel verlies van ſtof gevonden word, dat de Lyder in de tyt der genezing op de rug leggende moet gehouden worden, op dat de gedurig ſyperende *Saliva* de genezing niet hindere en Fiſtel veroorzake.

a Ductus Salivalis Stenonianus.
b Glandula Parotis
c Fiſtula.

nuttigen, die niet behoeft gekaauwt te worden. Als 'er een *a Quyl-vat*, 't welk dwars over de Wange van de *b Oorklier* afwaarts loopt, doorhouwen is, kan dikwils de wonde niet digt geheeld worden, maar het Speekzel zal altyd, inzonderheit onder 't kaauwen, als uit een *c Etterholte* uitvloeien (a), tot dat men deze uitvloejing een nieuwe Opening in den Mond gemaakt heeft; en als dan zal daar na de uitwendige Wonde konnen geheeld worden; gelyk als de Engelſche Heelmeeſter CHESELDEN heeft waargenomen (b).

Oor-Wonden.

11. *Omtrent de Wonden der uitwendige Oorén*, als dezelve geſpleten zyn, moet men toezien, dezelve door Hegtpleiſters weder te vereenigen; maar als het zelve in een zeer groote ſplytinge, of dat het ſtuk byna geheel afgeſcheiden zynde, niet wel door een Pleiſter konde behouden worden, dan moet men de Deelen met een Naald te zamen hegten, Wond-Balzem met Plukzel daar op leggen, dezelve met Drukdoeken bedekken, en met een Windzel beveſtigen. Als de wonde digt by het Oorgat is, moet men 't zelve, op dat 'er geen Etter zou inloopen, altyd met Plukzel of Boomwolle vullen (P).

Wonden aan de Tonge.

12. De *Tonge* word zeer zelden door ſteeken of houwen gewond, dewyl ze door de Kinbakken en Tanden gelyk als met een Voormuur bebolwerkt is, en alzo niet ligt kan gequetſt worden. Egter gebeurd het wel, dat dezelve gewond word door in de Tong te byten, ja dezelve door en door te byten, of in 't vallen, of in de vallende Ziekte, en diergelyk toevallen, gelyk ik zelf hier van Voorbeelden heb gezien. Insgelyks kan de Tong dikwils door ſchieten gewond worden, dewyl de Kogels zodanige Voormnur doordringen. Wanneer derhalven deze Wonden door *byten*, *ſteeken*, *of houwen veroorzvakt zyn*, ja dat de Tong geheel doorbeten was, maar evenwel zo, dat de Wonde niet heel groot, of alleen in 't midden en aan beide de zyden nog aan malkander vaſt was, dan is de zoete Amandel-oly, met Kanari- of Kandyzuiker gemengt, of *Mel Roſarum cum oleo Myrrhæ per deliq.*, dikwils met een veertje in de Wonde geſtreeken, zeer heilzaam (Q).

13. *Maar*

(P) De hegtingen moeten, als zo even gezegt is, in de rand van 't oor gebragt worden, om de doorſnyding met een gelyke kant te doen termineren.

(Q) Schoon de wonden der Tong zeldzaam zyn, zo leerd de ondervinding, dat dezelve zware bloeding te weeg brengen, tegen welke niet ligtelyk *Stiptica* konnen gebruikt worden; weshalven deze ten principale door 't houden der vinger moeten geſtild worden, en zulx niet gelukkende zal men in de wonden wieken, in *Aq. Stiptica* nat gemaakt, of *Bovifi* daar in brengen, en met den vinger honden; wyders gaat op die wyze, als de Auteur zegt, met de genezinge voort.

(a) *Diergelyke voorbeelden zyn te lezen by* Fabric. ab Aquapendente *in zyne* Chirurgia, Cap. de Genarum Vulneribus p. m. 180. Hildani Obſerv. Nuckii. Sialograph. Cap. *III.* Hiſtor. Acad. Reg. Pariſ. An. 1719. pag. 43. edit. Amſtel. Compend. noſtr. Anatom. pag. 287. edit tert. 1727.

(b) *In zyne* Anatomie *in't Engelſch geſchreven, in 't Hoofdſtuk van de* Speekzelvaten.

13. *Maar als die Wonden groot zyn*, en deszelfs Lippen wyd van malkanderen gapen, dan is 't bezwaarlyk, dezelve zonder Hegtinge weder te zamen te brengen; en hoe grooter de Quetzing, hoe zwaarder de Heeling is; en zo men niet aanſtonts na het verwonden dezelve door een Hegtinge tragt te vereenigen, dan is het daar na dikwils ondoenlyk, blyvende de Tong verdeeld, ongevormd, en de ſpraak bedorven. Als zodanige Wonden verre agterwaarts zyn, dan kan het hegten, hoe geerne men het ook zou willen doen, niet wel werkſtellig gemaakt worden, maar men moet alleen door neerſtig met voorgemelde of diergelyke Geneesmiddelen te beſtryken, de Heeling zo goed als mogelyk is tragten te weeg te brengen. *Maar als zodanige Wonde in het voorſte Gedeelte der Tonge is*, dat men ze kan vatten, dan is 't raadzaamſt, dezelve zo ſchielyk, als mogelyk is, door een hegting of ſteek met de Naald te zamen te hegten daar 't zig beſt zal voegen, en daar na evenwel de voorgemelde Geneesmiddelen te gebruiken, dewyl de Hegtpleiſters in den Mond niet kleven, en daarom niet konnen gebruikt worden. *Purman* zegt (a), dat hy kleine Ringetjes, of Haakjes (buiten bedenken van Draad) in 't Latyn *Fibula*, omtrent zodanige Wonden met veel voordeel heeft gebruikt (R). *Wanneer de Tong door ſchieten* gewond is moet men dezelve met voorgemelde Geneesmiddelen menigmaal beſtryken, tot datze, zo veel doenlyk is, weder geheeld is, dewyl 't hegten hier niet dienſtig is. Voor 't overige moet zig de Patient gedurende de Heelinge voor ſpreken wagten en alleen zodanige ſpyzen gebruiken, die niet behoeven gekaauwt te werden. Als dezelve groot zyn.

14. *De Wonden aan 't verhemelte van den Mond* worden insgelyks beſt met *Mel Roſarum*, of *Oleum Myrrhæ per deliquium*, als men dezelve daar dikwils Wonden aan 't ver-

(R) Wat den geleerden en handigen *Purman* onder het Hoogduitſe woord *Clammer*, in 't Latyn *Fibula*, verſtaat, is my niet te zeker bekend, alzo het Latynſe woord vele beduidingen heeft, en meeſt toepaſſelyk is op werktuigen, welke in ſtaat zyn afgezonderde deelen aan een te houden. Hier toe zullen ongetwyffeld zekere zilvere of goude haakjes gebruykt zyn, welke in die maniere moeten geſchikt worden, als de Haakjes, welke weleer tot het ophaaken der mans opſlagen gebruikt wierden; maar wyl dezelve niet by ieder bekend zyn, zo zet dit eenvoudige werktuig in myn derde Plaat, *Fig.* 8. uit een dunne harde draat gemaakt, waar van de ſnelle punt in de agterliep gehecht en B. in de voorliep gebragt worden, het oogjen C. word met een goede draat voorzien, die uit den mond komende met een vaſtklevende Pleiſter (uyt zorge van los te gaan en in de keel te vallen) word vaſt gemaakt. Deze manier komt my zeer voldoenende voor, te meer, dewyl dezelve, zo ver men ook de wond agter aan de tong vind, evenwel kan gehegt worden, en dewyl deze bewerking zelden voorvalt, en zo zeer in hare omſtandigheden verſchilt, zo zal men naar den aard der wonde die haakjes op die tyd vervaardigen.

(a) *In zyne* Wondheelkunſt *'t eerſte Deel, 't 6de Hoofdſtuk.*

hemelte van den Mond.

dikwils mede beſtrykt, geheeld, welke Middelen ook zeer dienſtig zyn om andere inwendige Mond-Wonden te heelen.

HET XIV. HOOFDSTUK.

VAN DE OVERIGE EN VOORNAAMSTE

WONDEN DES HOOFDS.

1.

Dezelve zyn veelderlei.

DE tweede ſoort der Hoofdwonden zyn zodanige, die het Deel des Hoofds quetzen, daar de Herſſenen leggen, en deze worden *eigentlyk* Hoofdwonden genoemd. Maar ze zyn veelderlei, na 't onderſcheit der Deelen, die gewond zyn, gelyk hier van reeds in 't XII. Hoofdſtuk §. 3. gemeld is: dewelke wy nu in hunne natuurlyke Ordre op het duidelykſte zullen beſchryven. Hier omtrent komen eerſtelyk voor de Hoofdwonden te verhandelen, die de uitwendige Deelen of gemene Bedekzelen des Hoofds, als de *a Huit en 't Vet des Bekkeneels*, quetzen, en voor de geringſte Hoofdwonden gehouden worden.

a Tegumenta Cranii.

Als de uitwendige Deelen alleen gequetſt zyn.

2. Dat de uitwendige deelen alleen gequetſt zyn, word erkend 1) door 't Gezigt: 2) door het Proefyzer, maar waar mede men altyd omtrent deze Wonden zeer behoudzaam moet te werk gaan, op dat men niets beſchadige; 3) uit het Werktuig, waar door de Quetzing geſchied is, en uit den Aandrang, waar door ze veroorzaakt is; 4) als 'er geen zware Toevalle zyn, die zig anders in zware Hoofdwonden plegen te openbaren; namentlyk braken, duizeling, ſpraak- en zinneloosheit, te leggen zonder verſtand en gevoel, het bloeden door de Mond, Neus en Ooren, enz. en ſchoon by zommige Hoofdwonden in 't begin geen zonderlinge gevaarlyke Toevallen zig opdoen, maar ſchynen gering te zyn, evenwel komen dezelve dikwils daar na zig te openbaren; inzonderheit als 'er een Kneuzing is, en de Quetzuur door een Slag of Val is veroorzaakt, dewyl hier dikwils buitengevaat en geronnen Bloed tuſſchen de Huit en het Bekkeneel vergaderd is, 't welk, indien het geen Opening vind, het *b Beenvlies* en *c Bekkeneel* aantaſt, een verrotting, zwelling en *d Beenvreeting*, zomtyds ook Koorts, Kramptrekkingen en de Dood zelf veroorzaakt. Maar als zodanige Wonden zyn gehouwen, dan is 'er niet veel Gevaar te vreezen (S).

b Perioſtium.
c Cranium.
d Caries.

3. *Als*

(S) Als wy aandagtelyk letten op de omſtandigheden van deze gewigtige ſtoffe, zo is 't zeker, dat dezelve in die ordre door onze Aantekening niet zal konnen verhandeld worden, als of wy over deze ſtoffe een byzonder werk ſchreven: niet te

3. *Als de* [a] *Slaapſpieren* te gelyk gequetſt zyn, inzonderheit als de Verwonding door een ſlag, gooi, of een geborſte Granaat veroorzaakt is, dan ontſtaan 'er ligt zeer gevaarlyke Toevallen, dewyl 1) desſelfs Beweging tot het eeten en ſpreeken zeer noodzakelyk is; 2) dewyl alhier veele Zenuwen, Peezen en Slagaderen leggen; en 3) het Bekkeneel aldaar zeer dun zynde, mede ligt gebroken of gequetſt kan worden, waar door deze Wonden zeer gevaarlyk zyn (T). Wanneer de ſlaapſpieren teffens mede gequetſt zyn. [a] *Muſculi Temporales.*

te min zal ik myne gedagten by die van onzen Heer Schryver voegen, ten einde reden en bevinding mogen gepaart gaan.

By Hooftwonden, waar alleen uyterlyke deelen gequetſt ſchynen, zal de Heelmeeſter vragen en onderzoeken naar de omſtandigheden der oorzaken en de tegenwoordige ſtaat van 't geval, die in den beginne zeer ligt en van geen gevolg ſchynen te zullen zyn, maar na verloop van maar weinig dagen gevaarlyk en zelfs dodelyk worden. Om deze reden moet men de allerſimpelſte hooftwond verdagt houden, wyl het beter is wakende te ageren, dan door onherſtelbare gevolgen overrompeld te worden, waar omtrent wy ons het meeſte konnen verzekeren, wanneer ons bewuſt is, door welke oorzaak, en met welke werktuigen de wonde gemaakt is. Geſneedene en ligt gekneuſde wonden konnen groot en met geen zwarigheden verzeld zyn, daar in tegendeel kleine en voor het oog ligte en zelfs onzigtbare kneuzingen veelmaals dodelyke gevolgen met zig ſleepen, welke gevaarlyke toeſtand men uyt de toevallen zal erkennen.

De ſimpele wonden zal men wel onderzoeken, en geen kneuzing of ontblooting van 't *Cranium* vindende haaſtig heelen, en die, welke geſneeden of gehouwen zyn, zonder dat daar iets tegen de natuur was in gebleven, of quetzing van been gevonden wierd, hegten, op dat dezelve door de eige vezelkragt der huid en voor- en agterhoofts ſpieren niet te veel verwyde, en dus niet alleen groote Lidtekens, maar een langzamer geneezing met zig ſleepen.

Indien kneuzingen en *Ecbimoſis* door plompe en zware Inſtrumenten waren veroorzaakt, zo zal men dezelve openen, of dilateren, op dat geen rotting en verderving kome te volgen; voorts met het

4. Als proefyzer onderzoeken, of 'er ontbloting der panne gevonden word, en anders door Etterſcheiding de genezing betragten. Maar ſchoon nu geen ontbloting van 't been ontdekt word, zo moet men zig niet verzekerd vinden, dat geen breuk zal ontdekt worden, wyl die ontdekking veeltyds geſchied, zonder dat zy ons oogſchynelyk en taſtelyk voorkomt; ook gebeurd het, dat alle tekenen van breuk zig laten vinden, daar nogtans inderdaat geene breuken de verwonding verzellen, wyl die voortekenen aldaar door de ſchudding der herſſenen ontſtaan; daarom onderſcheiden wy deze twee duiſterheden in onzigtbare breuken, of geen breuken, ſchoon zy met deszelfs toevallen als breuken overeenkomen, hier in, dat de toevallen op de breuken niet onmiddelyk, maar na verloop van 3. 4. of meer dagen, naar de breuk ligt of zwaar is, of naar het koude of warme faizoen meer of minder broejing maakt, zy zig vroeger of later zien laten, daar in tegendeel de toevallen uyt herſſenſchuddinge na 't bekomen der ſlag, val, ſtoot, en meer andere oorzaken, zig aanſtonts opdoen. Wat nu van alle deze tekenen zy, van dezelve zal nader ter zyner plaatze geſproken worden.

(T) De nuttelyke waarneming der ſlaapſpier word by onzen Heer Schryver op eene zeer fraie en noodzakelyke manier gade geſlagen, om dat onder de uitwendige deelen van 't hoofd de ſlaapſpier het gevaarlykſte deel is, dat gewond word, niet alleen om reeden, die onze Heer Schryver daar van geeft; maar inzonderheid om deszelfs niet bekende making, waar door alle de toevallen, die in eenige ſpier konnen geboren worden, by deszelfs belediging volgen. Om deze redenhebben veele kundigen met onophoudelyken vlyt naar de oorzaak der ge-

Heeling van die Wonden.

4. Als alleen de uitwendige Deelen gequetſt, en geen zware Toevallen voorhanden zyn, en de verwonding door ſcherpe Werktuigen is veroorzaakt, dan is de Heeling niet zwaar, en geſchied gelyk van de Wonden in 't algemeen is geleeraard; behalven dat men hier 't Haair met een Scheermes afſcheerd, op dat men niet alleen de Wonde wel kan onderzoeken en zuiveren, maar ook op dezelve de Geneesmiddelen zo veel te beter zoude konnen leggen en aanhouden. By deeze Wonden is het hegten met de Naald niet nodig, maar alles kan met Pleiſters uitgevoerd worden. In 't verbinden moet men altyd veerdig zyn, de koude Lugt vermyden, een Vuurbekken of Pan met koolen by de hand hebben om de koude Lugt te matigen,

vaarlyke, ja dodelyke gevolgen, die zig in 't algemeen opdoen, gezogt, oordelende, dat het zware vlies, 't welk die ſpier bedekt, met de vliezen der herſſenpan gemeen was, en daarom die toevallen moeſten geboren worden, die aan wonden van 't *Pericranium* eigen zyn, welke gedagten zeer ongegrond, en, om beter te zeggen, geheel onwaar zyn.

Wat nu van deze zaak is, zulx kan hier op geen behoorlyke ontleedkundige wyze worden bloot gelegt; maar ik hope ter gelegner tyd alle de byzonderheden en de wonderlyke making van deze ſpier, beneffens deszelfs pezige dekzelen duydelyk te beſchryven, en in plaatverbeeldingen mede te delen. Ondertuſſchen zyn wy verpligt hier kortelyk aan te merken, dat de ſlaapſpier als eene der gecomponeerdſte ſpieren moet worden aangemerkt, en een dubbelde ſpier met korte dog veelvuldige draaden uitmaakt, welke draaden niet lang, nog in die maniere geplaatſt zyn, zo als ons door de meeſte Schryvers word voorgehouden; maar deze komen op tweederlei wyze in byzondere legginge duidelyk op de kleinſte inſnydinge voor 't oog. Deze eerſte zoort, die de langſte zyn, nemen haar begin uit dat zware vlies, of *Aponeuroſis*, waar mede de ſpier vaſt bedekt en beſchermt word, en de tweede komen uit het been zelf. Deze beide ſoorten van vleeſchvezelen dalen ſchuins nederwaarts, tot zy in haar midden een platte pees ontmoeten, waar in zy zig zo van de eene als van de andere zyde inplanten, en een veel ſterker en gecomponeerder Spier uitmaken, als wel vorige Schryvers hebben aangewezen.

Deze zware, harde en pezige uitbreiding over de ſlaapſpier is dan niet om de ſlaapſpier te beſchermen, maar, zo als men op meer plaatſen vind, alleen geformeert tot voortbrenging der vleeſchdraaden, waar van het buitenſte der Spier gemaakt word.

Dus is ligt op te te maken, dat wanneer de Lyder kleine doorgaande wonden in dit pezige uitſpanſel bekomt, en dat de vleeſchvezelen van gedagte Spier quetzing, inſnyding, kneuzing of plettering ondergaan, zodanig dat dezelve onvermydelyke uitſpanningen, en ontlaſtinge ter genezinge nodig hebben, het welk door de ſtrakheid en ſterkte van deze uitbreiding onnogelyk kan gebeuren, zo volgen, zonder dat de kleine opening gedilateert word, niet alleen onverdragelyke pyn, verſtikking, en ſtuipen, maar zelfs de dood. Om deze reden is het dat de quetzing der *Muſculus Temporalis* met kleine wonden, gevaarlyker is, dan door die wonde, welke door hare ruimte ontlaſting en zwelling toeſtaan; boven dien zyn de wonden in dit pezige dekzel voor zig zelf gelyk met de wonden van andere pezen, die alle zo, als reets gemeld is, der *Vaſſia lata*, *longus*, *biceps*, enz. wanneer hare vezeldraden dwars geſneden zyn, op verre na de toevallen niet medebrengen, als die, welke in de lengte gequetſt zyn, al het welke door een voorzigtig Heelmeeſter wel dient gekent te zyn, zal hy de gebreken dier deelen gelukkig behandelen.

gen, ook alle Geneesmiddelen, Drukdoeken, en Verbanden 'er warm opleggen, om de Wonde ſchielyk te doen ſluiten. *Indien 'er een ſterke bloeding by de Wonde is*, gelyk dikwils gebeurd, zal men de zelve, als men meent, dat Plukzel niet genoegzaam mogte zyn, met *Alcohol vini*, of met *Boviſt*, of ook met een Bloedſtempend Poeder, nevens een goed Verband en zamendrukkinge, tragten te ſtempen, wanneer het wel zal ophouden. Verder houd men aan zodanige Wonden met een zagt *Digeſtivum* te zuiveren, of alleen met Honing van Rozen; na de zuiveringe verbind men ze met Wondbalzem, en eindelyk met droog Plukzel, tot dat de Wonde geheeld is (V).

5. In de eerſte dagen, 't zy dat 'er quade toevallen voorhanden zyn, of op dat 'er niet ligt een Ontſteeking of Gezwel en Pyn moge toeſlaan, gebruikt men geerne in alle Hoofd-Wonden, inzonderheit als ze groot zyn, een *verdwynend Kruidzakje*, 't welk van *Betonica*, *Salvia*, *Majorana*, *Serpillum*, *Origanum*, *Rosmarinum*, *Flores Lavendulæ*, *Salviæ*, *Roſarum*, of diergelyke, kan gemaakt worden, in wyn gekookt, en wel uitgedrukt zynde, en zo warm als het de Patient kan verdragen op 't Hoofd, en inzonderheit op de Quetſuur, eenige maalen daags moet gelegt worden. Maar als de Verwonding gevaarlyker is, dan *moet men twee diergelyke Zakjes hebben*, en het eene om 't andere daar warm op leggen, tot dat men alle zware Toevallen is te boven gekomen, en zodanig word het geronnen Bloed verdund, dat men daar na niet nodig heeft de Been-Boer te gebruiken. Maar als zich bovengemelde zware Toevallen te kennen geven, inzonderheit als 'er Kneuzing, en een zware Verwonding is, dan moet men volgens het onderſcheid der Oorzaaken zodanige toevallen behandelen, gelyk in 't vervolg zal geleeraard werden.

Het gebruik der Kruidzakjes.

6. *Wanneer 'er nu Kneuzing voorhanden is*, 't welk men erkend

Hoe een als Kneuzing

(V) De Hooftwonden, hoe ligt ze ons in 't oog ſchynen, zyn altyt voor een braaf Heelmeeſter te mistrouwen, wyl veeltyts zware en onherſtelbare toevallen komen te volgen. Om deze reden zal men niet te ſchielyk met het hegten te werk gaan, wyl de Hooftwonden voor zig vaardig, indien ze met geen kneuzing, beenquetzing, of andere ſchadelyke qualen verzeld zyn, genezen; dog wanneer gedagte ongemakken niet voorhanden waren, en enkelyk affnyding, zelfs van een groote lap of lappen huit, enz. zo konde het gebeuren, dat de hegting zoude van dienſt zyn, die als dan met pleiſters of naalden naar omſtandigheid van zaken zo haaſt doenlyk moet volbragt worden, ten einde de groote lappen, die gewoon zyn haaſtig in te krullen, en binnen te draien, vlak aanheelen, by welke handeling men wel moet zorgen, dat geen onreinigheden zig tuſſchen het geſcheidene en de vaſte deelen bevinden; om welke reden men meerendeels gewoon is zulke wonden met warme witte wyn te reinigen.

Alle Hoofdwonden vereiſchen een gematigde lugt of plaats, vooral wanneer dezelve zullen verbonden worden, waar toe geen vuurpan, zo als de ouden ons voorhouden, kan helpen, maar de gematigheid moet ten principale door een daar toe wel geſchikt vertrek gegeven worden.

te verdryven. als het gequetſte Deel gezwollen en op 't gevoel week, en de Huit van het Bekkeneel als los is, of dat zig het geronnen Bloed vertoond, dan moet men dat geſtremde Bloed eerſtelyk tragten te verdunnen; of indien 't niet konde verdund worden, ten deele door eene Inſny-
a Suppuratio. dinge of Opening uitlaten, ten deele tot *a Etterſcheidinge* brengen. Menigmaal is 't ook dienſtig, als 'er te veel geronnen Bloed is, zo dat men van de verdunning niet veel te verwagten kan hebben, dat men aanſtonts door een gemaakte Opening 't meeſte uitlaat, op dat het overige
b Reſolutio. zo veel te ligter kan opgenomen worden. De *b Verdwyning* tragt men te bekomen door de even te vooren beſchrevene verdwynende Kruiden, waar by men ook *Herba Chamædrys*, *Scordium*, *Sabina*, *Abrotanum*, *Abſinthium*, *Menta*, *Ruta*, *Flor. Chammomill. Sambuc. Rad. Bryoniæ*, enz. kan gebruiken, waar van men eenige na zyn goedvinden in een zakje naait, in Wyn kookt, en daar na wel uitdrukt, en 't een om 't ander daar warm op legt. Als men geen Wyn heeft, kan men de Zakjes in Water koken, en, na dat ze gekookt zyn, eenige oncen *Brandewyn*, of *Spiritus Vini Theriacalis* of *Camphorat.* daar by gieten, als mede twee oncen Spaanſche Zeep daar onder doen, en als dan, als te voren gezegd is, gebruiken, wanneer die Kneuzingen dikwils zullen verdwynen; waar van breeder in het Hoofdſtuk van de Kneuzingen zal gehandeld worden.

Hoedanig dezelve tot het Etterſcheiden te brengen. 7. *Maar als de Kneuzing niet kan verdreven worden, dan moet men tragten de Etterſcheiding te bevorderen*, dewelke, als ze zeer groot is, door verzagtende Omſlagen, die ten deele reeds boven bladz. 91. beſchreven zyn, en ten deele in 't Hoofdſtuk van de Kneuzingen zullen verhandelt worden, werkſtellig word gemaakt. Maar in geringe Kneuzingen legt men 'er *Ung. Digeſtivum*, waar onder wat Aloë en Brandewyn kan gemengt worden, op, en boven dat legt men een verzagtende en ryp makende Pleiſter, namentlyk het *Empl. de Meliloto*, *Malacticum*, *Diachylon ſimplex* of *conpoſitum*, *Empl. de Galbano*, of diergelyken, waar mede men aanhoud tot dat de Wonde van 't verdorvene wel gezuiverd is, waar na men dezelve met Wondbalzem heelt. *Wanneer omtrent de Kneuzinge des Hoofds, wegens het buitengevaatte Bloed, geen of alleen een zeer kleine Opening was*, dat het onder de Huit geronnen en bedorven Bloed niet konde ontlaſten, dan moet men, daar men het dienſtigſt oordeeld, in tyds eene Inſnyding doen, op dat het des te beter uitvloeje, en niet in zig zelf moge verteeren: op zodanige wyze kunnen de Wonden beter gereinigt worden, waar na men met *Digeſtivum* en de voorgemelde Pleiſters moet aanhouden, tot dat de Wonde volkomen zuiver is. Eindelyk moet men dezelve gelyk in 't voorgaande is gemeld tragten te ſluiten.

a Pericranium Wanneer 8. *Wanneer het a Panvlies mede gequetſt is*, dog zo, dat het Bekkeneel niet ontbloot is, word de Wonde op dezelve wyze, als §. 4. is ge-

gezegd, behandeld. Alleen is hier op agt te geven, dat men op het Bekkeneel geen gemeene Wond-oly legt, dewyl 't zelve daar door zoude beſchadigd worden; maar goede balzemagtige geneesmiddelen gebruikt, namentlyk *Balſ. Peruvian. Eſſent. Myrrhæ, Succini, Spir. Maſtiches*, enz. *Maar als het Bekkeneel ontbloot*, en inzonderheit als het aan de Lugt lang bloot geſteld geweeſt is, dan bederft gemeenlyk de buitenſte oppervlakte des Bekkeneels, dewyl dezelve van de vaten van 't Panvlies zyn voedzel had, en verlieſt als dan zyne natuurlyke witagtige blaauwe kleur, word wit, geel, bruin, of zwart, en ſcheid zig eindelyk van het overige Bekkeneel; en als het eenmaal zodanig bedorven is, laat zig de Wonde niet eerder heelen, voor dat de verdorven Plaat van het overige gezonde Bekkeneel volkomen geſcheiden is, waar door de heeling zeer vertraagd word.

het Panvlies is gequetſt.

En het Bekkeneel ontbloot is.

9. Derhalven, op dat men de heeling bevorderen, maar het bederf en de ſcheiding des Bekkeneels verhoeden moge, moet de Heelmeeſter aanſtonds, als hy zodanig een ontbloot Bekkeneel onder handen krygt, met een Priem, Schoenmakers elſt, of met zodanig een Werktuig, gelyk *Tab. V. fig.* 1. ook *fig.* 7. *Lit. A.* te zien is, het Bekkeneel overal, waar het ontbloot is, omtrent de dikte van een Mesrugge, of tot in de *a Tafelſcheidinge* met verſcheide gaten byna als een zeef doorboren, waar door niet alleen de *b Afblading* word verhoed, maar hier door waſſen daar na uit deze gaten, weder nieuwe vaten, die in 't kort een nieuw Panvlies voortbrengen, dat daar na met de Huit des Bekkeneels ſchielyk weder te zamen groeit, en een goede en ſpoedige Heeling te weeg brengt. Ondertuſſchen moet men evenwel omtrent het verbinden waarnemen, dat de Wonden ſelden, dog altyd zeer veerdig, verbonden worden. Op het Bekkeneel legt men altyd, na dat de Wonde ter dege gezuiverd is, Plukzel met *Eſſentia Maſtiches*, *Succini*, of andere zagte balzemagtige geneesmiddelen warm nat gemaakt, waar onder wat Honing van Rozen kan gemengd worden; hier boven op het *Empl. de Betonica*, met een Drukdoek, en Hoofdband, bladz. 37. beſchreven, beveſtigd: en op deze manier houd men aan tot dat het Bekkeneel weder geheel bedekt is, 't welk op deze wyze binnen korten tyd pleegt te geſchieden. *Wanneer het Panvlies gekneuſt, dog niet van het Bekkeneel afgeweken is*, dan moet men deze kneuzing door bovengemelde verdryvende zakjes (§. 5. en 6.) zoeken te verdryven; maar het geſtremde Bloed door *c doorvlymingen*, indien het nodig is, een uitgang maken (W).

Hoe dit te behandelen.

a Diploë.

b Exfoliatio.

c Scarificationes.

10. Als

(W) Naar de onderrigtinge van *Belloſte*, dat de herſſenpan, indien dezelve ontbloot is, door een *Perforatorium* met veele gaatjes moet doorboort worden, om daar door het exfolieren te beletten, zo ſtaat aan te merken, dat men voorzigtig moet zyn, om dat de diktens der Herſſenpan zeer onderſcheiden zyn; behalven dat het onderſcheid in dikte van een en 't zelve *Cranium* zoo aanmerkenswaardig zyn

Als het Bekkeneel gequetſt is.

10. Als het Bekkeneel zelf gequetſt is, dan heeft een Heelmeeſter weder andere omſtandigheden in agt te nemen, naar dat het, 't zy door houwen, ſlaan, goojen of vallen, gequetſt is, en daar door of doorgehouwen, of geſpleten, geſcheurd, gebroken, vermorzelt, of ingebogen is, of wel zelfs een tegenſcheur heeft; welke verſcheide ſoorten van quetſuuren des Bekkeneels met de volgende Latynſe woorden plegen onderſcheiden te worden, namentlyk: 1 *Sedes*, 2 *Contuſio*, 3 *Impreſſio*, 4 *Effractura*, 5 *Fiſſura*, en 6 *Contrafiſſura*. *Sedes* betekent een Houw; *Contuſio*, een Kneuzing, *Impreſſio*, een Indrukking zonder Breuk; *Effractura*, een volkomen Breuk; *Fiſſura*, een Spleet, Scheur, Reet of Barſt; *Contrafiſſura*, een Tegenſcheur, wanneer aan een andere plaats, als daar de ſlag of verwonding aangekomen was, een ſcheur of ſpleet is (X) (a).

Hoe de quetzing der Herſſenpan te kennen.

11. Dat het Bekkeneel gequetſt zy, erkent men; 1) door het naaukeurig beſchouwen met 't gezigt; 2) als de quetzing met groot geweld geſchied is; door het Proefyzer, daar men evenwel voorzigtig mede moet te werk gaan, op dat men aan de Herſſenen, indien het Bekkeneel door en door mogte gequetſt zyn, geen ſchade doe. Maar dikwils, als 'er maar alleen een ſcheur is, bedient men zig, in plaats van een platte onderzoeker, van de ſchagt van een pen, ſpits als een Tandeſto-

zyn kan, dat van twee naaſt elkander leggende plaatzen de eene vyftigmaal dikker gevonden word als de andere; en dit deel zig uitwendig met het andere gelyk vertonende, zo moet volgen, dat men door het dunne been (waar van ik in myne openbare vertoningen wonderlyke voorbeelden heb laten zien) zeer ligt doorzakt, en dus *vliezen* en *herſſenen* kan beledigen. Het werktuig moet geen Schoenmakers *priem* of *elſt* zyn, maar een veel vaſter werktuig, 't welk in den omſlag der *Trepaan* gezet wordende een gevoeglyk *Perforatorium* uitlevert. Zie hier over na bovengedagten *Belloſte* in zyn eerſte deel, Cap. 2. als ook de ware betuiging van dit loffelyke werk in zyn tweede Deel, Cap. 1.

(X) onze Heer Schryver geeft hier een voldoenend getal der onderſcheide breuken der herſſenpan, hoewel dezelve volgens het gevoelen van andere Schryvers nader konnen verdeeld worden, het welk ik niet oordeele nodig te zyn uit te leggen, maar raade hier over *Guillimau*, *Vauguion*, *Dionis*, en meer andere na te zien; doch wat die breuken, die men tegenſcheuren noemt, betreffen, dezelve behooren van geen brave Heelmeeſters aangenomen te worden, ten waare men onderſtelt, dat de Lyder door een twede uiterlyk geweld op de tegen overige zyde der eerſt ontdekte wond en breuk mede breuk of ſcheur bekomen had, met welke ſtoffe wy ons niet zullen ophouden, dewyl reets veele brave Mannen de onmogelykheid zonder gedagte oorzake kundig hebben tegengeſprooken.

(a) *Veele hebben de Tegenſcheur* (Contrafiſſura) *willen loochenen en voor onmogelyk houden. Dog niet alleen* Hippocrates, Lib. de Vulnerib. Celſus Lib. 8. Cap. 4. *en* Ægineta Lib. VI. Cap. 90. *hebben dezelve heel duidelyk beſchreven; maar ook myn Amptgenoot, de Heer* De Wägner, Diſſert. de Contrafiſſura, *heeft die met gewigtige natuurlyke redenen en* Experimenten, *insgelyks, behalven veele andere, nog onlangs de beroemde Straatsburgſe Heelmeeſter* La Maire *met verſcheide Waarnemingen, in een Diſputt* De Reſonitu, *in 't Jaar* 1722. *aldaar uitgegeven, buiten twyffel geſtelt.*

deſtoker geſneden, waar mede, als men een ongelykheit in het Bekkeneel beſpeurt, men de quetſuur des Bekkeneels dikwils vind en erkent; dog men moet voorzigtig agt geven, dat men door de naaden der Herſſenpan niet misleid worde. 4) Maar dewyl de ſcheuren menigmaal zo fyn zyn, dat men ze niet zien, nog met een Proefyzer vinden kan, zo zyn de Heelmeeſters gewoon, als ze uit de tegenwoordigheit der gevaarlyke toevallen oordeelen, dat 'er een ſcheur moet zyn, de Wonde door een inſnydinge te verwyden, dat is grooter te maken, het Bekkeneel ſchoon af te drogen, een weinig inkt daar over te ſtryken; en dezelve aanſtonts weder afgeveegt zynde, zal zig daar na de ſcheur, zo 'er een is, door een zwarte ſtreep, die van de inkt overgebleven is, vertonen. 5) Indien ook dit nog niet genoeg was, dan laat men den gewonden in iets hards, als, by voorbeeld, een ſpyker, byten; en als hy dit zonder pyn kan doen, ook geen geruyſch of knerſſen onder 't byten gewaar word, dan is 't gemeenlyk een teeken, dat het Bekkeneel niet gebroken is. Maar als hy zonder pyn en knerſſen niet kan byten, dan is het zelve gequetſt. 6) Als bevonden word, dat het Bekkeneel zyne natuurlyke kleur niet heeft, dan word daar uit beſlooten, dat het een quetſuur heeft gekregen. 7) Als de Herſſenpan gebroken is, dan zyn 'er gemeenlyk zware toevallen, namentlyk, groote pyn, braaken, zuizeling, zwakheit des Hoofds, en Oortuiting; en als de quetſuur nog zwaarder is, dan loopt dikwils het bloed uit Neus en Ooren; de Lyders leggen dan buiten kennis, zinnen en gevoel, mymeren, of zyn ſlaperig, en diergelyk. Na etlyke dagen bevind men, dat 'er een dunne en ſtinkende Etter uit de Wonde vloeit. Eindelyk tegen den zevenden dag ſcheid zig de Huit van 't Been; ja dikwils ontſtaat 'er een verrotting of *a Beenvreeting* in de Herſſenpan, die zig menigmaal over een groot gedeelte van dezelve uitſtrekt, de Herſſenpan doorvreet, en eindelyk het Herſſenvlies doorknaagt, waar op pyn, kramp, ſlaaperigheit, onbeweeglykheit, lammigheit, beroertheit, en eindelyk de dood volgt, gelyk verſcheide Schryvers door voorbeelden hebben aangetoond, dat door een geringe kneuzing of ſcheur de opgenoemde toevallen zyn veroorzaakt (Y).

[a] *Caries.*

12. Dit

(Y) Ieder Heelmeeſter, hoe kundig en ervaren, zal beneffens my betuigen, dat de tekenen tot het wel kennen der ſcheuren of breuken van de Herſſenpan ons niet altyt overtuigend voldoen, zodanig, dat ze met waarheid mocten aangenomen of gedeclineert worden. Om deze reeden vind zig ieder in dit ſtuk als onvermogend om alles wat tot die kenniſſe vereiſcht word, met zekerheid mede te delen, niet tegenſtaande ons veele oude en grote voorgangers der Heelkonſt een onnoemelyk getal betuigingen hebben voorgeſteld, waar van zommige, als 't bloeden uit Ooren en Neus, 't houden van touwtjes tuſſen de tanden en daar op te ſlaan, 't byten op iets, dat hard is, etterſcheiding omtrent de 7de dag, en diergelyke

meer, in het minſt gene verzekeringen van ſcheur of breuk geven.

Tot grondſlag der tekenen van dit gebrek onderzoekt een Heelmeeſter de oorzaak, 't werktuig en de manier hoe de wonde gemaakt is; de plaats waar ze aan 't hooft gevonden word; 't onderſcheid der perſonen, en jaren der zelve, en voor al de zigtbare en toevallige tekenen; en ſchoon men de laatſte minder verzekering kan opmaken dan uit het eerſte, zo moet men zig nogtans in de meeſte gevallen van dien aart meerendeels daar van bedienen, ten einde wy ons, zo na doenlyk is, verzekeren wat behandeling ter reddinge der Lyders dient in 't werk geſteld te worden, ten principale om dat veelmaals de ſchudding der herſſenen een en dezelve tekenen van ſcheur of breuk geven, wyl door beide het geſtel der herſſenen, en alzo het ganſche zenuw- wezen geheel buiten ſtaat geſteld word eenige funĉtie te volbrengen: niet te min ſtaat te letten, dat de toevallen gemeenlyk in dier voegen te onderſcheiden zyn, dat wanneer dezelve door ſchudding worden veroorzaakt, zy onmiddelyk na den ſlag, val, enz. opkomen, daar in tegendeel die uit of na een ſcheur en breuk komen, meerendeels eerſt drie, en zelfs meer dagen na deszelfs oorzaak verſchynen, welkers vroege of late verſchynzelen meerendeels van de klein- of grootheid der ſcheur of breuk, buitengevaate vogten en kneuzinge, of van de meerder of minder broejing der lugt na den tyt van 't jaar, of temperament des Lyders is op te maken.

Dus is't wel te begrypen, dat, niettegenſtaande alle de toevallige tekenen wel onderzogt en overwogen zyn, dikwils wanneer 'er breuk is, wy dezelve niet erkennen, en geen breuk zynde uit oorzaak der grote toevallen abſolutelyk geloven, dat 'er breuk moet gevonden worden, over welke ſtoffe zeer vele zakelykheden konden gezegt worden, te meer als wy voornemens waren, over deze ſtoffe eene byzondere verhandeling op te ſtellen: maar ons bepaald vindende by de verhandelinge van onzen Schryver, zullen wy enkelyk eenige nuttelykheden, welke wy by vecle ondervindigen in den laatſten oorlog hebben, mededelen, en met een de huiſhoudinge en 't geſtel des lighaams kortelyk overwegen.

Wy ſtellen voor eerſt vaſt, dat niets moet gezegt worden van die tekenen, welke ons overtuigend en met het oog het geval verzekeren; maar zo geen herſſenpan ontbloot, en de uiterlyke kneuzing klein is, en alle of verſcheide toevallen, by onzen geleerden Schryver opgenoemt, zig zien lieten, zo ſtaat te onderzoeken of dezelve komen door de geweldige ſchudding der herſſenen, en daar door verbreking van de vaten en uitloping van vogten onder de pan, of door breking van 't *Cranium* op een duiſtere en afgelegene plaats der uiterlyke wond, of kneuzing, of ook wel door verbreking der binnenſte tafel van 't bekkeneel, terwyl de uitwendige geheel is. By deze gevaarlyke en omſtandige zaken kan geen Heelmeeſter de Operatie ontwyken; want buitengevaatte ſtoffe en zware herſſenkneuzing in dat weeke wezen maken drukking, verſtikking, rotting, en veroorzaken eindelyk de doot, byaldien geen weg ter ontlaſtinge gebaand word. De verbreking, die wy niet omtrent de wonden zien, vereiſchen dezelve bewerkingen, mits men uit de toevallen opmaake, aan welke zyde van 't hooft de Trepaan behoort geſteld te worden. Op gelyke wyze moet de *ongelukkige breuk*, die in de glasagtige of binnenſte tafel van 't *Cranium* veelmaals komt te gebeuren, onvermydelyk behandeld worden, zullen deszelfs ſplintering opgeruimt, en de buitengevaatte ſtoffe ontlaſt worden.

Ik beken gaarne, dat een braaf Heelmeeſter, wanneer hy op deze duiſterheden met zyn werk voortgaat, als reukeloos zal worden aangemerkt; niet te min, geen welmeenend en kundig man ſtoort zig aan onkundige laf heit; te meer wanneer hy zig ten overvloede dekt met de raadpleeging van de zulke, die beneffens hem als waardig Heelmeeſter naam heeft.

Om op te maken wat zekerheid wy van bovengedagte gebreken hebben, zo let men op de *verduiſtering van 't gezigt, verſchudding der oogvogten, zwelling der oogvliezen, uitpuiling der oogen, wanorder en verwarring der Polsſlag*, of *onordentelyke beweging des Harts, ſimpel en als mal wezen, belemmerde of geen ſpraak, Hondskramp, den afgang* en *'t water loopt buiten kennis weg*, man zynde *gedurig en onophoude-*

lyk

12. Dit zal ons leeren in de *a Voorzegginge* dezer Wonden zeer voorzigtig te zyn, en in dezelve, ſchoon ze in 't begin ſchynen zeer gering te zyn, geen onfeylbare genezing te beloven, dewyl men anders dikwils met zyne beloften ſchaamrood ſtaan moet. Dog is hier voor al op te merken, dat, als een Lyder een breuk in de Herſſenpan heeft, en te gelyk met Scheurbuik of de Spaanſe Pokken bezet is, dezelve dan ook in groot gevaar is, als mede wanneer de Herſſenpan onder de Slaapſpier is gebroken. Voorts als by dezelve Breuk de Tonge droog, zwart, met kloven, of met Blaasjes bezet gevonden word, of dat de Lyder ſterk aan de Loop is, of de roode Loop krygt, of dat de Pis wit, of droevig, als Paardepis is, volgt gemeenlyk de dood. Voorzegging. *a Prognoſis.*

13. Omtrent de heelinge der quetſuure der Herſſenpan heeft men voor alle dingen agt te geven, of dezelve door een ſcherp, of door een ſtomp Werktuig is veroorzaakt. Derhalven *als de Wonde gehouwen of geſtoken is*, en tot in de Herſſenpan gaat, dan moet men dezelve in het eerſte Verband met Plukzel opvullen, op dat het Bloed mag ſtempen. In de volgende verbanden, na dat de Etter afgeveegd is, legt Hoe dezelve te heelen.

lyk trekken aan de Penis, Razerny, Verharding der ingewanden en deszelfs *klieren, verharde klieren in de Nek*, en inzonderheid *verlamming* aan de eene of andere zyde van 't lighaam.

Uit alle deze, beneffens de door den Heere Schryver gemelde toevallen, is ligtelyk op te maken, dat het Zenuwgeſtel geheel in wanorder zynde, de geheele huishouding gevaar loopt, en een ſchielyke doot te wagten is, ten ware alle of zommige van deze toevallen door ſchudding en zonder eenige verbreking der herſſenvaten waren ontſtaan, als wanneer men veelmalen gezien heeft, dat dezelve door verſterkende ſtovinge en het dikwils herhalen van aderlatingen gelukkig zyn opgehouden, en de Lyders herſteld zyn, daar in tegendeel, wanneer buitengevaatte ſtoffe onder het *Cranium*, verſcheuring van vliezen, of breuken gevonden worden, zo volgt de doot, byaldien door handgreep geen ontlaſting tydig genoeg bewerkt word.

Ter zake komende, en beſloten hebbende, dat de gedagte zwarigheden door Operatie moeten gered worden, en dat men geen plaats, en derhalven niet weet aan welke zyde van 't hooft het gebrek moet gevonden worden, dan let men op het laatſte teken, namentlyk de *Lyder is lam*, of heeft de meeſte trekking *aan d'eene of andere zyde van 't lighaam*, waar uit men opmaakt, dat aan de overſtaande lamme zyde van het Hooft de belediging ſchuilt, om welke reden in dat deel de Operatie behoord te geſchieden.

Maar dewyl het by deze verhandeling niet paſt, eene ontleedkundige beſchryving mede te delen, zo zal ik tot enkel bewys doen begrypen, dat de regter zyde der Herſſenen het linker gedeelte van 't Rugmerg uitmaakt; en wederom maakt de linker zyde der Herſſenen het regter van 't Rugmerg, zodanig, dat wanneer de regter zyde der Herſſenen beledigt is, dezelve belediging aan de linker zyde van 't lighaam, waar de Rugmergs zenuwen zig in werpen, overgaat, het welk in dezelve maniere aan de andere zyde zo moet verſtaan worden.

Dat zulx waar is, vereiſcht geen meerder of nader onderzoek, dan dat wy beſchouwen het lange merg, waar in men met zeer veel overtuiging zal gewaar worden, hoe de eene zyde der *Medulla oblongata* tot de andere zyde door een ſoort van vlegtinge, die bundels en kruyswys, links en regts overgaande de *Medulla Spinalis* formeert, en, als boven gezegt is, een geheele verkeerde legging in dat deel veroorzaakt.

legt men 'er op de *Eſſent. Maſtichis, Succini*, of *Myrrhæ*, 't zy alleen, of met Honing van Rooſen gemengd, waar mede men op de manier, als kort te voren (§. 4.) gezegd is, voortvaart. *Wanneer een Houw tot in de holligheit der Herſſenpan is doorgedrongen*, en te gelyk de Herſſenen gewond heeft, behandelt men de Wonde op dezelve wyze, wanneer zy ook, als ze te heelen is, eindelyk zal geheeld worden: dog men moet de Wonde van bloed en etter altyd zuiver houden, en ſchielyk, als mede altyd warm verbinden.

Als de quetzing door vallen of met ſtompe Werktuigen is geſchied.

14. *Maar als de Quetzing door ſtompe Werktuigen*, als door ſlaan, gooijen, vallen, of ſchieten is veroorzaakt, moet men voor alle dingen de gequetſte plaats ter dege zoeken te ontdekken, op dat men zo veel te beter moge erkennen, hoe het met de quetſuur geſchapen is, ten zy dat dezelve reeds in de verwonding zelf genoegzaam kennelyk is.

Hoedanig de gequetſte plaats te ontdekken.

15. De gequetſte plaats word *door een inſnydinge* door de Huit tot op het Been aan die plaats, daar men uit de kneuzing, zwelling, of weekheit oordeelt dat het Bekkeneel meeſt gequetſt is, ontdekt; waar by te letten is, dat men 't Mes niet al te hard, of met al te groot geweld indrukke, op dat, indien de Beenderen eenigzins los of wankelende mogten zyn, dezelve niet in de Herſſenen gedrukt werden.

Hoedanig de inſnyding te doen.

16. Als men alzo door een inſnydinge het Bekkeneel wil ontdekken, dan is men gewoon een *Kruisſneede* te doen, omtrent drie vingeren breet, ſcheidende daar na met een mes de vier Lippen der Huit van de Herſſenpan. Daar na word de Herſſenpan van het Bloed en andere vuiligheden met een Spongie gezuiverd, en men ſtopt als dan tuſſchen de Lippen der Huit en de Herſſenpan droog Plukzel, op dat de Lippen der opening ver van malkander gebragt zynde, de quetſuur zo veel te beter bekend, ook daar na. als het nodig is, de Trepaan zo veel te bequamer kan gebruikt worden. In plaats van een Kruisſneede doet men zomtyds *een driehoekige inſnyding, of in de gedaante der letter* V: zomtyds doet men een langwerpige inſnyding, inzonderheit als de quetſuur omtrent de Slaapſpieren is, op dat men zonder noodzakelykheit derzelver vezelen niet moge doorſnyden. Veele doen een inſnyding op de wyze als de letter T; waar omtrent wy anders niet hebben te erinneren, als dat de Heelmeeſter uit de geſchapenheit der wonde en de gequetſte plaats altyd zelf behoort te oordeelen, hoedanige inſnyding zig 't allerbeſt zal voegen, op dat de gequetſte deelen ter dege ontdekt, en geen andere onheilen veroorzaakt worden.

Wat na de inſnyding te doen.

17. Wanneer het gequetſte deel ter dege ontbloot is, dan moet men het zelve *van 't bloed en andere onreinigheden met een Spongie of Plukzel wel zuiveren*, en als eenige ſplinters of ſtukjes van Beenderen gezien worden, die los zyn, moet men de zelve met den vinger of een

een tangetje uithalen; dog als ze aan het *a Panvlies* nog een weinig vaſt zyn, moet men ze met een ſchaar affnyden. Maar een ſtuk nog zeer vaſt met de overige Herſſenpan vereenigt zynde, zal men 't zelve met geweld niet wegnemen, dewyl het menigmaal weder aangroeit; maar men zal alleen 't geen ligt en veilig kan weggenomen worden, en 't geen niet meer kan aangroejen, uithalen. *a Periranium.*

18. Wanneer, na dat de Herſſenpan ontdekt is, aan dezelve een *kneuzing gevonden word*, ('t welk men erkent als dezelve zyn natuurlyke wit-blaauwe kleur verandert heeft, en wit, geel of bruin uitziet) dan moet men, gelyk §. 9. gezegd is, in de buitenſte Tafel der Herſſenpan tot in de *b Tafelſcheidinge* veele gaatjes digt by malkanderen booren, op dat het geſtremde bloed een uitgang bekome, en de nieuwe vaatjes mogen uitwaſſen; waar benevens men de wonde met balzemagtige geneesmiddelen moet behandelen, gelyk reeds op de gezegde plaats is beſchreven. Indien daar na by het volgende verbinden meerder witte, geele of bruine vlekken zig vertoonen, dan moet men insgelyks op dezelve plaatzen booren, dewyl daar door deze quetſuuren het allerbeſt konnen te regt gebragt worden. Als 'er kneuzing is. *b Diploë.*

19. *Als 'er een c Scheur gevonden word*, zonder dat by dezelve zware toevallen zyn, dan moet men op beide de zyden dezer Scheur, uit voorgemelde oorzaken, inzonderheit als men tegennatuurlyke vlekken gewaar word, gaatjes tot in de *Tafelſcheidinge* booren, en daar na met de meermaals geprezene balzemagtige geneesmiddelen verbinden. Maar indien 'er benevens de Scheur zware toevallen zyn, dan toonen dezelve aan, dat het bloed onder de Herſſenpan buiten zyne vaten is: derhalven, als dezelve na het Aderlaten, en het gebruik der verdryvende Sakjes (die men in diergelyke Hoofd-Wonden niet moet vergeten te gebruiken) niet ophouden, behoort men tot de Trepaneringe over te gaan. Hoedanig een Spleet of Scheur te behandelen. *c Fiſſura.*

20. De oude Heelmeeſters hebben in zodanige Scheuren en Kneuzingen der Herſſenpan, als 'er geen byzondere zware toevallen by waren, met byzondere *Schaaf-* en *Schraapyzers*, van welke *Tab. V.* driederlei ſoort te zien zyn, (namentlyk een rond *fig.* 3. een regt *fig.* 4. en een ſpitzig *fig.* 5.) de buitenſte Tafel der Herſſenpan tot op de Tafel ſcheidinge afgeſchraapt, welke yzers van veelen hedendaags nog gebruikt worden. Maar ik oordeele de voorgenoemde doorbooring zo wel veiliger, als min moeielyk, om welke reden zy voor beter als het ſchaven of ſchrapen moet gehouden worden. De manier der Ouden.

Van de indrukking der Herſſenpan.

21. De Herſſenpan, inzonderheit *der Kinderen*, word zomtyds door uiterlyk geweld, ſlag of val zodanig ingedrukt, gelyk als in tinwyken en Van het in-

ne

de Breuk der Hersſenpan.

ne of kopere ſchotels inbuigingen, door vallen, of ſlaan, veroorzaakt worden, zonder dat ze altyd breeken; of indien het Been ook brak, is het zelde dikwils van het overige der Herſſenpan niet geheel los, dewyl het nog week en eenigzins buigzaam is. Maar wanneer de Herſſenpan *der volwaſſenen* gebrooken of ingedrukt word, dan zyn de ſtukken gemeenlyk afgebrooken, dewyl de Herſſenpan der volwaſſenen niet meer buigzaam is; en die quetſuuren worden indrukkingen en breuken der Herſſenpan genaamd, waar door de Herſſenpan gedrukt, en in hare noodzakelyke verrigtingen verhinderd word.

Derzelver toevallen.

22. Hier uit is ook ligt af te meeten, dat de toevallen hier niet geringer konnen zyn, dan in de voorbeſchrevene quetſuuren der Hersſenpan; maar evenwel, naar deze indrukking grooter en dieper is, en naar de ingedrukte Beenderen ſpitzer zyn, en heftiger ſteeken, zyn de toevallen ook zwaarder en gevaarlyker, en zelfs moet de dood daar uit haaſtiglyk volgen. Dewyl zodanige quetſuuren ook niet ligt zonder verſcheuringe der Aderen en uitſtortinge van 't Bloed in de holligheden der Herſſenpan of Herſſenen konnen geſchieden, daarom moeten by zodanige omſtandigheden noodzakelyk de allerheftigſte toevallen volgen.

Is ligt te kennen,

23. *Dat de Herſſenpan zodanig gebrooken en ingedrukt is*, kan men bekennen 1) door het Gezigt, 2) door het Gevoel, 3) uit de oorzaak der quetſuure, 4) uit de daar by ontſtaane toevallen; en zodanige indrukking of breuk der Herſſenpan, dewyl ze aan de zinnen openbaar zyn, is ligter te kennen, als een fyne ſcheur of ſpleet derzelve, die menigmaal zeer moeielyk is te vinden. Maar dat deze quetſuur ten uiterſten gevaarlyk, ja meerendeels dodelyk zy, kan uit de bovengemelde oorzaken ligtelyk afgemeten worden.

De heeling.

24. Omtrent de heeling word voor alle andere dingen vereiſcht, dat 't geen, 't welk de Herſſenen drukt, opgeligt en weêr in zyne natuurlyke plaats gebragt worde, in zo verre 't zelve nog aan 't overige der Herſſenpan vaſt is. Maar als een ſtuk van 't Been geheel los is, inzonderheit als het in de Herſſenen ſteekt, dan moet het hoe eerder hoe beter uitgehaald en weggenomen worden.

25. *Aan de Kinderen kan het opligten, en in zyn eigentlyke plaats brengen der Herſſenpan* menigmaal uitgevoerd worden, 1) als men, na dat het hair afgeſchooren, en een ſterk klevende Pleiſter, (a) op leêr geſtreken, (waar aan ſterke ſnoeren of banden moeten zyn, gelyk *fig. 6. Tab. V.* te zien is) warm op het midden van 't ingedrukte deel vaſt kleeft, en een wyl daar op laat leggen, tot dat het ter dege vaſt houd. Daar na als men oordeelt, dat het vaſt genoeg zal aankleven,

(a) *Men kan de zulke van Pek, Harſt, Spiegelharſt, en* Gumm. Elemi *maken, zie* Hildan. Cent. II. Obſerv. V.

ven, dan moet men door de ſnoeren of banden de Pleiſter in de hoogte trekken, gelyk in de nevensgaande Afbeelding word vertoond, en daar mede de ingedrukte Herſſenpan opwaarts heffen. Indien 't de eerſte reis zyne uitwerking niet mogt doen, dan moet men het hervatten, en als de indrukking niet al te erg is, dan wil het op deze manier dikwils zeer wel gelukken. 2) Zomtyds laat zig dezelve door een gezette groote *Kop* in de hoogte ophalen, waar by men het Kinds neus en mond moet digt houden, op dat de Herſſenen naar de hoogte perſſen, en 't ophaalen daar door gemakkelyker gemaakt word. 3) Als het nog door een Pleiſter, nog door 't zetten van een *Kop* kan geſchieden, dan moet het door middel van een Boor, die men voorzigtig in 't ingebogen been boord, gevat, en in de hoogte opgetrokken worden: dog moet alvoorens de Huit op die plaats, daar men de Boor gebruiken wil, geſchyden zyn, en diergelyke Boor is *fig. 7. lit.* B te zien

26. Als aan Kinderen de indrukking gering is, en geen byzondere toevallen daar toe ſlaan, gelyk dikwils gebeurd, dan is 't niet nodig zodanig een geweldige optrekking te doen; maar men moet als dan alleen verdryvende ſakjes, om de Kneuzing te verdryven, daar omſlaan; of, als de Kneuzing van weinig belang is, alleen een verdryvend Pleiſter, namentlyk *de Melilato*, of *de Betonica*, daar over leggen, dewyl, zo doende, de Kinderen ſelden of nooit eenig ongemak daar door bekomen. Maar als 'er zware toevallen zyn, dan moet men ten eerſten 't geen boven §. 24. is geleerd, werkſtellig maken. Als dezelve geen toevallen verwekken, hoe dan te behandelen.

27. Wanneer in Volwaſſene, als mede in Kinderen, benevens de indrukking het gebeente der Herſſenpan gebrooken is, dan moeten de ingebooge ſtukken weder opwaarts getrokken worden. Eenige geven den Patienten in dit geval dikwils *Nieskruit*, om te niezen, op dat door de kragt en beweging van 't niezen het ingedrukte been zig weêr in de hoogte mogt geven; maar dat is wegens 't gevaar van grooter quetzinge der Herſſenen niet te raden. Maar men zal veel eer door een bequamen [a] *Beenheffer* (zie *fig. 7.* C. of *fig. 8. Tab. V.*) 't zelve tragten op te heffen, indien 'er opening is, om den Beenheffer bequaamelyk te pas te konnen brengen. Maar als 'er geen opening is, moet de Boor *fig. 7.* B. of iets diergelyks, in het ingeboogen ſtuk, na dat alvoorens de huit door een Kruisſneê daar van afgeſcheiden is, voorzigtig ingeboord, en daar mede, zo 't mogelyk is, opgehaald worden. Maar eer men de Boor aanzet, moet men te voren met een ſcherp ſpits Werktuig, gelyk als *fig.* 2. of *fig. 7.* A. vertoonen, een gaatje maken, op dat de Boor zo veel te gemakkelyker zou konnen vatten. Als de Herſſenpan gebrooken is.

[a] *Elevatorium.*

28. Maar dewyl men menigmaal de Beenheffers *fig. 7.* en 8. als de daar by leggende Beenderen mede gebrooken, of anderzints los zyn, Van 't gebruik van

byzondere Beenheffers.

zyn, niet veilig kan gebruiken, en te vreezen ſtaat, dat, als men 't eene ſtuk wilde optrekken, het ander zoude nedergedrukt worden; zo hebben de Ouden een drievoetigen Beenheffer uitgevonden, *fig.* 12. die omtrent nog eens zo groot is, als hy hier word afgebeeld, en met zyne drie voeten A. A. A. (dewelke naauwer en wyder, naar het de noodzakelykheid vereiſcht, van malkander konnen gezet worden) op het nog geheel zynde Bekkeneel zodanig word gezet, dat men de Boor B. C. door dezelve by 't Handvatzel D. D. in het ingedrukte ſtuk om te draaijen, (na dat men 'er alvorens een gaatje met een ſpits Werktuig *fig.* 2. in gemaakt heeft) gevoeglyk kan inbooren. Als dit gedaan is, ſchroeft men door 't omdraaien der Schroeve E. E. de Boor B. te gelyk met het ingedrukte Bekkeneel in de hoogte, tot dat het zelve weder in zyne natuurlyke ſtandplaats komt, gelyk als deze geheele Kunſtbehandeling door *fig.* 13. opgehelderd word. Indien 'er een opening is, dat men met den Beenheffer onder het ingedrukte ſtuk kan komen, dan ſchroeft men de Boor B. *fig.* 12. by F. uit; daar en tegen ſchroeft men den Beenheffer G. met zyn ſchroeve H. daar aan, brengt het onder het ingedrukte Been, en heft het daar na op de voorbeſchrevene wyze daar mede weder in zyne natuurlyke plaats.

De Beenheffer van *Hildanus.*

29. Een anderen en tot dit oogmerk zeer dienſtigen Beenheffer, die ook veel gemakkelyker als de voorgaande is te maken, beſchryft *Hildanus. Cent.* 11. *Obſ.* 4. na welkers uitvinding met weinig verandering die *fig.* 14. word vertoond, gemaakt is. Hy heeft insgelyks een Boor A. met een Haak, *fig.* 15. byna als de voorgaande. De Boor A. kan men van het overige Werktuig afnemen, en in het ingebogen gebeente, als 'er geen opening is, inbooren: daar na den Hefboom B. C. daar door ſteeken. De plaat D. zet men aan een gezonde plaats vaſt op 't Hoofd, dog zo, dat men 'er een linnen kuſſentje onder legt, op dat daar door geen pyn veroorzaakt worde. Als dan vat men de Hefboom by B, en ligt daar mede het ingedrukte ſtuk behoedzaam weder om hoog. By C. is een lid in den Hefboom, op dat men de plaat D. als het wegens de rondigheit van 't Hoofd mogt nodig zyn, zou konnen ombuigen. Die plaat kan men ook om dezelve oorzake door de ſchroeve E. hoger en lager ſchroeven. De Hef-Boom mag ook wel een handbreed langer gemaakt worden, als hy hier ſtaat afgebeeld, om zo veel te meer kragt en ſterkte te hebben om op te ligten.

Een andere manier om het gebrooken op te ligten.

30. Indien het ingebogen ſtuk geheel los mogt zyn, en dat men 'er nog met den Beenheffer by komen, nog met de Boor, zonder gevaar te lopen van de Herſſenen nog meerder te drukken en te quetzen, veilig boren kan, dan moet men de Herſſenpan na by het ingebogen ſtuk met de Trepaan doorbooren, het nog overig zynde ſtukje der Herſſenpan, tuſſchen het met de Trepaan gemaakte Gat en het in-

ge-

gedrukte ſtuk, eerſt met een fyn Zaagje, *fig.* 9. by na afzagen, en met een fyn Byteltje *fig.* 10. door behulp van een loot Hamertje *fig.* 11. geheel uithakken; daar na door dat gat den Beenheffer vaſt maken, en het ingedrukte ſtuk opwaarts trekken en uithalen. Maar deze moeielyke Kunſtbehandeling is zelden nodig, dewyl het door de voorgaande meeſtentyds kan verrigt worden.

31. Dog wanneer een ingebogen ſtuk op eene der voorſchreve manieren weder op zyne natuurlyke plaats is gebragt, dan moet men verhoeden, dat het niet van nieuws weder word ingedrukt, 't welk gebeurd. 1) wanneer men de Patienten niet op de gequetſte plaats laat leggen; 2) als men een plaatje van metaal, koper, yzer, blik, of diergelyke, boven de gequetſte plaats op het hoofd bind, om daar door te verhinderen, dat de quetſuur niet gedrukt worde, tot dat het eindelyk weder is aangegroeid. Voor 't overige verbind men deze wonde gelyk als de boven beſchrevene wonden des hoofds. Het opgeligte te behouden.

Verklaring van de vyfde Plaat.

Fig. 1. vertoont een glaazen of zilver beſchilderd oog, om 't zelve in plaats van een verlooren oog te zetten.

Fig. 2. is een vierhoekig ſpits werktuig, om de buitenſte tafel der Herſſenpan te doorbooren.

Fig. 3. 4. 5. zyn verſcheide afbeeldzels van ſchaaf- of ſchraapyzers, om de Herſſenpan en andere beenderen in zekere toevallen daar mede te ſchaven.

Fig. 6. vertoont hoedanig men de ingeboogen Herſſenpan der kinderen met een vaſtklevende Trekpleiſter weder opwaarts moet trekken.

Fig. 7. is een werktuig, aan welkers ſpits A. een vierkant ſpits yzer zit. om de buitenſte tafel der Herſſenpan te doorbooren. B is een Boor om het ingebogen gebeente der Herſſenpan daar mede opwaarts te heffen, C een Beenheffer, tot het zelve gebruik.

Fig. 8. is een ander ſoort van Beenheffer. aan 't bovenſte einde A. plat en breed, aan 't onderſte einde B puntig.

Fig. 9. is een kleine zaag; en

Fig. 10. een klein byteltje, welke beide in 't hegt der derde *figuur* konnen geſchroeft worden.

Fig. 11. is een houte hamer, wiens hoofd met loot gevuld is.

Fig. 12. is een drievoetige Beenheffer, om in de breuken der Herſſenpan gebruikt te worden, en is bladz. 170. wydlopiger beſchreven.

Fig. 13. vertoont hoedanig dit werktuig gebruikt word.

Fig. 14. de Beenheffer van *Hildanus*, op de voorgaande bladzyde beſchreven.

Fig. 15. een haak, tot het voorgaande werktuig behorende.

Op welke wyze bloed onder de Herſſenpan moet ontlaſt worden.

Toevallen, die het bloed onder de Herſſenpan veroorzaken.

32. Door voorgemelde quetſuuren der Herſſenpan, namentlyk kneuzingen, ſpleeten of ſcheuren, indrukkingen, en breekinge derzelve, worden zeer dikwils aderen onder de Herſſenpan geſcheurd, waar uit het bloed in de Herſſenpan ſtort, en niet alleen, als 'er veel is, de Herſſenen drukt, en deszelfs werkingen en gebruik hindert, maar ook alle bovengemelde zware toevallen, ja de dood zelf veroorzaakt, indien men het zelve geen ontlaſting weet te geven. Of wanneer het uitgeſtorte bloed zo menigvuldig niet is, dat het de Herſſenen kan drukken, dan worden evenwel eindelyk, dewyl het ſtremt, rot en knaagt op het Herſſenvlies, de Herſſenen aangeſtooken, waar door ontſtekingen, zweering, rotting, razerny, allerhande zware toevallen, en eindelyk, 't zy ſchielyk of langzaam, de dood veroorzaakt, zo dat de gewonden dikwils na verloop van veele weeken en maanden na het verwonden eerſt ſterven. Zodanig is 't mede geleegen, wanneer een geweldige ſtoot, ſlag of val een ader onder de Herſſenpan heeft doen berſten, offchoon aan dezelve uitwendig geen quetſuur kan gevonden worden.

De plaats, waar in het zig uitſtort. *a Dura mater.* *b Pia mater*

33. In alle deze verwondingen ſtort het bloed zig tuſſchen de Herſſenpan en het *a harde Herſſenvlies*, of tuſſchen het harde en *b dunne Herſſenvlies*, of tuſſchen het dunne Herſſenvlies en de Herſſenen, of in de verdelinge of holligheden deHerſſenen. Alle deze toevallen zyn zeer gevaarlyk; nogtans, hoe dieper het geſtort is, zo veel te bezwaarlyker is het te ontlaſten, en hoe grooter het gevaar voor 't leven daar van te vreezen is.

Hoedanig te weten, of 'er onder de Herſſenpan bloed is uitgeſtort.

34. Dat 'er bloed onder de Herſſenpan zig onthoud, erkent men *uit de heftigheit* der toevallen, en inzonderheit wanneer de gequetſte na den ſlag of val zonder verſtand, gevoel, beweging en zinneloos legt; Insgelyks als hem het bloed uit neus en mond loopt, de oogen rood en gezwollen zyn, en de gewonde 't braaken onderhevig is, enz. Offchoon deze zware toevallen eenigzins verminderden, en de Patient weder tot zig zelven quam, gevoelt hy nogtans zware pyn in 't hoofd, ſlaaperigheid, zuizeling, zwakheit van gezigt, kramp, en diergelyke ongemakken. Als de ſtorting van 't bloed zeer groot, en inzonderheit als *c* de *Agterherſſenen* gedrukt zyn, zo gebeurt het, dat de gewonden menigmaal aanſtonts ſterven; maar als de ſtorting minder, ook niet omtrent de Agterherſſenen is, dan ontſtaan 'er wel zodanige toevallen, dog niet altyd terſtont, maar dikwils later, en benemen zomtyds den Patienten, die men niet vermoed zeer krank te zyn, tegen alle gedagten het leven. Derhalven moet men we-

c Cerebellum.

gens

Fig. 1.

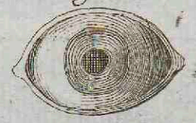

Fig. 2.

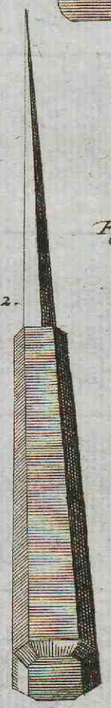

Fig. 3.

Fig. 4.

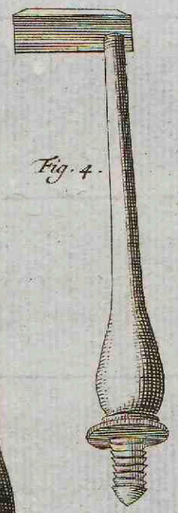

Fig. 5.

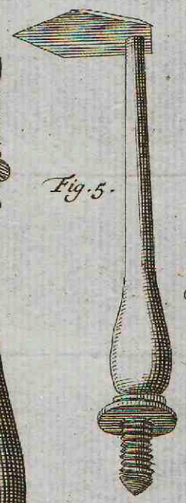

Fig. 10.

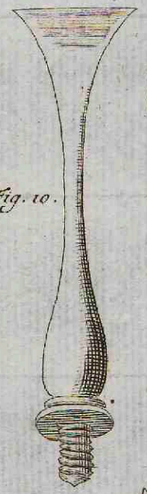

Fig. 9.

Fig. 11.

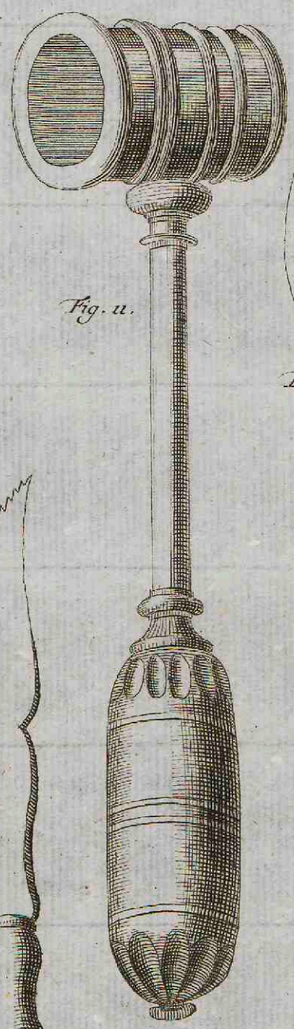

Fig. 8.

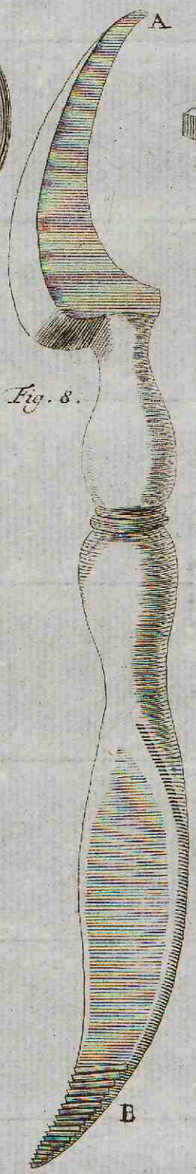

Fig. 14.

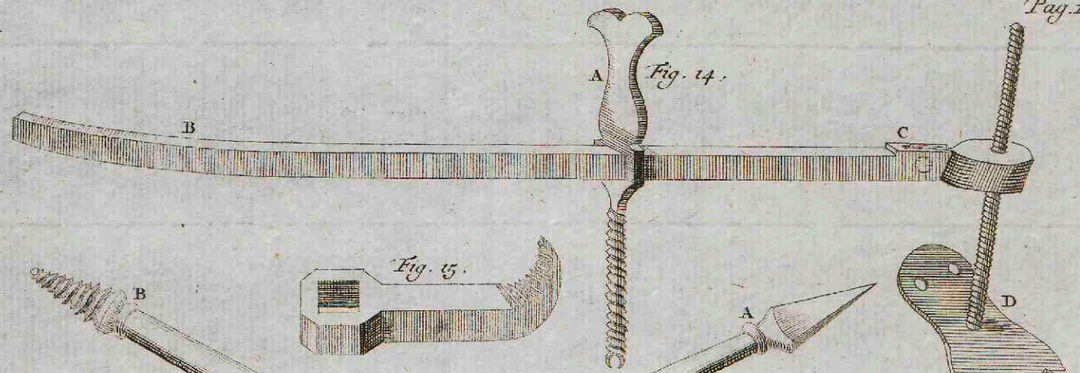

Fig. 15.

Fig. 7.

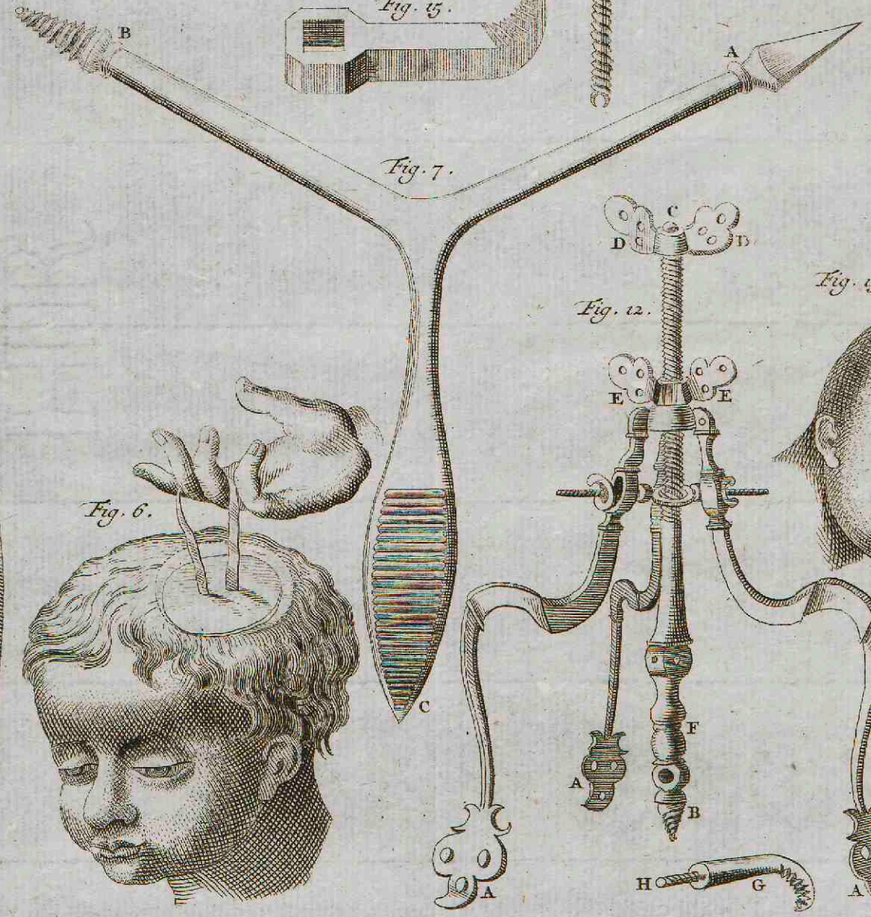

Fig. 6.

Fig. 12.

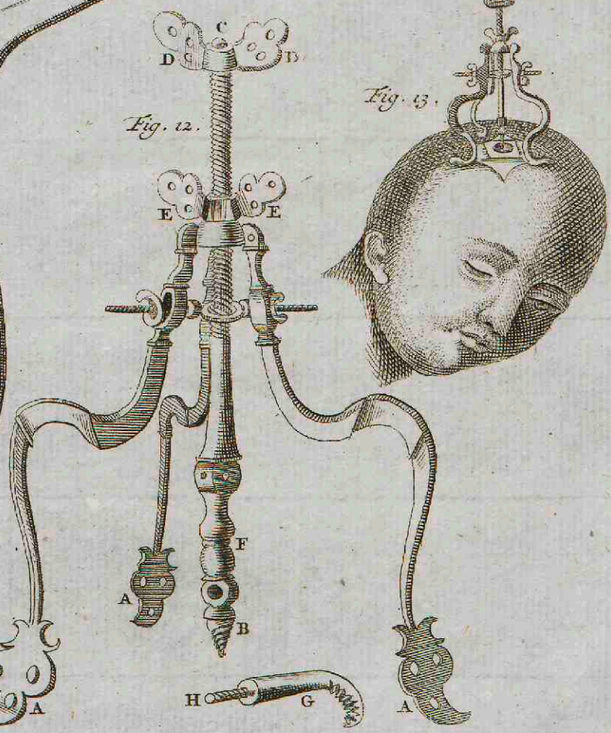

Fig. 13.

gens de geweldige ſchokkingen des hoofds, 't zy dat ze door ſlaan of vallen geſchied zyn, de Patienten niet ligt agten buiten gevaar te zyn, ſchoon het zig niet gevaarlyk laat aanzien. Alwaar zig al de voorgemelde zware toevallen na de Hoofdverwondingen laten vinden, het zy aanſtonts, of eenigen tyd daar na, geven ze te kennen, dat het bloed zig onder de Herſſenpan uitgeſtort heeft, 't zy dat 'er een uitwendige quetſuur is, of niet.

35. Maar in zodanig een geval, als men aan de Herſſenpan geen quetzing ziet, of geen tegenſcheur is, dan is 't menigmaal bezwaarlyk te vinden of te oordeelen, waar het bloed zig bevind; inzonderheit als men ook aan de huit geen quetzing ziet, gelyk zomtyds wel gebeurt. Derhalven, als 'er zodanig een geval voorkomt, daar zulke zware toevallen zyn, en dog geen uitwendige quetzing gemerkt kan worden, dan moet men 1) *al het hair van 't hoofd ſcheeren*, en als dan door 't zien en voelen naauwkeurig naar de plaats, waar heen de quetzing mogt gegaan zyn, vorſchen; want als men een plaats vind, *daar geronnen bloed onder zit, of als men een zwelling en weekheid voelt*, dan geven die tekenen de gequetſte plaats te kennen; waar benevens men ook aan die geene, dewelke by de quetzing tegenwoordig zyn geweeſt, kan vraagen, aan welke plaats de ſlag, ſtoot of goojing getroffen heeft, om daar door het gequetſte deel zo veel te zekerder te kennen. 2) Als men op deze wyze nog geen verzekering kan bekomen, dan moet men *een Melilote of een andere vermurwende Pleiſter over het geheel geſchooren hoofd*, en daar boven warme zakjes leggen, dezelve eenige reizen vernieuwen, en daar na weder afneemen. Als men als dan ergens een zwelling, rootheit en weekheit (zo als menigmaal geſchied) vind, dan vertoont het zelve de plaats der quetſuure. 3) Men erkent zomtyds de gequetſte plaats, *als de gewonde dikwils met de hand aan een zeker gedeelte des hoofds voelt*, offchoon hy geheel buiten verſtand legt. 4) Als de Patient aan de eene zyde lam en zonder beweging is, maar aan de andere zyde niet, dan is het (tegen 't gemeene gevoelen) een teken, dat het uitgeſtorte bloed niet op de lamme, maar op de gezonde zyde in 't hoofd legt (a). Maar zo zig quetzing aan de huit vertoont, dan moet men dezelve door inſnyding openen en genoegzaam verwyden, gelyk als boven gezegt is, en alsdan neerſtig beſchouwen, of men ook een belediging aan de Herſſenpan, kneuzing, tegenſcheur, of een breuk der Herſſenpan vind.

Wat te doen als 'er uitwendig geen quetzing te vinden is.

36. Als men dan op de eene of andere manier de gequetſte plaats heeft gevonden, dan moet men 1) het geſtremde bloed zo haaſt doenlyk is tragten te ontlaſten, op dat het den gewonden niet om 't leven

Als men de plaats gevonden heeft, wat

(a) Zie Morgagni Adſerv. Anat. VI. *en* Differt. de Reſonitu, *gedrukt te Straatsburg* 1722. pag. 23.

dan verder te doen.

ven brenge. 2) Moet de gewonde plaats ter dege gezuivert, en als 'er ſtukjes of ſplinters van 't been ingedrukt waren, of in de herſſenen ſtaken, voorzigtig daar uit genomen worden. Om het uitgeſtorte bloed weg te nemen, willen veele Heelmeeſters terſtont de Trepaan gebruiken, en de Herſſenpan doorbooren; maar dewyl deze Konſtbehandeling veel gevaar en zwarigheit onderworpen is (a), en veele gewonden ook zonder dezelve weder genezen, daarom moet men daar mede niet te ſchielyk zyn, maar dezelve alleen gebruiken als het de hoogſte nood vereiſcht, en andere middelen niet helpen willen. Men moet derhalven het geſtremde bloed eerſt door *a verdunnende Geneesmiddelen* weder tragten te verdryven.

a Reſolventia.

Hoedanig het geſtremde bloed te verdryven. *b Revulſio.*

37. Om dit te verrigten, dient 1) Dat men den Patient een *ader opent*, en na bevinding van deszelfs toeſtand rykelyk bloed aftapt, waar door men eene nuttelyke *b Afleiding* maakt, de aderen van veel bloed ontlaſt, en te gelyk de verdere uitſtorting derzelve verhindert. 2) Zal men hem kort daar na *een bequaam, dog redelyk ſterk Buikzuiverend middel* ingeven, op dat daar door de vogten van 't hoofd naar beneden getrokken worden, en het zelve daar door een verligting bekome, om welke oorzaken ook te gelyk ſterke of ſcherpe Kliſteermiddelen moeten gebruikt worden. 3) Moeten uitwendig op het geſchooren hoofd het *Empl. de Betonica*, en dan de warme in wyn gekookte Kruidezakjes, welke reeds voorheen §. 5. en 6. bladz. 159. 160. beſchreven zyn, gelegt worden. 4) Zal men den Patienten dikwils een goed *Sal volatile*, of *Spir. Sal. Armoniaci*, of *Spir. C. C.* onder den neus houden, op dat hy daar door opgewekt en wakker gehouden worde, (inzonderheit dewyl dezelve van ſchrik menigmaal in flaauwte vallen) het geſtremde bloed ook zo veel te beter vloeibaar mag worden. 5) Zal men den Patient dikwils warme Waterdranken te drinken geven, namentlyk Thee, of anders een *c Afkookzel* of *d Aftrekzel* van Betony, Saly, Roſemaryn, Lavendelbloemen, Saſſafras, of geel Sandelhout, en diergelyke, waar door het bloed vloeibaar gehouden, en zo veel te beter verdreeven kan worden.

c Decoctum. *d Infuſum.*

Men moet het aderlaten en de buikzuiveringen dikwils herhalen.

38. Hier mede zal men eenigen tyd neerſtig aanhouden, en inzonderheit als men bevind, dat de toevallen daar door verminderen. Maar voor alle dingen is hier te letten, dat de herhaalde aderlatingen buikzuiveringen en kliſteeringen van zeer groote nuttigheit zyn, en dikwils meer uitwerken, als men zig zou konnen verbeelden, of daar van verwagten, ſchoon die manier veelen zeer vreemd voorkomt. Evenwel, als men ziet, dat de zware toevallen zig eenigzins verminderen, moet men deze ten tweeden maal herhalen; ja, als de Patient zig hier na weder beter bevind, tot drie en viermaalen toe, benevens

(a) *Zie* Bohnii Diſſert. de Trepanationis difficultatibus.

vens het gebruik der andere aangeprezene geneesmiddelen, inzonderheit als de Patient jong, ſterk en bloedryk is, en daar mede voortvaren tot dat hy zig weder wel bevind.

39. Maar als deze zware toevallen hier op niet wegbleven, nog ook niet veel verminderden, maar in tegendeel aanhielden, of nog zwaarder wierden, dan moet men by tyds tot het trepaneeren overgaan, en de Herſſenpan op die plaats, daar de quetſuur of ſcheur is, of waar men ook meent dat het uitgeſtorte bloed mogt geſtremd zyn, op de behoorlyke manier doorbooren, op dat het bloed een uitgang bekome, en de herſſenen konnen gezuiverd worden; en al was 't, dat 'er in 't geheel geen gequetſte plaats te vinden was, dan moet men evenwel, nu op de eene, en dan op de andere zyde der Herſſenpan, dan agter, dan van vooren, trepaneeren, tot dat men eindelyk een plaats, daar het bloed geronnen is, vind, op dat 't zelve kan uitgelaten worden. Maar hoedanig de Trepaneering zal gedaan, en de opening weder geheeld worden, zal met alle omſtandigheden onder de heelkundige behandelingen in het tweede Deel van deze onze Heelkunde beſchreven worden. Als zulks vruchteloos was.

40. Die eenige voorbeelden van alderlei zware wonden des hoofds begeert te leezen, kan daar over nazien *Hippocrates de Capitis Vulneribus, cum Arantii & Paauwii commentariis, Berengarius de Fractura Carnii, Schultetus Obſervat.* 1. tot 23. *Hildanus* in verſcheide Aanmerkingen, *Schultzens* Gequetſte Hoofd, *Belloſte* Gaſthuis-meeſter, *Woyt* van de Hoofdwonden, en meer andere Schryvers (Z).

(Z) De ſtoffe, in dit Hoofdſtuk vervat, van zulk eene uitgeſtrektheid zynde, dat ze op zig zelf een wytlopig werk zoude konnen uitmaken, wanneer men de reeden door bevindinge van brave Mannen, en inzonderheid door eige oefening en dadelykheden dezer gewigtige ſtoffe in order zoude mededelen, verpligt my in onzen Heer Schryver voor tegenwoordig genoegen te nemen, wyl ik al van overlang een voornemen heb gehad om over deze ſtoffe iets te ſchryven, niet twyfelende of 't zelve zal de Liefhebbers aangenaam zyn. Wie ondertuſſchen tot vermeerdering en beveſtiging van den arbeid van onzen geleerden Heer Schryver de zaken nader gelieft te onderzoeken, die leeze, behalven de boven door hem genoemde Schryvers, *Avicenna, Celſus, Dionis, Fienus, Freind, Galenus, Guido de Guliac Guillemeau, La motte, Marc. Aur Severinus, van Mekeren, Muys, Paré, Roonhuiſen, Saviart, Schouten, Tulp, Vaugnion, vander Wiel*, enz.

Op de operatie, de wonden des hoofts betreffende, zal ik nader myne gedagten uitdrukken, de nodige werktuigen, welke daar toe vereiſcht worden, daar by voegen, en §. 36. wederleggen.

HET

HET XV. HOOFDSTUK.

VAN DE

KNEUZINGEN.

1.

Wat een kneuzing is. *a Contuſio.*

DE *a kneuzing* is een ſoort van verwonding, welke niet door ſnydende, maar ſtompe werktuigen word veroorzaakt, waar door vele adertjes en vezeltjes gekneuſt, geſtooten en verſcheurd worden, zo dat een kneuzing uit veele kleine wonden beſtaat, wordende met een Grieks woord *Echimoſis* (blaauwe vlekken) genaamd (A).

Is veelderlei.

2. Een kneuzing kan 1) *eenvoudig* genoemd worden, als alleen weeke en uitwendige deelen, of *zamengeſteld*, als te gelyk ook beenderen of inwendige deelen gekneuſt of gequetſt zyn. 2) Zommige kneuzingen zyn gering; andere geweldiger; andere zeer gevaarlyk, wegens 't onderſcheid der oorzaken, zo dat menigmaal 't kout vuur en de dood daar uit kan ontſtaan. 3) Veele kneuzingen ('t welk te verwonderen is) quetzen uitterlyk niets; dog inwendig veroorzaken ze gevaarlyke, ja zelfs dodelyke quetzuren; gelyk als men heeft waargenomen, dat eenige na een ſlag op het hoofd, borſt of buik, zelfs dikwils ſlegts na een vuiſtſlag aan 't hoofd, borſt of buik, zonder eenige uitterlyke quetzinge, en dat wel zeer ſchielyk, zyn geſtorven.

3. Maar

(A) *Echimoſis* en *Contuſio* zyn onderſcheiden; ten principale in de meerder of minheid der beledigde vaten, uit welke deelen de eerſte dan minder gevaar heeft als de tweede, om dat by *Echimoſis* het ſtilſtaande en 't buitengevaatte bloed, dat zig tuſſchen de ſpieren en onder de huid onthout, door de daar voorby lopende ſappen geklynſt zynde, door zydelyke vaten opgenomen en op nieuw onder de andere ſappen vloeibaar gemaakt zynde, vervoerd word. Men vind zelden een Apoſtematie by *Echimoſis*, om dat het bloet niet ligt tot ettering, maar eer tot rottinge geneigt is.

Contuſio is niet alleen een verdrukking van vaten en veſelen; maar gemeenlyk zyn dezelve zodanig verſcheurd, verplettert en vernietigt, dat die party, welke gekneuſt is, meerendeels als een dood wezen moet worden aangemerkt, uit welke reden dan ook rotting en ſcheiding moet volgen, die zig in 't gemeen veel verder uitbreid, als wel het gevoel en andere kenbare tekenen ons bepaald hadden. Om deze reden moeten wy met onze voorzegginge niet te vaardig of te voorbarig zyn; maar na de hoedanigheid van 't werktuig, de maniere hoe geſchied, en de partyen die beledigt zyn, wel onderzogt te hebben, zullen wy de meerder of minder gevaarlykheid erkennen, en ons omtrent den uitſlag en de geneeswyze bepalen, vooral wanneer wy weeten wat en voor hoe verre de naaſtleggende deelen beledigt zyn.

3. Maar de *oorzaken* der kneuzingen zyn: 1) *ſlaan, ſtoten, goojen*, en allerlei harde en ſtompe werktuigen, dewelke met geweld op 't lighaam worden aangebragt; namentlyk ſtokken, balken, ſteenen, enz. 2) Ontſtaat de kneuzing als imand zig tegen een hard en ſtomp gevaarte geweldig ſtoot, of op iets diergelyks valt. 3) Worden de kneuzingen door 't klemmen en knypen tuſſchen deuren, perſſen, ſchroeven, molen-raderen, enz. veroorzaakt, waar door de aderen of geſcheurd, of ten minſten het bloed daar uit geperſt en gedreven word (B). De oorzaken.

4. *De daar op volgende uitwerking of beſchadiging* is een verſcheuring, ſtoting, en kneuzing der vezeltjes en adertjes, waar op uitſtorting van bloed en andere vogten van 't gequetſte deel volgt, dewelke aldaar ſtremming, verrotting, zweering, verſterving, en wegens de verſcheidenheit der oorzaken en de gequetſte plaats veele andere quaalen, ja zelfs de dood veroorzaken. Als omtrent de kneuzingen de huit nog geſloten is, dan word dezelve wegens het daar onder leggende geronnen bloed, rood, blaauw, en zwart; 't welk men gemeenlyk een *a blaauwe plek* noemt, waar door niet alleen voorgemelde toevallen, maar ook dikwils, als 'er beenderen omtrent zyn, een *b been-vreter* en andere toevallen te weeg gebragt worden. De toevallen in de weeke deelen. *a Sugillatio.* *b Caries.*

(B) De kneuzingen worden altyt veroorzaakt door geweldige wryving, perſſing en aanſtoting van 't eene lighaam tegen 't andere, waar door het mindere in tegenſtand. of, liever gezegt, het weekſte wezen, door een harder en in ſnelder beweging zynde beledigt word.

Hoe zwaarder en ſnelder de harde lighamen op een week deel neder komen, hoe gewigtiger de kneuzing en verbreking der weeke deelen zyn moet. Deze ſnelheid dient mede in agt genomen te worden omtrent de beweging der lugt, waar door, wanneer dezelve ſnel geperſt word, zware kneuzingen konnen geboren worden. Wy zien zulx onderſcheidentlyk gebeuren in oorlogsgevallen, namentlyk, dat wanneer met ſchieten de drift der kogels de lugt perſt, gewigtige of ligte kneuzingen te weeg worden gebragt, welk onderſcheid, of van de grootte en ſnelheid der kogel, of 't naby zyn des Lyders gevonden word, waar van ik twee voorbeelden, uit myne aantekeningen genomen, zal opgeven, op dat wy daar uit mogen opmaken, dat een ſnel klein lighaam even zo wel als een groter, dat langzamer of in verder afſtand beweegt, mede zyne ſchadelyke werking volbrengt.

Als

In den laatſten oorlog in ons Hoſpitaal een ſoldaat ontfangende, welkers toevallen in alle omſtandigheden breuken der Herſſenpan aanduiden, wierd het hooft ontdekt en afgeſchoren zynde uitwendig meerendeels onbeſchadigt bevonden; maar zyn hoed onderzogt zynde, vonden wy deszelfs bol van de eene tot de andere zyde met een musketkogel doorſchoten, waar door wy meerder overtuiging bequamen, dat door die ſchoot breuk was veroorzaakt. De dekzelen van 't *Cranium* naar de konſt geheven zynde, ontdekten wy een breuk in dezelve.

In het beleg der ſtad Landreci ontfingen wy een lyder, langs welkers lighaam op zekere diſtantie een kanonkogel gepaſſeert was, die, zonder zyn lighaam te treffen, hem ter aarde nederwierp, en een zo zware kneuzing van 't hooft tot aan de voeten te weeg bragt, dat niet alleen de geheele zyde blauw was, maar zekerlyk ook de ingewanden geplettert waren, zo dat hy maar weinig dagen daar na de wereld verliet.

Toevallen der beenderen.

5. *Als de beenderen mede gequetſt zyn*, dan volgen; 1) als alleen het *a Beenvlies* gequetſt is, zodanige toevallen, als die, welke by de quetzing in de wonden des Hoofds zyn beſchreven; of ten 2) zyn de beenderen insgelyks gebroken, waar mede de toevallen der beenbreuken verzeld zyn; en als de wonding aan 't hoofd is, zo verwekken zy alle de toevallen, by de Hoofdwonden kort te voren beſchreven. Maar wanneer het in andere beenderen *en het merg in dezelve gequetſt is*, 't zy met of zonder breuk, dan volgen dikwils zeer gevaarlyke toevallen; want als de in 't merg gequetſte adertjes hun bloed in de holligheit van 't been uitſtorten, en 't zelve niet kan uitvloeien, dan verderft het, verknaagt het been, maakt zodanige beenvreting, ongeneeslyke verzweeringen, en *b Ettergaten*, dat men menigmaal het geheele lid moet afzetten, dewyl men de Beenvreter, uit inwendige oorzaken ontſtaan, byna op geen andere wyze kan herſtellen; want het is hier met het merg in 't gebeente byna even eens gelegen als met de herſſenen onder de Herſſenpan, daar het bloed buitengevaat is (C).

a Perioſtium.

b Fiſtulæ.

In de gewrigten, ſpieren en inwendige deelen.

6. Als de *gewrigten* verbryzeld zyn, dan ontſtaan 'er groote pyn, ontſtekingen, kramp- en zenuwtrekkingen, en 't vuur; of de gewrigten worden onbeweeglyk en verminkt. Insgelyks als de *ſpieren zeer gequetſt zyn*, dan volgen groote ontſtekingen, verzweeringen, 't vuur, of lammigheit der leeden. *Als 'er inwendige deelen gequetſt zyn*, dan ontſtaan 'er zeer gevaarlyke en veelderlei toevallen, naar de geſchapenheit van 't gequetſte deel, namentlyk ontſteeking, bloedſtolling, verrotting, verzweering, of 't vuur, en verhindering in het gebruik van het gequetſte deel, waar op zomtyds noodzakelyk de dood, en wel menigmaal heel ſchielyk, volgt. Maar inzonderheit als het *Hoofd*, 't zy door ſlaan, of vallen, geweldig gekneuſt is, dan veroorzaakt het beroving van zinnen, ongevoeligheit, lammigheit, kramp, en dikwils de dood, gelyk van de Hoofdwonden gezegt is. Wan-

(C) Op alle ſcheuringen, kneuzingen en inſnydingen van 't beenvlies volgen gemeenlyk zware toevallen; dog onderſcheidentlyk naar de belediging, of die ter plaatze, daar de pezen der ſpieren haar begin nemen, of inplanting maken, komen, dan of de belediging enkelyk het beenvlies op zig zelf komt te treffen.

Zo wanneer de toevallen gezien worden, welke op de Panbreuken en belediging der Herſſenen gemeenlyk volgen, dan moeten wy ons niet verbeelden, dat die uit de kneuzing van 't *Pericranium* voortkomen, maar dezelve zyn zekerlyk door de ſchuddinge van 't weeke herſſengeſtel voortgebragt, ten ware onzigtbare breuken in 't been als ware oorzaken dier toevollen konden genomen worden. Zyn de kneuzingen tot in de Herſſenen, en op andere plaatzen tot in 't merg der beenderen doorgegaan, dan vinden wy de toevallen in ieder naar den aart en de geſchapenheid van deze twee zeer verſchillende delen welke ganſch, nog in eenige maniere eene gelykheid met den ander hebben, wyl de eene by deszelfs vernietiging onwederſpriekelyk de doot medebrengt, en de andere ten ergſte genomen het verlies van een deel medeſleept.

Wanneer zodanige quetzing de *Borſt* heeft getroffen, dan ontſtaat 'er gemeenlyk aamborſtigheit, bloedſpuwen, onmagt, ontſteking en verzweering der long, (indien de dood zelfs niet ſchielyk volgt) en dan ontſtaat daar uit gemeenlyk de Teering. Wanneer de *Onderbuik* geweldig gekneuſt word, dan verwekt de bloedſpuwing, ontſteeking, 't vuur, of verzweering der ingewanden, en eindelyk de dood, voor al als 'er voorname deelen gequetſt zyn. Als 'er een inwendig deel gequetſt is, of dat 'er aderen geſcheurd zyn, ſterft de Patient zeer kort daar na, zonder dat men zomtyds uiterlyk iets kan zien (a). Is 'er een ſterke kneuzing aan 't Oog, zo volgt groote zwelling, ontſteking, en dikwils blindheid (D).

Van de kenniſſe der kneuzingen.

7. *De kennis der kneuzingen*, en welke deelen gequetſt zyn, bekomt men 1) *door het gezigt*, dewyl het gequetſte deel opzwelt, en een tegennatuurlyke kleur, geheel rood, of zwart, vertoont, dewelke met 'er tyd in bruin, geel, groen, en dan weder in zwart verandert, en eindelyk, als de quetzing niet te heftig is geweeſt, weggaat, of verdwynt. 2) *Door het gevoel of aanraken*, waar mede men de tegennatuurlyke weekheit van 't gequeſte deel, en zomtyds, inzonderheit in grote kneuzingen, het ruyſchen of bewegen van 't geronnen bloed, gewaar word. 3) *Uit de pyn en ſtyfheit* van 't gequetſte deel, die de Patient gevoelt. 4) *Uit het werktuig*, den aart en 't geweld der quetzinge. Maar welke inwendige deelen door de kneuzinge gequetſt zyn, kent men ten deele uit de plaats der quetſuure, ten deele ult de toevallen en het verhinderde of bedorven gebruik der gequetſte deelen, gelyk hier van kort te voren geſproken is.

De voorzegging, of *Prognoſis*.

8. Van de voorzegginge is reeds veel onder de uitwerkingen der kneuzingen geſproken; nogtans zullen wy hier byvoegen, dat de geringe kneuzingen meeſtendeels zonder zonderlinge ongemakken zyn, en als dan geen gevaar veroorzaken, maar alleen leelyke zwart bruine plekken aan de huit maken, en wanneer 't bloed niet al te ſterk buitengevaat is, zig allengskens weder van zelf verteeren. Maar als het overvloedig is, dan volgt 'er gemeenlyk een verzweering, en als het al te veel is, kan 'er het *a koude vuur* uit ontſtaan. De kneuzingen van *a Gangræna.*

(D) De toevallen, die op de kneuzinge der gewrigten komen te gebeuren, konnen zyn *Diſlocatio*. *Subluxatio*, *Contorſio*, *Crepitus*, *Relaxatio*, *Hydrops*, *Anchiloſis*, en dus te menigvuldig zynde om hier af te handelen, raden wy daar over na te lezen *Courtail*, *Lemery*, *Fournjere*, *Le Clercq*, en *Petit*, welke brave en uitmuntende Mannen over de ziektens der beenderen met lof geſchreven hebben.

(a) *In 't Jaar 1726. wierd op een nabuurig dorp een jongen van zyn ſchoolmeeſter met een dunne ſtok geſlagen, en ſtierf binnen weinig dagen, zonder dat 'er uitwendig eenige quetſuur te zien was. Toen hy geopend was, bevond men inzonderheit de ingewanden van 't onderlyf gequetſt en bedorven te zyn.*

van alle inwendige deelen zyn zeer gevaarlyk, en worden zelden geheeld, maar veroorzaken gemeenlyk de dood, altemet ſchielyk, en zomtyts langzaam, naar de quetzing geringer of heftiger is geweeſt, of naar de deelen meer of min tot het leven noodzakelyk zyn; want als het met het deel zo gelegen is, dat het niet aanſtonds de dood veroorzaakt, dan volgt tog daar op 't vuur, of etterſcheiding, welke, dewyl men met de hand, nog met geneesmiddelen daar niet kan by komen, eindelyk meeſtentyds doodelyk zyn. Dat de quetſuuren der beenderen zeer zware toevallen verwekken, inzonderheit als het merg, de gewrigten, en banden gequetſt zyn; insgelyks dat van alle deze de kneuzingen der Herſſenpan, wegens de Herſſenen, de allergevaarlykſte zyn, is boven reeds gezegt.

Heeling der geringe Kneuzingen.

9. in het geneezen *zal men op allerlei wyze de geſtremde vogten tragten te doen verdwynen*, om verzweeringen of etterſcheiding, maar voor al het vuur te verhoeden. In geringer kneuzingen, by voorbeeld, als een kind een buil aan 't voorhoofd valt, en diergelyke, kan men de verdwyning met gevouwe doeken, in warme wyn, brandewyn, geeſt van Kamfer, of *Eau de la Reine* nat gemaakt, daar op te leggen, verkrygen. Of als men 'er aanſtonts kout water, af azyn, 't zy alleen, of met een weinig zout gemengt, op dezelve wyze daar op legt, zullen zodanige kneuzingen in 't kort ook verdreven worden. Dikwils verdwynen diergelyke geringe builen, als men ze met een breed mes eenige maalen wel drukt, of wel een ſtuk geld, als een Daalder, of Ryksdaalder, koud en ſtyf daar op bind. In diergelyke gevallen zyn gemeene lieden gewoon, als een huismiddel, doeken, in verſch gemaakte Pis gedoopt, 'er op te binden, waar door ze ook een gewenſchten uitſlag bekomen.

Zwaarder kneuzingen.
a Scordium.
b Sabina.
c Abrotanum.

10. *Maar als de kneuzingen heftiger zyn*, dan kookt men Alzem, *a Waterlook*, *b Zevenboom* en *c Averuit* elk alleen, of eenige te zamen in wyn, en legt 't zelve met doeken of zakjes dikwils warm daar op, tot dat ze verdreeven zyn. Venetiaanſe zeep, in pis of wyn gekookt, en met doeken of een ſpons menigmaal daar warm omgeſlagen, is mede zeer goed. Het Kalkwater, met wat gemengde *Spir. Vin. Camphorat.*, of *Acetum Lythargyriſatum*, of Azyn, waar in Komyen is gekookt, heb ik in diergelyke gevallen ook zeer goed bevonden, als het warm en dikwils daar omgeſlagen word.

De zwaarſte en gevaarlykſte.

11. In de zwaarſte en gevaarlykſte kneuzingen, uit wier quade geſteltheit en grootte in 't begin, of uit de menigte van 't buitengevaatte bloed oordeelt men, dat dezelve niet zal te verdryven zyn, of dat men reeds voor 't vuur bedugt is, zal 't raadzaamſt zyn, die aanſtonts en in 't begin, of ten minſten nog by tyds, met het ſny-mes degelyk en diep te doorvlymen, om het buitengevaatte bloed een uitgang te maken, waar door groote verzweeringen, en ook wel het

het vuur zelf zal verhoed worden, welke anders menigerlei quade toevallen veroorzaken (E).

12. In deze gevallen zullen 'er *verdryvende ſtovingen* of *zakjes*, als boven §. 10. of in de wonden des Hoofds beſchreven zyn, in wyn gekookt, dikwils warm omgeſlagen worden. Als mede het volgende:

℞. *Radicis Bryoniæ* ℥ij *vel* ℥iij.
Herbæ Sabinæ, Scordii, Abrotani,
Arboris vitæ, of *Abſinthii aa* Mij.

't welk moet geſneden, en in een mengele wyn een vierendeel uurs gekookt worden; en als dit afkookzel door een wolle flenelle lap gegoten en uitgedrukt is, doet men 'er by twee oncen Spaanſe zeep, doopt in 't zelve afkookzel (dat altyt moet warm gehouden worden) gevouwe linnen, flenel, of wolle doeken, die weêr uitgedrukt zynde, om het uur of twee op de gequetſte plaats gelegt worden.

Zo

(E) De Scarificatien moeten in vele van deze kneuzingen als een middel tot behoud van 't leven worden aangemerkt, voor al wanneer de kneuzing (zo als is gezegt) tot onder de peezige uitbreidingen doorgaat, waar door alle weeke deelen zig verplettert vindende, en geen ontlaſting makende, zo moeten zy (zonder hulpe) verſtikken, rotten, en geheel verſterven, om welke reden de inſnyding door dat peezige, waar mede de ſpieren ontvangen zyn, niet alleen diep, maar teffens ruim genoeg moet gemaakt worden, op dat men aan de onder gelegene delen plaats tot behoorlyke uitſpanninge bezorge, en de ſtoffe vry ontlaſte.

Niet minder heeft een Heelmeeſter de inſnyding nodig, wanneer de kneuzingen tot in de holtens van 't lichaam doorgaan, en aldaar buitengevaatte ſtoffe uitſtorten, zo als men menigmaal in de borſt ziet gebeuren. Deze openingen maakt men doorborenderwys, of door enkele inſnydinge, de eerſte met het maken van *Paracentheſis*, waar door men de ſtoffe, die rotting en ſtikking zoude konnen veroorzaken, uitlaat: de tweede manier geſchied wanneer men aan de borſt opblazing, en daar in als men met de vingeren drukt, winderige kraaking gewaar word, die gemeenlyk met de holte der borſt gemeenſchap heeft, weshalven, als men daar in *Scarificatien* maakt, die ſtoffe, die in de borſt mogt plaats hebben, allerwegen door de inſnydinge ontlaſt, van welk doen ik in verſcheide diergelyke gevallen goeden uitſlag gezien heb.

Veelmaals gebeurt het, dat de kneuzingen zo diep leggen, dat zy met het oog, nog de hand konnen ontdekt worden, maar na verloop van veel tyt, ja zelfs van eenige maanden zig eerſt opdoen, om dat deszelfs buittengevaatte ſtoffe nog tot rotten, nog tot etteren overgaat. Deze tragt men door ontbindinge te doen verdwynen, waar toe de loog-middelen van zeer groot nut zyn, en het volgende Lavament met voordeel kan gebruikt worden;

℞. *Stirax. liquid.* ℥vi.
Sap. vulgar. ℥i.
Sp. Vini ℥xij.
Sal. Armoniac.
Calc. viv. aa ℥ij.
M. f. S. Art.

Hier mede word het gekneusde deel gewreven, en met een flenelle lap, daar in nat gemaakt, bedekt; dog indien het te doordringend, of te ſcherp zyn mogt, zo kan men het verſlappen en verzagten door het bydoen van zo veel *Aq. Samb.* als men zal oordeelen te behoren.

Zo menigmaal als men de ſtoving verſch wil opleggen, moet men altyd de *kneuzing met warme doeken te* voren wel wryven, 't welk de verdryving veel bevordert; want hier door word het bloed in zyne vloejinge gehouden, en 't geen reeds geronnen is, weder ontbonden, dat het daar na of in de aderen kan te rug loopen, of door de huit uitwaaſſemen. In plaats van wyn, als dezelve niet te bekomen is, mag men zee- of zout water (dat van een mengele water, waar in een hand vol zout geſmolten is, kan gemaakt worden,) nemen; ook kan men voorgemelde *Kruidezakjes* naaien, en op dezelve manier gebruiken; of zo men op de kneuzinge een *a Pap* wilde leggen, dan kan een enkelde, dog zeer deugdzaame Pap voor gemeene lieden op de volgende wyze bereid worden:

a Cataplasma.

℞. *Pulv. Rad. Bryoniæ alb.*
Saponis Veneti aa. ℥iij
Coq. inſ. q. Urinæ recentis vel aquæ falſæ ad conſiſtentiam Cataplasmatis.

Welke Pap kragtdadig doordringt en verdryft, inzonderheit als men een once *Gummi Galbani*, met Eyerdoojeren gebrooken, daar by doet.

Inwendige geneesmiddelen en levens-regel.

13. In zware kneuzingen moeten voor al *inwendige geneesmiddelen* gebruikt worden, zynde voor anderen zodanige zeer dienſtig, die verdryvende en zagtelyk zweet en pis afdryvende zyn, waar onder voornamentlyk een *b Afkookzel* en *c Aftrekzel* van verdryvende kruiden, als Thee, warm gedronken, zeer voordeelig is. Namentlyk, eerſtelyk de Thee-zelf, Betonie, Eerenprys, Saly, Roſemaryn, Saſſafras, en inzonderheid word het afkookzel van *Herba Arnicæ*, als mede van de Pietercely-wortelen geoordeeld van zeer goede uitwerkinge te zyn; ook is t byna ongelooflyk, als hier nevens den Patient eenige maalen daags een *Drachma Venetiaanſe Zeep*, in de form van een groote pil, of zo als 't beſt in te nemen is, ingegeven word, hoe kragtig verdryvende deze geneesmiddelen zyn. De *Sperma Ceti*, 't zy alleen, of met Bokkebloed, *Mumia* en Kreeftoogen, als een poejer, of het *Pulvis ad Caſum* tot op een *Drachma* benevens warme dranken dikwils ingenomen, is insgelyks een dierbaar verdryvend geneesmiddel. De Patienten moet men in gevaarlyke kneuzingen niet als dunne bry, of vleeſchnat te eeten geven, en hun 't vleeſch en andere zwaar te verteeren zynde ſpyzen onthouden, tot dat ze zig buiten gevaar bevinden.

b Decoctum.
c Infuſio.

Wat het laatſt te doen.

14. Als de kneuzing zodanig of meerendeels verdreven is, dan kan men, dewyl de ſtoving, zakjes en omſlagen veel moeite maken, het overige, na dat in de Wonde, om ze te zuiveren, altyd etter makende middelen zyn gelegt, met een verdwynende Pleiſter volkomen doen ver-

verdwynen. Diergelyke is het *Empl. Diaſaponis*, *Diachylum*, *de Meliloto*, *de Sperma Ceti*, *de Galbano*, als mede 't volgende:

℞. *Empl. de Melilot.* ℥iv.
Galban. pur. ſolut. ℥ij.
Farin. Rad. Bryon. ℥j.
Flor. Sulphur. ℥ß.
Æthiop. Mineral. ʒij.
Ol. Chamomill. q. ſ. *Fiat Emplaſtrum.*

Daar benevens moet men met bovengemelde verdryvende geneesmiddelen neerſtig aanhouden, dan zullen op deze wyze groote kneuzingen veel beter geheeld worden, als wanneer men het geronnen bloed, zonder opening te maken, tot rypte of verzweering wilde brengen. Wanneer nu op zodanige wyze de kneuzing verdwenen is, dan zuivert men die plaats met Etterſcheidende middelen, en dezelve gezuivert zynde, heelt men de wonde met wondbalzem gelyk andere Wonden.

15. *Maar als men de kneuzing niet wel verdwynen kan*, dat veeltyds in zeer diepe kneuzingen gebeurt, of als de Patienten zig niet willen laten ſnyden, als dan verandert *het geronnen bloed in etter, en daar uit ontſtaat een Ettergezwel*: 't welk anders ook wel plagt te gebeuren, als de voorſchreve manier niet wel in agt genomen, of de Heelmeeſter te laat daar by gehaald word. Als zig dan de kneuzing tot een Ettergezwel zet, zo zal men het zelve met de daar toe dienſtige geneesmiddelen tragten te bevorderen, 't welk geſchied 1) door verzagtende Pappen van *Rad. Malv. Alth. Lil. albor. Herb. Malv. Alth. Parietar. Mercurial. Branc. Urſin. Melilot. Verbaſc.* Vygen, Lynzaad, *Foenum Græcum*, alderlei meel en broodkruim bereid, in water of melk tot een Pap gekookt; waar by daar na boter, alderlei vet en ſmeer, of verzagtende Oly, als Lynoly, Oly van Kamillen, en Oly van witte Leliën, naar zyn goeddunken gedaan, en dikwils warm tuſſchen twee linne doeken om de gequetſte plaats kan geſlagen worden, waar door het gequetſte deel wel verzagt zynde, de verzweering verhaaſt word. 1en 2) zyn hier ook dienſtig bytende, maar te gelyk verzagtende geneesmiddelen; namentlyk onder de aſſche gebraden Ajuin, Zuurdeeg, *Gummi Galbanum*, *Ammoniacum*, *Bdellium*, *Opopanax* (welke Gommen met eyerdoojeren moeten gebroken zyn) en onder de voorbeſchrevene Pappen gemengt worden, om zo veel te kragtiger te werken, als by voorbeeld:

Hoedanig de verzweeringen te behandelen.

℞. *Herbæ Malvæ, Alth. Parietar.*
Melilot. ā*a.* Mj. *conciſa coq. in ſ. q. aq. ſimplicis ad conſiſtentiam Cataplaſm. Adde Cepar. ſub cineribus aſſatarum.* ℥iv. *Galbani*

bani vitello ovi ſoluti. ℥ij. *Ol. Lil. albor.* ℥iß. *Farinæ ſeminis Lini.* q. ſ. *ad conſiſtentiam*; 't welk dikwils en warm moet om het deel geſlagen, en daar mede aangehouden worden tot dat de etter ryp is. *Maar als de kneuzing niet heel groot*, nog zeer gevaarlyk is, zo zal ze insgelyks ryp worden, als men 'er het *Empl. Diachylum compoſitum* of *Malacticum* op legt.

Wat na de zweering te doen is.

16. Als men zodanig in eene kneuzinge, daar geen opening geweeſt is, voortvaart, tot dat men onder de huit etter beſpeurt, en het deel zacht en witagtig word, als dan behoort men dezelve gelyk als een Ettergezwel met een mesje of lancet op de bequaamſte en minſt gevaarlykſte plaats te openen, de etter uit te laten, en het gezwel met een ettermakend middel te zuiveren, en eindelyk met Wondbalzem gelyk als andere wonden te heelen (F).

Als 't heete vuur daar toe is geſlagen.

17. Als het heete vuur daar by quam, 't welk in heftige kneuzingen dikwils gebeurd, dan moet men veele en diepe inſnydingen doen, en het geronnen bloed uitlaten, in de wonde *Spiritus Vini Camphorati* met Theriak gieten, ook met doeken daar warm op leggen, en daar na die in wyn gekookte Kruidezakjes omſlaan; daar benevens ook de inwendige geneesmiddelen, §. 13. voorgeſchreven, niet vergeten (a). Maar als 'er het koud vuur uit ontſtont, dan moet men in tyds het verſtorven deel afzetten, gelyk als ten deele in het Hoofdſtuk van het Koude Vuur, ten deele in de heelkundige Konſtbehandelingen zal geleerd worden, dewyl anders de Patient noodzakelyk daar aan moet ſterven.

Als 'er inwendige deelen gequetſt zyn.

18. *Als 'er inwendige deelen door de kneuzinge gequetſt zyn*, dan is het zeer gevaarlyk, gelyk als reeds boven gezegt is, en als dezelve door verdwyning niet te genezen zyn, dan ontſtaan daar uit Ettergezwellen, of 't Vuur, waar aan de Patient moet ſterven. Derhalven zal men in zodanige gevallen naar zyn vermogen door de kragtdadigſte geneesmidddelen de verdwyning tragten te bewerken, 't welk geſchied als boven reeds in de quetzingen van 't Hoofd, Cap. XIV. §. 37. gezegt is, door ſterke en dikwils herhaalde aderlatingen, bequaamelyk den buik te zuiveren, en te kliſteeren; door warme verdwynende waterdranken, en de overige §. 13. aangeprezene verdwynende geneesmiddelen, waar door, zo verre de quaal nog geneeslyk is, de verzweering en 't vuur, die aan de inwendige deelen meerendeels dodelyk zyn, beſt verhindert worden, dewyl hier geen inſnydingen konnen geſchieden, en op de zuurbrekende middelen, namentlyk Kreeftoogen,

(F) By het openen van deze vermyd men de gevaarlyke deelen, en voor alverkieſt men de laagſte plaats, op dat de Etterſtoffe zig gemakkelyker en vryer moge ontlaten.

(a) *Zie hier van meer in 't Hoofdſtuk van 't heete Vuur.*

oogen, Bokkebloed, Hartshoorn, *Pulvis ad Caſum* en diergelyke, die alleen volgens de quade gewoonte van veelen gebruikt worden, mag men zig hier in 't geheel niet verlaten. Hoedanig de kneuzingen *des Hoofds* in 't byzonder moeten behandelt worden, is reeds ter plaatſe, daar van de wonden des Hoofds is gehandelt, duidelyk en wydloopig gezegt.

19. Als het oog kneuzing bekomt, by voorbeeld, wanneer met kaatzen een bal tegen 't oog geſlagen, of in 't ſchermen met een Floret op het oog geſtooten word, en de quetzing heftig is, word het gezigt dikwils in een oogenblik verlooren; 't welk nogtans, als het geweld niet te ſterk is geweeſt, door een goede behandeling dikwils wederkomt. Derhalven is in een niet al te geweldige quetzinge zeer dienſtig, dat men 'er aanſtonts, om een verzweering en ontſteking voor te komen, dikwils koud water omſlaat, en daar mede den eerſten dag neerſtig aanhoud; maar den volgenden dag, als het oog nog niet herſtelt is, moet men het uitwendig dikwils met warm gemaakte *Spiritus Vini Camphorati* beſtryken, en een klein kruidzakje, in wyn gekookt, waar in van de bovengemelde verdryvende kruiden, of *a Oogentrooſt*, *b Ereuprys*, Hyſop, Saly, Kamillebloemen, en Venkelzaad konnen gedaan worden, warm daar op leggen. Maar als die kruiden niet te bekomen zyn, mag men ſlegts warmen wyn met drukdoeken neerſtig gebruiken. Van de kneuzingen der oogen. *Euphraſ.* *Veronica.*

20. Maar als de kneuzing zo heftig is geweeſt, dat uit een gequetſt vat het bloed zig inwendig in het oog had uitgeſtort, ('t welk men of door het Hoorenvlies kan zien, of den Patient ſchynt alles voor de oogen rood te zyn,) dan is 't beſt, denzelven aanſtonts ader te laten, en zulks naar bevinding van zaken te hervatten. maar ondertuſſchen de verdwynende Kruidzakjes, in wyn gekookt, dikwils warm daar op te leggen Dog niets is beter als dat men den Patienten twee of drie maal daags warm duiven-bloed laat in de oogen druppen, en daar na de Kruidezakjes daar weder warm op legt; als dan zal het bloed verdreven, en als 't oog anders niet zonderling gequetſt is, het gezigt weder herſtelt worden (G). Als dezelve nog erger zyn.

(G) Hier moet men met de voorzeggínge, dat de Lyder, ſchoon het bloed agter de *Cornia* gezien word, evenwel zyn gezigt zal behouden, voorzigtig zyn, om dat het anders gebeuren, dat de wyvogten van 't buitengevaatte bloed worden opgenomen, en het *Corporele* daar in blyft hangen, waar door een vlies of lap geformeerd zynde, noit verteert, maar wezentlyk als een beletzel tot zien moet genomen worden; dog byaldien het uitgeſtorte bloed ſchielyk kan worden opgenomen, zo herſtelt de Lyder zonder verlies van 't gezigt.

HET XVI. HOOFDSTUK.

VAN DE

VERGIFTIGDE WONDEN.

1.

Dezelve zyn bezwaarlyk te kennen.

DE Indianen en andere woeſte Volkeren zyn dikwils gewoon hunne pylen, ſpieſſen, en ander geweer te vergiftigen, of met Vergift te beſtryken, om de Wonden zoo veel gevaarlyker te maken, en den gequetſten zoo veel te eerder en zekerder te doden. Maar onder de Europiſche Volkeren hoort men hedendaags naauwlyks van zodanige gruwzame wreedtheit, en indien 't nu en dan nog eens gebeurde, zoo zyn dog zoodanige Wonden, die door vergiftigde werktuigen gemaakt zyn, niet gemakkelyk te kennen, vermits de genen, die zulk geweer gebruiken, het niet openbaren; zynde het derhalven zeer moeielyk deze wonden in 't begin te keer te gaan, voor al wanneer men zulks niet vermoed.

De tekenen zyn onzeker.

2. Dog eenigen zyn van gevoelen, dat ze te kennen zyn, wanneer zonderlinge pyn, ontſteking, vuile ſtank, tegennatuurlyke etter, en buitengewone kleur, namentlyk, geel, groen, of zwart zig by de Wonde bevinden; insgelyks, als hertkloppingen, onmagt, kramp of ſtyfheit der leden, koud zweet, en benaauwtheid voor 't Hert beſpeurd worden. Maar alle deze tekenen zyn zeer onzeker, en men kan daar uit niets zekers beſluiten, naardien menigmaal wegens de quade geſteldheit van den, Patient, of andere oorzaken, zulke toevallen ook konnen ontſtaan, daar men verzekerd is, dat het geweer niet vergiftigd is geweeſt, zoo dat 'er geen Vergift in de Wonde zyn kan (H).

3. Ze-

(H) Bovengedagte tekenen tot het kennen van vergiftigde wonden zyn geheel onzeker; eensdeels om dat de tegenwoordige krygsgereedſchappen als nu niet meer met vergift vermengt worden, en ten anderen om dat de manier van quetzing en de onderſcheidenheid der deelen grooter of kleinder toevallen te wege brengen, waar by de ongematigheid der lugt en de dampige of quade gronden ter plaatze, waar onze Lyders zig bevinden, gevoegt zynde, alle bovengemelde verſchynzelen een ſpoedig, ja een algemeen ſterven onder een heel Gaſthuis van gequeſte kan veroorzaken, ſchoon geen van hen met vergiftige ſtoffe is aangedaan.

De werktuigen, met welke men onder het volk het meeſte quaat te weeg brengt, en even zo veel toevallen, als of die vergiftigt waren, ziet voortkomen, zyn die, welke ongelyk, ſplinterig en ruw van gedaante zyn, waar door vele ſcheuringen, vermorzelingen en vernietiging van de voorname deelen worden veroozaakt, 't welk ik by ondervindinge uit de gekauwde kogels, enz. in verſcheide gevallen in de laatſten oorlog heb waargenomen.

De

3. Zekerder weet men, dat een Wonde vergiftigt is, als iemand van een *dol en razend dier* (vermits allerlei gedierte kan dol worden) inzonderheit van een *dollen Hond*, *Kat*, *Menſch*, of anders van een fenynig dier, namentlyk *Slangen*, *Adderen*, *Scorpioenen*, en diergelyke, gebeten is; maar dewyl in Duitsland zelden andere vergiftigde beeten als van dolle dieren voorkomen, en wel meeſt van Honden, daarom zullen wy hier voornamentlyk van de zelve handelen. Wanneer 't Vergift te kennen is.

4. *De tekenen, waar aan te kennen, dat een Hond dol is*, en dat men weet, of iemand van zoodanig een Hond is gebeten, zyn, als de zelve de tong uit den bek laat hangen, ſchuimbekt, den ſtaart tuſſchen de beenen geſlooten houd, onruſtig en vreesagtig loopt, in 't blaffen een ſchor geluit heeft, en zoo wel voor Menſchen als andere Honden ſchuw is; als mede, wanneer hy zonder oorzaak als dol rondom zig byt, ook zyn eigen Meeſter, dien hy anders bemind, niet verſchoond: daar en boven plegen andere Honden ook voor zoodanige te vlieden. Waar de dolle Honden aan te kennen zyn.

5. Wanneer nu iemand van zoodanig een dollen Hond is gebeten, dan komen deze quaadaardige toevallen niet altyd ten eerſten op, maar het Vergift blyft menigmaal zoo lang in 't lichaam verborgen, en breekt eerſt na een geruimen ryd uit. Op een anderen tyd openbaart het zig ſchielyk; gelyk dan de gebetene aanſtonds met angſt en benaauwtheit voor 't hert bevangen word, en daar by ſteeds zugt, en vervolgens van een heete Koorts en verſchrikkelyke pyn overvallen word. Welke toevallen zodanige gebetene overkomen.

6. Maar dewyl na een diergelyke beet gevaarlyke toevallen, als groote benaauwtheit, heete Koortſen, maar inzonderheit, dog meeſt na De Voorkenning.

De manier der quetzinge, tot het te weeg brengen der gemelde toevallen, is gemeenlyk uit de kleinheid der wonden af te nemen; te meer als in de zenuwagtige en weeke deelen grote ſcheuring gemaakt is, waar uit gemeenlyk zware ſpanning, verſtikking, rotting, en eindelyk groter verſterving, en dus de doot komt te volgen. Om deze reden is men verpligt op het onderſcheid der deelen, en voor al die als peezige dekzelen bekend zyn, te letten, onder welke met geen erger gevolgen gevonden worden, dan die der ſlaapſpier en onder de voetzolen, en niettegenſtaande de bedekzelen der *Splenius*, *Longus Brachialis*, *Biceps*, *Longiſſimus dorſi*, *Vaſcia lata*, enz. gevaarlyk zyn, zo zyn de eerſte (als men zegt) meeſt dodelyk, ten ware men tydig de te kleine openingen ruim komt te *dilateren*.

By deze gewaande vergiftige wonden heb ik veelmalen ondervonden, voornamentlyk in de ſtad Bouchain, dat by die belegering onze Lyderen, in de lage ſtad leggende, meerendeels als met beſmetting en vergift waren aangedaan, zo dat de meeſte van hen met de toevallen, by onzen Heer Schryver opgenoemt, quamen te ſterven, welke droevige gevallen ik nergens anders aan heb konnen toeſchryven, dan aan den dampigen en quaden grond van ons doemaals aangewezen Gaſthuis, het welk in vroeger tyt een bakkery voor de militie, en naderhand een ruiters paardeſtal geweeſt zynde, en op een zeer laage moeraſſige grond ſtaande, deze quaadaardige broejing (waar by nog de hitte van den zomer quam) te wege bragt.

na den negenden dag, *vrees voor 't water*, (dewylze 't geen watetagtig en ſtroomende is, niet zien nog verdragen konnen) *Razerny*, *verwoedheit* en *byten*, als de dolle Honden zelf, en eindelyk meeſtendeels, hoewel ook na een geruimen tyd, de Dood ontſtaan (a). Derhalven moet men ten eerſten tragten zoodanig Ongeval naar 't uiterſte vermogen te wederſtaan, dewyl anders daar na, inzonderheit als zy 't water ſchuwen alles te vergeefs is (b).

Uitwendige hulpmiddelen.

7. Zommigen houden veel van zodanig gebetene aanſtonts in 't geheel of ten minſten het gebeten deel in 't *Water*, een Vyver, Rivier, of Zee, te dompelen, en 't zelve daaglyks te hervatten; daar na het hair van den dollen Hond op de wonde gebonden zynde, verzekeren ze, dat de beet als dan geene ongemakken zal veroorzaken. Maar van de meeſte Oeffenaars der Heelkunſt is voor alle andere hulpmiddelen het zekerſte en beſte te zyn bevonden, zoodanig geberene Wonde aanſtonts met *zout Water*, of *met Azyn* en *Theriak* uit te waſſchen daar na, zoo haaſt het mogelyk is, met een bequaam *Brandyzer* tot op den grond toe in te branden, om alzoo door de kragt van 't vuur het vergift te verteeren, 't welk, indien men meende dat het de eerſte maal niet diep genoeg gekomen was, nog eens moet hervat worden. Het zelve raad ook *Aquapendens* omtrent alle vergiftigde wonden te doen, 't zy dat men bewuſt was, dat de Kogel en het Steekwerktuig vergiftigd is geweeſt, of dat men 't alleen uit de zware en ſchielyk daar by gekomene toevallen moeſt giſſen. Maar *als men verzekerd is, dat de Wonde vergiftigd is*, dan is men gewoon wat zagter te handelen, en de Theriak als een zeer goed tegengift, 't zy alleen, of met Scorpioen Oly, Brandewyn, warme Wyn of Azyn gemengd, in de Wonde te gebruiken.

Andere hulpmiddelen.

8. Anderen zyn gewoon omtrent vergiftigde Wonden, voornamentlyk van dollen Honden, of andere dieren, aanſtonts boven de gequetſte plaats de Anderen eerſt vaſt te ombinden, en de verwyde Wonde met zout Water, of met Azyn, Theriak en Zout uit te waſſchen, of indien ze te diep is, uit te ſpuiten; daar na op de Wonde dikwils *ſterk zuigende Koppen* te zetten, om door dat middel het Vergift weder uit te zuigen. Maar eindelyk, tot meerder zekerheit, brand men de Wonde, dewyl anders de Menſchen ligt dol worden, en elendig ſterven moeten. Daar na kan men met de Theriak zoodanig te werk gaan, gelyk even te voren is gezegd, en daar op het *Empl. de Ranis Vigo-*

(a) *Daar zyn veele voorbeelden, dat het door de beet medegedeelde Vergift zig niet altyd ſchielyk geopenbaard heeft, maar menigmaal veele Jaren lang in 't lichaam verborgen gebleven is, maar eindelyk, dog zeer onverwagt, met een verſchrikkelyke dolligheit, gehuil en byten, als de honden, aan den dag is gekomen; gelyk hier van* Webſter, *een Engelsman, in zyn Boek van de Tovery verbazende voorbeelden verhaalt.*

(b) *Van deze Quaal verdient inzonderheid gelezen te worden* Verdries de æquilibr. Ment. & Corp. circa finem, *en* Mareſcottus Lib. de Variolis, pag. 57.

Vigonis cum Mercur. leggen. KEMPFER, een geleerd Geneesheer, die langen tyd in de Ooſterſe Landen, alwaar veele vergiftige dieren zyn, geweeſt is, ſchryft (a), dat hy aangaande de beeten der vergiftigſte Slangen, na dat hy het Lid boven de Wonde gebonden, de Wonde *geſcarificeerd*, het bloed wel uitgedrukt, daar na Theriak in de zelve geſtreeken, en die ook als een Pleiſter daar op gelegd, ook inwendig om te zweeten iets ingegeven had, de Heeling van alle verſch gewonde gelukkig gevolgd was, den welken men in diergelyke gevallen kan navolgen.

9. Andere leggen, in plaats van Theriak, Oly van Notemuskaat in zoodanige Wonden: andere willen, dat men een *Padde*, 't zy levendig, of gedroogd, een weinig in Azyn geweekt, op allerlei vergiftigde Wonden zal leggen, en dat dezelve al het vergift zal naar zig trekken. Nog andere houden veel van den *a Slangen-ſteen*, die men voorgeeft dat in een zekere ſoort van Slangen in Indië gevonden word, dewelke, als die op een vergeftigde Wonde, inzonderheit van Slangen gebeten, een wyle tyds gebonden word, als het vergift daar uit zou trekken; en daar in Melk gelegt zynde, zou de Melk het vergift weder uit de ſteen naar zig halen, en dan zoo goed zyn als te voren, om weêr gebruikt te konnen worden (b). Van andere word de volgende *b Pap* of *Stoving* op diergelyke Wonden zeer aangeprezen. Neemt een Uie, onder de aſſche gebraden, een Bol Knoflook, Theriakel, en ſcherpe Zuurdeeg van elk ʒ 1. voorts Moſtaart ʒ ß. dit alles met warmen Azyn onder malkander gemengd (l). Nog andere. *a Pedro del Cobra.* *b Cataplasma.*

10. Na den eerſten dag moet men de Wonde met ettermakende Zalf waar onder een weinig *Ægyptiacum* of roode *Præcipitaat* word gemengd, dagelys tweemaal verbinden, en daar mede de Wonde eenige weeken, of tot den veertigſten dag, tragten open te houden, op dat het Vergift ter dege daar uit te gedreven mag worden; want vooral durft men zoodanige Wonden niet ſchielyk laten toelopen, dewyl anders voorgemelde quade toevallen daar ligt op volgen, vermits in 't lang open houden van de zelve voor een groot gedeelte de gelukkige geneezing beſtaat. Hoe de Wonde voorrs te behandelen.

11. Inwendig moeten de Patienten, nevens de reeds gemelde uitwendige, ook bequame, zagte *Zweetdryvende Middelen* dikwils gebruiken. Inwendige geneesmiddelen.

(l) Alle de opgenoemde middelen zyn pryſſelyk, maar voor al moet het gequetſte deel, na wel *gedilateert*, te zyn, met een bequaam *Cataplaſma*, dat men uit de *Herb. Scordium, Marub. Abſinth. Philand. Ruta, Abrotan. Flor. Chamom. Samb. Roſar. Ruhr. Rad. Cepæ* of *Ajuin*, met genoeg zaam broot, in wyn gekookt, op doeken geſmeert, en met *Sp. Vini*, waar in *Sp. Sal. Armoniac. Sp. Matric.* en *Theriac.* beſproeit, gedekt worden.

(a) *In Amoenit. Exotic. pag.* 581.

(b) *Hier van kan dezelve* Kempfer in Amoenit. Exotic. pag. 578. *nagezien worden: maar by meld, dat deze Steen in geen andere vergiftigde Wonden kan helpen, als die door 't byten der Slangen veroorzaakt zyn. Nogtans meld de de beroemde* Vallisnerius, Lib. de Generatione pag. 141. *dat deze Steen ook in de beeten der Italiaanſe Adderen geen dienſt doet.*

bruiken, om het bloed te beter van het Vergift te zuiveren, die van een verſtandig Geneesheer behooren voorgeſchreven te worden: voor andere middelen mag men den Patient dikwils Theriak, zoo veel op de punt van een mes kan leggen, met een lepel vol goede Azyn of Wyn, waar in voorheen Saly gekookt is, geven: hem tuſſchen beyde verſcheide maalen daags *a Waterlook*, of Saly, heet, gelyk als Thee, laten drinken, daar op dikmaals, inzonderheit in een Badſtove, doen zweeten, en daar mede eenige dagen aanhouden. Of in plaats van Theriak is ook zeer dienſtig eenige dagen 's morgens den Patient een *Drachma Rad. Valerianæ* (dewelke by deze gevallen in Italien zeer gebruikelyk is) of *Rad. Gentianæ* met iets warms in te geven. Van veele word het ingeven van de Geeſt of het vlugge Zout der Vipers zeer aangeprezen; insgelyks word het Poeder van gebrande Rivierkreeften, dikwils ingenomen, van *Galenus* en *Boyle* zeer geroemd, dewelke verzekeren, dat geen van zoodanige gebetene, die het neerſtig gebruikt heeft, geſtorven is. Eenige van later tyd pryzen in Honing ingelegde *May-Kevers* zeer aan, waar van een geſtooten den gebeeten, of alleen het uitgeperſte zap derzelve, moet ingegeven worden. Andere willen, dat men den Patient iets van het Hert, de Lever of Herſſenen van een dollen Hond of Wolf moet ingeven, en dan zouden die beeten geen ongemak veroorzaken, maar al het quaad verhoed worden; ook moet de Patienten het matig gebruik van deugdelyke Wyn, tot verſterking der levensgeeſten, en om daar door het vergift zoo veel te beter tegen te ſterven, toegelaten worden, inzonderheit als zy gewoon zyn Wyn te drinken. Dikwils Knoflook te eeten, heeft *Paræus* in deze toevallen als een goed middel zeer aangeprezen.

a *Scordium.*

Van de ſteeken der Adderen, Scorpioenen, Byen, en Weſpen.

12. Wanneer iemand van een *Adder*, of een ander fenynig, of van een dol gedierte is gebeten, kan de Heeling op dezelve wyze, als §. 7. is geleerd, geſchieden, maar inzonderheit naar die van *Kempfer* beſchreve maniere behandeld worden. Maar *omtrent de beeten der Scorpioenen* word een levendig in een Vyzel geſtooten Scorpioen op de Wonde gebonden, of wanneer men ze niet kan bekomen, Scorpioen oly in dezelve te gieten, zeer geroemd. De oude Heelmeeſters hebben de vergiftigde Wonden, voornamentlyk na het byten van een vergiftige Slange, met den mond van andere menſchen (die *Pſylli* genaamd wierden) aanſtonts laten uitzuigen, zonder dat het den uitzuigenden eenigzins hinderde; gelyk hier van *Celſus* (a) kan nagezien worden, en dan nog de bovengenoemde geneesmiddelen laten gebruiken. *Tegen het ſteeken der Weſpen en Byen* zyn dienſtig doeken, in Azyn en Theriak, Brandewyn, of in *Bolus* en Azyn nat gemaakt, dewelke dikwils daar op moeten gelegt worden.

HET

(a) *Lib. V. Cap. 27.*

HET

TWEEDE BOEK.

VAN 'T EERSTE DEEL.

VAN DE

BEEN-BREUKEN.

HET EERSTE HOOFDSTUK.

VAN DE

BEEN-BREUKEN

IN 'T ALGEMEEN.

1.

DE *Been-Breuk* word genoemd, als een Been van 't menſchielyke lichaam, door welke oorzaak 't ook zyn mag, gebroken is. Maar als het Been door een ſcherp en houwend werktuig gequetſt is, noemt men het een *Been-Wonde*. Wat een Been-breuk is, en desſelfs oorzaken.

De *Oorzaken* der Been-Breuken zyn allerlei uyterlyk geweld; namentlyk, vallen, ſlaan, geweldig ſtoten, of wanneer iets, dat zwaar is, als balken, groote ſteenen, enz. op iemant valt; insgelyks ſchieten, en voorts allerlei uytwendig geweld. Omtrent veele menſchen heeft men waargenomen, dat de Beenen uit een *inwendige oorzaak*, als by voorbeeld, Blaauwſchuit en Spaanſe Pokken, zoo bros en gebrekkelyk zyn geworden, dat dezelve dikwils door een geringe oorzaak, namentlyk uit het Bedde opſtaan, gebroken zyn.

2. *De verſcheidenheit der* Breuken beſtaat daar in, als dezelve 1) of *enkel* of *vermengd* zyn. Een enkele breuk word genaamd, als het been alleen, zonder dat 'er een wonde, of andere byzondere toevallen bygekomen zyn, Verſcheidenheit derzelve.

zyn, gebroken is. Een vermengde of *gecomponeerde* breuk is, als 'er benevens de been-breuk nog andere toevallen zyn, namentlyk een wonde, ontwrigting, bloeden, koorts, vuur, geweldige kneuzing, of dat het been meer als op eene plaats gebroken is. 2) Als het overdwars gebroken is, word het een *dwars-breuk* genaamd. Ten 3) zyn 'er ook *a ſchuinſe* of *ſcheve Breuken*, als het been ſchuins of ſcheef gebroken is, die dikwils zeer ſcherpe puntjes bekomen, dewelke het vleeſch en de huit doorboren, of de daar by leggende deelen prikkelen en ſteken, waar door velerlei zware toevallen konnen veroorzaakt worden; namentlyk pyn, ontſteking, zwelling, kramp, enz. 4) *Verbryzeling* of *vermorzeling*, als het Been door een daar op gevallen zwaar ligbaam, of door een ſchoot, of door de ſlag van 't berſten van een granaat, bom, of door de wiek van een molen, een wagenrat, enz. in vele kleine ſtukken geſlagen of verbryzeld word (K).

a Fractura obliqua.

Van de Kloof- of Spleet breuken.

3. *De b Kloof-* of *Spleet-breuk* word ook als een byzondere ſoort of verſcheidenheit der Been-breuken gerekent, die *Felix Wurtz* een *Scheurbreuk* noemt: namentlyk, wanneer door uitwendig geweld *het Been eygentlyk niet breekt, maar alleen een barſt of reet, gelyk een barſt in een glas, dat nogtans aan den anderen blyft, bekomt.* Deze ſoort word van de meeſte Schryvers der Heelkunde, die van de been breuken geſchreven hebben, mede onder de verſcheidenheit der been-breuken getelt; maar dog daar na gemeenlyk by de heelinge voorbygegaan, en niet aangeroerd; mogelyk om die reden, dewyl weinigen zoodanige gevallen gezien of opgemerkt hebben. Daar zyn latere Schryvers. die dit ſlag van been-breuken, voornamentlyk die in de lengte zouden geſchieden, voor een verdigtzel houden, dewyl, gelyk ze zeggen, het been altyd eerder overdwars als in de lengte zal breken, en om dat hun nooit diergelyke ontmoet zyn. Maar dewyl andere Schryvers van beproefde ondervindinge en getrouwheit dezelve zeggen gezien, en ook beſchreven hebben, onder welke voornamentlyk de vermaarde *Felix Wurtz* verſcheide voorbeelden in zyn *Wond-Heel-Kunſt*, in 't tweede Deel, het 28. Hoofdſtuk, die hy zelf meld gezien te hebben, verhaald, daarom zal ik ze in 't geheel niet verwerpen, nog voor verdigt houden; maar het by zoodanige gelegenheit neerſtig onderzoe-

b Fiſſura.

(K) De breuk, welke de hoepelbreuk genaamt word, kan by de bovengemelde gevoegd worden, ſchoon dezelve zeer weinig, en niet als by jonge lieden voorkomt. Niettemin by myn tyt heb ik dezelve verſcheide malen ontmoet, en ben iedermaal als buiten ſtaat geweeſt dezelve te herſtellen, of het deel in behoorlyke hegtheid te genezen. Deze word heel wel genaamt uit oorzaak der hoedanigheden, die by dezelve gevonden worden; eensdeels wyl de breuk altyt krom ſtaat als een hoepel, en ten tweede, om dat het been aan de eene zyde ſplinterig afbreekt, en de andere zyde geheel blyft en gebogen word, waar door deze kromming onwederſpreekelyk moet volgen, en veeltyts als onherſtelbaar worden aangemerkt.

zoeken, hoe die van anderen beſchrevene kentekenen zig opdoen, ten hoogſten aanpryzen (L).

4. *Een been-breuk word gekend* 1) door het *gezigt*, als de Patient op het gequetſte deel zig niet kan opregten, en de breuk klaar te zien is; als mede wanneer het gequetſte deel korter is als het gezonde. 2) Door het *gevoel*, als men een tegennatuurlyke ongelykheit in het been bevind, en 't zelve zig buigt daar 't niet behoort te buigen. Ten 3) word men zulks gewaar door 't *gehoor*, als men het gequetſte deel beweegt, dat 'er dan eenig knarſſen en kraaken der beenderen, gelyk of 'er twee beenderen tegen malkander gewreven of geſtoten wierden, gehoord word. Ten 4) wanneer men verzekerd is, dat iemand een heftig uitwendig geweld uitgeſtaan heeft, waar door een been-breuk kon veroorzaakt worden. Ten 5) moet men ook aanmerken, dat in den wintertyd meer been-breuken voorvallen als op andere tyden. *Zomtyds gebeurt het, inzonderheit in de dwarsbreuken, dat de gebrokene ſtukken zig aanſtonts in hunne natuurlyke plaats weder te zamen voegen*: dog in dit geval is een been-breuk bezwaarlyker te kennen, dewyl dan zomtyds geen ongelykheit te zien nog te voelen is. Maar evenwel, wanneer de Patient van een fors geweld overvallen zynde, of in 't geheel niet, of dog zeer bezwaarlyk op een gequetſt been ſtaan, nog zo op een arm niet leunen kan, en te gelyk grote pyn aan het gequetſte deel, als hy het beweegt, gevoelt; en inzonderheit als de pyn door het uitwendig aanraaken vermeerd word, als dan is 't zeer waarſchynelyk, dat het zelve deel gebroken is. Maar op dat men deswegen meerder zekerheit mag hebben, moet de heelmeeſter met zyne handen het pynelyke deel omvatten, en het lydende lid door iemand ander zoetjes heen en weêr laten bewegen, en dan onder 't bewegen zeer naauwkeurig daar op letten, of 'er geen gekraak, uit malkander gaan van 't been,

Waar aan de been-breuken gekend worden.

(L) Dat de beenderen in de lengte ſcheuring zouden ondergaan, is mogelyk; maar wie weet zulx met zekerheid aan te duiden, en wyl dezelve zig in de beenpypen bevinden, zo genezen ze zonder toedoen van eenig middel, of behandeling. De leiding, die wy hebben om te geloven, dat dezelve konnen gebeuren, ſteunt op het maakzel der beenderen, die uit *Longitudinale* en naaſt den ander leggende beenpypies gecomponeert zyn, en daarom in de lengte van dezelve konnen ſplyten, te meer om dat wy bevonden hebben, dat by gewigtige breuken, vooral door de ſlag van een kogel tegen het been, het zelve niet alleen op die plaats breekt en vermorzelt, maar ſcheurt dikwils zo ver in, dat zelfs een goed heelmeeſter altyt in die gevallen geraden is, het lid hoger weg te nemen, als de plaats der breuk aanduid, op dat hy de gevolgen, die de ſcheur of ſpleet zoude konnen maken, moge ontgaan. Of ſchoon nu uit de reden deze breuken zyn af te leiden, kan ik dezelve evenwel niet al te zeker aannemen, ten ware ik door eige ondervindinge daar in met meerder zekerheid worde beveſtigt, en wil veel liever geloven, dat geen ſpleet zonder breuk gevonden word, om dat door alle bevindinge geſtaaft word, dat de beenderen eer dwars dan in de lengte breken.

been, geknars of ongelykheit te beſpeuren is, waar uyt hy kan verzekerd zyn, dat het been gebroken is; maar waar mede de Beweger zeer voorzigtig moet te werk gaan, op dat het gebroken been niet weder uit zyn legplaats gebragt worde (M).

Waar aan de ſcheurbreuk te kennen.

5. *De reet, kloof, ſpleet of ſcheur-breuk* (indien 'er zodanige zyn) zyn zeer bezwaarlyk te kennen, dewyl niet ligt, nog door 't gezigt, nog door 't gevoel of gehoor een verzekerend kenteken te beſpeuren is; weswegen de heelmeeſters, als *Goney* heeft aangemerkt (a), dikwils misleid zyn. Nogtans, die deze breuken vaſtſtellen, brengen als kentekenen by, wanneer een Patient, na dat een lid, 't zy door vallen, ſtoten, of ſlaan, geweld is aangedaan, gedurig pyn gevoelt, voornamentlyk als men 't aanraakt, en wanneer hy zig op dat deel, zonder veel pyn te hebben, niet kan onderſteunen, 't zelve eindelyk opzwelt, en de pyn en opzwelling door gene middelen zig laten verdryven, dat 'er als dan een *ſpleet-breuk* moet zyn, waar na dikwils zware ontſteekingen, zwellingen 't vuur, ettergaten, en een ongeneeſſelyke Beenvreter plegen te volgen, eer men 'er zo een *ſpleet-breuk* te zyn verzekerd is; welke toevallen als dan van het in de holligheit tuſſchen de ſcheur van 't been uitgevaatte bloed moeten ontſtaan, en dewyl 't geen uitvloeijing heeft, verrot, merg en been aanſteekt, en daar door zwelling, verzweringen, been-bederving en andere quaalen veroorzaakt worden (N).

Toevallen der Beenbreuken.

6. *De toevallen* der been-breuken zyn 1) naar de verſcheidenheit der gebrokene en daar omtrent gelegene deelen veelderlei: eenige hebben geringe, maar andere zeer gevaarlyke toevallen. 2) Volgens het onderſcheit der breuk zelf; want, waar een ſchuynſe breuk is, of daar de punten de naaſtleggende deelen ſteeken, worden heftiger toevallen veroorzaakt, als daar het been overdwars en effen gebroken is. Insgelyks ſleept een ſcheurbreuk zeer quaade gevolgen na zig, gelyk reeds §. 5. gezegd is. 3) Naar het Been in meer of minder ſtukken gebroken

(M) By het onderzoeken der ongelykheid der breuk maakt men het plat of de toppen der vingeren nat of vet, op dat die des te gemakkelyker langs de huid en over de oneffenheden van de been-einden mogen paſſeren: voorts, om de zekerheid der breuk te ontdekken, legt men de vlakke hand onder de plaats, daar wy de breuk oordeelen te zyn, waar mede men dat wat opheft, ten einde om ons door de kraking en door buiging van de quaal te verzekeren.

(N) 't Is mogelyk, dat de toevallen, naar de gedagten van onzen geleerden Schryver, uyt gemelde oorzake kunnen voortkomen; maar meer en waarſchynelyk is 't; dat deze quade gevolgen ſpruyten uyt de zwaare kneuzing, verdrukking, of ſterke rekking der vleeſch-vezelen, vliezige uytbreidingen, en peesdeelen, welke laatſte door haare inplanting zo veel overeenkomſt met het beenvlies hebben, dat het zelve op verſcheide, en zelfs op de meeſte plaatzen met den anderen geheel vermengt zyn, en derhalven niet alleen alle de toevallen, maar zelfs ook beenverderving kunnen veroorzaaken.

(a) *Chirurgie veritable pag.* 79.

gebroken is; en 4) Naar de plaats is, aan welke de been-breuk voorvalt, namentlyk in het midden of aan 't uiteinde, pleegen de toevallen verſchillende te zyn. *Maar de voornaamſte zyn*, dat de Patient op het gebroken deel nog leunen, of ſteunen, nog 't zelve gebruiken kan, en dewyl de ſpieren het benedenſte gedeelte van 't gebrooken been te rug trekken, daarom ſchynt het korter, verdraaid en vormeloos te zyn; het beenvlies, de aderen van 't been, en het merg worden verſcheurd, waar door ligt quaadaardige ettergaten en been-bederving ontſtaan. Wanneer door de ſcherpe punten van 't gebroken been zenuwagtige deelen geprikkeld worden, als dan volgen gemeenlyk groote pyn, zenuwtrekking, groote ontſteking, en wondkoortſen. Als de aderen gedrukt zyn, daar de loop van 't bloed door verhinderd word, ontſtaan 'er ook, naar deszelfs verſcheidenheit op gelyke wyze ontſteking, pyn, verzweering, 't vuur, en zelfs de dood. Een zenuw gedrukt zynde, veroorzaakt ongevoeligheit en uitteering. Onder het geneezen groeit dikwils door overvloed van beenſappen op de plaats der breuke een groote en ongelyke uitwas van een beenagtige ſtoffe, die men *a Weer* noemt, waar door het lid een onvormelyke gedaante bekomt. Wanneer by de been-breuk een wonde is, pleeg 'er menigmaal wegens de gequetſte aderen groote bloeding te ontſtaan (O). *a Callus.*

7. Om iets omtrent de heelinge der been-breuken te voorzeggen moet een Heelmeeſter altyd zeer voorzigtig zyn, en den Patient de heeling niet te ligt te maken, nog dezelve verzekeren, op dat, als de uitkomſt niet naar wenſch of hoope uitviel, gelyk zulks dikwils door veelderlei oorzaken tegen alle vermoeden kan gebeuren, de Patient den Heelmeeſter niet zou konnen beſchuldigen, als of hy de Kunſt niet wel verſtond, en of hy de breuk qualyk hadde behandeld, waar door hy zyne agting zou konnen verliezen; want het is een gemeene verbeelding, dat de been-breuken gemakkelyk te heelen zyn, en dat een Heelmeeſter alle been-breuken weder kan herſtellen gelyk het lid voor 't breeken geweeſt is, 't welk nogtans om veele oorzaken zelf den kundigſten Heelmeeſter menigmaal onmogelyk is. Maar dewyl de been-breuken verſcheidentlyk zyn, daar onder eenige tamelyk gemak- Voorzegging in 't algemeen.

(O) In alle ſchuinſe breuken, inzonderheit waar de ſpieren ſterk zyn, worden de eindens voorby den anderen gehaalt, en zelfs is de heelmeeſter menigmaal onvermogend de waare lengte van het gebroken deel te bezorgen, ſchoon by de herſtelling door uytrekking de behoorlyke lengte geweeſt was, ten ware de breuk verſcheide ſplinters hadde, welke tegen elkander ſtaande op die wyze een tegenruſt maakten, en door dat middel het doorglyden belet wierd. Inzonderheit vinden wy deze ſoort van breuken meeſt in het dye- en ſleutel been, daar deze ſchuyns en zonder ſplinters gebroken zynde, het deel nooyt zyne ware lengte bekomt; ten minſte heb ik zulks noyt gezien. Ik kan wegens dit geval veele fraye voorbeelden van gebrokene beenderen by my zien laten.

makkelyk, en eenige zeer moejelyk om te heelen, of die in 't geheel zig niet willen laten te regt brengen, zo behoort een verſtandig Heelmeeſter naar 't onderſcheid van het gebrooken deel, der toevallen, der naaſtleggende deelen, ouderdom, gematigtheit, en ander omſtandigheden, zyne voorzegging te ſchikken; nooit te veel te belooven, dewyl zeer haaſt een onverwagt toeval, en zulks menigmaal door eige ſchuld van den Patient, zig kan opdoen, of anders zonder des Heelmeeſters verzuim eenige quaal daar toe ſlaan, 't welk den Heelmeeſter buiten ſtaat ſtelt van zyne beloften te konnen volbrengen(P).

In 't byzonder.

8. In 't byzonder is nodig te weten, 1) *Dat een enkele breuk ligter en ſpoediger geneeſt als een breuk met wonde* of andere toevallen. 2) Dat naar de verſcheidenheit van 't gebroken been d'eene breuk ligter, ſpoediger, of ook langzamer is te geneezen; als by voorbeeld, dunne en teêre, gelyk de ſteutel-beenderen en ribben, gemeenlyk binnen 20, de elleboogs-pyp binnen 30, het ſcheenbeen en de arm pyp binnen 30 tot 50, het dyebeen binnen 50 tot 70 dagen: ook in gezonde en jonge lieden groeijen alle beenderen eerder aan malkander, als in afgeleefde of anders ongezonde Menſchen (Q).

9. *Als het gebroken been niet of zeer weinig is uit zyn plaats geweken*, zo is het gemakkelyker te herſtellen en te heelen, dan wanneer de ſtukken verre van malkander afgeweken zyn. *Insgelyks zyn de dwars-breuken veel ligter te herſtellen en te heelen als de ſchuynſe.* Voorts *zyn de breuken naby de gewrigten* veel gevaarlyker als in het midden van het been, dewyl in deze het gewrigt veel gevaar loopt, dat het lid daar door lam word;

(P) De ongelykheit van *Callus* zal een heelmeeſter in het minſt geen zwarigheden veroorzaken; maar in tegendeel zal hy altyt bedagt zyn op het aanqueken der zelve, dewyl by dit gebrek het gebroken deel niet alleen langzaam by den anderen voegt, maar de vreeze geeft, dat de twee gebrooke eindens niet weder aan den anderen heelen, waar van verſcheide voorbeelden in de oeffening der praktyk gezien zyn. Zie hier van by *Job van Meekeren pag.* 426. *Cap.* 68. Dog indien wy agt ſlaan op de al te groote uytwaſſing der *Callus*, zo vinden wy, dat de oorzaak meeſt voortkomt, of uyt overvloed van voedende ſappen, of om dat de heelmeeſter zyn verband niet vaſt genoeg had aangeſloten, zo uyt onvoorzichtigheid, als noodzakelykheit, dewyl de zwelling, ontſteeking of kneuzing hem zulks verbood. Het is derhalven raadzaam, in zo verre de toeſtant het toelaat, het deel door goede verbinding wel aan te ſluyten, op dat daar door de voedende ſappen wel in haare palen bewaart worden, en zig niet verder als 't nodig is uytbreiden.

(Q) Deze tyts bepaling van geneezing der breuken is onmogelyk, dewyl veele oorzaaken dezelve kunnen vertragen; om welke reden de auteur billyk den gezonden van den ongezonden menſch onderſcheid, onder welke laatſte die geene moeten gerekent worden, die hun ongemak uyt eygen indiſpoſitie, en niet door uyterlyke toevallen bekomen, en derhalven hunne quaadſappige geſtalte oorzaak is van langzamer, ja byna onmogelyke genezing, zo als wy zien by die, welke ſcheurbuikig, pokkig, ſcrophuleus, en met lendenvang bezet zyn; en ſchoon de lyders gezond en van goede geſtalte ſchynen te zyn, zo is 't nogtans onmogelyk den vaſten tyt der genezing te bepalen, dewyl in het zelve de ondervinding leert hoe verſchillende de uytſlag is.

word; als mede dewyl aldaar de banden en peezen gequetſt en verſcheurd worden, waar van alderlei toevallen, inzonderheit ook zenuwtrekkingen, ontſtaan, dewelke dikwils de dood na zig ſleepen (R).

10. *Als 'er in een deel twee beenderen gebroken zyn*, dan is de genezing zwaarder, als waar maar een alleen gebroken is; insgelyks als een been in vele ſtukken geſprongen of verbryzeld is, dan is 't gemakkelyk te oordeelen, dat de heeling niet als met veel moeite en langwyligheit kan uitgevoerd worden; als mede dat de Patient mogelyk een oneffen lid zal bekomen; 't welk derhalven by tyds den Patient en de Bloedverwanten behoort te kennen gegeven te worden.

11. *Als de breuk aanſtonts weder gezet word*, zal ze eerder en beter heelen, als wanneer het een tydlang daar na geſchied; derhalven als de Heelmeeſter eerſt lang na het been-breken daar by komt, dan kan hy niet anders als een langwylige en bezwaarlyke genezing beloven.

12. Wanneer omtrent het gebroken been voorname deelen leggen, dan zyn de breuken ten uitterſten gevaarlyk, ja dikwils dodelyk; namentlyk de breuken der Herſſenpan, wegens de Herſſenen; de breuken der Wervelbeenderen, wegens het Ruggemerg; de breuken der Ribben en des Borſtbeens, wegens de deelen in de Borſt, die dikwils daar door mede gequetſt worden; als mede de breuken daar grote Aderen leggen, (welker legplaatſen de Heelmeeſter zeer wel behoort te weten) inzonderheit daar de punten tegen de grote bloedvaten drukken of die wel zelfs gequetſt hebben, waar uit een gevaarlyk of een dodelyk bloeden kan ontſtaan, inzonderheit in den opper-arm en de dye.

13. *Als de punten der beenderen door de huit ſteken*, dan zyn dezelve wegens het tuſſchen beide leggende vleeſch en de aderen veeltyds onmogelyk op hunne plaats te brengen, en verwekken allerlei zware toevallen, waar door men zelden de volkome heeling kan erlangen, maar het deel wanſchikkelyk en zwak blyft, ten zy dat het afgezet wierd; inzonderheit als zulks aan het dye-been, of den arm voorvalt (S).

14. De

(R) Het gevaar boven de verlamming beſtaat meerendeels daar in, dat het deel *anchiloſis* of aaneengroeijing des lids bekomt, en alzo ſtyf en onbeweeglyk blyft, van welke quaal, en hoe daar mede moet te werk gegaan worden, ik by nader gelegenheit meene te ſpreken.

(S) Waarom de Auteur deeze herſtelling onmogelyk agt, weet ik niet, dewyl het zelden gebeurt, dat als de punten van het gebroken been door de huyt en niet door veel vleeſch ſteeken, of dezelve kunnen weder te rug gebragt worden, en zelfs ziet men dikwils deeze gebroke eindens door de minſte beweging te rug wyken; maar wanneer het geval zo zwaar mogt zyn, dat door goede behandeling de eynden niet waren binnen te brengen, dan zal de Heelmeeſter de wonde verwyden, op dat hy gelegenheit geve de herſtelling gemakkelyk te maken; dog indien het onmogelyk was de uytſteekende punt in te voeren, dan moet men dezelve door een ſnytang wegnemen, op dat men zo

14. De aangename *gematigde* tyd, gelyk byna in alle ziektens, alzo is zy hier ook gunſtiger tot bevordering der heelinge van de beenderen, dan wanneer het al te koud of al te heet is. Insgelyks zullen *kinderen en jonge lieden* ſpoediger als oude genezen. Wanneer *zwangere vrouwen* been-breuken bekomen hebben, konnen dezelve veeltyds niet eerder geheeld worden als na dat ze verloſt zyn.

a Fiſtulæ.

15. *Wanneer veele ſplinters van 't been los zyn*, dan ontſtaan hier uit verzweeringen en *a ettergroeven*, die zoo lang ongeneeslyk blyven, tot dat de loſſe ſplinters weggenomen zyn. *De breuken zonder merkelyk uiterlyk geweld, en meeſt uit een inwendige oorzaak ontſtaan*, zyn veel zwaarder te heelen, als die alleen van uiterlyke voortkomen, en dezelve zyn veeltyds onheelbaar, ten zy dat te voren de daar by zynde krankheit; namentlyk, Scheurbuik, ſpaanſe Pokken, Waterzugt, enz. geneezen, en de geheele geſteltheit der Patienten verbeterd word.

16. Als door een ſchoot een groot ſtuk been weggeſchoten word, zoo kan men zelden de twee al te wyd van malkander ſtaande ſtompen weder te zamen heelen; weshalven het menigmaal in zodanige gevallen raadzaamer is, het lid by tyds geheel af te zetten, gelyk als *bladz.* 99. gemeld is, als dat de Patient door lang te leggen, dewyl buiten dat groote verzweering daar by komt, kragteloos geworden zynde, daar na het leven moet verliezen (a); ten zy het nog zoodanig geſchapen ſtond, dat 'er niet heel veel van de pyp verlooren was, en dezelve weder aan malkander konde groejen; egter zal het in 't gemeen korter als het gezonde been worden, en de patient hinkende zyn.

b Fiſſuræ.

17. *De b Reet, Kloof, Spleet*, of *Scheurbreuken*, wanneer het bloed inwendig in de pyp ſtolt, veroorzaken gemeenlyk zware toevallen, namentlyk inwendige *c Been-bederving* of *d Winddoorn*, onheelbare *e Ettergaten*, *f Uitteering*, of *g 't koude vuur*, zo dat het lid moet afgezet worden, ja zelfs de dood. Diergelyke toevallen konnen ook in andere been breuken door het buitengevaatte bloed ontſtaan.

c Caries.
d Spina ventoſa.
e Fiſtulæ.
f Atrophia.
g Gangræna.

18. *De breuken aan de Beenen zyn veel erger* als *aan de Armen*, dewyl men de laatſte, of ſchoonze eenigzints ongelyk of te kort geheeld wierden, nogtans tamelyk verbergen kan, zo dat het gebrek niet zeer beſpeurd word, ook zo veel niet hindert, dewyl men op de handen niet behoeft te gaan. Maar als een Been krom of te kort geneezen is, dan zal de Lyder altyd hinken, waar uit insgelyks, en inzonderheit by

haaſt doenlyk is het gewenſchte oogwit bereike, en de been-eynden voor de lugt bevryde. Wyders moet de Heelmeeſter wel acht geven, dat hy de afgebroke ſtukken, die aan eenige vezelen, vaten, vliezen, enz. vaſt zitten, niet uitneme; maar deszelfs aangroeijing of ſcheiding afwagte, ziet §. 25.

(a) Horſtius in Obſ. Med. Part. II. Lib. IV. Obſ. X. *verhaalt wel, dat in een been-breuk een ſtuk drie vingeren breed uitgevallen was, en de Patient zonder hinken geheeld is geworden; maar dit gebeurt buiten twyffel zelden.*

by Mansperſoonen, als het aan het ſcheenbeen is, een groote wangeſtalte ontſtaat; waarom, om ze wel te heelen, behoorlyke zorgvuldigheit moet worden aangewend.

Genezing der Been-breuken.

19. Omtrent de genezinge moet des Heelmeeſters toeleg zyn, het gebroken Been weder aan malkander te heelen, waar toe drie zaken noodzakelyk vereiſcht worden, namentlyk: 1) Het *weder zetten* in zyne natuurlyke ſtandplaats, 't welk door uitrekken en inzetten verrigt word. 2) *Het behouden* van 't zelve door een bequaam verband en ruſt. 3) De *toevallen* voor te komen of te genezen. Om dit behoorlyk uit te voeren behoort een Heelmeeſter uit de Ontleedkunde wel te weten 1) De eige geſteltenis der beenderen, of 'er een of meerder in een lid, ofze vaſt of ſponsagtig, gelyk of ongelyk vormig, en of 'er een of twee te gelyk gebroken zyn. 2) Welke en hoedanig *a ſpieren* daar omtrent leggen; en ofze ſterk of zwak zyn. 3) Of zig aldaar grote Aderen bevinden, of niet; vermits hy in 't zetten zig daar naar, indien hy geen grove miſlagen wil begaan, heeft te ſchikken. Genezing. *a Muſculi.*

20. Als het gebroken been niet van malkander geweken is, dan is het zetten niet nodig, maar men moet 'er een bequaam verband om leggen, om de heeling of weder te zamengroejing te weeg te brengen; maar wanneer de gebroke beenderen van malkander zyn, dan is de uitrekking volſtrekt noodzakelyk; dog wanneer ze maar een weynig van malkander zyn, dan behoeft men ze insgelyks maar een weynig uit te rekken. Wanneer ze ver van malkander geweken zyn, en het gebroken deel veel korter is als het gezonde, dan moet het ſterker, dog langzaam uitgerekt worden, op dat de opgekrompe deelen weder uitgerekt zynde, de herſtelling behoorlyk kan geſchieden. Van het uitrekken.

21. *Het uitrekken geſchied* 1) als men den Patient laat vaſthouden, op dat hy in dat rekken niet kan wyken, 't welk veeltyts beſt of op een ſtoel zittende, of op den grond leggende, of op 't bedde kan gedaan worden. 2) Moet het gebroken been, zo wel boven als beneden de breuk, van de omſtanders of knegts met de handen ter dege aangevat worden. 3) Moet het onderſte door een knegt zo ſterk naar hem toe getrokken worden, als het nodig is om 't zelve weder tot zyne natuurlyke lengte uit te rekken; ja zelfs eer wat te veel als te weinig, dewyl anders, als 't nier ver genoeg uitgetrokken is, het zetten onmogelyk kan geſchieden. Derhalven als 't met de handen niet ſterk genoeg kan naar zig getrokken worden, moet men een ſervet of handdoek om het deel binden, en indien een perſoon niet genoeg was, zal men 'er twee of meer toe gebruiken. Evenwel moet men niet meer trekken als nodig is, en dat ook niet hortig, maar langzaam en voorzigtig, Hoe het uitrekken moet geſchieden.

zigtig, op dat de pyn aan de Patienten buiten noodzakelykheit niet vermeerderd worde (T).

De manier der Ouden.

22. Wanneer de Ouden meenden, dat men met de handen, banden, of handdoeken niet genoegzaam kon rekken, ('t welk tog zelden, als 't regt aangevat word, gebeuren zal) hebben ze allerlei konſtwerktuigen te hulp genomen, namentlyk katrollen, met koorden en ſeelen, de bank van *Hippocrates*, en vele andere meer, die de Heelmeeſters uitgevonden en beſchreven hebben, gelyk als men zodanige by *Oribaſius*, *Paræus*, *Andreas à Cruce*, *Scultetus*, en meer andere, vind afgebeeld. Maar dewyl deze konſtwerktuigen na een naauwkeurige beproevinge der hedendaagſe Heelmeeſters zeer ongelyk aanhalen, ten deele zeer moejelyk en bezwaarlyk zyn te gebruiken, als mede in de legers en elders niet gemakkelyk te bekomen, of mede te voeren zyn, en met de handen, benevens ſervetten en handdoeken, veeltyds genoegzaam kan uitgerekt worden, zo zyn zodanige konſtwerktuigen hedendaags weinig in gebruik.

23. Ver-

(T) De intentien tot het heelen der been-breuken zyn, uytrekken, tegenrekken, verbinden, wel plaatſen, of leggen, en op de toevallen agt te geven. Geen uytrekking kan gedaan worden zonder behoorlyke tegenrekking, waar aan zo veel gelegen is als aan de uytrekking. Deze beide bewerkingen zullen zo wel boven als onder de breuk door twee, of zo het deel en de plaats het toelaten, meer ſterke perſoonen geſchieden, welke met bolle en vlakke handen het deel moeten aangrypen, op dat het zelve niet geknelt of gedrukt worde. Deze rekking zal vooral regt en gelyk zonder draaijing of ſcheefheit te veroorzaken toegaan, en vooral in ſtilte en zonder praten, op dat, wanneer de Heelmeeſter, die de breuk herſtelt, ſpreekt, zyne woorden en ordre wel konnen verſtaan worden. Zo de uytrekking zwaar of moejelyk was, zo dat meer als een perſoon tot het zelve wierd vereiſcht, als dan zal men zorg dragen, dat boven de naaſtleggende geleding wel met een vaſte hand gehouden en de meeſte kragt uytgevoerd worde, op dat men de geleding niet kome te forſeeren. Als door de hand geen genoegzame kragt kan worden te weeg gebragt, dan ſlaat men een ſchuins gevouwen handoek om het deel, welkers eynden als dan toegedraait zynde het deel als een ſtrop omvangen, en de te zamen gerolde eynden in de regterhand digt by het deel gehouden worden, op dat zy niet los glyden of nageven. De linkerhand moet tot meerder beveſtiging op den kring of omſlag van 't ſervet geplaatſt worden, om des te beter, dog gemakkelyker *extenſie* te volbrengen. Indien nogtans deze uytvoer niet magtig was de nodige lengte aan het lid te bezorgen, zo als by ſterke, ſpierige, en ver voorby den ander geſchotene ſtukken wel gebeurt: dan zal men tot meerder kragt en tot overwigt der trekkende ſpieren een *laqueus*, luts, ſtrop of ſtrik, van een platte en ſterke band om het deel ſlaan, zodanig, dat die niet afglyde, maar eer door 't aanhalen vaſter aanſluyte; en om de ſchaving en drukking voor te komen legt men onder de ſtrik een circulairen drukdoek. Deze konſtbehandeling zal een voorzigtig Heelmeeſter, als dezelve aan de bovenſte ledematen moet geoeffend worden, zo 't mogelyk is, op een ſtoel verrigten, om zyne behandeling gevoeglyker te volvoeren, en den Patient minder te vermoejen; maar de breuk in de onderledematen zynde, dan zal hy zorg dragen (de Patient in zyn blyvende plaats zynde) zyne legplaats te doen vervaardigen, en zyn Lyder daar op leggen eer hy de herſtelling begint, op dat hy, wanneer het gebroken deel herſteld en verbonden is, geheel ſtil kan blyven leggen.

23. Verder heeft men omtrent het uitrekken in agt te nemen, dat, als de Heelmeeſter niet ten eerſten is gehaald, maar dat de Patient een geruimen tyd, zonder dat de breuk gezet is, gelegen heeft, *en reets groote opzwelling en ontſteking daar by is gekomen*, hy met het zetten iets vertoeve, en voor af de ontſteking en opzwelling tragte te verdryven; want als men zoodanig ontſtokene deelen ſterk wilde uitſpannen en drukken, zouden gruwelyke pyn, zenuwtrekkingen en 't vuur zelfs daar door worden veroorzaakt; en evenwel zal de herſtelling niet konnen uytgevoert worden. Maar als de ontſteking en opzwelling nog niet heel groot zyn, zal men het zetten hoe eerder hoe beter beginnen, om daar door groter ontſteking en andere Quaalen te verhoeden. Wanneer reeds ontſteking ontſtaan is.

24. Maar omtrent een groote ontſteking, als men het uitrekken niet kan beginnen, moet de Heelmeeſter nogtans niet ledig zyn, nog den Patient laten leggen; maar de *ontſteking tragten te verdryven*, dewyle uit zig zelf niet ligt verdwynt, maar eerder 't vuur zou veroorzaken. Het doen verdwynen der ontſteekingen geſchied op dezelve manier, als by 't verdryven der kneuzingen bladz. 180. en volgende is geleerd; namentlyk door 't aderlaten, buikzuiveren, waterdranken, zagte ſpyze, door inwendige verdryvende middelen en pappen, welke laatſte dikwils warm daar moeten omgeſlagen worden; en als men met zodanige geneesmiddelen neerſtig aanhoud, dan zal de ontſteking gemeenlyk binnen 24. uuren verdreven zyn, en daar na kan met het uitrekken en zetten voortgevaren worden. In plaats der bovengemelde by de kneuzingen beſchrevene omſlagen is 't volgende ook in deze ontſtekingen zeer dienſtig: Hoedanig dezelve te genezen.

℞ *Herbæ Scordii* Mij. *vel* iii.
Aquæ ſimpl. ℔ i.
Acetum Vini ℥vj.

Dit een vierendeel uurs te zamen gekookt, en op 't laatſt een goede lepel keuken-zout en ſalpeter ℥ß daar by gedaan, en geſmolten zynde, moet deze ſtoving met doeken dikwils daar omgeſlagen worden. Maar indien den volgenden dag de ontſteking nog zo ſterk mogt zyn, dat de breuk nog niet konde herſteld worden, dan moet men het aderlaten, buikzuiveren, kliſteren, nevens aanhoudinge der voorgemelde geneesmiddelen, herhalen tot dat ze verdwenen zyn (V).

(V) By gecomponeerde breuken zyn uytrekking en herſtelling onnut, en veelmaals gevaarlyk, vooral wanneer verſcheide ſplinters en afgebroke ſtukken, of zware kneuzing en ſcheuring gevonden worden. In dezen toeſtand word niets 25. *Het* verzuymt, dewyl men eerſt de ſcheiding, zo van 't gekneuſde als de afgebroke ſplinters, moet betragten, na welken tyt men het deel zyne natuurlyke form zo veel mogelyk is moet geven.

Wanneer de ſplinters het zitten verhinderen.

25. *Het herſtellen der beenbreuk word mede dikwils door de punten en ſplinters der beenderen, die de daar by leggende deelen doorſteken, verhindert.* In dit geval moet men de ſplinters, als zy van het overige been los zyn, zeer voorzigtig uitnemen; of, indien ze eenigzins aan 't vleeſch of 't beenvlies hangen, met een ſchaar ſcheiden, en als dan uithalen, dewyl ze tog niet weder aangroejen, maar het zetten en genezen verhinderen. Dog als ze het herſtellen niet verhinderden, of dat ze anders niet ligt, zonder zonderlinge pyn te veroorzaken, konden uitgenomen worden, dan zal men het zetten voornamentlyk, als de hoofdzaak, tragten werkſtellig te maken, en als de ſplinters gemakkelyk te bekomen zyn, dezelve uitnemen; maar als zy nog ergens vaſt hangen, de breuk verbinden, en wagten tot dat dezelve door etteringe beter ſcheyden en met minder pyn konnen uitgehaald worden. Wanneer de ſplinters aan het grote been nog vaſt zitten, moet men ze met geen gewelt aftrekken, maar veel eer tragten in het herſtellen met het voornaamſte been zo goed als mogelyk is te vereenigen; dewylze dan veeltyds weder aangroejen (W).

Als dezelve door de huit ſteken.

26. Maar als dezelve zo verre uitſteken, dat ze het zetten verhinderen, dan moet men overleggen, of het nog mogelyk is zodanige ſplinters of punten wederom met het grote been te vereenigen (dat hier uit kan beſloten worden, als dezelve van het grote been niet ver afgelegen zyn, en niet veel vleeſchagtinge deelen tuſſchen beide hebben;) maar als men geen middel ziet zodanige aan hun regte plaats te brengen, moeten ze, als ze te vatten en dun zyn, met een goede grote nyptang (zie *Tab. VI. fig.* 1.) afgeknepen; of als ze te dik zyn, met een kleyn fyn zaagje (zie *Tab. V. fig.* 9.) zo ver als 't noodzakelyk is afgezaagd worden: als dan moet men het uitrekken, en daar na het zetten, zo goed als 't immers mogelyk is, werkſtelligmaken, dewyl zonder zodanige punten weg te nemen veeltyds het zetten, en alzo ook het genezen omogelyk is.

27. *Wanneer zodanige ſplinters of beenſtukjes nog onder de huit leggen,* dat

(W) Hoe voorzigtiger en langzamer men te werk gaat met het uytnemen der loſſe ſtukken been, hoe veiliger de Patient behandeld word, wyl de ondervinding leert, dat loſſe en waggelende ſtukken been, aan het beenvlies of de ſpieren nog vaſt zittende, genoeg voedzel bekomen, en zig aan het vaſte been hegten. En genomen dat de voeding zo groot niet was, zo is het altoos tyds genoeg deze ſtukken op te ruimen, of haar eyge ſcheyding af te wagten, door welke vertoeving men zware pyn, bloeding, en verlies van been voorkomt, dat tot verſterking van het vaſte been dienen kon. Evenwel zeg ik niet, dat gene loſſe ſplinters, welke ſteking op de gevoelige en gevaarlyke delen veroorzaken, daar tot hare eige ſcheiding moeten blyven; neen, zo dezelve los leggen, gemakkelyk te bekomen zyn, zullen ze weggeruymt en ontlaſt worden, en zelfs zodanig, dat als de opening te klein was, zo zal men, om vele toevallen te verhoeden, dezelve dilateren.

dat men 'er niet wel kan by komen, dan zal men onderzoeken of dezelve met het overige been niet konnen vereenigd worden. Maar indien dit ondoenlyk is, moet men ze, door een inſnyding te maken, ontdekken, en daar na op de voorgemelde wyze zo als 't beſt doenlyk zal zyn wegnemen.

Van het zetten of herſtellen.

28. *Wat het herſtellen voor zig zelf* aangaat, 't zelve geſchied, als de Heelmeeſter, door zyn behulp, en op de manier, boven §. 21. beſchreven, 't uitgeſtrekte deel met zyne handen omvat, en het zelve geduurende het uitrekken weder in zyne natuurlyke plaats brengt, of de gebrokene deelen, zo veel mogelyk is, dan door inwaarts, dan uitwaarts, dan door opwaarts, dan nederwaarts, te drukken, zagtjes te zamen dringt, als mede door eenigzins te draaien, of te ſchudden, na dat het de legplaatſen der gebrokene ſtukken vereiſchen, tot dat dezelve zig met malkander gelyk als natuurlyk weder te zamen voegen (X).

Hoe te weten dat het wel gezet is.

29. Dit weet men ten deele uit de gelykvormigheit van 't gezette met het nog heel zynde en gezonde lid, ten aanzien zo van de gedaante, als lengte; ten deele uit het ophouden der pyn: maar waar men die tekenen niet beſpeurt, en het gezette deel nog ongelyk, korter of langer als het gezonde is, en de pyn niet nagelaten heeft, dan beſluit men daar uit, dat het nog niet wel gezet is; maar dat men 't zelve op de voorbeſchrevene manier moet verbeteren, en waar 't nog nodig is verhelpen.

Wat men na het been herſtellen moet doen.

30. Wanneer aldus de herſtelling naar behoren volbragt is, dan is de tweede, of liever de derde noodzakelykheit omtrent de beenbreuken, *dat men het herſtelde been in zyne regte plaats behoud*, op dat het niet weder van malkander kan wyken, maar fraai, eſſen en regt aan een groejen.

31. Dit geſchied 1) door een bequaam verband, en ten 2) door wel te leggen en zich ſtil te houden. Tot het verband behoren windzelen, drukdoeken en ſpalken, (*Tab. VI. fig.* 3.) die van dun week hout, of ſtevig bordpapier, als mede van koper, tin of loot naar 't goedvinden van den Heelmeeſter gemaakt worden, waar mede men de gezette beenen tragt te zamen te houden; en wel eerſtelyk met het windzel behoorlyk rondom de breuk gewonden, daar na de drukdoeken met de ſpalken daar op gelegd, en, op dat zy konnen vaſt houden, met ſnoeren of banden vaſt gebonden; waar by men ook veeltyds holle ſpalken van bordpapier, hout of koper (*fig.* 4.) nodig heeft, als mede nog

(X) Zwaar geſpierde lieden zyn de beenpypen het bezwaarlykſt effen en gelyk te zetten, of wel in zyn plaats te houden, vooral als de breuken ſchuyns zyn, onder welke ongelyke breuken die van de ribben en 't ſleutelbeen uitmunten, om dat die nooit gelyk aan een heelen.

nog eenige andere konſtwerktuigen en gereetſchappen, van welke eenige in 't byzonder aan de armen, andere aan de beenen, en nog andere aan andere deelen gebruikt worden, waar van in de verhandeling der breuken in 't byzonder meer zal geſproken worden. Ook gebruikt men andere windzelen in enkelde als in vermengde breuken, met wonden verzeld, gelyk uit de byzondere voorbeelden der beenbreuken zal blyken; en door alle deze konſtwerktuigen word niet anders gezogt als het gezette deel ſtil en effen te houden, op dat het ter dege zou konnen aan een groejen, en de ongelykheit verhinderd worden; 't welk, zo het van onervarene Heelmeeſters niet regt in agt genomen, of van de Patienten zelf niet behoorlyk ſtil gehouden word, veroorzaakt, dat de beenen noodzakelyk krom of geheel verminkt worden.

Of de pleiſters noodig zyn?

32. Veele Heelmeeſters hebben de gewoonte ten eerſten om de breuk een vaſte *breuk-pleiſter* te leggen, en daar na windzelen daar om te winden, om daar door het herſtelde been zo veel te vaſter te zamen te houden, welk doen hedendaags van de Franſche en andere nieuwe Heelmeeſters verworpen, en ten deele voor overtollig en onnut gehouden word; dewyl een wel gedaan verband de beenderen genoegzaam kan te zamen houden, zonder welke de pleiſter weinig zou helpen; en dewyl de pleiſters de zweetgaten verſtoppen. zo veroorzaken ze veeltyds zwelling, ontſteking, en dikwils een onleydelyk gejeuk. Ik ben derhalven mede van gedagten, dat men de pleiſters by de meeſte been-breuken kan miſſen. Maar wanneer men ze evenwel zou willen gebruiken, dan moeten ze om het lid niet geheel te zamen ſluiten, maar een duimbreed tuſſen beide open blyven, op dat, als 't lid begon op te zwellen, de loop des bloeds niet geſtremd, en daar door 't vuur veroorzaakt worde.

Van het verbinden.

33. Maar eer wy van de been-breuken in 't byzonder handelen, zullen wy te vooren nog een weynig meerder narigt van de gereedſchappen, tot het verbinden nodig zynde, geven, op dat alles in 't vervolg zo veel te beter moge begrepen worden. Wat de *windzelen* om de beenbreuken te verbinden belangt, waar op 't in de genezinge meeſt aankomt, dezelve moeten, behalven de vereiſchte hoedanigheden der windzelen in 't algemeen, hunne behoorlyke lengte en breedte hebben, en naar de geſchapenheit en vereiſch van yder deel geſchikt zyn. In de breuken zonder wonden moeten ze altyd zodanig gebruikt worden, dat men met het eerſte windzel, op een hoofd gerold, aan de gebroke plaats een begin maakt, die met drie Touren omwinden, en daar na opwaarts gaan, zo verre het windzel kan reiken. Maar met het andere windzel moet men aan dezelve plaats, dog met een tegenwendige beginnen: daar na benedenwaarts, en eindelyk weder tot deszelfs einde toe opwaarts gaan.

34. Dog

34. Dog hier by is aan te merken, *dat hoe ſteviger de been-breuken verbonden zyn, zo veel te vaſter zy houden*; maar dewyl door 't al te ſtyf verbinden de aderen gedrukt en de loop van 't bloed geſtremt worden, zo kan hier uit zwellig, ontſteking, en dikwils 't vuur ontſtaan; en, als ze te ſlap verbonden zyn, kunnen ze niet genoeg te zamen houden. Derhalven moet men tragten een middelweg te behouden, met dezelve matig en ſtyf genoeg, op dat het kan houden, te verbinden, 't welk men erkent, *als het deel eenigen tyd na het verbinden eenigzins aan 't uiteinde gezwollen te zyn bevonden word*: want als deze zwelling al te groot word, en de Patient pyn gevoelt, dan geeft het te kennen, dat de windzelen te ſtyf zyn aangehaald, en in zodanig een geval voorzigtig los gemaakt en iets ſlapper moeten gebonden worden. Maar wanneer men den volgenden dag in 't geheel geen zwelling beſpeurt, dan is daar uit kennelyk, dat het windzel te ſlap is, dat het ſtyver aangehaald moet worden (Y). Het verband moet niet te ſtyf, nog te ſlap zyn.

35. *De drukdoeken en ſpalken* moeten altyd met de grootte van 't gebroken deel overeenkomen, en daar de deelen ongelyk zyn, als omtrent de kuit van 't been, moeten de drukdoeken zodanig gevouwen worden (zie *Tab. VI. fig.* 13) dat ze de ongelykheit opvullen, en de ſpalken het deel daar na beter in gelykheit konnen behouden. De ſpalken plegen altyd met drie bandjes, eerſt het middelſte, daarna het bovenſte en benedenſte, vaſt gebonden te worden (Z). Van de drukdoeken en ſpalken.

36. Als de breuk aan den arm is, moet men denzelven na het verbinden legplaatzen Van de

(Y) Onder alle de nuttelyke inzigten ter genezinge der been breuken eiſcht de verbinding vooral vele goede hoedanigheden; want alles wel gedaan en qualyk verbonden zynde, geeft zonder tegenſpraak quade gevolgen. Daarom zal de Heelmeeſter in dezen opzigte op onzen Hr. Schryver wel agt geven, en zig erinneren, dat zonder zwellen van 't lid het te los, en met harde, rode, blauwe en pynelyke zwellinge te vaſt gebonden is, vooral wanneer hier op doofheid, ongevoeligheid, bladders, en zwarte plekken volgen, zo mag men oordeelen, dat het deel door de bindinge gewurgt en verſturven is, waar van wy by de behandeling van onbedagte en zogenaamde cierlyke verbinders tot ons leedweezen te veel quade gevolgen gezien hebben. Om deze reden let de Heelmeeſter op de bolle of ligt zugtige zwelling, die hem aanduid, dat zyne *circulaire* banden niet te vaſt, maar matig aanſluiten.

(Z) Het getal der bandjes is niet altyd het zelve, maar word na de lengte van het deel en de ſpalken bezorgt, als blykt in het dyebeen, alwaar meerder bandjes benoodigt zyn, als in eenig ander deel. Zommige Heelmeeſters hebben in de ſimpele breuken, en inzonderheit aan den opper- en onderarm een windzel in gebruik, waar mede de ſpalken omwonden en zeer gelyk aan het deel geſloten worden, welke manier niet alleen om hare netheit, maar ook om hare goede voordeelen te pryzen is. 't Is loffelyk als een Heelmeeſter, behalven de voordeelige inzigten ter genezing van been-breuken, net en zindelyk verbind, zynde het niet wel mogelyk eene opregte beſchryving daar van te maken, zo wegens de nodige veranderingen, als byzondere manier van doen, by deze behandeling eygen; om deze reeden raade ik ieder leerling zig tot goede en bequame Heelmeeſters te begeven, welke hun werk maken van de onderwyzing tot het doen van verbindinge, om vervolgens gevoegt by eygen behandeling zig regt bequaam te maken.

der gebroken delen.

binden altyd in een band, die om den hals vaſt is gemaakt, en een armband of ſcharp word genoemt, leggen (A); maar is dezelve breuk aan 't been, dan legt men het in een werktuig, dat een *Stroolade* genoemd word, (*Tab. VI. fig.* 5) en dat by 't verhandelen der windzelen wydlopiger zal beſchreven worden; men legt het in een zeker groot kanaal, of holle lade, als *fig.* 4. en daar onder een kuſſen, met een effen plankje, 't welk van 't einde van het been tot aan de heup zig uitſtrekt, op dat het been zo veel te gelyker zou konnen leggen. Dezelve bind men mede met drie bandjes om het been; maar alvorens moeten alle oneffe dingen met drukdoeken en kuſſentjes gevuld zyn, op dat alles zo veel te gelyker kan leggen, en het been zo veel te ſtiller en onbeweeglyker gehouden worden. Veelen bedienen zig tot dat einde van een *kuſſen* (B), dat zy om het been en verband binden, gelyk als by *Solingen*

(A) Deze armband der Franſchen, *Eſcarpe* genoemt, is niet zo dienſtig: daarom heb ik dezelve naar de wyze van den zeer groten Heelmeeſter *B. Cocq* in gebruyk, en meene, dat deze, voor zo ver de Patient nog niet gekleed word, de beſte is. Deze armligter beſtaat uyt een ſtuk linnen, ter breedte van de punt van den elleboog tot aan den top der vingers, of $\frac{3}{4}$ elle, en ter lengte (by een volwaſſen menſch) van $2\frac{1}{2}$ elle. Dit ſtuk linnen ſnyd men op die wyze, als men den boekband gewoon is te doen, aan beide zyden in vier ſtukken of hoofden op een vierendeel el na in zyn middel-afdeeling door, van welke eynden, zo onder als boven den arm, aan ieder zyde twee ter zyde den hals gaan, zodanig aan een gebonden, dat de arm gelyk en naar des Lyders gemak wel draagt, waar by dient in acht genomen te worden, dat de te zamen geknoopte einden niet regt op den nek, maar op de gezonde ſchouder gebonden worden, op dat de Lyder by de legging geen ongemakken daar door bekome.

By het ſteunen des arms, 't zy met dezen ligter, of andere draagdoeken, moet wel onderſcheiden worden, of de arm tuſſchen de elleboog en de hand, of tuſſchen de ſchouder en den elleboog gebroken is, om dat de gelyke ligting en ruſt by het breken der *Ulna* en *Radius* ſteun en heffing vereiſcht, (om welke reden men ook een doorgaande ſpalk onder dat deel legt) daar in tegendeel by de breuk der *Humerus* de ligting niet te ſterk zyn mag, om dat, wanneer de been-pyp (ſchuins gebroken zynde) te veel tegen malkander wryven, of wel voorby den ander gedrukt worden, waar door nieuwe quetzing, pyn, kromming, en meer andere toevallen konden geboren worden.

(B) Het wel leggen der gebrokene ledematen geeft tot voortbrenging der genezinge even zo veel voordeel als 't wel verbinden, het welk niet alleen ten opzigte der breuken, maar ten principale om de toevallen te weeren te pas komt, om dat, als de articulatien en de legging der ſpieren in geen evenwigtige of gelykredige ruſt leggen, toevallen volgen. Dezen regel neemt men zelfs omtrent de naaſte leggende delen waar, om dat de ſpieren, die van verre afgelegene plaatſen haar begin nemen, zig voorby of aan de breuk inplanten, en door de buiging der naaſt leggende articulatie verſlapt worden, waar mede men de ſtrakheit vermindert, en toevallige pyn beneemt, mits men hare Antagoniſten door het te veel buigen niet komt te benadeelen. Dit gegeven poſtuur moet door vaſte en onbuigzame werktuigen onderhouden worden, zodanig, dat men de noodzakelyke een gedurig ſtil leggen bezorgt, waar toe de legging of bedding op een zagte van paardehair en wol gemaakte matras, op een vedere bed gelegt, zeer veel toebrengt. Wyders moeten de ſpalken, die tot ruſt onder het gebroken deel (als men die hebben kan) gelegt worden, uit koper of blik beſtaan, die zo na doenlyk is gedreven zyn naar de figuur van 't deel, dat daar in gelegt word; want zo men daar toe uit noot bord-

gen te zien is (a). Andere gebruiken houte laaden, gelyk als *Scultetus* en *Solingen* beſchreven hebben. Dog de meeſte beſte Heelmeeſters gebruiken, in plaats van deze, de gemelde *Stroolade* (C), dewyl ze zo wel tot het behouden van 't been, als om 't zelve vaſt te leggen, zeer dienſtig, en ook overal ligt te bekomen of te vervaardigen is. Hier by heeft men ook een byzonder plankje of bordpapier, in de gedaante van een *ſchoenzool*, *fig.* 6. nodig, 't welk dient om de voetzool en daar door het geheele been ſtil te houden en te onderſteunen. Op die zyde, welke men tegen de voetzool zet, moet het met een byzonder kuſſentje, van de zelve gedaante, *fig.* 7. gevoerd, en daar na met zyne bandjes *a. a. a. fig.* 6. aan de Stroolade gebonden worden. Beneden aan dit kuſſentje naait men ook een linnen ring met bandjes, *b. b. fig.* 8. waar in de hiel moet leggen, op dat ze onder vry zy, en door het lang leggen geen ontſteking, pyn, of wel 't vuur daar in ontſtaan zoude; gelyk als zomtyds wel gebeurd is. Men kan de heil ook tuſſchen een *band met twee hoofden leggen*, die zo aan malkander gehegt moeten zyn, dat ze niet van malkander konnen wyken, welkers eene Hoofd onder de binnenſte knokkel, en het andere onder de buitenſte moet komen te leggen, op dat de *a kuytpees* zo veel te minder zou gedrukt worden, dewyl van deszelfs drukkinge anders zeer grote pyn ontſtaan kan (D). Over den voet zet men een *boog*, die van

a Tendo Achillis.

bordpapier gebruikt, zo volgt, dat door het nat worden de zelve van figuur veranderen, en dikwils het deel doen doorzakken: blik zynde, zal men het beſchilderen met olyverf, 't welk koper, dat geen roeſt onderworpen is, niet nodig heeft.

(C) Men vult de holle en niet ruſtende gedeeltens met kuſſentjes en drukdoeken aan, op dat het deel, waar aan de breuk is, egaal ruſte en draage. Is de breuk aan den boven-arm, zo legt men onbuigzame ſpalken aan den binnenzyde, en in den onder-arm bedient men zig van een lange dragende ſpalk tot aan de vingers toe, en men draagt zorg, als de Lyder te bedde legt, dat van de ſchouder tot aan den elleboog een gemodereert kuſſentje onder den arm gelegt word, 't welk de hoogte uitmaakt omtrent als de dikte van des Patients zyde, want als de arm op de borſt des Lyders zal ruſten, zo moet de bovenarm en elleboog in een dragende legging bevonden worden. Tot de dye en ſcheenbeens breuken gebruikt men de ſpalken, op myn 3de plaat fig. 9. en 10. die men met werk of duffels vult, waar meede een zekere ruſt bezorgt zynde, men het deel in een hooftkuſſen beſlaat, en met drie banden bind, en de nodige hoogten door onder leggende kuſſens vermeerdert; maar indien men een goede beenlade bekomen kan, zo legt men het been met een kleinder kuſſen daar in. Onder deze beenladen munt inzonderheit uit die van den groten Paryſchen *Petit*, welker beſchryving by de Acten der Koninklyke Academie 1718. *pag.* 392. Amſterd: druk, en in des Auteurs zeer fraai ſtuk over de gebreken der beenderen, als ook *Garengeot* in 't laatſte van zyn 2de Deel over de inſtrumenten te vinden is, en om deszelfs noodzakelykheid, als mede wyl deze werken zommigen ontbeeren, zo heb ik nodig geoordeeld de afbeelding op myn 3de plaat, fig. 11. te vertoonen.

(D) In plaats der ringen, die men onder de hiel legt, en alwaar geen lade of ſpalken moeten raken, legt men agter de hiel een gloojent kuſſentje van werk, of ſemel, waar door de zelve vry zonder iets aan te raken verheven blyft, zodanig, dat men de vinger daar onder door kan heen ſtryken.

(a) *In de Amſterdamſche druk van 't jaar* 1698. Tab. 15. fig. 9.

van een hoepel (a) of een ſtuk van een trommel of houte maat moet gemaakt zyn, op dat door de dekens het been niet gedrukt, en met ſervetten of andere warme doeken zo veel te beter, zonder te beweegen, kan bezorgd worden.

Hoedanig den Patient te behandelen.

37. De Patient moet op zyn rug leggen, met zyn hoofd verheven, dog niet al te hoog, op dat hy niet wegglyde; ook moet het gebroken been eenigzins hoog leggen. Daar en boven moet boven in de bedſtede of aan een balk in de kamer tot gemak van den Patient een aanvatzel gemaakt worden, op dat hy zig daar door zo veel te gemakkelyker zou konnen opregten. Indien de Patient *bloedryk* is, dan moet men hem, om quade toevallen voor te komen, aderlaten. In 't begin moet de Heelmeeſter den Patient dikwils bezoeken, en vooral agt geven of alles nog wel geſteld, en het verband ook te ſtyf of te ſlap gelegt is. Wanneer alles in een goeden ſtaat word bevonden, zal men 't daar by laten, maar de gebreken, 't zy in 't leggen, of 't verband, moeten gelyk 't behoort verbeterd worden. Aangaande de levenswyze zal de Patient zig gedragen als bladz. 78. is gezegd.

Wanneer 't verband te veranderen.

38. *Het eerſte verband* word veranderd, en de aanlegging van het *tweede* geſchied vroeger of later, naar 't de toevallen of omſtandigheden 't vereiſchen; want als alles wel is, en 'er geen toevallen by komen, dan laat men het eerſte verband wel tot agt dagen zitten. Maar als 'er ontſteking, zwelling, zwaare pyn en jeuken by gekomen is, of dat het windzel te ſtyf of te ſlap gewonden word bevonden, dan moet men het eerſte veeltyds op den tweeden dag los maken; want in 't begin vind men zomtyds zwelling, die daar na verdwynt, waar door het verband los raakt, en derhalven weder vaſt moet gelegt worden. *Om het tweede verband los te maken, en het derde te doen*, moet men zig insgelyks naar de nu gemelde omſtandigheden ſchikken. Nogtans moeten in het derde verband, in dien 'er geen zwelling meer is, de windzelen ſtyver aangehaald worden, om daar door te verhinderen, dat 'er geen onvormelyke *a Weer*, maar alles zo veel te vaſter aan den anderen moge groejen.

a Callus.

Hoedanig de ſcheur- of ſpleetbreuken te behandelen zyn.

39. Indien zig een geval opdeed, waar in de boven (§ 3. en 5.) gemelde tekenen te kennen geven, dat 'er een ſcheur- of ſpleet-breuk mogt zyn, zo leert ons *Felix Wurtz*, pag. 382. (E) dat het alderbeſt is, op de gezwolle en pynelyke plaats *Breukpleiſter* (b) met de ſpal-

(E) Hier over kan men nazien de Nederduitſe Amſterdamſe druk van 't Jaar 1647. pag. 203. als mede de aangepreeze pleiſter in 't zelve werk beſchreven pag. 168.

(a) *Scultetus Tab.* 56. *Solingen Tab.* 15.

(b) *Dezelve word op deze manier toebereid. Neemt van de ſchone zuivere witte hars (niet van de harde Spiegelhars) twee pond; dikke Terpentyn oly een half pond; laat dit zoetjes onder malkander ſmelten, dog niet opkoken; waar onder daar na agt loot fyn gepulveriſeerde wortel van geitenbaard-kruit moet gemengt worden; dit te zamen onder malkander geroerd tot dat het byna koud is, dan is deze pleiſters gemaakt. Als gy het ergens wilt op ſtryken,*

moet

ſpalke, gelyk men gewoonlyk een been-breuk verbind, te leggen, en den Patient zig eenige dagen laten ſtil houden, dan zal de zwelling daar door verdreven, en de Patient in 't kort herſteld worden. Maar als de zwelling eenigzints verheven, en daar by week is, dan geeft zulks te kennen, dat zig aldaar eenig vogt heeft verzameld; derhalven moet men dezelve openen, en 't vogt daar uit laten; waar na men een wiek, met zyn bruine zalf beſtreken, in de wonde moet brengen, en dezelve als een breuk met wonde verbinden; dan zal 't in 't kort ten beſte komen. Maar met zalf te ſmeeren, of te beſtryken, badſtovingen te gebruiken, en te waſſen, is hier niets uit te werken; vermits de quaalen daar door verſlimmeren, dewyl het de etter zou doen verzakken, en ettergaten en gevaarlyke onheilen veroorzaken: 't welk veeltyd aan zinkingen word toegeſchreven, maar in der daad van zodanige ſcheur- en ſpleetbreuken in 't been zyn oorſprong heeft. Het is de moeite waard, den meermaals geprezen *Felix Wurtz* aangaande deze breuken in zyn tweede Deel, het 28. Hoofdſtuk, pag. 381. van de Bazelſe druk, in 't jaar 1687. uitgekomen, te lezen.

moet gy 'er kokend water over gieten, dan word ze lenig om te ſmeren. Deze pleiſter word van den uitvinder pag. 320. groote kragt toegeſchreven.

HET II. HOOFDSTUK.

VAN DE

TOEVALLEN DER BEEN-BREUKEN.

I.

ALs 'er te gelyk by de breuk een wonde is, dan moet dezelve na dat 't herſtellen geſchied is, byna op dezelve wyze behandeld worden, gelyk van de wonden in 't algemeen is gezegd. Namentlyk, men moet dezelve eerſt met warme wyn, brandewyn of zout water zuiveren; voor de eerſte maal, om het bloed zo veel te beter te ſtempen, met droog plukzel, en verder met ettermakende zalve verbinden; en, als ze gezuiverd is, met wond-balzem tot de volkome geneezinge hanteeren (a). Maar dewyl zodanige breuken, om de wonden te zuiveren, dagelyks moeten verbonden, en het lid zo min als mogelyk is mag bewogen worden, zo zyn in deze been breuken de lange windzelen, die in de breuken zonder wonden rondom gewonden worden, niet dienſtig; en inzonderheit kan men de zelve in de breu- Als 'er by de breuk een wonde is.

(a) *Als het zeer ſterk, bloed, moet men op die wyze te werk gaan, gelyk van het bloeden der wonden bladz. 82. enz. is gezegt.*

breuken van 't dey- en ſcheenbeen zonder nadeel niet gebruiken, dewyl het gebroken been by het ontwinden en omwinden altyd in de hoogte moet geheven worden, en daar door, hoe voorzigtig men ook te werk gaat, zeer ligt uit zyne regte plaats kan verrukt worden, en dus noodzakelyk krom groeit. Derhalven hebben bequame Heelmeeſters deze manier buiten gebruik gebragt, en bedienen zig nu van de zo genaamde *Boekband* met achttien hoofden, (*Tab. VI. fig.* 2.) waar door het been niet alleen in een beſtendige ruſt kan behouden, maar de wonde mede wel verbonden worden. Maar als dezelve genezen is, dan kan met het lange windzel, als in de enkele breuken, de aan eengroejing van 't been volkomen voltrokken worden, gelyk als uit de verhandelinge der byzondere windzelen klaarder zal blyken (F).

Van de Weer.

2. *De aaneengroejing der gebrokene beenderen geſchied door de Natuur*, en de Heelmeeſter kan, na dat zy in hunne regte plaats zyn gezet, daar omtrent niet beter doen, als te verhinderen dat de gebroke deelen niet weder van malkander wyken: dan zal de aan eengroejing door de tuſſenkomſt van eene in 't begin weeke en glibberige, maar daar na beenagtige ſtoffe, die men *a Weer* noemt, geſchieden, die uit de adertjes der gebrokene beenderen als zweet en als een lym zig tuſſen beide zet. Ze is in 't begin als lil of gelei, word daar na knorbeenagtig, maar eindelyk hard en beenagtig; waar door de gebroke beenderen gelyk als twee planken door de ſterkſte lym, vaſt te zamen vereenigd worden, zo dat op deze gebroke plaats het been veeltyds ſterker als op de andere ongebroke deelen word (G).

a Callus.

3. Maar

(F) Alle been-breuken der onderlede-maten moeten met boekbanden verbonden worden, om dat ze, ſchoon het eenvoudige breuken zyn, toevallen konnen ondergaan, als wanneer men het verband tot weering derzelve veilig kan los maken, het welk niet zonder gewigtige beweging geſchied, indien men het deel met een ligatuur verbonden had; daar in tegen deel met een boekband zonder de minſte beweging het verband kan los gemaakt en door nieuwe compreſſen daar in te leggen de vereiſchte middelen konnen medegedeeld worden.

Men draagt zorg dat men de boekband daar hy in de lieſſe komt te raken, inzonderheid digt aan het ſchaambeen inknipt, op dat men niet alleen meer plaats vinde om dezelve aan de buitenzyde naar de heup omhoog te voeren, maar ook om dat die in de lieſſe niet zoude drukken, of knellen. Om dezelve reden is het dat de band voor het ſcheen- en kuytbeen gebruikt wordende ter plaatſe, daar de hiel komt, mede ingeknipt word, ten einde de hiel, die by een gebroken been veeltyts ongemak onderworpen is, niet moge gekneld worden.

By het verbinden zal ydermaal wel worden zorg gedragen, dat het gebroken been onder en boven de breuk wel en met vlakke handen word vaſt gehouden, en zagtelyk geëxtendeert, tot zelfs het gehele verband is aangelegt en volbragt, om door deze voorzorge, verplaatzing, die zoude konnen gebeuren, te verhouden.

(G) Onder de adertjes, die, als een zweet, een vogt tot aaneengroejing der gebroke beenderen uitwerpen, moet men verſtaan de buizen, waar in het voedende beenzap gelegen is, en aldaar toevallig (wyl zy zyn afgebroken) lekken, en zig met het overſtaande beenvogt vereenigen, en lymig, tay en hard worden, welke meerder of minder quantiteit en vaardig groeien afhangt van de jong- of outheit of goe-

3. Maar gelyk in de wonden het nieuwe vleeſch dikwils ongelyk uitgroeit, en een lelyk lidteken zou veroorzaaken, indien het van den Heelmeeſter door behoorlyke middelen niet wierd verhindert; zo waſcht de zelfſtandigheit van de Weer ook dikwils ſterker als het behoort uit, en het gebroken deel word daar door zeer ongeſchikt, of onvormelyk en ongelyk; 't welk evenwel van den Heelmeeſter, dewyl men de overvloedigheit van de Weer zo wel niet als die van 't vleeſch in de wonden kan wegnemen, niet altyd kan verhindert worden. Derhalven als men beſpeurt, dat de ongelykheit niet kan geweert worden, moet men het den Patient by tyds te kennen geven, op dat daar na de ſchuld niet aan den Heelmeeſter, als of zulks door zyn verzuim of onkundigheit was veroorzaakt, gegeven worde. Word zomtyds ongeſchikt.

4. Men kan evenwel eenigermaten *voorkomen en verhinderen, dat dezelve niet al te groot word*, namentlyk, als men de windzelen vaſt daar om ſluyt, en met goede overgehaalde Brandewyn dikwils nat maakt, dewyl daar door de nog week zynde zelfſtandigheit der Weer ter dege te zamen gedrukt en hard gemaakt word, op dat ze zig niet verder kan uitzetten; 't welk inzonderheit in de ſcheenbeenen der mans- en de armen der vrouwsperſonen, als die voor alle andere deelen voor 't gezigt bloot geſteld zyn, wel is in agt te nemen. Maar als dezelve reeds hard is, dan is 'er naauwlyks een middel om ze weder weg te krygen. Nogtans raden eenigen, om de al te grote Weer te verdryven, het *Empl. de ranis vigon. cum Mercur.* daar op te leggen, daar na een looden plaatje daar op te binden, wanneer het, naar hun zeggen, in 't kort zal verdreven worden. *Deze Weer word naar de verſcheidenheit der grootte en dikte der beenderen, dan ſchielyker, dan langzamer voortgebragt en hard*, als mede naar de verſcheidenheit der gematigheit, geſteldheit en den ouderdom van den Patient, waar toe insgelyks de tyd van 't jaar veel doet; en als de Weer niet wel wil aangroejen, dan is men gewoon den Patient, om ze te bevorderen, dikwils een half vierendeel loots *Oſteocolla* in te geven. Hoedanig zulks te verhoeden.

5. De

goede en quade diſpoſitie der lyders, of wegens de zweringe omtrent de breuke, zo dat de daar omtrent lekkende etter deze ſtoffe medeſleept en affpoelt, het welk men uyt de ontlaſtende ſtoffen kan gewaar worden, voor al als men dezelve niet als pus (of etter) maar als een dunne en glanzige vogt onder de etter vermengt vind. Deze *Callus* word in vervolg van tyt mede door vaten gevoed, en in zyne kragt onderhouden, 't welk door de kanalen, die ten tyde van de weekheid, door den aandrang der zappen, daar in zyn behouden, welke kanaaltjes by een doorgezaagde *Callus* met het glas konnen gezien worden.

Of nu twee gelyk op den ander ſtaande been-eindens, door *Callus* wel aan een gehegt zynde, des zelfs gewezene breuk door 't gevoel zal konnen gekent worden, of het deel gebroken heeft geweeſt of niet, zulks meen ik niet wel mogelyk te zyn, en ſchoon zelfs al eenige ongelykheid in de plaatzing der einden gevonden was, zo gebeurt het altyt, dat de *Callus* die ongelykheden vult, en de punten of uitſteekende einden dekt en gelyk maakt, zodanig, dat na onderzoek bezwaarlyk diergelyke breuken te erkennen zyn.

Ontſteking, pyn en zenuwtrekkingen.

5. De *ontſteking* wordt in deze toevallen op dezelve wyze, als bladz. 178. en 180. is geleerd, behandeld, en de pyn en *zenuwtrekkingen* eveneens als in de wonden bladz. 90. en 91. is aangewezen; maar inzonderheit en voor alle dingen door wel te zetten, waar door dikwils alle pyn en zenuwtrekkingen ophouden; insgelyks door 't uithalen der ſtekende ſplinters, als er zulke zyn, en door behoorlyk te leggen: of anders door 't aderlaten en verdryvende ſtovingen van warme Brandewyn, of Wyn of in Water en Azyn gekookte kruiden, en diergelyke dingen. Maar daar benevens moet men de inwendige hette verdryvende en pyn ſtillende geneesmiddelen, en een goede levenwys niet verzuimen, dewyl anders ligt het vuur en de dood zelf konde veroorzaakt worden (H).

Het pynelyk jeuken.

6. *Het geweldig jeuken* word verhoed als men zig in deze quaal van geen olyagtige nog vette geneesmiddelen, die de zweetgaten verſtoppen, bedient, waar onder de pleiſters mede moeten gerekent worden; maar indien 'er reeds jeuking was, dan moeten zodanige geneesmiddelen afgenomen, de jeukende plaats met warme Brandewyn, of *a Water en Azyn*, wel afgewaſſen worden, en zig van ſchoon lynwaat om te verbinden bedienen; dan zal het in 't kort ophouden. Indien 'er ook blaasjes aan die plaats waren, konnen dezelve met een ſchaar open geſneden worden.

a Oxycraſum.

Als men voor 't vuur bekommert is.

7. Indien de ontſteking zo geweldig is, dat men voor het vuur bekommert was, dan moet men, in plaats der voorgemelde windzelen, het windzel met achttien hoofden, gemeenlyk genaamd de *Boekband*, (zie *Tab. VI. fig.* 2.) gebruiken, en van verdryvende ſtovingen, 't zy van *Spirit. Vini Gamphorat.* met de *Eſſ. Aloës* en *Myrrh.* gemengd, of van het boven bladz. 201. beſchrevene, zig neerſtig bedienen. *Maar indien 'er 't vuur reeds in was*, dan moet men *b Schrappingen* en *c Inſnydingen* doen, en te gelyk met ſtovingen gedurig aanhouden. Maar in dien de ontſteking ook hier op niet verminderde, of dat het koude vuur daar op volgde, dat moet men by tyds, eer het tot 't lichaam overgaat, het bedorven lid afzetten.

b Scarificationes.
c Inciſiones.

8. Is

(H) 't Gebeurt veelmaals, dat niet alleen de opgenoemde toevallen aanſtonts en na weinig tyds op been-breuken volgen, welke niet zyn af te nemen uit de belediging van 't been zelfs, maar ten principale uit de *quetzinge* van het *pees-vlies-* en *zenuwdraaden*, die zekerlyk by de forſe aanſtotinge moeſten ſcheuren, pletteren en breken. Zomtyds blyven *de buitengevaatte vogten*, die zig hadden moeten ontlaſten, tuſſen principale delen *hangen*, die als dan drukding en rotting konnen veroorzaken. *De lappen van klederen. kogels, yzer, ſplinters, en andere tegennatuurlyke ſtoffe, door ſchieten*; enz. in de wonde met been-breuke zynde, geven, indien zy niet ontlaſt worden, dezelve toevallen als boven is gemeld. En dewyl al te kleine openingen meerendeels de toevallen onderhouden en vermeerderen, zo moet een braaf Heelmeeſter, zo als elders gemeld is, op de beſte wyze zyne wonde door ſnyding verander-

8. Is by de breuk een *ſterke bloeding*, dan moet men de ader zoeken te ontdekken, en daar na het bloeden, 't zy door bloedſtempende middelen en een goed aandrukkend verbond, gelyk als in de wonden bladz. 82. enz. is geleerd, of door t' binden en branden trachten te ſtempen. Van 't ſterk bloeden.

9. *Lammigheit*, of *gebrek van voedzel* op het been-breken volgende, is gevaarlyk, en niet ligt te genezen. Dog men kan alsdan niet beter doen als zodanige leden 1) dikwils met warme doeken ter dege te wryven; 2) dezelve met goede doordringende geeſten, namentlyk *Spir. Formicar. Lumbricor. Matricalis, C. C. Sal. Armoniac Eſſ. Euphorb. Caſtor.* en diergelyke, te beſtryken. 3) Zyn de warme ſtoving en baden van allerlei verſterkende kruiden zeer dienſtig. Als mede 4) als de Patient zulke leden dikwils in warme en verſch geſlagte dieren, als oſſen, koejen, verkens, kalveren, honden, enz. ſteekt, waar door de invloejing van 't bloed en de levensgeeſten zeer bevorderd worden; inzonderheit als te gelyk ook inwendige zenuwverſterkende middelen tegen de lammigheit en uitteeringe gebruikt worden (I). Lammigheid of uitteering.

10. *Wanneer een gewrigt ſtyf en onbeweeglyk word*, en de daar in geſtremde vogten reeds verhard zyn, inzonderheid wanneer het zelve van de beenzappen der in de nabyheit gebrokene beenderen zyn oorſprong heeft, dan is 'er meerendeels geen helpen aan. Maar als het alleen van 't ſtill leggen en uit eenige verdikking van 't ledewater ontſtaat, dan moet men het lid met verzaehtende ſtovingen neerſtig onderhouden, of met diergelyke badſtovingen dikwils baden, en 't zelve teffens menigmaal van iemand heen en weder buigen en bewegen laten, tot dat het eindelyk zyne voorgaande natuurlyke beweging weder ontfangt. Wanneer een gewrigt ſtyf word.

11. *Zomtyds is 'er, benevens de breuk, aan 't zelve been ook a ontwrigting*, in welken gevalle men eerſt moet tragten de ontwrigting en daar na de breuk in zyne natuurlyke plaats te brengen, en dan dezelve zo als 't behoort verbinden. Maar menigmaal is 't onmogelyk de ontwrigzynde, krom, ſcheef, of zekere wanſiguur heeft, waar tegen weinig (als de genezing is afgeloopen) te doen is, dan alleen, zo het by jonge lieden, en de *Callus* nog niet heel hard is, door werktuigen van ſtaal, met leder voorzien, dezelve te ſterken; ik heb ook by ondervinding, dat krom ſtaande ledematen of geheel of ten dele tot zulks een goede regtheid gebragt zyn, waar door niet alleen de toevallen verminderden, maar teffens het nuttelyk gebruik beoogd hebbe. Als 'er een ontwrigting by de breuk is, *a Luxatio, dislocatio, exarticulatio.*

(I) Het baden, ſtoven, 't gebruik van warme vers gedoode dieren, het ſterk wryven, ook het gebruik van lenig makende ſtryking moet men als nuttelyk aanmerken, maar de verhittende en te ſterk drogende als ſchadelyk zynde agterlaten, ten ware dezelve onder lenig makende middelen vermengt wierden, om hare al te verdorrende en drogende kragt te matigen. De verlamming en onbruykbaarheid der leden komen veeltyts voort uit oorzaak dat het deel niet wel herſteld

wrigting eerſt te herſtellen, inzonderheit als de breuk zeer naby de ontwrigtige geledinge is, (als, by voorbeeld, by de ſchouder) dewyl men als dan geen vaſtigheitheit heeft om het been zo veel uit te rekken, als tot het inzetten der ontwrigtinge nodig is. Derhalven zal men in zodanig een geval eerſt de breuk zetten, dezelve vervolgens wel verbinden en heelen; maar ondertuſſen de ontwrigte geleding voor opzwellinge en ontſteking, door 't gebruik van warme Brandewyn, Azyn, of Brandewyn met Kamfer gemengd, trachten te bewaren, en na dat de been-breuk weder aan een is geheeld, als dan ook de uitrekking en herſtelling der ontwrigtinge werkſtellig maken. Deze manier van behandelen heeft altyd hare gewenſchte uitwerking niet, vermits de gewrigten ondertuſſen dikwils zodanig begroejen, dat de ontwrigting daar na onmogelyk te herſtellen is. Maar naardien men het anders niet kan helpen, moet het evenwel zodanig bewerkt worden; inzonderheit dewyl het zomtyds nog gelukt, en voorbeelden voorhanden zyn, dat de ontwrigtingen na verloop van eenige maanden, ja wel een jaar daar na, weder herſtelt en genezen zyn geworden.

Wanneer krom geheelde weder te breken.

12. *Wanneer een been-breuk*, 't zy door qualyk zetten en verbinden, of door 't woelen en quaad gedrag der Patienten, is *krom geheeld* voornamentlyk als zy zig eer het tyd is op de been willen begeven, dan is 'er geen ander middel, als het been door behulp van ſterker mannen, daar het voorheen gebroken was, weder van een te trekken, of te breken; waar omtrent wel is in agt te nemen, dat als de kromte niet heel groot is, nog de Patient geen zonderlinge hinder baart, zulks, als zynde een zeer pynelyk werk, liever is achter te laten; te meer, dewyl men niet altyd verzekers is, dat het been, de pyn van 't breeken uitgeſtaan zynde, daar na regter zal worden. Insgelyks als de *a Weer* reeds verouderd en hard, of de Patient oud en zwak is, word het niet raadzaam, maar zeer gevaarlyk geoordeeld, zulks te ondernemen; maar als de Weer nog verſch, en de Patient nog jong en ſterk is, dan is 't zomtyds nog met een goeden uitſlag te doen. Dog men moet eenige dagen van te voren de Weer met week makende bad- en andere ſtovingen, zalven en pleiſters wel tragten te vermurwen, en na het breken de gebrokene beenderen weder regt en gelyk zetten, en op de behoorlyke wyze wel verbinden en heelen (a).

a Callus.

HET

(a) Zwinger *ſchryft in zyn* Theatrum practic. Cap. de Fractura, *dat de Weer, nog niet over de zes maanden oud zynde, door het* Empl. de Ran. vigon. cum Mercurio *binnen* 14. *dagen kan ontbonden, en daar na het gebroken been weder gezet worden, 't welk ik evenwel zeer in twyffel trekke.*

HET III. HOOFDSTUK.

VAN DE

BEEN-BREUKEN IN 'T BYZONDER.

1.

NA dat wy tot hier toe van de been-breuken in 't algemeen hebben gehandelt, zullen wy dezelve nu in 't byzonder betragten, en met die, welke aan 't hoofd voorvallen, een begin maken. Dog de-wyl wy boven in 't Hoofdſtuk van de Wonden des Hoofds, bladz. 161. enz. reeds van de breuken en quetſuuren der herſſenpan genoegzame onderrigting hebben gegeven, zo zullen wy zulks hier niet herhalen, maar andere voornemen te betragten, en wel eerſt handelen. Aan de herſſenpan.

Van de Breuken der Neus-beenderen.

2. De Neus-beenderen worden door veelderlei uitwendige oorzaken, maar inzonderheit door vallen en ſlaan, menigmaal beide te gelyk, en zomtyds een alleen, gebroken en ingedrukt, 't welk door 't gezigt en de hand ligtelyk te kennen is. Veeltyds, maar niet altoos, is 'er een wonde by de breuk, en als de quetſuur aan den neus zwaar of geweldig is, dan kan ze, zonder mismaaktheit daar aan te veroorzaken, niet wel genezen worden; behalven dat 'er ook zeer ligt een *a Been-vreter*, quaadaardige *b Neus-zweeren*, of een *c Slymprop* uit ontſtaan, waar door zo wel de reuk als de ſpraak en het ademhalen gehindert werd (K). Aan den neus.

a Caries. *b Ozæna.* *c Polypus.*

3. Om deze breuken weder te zetten, doet men den Patient op een bequamen ſtoel zitten, en zyn hoofd door een knegt van agteren vaſt houden; of men laat den zelven op een bed leggen. Als dan moet de Heelmeeſter of met een *Proefyzer* (zie *Tab. I. K.*) met lynwaat omwonden, of met de ſchaft van een pen, den Patient op de gebroke zyde in den neus ſteken, en daar mede het ingedrukte deel weder op zyn plaats tragten te duwen. Maar terwyl hy dat doet, moet hy zyn duim en voorſten vinger daar tegen houden, op dat het dus aan

(K) De neus-beenderen komen zelden te breken, en indien dit ongemak gebeurt, volgt gemeenlyk belediging der inwendige dekzelen, waar uit niet alleen de toevallen, zo even ongenoemt, konnen volgen; maar wyl dit bekleedzel met het inwendige geſtel der naaſtleggende delen, als *Sinus Frontalis, Sphenoidalis, 't Antrum Higmori*. en *Ductus naſalis* door zyne bekleedzelen zeer naauwe gemeenſchap heeft, zo volgen, doordien dit vlies zeer week is, en geen geweld kan verdragen, gewigtige en uitgeſtrekte toevallen, zo aan de *oſſa ſpongioſa*, *ſeptum naſi*, enz.

aan zyn regte plaats gebragt worde. Als de neus aan beide de zyden gebroken is, dan moet hy het insgelyks op de andere zyde doen, tot dat alles, zo veel als mogelyk is, weder aan zyne natuurlyke plaats is gebragt (L).

Hoedanig te verbinden.

4. *Indien 'er te gelyk een wonde is*, moet men dezelve voor de eerste maal alleen met droog plukzel en een wondpleisters, maar in 't vervolg met balzemagtige middelen, als de *Essent. Aloës en Myrrhæ*, of met de *Ess. Mastichis*, verbinden, tot dat ze genezen is, en alle olyagtige dingen vermyden. Maar als 'er geen wonde by is, dan legt men 'er, om het vaster te doen zitten, slegts een wond- of breukpleister op; en als 'er geen bederving aan 't been komt, dan zyn de beenderen binnen veertien dagen gemeenlyk weder aan malkander genezen. Maar het is dikwils nodig op beide zyden een klein stukje bordpapier, met gevoude doekjes gevoerd, van de gedaante en grootte van den neus, waar van *Tab. VI. fig. 9.* een afbeeldzel is vertoond, te leggen, en zulks met een smal windzel met vier hoofden, zonder sterk aan te trekken, vast te binden; gelyk als in de verhandeling der verbindingen wydlopiger zal beschreven worden. Maar voor dat 'er een pleister op gelegt, of het lydende deel verbonden word, steekt men na het zetten in ieder neusgat een pypje, van zilver of loot gemaakt, naar de gedaante van *Tab. II. P.* of *Q.* met lynwaat omwonden, of een bequame penneschaft, en maakt zulks of te gelyk met het windzel met vier hoofden, of met een byzonder bandje aan de slaapmuts vast, op dat de op zyn plaats gezette beenderen niet inwaarts konnen wyken, en de Patient bequamelyk ademhalen (M). Menigmaal is 'er nog bordpapier, nog de band nodig, veel minder de pypjes, en dezelve worden van verscheide Schryvers in 't geheel verworpen, dewyl door 't eene menigmaal de beenderen ligt konnen ingedrukt, en door de andere ontsteking kan veroorzaakt worden.

HET

(L) Tot de opheffing der nedergezakte gebroke neusbeenderen kan men voor best verkiezen een palmhout pennetje, 't welk vaardig daar toe kan gemaakt worden. Men moet het zelve niet te diep in de neus voeren, op dat de bovenste spongieuse beenderen daar door niet beschadigt worden.

(M) Het gebruik der pypjes is van weynig nut, om dat dezelve zelden zo hoog als de einden der neusbeenderen konnen gebragt worden, en vermits zy zonder voordeel den weg van 't *palatum* volgen, zo verhinderen zy de ademhaling, weshalven zy eerder te verwerpen als te pryzen zyn.

HET IV. HOOFDSTUK.

VAN DE

BREUK DER ONDERKAAK.

1.

Het onderkakebeen word zomtyts maar alleen aan een zyde, zomtyts aan beide zyden te gelyk gebroken; en wel gemeenlyk zo, dat de beneden-einden niet wyd van of over malkander wyken, dewyl deszelfs ſpieren zodanig geſchapen zyn, dat zy het zelve niet verre konnen doen uitwyken. Nogtans hoe geweldiger een ſlag of val is, zo veel te meer kan het kakebeen uit zyn ſtandplaats gebragt worden, en te meerder ſtukken en ſplinters veroorzaken. Deze breuken geſchieden op verſcheide wyzen.

2. Deze breuk word men door het gezigt en gevoel ligtelyk gewaar, inzonderheit als de ſtukken eenigzins verplaats zyn, dewyl de ongelykheit en plaats der breuke zig dan ten eerſten openbaren. Daar en boven word men in den mond gewaar, dat de tanden niet in hunne behoorlyke ordre en rang ſtaan, waar by de Patient grote pyn voelt. Waar dezelve aan te kennen zyn.

3. Na dat men deze breuk ter dege onderzogt heeft, zal men, om dezelve wel te herſtellen, den Patient op een ſtoel zetten, en deszelfs hoofd laten vaſt houden. Dan moet men hem de vingeren van de eene hand in den mond ſteken, en het ingebogen been uitwaerts drukken, of trekken; maar met de andere hand, die men 'er van buiten tegen aanhoud, moet men de gebrokene en uitwaarts gewekene ſtukken wederom, zo veel 't mogelyk is, in malkander zetten en effen te zamen voegen, zo dat de tanden weder in hunne natuurlyke ordre komen te ſtaan; waar uit men dan verzekerd is, dat de herſtelling wel en behoorlyk is geſchied. *Indien de tanden te gelyk los zyn, of waggelen*, dan moet men dezelve, zo veel als mogelyk is, weder in hunne regte plaats brengen; en als men 't nodig oordeelt, met een goude of zilvere, of ook met een gewaſchte draad aan de naaſte, nog vaſt ſtaande tanden aanhegten, dewyl ze dan dikwils weder vaſt groejen. *Als de breuk aan beide zyden is*, dan moet men, als de eene zyde gezet is, de andere zyde op dezelve wyze behandelen; waar omtrent, om 't zelve behoorlyk te doen, vereiſcht word, dat men de kennis van de gedaante des kakebeens uit de Ontleedkunde leert. Hoedanig te herſtellen.

Wat men na het herſtellen moet doen.

4. Als nu de breuk wel herſteld is, word 'er voor eerſt een breukpleiſter, en daar na, de breuk maar aan een zyde zynde, een drukdoek, op bordpapier genaait, overgelegt, beide in de gedaante van een halve kinnebakken, die naar de grootte van den Patient moet geſchikt zyn, gelyk als *Tab.* VI. *fig.* 10. aantoont: al het welke daar na op de behoorlyke manier, 't zy met een windzel met vier hoofden, *fig.* 11. ('t welk in 't midden *a.* een gat heeft, om aan de kin zo veel te beter te ſluiten) of met een ander windzel, dat een *Halſter* genaamd word, en in de verhandeling van de Verbanden beſchreven is, vaſt maken. Maar indien de breuk aan beide de zyden is, dan maakt men den drukdoek, als boven is gezegt, op een bordpapier vaſt, in de gedaante als *fig.* 12. word vertoond: 't welk insgelyks naar de grootte van den Patient moet gefatzoeneert zyn, en in 't midden een gat hebben, om zo veel te beter om de kin te ſluiten, wordende op de volgende wyze gebruikt, dat het midden op de kin, maar de beide einden *b. b.* tegen de ooren komen te ſtaan; waar na het verband te doen zo als nader zal geleert worden.

Hoe zigde Patient moet gedragen.

5. In alle breuken van 't kakebeen moet de Patient zig zeer ſtil houden, in 't geheel niet, of ten minſten zeer weinig ſpreken, en zig inzonderheit van het kaauwen en byten onthouden. Derhalven, eer de breuk weder behoorlyk aan een gegroeit is, zal de Patient niets eeten, dat gekaauwt moet worden, maar alleen kragtige ſop, vleeſchnat, en diergelyke weeke ſpyzen nuttigen, ook niet op de kinnebakken, maar op den rug leggen, op dat dezelve daar door niet weder uit zyne natuurlyke plaats gebragt worde, tot dat hy volkomen genezen is, 't welk binnen drie of vier weeken kan geſchieden, inzonderheid als 't ongemak in den mond dagelyks tweemaal met Honing van Rozen word beſtreken.

HET V. HOOFDSTUK.

VAN DE

BREUKE VAN 'T SLEUTELBEEN,

'T SCHOUDERBLAD- EN BORSTBEEN.

1.

Hoedanig het ſleutelbeen breekt.

HEt ſleutelbeen word deswegen ligt gebroken; eensdeels om dat het overdwars legt, en anderendeels om dat het van een zwakke en breekagtige zelfſtandigheit is; en dat breken geſchied

ſchied, of in't midden, of by de ſchouder, of ook by't borſtbeen. Waar het ook breekt, zo pleegt het einde, dat aan het ſchouderblad en den arm te zamen gevoegd is, door de zwaarte van den arm, (dewelke door dit been ondersteund word) af te wyken; maar het deel, dat aan 't borſtbeen vaſt is, blyft gemeenlyk in zyne regte legplaats. Dog indien dat einde by den arm neêrzakt, dan word het gebroken einden overgeligt, en over 't ander ſtuk gemeenlyk heen geſchoven.

Waar aan te kennen.

2. Deze breuk is zeer gemakkelyk te kennen; namentlyk, voor 1) kan de Parient by dat toeval zynen arm niet opligten, maar is daar aan als lam; 2) hangt dezelve voorwaards naar de borſt, terwyl hy in tegendeel veel eer rugwaarts of opwaarts behoort te hangen. Ten 3) dewyl het been tamelyk bloot en met weinig ſpieren bedekt is, kan de breuk zeer gemakkelyk, als men de ſchouder en den arm der lydende zyde een weinig beweegt, gevoeld, gezien en gehoord worden.

De voorſpelling.

3. De Breuk van dit been is mede niet heel moejelyk te herſtellen, vooral als 't overdwars gebroken is, dewyl men 't zelve niet alleen, door de ſchouder te rug te trekken, kan uitrekken, maar ook om dat men 'er met de vingeren gemakkelyk kan by komen, om het in zyne regte plaats te herſtellen. Maar veel moejelyker is het, dit been na dat het herſteld is, inzonderheit als de breuk ſchuins is, in zyne regte plaats te behouden; eensdeels om dat men het zelve niet zo wel als een arm of been met windzelen kan omwinden, nog met ſpalken bezorgen en vaſt te zamen houden; anderendeels om dat de zwaarte van den daar aan hangenden arm het uiterſt einde gaarne weder nederwaarts trekt: waarom het dikwils zeer ongelyk aan malkander heelt, en meerendeels eene grote ongelykheit aan 't zelve ontſtaat. Nogtans als het maar eenigzins by malkander blyft, inzonderheit als zig de Patient zeer ſtil houd, dan zal het ſchielyk, en dat nog wel tamelyk vaſt weder aan een groejen (N).

Hoedanig lagen

4. Om deze breuk wel te herſtellen laat men den Patient op een

(N) Alle breuken van het ſleutelbeen zyn zwaar te herſtellen; en ſchoon zy by geval wel herſteld waren, zo zyn dog deszelfs einden zeer bezwaarlyk aan een te houden, 't welk tot leedwezen der Heelmeeſters in alle genezene ſleutelbeenderen door deszelfs ongelykheden klaar genoeg word aangeduid. Deze ongelykheid word niet uit de hangende of zwaarte des arms te weeg-gebragt, welke wanneer wy daar voor vreze hadden, door een opheffende band wel konden ondersteund worden; maar deze onvermydelyke ongelykheid komt voort, eensdeels om dat de geſteldheid van dat deel niet toelaat de vereiſchte uitgeſtrektheid te onderhouden, en ten twede uit de inplanting der *Subclavius* en *Maſtioideus*, die zig in het afgebroken deel naar 't borſtbeen inplanten, en derhalven dat ſtuk ophalen, zo als een gedeelte der *Muſculus Deltoides*, enz. in het ſtuk, dat aan de zyde van 't *Acromium* plaats heeft, ingeplant zynde, het zelve moet nedertrekken, en derhalven de been-einden van den ander verwyden.

te herſtellen.

lagen ſtoel zitten; dan moet een knegt hem de knie op den ruggegraat, tuſſchen de ſchouderen, zetten, met ieder hand een ſchouder vatten, en beide te gelyk naar zig toe trekken, waar door het uitrekken zeer gemakkelyk kan geſchieden. Onderwyl moet den Heelmeeſter voor den Patient ſtaan, en als hy beſpeurt, dat het genoegzaam is uitgerekt, moet hy de gebroke ſtukken met zyne vingeren in een zetten, en op dat ze niet weder uit malkander zouden gaan, van een knegt laten vaſt houden. Daar na moet hy 1) onder en boven het ſleutelbeen een ſmallen, maar dikken dwars-drukdoek, aan het eene einden, om de holligheit van het been zo veel te beter te vullen, nog eens dubbeld gevouwen, gelyk als *fig.* 13 *Tab. VI.* word vertoond, leggen. Ten 2) moet hy over dezen nog twee andere ſmalle drukdoeken, in de gedaante van de letter X, op de breuk, en ten 3) een groot langwerpig ſtuk bordpapier daar over heen leggen, om dat alles te bedekken, moetende het zelve in Brandewyn of Azyn en water bevogtigd, en zodanig geſneden zyn, als *fig.* 14. aanwyſt, om zig zo veel te gevoeglyker naar den hals en arm te ſchikken. Ten 4) moet de Heelmeeſter den Lyder een dik te zamengerold windzel, of een bal onder den oxel leggen, op dat de arm niet kan neêrzinken; en dan ten 5) ter dege verbinden, gelyk als in de verhandeling der windzelen beſchreven is, en den arm in een band houden. Vele zyn gewoon ten eerſten een breukpleiſter over het gebroken been te leggen; maar dit is niet zeer noodzakelyk.

Beſchryving van zeker byzonder werktuig.

5. Maar dewyl de armen zo bezwaarlyk rugwaarts zyn te houden, waar van nogtang het wel of qualyk genezen dezer breuk meerendeels afhangt, zo heeft men, buiten het verband, nog een werktuig uitgevonden, om den arm zo veel te beter en beſtendiger rugwaarts te konnen houden, 't welk van yzer, als mede van hout kan gemaakt worden, en de gedaante als de letter T. moet hebben, gelyk als het *fig.* 15. *Tab. VI.* in 't klein word vertoond, moetende drie vingeren breed, en met leder of laken overtrokken zyn. Het moet tegen den rug aan gelegd worden, zo dat het dwarsſtuk, A. A. op de ſchouderbladeren komt; maar 't lange ſtuk B. op den ruggegraat, en tot aan deszelfs einde zig uitſterk. Aan het onderſte einde is een gaatje, C. waar in men op elke zyde een ſterke band vaſt maakt, om dit kruis om 't lyf te binden, na dat de beide armen door de twee ringen by A. A. doorgebragt zyn; want naar het lange ſtuk B ſtyver of ſlapper om 't lighaam gebonden is, worden ook de ſchouderen meer of min rugwaarts gehouden. Indien de ſchouderen hier door nog niet genoeg rugwaarts getrokken wierden, dan moet nog een lange dikke drukdoek op den ruggegraat onder het bovenſte gedeelte van dit werktuig gelegd, en vaſt aangehaald worden, wanneer de ſchouderen zo veel te beter rugwaarts zullen gehouden worden. De ringen A. A. moeten

op

op en toe gemaakt konnen worden, en of van yzer, of van leder zyn, om 'er de armen zo veel te gemakkelyker te konnen in krygen (O).

6. Als 'er ſplinters van dit been los waren, die in 't vleeſch ſtaken, en den Lyder grote pyn veroorzaakten, als mede het herſtellen verhinderden; dan moet eene inſnyding gedaan, en dezelve, als ze los zyn, om verdere toevallen voor te komen, daar uit gehaald worden; daar na moet men de breuk herſtellen, en de wonde behoorlyk bezorgen en verbinden. Maar dewyl onder dit been grote vaten leggen, namentlyk de *a onder-ſleutelbeens ſlagaderen en aderen*, moet men in het ſnyden, om dezelve niet te quetzen, dewyl daar een dodelyk bloeden uit zou ontſtaan, voorzigtigheit gebruiken. Maar als dezelve niet geheel los waren, en de daar by leggende deelen ſtaken, of anderszins het herſtellen verhinderden, dan moeten deszelfs punten met een ſcherpe nyptang, gelyk *fig.* 1. *Tab. VI.* te zien is, afgenepen worden. Maar, indien 't mogelyk is, zal men dezelve liever aan het overige been, dewyl ze dikwils weder te zamen groejen, aan- een drukken.

Als 'er ſplinters zyn.

a Arteriæ en venæ ſubclaviæ.

7. Het ſchouderblad breekt of naby de *b geledinge*, daar het ſleutelbeen met het *c Ankerbeks uitſteekzel* vereenigt word, of in zyne overige deelen. Als het ſchouderblads-hoofd alleen gebroken is, kan het wel met de vingeren ligt herſteld, maar zeer qualyk aan malkander geheeld worden, dewyl het door eene gerinnge oorzaak wel haaſt weder uit zyn plaats gezet of geſtoten word. Inzonderheit trekt de *d driehoofdige ſpier* met den arm 't zelve altyd nederwaarts, zo dat het byna nooit weder regt en behoorlyk kan aaneen groejen, en derhalven konnen deze Patienten zodanig niet herſtelt worden, dat ze den arm volkomentlyk konnen opligten. Maar als het onder het ſchouderblads-hoofd, daar het de *e hals van 't ſchouderblad* word genoemd, gebroken is, dan veroorzaakt het ten deele wegens de nabygelegene geleding des arms, ten deele wegens de vele peezen, ſpieren, banden, zenuwen en grote aderen, die gemeenlyk mede gequetſt worden, lamheit, zwelling, verzweeringen,

Van de breuk des ſchouderblads.

b Articulatio.

c Acromium.

d Muſculus Deltoides.

e Collum ſcapulæ.

(O) Dit werktuig, ſchoon het reets van vele Schryvers als nuttelyk is aangeprezen, heb ik evenwel van zulk een goeden uitſlag niet bevonden: nogtans, als men het zelve willens is te gebruiken, dan moet het uit yzer of ſtaal gemaakt zyn, 't welk door koud ſlaan in een ſpelende en evenmatige veerkragt moet werken. Om deze reden word het hol of gebogen gezet, zodanig, dat het met zyn midden op den ruggraat en de ſchouderbladen leunt; om welke reden het yzer moet plat en met linnen overtogen zyn, 't welk men met paardehair opſtopt, om de ſcherpe drukking te vermyden. De ringen A. A. moeten niet van yzer, maar opſolutelyk van leder gemaakt, en met geſpen voorzien zyn, de welke, wyl die wel moeten worden aangehaald, met goeden compreſſen van onder moeten voorzien worden, om alle pyn en ſnyding te verhoeden.

ringen, en andere toevallen, ja zelfs zomtyds de dood, waarvan ik te Helmſtad een voorbeeld heb gezien (P).

Hoe dezelve te behandelen.

8. In het herſtellen dezer breuken moet men den arm agterwaarts en voorwaars laten trekken: dog de Heelmeeſter zal de breuk met de hand zo veel mogelyk in hare regte plaats tragten te herſtellen, en aan een te zetten; daar na moet hy zodanige drukdoeken en bordpapieren, met brandewyn, of water en azyn nat gemaakt, daar op leggen, als hy naar de geſchapenheit der breuke nodig zal oordeelen, en als dan met het windzel, 't welk het *a ſterre-windzel* word genaamd, ter dege verbinden.

a Faſcia ſtellata.

Van de breuk van 't borſtbeen.

9. Het *b Borſtbeen* kan, gelyk andere beenderen, door uitwendig geweld, namentlyk vallen, ſtoten, en ſlaan, of ingebogen, of geheel gebroken worden, waar door de aderen onder 't zelve geſcheurd, en grote pyn op de borſt, benaauwde ademhaling, hoeſten, bloedſpuwen en bloedſtortingen in de borſt of tuſſen het *c middelſchot*, als mede andere zware toevallen veroorzaakt worden.

b Sternum.
c Mediaſtinum.

Waar aan zodanige breuken te kennen.

10. Men erkent dit ongemak, als na diergelyke quetzing 1) De beſchrevene toevallen, maar inzonderheit grote pyn op de borſt, benaauwde ademhaling, hoeſten en bloedſpuwing zig opdoen. 2) Als men aan het borſtbeen een tegennatuurlyke ongelykheit voelt. 3) Als aan dezelve plaats het borſtbeen, wanneer men 'er opdrukt, inwykt; waar benevens men zomtyds een gekraak der gebrokene beenderen hoort. Maar als het alleen ingebogen is, dan beſpeurt men aan de gequetſte plaats niet anders als eene holte en ongelykheit, nevens de voorgemelde toevallen.

Hoedanig die breuken moeten herſtelt worden.

11. Om die breuk te herſtellen moet men den Patient op een tafel of bed op den rugge leggen, en wel zodanig, dat men een groot huis-brood, harde kuſſens, klein vat, trommel, of iets diergelyks, onder den rugge legt, en van iemand de ſchouders laat nederwaarts drukken, op dat de borſt verhoogd, en het borſtbeen ter dege uitgerekt word: daar na moet de Heelmeeſter de borſt aan beide zyden ſterk te zamen drukken en ſchudden, op dat de ribben daar door opwaarts gedreven, het borſtbeen in de hoogte geheven, en weder in zyne natuurlyke plaats gebragt worde; 't welk daar door menigmaal ook

weder

(P) Het ſchouderblad breckt zelden, wyl het zeer met ſpieren is gedekt. Dog als zulx komt te gebeuren, vooral door ſtekende of ſcherpe werktuigen, die als dan, om dat dit been op zommige plaatzen zeer dun is, veel gevaar met zig voeren, vooral wanneer zy ſtekende door dat been heen gaande; tuſſchen de ribben door tot in de borſt konnen penetreren, en de dood veroorzaken, waar van voorbeelden konnen getoont worden; en ſchoon de wonde zig zo verre niet uitſtrekte, is 't nogtans zeker, dat de ſplinteringen van dat been en de buitengevaatte ſtoffe tuſſen de ſpieren onder het ſchouderblad vele quade gevolgen met zig ſlepen.

weder in de hoogte ſpringt, en zyne natuurlyke geſtalte weêr bekomt. Maar indien 't op deze wyze niet kon uitwaarts gedreven worden, en de toevallen gevaarlyk zyn, dan moet men aan de gequetſte plaats eene opening tot op 't been maken, met een boor in dezelve voorzigtig booren, en daar door optrekken: welke manier *Goney* ook voor de beſte en vaardigſte houd (a). Maar hoedanig het gezette been in zyn eige plaats moet behouden, en behoorlyk verbonden worden, kan men in de verhandeling der Verbanden zien. Indien het bloed tuſſchen het *a middelſchot* mogt geſtremd zyn, en dat 'er een verzweering op volgde, gelyk als tuſſchen deszelfs vliezen een groot ettergezwel kan groejen, dan moet men het borſtbeen aan het onderſte deel met de Trepaan, gelyk de herſſenpan, doorboren, om daar door de etter ontlaſting te geven, de verzweering te zuiveren, en eindelyk de opening met wondbalzem, gelyk als een gat in de herſſenpan, toeheelen. Maar indien door zodanige quetzuur het bloed in de holligheit der borſt is geſtort, moet men het door een *b opening der borſt*, gelyk als bladzyde 134. reeds is beſchreven, uitlaten. Tot het verbinden is een drukdoek, in warme brandewyn nat gemaakt, benevens een ſervet en ſchouderband zeer dienſtig.

a Mediaſtinum.

b Paracenthesis.

HET VI. HOOFDSTUK.

VAN DE

BREUKEN DER RIBBEN,

DER WERVELBEENDEREN, EN VAN 'T HEILIG-BEEN.

I.

ALs eene rib gebroken, maar evenwel in hare natuurlyke plaats gebleven is, dan veroorzaakt het niet altyd byzondere toevallen, maar geneeſt dikwils van zelf. Maar als de gebroke ſtukken van malkander geweken zyn, ſteken dezelve de ſpieren, en het *c ribbevlies*; veroorzaken zware zydewee, benaauwde ademhaling, hoeſten, koorts, als mede veeltyds een bloedſtorting in de borſt, bloedſpuwen, en andere quade toevallen; en als men deze ongemakken niet in tyds tegengaat, vooral als 'er eenige ribben te gelyk gebroken zyn, dan veroorzaakt zodanige breuk menigmaal de dood, of gevaar-

Hoedanig de ribben breken.

c Pleura.

(a) *Chirurgie veritable pag.* 3.

gevaarlyk wondkoortzen, of borſt-verzweeringen, teering, of ten minſten quaadaardige gezwellen en ettergaten, been-bederving, en andere quaalen, naar de quetzing zwaar of ligt is geweeſt. Zomtyds is het alleen een enkelde breuk, maar zomtyds met verwonding, of ſplinters der ribben, die ſteking en pyn veroorzaken. Wanneer door uitwendig geweld het kraakbeen van de beenagtige deelen word afgebroken, dan houd men het mede voor een breuk; heeft eene en dezelve voorſpelling, en moet op dezelve wyze herſteld worden.

Hoedanig dezelve te kennen.

2. Wanneer eene gebroke ribbe niet van malkander is geweken, dan is de breuk bezwaarlyk te erkennen, dewyl men als dan geen ongelykheit kan voelen, zynde in dit geval van klein belang; maar als de ſtukken van malkander zyn geweken, dan voelt men met de vingeren de ongelykheit, en beſpeurt te gelyk het kraken der beenderen; en als een ſtuk inwaarts geweken, en inzonderheit als het ſpitzig is, of dat 'er ſpinters in zyn, dan verwekt het de toevallen, welke §. 1. zyn vermeld. Daarom, hoe zwaarder de toevallen zyn, hoe gevaarlyker deze breuk is te agten. By deze ribbebreuken ontſtaat zomtyds een *a opblazing*, als de lugt, die door een kleine wonde tuſſchen de huit inzuigt, eerſt de borſt, daar na den hals, 't hoofd, de buik, en ſchamelheit doet opzwellen, gelyk als de kalveren of ſchapen door de vleeſchhouwers opgeblazen worden.

a Emphyſema.

Het herſtellen van geringe toevallen.

3. Omtrent het herſtellen dezer breuken moet men agt geven, of dezelve in- of uitwaarts geweken zyn, en als ze uitwaarts zyn geweken, moet men den Patient op een hogen ſtoel of tafel zetten, en het uitgewekene met de vingeren weder op zyn plaats duwen, en daar een drukdoek, in brandewyn gedoopt, nevens een ſtuk pordpapier, met of zonder pleiſter, over leggen, en voorts met een ſervet en ſchouderband verbinden. Maar als het ingeweken is, moet men, dewyl de Patient adem haalt, het voorſte en agterſte deel der ribbe tegen malkander drukken en ſchudden, tot dat het ingeweken te rug of uitwaarts ſpringt, de einden weder op malkander paſſen, en verder op de voorgemelde wyze verbinden; doch het ſervet niet ſterk aanhalen, wordende deze breuken op die wyze binnen den tyd van omtrent drie weken geheelt. Maar als dit niet wilde gelukken, kan men 'er een ſterkklevende pleiſter, als boven in de verhandeling van de Wonden des Hoofds, bladzyde 168. enz. is gezegd, opleggen, om door dat middel de ribbe opwaarts te trekken, en 't zelve, als 't de eerſte maal geen goede uitwerking had, tot verſcheide malen hervatten (Q).

4. Als

(Q) De ribbe-breuken vorderen zeer weinig handgreep: want om dat de meeſte ſplinterig en puntig brekende, en niet kunnende met de hand gevat worden, geen herſtelling dulden, (zynde als radysbreuken) zo ſchieten ze meeſt voor-

by

4. Als de ſplinters of punten der gebrokene ribben in of door het *a borſtvlies* ſteken, en de Patienten grote pyn, benaauwde ademhaling, geweldig hoeſten, bloedſpuwen, koortzen, en andere gevaarlyke toevallen veroorzaken, dan is men genoodzaakt, om de dood te verhoeden, de ribben door een inſnyding te ontbloten, de ſplinters, 't zy met de vingeren, tangen, haaken, of zo als 't gevoeglykſt kan geſchieden, uit te nemen; want indien dat niet word gedaan, moet de Patient gemeenlyk ſterven. Op dezelve wyze moet men ook handelen, als een inwaarts geweken ſtuk door de boven §. 3. beſchreve drukking niet weder uitwaarts aangebragt kan worden.

By zwaarder toevallen. *a Pleura.*

5. Wanneer de vaten, aan den beneden-rand der ribben leggende, gequetſt zyn, en dat het bloed in de borſt liep, 't welk uit de bladzyde 132. §. 8. gemelde tekenen beſloten word, dan moet men op de plaats der breuke aan den onder-rand der ribbe eene opening tot in de holligheit van de borſt maken, en de bloedende ader met den vinger, met een zacht lapje omwonden, en in bloedſtempende poeders gedoopt zynde, zo lang toehouden en te zamen drukken, tot dat het bloeden ophoud. Maar als men 'er met den vinger niet konde bykomen, dan moet men met een *b beenheffer*, even als van den vinger is gezegd, de ader drukken, tot dat het bloeden over is, en als de rib nog eenigzins was ingeweken, dezelve als dan met den vinger of een ander bequaam werktuig uitwaarts trekken. Als door deze opening het in de borſt geſtremde bloed konde uitgehaald worden, dan moet men dezelve open houden; en het bloed, gelyk in de verhandeling der borſt-wonden, bladz. 132. is aangewezen, tragten te ontlaſten. Maar als deze opening daar toe onbequaam was, kan men dezelve weder laten digt lopen; maar men moet daar en tegen een nieuwe inſnyding of borſt-opening op eene bequamer plaats maken, het bloed daar uit te laten, de borſt zuiveren, en zodanig weder toeheelen, gelyk boven bladz. 131. is gezegd.

Wanneer de aderen gequetſt zyn. *b Elevatorium.*

6. Wanneer een *c windgezwel* by de breuk is, dan moet men de buitenſte wonde aan de huit eenigzins verwyden, op dat de lugt daar zo veel te ligter weder kan uitgaan, en door 't neerſtig ſtryken en drukken der opgezwollene deelen na de opening by ieder verband de lugt meer en meer uitdryven. *Maar als 'er kneuzing by is*, moet men dezel-

Als 'er een windgezwel *c Emphiſema.* Of kneuzing by is.

by malkander; om welke reden wy den ander niet moeten wys maken, dat door de vinger of trekken van pleiſters veel is uit te voeren; maar de grootſte konſt beruſt daar in, dat wy den Lyder trooſten en hope van genezinge geven, die dan alleen daar in beſtaat, dat men het verband doet naar de aanwyzinge van onzen Heer Schryver, en op de toevallen agt geeft; waar na de Natuur, als de beſte heelmeeſter, alles zal redden; dog de genezing geſchied zelden of nooit zonder ongelykheid.

dezelve zodanig, als wy in 't Hoofdſtuk van de Kneuzingen, bladzyde 176 enz. getoont hebben, behandelen.

Van de breuken der wervelbeenderen.

7. Als een der wervelbeenderen van den ruggraat, zonder quetzing van 't rugmerg, gebroken is, dan zyn gemeenlyk deszelfs gratige uitſteekzels alleen gebroken, en de breuk is dan niet zeer gevaarlyk. Maar als het rugmerg mede beſchadigt, gequetſt of verſcheurd is, dan word aanſtonts lammigheit in alle de daar onderleggende deelen, zo wel der armen en beenen, als inwendige deelen, en een verhindering van hunne werkinge veroorzaakt; waar op dan gemeenlyk ook de dood, 't zy langzaam, of ſchielyk, naar de quetzuur gering of geweldig is, volgt, gelyk wy reeds in de verhandeling der wonden van 't rugmerg gezegt hebben.

Hoe hunne breuken te kennen zyn.

8. De breuken der wervelbeenderen worden erkend 1) uit voorgemelde geweldige oorzaken, als vallen, ſlaan, of geweldig ſtoten op dezelve; 2) door de pyn en andere toevallen, die de Patient aan de plaats van de gequetſte ruggraat voelt; 3) door het gevoel, als men de gebroke wervelbeenderen voelen, of dat men 't met de oogen zien kan, als mede als men ze kan horen kraken.

Hoe te herſtellen. *a Apophyſes.*

9. Als de *a gratige uitſteekzels* alleen gebroken zyn, tragt men dezelve met den vinger op te rigten, en aan hunne regte plaats te brengen. Voorts legt men op beide zyden des ruggraats een ſmallen drukdoek, in warme brandewyn nat gemaakt, en een ſmal ſtuk bordpapier daar over heen: daar na verbind men 't met een ſervet en ſchouderband, wanneer deze breuken, dewyl de wervelbeenderen zeer ſpongieus zyn, gemakkelyk en ſchielyk aan een zullen heelen.

Hoedanig de zware quetzingen te behandelen.

10. Maar als de breuk zo groot en geweldig is, dat daar door het rugmerg beſchadigt en gequetſt is, dan volgt gemeenlyk ſchielyk de dood. Nogtans, dewyl zodanige Patienten niet aanſtonts moeten opgegeven worden, zal men de geſchapenheit der breuk wel onderzoeken, en zo men eenigzins gewaar word, dat 'er heele ſtukken van de wervelbeenderen afgebroken zyn, dan moeten dezelve weggeruimd, en daarom menigmaal een inſnyding gedaan worden. Indien de ſtukken van de gebroke wervelen het rugmerg drukten, moet men dezelve, 't zy met de vingeren, of met bequame tangen, tragten op te heffen, of, indien ze los zyn, geheel uitnemen: daar na moet men zig benaarſtigen de wonde van alle onreinigheden te zuiveren, dezelve met balzemagtige geneesmiddelen, gelyk als bladz. 145. van de rugmergs-wonden is gezegt, bezorgen, met het ſervet en ſchouderband verbinden, en eindelyk, als 't mogelyk is, weder herſtellen (R).

11. Het

(R) Omtrent deze breuken word veel meer gezegt als gedaan; want wanneer het uiterlyk geweld in ſtaat is de uitſteekzelen der wervelen te breken, zo meen ik dat de lighamen, deszelfs articulatien, banden en tendineuſe inplantingen, als ook

11. Het *heilig-been* kan insgelyks gebroken worden, als men een zwaren val doet, of anders geweldig daar op geſlagen word. De voorgemelde geweldige oorzaak, de heftige pyn, en het gevoel moeten, gelyk in andere breuken, alzo ook inzonderheit in deze, den Heelmeeſter dezelve doen kennen. Als het heilig-been gebroken is.

12. Als men dan weet, dat dit been gebroken is, dan moet men zig beneerſtigen 't zelve, zo goed als 't mogelyk is, met de vingeren te herſtellen; maar dewyl het dikwils inwykt, moet men, om het weder uitwaarts te brengen, den vinger, na dat deszelfs nagel daar te voren is afgeſneden, en dezelve met oly of boter beſtreken, tot aan de breuk in den aars ſteken, en het ingewekene weder uitwaarts duwen, en als dan met de andere hand het in zyn regte plaats zetten; waar over men vervolgens een breukpleiſter, en drukdoek, in warme brandewyn nat gemaakt, legt, en voorts dit alles met het T-gelyke windzel verbind. Maar op dat de genezing zo veel te beter mag ſlagen, moet de Patient ten minſten veertien dagen het bed houden; en als hy wil opzitten, moet hy op een ſtoel, waar in een gat is, gelyk een kamerſtoel, zitten, op dat het gebroken been niet weder inwaarts gedrukt, of uit zyn plaats verzet worde. Hoedanig te herſtellen.

ook 't rugmerg zo veel zullen geleden hebben, dat haaſt zware toevallen, en meeſtentyds de dood zullen volgen, vooral wanneer wy de loſſe ſtukken met tangen wilden opligten, of daar uit halen, 't welk veel ligter gezegt als gedaan word, waar van ik ieder, dien deze zamenkoppeling en aaneenbinding bekend is, laat oordeelen.

HET VII. HOOFDSTUK.

VAN DE

BREUKEN VAN 'T OPPERARMS-BEEN, DE ONDERARMS-BEENDEREN, EN DE BEENDEREN DER HANDEN.

1.

HEt opperarms-been kan boven, onder en in 't midden gebroken worden, 't welk gemakkelyk te kennen is uit de algemeene kentekenen der been-breuken, dewyl men 'er overal kan bykomen, en 't zelve zien en beſchouwen. Wanneer de ſtukken niet van malkander zyn geweken, dan is de herſtelling ligt; maar als Breuk aan 't opperarms been.

dezelve van malkander zyn geſchoven, en de Patient ſterk is, dan moet 'er, om het genoegzaam uit te rekken, dikwils grote kragt toe gebruikt worden.

Het herſtellen van dezelve,

2. Om die breuk te herſtellen, zet men den Patient op een ſtoel; en na dat men den elleboog een weinig gebogen heeft, laat men een knegt, zo als van het herſtellen der breuken in 't algemeen is geleerd, den arm boven by den oxel, of boven de breuk wel vaſt houden; en door een ander aan het onderſte deel op dezelve wyze, of beneden de breuk aanvatten, en regt nederwaarts naar den grond trekken. Ondertuſſen grypt de Heelmeeſter de plaats der breuke met beide zyne handen, en als hy beſpeurt, dat het verre genoeg is uitgeſtrekt, dan zet hy de gebroke ſtukken behoorlyk aan malkander, en verbind daar na de breuk zo als boven van de been-breuken in 't algemeen is gezegd, en in 't derde Deel nog wydlopiger zal beſchreven worden (S).

Breuken van de onderarmsbeenderen. *a Ulna.* *b Radius.*

3. Dewyl de onderarm twee beenderen heeft, namentlyk de *a grote* en *b kleine Ellepypen*, worden dezelve zomtyds beide te gelyk, en zomtyds een derzelven alleen gebroken, het welk of in 't midden, of aan de einden gebeurt. Als beide de beenderen gebroken zyn, zyn ze gemeenlyk verſchoven, en daarom zo veel bezwaarlyker te herſtellen, als of 'er maar een gebroken was, dewyl het gebroken zig als dan niet verre kan verſchuiven, als mede niet ſterk behoeft uitgerekt te worden. Als naar een van beide gebroken is, inzonderheit aan het onderſte einde, dan word gewoonlyk het gebroken door de *c vierkante ſpier* en de ſterke band, die tuſſen beide de beenderen legt, tegen het nog heel zynde been getrokken, (daar ze anders van een geweken zyn) en is derhalven ook bezwaarlyker te herſtellen; waar op omtrent de voorzegginge en het herſtellen in 't byzonder is agt te geven.

c Muſculus quadratus.

Hoedanig te kennen.

4. De breuken dezer beenderen word men uit de algemeene kentekenen der breuken gewaar. Maar of ze beide, of een alleen, en welk van beide gebroken zy, is het allerbeſt door het gevoel, terwyl iemand den gebroken onderarm in- en uitwaarts draait, te onderſcheiden. Dog de breuk der grote ellepyp is gemakkelyker dan die van de kleine te kennen, dewyl dezelve het voornaamſte ſteunzel van den onderarm

(S) De *humerus* gebroken zynde, moet men dezelve (ten ware de Lyder buiten ſtaat was overeind te zitten) nooit verbinden zonder den arm hellende naar de aarde, en door wat overhelling van het lighaam meerder ruimte te verſchaffen, konnende de rollen der windzels aldus beter tuſſen het lighaam en den arm paſſeren zonder dat de breuk eenige beweging ondergaat.

De ſpalken moeten ter plaatze, daar zy onder den arm of in de vouw des elleboogs raken, wel uitgehold zyn, op dat ze daar niet komen te drukken. Wyders, om gevoeglyk, net en voordeelig de ſpalken aan een te ſluiten, zo omwind men dezelve tot beveſtiging met een ligatuur.

arm zynde, daar door zyne beſchadiging zo veel te eerder laat gewaar worden. Maar inzonderheit zal men daar een gekraak aan beſpeuren, en hooren, als men de hand van den Patient in- en uitwaarts laat draaien, en het bovenſte deel van den onderarm middelerwyl wel omvat en vaſt houd.

Hoe de kleine ellepyp te herſtellen.

5. Als de kleine ellepyp zal herſteld worden, en de gebroke einden tegen de grote getrokken zyn, dan moet de Heelmeeſter, terwyl hy het door een ander laat uitrekken, de hand van den Patient naar de grote ellepyp afdrukken, op dat hy daar door het onderſte einde van de gebroke kleine ellepyp weder opwaarts moge brengen; en terwyl dit geſchied, moet hy met beide de handen het bovenſte en onderſte einde van den onderarm ſterk tegen malkander drukken, op dat daar door de tuſſen beide de beenderen leggende ſpieren te zamen gedrukt, en zodanig gedwongen worden, dat de gebroke einden opwaarts en weder in hunne natuurlyke plaats worden gebragt. Als dit gedaan is, moet men in dit verband geen ſpalken op de breuk leggen, dewyl anders het gebroken been daar door weder zoude ingedrukt worden; maar gelyk in de verhandeling der Verbanden zal gezegd worden te werk gaan, en den verbonden arm in een *gootje*, gelyk als *fig.* 16. *Tab. VI.* is getoond, van bordpapier of ligt hout gemaakt, en daar na in een armband of ſcharp leggen.

Hoe de grote ellepyp te herſtellen.

6. De grote ellepyp word byna op dezelve wyze, als van de kleine is gezegd, herſteld, dog met dit onderſcheid, dat, om deszelfs ingetrokken onderſte ſtuk weder in zyne regte plaats te brengen, de hand van den Patient naar de kleine elleboogs-pyp of naar den duim toe moet gedrukt worden, op dat het ingeweken einde zig weder uitwaarts begeve. Het verbinden, leggen en dragen van den arm is het zelfde, als van de breuk van de kleine ellepyp is gezegt.

Als beide te gelyk zyn gebroken.

7. Maar als beide de pypen te gelyk zyn gebroken, moet men byna op dezelve wyze te werk gaan, maar daar by inzonderheit in agt nemen, hoedanig dezelve uit hunne plaats verſchoven zyn, om zig in het uitrekken en herſtellen daar naar te ſchikken. Aangaande het verband is insgelyks geen onderſcheid. Dog hier by is nog op te merken, dat, dewyl zomtyds het gewrigt des elleboogs, als het lang onbeweeglyk legt, door de verdikkinge van 't ledevocht zeer ligt ſtyf, en de arm daar door lam word, men na verloop van eenige dagen den onderarm van den Patient zeer voorzigtig moet buigen en uitſtrekken, en dit zomtyds hervatten, op dat de beenderen in 't gewrigt niet aan malkander groejen, maar het lid zyne beweging en gebruik moge behouden (T).

8. Zom-

(T) Schoon men zegt, dat daar twee beenpypen zyn, en de eene nog heel zynde, dat die de beſte ſpalk is, zo zyn wy nogtans verpligt dezelve met ſpalken te voorzien. By de breuken des onderarms, vooral wanneer de *Ulna* en *Radius* beide gebroken zyn, moet wel

Breuk van de voorhand. *a Carpus.*

8. Zomtdys *zyn de beenderen* van de *a voorhand* gebroken; maar dewyl ze zeer klein zyn, gebeurt het zeer zelden, ten zy dat ze door een daar op gevallen zwaar lighaam, namentlyk een balk, groten ſteen, enz. gekneuſt worden. Als zulx komt te gebeuren, dan zyn die breuken bezwaarlyk, of byna in 't geheel niet te herſtellen, vooral als de quetzing zeer groot is en nog veel minder wel te genezen, dewyl men ze niet gevoeglyk kan zien, nog voelen: en derhalven word meerendeels het gewrigt van de hand bedorven, ſtyf of onbeweeglyk, waar uit ook ligt ettergezwellen, verzweringen, pypzweren en been-verderving ontſtaan, dewyl deze beenderen zeer ſpongieus zyn, en de etter daar niet gemakkelyk is uit te leiden, zo dat deze been-bederving dikwils niet anders dan door 't afzetten van de hand kan worden weggenomen (a).

9. Nog

wel in acht genomen worden, dat de pleiſters, compreſſen en eerſte windzels zeer los worden aangehaald, 't welk die gene, die geloven, dat aan den onder arm geen ſpalken nodig zyn, mede dienen waar te nemen, of de Lyder bekomt zonder tegenſpraak eene vaſtgroejing der beide armpypen, waar uit zekerlyk *Anchiloſis*, voor zo verre de *Pronatio* en *Supinatio* aangaat, moet volgen, 't welk men van den beginne aan door de ſchikking der ſpalken kan voorkomen, namentlyk, dat men maar twee houte of blikke ſpalken gebruikt, die men de eene binnen, en de andere buiten tegen het platte van den arm aanlegt, zodanig dat de kanten der ſpalken ten minſten met de boven- en onderrand der *Ulna* en *Radius* gelyk ſtaan, waar door de drukking, die men maakt alleen zydeling, en niet boven nog onder, ter ſplaatze, daar het gebroken is, perſſen, waar uit volgt, dat de van den ander ſtaande *Ulna* en *Radius* door 't binden onmogelyk aan den ander konnen gedrukt worden, wyl de Touren der banden altyt op de kanten der ſpalken leunen; ziet de 12de fig. op myn 3de plaat, alwaar A. B. de *Ulna* en *Radius* op den ander articuleren, om de *Pronatio* en *Supinatio* te bevorderen, C. D. de van den ander ſtaande beenderen, en op welke of de naaſt leggende plaats een of beide de pypen gebroken zyn, die, wanneerze op C. D. gedrukt worden, malkander naderen en raken, zodanig, dat dezelve aaneengroejen, gemelde beweging beletten, en deformiteit in 't lid te wege brengen. De lade voor den gebroken onderarm Tab. III. fig. 13. word het beſt van koper gemaakt. Dezelve moet, op dat zy des te beter ruſt en vaſtigheit moge bezorgen, van den elleboog, waar over dezelve met een bogt ſtaat, tot onder de hand doorgaan. Deze moet met werk, of iets anders zagts, opgevult, en door omwinding beveſtigt zynde, den arm evenredige ruſt geven; waar na deze lade haar ſteun bekomt op den te voren beſchreven ligter. Zo de breuk na aan de geleding van den elleboog of de hand was, dan zal men na korten tyt, of even als men meent dat de *Callus* begint te ſtollen, de plaats der breuk met een vlakke hand beveſtigen, en de geleding, die anders zoude vaſtgroejen, zagt bewegen, niet alleen om dat het ledewater zulx niet zou veroorzaken, maar om de vreze, dat de *Callus* door zyne aankleving aan de naaſt leggende beenderen het lid niet zou verſtyven, en die loſſe beenderen tegen den ander plakken, en dezelve door den tyd als een been doen worden, waar uit volgen moeſt, dat alle beweging zonder eenige hope zoude verloren zyn. Om deze reden moet men deze beweging continueren tot de in- en uitwaartsdraying der *Radius*, en de bewegingen van den elleboog of de hand beveiligt is.

(a) Ruyſch *beeft gezien, dat deze breuk na verloop van drie jaren nog niet weder is genezen.* Ruyſch Obſervat, IV. pag, 10.

9. Nogtans als deze beenderen gebroken zyn, laat men, *om ze weder te herſtellen*, den arm boven de voorhand van iemand wel vaſthouden, en van een ander de hand uitrekken. Als dan moet de Heelmeeſter de gebroke beenderen zo goed als mogelyk is weder te regt brengen, en 't geen hy ongelyk en tegen de natuur bevind te zyn, tragten effen te maken, en in zyne regte plaats te ſchikken. Maar dit alles, gelyk reeds te voren is gemeld, is aan deze plaats bezwaarlyk te doen, als mede byna onmogelyk te weten of de zamenvoeging der gewrigten, zo als 't behoort, geſchied zy, of niet. Indien nogtans de zamenvoeging, zo goed als doenlyk is geweeſt, werkſtellig is gemaakt, dan moet de breuk op de behoorlyke wyze verbonden worden. Hoe men dezelve moet behandelen.

10. De *a naband* is mede het breken onderhevig, en vooral, wanneer dezelve verbryzeld is, zeer bezwaarlyk in zyn plaats te brengen, dog zo moejelyk niet als aan de *b voor-hand*, dewyl aldaar de beenderen beter te voelen zyn. Derhalven, als men dezelve wil herſtellen, moet de hand op een gelyke tafel gelegt, eenigzins uitgerekt, en de gebroke beentjes weder op hunne behoorlyke plaats gedrukt, en het ongemak op de behoorlyke wyze verbonden worden (V). De breuken der na-hand. *a Metacarpus.* *b Carpus.*

11. Wanneer 'er kootjes aan de vingeren gebroken zyn, dan zal men de ſtukken zo goed als mogelyk is weder te zamen voegen, of op zyn plaats brengen, dezelven met een ſmal windzel eenige maalen omwinden, en daar na aan den naaſten gezonden vinger met dezelve band, om zo veel te beter te doen houden, vaſt binden. Indien 'er meer als een beentje aan een vinger gebroken is, moet men dezelve het een na het ander herſtellen, en op dezelve wyze, als of 'er meer vingeren te gelyk gebroken waren, te werk gaan; maar daar na in het verbinden dezelve zodanig behandelen, als in de verhandeling der Verbanden omſtandiger zal beſchreven worden. De breuken der vingeren.

HET

(V) De behandeling, welke tot het herſtellen der gebroke beenderen van de *Carpus* en *Metacarpus* vereiſcht word, is inzonderheit, (dewyl op die plaats weinig uitrekking kan gedaan worden) de uitſtekende einden weder in te drukken, en dezelve door het verbinden, zo te behouden. Uit dien hoofde legt men op de hand te zamen gevouwen, in brandewyn nat gemaakte, drukdoeken, welke van buiten met ſpalkjes van bordpapier door windzels worden aangeſloten, op dat die hoogtens, die anders zouden nablyven, daar door worden tegengegaan. Voorts zo de breuk in de *Carpus* was, zo zal men, als te vooren is geleert, de geleding van dezelve met de *Radius* van tyt tot tyt bewegen, op dat de Lyder voor *Anchiloſis* of te zamengroejing van lid bewaart worde. Zyn de beendertjes der voor- en na-hand vermorzelt, waar by veeltyds quetzing van zenuwen, pezen, vaten, enz. is, dan is 't veeltyds beter, vooral om de grote etterſcheiding te ontgaan, de hand tydig weg te nemen, wyl veeltyts met lang talmen de kragten verſpilt worden.

HET VIII. HOOFDSTUK,

VAN DE

BREUKEN DES DYEBEENS.

1.

De breuken van 't dyebeen. *a Collum femoris.*

DIt dikke en allergrootſte been van 't gantſche lighaam is allerlei ſoort van breuken onderhevig, en kan in 't midden, als mede aan beide de einden breken; maar inzonderheit boven aan dat deel, 't welk men den *a hals van 't dyebeen* noemt, daar de breuk bezwaarlyk te herſtellen en te genezen is. Ook word dit been zomtyds aan twee plaatzen te gelyk gebroken, 't welk insgelyks zeer gevaarlyk is, en de Patienten meeſtendeels kreupel maakt. Zomtyds breekt het overdwards, ook menigmaal ſchuins, zo dat de einden voorby malkander ſchieten, dewyl de ſterke ſpieren zig te rug trekken, het onderſte ſtuk met zig opwaarts halen, zo dat 'er deswegen veeltyds een ſterke uitrekking, als men 't wil herſtellen, vereiſcht word. Als men bevind, dat het een dwarſſe breuk is, dan is het been na 't herſtellen zo bezwaarlyk niet op zyn plaats te behouden, als wanneer het een ſchuinſe breuk was, nademaal de Patienten meeſt na zodanig een breuk een korter been bekomen, 't welk altyd, dewyl de ſpieren het onderſte deel ligt uitwaarts trekken, van de bequaamſte Heelmeeſter niet kan verhoed worden. Nogtans kan daaromtrent veel te weeg brengen, dat men de windzelen in de ſchuinſe breuken eenigzins vaſter bind en aanhaalt, als in de dwarsbreuken, om daar door de beenderen te beter aan een te houden, en verder te werk gaat, als in 't kort zal onderwezen worden.

Hoe dezelve te herſtellen.

2. In het herſtellen moet men inzonderheit op twee zaken agt geven, naar de breuk of in den hals van 't dyebeen, of op eene andere plaats is, dewyl men zo wel in 't herſtellen als verbinden zig daar naar ſchikken moet. Wanneer nu dit been onder den hals, 't zy in het midden, of meer naar de knie toe, gebroken is, dan geſchied de zamenvoeging door 't uitrekken en inzetten, gelyk van de been-breuken in 't algemeen, en tot hier toe in 't byzonder dikwils gezegt is. Dog tot dit uitrekken, inzonderheit van ſterke menſchen, word veel meer kragt vereiſcht, als in andere beenbreuken, weshalven ſterke mannen daar toe moeten gebruikt worden, en indien dezelve altemet met de handen alleen niet genoeg trekken en uitrekken konden, dan moet men de langwerpige handdoeken zo wel onder als boven de breuk om het been winden, en daar na een of meer ſterke mannen daar aan

aan tegen malkander laten trekken, tot dat het genoegzaam uitgerekt is, en de Heelmeeſter de gebrokene einden weder aan een gezet heeft; daar het dan vervolgens behoorlyk moet verbonden en gelegt worden.

Werktuigen tot het uitrekken dienſtig.

3. Maar indien op de gemelde wyze de uitrekking niet genoegzaam zoude konnen geſchieden ('t welk tog zelden, als dezelve behoorlyk gedaan word, zal gebeuren,) dan moeten ſterker trekkende werktuigen gebruikt worden, en men kan zig dan het nuttelykſt van *de Riem* van *Hildanus*, (zie *fig.* 17. *Tab. VI.*) bedienen, dewelke met zyne haken A. A. boven de knie van den Patient vaſt gemaakt, of aangeſpt, en aan de haken een ſterk touw, op de wyze als B. B. word vertoond, gedaan zynde, als dan aan dezelve by C. 't zy met de handen van ſterke mannen laat naar zig trekken, of men bind aan C. nog een touw of handdoek, op dat men zo veel te ſterker zou konnen trekken, en als het verre genoeg is uitgerekt, moet de breuk weder gezet worden. Deze riem met zyne haken kan ook in het herſtellen der armbreuken gebruikt worden, als men dezelve met de banden niet genoeg kan uitrekken; maar men moet dezelve, als de boven-arm gebroken is, boven den elleboog, en, als de onder-arm is gebroken, boven de hand vaſt maken.

Gebruik van het kartol met vele ſchyven.

4. Maar indien men ook op deze wyze niet ſterk genoeg konde uitrekken, dan moet men eindelyk een werktuig met katrollen gebruiken, gelyk *fig.* 18. *Tab. VI.* is vertoond, 't welk men aan een einde met zyn haak A. aan het touw van *fig.* 17. C. haakt; maar het ander einde met de haak B. in het gat, 't welk in de ſchroef *fig.* 19. by A. is (te voren in een ſterke ſtyl geſchroeft zynde) hangen en vaſt maken. Na dat dit geſchied is, laat men den Patient met handdoeken, of touwen van de bovenſte zyde vaſt houden, op dat hy niet zou konnen wyken, en van de onderſte zyde laat men iemand aan het katroltouw C. voorzigtig trekken, zo lang tot dat het ver genoeg is uitgerekt, vermits door de veelheit van ſchyven in dit katrol zo wel by D. als E. een alleen ſterker kan trekken, als anders tien en meer perſonen. Als nu de Heelmeeſter bevind, dat het been verre genoeg is uitgerekt, dan zal hy de zamenvoeging werkſtellig maken (W).

5. Maar

(W) De te kragtige en ſterke uitrekking by zwakke lieden is onnodig, en by gecomponeerde breuken geheel ſchadelyk; dog indien de Lyder ſterk wel te pas is, een ſimpele breuk heeft, en deszelfs gebroken deel krom en korter is, en de ſpieren zeer ſterk zyn, dan zal een kundig Heelmeeſter door een voldoenende rekking, 't zy met de hand, of welgeſchikte werktuigen, het deel zyne regtheid en lengte tragten te bezorgen, waar toe een zeer verbetert en veel bequamer werktuig, beneffens de verdere zaken, als ſtroppen, ſtrikken en koorden, daar toe behorende, by de uitledinge des opperarms zal beſchreven en in de print verbeeld worden, om daar door aan te wyzen, dat alle andere *machines* onvoldoenend,

Gevaarlykheit der breuk van den hals des dyebeens.

5. Maar als de hals van 't dyebeen gebroken is, zo als zulks wegens *zyne ſpongieuſe, zwakke en breekagtige zelfſtandigheit* dikwils en ligt gebeurt, dan is 't zeer bezwaarlyk het zelve naar behoren te herſtellen, en kan, gelyk *Hildanus* (a) en anderen getuigen, zelden, zonder dat de Patient mank blyft, genezen worden, dewyl men 'er 1) wegens de dikke en ſterke ſpieren niet wel kan bykomen, om het te herſtellen, of te weten, dat het wel herſteld is. 2) Of dat men, *wegens de ſterkte der ſpieren, die zig daar omtrent bevinden*, het been, ſchoon het wel herſteld is, in dezen ſtand niet gemakkelyk kan behouden, om dat dezelve het been byna altyd weder te rug of opwaarts trekken; 't welk, ten 3) zo veel te eerder geſchied, *dewyl de hals van 't dyebeen niet regt uit*, maar ſchuins, en gelyk als van ter zyde aan deszelfs hoofd ſtoot, zo als aan 't heel zynde dyebeen van een geraamte te zien is, en zig derhalven zeer ligt door de ſpieren van 't hoofd af of te rug laat trekken; en om die reden is het, dat een zodanig gebroken been byna altyd korter is, als het heel geblevene; waar uit noodwendig een quade genezing, en ook meerendeels kreupelheit of mank gaan zal volgen.

Dit is tot nu toe dik.

6. Hier by komt nog 4) dat men van deze breuk dikwils tot nu toe

nend, zeer pynelyk, en, zo wel in breuken, als in ontwrigtingen, ten hoogſten ſchadelyk zyn, inzonderheid om dat deze werktuigen gene hoedanigheden hebben, die uitrekking en teffens tegenrekking uitwerken, dewelke abſolutelyk in zulke bewerkingen moeten gevonden worden, op dat door de grote kragt van een te ſterk werktuig de Lyder niet van zyne leggende plaats vervoert, maar door tegenhouding de nodige werking volbragt worde. Om deze reden gebruikt men het zo even gedagte werktuig, 't welk met een gelykredige kragt het bovenſtuk van zig duwt en het onderſte naar zig haalt; dog in dien toeſtand geeft men wel agt, dat de banden of ſtroppen, die men tot uitrekken aanlegt, niet digt by den ander geplaatſt worden, om dat, als meermalen is gezegt, een ruime ſpatie meerder dan een korte verlengen kan, wyl het in deze breuken kan gebeuren, dat de beide been-einden een handbreed vooryby den ander ſchuiven, weshalven de rekking, indien de einden tegen den ander zullen komen, ſterk zyn moet; en derhalven, als geen ſpatie of ruimte tuſſen de banden gevonden word, alle vezelen, zenuwen, vaten, ſpieren, vliezen, en zelfs de huid moet inwilgen, dat om de kortheid der ſpatie niet zyn kan; weshalven de voornoemde deelen ſcheuren, verbreken, en uit hare kragt gerekt worden, waar uit verlamming, ontſteking, veretting, zenuwtrekking, verſterving van lit, en de dood kan volgen.

De beſte banden ter uitrekking zyn de zulke, als in Gelderland by de boerinnen tot dragen der kopere melkkannen gebruikt worden, waar van men de ſmalſte en halfſleten om hunne zagtheit verkieſt. Wy zullen den aanleg van deze in figuur by de beſchryving van bovengedagte machine mededelen. Voor 't overige kan men daar over nazien *Oribaſius de Laqueis fig.* 9. zynde aldaar met korter afhangende einden verbeeld, als wel nodig is. Zie ook *Fourniere fig.* 9. *Tab* 16. en *Solingen*, *Tab.* 16. *fig.* 8. Zo men oordeelde, dat de machine ter uitrekking niet nodig was, dan laat men de hangende einden zo lang, dat men dezelve tot een grote lus kan laten, die door handen gevat voldoenende zyn konnen.

(a) *In de 86ſte van 't vyfde honderd zyner Aanmerkingen, die inzonderheit deswegen verdienen gelezen te worden.*

toe niet geweten, nog van de ontwrigting van 't dyebeen uit de holte wel heeft weten te onderſcheiden, maar meerendeels voor een ontwrigtinge gehouden, en als zodanig behandeld heeft, nademaal dit been, gelyk 't eerſt van *Paræus* (a) en naderhand van den beroemden Heere Profeſſor *Ruyſch* (b) beſchreven is, en daar na van veele andere (c) ook is waargenomen, zeer zelden, ten dele wegens zyne diepe en vaſte wrigtinge, ten dele wegens zyne zeer ſterke banden, door uiterlyk gewelt kan ontwrigten, vermits de hals van dit been ligter te breken is, als zyne banden uit te rekken, of te ſcheuren, dat het zelve uit de holte zou vallen en ontwrigten konnen. Maar uit onkunde van deze waarneminge, namentlyk dat men deze breuken meeſt voor ontwrigtingen gehouden, en gelooft heeft, dat de ontwrigting zeer dikwils, maar de breuk van den hals van 't dyebeen zeer zelden voorvalt, heeft men voor dezen de lyders veeltyts erbarmelyk gemarteld, met al te geweldige uitrekkingen door allerlei verſchrikkelyke werktuigen, op hope om de ingebeelde ontwrigting daar door genoegzaam uit te rekken, en den kop weder in zyne natuurlyke plaats te brengen. Maar dewyl dit alles vergeeffe moeite is, waar door geweldige pyn, ontſtekingen, en andere quade toevallen veroorzaakt worden, en dog, gelyk de ondervinding heeft geleert, voor 't meerendeel daar mede niet veel is uitgewerkt, zo is het beter diergelyke breuken op de volgende wyze te behandelen (X).

wils niet waargenomen.

7. Wan-

(X) De twee uitmuntende Mannen *Ruyſch* en *Duverny*, die beide over de vyftig jaren de waardigheid van Profeſſor in de ontleed- en heelkonſt, de eerſte binnen Amſterdam, en de twede te Parys bekleed hebben, twiſtten immer wie van hen als de voornaamſte was aan te merken, ontdekker te wezen van de ligte breking der hals van 't dyebeen, om daar door de dwaling der ontwrigting, van 't zelve been voor te ſtellen, wyl, zo 'er tien als ontheupt wierden aangemerkt, van dat getal wel negen in de hals gebroken gevonden wierden. Deze dwaling quam alleen voort uit de onkunde, die de meeſte Heelmeeſters bezitten: om deze reden hadden zy moeten letten op de eigenſchappen en zonderlingen ſtand van den hals van dit been, op de inwendige making en broosheid van 't zelve, als mede op de byna regt op en nedergaande directie der drie *Muſculi glutei*; en om de breuk van de uitleding te onderſcheiden, moeten de kleine ſpieren, gemeenlyk draaiers genaamt, als *pyramidalis*, *quadratus*, *gemelli*, en *obturatores*, wel-gekent zyn.

Om dan een zekere aanduiding te geven, of het dyebeen ontheupt, of de hals gebroken is, 't welk een kundig Heelmeeſter door een enkelden opſlag van 't oog en ſimpel aanraken gemakkelyk behoort te verklaren, zo word vereiſcht, dat wy de volgende 5 punten onderzoeken.

Voor eerſt, de knie-word zo wel in de breuk als ontheuping opwaarts of naar buiten getogen; dog meer als 't gebroken, dan dat het ontwrigt is.

Ten tweden, het dyebeen kan by de ontwrigtinge de agteruitſleking onmogelyk volbrengen, maar gebroken zynde is die

(a) Chirurgia Lib. XIV. cap. 21.
(b) Theſaur. Anatom. VIII. Tab. 3. fig. 1, & Theſ. IX. Tab. 1. fig. 1.
(c) Cheſelden Anatomia p. 20. & 37. Douglas in Act. Philoſoph. Anglic. Num. 1, 1316.

die beweging nog iets meer, dog met zware pyn.

Ten derden is het been korter, zo in 't een als 't ander geval, vooral wanneer zulx door uiterlyk geweld is veroorzaakt.

Ten vierden, de knie, en derhalven ook de voet drayen als het gebroken is uitwaarts, maar ontwrigt zynde drayt de knie en de voet naar binnen, en de Lyder ruſt meeſt op de grote toon van het quade been.

Ten vyfden, als men het beſchadigde deel met de vingers of hand betaſt, en indien de Lyder niet te vet is, vind men de grote omdrayer in beide de gevallen hoger als 't behoort, ten ware de exarticulatie door verlamming was veroorzaakt, of by die breuke, daar het eind van 't dyebeen tegen het gat van 't ongenaamde been, (waar uit de *obturatores* voortkomen) geplaatſt was, dan vind men het been langer. Men vind naaſt de opgeſchoven *Trochanter major* eene holte, waar in men met de vingeren kan taſten.

I. Het been kan niet regt uitgeſtoken worden, maar trekt zig met de knie altyt opwaarts naar de buik. Zulx word veroorzaakt om dat het boveneind van 't dyebeen geen ruſt of vaſte holte heeft, waar in het zo gevoeglyk niet kan ſteunen, als doe het hooft door de natuurlyke holte wierd omvangen. Dus loopt dit boven eind door de lyn van het beweegpunt der agterſte ſpieren heen waar door dezelve buiten ſtaat van eenig vermogen geſtelt worden; en derhalven worden de voorſte ſpieren als in kragt vermeerdert, zodanig, dat de *Pſoas*, *Iliacus internus*, *Vaſſia lata*, *Sartorius*, *Rectus* en *Pectineus* gelegenheid vinden de knie te heffen.

II. Het dyebeen kan niet agteruit geſtoken worden, om dat het hooft of het eind, waar het is afgebroken, boven het hol der articulatie tegen het darmbeen aan ſtaat, en voorverhaalde ſpieren geſpannen ſtaande, overweldigen de *Muſculi glutei*, om dat deze door de quade legging van 't been haar directie verloren hebbende, geen tegenſtand konnen bieden, nog eenige beweging volbrengen. Om nu deze twee artykels tot onderzoek te brengen, legt men den Lyder op de rug; men zet hem op een ſtoel; maar deze beide plaatzingen zyn niet voldoenend, om welke reden men den Patient op een matras, die op de vloer gelegt is, voorover laat leggen, waar door men haaſt zal beſpeuren wat omſtandige veranderingen de beledigde heup tegen de gezonde maakt, terwyl de Lyder onmogelyk in dat poſtuur kan leggen blyven, om dat hy de dye niet kan uitſteken.

III. Het beſchadigde been is dikwils drie vingeren breed korter als het gezonde, om dat de voorſte ſpieren, by No. I. opgenoemt beneffens de bilſpieren, met alle kragt het uit zyn ruſt zynde been voorby zyn hol naar boven rukken, en door geweld een nieuwe plaats, zelfs tot op het *os ilium*, nemende, de naaſt leggende delen drukken en kneuzen, waar uit zware pyn en grote wanordens geboren worden. Om deze reden, vooral zo de punten van 't been ſcherp en ſtekende waren, moet men den Lyder niet haaſtig doen gaan, wyl door de gedurige laſt van 't gehele lighaam een al te grote plettering en onherſtelbare gevolgen zouden geboren worden,

IV. De knie, en derhalven ook de voet, draayt uitwaarts, wanneer de hals van het dyebeen is afgebroken, om dat het hooft buiten ruſt zynde, de ſpieren, welke *gemelli*, *quadratus*, *obturatores*, en *pyramidales*, of met den ander *Rotatores* genaamt worden, door haar korting, en geen tegenſtand vindende, de *Trochanter major* naar zig halen, waar door het opgekorte been onvermydelyk buitenwaarts draayt.

Heel anders is het gelegen met de uitledinge, of met die breuke, waar het hooft van 't dyebeen maar even is afgebroken, zo dat nog een gedeelte van de hals aan het dyebeen gebleven is, waar door de inkorting minder zynde, eens deels de middelſte bilſpier, die tot dat gebruik geſchikt is, het been binnewaart drayt, maar anderendeels, om dat de gehele hals met het hooft, of een gedeelte derzelve, nu ook van de ruſt uit het *acetabulum* ontzet zynde, vlak tegen het *os ilium* onder of tuſſen de *Maſculi glutei* gaat aanleggen, en daar door onvermydelyk de voet, enz moet inwaarts draijen, 't welk men aanſtonts kan gewaar worden, zo dra men het dyebeen van een geraamte tegen het darmbeen vlak aan paſt. Hier uit volgt, dat de grote toon als binnen gedrayt, en het been verkort zynde, de voet door uitſteking de lengte

van

7. Wanneer nu de Patient, na dat hy aan 't dyebeen zodanig een uitwendig geweld heeft geleden, niet kan ſtaan, en in 't gewrigt van 't dyebeen pyn gevoelt, het lydende been korter als het gezonde is, en het bovenſte deel los en ſlap bevonden, ook in 't heen en weder draaien van 't dyebeen kraken of knarſſing, gelyk als gewoonlyk aan de gebrokene beenderen, beſpeurd worden, waar uit men weet, dat het been niet ontwrigt, maar gebroken is, dan moet men door al te geweldig of pynelyk uitrekken den Patient niet plagen; maar dewyl men als dan het dyebeen boven niet kan vaſt houden, moet een knegt den Patient een handdoek tuſſen de beenen doorſteken, en hem daar mede ſtyf vaſt houden; daar na, 't zy alleen met de handen van een ſterk karel, of met behulp van een om het dyebeen gewonden handdoek, of riem, en katrol, (zie *Tab. VI. fig.* 17. en 18.) denzelven zo verre laten uitrekken en tegentrekken, tot dat het gebroken been het nog heel zynde gelyk word, en als dan den gebroken hals weder, zo goed als 't mogelyk is, aan het in de holte ſtekende, of te rug gebleven hoofd voegen. Dit zo gedaan zynde, moet men tragten door een bequaam verband dit been in zodanigen ſtand, zo veel als 't doenlyk is, te behouden, op dat het, indien niet geheel naauwkeurig en volkomen, nogtans eenigermaten aan den rand van 't hoofd moge aangroejen; het welk, als reeds is gemeld, zeer zelden gebeurt, vermits het geen tegenſtand van een ander been heeft, dat deze breuk volkomen, en zonder dat de Patient mank gaat, kan geheeld worden, en dat beſchadigde been, men mag ook doen wat men wil of kan, gemeenlyk korter word als het onbeſchadigde, 't welk wegens de gemelde oorzaken dikwils niet is te verhinderen. Het verband, dat hier op gelegd word, noemt men een *a lies-verband*, en zal in de verhandelinge der Verbanden breder beſchreven worden; maar na dat het zelve gelegt, en het been in alles, wat tot ſtil te leggen vereiſcht wordt, bezorgt is, moet men bezien of het quade en verbonden been met het goede nog eenerlei lengte heeft, 't welk, als men 't zo bevind, een zeer goed voorteken is, en, indien de Patient zig zeer ſtil houd, hope tot eene gelukkige genezinge geeft. Maar als 't gedurende het verbinden eenigzins te

Hoedanig die breuken te behandelen.

a Spica inguinalis.

van 't been tragt te gemoet te komen, en derhalven, als de voet nedergezet word, dan moet de Lyder op de grote toon ruſten of gaan. Men neemt ook waar, dat als de hals is afgebroken, dat als dan het been gemakkelyker buiten en binnenwaarts drayt, dan of het ontheupt was.

V Zo is genoeg verklaard, dat de inwendige oorzaak, 't zy *verlamming*, of *zeker gebrek in de articulatie*, het ontheupte deel zo wel als de breuken, die de ruſt van het been eind tegen 't *ovale gat* van 't *os innominatum* komt te maken, verlengt. Voorts merkt men aan, dat wanneer het verkorte been wel word uitgerekt, zo, dat het byna zyne lengte en figuur heeft, dan hoort men, indien het gebroken is, wryving en kraking der been-einden tegen den ander, 't welk, als 't ontwrigt is, nooit komt te gebeuren.

te rug getrokken is, ('t welk men gewaar word, als 't quade been weder korter als het goede is) dan moet men 't zelve na het verbinden nogmaals zo laten uitrekken, dat het met het gezonde weder gelyk word, den Patient voorts het ſtilhouden en eene goede levenswyze belaſten, en het overige aan de Natuur overlaten (Y).

Hoedanig het in zyn behoorlyken ſtand te houden.

8. Indien 'er een werktuig kon worden uitgevonden, dat zodanig een been altyd zo uitgeſtrekt hield, dat het met het gezonde gedurende de genezinge, of ten minſten de eerſte veertien dagen of drie weeken, gelyk bleef, dan was 'er hope deze breuk beter, als tot nog toe geſchied is, te genezen, zynde het de moeite wel waard, zorgvuldig daar op te denken. *Hildanus* heeft in de voor aangeprezene 86ſte Aanmerkinge van 't vyfde Honderd een werktuig beſchreven en afgetekend, 't welk hy tot dit oogmerk, als mede in andere breuken van 't dyebeen, zeer nuttelyk en dienſtig agt te zyn. Maar of 't zelve met nuttigheit gebruikt is, en de gewenſchte uitwerking gehad heeft, heb ik nergens gevonden, nog konnen vernemen; en dat het die volkomenheit niet heeft, die het behoort te hebben, blykt daar uit; zo dat 'er nog een beter behoort bedagt te worden. Maar middelerwyl, tot dat 'er zodanig een is uitgevonden, kan men zig van het zelve bedienen; of indien men het niet had, was het allerdienſtigſt, om het been in zynen behoorlyken ſtand te behouden, dat men, behalven de beenlade en andere hier toe behorende gereedſchappen, den Patient 't zy een lang ſterk windzel met vier hoofden, gelyk op de gemelde plaats by *Hildanus* te zien is, of twee lange handdoeken tuſſen de beenen by de liezen doorſteekt, en dezelve boven aan de bedſtede op beide de zyden vaſt ſpykert, of anders aan haaken of yzere ringen vaſt maakt en daar door hem zodanig verzekert, dat hy niet kan afzakken. Maar boven de knie moet men insgelyks een ſterken band om de dye binden,

(Y) Al het uitrekken, herſtellen en verbinden is in deze breuken van weinig nut, en zelden vind men die breuken om de grote verwyderingen der been-einden en onmogelykheid van ſtil leggen genezen. In myne oeffeninge heb ik derhalven geen ander gebruik dan de beide heupen met een brede jugte riem te omvangen, en met geſpen wel aan te ſluyten, op dat, was 't mogelyk, de einden elkander ontmoetende mogen aaneen groejen. Dit vereiſcht ruſt, en daarom verbied men den Lyder zig te heffen, wyl de gehele beweging op die plaats aankomt. In dezen toeſtand gebruikt men een houten raam, zo groot als de ruſtbank, waar op de Lyder legt: deze beſpykert men met ſterk linnen, waar in men een gat ſnyd, daar des Lyders billen door heen zien, om, wanneer deze raam, die aan de vier hoeken met touwen, welke tot een lopende door een katrol paſſeeren, het gehele lighaam gelyk geligt word, om een onderſteekzel onder het zelve te brengen, en na gemaakte ſtoelgang hem weder te laten zakken.

Na ſterk onderzoek heb ik tot heden maar twee dyebeenderen gezien, die in den hals gebroken en genezen waren, waar van ik een by den Heer Profeſſor *Ruyſch* heb ontmoet, en de ander heden onder my beruſtende is.

den, ('t welk ook boven de enklaauwen van den voet kan geſchieden) en met dezelve het gezette been beneden aan de bedſtede aan een ſpyker, ring of haak vaſt maken, op dat dezelve het niet kan te rug trekken, en in zodanigen ſtand moet men het been tragten te behouden, tot dat de breuk aan een is gegroeid. Maar dewyl ook in de ſchuinſe breuken van het dyebeen, insgelyks in veele dwarsbreuken van 't zelve, wegens het natuurlyke inkrommen van dit been, het onderſte ſtuk genegen is zig te verrukken en opwaarts te wyken, waar door het been na de genezinge te kort word, kan deze manier, indien men het nodig oordeelt, in dezelve ook waargenomen worden. Wanneer de windzels of handdoeken aan de liezen ſmarting zouden veroorzaken, moet men zagte te zamen gevouwe doeken of gerold lynwaat daar tuſſen leggen. Wat verder omtrent het leggen in deze breuk nog is aan te merken, is ten dele in 't I. Hoofdſtuk, §. 36. reeds gezegd, en zal in de verhandeling van de Verbanden nog breder worden aangetoond.

HET IX. HOOFDSTUK,

VAN DE

BREUK DER KNIESCHYF.

1.

OM deze breuk en deszelfs genezing wel te verſtaan, moet men uit de Ontleedkunde weten, hoedanig de knieſchyf door *a banden* en *b peezen*, zo wel met het dye- als ſcheenbeen, aan malkander is gehegt, en dat ze, als men het been uitſtrekt, met de ſpieren opwaarts, maar, als men het inwaarts buigt, nederwaarts gaat. Als de knieſchyf door vallen of ander uitwendig geweld gebroken word, dan breekt ze 1) of in de lengte, of 2) overdwars in twee ſtukken; of ook 3) in meer ſtukken, welke laatſte ſoort de ergſte is, dewyl de bovenſte ſtukken veeltyds daar door zo verre opgetrokken worden, dat men ze onmogelyk weder op hunne regte plaats kan brengen. De knieſchyf breekt ſelden in de lengte, en is, als zulks gebeurt, gemakkelykſt te heelen, dewyl de ſtukken niet verſchuiven, maar in hunnen natuurlyken ſtand blyven (a). Maar als ze over-

Van de geſchapenheit dezer breuk.

a Ligamenta.

b Tendines.

(a) Garengeot *is van gevoelen, dat dit been in de lengte niet kan breken. Zie zyne Verhandeling der Werktuigen*, Tom. II.

overdwars breekt, dat meerendeels gebeurt, dan word het bovenſte deel opwaarts getrokken; dog het benedenſte blyft op zyn plaats, dewyl 'er geen ſpier aan is, waar door het kan weggetrokken worden. En hoe meer de ſtukken van malkander getrokken zyn, hoe moejelyker de heeling is (Z).

Is ligt te kennen.

2. Deze breuk is niet bezwaarlyk te kennen, dewyl men de ſtukken in de natuurlyke gedaante van dit been met de vingeren zeer gemakkelyk kan voelen, en daar door te gelyk weten, of het zelve in de lengte, of overdwars, of in verſcheide ſtukken gebroken is; als mede of dezelve nog naby, of verre van den ander zyn. Dog als het ſtukje, dat opwaarts is geweken, klein is, kan men de breuk zo gemakkelyk niet kennen, maar is daar en tegen zo gevaarlyk niet, dewyl het beenzap, waar uit de *a weer* groeit, zo ligt niet in het gewrigt kan indringen, nademaal daar door, als het anders gebroken is, de knie ſtyf en kreupel, of ten minſten zeer onvormelyk word.

a Callus.

De voorſpelling.

3. Deze beenbreuk is in 't algemeen en buiten de reeds gemelde oorzaken bezwaarlyk te heelen, en zodanige Patienten, gelyk als de meeſte Heelkundigen betuigen, worden gemeenlyk kreupel, of ten minſten behouden ze een zeer ongeſchikte geleeding; want behalven dat het beenzap zig meeſtendeels in het gewrigt uitſtort, pleegt het lede-

(Z) Om dat alle vezelen, van wat aart zy ook zyn, een zekere eigenſchap van inkorting hebben, zo is 't zeker, dewyl de pezige banden, die van de *Tibia* tot in 't onderſtuk der *Patella* overgaan, vryheid hebben min of meer in te korten, en derhalven trekt het onderſte afgebroken ſtuk der *Patella* naar mate van de intrekking der pezige band ook nederwaarts. Alle de opgenoemde ſoorten van breuken konnen gebeuren; maar de gemeenſte is de dwarze, om dat de ſterke ſpieren, als *rectus*, *vaſtus in-* & *externus* en *Cruræus de Patella*, by alle ſtruikelingen, vallen, enz. ſterk trekken; uit welke reden zelfs, door klein geweld, voornamentlyk als het werktuig, waar door men beledigt word, dun of beytelagtig is. de *Patella* ligt breekt, en weggetrokken word. By deze breuken kan men gevoeglyk voegen de breuk der pees boven en onder de knieſchyf, welke eerſte als ongeneeslyk, maar de tweede als geneeslyk moet worden aangemerkt, om dat het afgebroken eind der pees boven de ſchyf haaſtig en hoog word opgetrokken, en geen ruſt of ſteun voor 't verband overlatende, weshalven de ingetrokkene ſpieren op gene wyze verlengt, nog in haar plaats konnen behouden worden; daar in 't tegendeel, indien de breuk onder de *Patella* is, men zulks kan, en ook behoort even eens te behandelen, als by de gebrokene ſchyf gebruikelyk is, en wel inzonderheid met de band van den uitmuntenden Heer *Petit*, die in onze Nederduitſe druk van de Heer *Bass* over de verbindinge, *pag.* 239 §. VIII. is beſchreven, en aldaar *Tab. XVI. fig.* 5 *en* 6. Duidelyk afgebeeld. Dog om dezelve van meer vrugt te doen zyn, dient, in plaats van het ſtuk linnen, by *fig.* 5 vertoont, een welklevende en van ſterk linnen gemaakt pleiſter gebruikt te worden, op dat men de opſchuiving des te meer belette. Deze breuk der pees is niet zeldzaam, zo als zig velen verbeelden, en geneeſt op dezelve wyze als de breuk der *Tendo Achillis*, welke, wanneer de einden wel en ruſtig worden byeen gehouden, door middel van zekere ſoort van *Callus* aaneengroejen.

ledevocht ook te verdikken, en eindelyk het dey- en ſcheenbeen zodanig aan malkander vaſt te kleven, als twee planken, die met lym te zamen zyn gelymd, om dat men geduurende de heelinge de knie niet het geringſte mag buigen, of bewegen, inzonderheit als het een dwarsbreuk is, zo trekken de gebroke ſtukken aanſtonts weder van malkander; waar door de verdikking zo wel van het ledevocht, als van het beenzap veroorzaakt word, en beide de beenderen zodanig te zamen vereenigen, dat het gelyk als een been word, en derhalven het gewrigt en de beweging van de knie verliezen. Men kan ook niet ontkennen, dat de pees, in en onder welke de knieſchyf legt, en die tot beweging van dit gewrigt zeer veel doet, te gelyk door het zelve geweld, waar door de knieſchyf gebroken is, gequetſt, en deswegen de beweging van de knie zo veel te meer bedorven of verzwakt word. En dit oordeel ik eene van de voornaamſte oorzaken te zyn, dat die genen, *welker knieſchyf eens gebroken is*, daar na ligt vallen, en dezelve voor de tweede, ja, gelyk de ondervinding heeft geleerd, voor de derde maal breken, dewyl dikwils een onheelbare zwakheit door diergelyke quetzuuren aan de peezen word veroorzaakt.

4. Wanneer nu *de knieſchyf in de lengte is gebroken*, drukt men de ſtukken met de handen van beide zyden wel te zamen, en daar na, om dezelve behoorlyk by malkander te houden, legt men een vereenigend windzel om het deel, op dezelve wyze als in de verhandeling van de buik- en voorhoofds-wonden is gezegd; maar nog duidelyker in de verhandeling der Verbanden zal beſchreven worden. Maar als dezelve *overdwars* of *in meer ſtukken is gebroken*, dan moet men het been van den Patient regt uitſtrekken, en tegen iets, dat vaſt ſtaat, aan zetten, om de ſtukken, 't zy met de vlakke hand, of met zyne duimen en vingeren, weder aan malkander drukken, en in hunne natuurlyke plaats herſtellen. Maar waar het voornamentlyk op aankomt, is, dat men het bovenſte benedenwaarts brengt, en daar na bezorgt, dat de knie, dewyl anders alles weder van malkander zou wyken, of nog wel verder verſchuiven, als het te voren geweeſt is, niet gebogen word; waar na men deze breuk behoorlyk moet verbinden, en zodanig verzorgen, dat de knie gedurende de heeling niet kan gebogen worden, gelyk als in de verhandeling van de Verbanden zal gezegt worden. Velen bedienen zig ook, tot behoud van 't gebroken been, van zeker werktuig, waar van *Solingen* in zyne Heelkunſt (a) met lof gewaagt, en door den Heere *Muſſchenbroek* te Leiden is gemaakt; in welkers plaats ik nog een van een andere ſoort heb,

De geneezing.

(a) *In 't Hoofdſtuk van de Breuk der knieſchyf, en* Tab. 15. fig. 26. *in de Amſterdamſe druk van 't jaar* 1698. *afgebeeld.*

heb, maar die nogtans alle de voorgemelde toevallen niet volkomen konnen verhoeden. Voor de negende of tiende week durft men de Patienten niet laten gaan, dewyl dit been niet eer naar behoren aan-een is gegroeid; zo dat het ligtelyk weder zou kunnen breken, gelyk veeltyds is gebeurd, in welk geval de laatſte quaal erger is dan de eerſte. Aangaande deze breuk heeft *Purman* (a) zeer fraaie waarnemingen aangetekend, die waardig zyn gelezen te worden (A).

(a) Onder alle de verbindingen, 't zy door winding, of door werktuigen, zyn geen verbanden beter, dan die zo even door my zyn opgenoemt; of zo men die niet komt te gebruiken, dan moet men de breuk met kruis gaande omwindinge, als den ſchilpads-band, bezorgen, mits men voor 't eerſte windzel een rol pleiſter gebruikt; wyders draagt men zorg, dat, terwyl de Lyder zeer ſtilgehouden word, hem de deyeſpieren met circulaire gangen kragtig worden aan een gedrongen, om daar door hare opzwelling, en derhalven de inkorting of te rug trekking der *Patella* te beletten. By dit ſtil leggen konnen de uitgeſtorte en ſtilſtaande ledevogten, als ook de toevloed der *Callus* gelegenheid tot aancengroejing, als §. 3. door onzen Hr. Schryver is aangetoont, verſchaffen; en ſchoon men de knie niet kan nog mag buigen, zo moet in tuſſen de *Patella* zydewaarts heen en weder bewogen worden, zonder dat aan eenig buigen of uitſteken gedagt word; waar na men zal bevinden, dat de *Patella* wel aan een gehegt zynde los en beweeglyk zal blyven. Tot het regt houden van het been of de buiging der knie te beletten, legt men het zelve in een houte, blikke of bortpapiere lade, welke zig van de bovenzyde der deye tot onder de kuyt uitſtrekt, en met een lang windzel om het been zodanig word beveſtigt, dat men eene opening over de knieſchyf behoud, om voorgedagte beweging zonder 't losmaken der verbinding te volbrengen. Wat verder de werktuigen van kopere hoedjes, ringen van bortpapier, en andere zagte ſtoffen aangaat, dezelve zyn meer door ſpeculatie als dadelykheden voorzien.

Indien de *Patella* niet quaam aan een te helen, of dat de onderſte pees gebroken bleef, zo zal de Heelmeeſter de *Patella* door een ſtevigen reim, die van voren breed, en van agteren of onder de knie ſmal is, tragten op zyn plaats te houden, 't welk menigmaal zeer wel gelukt, mits de knieſchyf door een gat, dat in de breede zyde der riem gemaakt is, als door een venſter heen ziet, terwyl 't overige van de band verdraagzaam om het deel gegeſpt word.

(a) *In zyne Wond geneesmiddelen, het derde Deel, in 't 21 Hoofdſtuk.*

HET

HET X. HOOFDSTUK.

VAN DE

BREUKEN VAN 'T SCHEENBEEN.

ALS MEDE VAN DE BEENDEREN, WAAR UIT DE VOET BESTAAT.

1.

OMtrent de breuk van 't ſcheenbeen, waar in twee beenpypen zyn, vind ik niets verder of byzonders te erinneren, als 't geen reeds van de beenbreuken in 't algemeen is gezegt; namentlyk, dat dezelve, gelyk andere breuken, moeten uitgerekt, daar na herſteld, verbonden en in een behoorlyken ſtand gebragt worden. Zomtyds breekt ſlegts een van deze beenderen, zo dat de voet eenigzins kan bewogen worden; inzonderheit als het kuitbeen (*Fibula*) alleen is gebroken, kan de Patient op het nog geheel zynde ſcheenbeen (*Tibia*) gaan. *Maar als 'er benevens de breuk ook verwonding is*, gelyk in dit geval dikwils gebeurt, dewyl het van voren alleen met de huit bedekt is, zo moet men dezelve na het herſtellen wel zuiveren, het bloeden ſtempen, en daar na door de boekband met 18 hoofden, gelyk *Tab. VI. fig.* 2. word vertoond, verbinden. De manier om deze breuken te verbinden is 't duidelykſt in 't VIII. *Kap.*, van de Verbanden handelende, beſchreven. Wanneer 'er punten der gebrokene beenderen door de huitſteken, en het herſtellen verhinderen, moet men zodanige met een ſcherpe nyptang of fyn zaagje wegnemen, daar na herſtellen, en 't verband leggen, het been daar na in de Beenlade *fig.* 5. gelyk in alle beenbreuken, of in dat byzonder hier toe van koper bereide werktuig *fig.* 4. gelyk leggen, 't welk, om de breuken van 't ſcheenbeen wel te bewaren, zeer dienſtig is (B). De breuk van 't ſcheenbeen.

2. De beenderen van de voet, namentlyk de *a voorvoet*, *b navoet*, en tonen, konnen op dezelve wyze als de aan de hand gebroken worden, omtrent welkers herſtelling mede niets byzonders is in agt te nemen; behalven dat het verband op een andere wyze moet gelegd worden, gelyk in de verhandeling van de Verbanden zal gemeld worden. Alleen is hier nog te erinneren, dat gelyk als by de beenbreuken der handen, die der voeten, insgelyks ook als het ſcheenbeen-onder by den enklauw gebroken is, niet alleen veeltyds het lid ſtyf en onbeweeglyk word, maar dat 'er ligtelyk beenbederving of rotting en De Breuk van de beenderen des voets.

a Tarſus.
b Metatarſus.

(B) Ziet hier over na de uitlegging van de beenlade op myn 3. plaat, fig. 11. die in diergelyke gevallen ongemeen voordelig is. Men moet de ſnytangen en de zaag zo veel doenlyk is myden, maar veel eer de wonde naar vereiſch van zaken verwyden.

en ongeneeslyke ettergaten bykomen, die dikwils niet anders als door't afzetten van den voet te genezen zyn. Derhalven, en inzonderheit als de breuk of quetzuur zwaar is, moet men zulks den Patient en zyn maagſchap in tyds te kennen geven, op dat, als zulx gebeurde, men op den Heelmeeſter de ſchuld niet werpen. Wie wydlopiger onderrigting van de beenbreuken begeert, kan dezelve beſt vinden by *Petit* in zyn werk over de gebreken der beenderen.

Verklaring van de zesde plaat.

Fig. 1. is een grote ſcherpe Snytang, om punten van beenderen af te nypen, die omtrent nog eens zo groot mag zyn als hier vertoond word.

Fig. 2. vertoont een breuk met wonde A. die met de zogenaamde boekband, of windzel met 18 hoofden B. B. B. B. verbonden word.

Fig. 3. verbeeld de gedaante van een ſpalk tot de beenbreuken aan armen en beenen, die naar de lengte van het gebroken deel moeten gemaakt zyn; maar in de breedte 3 tot 4 vingeren hebben.

Fig. 4. vertoont een kopere ſpalk, dienſtig voor de breuken aan armen en beenen, die uit drie ſtukken, A. B. C., beſtaat, en door zes leden, 1. 2. 3. 4. 5. 6., te zamen gevoegd zyn, op dat ze zo veel te beter zou voegen. Aan de twee buitenſte ſtukken, als A. en C., zyn aan ieder drie vierhoekige ringen, byna als geſpen, E. E. E., waar door men ledere riemen ſteekt, om het werktuig daar mede om het been vaſt te binden: het zelve moet naar de grootte van het ſcheenbeen eene evenredige grootte hebben. *Petit* heeft nog andere werktuigen uitgevonden, die van *Garengeot* beſchreven zyn.

Fig. 5. verbeeld de ſtrooarmen. A. A. A. A. zyn twee met ſtroo omwonde ſtokjes; B B. een ſterk ſtuk lynwaat. 't welk de ſtokjes te zamen houd, omtrent twee ſpan in de lengte, en drie in de breedte, of ook iets meer, inzonderheit in de breuken van 't ſcheenbeen, hebbende.

Fig. 6. word een voetzool genaamt, en is of van bordpapier, of van een dun plankje gemaakt, waar aan drie ſnoertjes zyn, a. a. a., om dezelve op de voetzool in de beenbreuken der voeten te binden, en moet in grootte de voetzool gelyk zyn.

Fig. 7. is een doorgenaaide drukdoek van dezelve gedaante, welke op *fig.* 6. vaſt gemaakt word, om de voet niet te drukken. Hier onder is een krans of ring van zagt linnen vaſt genaaid, *fig.* 8. waar in de hiel moet komen te leggen, en met de twee bandjes b. b. om den voet gebonden word.

Fig. 9. is het afbeeldzel van een drukdoek en bordpapieren ſpalkje, die men by de breuk der neus gebruikt, en naar de grootte van den gebroken neus moeten gemaakt worden.

Fig. 10. is het afbeeldzel van de drukdoek en bordpapier, die over de

breuk

breuk van de onderkaak, als dezelve aan een zyde gebroken is, gelegd worden, en naar de grootte van den Patient moet geſneden zyn.

Fig. 11. is een windzel met vier hooſden, dat in 't midden a. een gat heeft, dienende om de breuken van de onder-kaak te verbinden.

Fig. 12. vertoont de gedaante van een drukdoek en bordpapier tot de kaak aan beide de zyden gebroken, in welkers midden het gat a. op de kin, maar de beide einden b. b. tegen de ooren moeten leggen.

Fig. 13. is de gedaante van een drukdoek, die tot aanvullinge van de ongelykheit der kuitſpieren gebruikt word.

Fig. 14. vettoont de afbeelding van 't bordpapier, dat op de breuk van 't ſleutelbeen gelegd word.

Fig. 15. is een yzer kruis of werktuig, als een grote T, tot de breuk van het ſleutelbeen dienſtig. bladzyde 220. beſchreven.

Fig. 16. is de gedaante van een ſpalk van dun bordpapier, om den gebroken onderarm, na het verbinden, daar in te leggen, die naar deszelfs grootte moet geſchikt zyn.

Fig. 17. vertoont de riem van *Hildanus* met zyne haken, die in de breuken en ontwrigtingen tot het uitrekken van armen en beenen kan worden gebruikt, en bladz. 233. reeds is beſchreven.

Fig. 18. is een katrol, insgelyks bladzyde 233. beſchreven.

Fig. 19. is een ſterke yzere boor, tot het katrol behorende, dewelke met zyn einde B. in een ſtyl geboord, en in wiens gat A. daar na een haak van 't katrol gehaakt word.

HET
DERDE BOEK
VAN 'T EERSTE DEEL.
VAN DE
ONTWRIGTINGEN.

HET I. HOOFDSTUK.
VAN DE
ONTWRIGTINGEN IN 'T ALGEMEEN.

1.

Waar in eene ontwrigting beſtaat.

a Luxatio of *dislocatio.*

b Acetabulum oſſis innominati.

c Epiphyſis.

EEn *a ontwrigting is*, wanneer een been zodanig uit zyne natuurlyke plaats is geweken, dat het gebruik van 't zelve daar door verhinderd word: by voorbeeld, als het hoofd van 't armbeen uit de holte van 't ſchouderblad, of dat het deyebeen uit de *b holte van het heupbeen* valt of gedreven word; *zo dat de ontwrigting eigentlyk alleen in de zamenvoeging of geledinge der beweeglyke beenderen* voorvalt. Men pleegt het echter ook een ontwrigting of ontleding te noemen, als het neusbeen van een ander, of als in de kinderen een *c aangroeizel* van 't gebeente van het waare been afwykt, en daar door 't gebruik van 't lid bedorven word.

Men moet de gewrigten wel kennen.

d Ligamenta.

e Sceleton.

2. Maar dewyl de ontwrigtingen meeſtendeels in de gewrigten of de geledinge der beenderen voorvallen, zo is gemakkelyk te beſluiten, dat iemand, die de ontwrigtingen wel wil leeren verſtaan en genezen, niet alleen de gedaante en geſteltheit der gewrigten, maar ook deszelfs *d banden* en *ſpieren* moet kennen, het welk men uit menigvuldige en naarſtige betragtinge van een *e geraamte*, en door 't onderzoek van onlangs geſtorvene lichamen moet leeren bevatten. Dog dewyl in een geraamte de kraakbeenderen en banden niet meer te zien zyn, en deswegen de gewrigten in onlangs geſtorvene lichamen veel volkomentlyker

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7.

Fig. 8.

Fig. 9.

Fig. 10.

Fig. 11.

Fig. 12.

Fig. 13.

Fig. 14.

Fig. 15.

Fig. 16.

Fig. 17.

Fig. 18.

Fig. 19.

lyker en natuurlyker konnen beſchouwt worden, daarom is 't, dat men minder uit de verklaringen der boeken en figuuren leeren kan.

3. *De ontwrigtingen worden verdeeld* 1) *in volkomene* en *onvolkomene.* Men noemt het een volkomene ontwrigting, als het been geheel en al van een ander been wykt, waar mede het natuurlyk moet vereenigd zyn; by voorbeeld, als de armpyp of 't deyebeen geheel uit hunne holte gevallen zyn. Men noemt het een onvolkome ontwrigting als de beenderen eenigzins, maar niet geheel van den ander geweken, en nogtans zo verre uit hunne natuurlyke ſtandplaats gerukt zyn, dat deszelfs gebruik daar door gehinderd word, en deze noemt men een verſtuiking of verwringing. Beide, zo wel de volkome als onvolkome, konnen op *veelderlei wyzen* geſchieden; inwaarts, uitwaarts, voorwaarts rugwaarts, opwaarts, of nederwaarts, na dat op deze of gene manier de beenderen van een wyken. 2) *a In enkelde en b gemengde.* De eerſte zyn als 'er geen zonderlinge toevallen buiten de ontwrigting gevonden worden: de andere als te gelyk andere toevallen, inzonderheit een *wonde, breuk, ſlapheit der banden, kneuzing* of geweldige *ontſtekingen* zig daar by bevinden. 3) *In een onlangs bekome*, of *verouderde ontwrigtinge.* Maar, naar de gewrigten de eene voor de andere loſſer beweeging hebben, zo zullen dezelve ook ligter en eerder ontwrigten; weshalven de arm met 't ſchouderblad meermalen ontwrigt worden als de elleboog, of de voorhand, als mede de wervelbeenderen van den hals en de lenden ligter als die van den rug, enz.

a Simplex Diſlorſio.
b Complicata.

4. Indien wy *de ontwrigtingen wat nader betragten*, en met het hoofd beginnen. Zo vind men aan 't zelve geene andere als 1) die aan 't neusbeen; en 2) die aan de onderkaak gebeuren, welke laatſte wel voorwaarts en zydwaarts, maar, wegens het uitſteekzel van 't been, rugwaarts niet kan ontwrigt worden. 3) Als het hoofd met de bovenſte wervelbeenderen ontwrigt word; waar by velen ook 4) het van een wyken van de herſſenpan door hoofdpyn, koorts en de waterhoofden zomtyds voorvallende, rekenen.

Ontwrigting van 't hoofd.

5. Aan de *wervelbeenderen* van den ruggraat konnen overal, dog niet wel volkome, maar onvolkome ontwrigten gebeuren; en dat eerder aan de hals- als rug-wervelen; ten dele dewyl dezelve kleinder zyn, en daarom ligter van een wyken; ten dele dewyl ze een veel groter beweging als de andere hebben. De wervelbeenderen van de borſt of den rug zullen zo ligt niet worden ontleed, dewyl dezelve veel grote als die van den hals zyn, zeer vaſt te zamenhangen, en geen grote, maar geringe beweging maken; maar in de lenden worden ze weder meermaals ontwrigt, dewyl dezelve zeer kraakbeenig zyn, als mede het meeſte buigen en bewegen moeten; daar benevens hunne geſtalte heel plat en zonder uithollinge is, dewelke in andere wervelen de ontwrigting zeer tegenſtaat. Het *c ſtaartbeen* word zomtyds

Aan de wervelbeenderen en ſtuitbeenderen.

c Os Coccygis.

tyds inwaarts ontwrigt, 't welk ligt kan gebeuren door een harden val op de ſtuit te doen, waar door de *a endeldarm* gedrukt word, en waar door veelerlei quade toevallen konnen ontſtaan. Nogtans kan het zelve in zware baringe ook uitwaarts ontwrigt worden.

a Inteſtinum rectum.

In de borſt. 6. *In de borſt* worden zomtyds de ribben ontleed, namentlyk door een val, ſlag of ſtoot, zo dat ze van de wervelbeenderen afwyken, en in de borſt gedrukt worden, waar door de beweging der borſt en longe verhinderd word. *Ook word het b zwaardagtige kraakbeen* aan het borſtbeen door een val of ſtoot zomtyds inwaarts gedrukt, 't welk dikwils zware en gevaarlyke toevallen aan de maag veroorzaakt. Het *ſleutelbeen* kan aan beide zyn uiteinden, zo wel by het *c borſtbeen* als by het *d ſchouderblad*, ontwrigt worden; maar ligter en meerder gebeurt het by het borſtbeen, waar door de beweging van den arm verhindert word.

b Cartilago Xyphoides, of *Enſiformis.*
c Sternum.
d Scapula.

Aan de armen. 7. *Het armbeen* word dikwils ontwrigt, eensdeels dewyl het in een ondiepe holte ingewrigt, als ook om dat aldaar de allermeeſte beweging van alle beenderen is. Het kan afwaarts, inwaards en uitwaarrs uit zyne holte wyken, maar niet opwaarts, dewyl zulks door het *e Ankerbeks* en *f Ravenbeks uitſteekzel* verhinderd word, ten zy dat dezelve insgelyks gebroken waren. De elleboog kan op allerhande wyzen ontwrigt worden; maar dit moet altyd door groot geweld geſchieden: want, wegens de breedte van 't gewrigt en de kortheit der banden, die niet veel konnen uitrekken, kan 'er niet wel anders als een *g verwringing* gebeuren. Voorwaarts kan de ontwrigting, wegens het grote *h uitſteekzel van den elleboog*, niet als zeer zelden geſchieden; maar het allerligtſt en 't meeſt word het agterwaarts ontwrigt, gelyk uit de kenniſſe van dit gewrigt zeer wel te begrypen is.

e Acromion.
f Proceſſus Caracoides.
g Subluxatio.
h Proceſſus Olecrani.

Aan de handen. 8. *De voorhand met de ellepypen* worden zelden volkomen, maar gemeenlyk onvolkomen, wegens de kortheit en ſterkte der banden, ontwrigt of verſtuikt; en deze ontwrigting geſchied hier ligter voorwaarts en rugwaarts als zydwaarts, wegens de beenagtige uitſteekzels of uitwaſſen aan de *i grote* en *k kleine ellepypen*, die dit gewrigt beſchermen. De beenderen van de voorhand onder zig zelf bekomen zomtyds een onvolkome ontwrigting, waar door menigmaal een onbeweeglykheit aan de hand ontſtaat. *De vingeren* konnen op allerlei manieren ontwrigt worden, dat tog zelden veel gevaar veroorzaakt, dewyl ze ligt te herſtellen zyn.

i Ulna.
k Radius.

De ontwrigting van 't deyebeen. 9. *Aan de onderſte ledematen, of de beenen, is voor eerſt de ontwrigting van 't deyebeen*, dat opwaarts, afwaarts, inwaarts en uitwaarts kan ontwrigt worden, te betragten, en deze verſcheidenheit is uit de gedaante van 't gewrigt en de verſchillende lengte van 't been te erkennen. Maar omtrent deze ontwrigting; is wel aan te merken, dat ze zo dikwils niet gebeurd, als men tot hier toe gelooft heeft, zo als reets boven in de verhandeling

deling van de breuken van 't dyebeen reeds is gezegd; en zulks gebeurt zelden door uitwendig geweld, dewyl men eenige jaaren herwaarts door het onderzoeken van diergelyke lichamen ondervonden heeft, dat het geen boven aan het dyebeen voor een ontwrigting is gehouden, meerendeels en byna altyd een breuk van den hals van dat been is geweeſt, terwyl deszelfs hoofd in de *a holte* van het heupbeen bleef ſteken; waar over men zig zo zeer niet behoeft te verwonderen, als men overweegt, hoe het zelve in eene zo grote holte is ingewrigt, en met zodanige ſterke banden daar in beveſtigd en gehouden word, dat het in een verſtorven lichaam door verſcheide handen, of door ander ſterk geweld uit zyne holte niet kan getrokken worden. In tegendeel bevind men, dat de hals van 't dyebeen van een ſpongieuſe en breekagtige zelfſtandigheit is, zo dat het eer door uitwendig geweld kan gebroken, als het hoofd uit de holte gerukt of gewrongen worden. En dewyl de ſpieren aan deze plaats zeer dik zyn, kan het dikwils, of 't een ontwrigting of een halsbreuk is, nog door 't gezigt, nog door 't gevoel onmogelyk onderſcheiden worden; en daarom is deze breuk tot nu toe gemeenlyk voor een ontwrigting gehouden, tot dat eindelyk door de opening van diergelyke lichamen, als boven is gemeld, de waarheit is ontdekt geworden.

a Acetabulum.

10. Hier uit leert men te gelyk 1) de oorzaak, dat de Heelmeesters deze ingebeelde ontwrigting zeer zelden hebben konnen herſtellen, en zo weinig Patienten zonder kreupel of hinkende te blyven genezen zyn. 2) Dat vele werktuigen, welke de Heelmeeſters deswegen uitgevonden, en de Patienten daar mede zo jammerlyk gemarteld hebben, onnut zyn, en dikwils den Patienten te vergeefs meerder pyn veroorzaakt hebben; want dewyl ze van gedagten waren, dat deze ontwrigtingen, om dat ze niet verre genoeg uitrekken konden, niet wel te herſtellen waren, daarom hebben zy allerlei ſoort van windaazen, katrollen, en hysinſtrumenten bedagt, om zo veel te ſterker te konnen uittrekken; waar door nogtans niets wierd uitgeregt, vermits 'er dikwils geen ontwrigting was, en derhalven door dit geweldig rekken maar pyn, ontſtekingen en andere quaalen wierden veroorzaakt; want het is zeker, dat onder verſcheiden, die geoordeeld wierden in 't dyebeen ontwrigt te zyn, en als nog van de ongeoeffende daar voor aangezien en gehouden worden, naauwlyks de een of de ander door uitwendig geweld inderdaad ontwrigt is; maar gemeenlyk is het een breuk van den hals, dewyl hier anders geen ontwrigting kan voorvallen, als waar een zonderlinge ſlapheit der banden van 't dyebeen, door voorgaande zinkingen in dit gewrigt, is veroorzaakt; namentlyk, wanneer door inwendige oorzaken by, in en omtrent dit gewrigt vele ſlymagtige vogten vergaderd zyn, waar door deszelfs banden ontſpannen of ſlap worden, zo dat eindelyk

Komt zelden door uitwendige oorzaken.

het dyebeen uit zyne holte wykt, of gedreven word; 't geen nogtans veel eer in kinderen als volwaſſe perſonen, gelyk ik zelf diergelyke gevallen verſcheide maalen heb waargenomen, pleegt voor te vallen.

De ontwrigting der knieſchyf en der knie.

11. *De ontwrigting der knieſchyf* valt dikwils voor; maar de Heelmeesters, die geen kennis van de beenderen hebben, worden dezelve niet ligt gewaar; want als ze by zodanig een Patient gehaald worden, zien ze wel, dat hy zyn knie niet kan bewegen; maar gemeenlyk weeten ze niet waar 't ongemak of deszelfs oorzaak is, en meenen dikwils, dat de knie ontwrigt is, en beginnen deswegen geweldig te trekken, waar mede ze de Patienten wel pynigen, maar niet helpen. Maar zo een, die uit de Ontleedkunde de kenniſſe der beenderen bezit, zal 't niet zwaar zyn deze ontwrigting te kennen; want ze word of op de inwendige of uitwendige zyde van de knie ontwrigt, dat men door 't gezigt en gevoehaaſt kan gewaar worden. In de knie kan het dye- met het ſcheenbeen aan alle zyden ontleden; maar hier uit ontſtaat geen volkome, maar een onvolkome ontwrigting, dewyl de uiteinden van deze beenderen heel breed, en de banden zeer ſterk zyn.

12. *Het ſcheenbeen* kan met den voorvoet voorwaarts en te rugwaarts ontwrigten, maar aan de zyde kan 't zelve, dewyl de twee enklaauwen of knobbels dit gewrigt bewaren, niet wel geſchieden, ten zy dat 'er te gelyk een knobbel afbrak. Men heeft ook waargenomen, *dat het kuitbeen zomtyds van het ſcheenbeen door een geweldige oorzake afwykt*, waar door te gelyk de voet uitwaarts kan ontwrigt worden. *De beenderen van den voorvoet* zyn met zeer ſterke banden aan malkander gevoegd, en konnen daarom niet volkomen ontwrigt worden; maar hoe groter deze ontwrigting is, zo veel te eerder moeten deze banden uitgerekt worden, waar uit dan grote pyn, ja ook zenuwtrekkingen en 't vuur, als men 'er niet in tyds voor is, konnen ontſtaan. De toonen aan de voeten worden zeer zelden ontwrigt; maar indien het komt te gebeuren, dan is 'er niets byzonders, als dat van de vingeren aan de handen reeds gezegd is, aan te merken.

De oorzaken der ontwrigtingen.

13. De oorzaken der ontwrigtingen zyn of *uitwendig*, of *inwendig*. Tot de eerſte behoren allerlei uitwendig geweld, dat de beenderen van malkander doet wyken, verdraaien, of geweldig verſtuiken; namentlyk, vallen, ſlaan, ſpringen, worſtelen, wippen, pynigen, enz. Maar daar zyn ook *inwendige* oorzaken; als, by voorbeeld, wanneer tegennatuurlyke uitwaſſen in de gewrigten groejen, of overvloedige vogten in dezelve vallen, de banden verſlappen, en de beenderen uit hunne holten dryven, zodanig, dat wanneer zulke Patienten uit het bedde willen opſtaan, dikwils zonder eenig uitwendig geweld hen een ontwrigting overkomt; of als 'er anderzins reeds uit de natuur een zodanige verſlapte geſteltheit in de banden is, als dan volgen ligtelyk ont-

ontwrigtingen door geringe uitwendige oorzaken: derhalven worden de zulke, die zodanig geſteld zyn, bevonden naauwlyks een ongelyke treê of ſprong te mogen doen, of hunne voeten zyn verſtuikt, gelyk ik te Altorf zo een voorbeeld aan een Student heb gezien. De *kinderen* plegen ook *ligt quaade ontwrigtingen* onderworpen te zyn, als men dezelve agteloos by de armen of beenen optilt, of als men een vallend kind by den arm of 't been wil grypen, ondervangen, en ſtaande houden, waar door zeer dikwils een *a aangroeizel* van 't overige been geſcheiden of losgetrokken word. *a Epiphyſis.*

14. De ontwrigtingen worden gekend 1) uit de *verhinderde beweging* van 't lid; 2) uit *de verandering van de natuurlyke in een onnatuurlyke geſtalte.* 3) Als men omtrent de gewrigten *tegennatuurlyke holligheden* en hoogtens vind; want de plaats, daar het been is heen geweken, word hoger, maar daar 't been uitgevallen is, word leeg en hol. 4) Uit de *onnatuurlyke lengte* van een been, dewyl 't zelve als dan gemeenlyk langer of korter als het gezonde zal zyn; want als het opwaarts geweken is, dan word het korter, maar als 't zydewaarts ontwrigt is, zal het langer zyn. 5) *Uit de pyn*, die menigmaal in de ontwrigtingen onverdraaglyk is, en door de heftige uitſpanninge der banden ontſtaat; want hoe groter de uitſpanningen zyn, hoe groter pyn; waar door, indien het been niet in tyds herſteld word, zenuwtrekkingen, ontſtekingen, 't vuur, en zomtyds de dood konnen ontſtaan. Maar omtrent de ontwrigtingen, door inwendige oorzaken ontſtaande, is meeſtentyds in 't geheel geen pyn. Voorts dient omtrent de kenniſſe der ontwrigtingen tot een algemeenen regel, *dat wanneer een been ontwrigt is*, dat dan het andere eind van dat been altyd naar de tegenzyde ſtaat; by voorbeeld, wanneer een been inwaarts geſchoven is, dan wykt het ander einde van 't been uitwaarts; maar indien het eene uitwaarts ontwrigt is, zal het ander inwaarts gekeerd zyn. Tekenen der ontwrigtingen.

15. Uit deze kentekenen zal die gene, die het zamenſtel en de beweging der gewrigten verſtaat, zeer ligt, en byna alle ontwrigtingen weten te kennen; ſchoon 'er zekere ontwrigtingen zyn, die hunne *byzondere kentekenen* hebben. By voorbeeld, als de onderkaak ontwrigt is, dan ſtaat de mond gemeenlyk open en ſcheef, zo dat de Patienten den zelven niet konnen toedoen. Als een wervelbeen ontwrigt is, dan worden de onderſte delen verzwakt, en hebben geen gevoel, dewyl door het ontwrigte wervelbeen het rugmerg gedrukt, en daar door de doorſtraling van de levensgeeſten verhinderd word. Wanneer een rib ontwrigt is, word de ademhaling daar door verzwaard, en nog andere toevallen veroorzaakt, enz. Voorts welke byzondere tekenen in 't een of ander deel mogten voortkomen, dezelve zullen uit het gebruik ligt te verſtaan zyn. Eenige byzondere kentekenen.

16. *Een onvolkome ontwrigting* word inzonderheit daar uit gekend, wan- Tekenen der on-

onvolkome ontwrig ting.

wanneer, na eenig uitwendig geweld, de Patient zeer grote pyn en onbeweeglykheit aan eenig lid gewaar word, en waar aan dog geen of zeer kleine verandering van geſtalte kan vernomen worden: Nogtans, als men wel agt geeft, zal men eenige, ſchoon zeer geringe, tegennatuurlyke ongelykheit zien of voelen konnen.

Kentekenen der ontwrigtinge, uit inwendige oorzaken ontſtaande.

17. De ontwrigtingen, door inwendige oorzaken ontſtaande, kent men 1) wanneer een lid zeer zwak is, en zo los en ſlap hangt, dat men het op alle zyden kan keeren en draaien. 2) Voelt men in den omtrek van 't gewrigt eene holligheit, waar in men menigmaal tuſſen de holte en den kop van 't been een vinger leggen kan. 3) Dat het been zig wel laat herſtellen, maar ligt weder uitvalt, dewyl de banden en ſpieren niet ſterk genoeg zyn dezelve in zyn plaats te behouden. 4) Het lid is en vertoont zig meerendeels langer als het gezonde. 5) Daar is geen pyn, ontſteking, of zenuwtrekking, zo als by de andere ontwrigtingen gebeurt. 6) Zulke ontwrigtingen gebeuren meerendeels aan de bovenzyde van 't dyebeen, als mede in 't gewrigt der ſchouder.

De voorzegging.

18. De voorzegging is, naar het onderſcheid van de lydende deelen, oorzaken, en veele andere omſtandigheden, verſcheidentlyk. Een onvolkome ontwrigting is ligter te herſtellen, als een volkome, en hoe verder de beenderen van malkander geweken zyn, zo veel te bezwaarlyker is ze te herſtellen; en derhalven volgen ook zo veel zwaarder toevallen. Insgelyks is een *enkelde ontwrigting* altyd beter, als wanneer zware toevallen, inzonderheit wonden, breuken, kramptrekkingen, grote ontſtekingen, enz. daar by tegenwoordig zyn: want hoe zwaarder de toevallen der ontwrigtingen zyn, zo veel te zwaarder zyn dezelve te herſtellen, wyl wegens de al te groote ontſtekingen, zenuwtrekkingen, of breuken, het kan gebeuren, dat de herſtelling geheel ondoenlyk is; en ſchoon zy konnen herſteld worden, zo gebeurt het nogtans, dat wegens de ſlappigheit der banden de genezing dikwils zeer bezwaarlyk en gebrekkelyk volgt, en dus een verlamming van 't deel ontſtaat. Derhalven zyn de ontwrigtingen, *door inwendige oorzaken ontſtaande*, bezwaarlyker te herſtellen, als die door uitwendige oorzaken zyn voortgekomen, ja veeltyds, of in 't gemeen, ongeneeslyk. Wanneer jonge lieden zodanige ontwrigtingen overkomen, als dan plegen de daar onder leggende deelen doorgaans uit te teeren, en geheel ſlap en kragteloos te worden. Voorts zyn gemeenlyk *verſche ontwrigtingen ligter te herſtellen als verouderde*, dewyl in de verouderde zig veelerlei verhinderingen opdoen, namentlyk, zwelling, ontſtekingen, toevloejing van vogten in het gewrigt, waar door de banden verzwakken, zo dat de beenderen daarna, ſchoon wel herſteld zynde, haar plaats niet konnen behouden, of zodanige vogten verdikken als lym, en verhinderen dus, dat de ontwrigtingen zelfs

ooit

ooit weder konnen genezen. Eindelyk is ook omtrent deze verouderde ontwrigtingen aan te merken, dat het uitgeweken hooft zig dikwils op een andere plaats vaſt maakt en aangroeit. By voorbeeld, als het dyebeen zig op de zyde van de holte vaſt zet, en de holte inmiddels met een tegennatuurlyke zelfſtandigheit aangevult zynde, het herſtellen of genezen eindelyk onmogelyk maakt.

19. *De ontwrigting, by kinderen voorvallende*, en wiens *a aangroeizels* van 't been afbreeken, komen uit een quade geſteltheit voort, en als dan zelden volkomen te regt, 1) dewyl de tedere en weeke zamenvoeging van de einden der beenderen bedorven zyn, en deszelfs gedaante niet kan wedergegeven worden, om dat ze nog meeſtendeels uit kraakbeenderen beſtaan; 2) Vermits zodanige ontwrigtingen aan de ouders en heelmeeſters door de dienſtboden of kindermaagden niet worden bekend gemaakt, en in 't gemeen daar niet naar gezien, nog hulpe gezogt word, dan wanneer het te laat is. 3) Dewyl zodanig een quaal zo wel van de geneesheeren als heelmeeſters dikwils maar voor een zinking of ander gebrek word aangezien, nademaal hen de uitwendige oorzaak onbekend is, en inmiddels deze weeke kraakbeenige delen een tegennatuurlyke gedaante aannemen, of anderzins onbehoorlyk vergroejen. 4) Dewyl zodanige quaal van de meeſte heelmeeſters, ſchoon zy het ook oordeelen een ontwrigting te zyn, qualyk behandeld word: vermits zy gemeenlyk deze ontwrigting door ſterk uitrekken weder willen herſtellen, waar door menigmaal het been en de aanwas nog meer van den ander geſcheurd, en derhalven de quaal erger gemaakt word.

Inzonderheit der kinderen.

a Epiphyſis.

HET II. HOOFDSTUK.

VAN DE

GENEZINGE DER ONTWRIGTINGEN.

1.

DE genezing der ontwrigtingen in 't algemeen heeft grote overeenkomſt met die der breuken, wyl hier insgelyks vereiſcht word, 1) Dat de ontwrigte beenderen weder herſteld, dat is, op hunne regte en natuurlyke plaats gebragt worden, 't welk insgelyks door 't uitrekken en inbrengen moet geſchieden. 2) Dat de herſtelde beenderen in hunne natuurlyke plaats behouden worden; en 3) Dat men de toevallen weert. Het eerſte word verricht, als men de Patienten op een ſtoel, tafel, bed, of ook op den grond, na dat

De genezing der ontwrigtingen.

het de Heelmeeſter, wegens de verſcheidenheit der ontwrigtinge, dienſtigſt oordeelt, laat vaſt houden, en daar na het ontwrigte deel wel uitrekken. Maar men moet weten, dat op een ſtoel de ontwrigtingen van 't kaakebeen, 't ſleutelbeen, de elleboog, hand, ook zomtyds der ſchouderen, en diergelyke, het gemakkelykſt konnen herſteld worden; dog de wervelbeenderen en het dyebeen kan men gevoeglyk op een tafel herſtellen; maar in 't bed de ontwrigtingen der knie en voeten: de ontwrigting der ſchouder en die der halswervelbeenderen herſtelt men als de Lyder op den grond is zittende.

Van het uitrekken.

2. Ten tweede moet de uitrekking van 't ontwrigte deel byna op dezelve wyze ondernomen worden, als in de verhandeling van de Beenbreuken is gezegd, met het buitengevallen of onderſte deel zo ſterk en op die manier naar zig te trekken, dat het weder tegen die plaats over ſtaat, daar het uitgeweken was, op dat de kop en holligheit der beide beenderen met malkander weder mogen vereenigd worden; welke uitrekking voornamentlyk met de handen, of, als dezelve niet ſterk genoeg zyn, door het omſlaan van ſervetten of handdoeken moet geſchieden; wyl op deze manier de zaak aanvaard zynde, byna alle geneeslyke ontwrigtingen wel herſteld worden, zo dat men de veelvuldige werktuigen, ten dien einde van de ouden uitgevonden, en by *Oribaſius*, *Paræus*, *Andreas à Cruce*, *Scultetus*, en anderen afgebeeld, zeer ſelden zal nodig hebben; te meer, wyl door dezelve dikwils buiten noodzakelykheit de Patienten grote pyn word aangedaan.

Van 't herſtellen.

3. Ten derden moeten de beenderen in order herſteld worden, zodanig, dat in dezelve tyd en oogenblik, terwyl door behulp van anderen de uitrekking gedaan word, de Heelmeeſter met zyne handen de ontwrigting herſtelt, 't welk door duwen, perſſen, draaien, en keeren. naar het de noodzakelykheit vereiſcht, voorzigtig moet geſchieden, op dat het ontwrigte been weder in zyne natuurlyke plaats mag gebragt worden.

Waar de herſtelling aan te kennen is.

4. *Dat de herſtelling behoorlyk gedaan is*, word beſloten uit dezelve tekenen, waar uit men weet dat een breuk wel herſteld is; namentlyk uit de gelykheit van 't beſchadigde deel met het gezonde, het ophouden van de pyn, gelyke lengte met het gezonde, en dan de weder verkrege beweging van 't gewrigt; waar toe ook het knappen, dat men dikwils by het herſtellen hoort, als betuiging kan ſtrekken.

Moet menigmaal uitgeſtelt worden.

5. Maar gelyk als in de beenbreuken door de tegenwoordigheit van zware ontſtekingen, bloedſtortingen en gezwellen, het uitrekken en inzetten niet altyd of ten eerſten kan ondernomen worden, alzo moet men dezelve ook dikwils in de ontwrigtingen, daar quade toevallen by zyn, opſchorten, tot dat het geen, 't welk de herſtelling verhinderde, door daar toe bequame middelen weggenomen is, waar

van

van in de verhandelinge der Breuken is geſproken. Menigmaal moet het herſtellen, wanneer te gelyk naby de ontwrigtinge een breuk is, tot dat dezelve alvorens geheeld is, uitgeſteld worden, wyl men anders de uitrekking niet behoorlyk kan doen.

6. Na dat de herſtelling volbragt is, moet men ten tweeden *de op zyn plaats herſtelde deelen in hunne natuurlyke plaats tragten te behouden*, 't welk in 't gemeen hier ligter als in de breuken te doen is, die, hoedanig ze ook mogen zyn, nogtans zonder een goed verband en ſtilhouden niet behoorlyk konnen genezen worden. Maar in geringe ontwrigtingen, inzonderheit als ze nog verſch, en aanſtonts herſteld zyn, dan is het niet altyd nodig, dat zy zo naauwkeurig verbonden, of grote toeſtel gemaakt, ook niet altyd ſtil gehouden worden; by voorbeeld, als een vinger, kaak, de hand, ſchouder, of ook de elleboog niet lang ontwrigt waren, en aanſtonts weder herſteld wierden, zoude het niet noodzakelyk zyn dezelve te verbinden; maar dezelve worden door hunne natuurlyke banden en ſpieren zelve gehouden, nog ook niet, dat het zelve deel lang ſtil gehouden word. In tegendeel moet men dikwils de Patienten in zodanige gevallen belaſten, dat ze het ontwrigte lid dikwils zoetjes bewegen, dewyl door het al te lang ſtilhouden en ſtyf verbinden menigmaal is veroorzaakt, dat het gewrigt ſtyf en onbeweeglyk word. Maar als de ontwrigting aan den voet is, dan is 't raadzaam, dat de Patient eenige dagen 't bed houd, en daar na, als hy bevind, dat het gewrigt genoegzaame ſterkte bekomen heeft, langzaam en voorzigtig weder begint te wandelen. Wat na het herſtellen te doen is,

7. *Maar als het ontwrigten lang geleden is*, en de banden, 't zy door al te grote uitſpanninge, of door een andere oorzaak zeer verzwakt waren, dan is 't nodig, dat men, om het herſtelde te behouden, een behoorlyk verband legt, en het lid een wyl tyds ſtil in een goeden ſtand houd, tot dat de banden allengskens weder ſterker worden, en hunne vorige kragt weder bekomen. Evenwel moet men het deel niet al te lang ſtil of onbeweeglyk houden; maar 't is veel dienſtiger, dat de deelen zomtyds voorzigtig en zagtjes heen en weder bewogen worden, op dat de beenderen niet aaneen groejen, en daar door van hunne beweging berooft worden. Maar in diergelyke gevallen mogen de windzels dikwils met goede brandewyn, *Eau de la Reine*, *Spiritus Matricalis*, of een andere ſterke geeſt, warm gemaakt, bevogtigt worden, op dat de banden zo veel te eerder hare kragt en ſterkte mogen bekomen. Wyders moeten de windzels, nog te ſtyf, nog te ſlap aangehaald worden, om dezelve redenen, die in de verhandeling der Breuken gemeld zyn. De pleiſters, die na de herſtelling van veelen om het gewrigt gelegd worden, kan men wegens dezelve oorzaken, die in het behandelen der breuken bygebragt zyn, Als 't lang geleden was.

zyn, insgelyks in de ontwrigtingen veeltyds zeer wel ontbeeren.

Van de toevallen der ontwrigtingen.

8. De *a toevallen*, die voor of na het herſtellen opkomen, als ontſtekingen, gezwellen, zenuwtrekkingen, bloeden, enz. worden byna op dezelve wyze behandeld en genezen als in de verhandeling der wonden, bladz. 82. enz. en die der breuken, bladz. 209. enz. is gezegd, en kan men zig van den aldaar gegeven raad bedienen; maar inzonderheit, als de beenderen weder herſteld zyn, ook meerendeels de pyn, gezwellen, ontſteking en zenuwtrekkingen ophouden. *Wanneer de b banden zeer verzwakt zyn*, zo is 't zeer dienſtig, dat het lid, na dat het met warme doeken wel gewreven is, met ontſtoken overgehaalde brandewyn dikwils bewaaſſemd, als mede dat het met een doordringende geeſt (bladz. 213. §. 9. beſchreven) wel beſtreken zynde, met een goed verband bezorg word. *Als de pyn na 't herſtellen nog aanhoud*, dan geeft het te kennen, dat 'er teffens breuk by is: weshalven men naar dezelve onderzoek moet doen, en dus gevonden zynde, als een breuk behandelen. Maar indien 'er *koortſen* bykomen, zo moet men het aderlaten, en temperende geneesmiddelen, nevens een behoorlyke verkoelende levenswyze voorſchryven. Indien 'er het *c vuur* by quam ('t welk zomtyds by ontwrigtingen gebeurt) dan moet men zig niet alleen van de nu gemelde middelen bedienen, maar ook verdwynende ſtovingen, nevens een boekband gebruiken, en verder te werk gaan, als bladz. 212. §. 7. in de verhandeling van de toevallen der beenbreuken, is beſchreven, als mede het herſtellen, indien 't nog niet geſchied was, zo haaſt als mogelyk is in 't werk ſtellen. Indien men by de ontwrigtinge een *wonde* vind, dan moet men de plaats insgelyks met een boekband verbinden, zo als van de breuken gezegd is; en als dezelve ſterk bloedde, door de zamendrukkinge, bloedſtempende middelen, ſchroejen, of binden, gelyk als in de Wonden, bladz. 213, is gezegd, tragten te ſtempen. Indien zig *d ettergezwellen* opdoen, dan moet men dezelve, zo haaſt men eenigzins rypheit beſpeurt, openen, en niet zo lang wagten tot dat zy volkomen ryp zyn, op dat de etter niet in het gewrigt, of in de beenderen doorknage, waar door quaadaardige en veeltyds onheelbare *e ettergaten* konnen ontſtaan, dewelke dikwils niet anders als door afzettinge van het lid te herſtellen zyn. *Wanneer een ontwrigting door zo veel geweld geſchied is, dat de aldaar leggende banden, pezen, en huit zodanig verſcheurd zyn*, dat men de beenderen zien kan, dan is dezelve, als men diergelyke uitleding weder zou willen herſtellen, volgens de waarneminge van *Hippocrates*, dodelyk, vermits zodanige deelen tog niet weder genezen konnen, maar 't vuur en zenuwtrekkingen volgen, en dus den Patient het leven benemen. Derhalven, als ons diergelyke geweldige verſcheuringen voorkomen, en men ziet, dat 'er geen hoop van genezing is, zo

a Symptomata.

b Ligamenta.

c Gangræna.

d Abſceſſus.

e Fiſtulæ.

moet

moet men in tyds, om het leven te behouden, het lid wegnemen (C). *Indien aan een en 't zelve been te gelyk breuk en ontwrigting* is, dan moet men, zo 't mogelyk is, eerſt de ontwrigting, en daar na de breuk herſtellen, Maar indien het niet kan geſchieden, moet men als boven, bladz. 213. §. 11, omtrent de beenbreuken is gezegd, te werk gaan. *Wanneer een gewrigt* is *ſtyf* geworden, moet het, gelyk als op dezelve bladzyde is beſchreven, behandeld worden.

(C) Als by diergelyke verſcheuringen in de eerſte dagen na 't bekomen van, 't ongeval de toevallen van geen koortzen - *Convulſio*, *Sphasmus*, *Gangræna*, *Sphacelus*, *Delirium*, enz. zig opdoen, zo moet men dit geluk evenwel niet vertrouwen, om dat de gevolgen gemeenlyk droevige uitſlagen doen zien, en zelden anders als de doot uitleveren, vooral in die gewrigten, die den anderen met brede oppervlakten raken, en niet alleen om de ſcheuring *der banden*, *peezen* en *huit*, maar inzonderheid *der zenuwen*, *peezige uitbreidinge*, *vliezen*, en *vaten*, die by, in en langs de gewrigten leggen en paſſeeren, en van een geſcheurd worden; weshalven, zo men niet tydig tot het *amputeeren* overgaat, de doot moet volgen.

HET III. HOOFDSTUK.

VAN DE

ONTWRIGTINGEN DER BEENDEREN

IN 'T BYZONDER; EN WEL EERST VAN DIE, WELKE AAN DE HERSSENPAN EN DEN NEUS VOORVALLEN.

I.

NAardien wy tot hier toe de ontwrigtingen in 't algemeen betragt en verhandelt hebben, zo gaan wy voort om dezelve in 't byzonder te beſchryven en te verklaren, en zullen met dezelve, als omtrent de beenbreuken, het begin maken met die, welke aan het hoofd voorkomen, en daar na de overige vervolgen. Daar zyn Heelkundigen, die *het van een wyken der herſſenpan* onder de ontwrigtingen ſtellen: wanneer dezelve in de kleine kinderen by een *a waterhoofd*, of ook zomtyds in volwaſſene perſonen, in heete krankheeden, en byzondere hoofdpyn, zo als eenige Schryvers voorgeven, van een wykt. Maar dewyl van de eerſte in 't Hoofdſtuk van 't Waterhoofd zal gehandeld worden; en de tweede zeer zelden, zo ooit voorvalt, ook geen andere herſtelling, als dezelve weder te zamen te drukken, en daar na met windzelen ſtyf te omwinden, nodig is, of geſchieden kan, zo zullen wy ons daar mede niet ophouden.

Ontwrigtingen der herſſenpan.

a Hydrocephalus.

Aan den neus.

2. De neusbeenderen worden ook, hoewel zelden, door ſlaan, ſtoten, of vallen van malkander gedreven, en daar door, of een alleen, of beide te zamen uit hunne natuurlyke plaats gebragt. Dit kan men weten 1) door het gezigt, uit de wangeſtalte van den neus; 2) door het gevoel; en 3) kan de Patient niet als bezwaarlyk ademhalen. Maar deze ontwrigting is zeldzaam, dewyl de neusbeenderen met de voorhoofds- en andere beenderen zo vaſt aan een gevoegd zyn, dat dezelve eerder zouden breken als van een wyken of ontwrigten (D).

Deszelfs genezing.

3. Maar nogtans, als het gebeurde, moet men den Patient op een hogen ſtoel zetten, en deszelfs hoofd wel laten vaſt houden; daar na, 't zy met een proefyzer, of met de ſchaft van een pen, gelyk als omtrent deszelfs breuken bladzyde 215. enz. is gemeld, of met een byzonder daar toe geſneden houten ſtokje, naar de grootheit van de neusgaten gemaakt, in den neus ſteken, en de ingeweke ſtukken, het een na het ander, weder op hunne behoorlyke plaats duwen, terwyl men met de andere hand uitwendig zal tragten te verhoeden, dat dezelve niet te hoog of te wyd uitgedrukt worden. Na dat de herſtelling geſchied is, moet men 'er enkelyk een wond of beſchermpleiſter op leggen, en eenige dagen pypjes, zo als in de breuken van den neus, in houden, op dat dezelve niet weder inwaards wyken. Maar als zy met wonde verzelt was, dan moeten dezelve, zo als in de verhandelinge der Neus-breuk is geleerd, behandeld worden.

(D) Het gebeurt menigmaal, dat de zeer jonge en eerſtgeborene kinderen, 't zy door verkoutheid, als anders verſtopt in den neus worden, en derhalven niet konnen ademen als door den mond, die, wanneer zy aan de borſt tot zuigen gelegt worden, zulks onmogelyk konnen doen, en derhalven de vereiſte lugt door den neus willende trekken, de nog niet wel gebonde neusbeendertjes ter plaatze, waar zy aan 't voorhooſtsbeen gevoegt zyn, nederwaarts halen en verplaatzen; tegen welk gebrek men den neus met een toutje, dat door waſch gehaald is, dagelyks 3 a 4 maal moet doorſteeken, en de verdere oorzake der verſtopping wegnemen, waar na de neergezakte neus weder zal opryzen: of men moet dezelve, als by de breuken der neusbeenderen is gezegt, door konſt opheffen.

HET IV. HOOFDSTUK.

VAN DE

ONTWRIGTINGE DER ONDERKAAK.

1.

Hoedanig deze ont-

DEze ontwrigting is insgelyks zeer zeldzaam, dewyl het kaakbeen niet alleen door goede banden, maar ook zeer ſterke ſpieren in de

de twee holtens onder aan de herſſenpan zo vaſt gehouden word, dat het niet ligt kan uitwyken. Het zelve ontwrigt, of alleen aan eene, of aan beide zyden te gelyk, en ontſtaat het aldermeeſt door 't al te wyd geeuwen, zomtyds ook door een ſlag of val. Als het aan beide de zyden ontwrigt is, dan kan de ontwrigting niet wel anders als voorwaarts geſchieden; maar als de ontwrigting alleen aan eene zyde is, dan is het ontwrigte *a hooft* altyd voorwaarts, en te gelyk eenigzins inwaarts geweken. Rugwaarts kan deze ontwrigting wegens de agter dit gewrigt uitſtekende beenderen niet geſchieden; en vele der voornaamſte heelkundige oeffenaars en ſchryvers getuigen dezelve nooit gezien te hebben; ſchoon dat iemant, wegens zyn byzonder gevoelen van de ontwrigtinge der kaak buiten de gemelde holtens, dezelve, dog zonder voorbeelden te hebben gezien, maar alleen uit vermoeden getragt heeft te bewyzen. Ontwrigting geſchied. *a Condylus.*

2 Deze ontwrigting word gekend, en dat wel (dezelve maar aan een zyde en voorwaarts zynde) als de mond ſcheef getrokken is, en de kin over een zyde ſtaat, zynde die zyde, daar de kin naar toe ſtaat, de gezonde, maar de andere de ontwrigte: ook zal de mond aan de ontwrigte zyde wyder open ſtaan, als aan de gezonde, insgelyks kan de Patient den mond niet toeſluiten, en derhalven niet kaauwen, en de tanden op de gezonde zyde ſteken meer vooruit, als die in 't opperkaakbeen. *Maar als 't kaakbeen aan beide de zyden voorwaarts ontwrigt is*, dan ſtaat de mond regt en wyd open, de Patient kan dezelve niet ſluiten, en de onderſte tanden ſteken meer, als de bovenſte, vooruit; daar en boven kan hy niet verſtaanbaar ſpreken, nog zonder moeite ſlikken. Hoedanig te kennen.

3 De kaak maar aan een zyde ontwrigt zynde, zo is de ontwrigting zo gevaarlyk niet als aan beide de zyden; maar in tegendeel aan beide de zyden ontwrigt, en niet ſchielyk weder herſteld zynde, dan volgen veelerlei en zware toevallen, namentlyk ontſteking, zenuwtrekking, koorts, braking, en eindelyk, gelyk *Hippocrates* heeft waargenomen, de dood: welke toevallen uit de al te zeer gerekte en uitgeſpanne grote zenuwen en peezen van dit deel ontſtaan. Nogtans een bequaam Heelmeeſter in tyds daar by komende, zo is de zelve niet zeer moejelyk te herſtellen (E). De voorzegging.

4. Der-

(E) De gewigtigſte oorzaak der toevallen volgt uit de onverdraaglyke rekking, die de pees- en vlies-vezelen der ſlaapſpier ondergaan, en vooral om dat de byzondere making dezer ſpier en deszelfs kortheid der vezelen onmogelyk konnen toeſtaan, dat de *Condylus* der kaak door de directie der ſpier heen loopt, zodanig dat de ſpier in deze gevallen agter, in plaats van voor de *Condylus* te leggen, gevonden word; welke grote verandering niet kan gebeuren, of de *Condylus* moet over de *Tuberculus* van de *Proceſſus Zigomaticus* heen, waar uit volgt, dat dit deel een bovenmaten ongewoonte ondergaat.

De genezing.

4. Derhalven, om dit been te herſtellen, zet men de Patienten op een lagen ſtoel, en laat het hoofd door een knegt of omſtander tegen zyn borſt ſtyf aanhouden. De Heelmeeſter bewind zyn beide duimen met een ſchoone Neusdoek, of linne lapjes, op dat ze van de baktanden niet mogen gequetſt worden, en als dan grypt hy met de zelve aan beide de zyden in de mond tot aan de agterſte kies, of zo verre agter na het gewrigt, als het immer mogelyk is. Maar met de overige vingeren vat hy van onderen de kaak aan beide de zyden; en als hy dezelve op deze manier wel gevat heeft, moet hy ze ſterk benedenwaarts, daar na agterwaarts, en ten laatſten weder opwaarts drukken, waar door dit been in zyne ordentelyke plaats zal komen; dog men moet als dan de duimen ſchielyk uit den mond trekken, op dat zy niet door het ſchielyk inſnappen en ſluiten van de kaak gekneld worden.

Als de ontwrigting maar aan eene zyde is.

5. Als dit been alleen aan eene zyde ontwrigt is, moet men op dezelve wyze, als gezegt is, te werk gaan, waar by is in agt te nemen, dat men aan de ontwrigte zyde meer als aan de gezonde moet neder- en agterwaarts drukken. Deze ontwrigting kan ook menigmaal herſteld worden, als men den Patient aan de gezonde zyde een braven ſlag op de wange geeft, dewyl het uitgeweken deel daar door ligt weder op zyn plaats ſpringt; dog deze manier laat zig by alle Patienten niet in 't werk ſtellen. Deze ontwrigting heeft zelden na het herſtellen verbinding van noden; evenwel, als dezelve lang geduurt had, zo kan men een verſterkende *Spiritus* aanleggen, en de kaak een dag of twee door het windzel met vier hoofden, *Tab.* VI. *fig.* 11. beſlaan, en zo dikwils de Patient wil eeten, onder die tyt daar af doen (F).

(F) Zommigen hebben de manier by de herſtellingen, die zwaar zyn, dat ze aan een of beide zyden (zo de maal of baktanden agter goet zyn) een rond gedrayt hard houtje tuſſen de tanden leggen, zig agter den Patient zetten, met het hooft tegen de borſt, de handen onder de kin, en drukken dusdanig den mont toe, of de kaaken naar den ander, waar door het agterſte der kaak nederwaarts komende, en die houtjes als rolletjes dienende, op een en dezelve tyt, rekking en agteruitſchuiving veroorzaken, en dus de herſtelling maken.

HET

HET V. HOOFDSTUK.

VAN DE

ONTWRIGTINGE VAN 'T HOOFD

MET HET EERSTE WERVEL DER HALS, ALS MEDE VAN DE ONTWRIGTINGE DER OVERIGE WERVELBEENDEREN.

1.

Aan de wervelbeenderen konnen niet wel volkome ontwrigtingen voorvallen, ('t zy dan, dat dezelve te gelyk geheel gebroken, en met het rugmerg verscheurd worden; 't welk aanstonds onheelbaar en dodelyk is), maar meest onvolkome, gelyk als uit het zamenstel dezer gewrigten ligt kan besloten worden; niet tegenstaande deze gevaarlyk genoeg zyn offchoon die onder zig zelf, of tussen de twee bovenste wervelen van den hals en 't hoofd voorvallen. Hoedanig deze ontwrigtingen geschieden.

2. Maar de ontwrigting van 't hoofd met het bovenste wervelbeen van den hals (werelddrager) is zeer gevaarlyk, en veroorzaakt dikwils een zeer schielyke dood, om dat het rugmerg ('t welk hier zeer teder en naby de herssenpan is) te gelyk met de herssenen te geweldig moet lyden, gescheurd, beschadigd en gequetst word. Deze ontwrigting valt ligt voor, als men heftig op den hals of 't hoofd nederstort. By voorbeeld, als iemand uit een stegelreep, of geweldig van een paard, op het hoofd of den hals valt, zo is men gewoon te zeggen, hy heeft den nek gebroken; 't welk dog menigmaal niet anders als deze ontwrigting is. Insgelyks als iemand een geweldigen slag in den nek bekomt, zo konnen deze beenderen daar door ontwrigt worden. Menigmaal blyft de Patient op de plaats dood, maar als hy nog het leeven behoud, dan pleegt het hoofd krom en de kin tegen de borst aan te staan, zonder de delen onder den hals, die byna als dood zyn, te konnen bewegen: hy kan in 't gemeen nog spreken, nog zwelgen, en indien hy niet aanstonts geholpen word, moet hy wegens de drukkinge van 't rugmerg in 't kort sterven (G). De ontwrigting van 't hoofd.

(G) De volkome ontwrigting van 't hooft met de eerste wervel der hals is volstrekt dodelyk; maar de verschuiving of enkele afwykingen slepen gemeenlyk zulke toevallen met zig, die uit drukking en schudding der herssenen gemeenlyk ontstaan, onder welke toevallen 3. Derstuipen en braking in 't algemeen gezien worden; maar zo dra als men het hooft weder in zyn articulatie brengen kan, zo haast bedaren de toevallen.

De jonge kinderen, vooral die zwak van gestalte zyn, worden veeltyts door de bakers, enz. al te driftig geheft en ge-

Hoedanig dezelve te herſtellen.

3. Derhalven om deze ontwrigting weder te herſtellen, moet men de Patienten op den grond nederleggen; de Heelmeeſter moet voor het hoofd van den Patient zodanig neêrknielen, dat zyne beide kniën tegen de ſchouderen van den Patient aan komen, en deszelfs hoofd tuſſon zyne beide beenen is: dan moet hy het hoofd met beide de handen wel aanvatten, 't zelve ſterk naar zig toe trekken, en voorzigtig heen en weêr ſlinks en regts draaien, tot dat hy eenig kraken hoort, of anderzins uit de natuurlyke geſtalte van den hals en 't ophouden der toevallen gewaar word, dat het zelve weder op zyn regte plaats gebragt is.

Een andere manier.

4 Of ten tweeden; men zet den Patient op den grond neêr, en laat hem iemand by de ſchouderen vaſt houden, vattende als dan zyn hoofd met beide de handen onder de ooren, heft het zelve ſterk, dog behoedzaam, omhoog, draait het te gelyk heen en weêr, tot dat de ontwrigting weder in hare natuurlyke plaats komt, 't welk men uit de ophouding der voorgemelde toevallen, als mede uit de weêrbekomene natuurlyke geſtalte van den hals oordeelen en beſluiten moet. Omtrent op dezelve wyze gaat men te werk, wanneer een der andere wervelbeenderen aan den hals ontwrigt is. Na het herſtellen moet men de banden weder verſterken, door den nek zomtyds met laauw Hongariſch of Anhaltſch water, of ook met een andere ſterke geeſt te beſtryken, of men gebruikt het zelve met daar in nat gemaakte doeken; men laat den Patient zig eenige dagen ſtil houden, tot dat men beſpeurt alles weder herſteld te zyn; ook heeft men hier verder geen verband nodig, dan een windzel om 't gezegde compres in den nek vaſt te houden.

Ontwrigting der overige wervelbeenderen. *a Apophyſes ſuperiores vel inferiores.*

5 Wat de overige wervelbeenderen der ruggraat aangaat, dezelve, als ze ontwrigt zyn, blyven nogtans voor het grootſte gedeelte met hun lichaam op malkanderen, en derhalven zyn ze niet volkomen, maar alleen, om eigentlyk te ſpreken, de *a onderſte* of *bovenſte uitſteekzels* ontwrigt, dat nogtans niet op beide de zyden te gelyk, maar zomtyds op eene zyde geſchied. Daar en boven worden 'er, of een wervelbeen, of twee, drie en meer te gelyk ontwrigt; het welk zodanig

getilt, als men dezelve in de luyeren legt, of kleedt, waar door het hooft, dat by die teedere wigten een zwaar lighaam maakt, op den zwakken hals ſterk ſlingert, en dus als uit zyn articulatie gerukt word, waar door zonder uitſtel gedagte toevallen volgen, en zelfs de dood ſchielyk gezien word. Dit ongemak word by de vrouwtjes verzoogtheid genaamt, wyl haar lieden gedagten zyn, dat die toevallen uit het al te veel zuygen voortkoomen, om welke reeden men het lydertje buitelt, ſchud, en het onderſte boven houd, waar door gelegenheid verſchaft word, dat het hooft weder in zyn plaats ſpringt, en alle toevallen ophouden. Wie nader van dit gebrek wil onderrigt zyn, die leze zekeren brief, door den uitmuntenden *Wiggert de Vogel* over de verzoogtheid der kinderen aan de luyſterryken *Hend: van Roonbuizen* geſchreven.

danig geſchied en te verſtaan is, dat, als, by voorbeeld, het eerſte wervelbeen der lende met het onderſte der rug, en te gelyk het laatſte der lende met het heiligbeen ontwrigt is, dan zegt men, dat 'er vyf wervelbeenderen ontwrigt zyn; 't welk tog eigentlyk zo niet is, dewyl de drie middelſte der lenden met de eerſte en vyfde te zamenhangen, en derhalven niet ontwrigt zyn; maar het zyn, om eigentlyk te ſpreken, alleen twee, namentlyk het bovenſte en onderſte, die ontwrigt of uit hunne natuurlyke plaats geweken zyn, terwyl de andere nog in hunne ordre gevonden worden.

6. Als men den zamenhang en de making der wervelbeenderen naauwkeurig betragt, zo kan men ligt beſluiten, dat 'er zonder groot geweld geen ontwrigting geſchieden kan, dewyl dezelve niet alleen door hunne uitſteekzels zeer vaſt in malkander voegen en ſluiten, maar ook door het kraakbeen en ſterke banden zeer vaſt te zamen gehouden worden. Ook is het byna onmogelyk, dat dezelve door een geweldige agter over buiging van 't lichaam, of zware val of ſtoot op den ruggraat ontwrigten, by aldien deszelfs kraakbeenderen en banden niet gebroken en in ſtukken getrokken worden, dewyl hunne *a uitwaſſen* zig als dan veel eer te zamenſluiten, dan van een ander wyken; ook zoude in zodanig een geval, indien het voorviel, de Patient, wegens de ſterke drukking en quetzing van 't rugmerg, ſchielyk en zekerlyk moeten ſterven, gelyk ik zo een voorbeeld gezien heb. Derhalven indien een enkelde ontwrigting der wervelbeenderen ontſtaat, dan word dezelve door een geweldige beweginge van 't lichaam, 't zy voorwaars, ſlinks, of regts, veroorzaakt: want in zodanige buiging van 't lichaam gaan de onder- en boven-uitſteekzels uit malkander, en konnen als dan zeer ſchielyk ontwrigten. Wanneer nu de beweging meeſt over de regter zyde gaat, kan het ſlinkſe uitwas ontwrigten; maar dezelve over de ſlinkſe zyde gaande, dan worden de regter uitſteekzels ontwrigt (H).

Hoedanig dezelve eigentlyk geſchieden.

a Apophyſes.

7. De

(H) Men moet de uitleding der wervelbeenderen dus begrypen, dat hare ſchuinſe uitſteekzels ten principale daar deel in hebben, het welk wy ligtelyk gewaar worden, als men twee wervelbeenderen op den ander houd, hoe dat de onderſte ſchuinſe uitſteekzels van een bovenſte wervel over de bovenſte ſchuinſe uitſteekzels van het daar onder volgende wervelbeen ſchieten, zodanig, dat het eene uitſteekzel binnen, en 't andere buitenwaarts draait, en die wervelen, waar tuſſen de ontwrigting is, zeer van den ander verwyden, waar door niet alleen de Cartilagineuſe banden tuſſchen deszelfs lighamen moeten toegeven, of uitrekken, gelyk ook de banden, die de dwarſe, gratige en ſchuinſe uitſteekzels aan een binden, als ook de ſpieren langs en tuſſen de wervelen verlengen en van plaats veranderen, makende de ruggraat een verdraaide en overbuigende geſtalte, uit welke wangeſtalte en groot geweld 't rugmerg, beneffens deszelfs bekleedzelen, zware rekking, draaying en kneuzing ondergaan, en derhalven zware gevolgen uitleveren, en dikwils de doot te wege brengen.

De gemeenſte tekenen dezer ontwrigtinge.

7. De gemeenſte tekenen dezer ontwrigtinge zyn kromte en ongelykheit der ruggraat, zo dat de lyder na eenige geweldige aandoeningniet kan gaan of ſtaan, maar lam is; en in de delen, die onder de ontwrigting leggen, heeft hy geen of weinig gevoel nog beweging; heeft opſtopping van pis en afgang, of dezelve gaat wel tegen wil en zonder gevoel weg; waar op verſterving der onderleden, en eindelyk de dood volgt. Dog na de ontwrigting groter of kleinder is, zyn deze toevallen ook meer of minder en het gevaar groter of kleinder.

Byzondere tekenen.

8. *Of 'er twee, drie, of meer wervelbeenderen ontwrigt zyn*, erkent men uit de grote kromte der ruggraat, waar uit men van 't getal moet oordeelen; maar dat de ontwrigting alleen aan een wervelbeen is, moet de kleinheit der kromte of ongelykheit aanduiden, die zig omtrent als een winkelhaak vertoont. *Wanneer een wervelbeen met beide zyne uitwaſſen voorwaarts ontwrigt is*, zal men bevinden den ruggraat inwaarts geweken te zyn, en als de Patient zig wil buigen, zal hy onverdraaglyke pyn gevoelen; maar in tegendeel zig agter over buigende zal de pyn verdraaglyker zyn. Wanneer het wervelbeen alleen regt voorwaarts ontwrigt is, dan is, behalven de gemelde tekenen, het lichaam tegen de ſlinker zyde gebogen, en de Patient voelt geweldige pyn, als men 't lichaam naar de ſlinker zyde toe buigt; dog in tegendeel zal ze verminderen, wanneer 't zelve naar de regter zyde gekeerd word. Maar als de ontwrigting aan de ſlinker zyde is, als dan zullen de tekenen regt anders als de voorgemelde geſteld zyn.

De voorzegging.

9. Omtrent alle deze ontwrigtingen moet zelden voorzegging van goeden uitſlag gedaan worden, dewyl ze alle, zo wegens de quetzinge van 't rugmerg, als wegens het bezwaarlyk herſtellen, zeer gevaarlyk zyn. Dog hoe groter de ontwrigting, hoe gevaarlyker dezelve is, dewyl het rugmerg als dan zo veel te meer gedrukt en gequetſt word. Hoe zwaarder toevallen 'er ontſtaan, hoe groter gevaar voorhanden; als mede hoe nader by het hoofd, hoe gevaarlyker de ontwrigting is, dewyl aldaar het rugmerg veel teederder is, en ligter kan geſcheurd of gedrukt worden; weshalven de ontwrigtingen aan den hals gevaarlyker zyn als die aan den rug, en deze weder gevaarlyker als die aan de lendenen. Een ontwrigting van twee of drie wervelbeenderen is zomtyds niet zo gevaarlyk, als wanneer een alleen ontwrigt is; en twee ontwrigte uitwaſſen zyn ligter te herſtellen en min gevaarlyk als een alleen, dewyl door deze het rugmerg meer gedrukt word; gelyk als uit de betragtinge der ruggraads- beenderen kan beſloten worden. Maar een geringe ontwrigting zal nog wel konnen herſteld worden, en de Patient behouden blyven.

De genezing.

10. Alle deze ontwrigtingen zyn zeer bezwaarlyk, of wel geheel onmogelyk te herſtellen, inzonderheit als men die van ouds her gebruikelyke

lyke quade behandelingen navolgt, waar van meenige zeer onvernuftig en affchrikkelyk zyn. Om het nogtans ten beſte werkſtellig te maken, moet de Patient, aan beide de uitwaffen opwaarts ontwrigt zynde, op iets, dat verheven is, als een trommel, ketel, of vat, en diergelyke, met den rug boven en den buik onder, gelegt worden. Als dan moeten beide de einden van 't lyf, namentlyk het bovenſte en onderſte deel van den ruggraat, als of men 'er een boog uit wilde maken, door twee helpers onder zig uitwaarts gedrukt worden, om den ruggraat voornamentlyk aan de plaats der ontwrigtinge ter dege te verheffen, en op die wyze de wervelbeenderen uit malkander te trekken. Na deze uitrekking moet de Heelmeeſter op het onderſte ontwrigte wervelbeen, alwaar de ruggraat het meeſte uitſteekt, drukken, en daar na het bovenſte deel van 't lyf ſchielyk opheffen, dewyl door dit doen het ontwrigte zomtyds nog weder op zyn plaats gebragt word; en als dit de eerſte reis niet gelukte, moet men 't meermaal ondernemen, tot het wel uitvalt. *Petit* legt een dikke zamengerolde doek in de lengte op een bedde, en den Patient daar dwars over heen, en bewerkt de herſtelling op de zo even gemelde wyze. Wanneer de ontwrigting alleen op eene zyde is, zo dat het ſlinker uitſteekzel ontwrigt zy, zal men den Patient even zo leggen, maar de helpers moeten in 't buigen den ruggraat de een op de ſlinker heupe, en d'ander op de regter ſchouder drukken. Dog als het regter is ontwrigt, dan moeten de helpers op de regter heupe en ſlinker ſchouder drukken, en de Heelmeeſter het in de hoogte uitſtekende wervelbeen, als voorgemeld is, herſtellen. Maar anders, om de ontwrigte wervelbeenderen weder te herſtellen, heeft men touwen, of ſterke banden en handdoeken, zo wel onder om de lenden, als boven onder de oxelen om de borſt gebonden, om door ſterk trekken van zeer geweldige werktuigen, als windaazen en hefboomen, de uitrekking, en in 't vervolg de herſtelling werkſtellig te maaken, gelyk by *Oribaſius*, *Paræus*, *Scultetus*, en anderen, die vreeslyke afbeeldingen te zien zyn. Maar dewyl deze en andere diergelyke van de Schryvers beſchreve manieren van uitrekkinge en zettinge dezer beenderen onnut, ja zelfs zeer ſchadelyk zyn, en nooit iets goeds uitwerken, zo kan men dezelve aan zyn plaats laten, en de voorgenoemde, als de gemakkelykſte en de beſte, volgen. Na dat de herſtelling gedaan is, zal men warme brandewyn, of *Sp. Vin. Camph.* met een drukdoek over de ontwrigt geweeſt zynde plaats leggen, dezelve met een ſervet of de ſchouderband verzekeren, den Patient in een gelyk en zagt bed op den rug leggen, en alle toevallen tragten voor te komen, tot dat hy volkomen herſtelt is (I).

HET

(I) Voor dat de pryswaardige Hr. *Petit* ons deze manier van uitrekken mede-deelde, hebben wy weinig van gelukkige herſtellinge geweeten, maar in

in tegendeel wierden door de geweldige en oneige beweging vele toevallen veroorſaakt, en zelfs de doot verhaaſt.

Om dan kort en verſtaanbaar de gedagten van den geeſtryken Hr. *Petit* uit te duiden; de ontwrigte rug of lendenwervelen van den Lyder moeten door den Heelmeeſter daar heen gebogen worden, daar de bogt der ruggraat reets is heen hellende, ten einde de twee ſchuinſe uitſteekzels der ontwrigte wervelen die op of over den ander geſchoven waren, weder zo verre uitgerekt worden, dat zy door de drukkinge, die men inmiddels daar op maakt, weder voorby den ander ſchieten, en in hare eigentlyke plaats vallen. Wie hier van breder en nadrukkelyker gelieft onderrigt te zyn, die leze over dezelve ſtoffe de beſchryving van gedagten Heer *Petit*, Tom. I. pag. 86. over de ziektens der beenderen.

HET VI. HOOFDSTUK.

VAN DE

ONTWRIGTINGE VAN 'T *a* STAARTBEEN, *b* RIBBEN EN 'T *c* SLEUTELBEEN.

a Os Coccygis.
b Coſtæ.
c Clavicula.

I.

Als het ſtaartbeen uitwaarts ontwrigt is.

HEt ſtaartbeen kan door vallen en ſtooten inwaarts, maar door een zware baring uitwaarts ontwtigten, waar door quade toevallen, inzonderheit geweldige pyn, ontſteeking en verzweering aan den aarsdarm, als mede verhindering van ſtoelgang veroorzaakt worden. De ontwrigting van dit been kent men; ten deele uit de pyn aan 't einde van den ruggraat; ten deele door 't gezigt en gevoel, en kan, als 't bekent is, door een bequaam Heelmeeſter ligt weder herſteld worden. Om dan de herſtelling te volbrengen, *zo de ontwrigting uitwaarts is*, moet men het been met de duimen inwaarts drukken, daar na verſcheide drukdoeken, in warme brandewyn nat gemaakt, daar op leggen: van welke de eerſte of onderſte de kleinſte, maar de andere allengskens groter zyn moeten, om de holligheit tuſſen de billen zo veel te beter te vullen, die eindelyk te zamen met het windzel T, *Tab. II. fig. b.* moeten beveſtigd worden. Maar het gedeelte van 't windzel, dat tuſſen de beenen door gaat, moet byna tot boven toe geſpleten zyn, en zodanig aangelegd worden, dat de Patient, zonder het af te doen, zyn gevoeg doen kan, op dat het been op dien tyt niet weder uitwaars gedrukt worde.

Als het inwaarts ontwrigt is.

2. Maar als het inwaarts ontwrigt is, doopt men den voorſten vinger (de Nagel eerſt wel afgeſneden zynde) in boomoly, en ſteekt den zelven in den aars tot voorby het ſtaartbeen, het welk men als dan daar mede uitdrukt. Maar inmiddels moet men het met de andere hand van buiten tegen houden, en het been aan zyne behoorlyke plaats herſtel-

herſtellen. Hier na moet de Patient zig ſtil in 't bedde houden, of in dien hy na verloop van eenigen tyd zou willen op zyn, zig op niets, dat hard is, maar veel eer op een ſtoel, die, als een ſtilletje, in het midden een gat heeft, neêr zetten, op dat het herſtelde been niet weder inwaarts gedrukt worde voor dat het wel begroeid is.

De ontwrigting der ribben.

3. Schoon de ontwrigtingen der ribben zeer zelden voorvallen, nogtans konnen dezelve door uitwendig geweld van de wervelbeenderen afgerukt en ontwrigt worden, zo dat ze of inwaarts, nederwaarts, of opwaarts wyken. Maar uitwaarts, of te rugwaarts konnen ze, zo wegens de uitſteekzelen aan de wervelbeenderen, als de daar agter leggende dikke en ſterke ſpieren, niet ligt ontwrigten. Als de ontwrigting inwaarts geſchied, dewyl daar door het *a borſtvlies* en de andere deelen der borſt gedrukt en gequeſt worden, is dezelve gevaarlyk, en veroorzaakt dikwils pyn, ontſteeking, benaauwde ademhaling, hoeſten, zweering in de borſt, en de Patient kan zig niet wel buigen. *Deze ontwrigtingen worden bekend*, als men aan den Patient, na geleden uitwendig geweld, nevens de gemelde toevallen, een indrukking en ongelykheit, of in eene ribbe alleen, of meer te gelyk, bevind, dat dezelve inwaarts, opwaarts of nederwaarts geweeken zyn.

a Pleura.

Het herſtellen derzelve als ze op- of nederwaarts ontwrigt zyn.

4 Hoe zwaarder de toevallen zyn, hoe gevaarlyker de toeſtand is, en hoe veel te meer men zig moet haaſten de ontwrigting te herſtellen. Derhalven, als een rib op- of nederwaarts geweken is, moet men den Patient op een tafel op zyn buik leggen, en de ontwrigte ribben met de hand weder op hunne behoorlyke plaats brengen. Of men hangt den Patient met den arm der ontwrigte zyde over een deur, of ladder; en dewyl zig de ribben daar door uit malkander rekken, tragt men de uitgewekene met de hand weder in zyne natuurlyke plaats te herſtellen.

Als ze inwaarts geweken zyn.

5 Maar als de rib inwaarts geweken is, dan is dezelve zeer bezwaarlyk te herſtellen, zynde zulks van vele ſchryvers ondoenlyk geoordeeld, dewyl men van de binnenzyde, om ze uitwaarts te brengen, niet kan bykomen. Evenwel moet men, inzonderheit als de ontwrigting niet heel groot is, niet wanhopen, Maar den Patient insgelyks op een tafel op zyn buik leggen, maar onder de borſt iets, dat verheven is, namentlyk een ketel of vaatje, ſtellen, waar door het agterſte der ribben zig uitwaarts begeeft, en uit malkander gedreven word. Daar na moet de Heelmeeſter de lydende zyde van voren en van agteren drukken en ſchudden, op dat daar door de ingeweke rib weder mag uitſpringen. Maar indien dit niet wilde gelukken, en dat 'er zware toevallen voorhanden waren, dan moet men by de ontwrigte rib een inſnyding doen, en dezelve daar op, gelyk wegens de breuk bladz. 225. §. 4. is gezegd, met de vingeren of een werktuig tragten uitwaarts te trekken. Maar indien 'er geen

zware toevallen by zyn, en by gevolg de ontwrigting niet heel groot is, dan is 't ook niet nodig eene inſnyding te doen, of den Patient met de moeielykheit van 't herſtellen te belaſten, dewyl dikwils van de geringe ontwrigtingen, offchoon ze niet herſteld worden, geen ongemak ontſtaat. De ontwrigtingen der ribben worden met een drukdoek, in warme brandewyn nat gemaakt, verbonden, en met een ſervet of ſchouderband vaſt gemaakt.

De ontwrigting van 't ſleutelbeen. *a Clavicula. b Acromion.*

6. De ontwrigting van 't *a ſleutelbeen* valt insgelyks zelden voor, dewyl het zeer vaſt met zyne banden aan de aangrenzende beenderen te zamen gevoegd is. Maar dewyl het zelve, zo wel met het borſtbeen als met het *b ankerbeks-uitſteekzel* van 't ſchouderblad gearticuleert is, zo kan het ook aan beide de plaatſen door uitwendig geweld, voornamentlyk door vallen, ſlaan, en zwaar tillen, ontwrigt worden. De ontwrigting nog vers zynde, dan is zy niet zeer zwaar te herſtellen; maar verouderd zynde, dan word dezelve niet ligt volkomen genezen.

1. By het borſtbeen. *c Aſpera arteria.*

7. Daar het ſleutelbeen met het borſtbeen articuleert, kan de ontwrigting op tweederlei wyze voorvallen, namentlyk inwaarts naar de *c lugtpyp* toe, of uitwaarts. De eerſte derzelve is ligtelyk uit de holligheit van de plaats, daar het been uitgeweken is, te kennen als mede uit het zwaar en pynelyk drukken, dat te Patient by de lugtpyp door het drukken van dit been gevoelt; dewyl niet alleen de lugtpyp, maar ook de daar by gelegene grote halsaderen en zenuwen, als mede de *d ſlokdarm* daar door gedrukt word, en ongemak ondergaat. De tweede ſoort van ontwrigtinge, als het by de borſt uitwaars ontwrigt is, kent men uit de tegennatuurlyke hoogte, die zig aan deze plaats, daar het ſleutelbeen met het borſtbeen is te zamengevoegd, vertoont.

d Oeſophagus.

Hoedanig dezelve te genezen.

8. Om deze ontwrigtingen te herſtellen, moet de uitrekking op de zelve wyze geſchieden, als bladz. 219. § 4. van deszelfs breuk is gemeld; wanneer het inwaards geweken is, uitwaarts trekken en in zyne natuurlyke plaats voeren. Maar als het uitwaarts ontwrigt is, moet het inwaarts gedrukt, en in dien ſtand door een bequaam verband, tot dat het vaſt begroeid is, behouden worden; want deze ontwrigting is een van die, welke noodzakelyk een goed verband vereiſchen, inzonderheit als ze reeds wat verouderd is, om reden, dewyl aldaar geen ſpieren zyn, die dit been op zyn plaats houden; ook dewyl deszelfs banden of zodanig verzwakt, of in 't geheel gebroken zyn, dat ze buiten ſtaat zyn het been te houden, ten deele vermits de zwaarte des arms dezelve zeer ligt weder uit zyn plaats trekt. Derhalven zal, van het verband, in de verhandeling der verbanden, naauwkeurig gehandeld worden.

2. By het ſchouderblad.

9. De ontwrigting van 't ſleutelbeen aan 't andere einde, namentlyk by het *ankerbeks-uitſteekzel*, is zeer bezwaarlyk te kennen; en de erva-

ervarene *Paræus* getuigt, dat vele Heelmeeſters, deze ontwrigting voor een ontleding van den opper-arm houdende, daar omtrent gedwaald hebben; want in dit geval, zegt hy, is het opperſte van de ſchouder verheven en de plaats, daar het ſleutelbeen van het ankerbeks-uitſteekzel geweken is, ingevallen, zynde met grote pyn verſeld; de Patient kan den arm niet opligten, nog eenige noodzakelyke beweging maken; en als het ſleutelbeen niet weder op zyn plaats herſteld word, zo kan de Patient zyn hand niet weder aan den mond of op het hoofd brengen. *Galenus* verhaalt van zig zelve, dat hem in 't worſtelen zyn ſleutelbeen zo verre van het ankerbeks-uitſteekzel geweken was, dat zig een ruimte van wel drie vingeren breed tuſſen beide bevond, en deze ontwrigting wierd nogtans door een ſtyf aangelegd verband, na verloop van veertig dagen genezen.

10. Deze ontwrigting word gekend 1); Als men tuſſen het uitſteek- Hoe dezelzel en het ſleutelbeen een ruimte beſpeurt, die in 't gemeen by ge- ve te kennen. zonde niet word gevonden, en derhalven zyn dezelve niet behoorlyk te zamengevoegd. 2) Als de Patient den arm niet in de hoogte kan ligten, nog op het hoofd leggen. Deze ontwrigting is zonder een ſtevig en langagtig verband zeer bezwaarlyk te genezen, en daarom behouden vele uit dezelve eene kragteloosheit of verlamming aan den arm. Nogtans moet de Heelmeeſter, om deszelfs herſtelling wel te doen, met het uitrekken zodanig te werk gaan, als boven, omtrent de breuk van dit been, bladz. 219. enz. geleerd is; daar na moet men de beide van een gewekene beenderen weder in hunne natuurlyke ſchikking aan een voegen, en eindelyk wel en ſtevig verbinden, tot dat ze weder aan den ander gegroeid zyn.

HET VII. HOOFDSTUK.

VAN DE

ONTWRIGTINGE VAN HET OPPERARMBEEN,

OF VAN DEN ARM MET HET SCHOUDERBLAD.

1.

DE ontwrigting van dit been valt zeer dikwils voor; eensdeels we- Hoe deze gens de ſlapheit zyner banden, en grote beweginge; en anderen- ontwrigdeels dewyl de holte, waar in het been articuleert, niet zeer diep is. ting geſchied. Het zelve ontleed in 't gemeen nederwaarts en uitwaarts onder den oxel, ook zomtyds uitwaarts onder den rand van het ſchouderblad; maar zelden kan het regt onder, en nooit regt boven, nog boven en inwaarts, nog boven en uit uitwaarts ontwrigten, ten zy dat het *Acro-*

a Proceſſus Coracoides. b Deltoides. c Biceps.

mion en het *a ravenbeks-uitſteekzel* te gelyk gebroken waren. Daarom worden de ontwrigtingen naar boven door verſcheide ſterke ſpieren, maar inzonderheidt door de *b driehoofdige* en *c tweehoofdige ſpieren* verhinderd.

Derzelver kentekenen.

2. *Dat de arm regt onderwaarts ontwrigt is*, word gekent; 1) uit een holligheit aan de ſchouder, daar het been uitgeweken is, en als onder den oxel 't ronde hooft van 't armbeen gevoeld word; 2) dat het ankerbeks-uitſteekzel, wegens de daar onder zig bevindende holligheit, verder als naar gewoonte ſchynt uit te ſteken; dat ook de ontwrigte arm langer is als de gezonde; de Patient kan denzelven of in 't geheel niet, of niet zonder grote pyn tot aan den mond brengen. *Als ze onder- en inwaards ontwrigt* word, dan vertoont zig insgelyks eene holte onder 't ravenbeks uitſteekzel; maar het hooft van 't armbeen voelt men onder de oxel by de borſt, en de Patient, als hy den arm wil bewegen, gevoelt grote pyn. *Indien dezelve uitwaarts ontwrigt is*, dan ſtaat het onderſte deel van den arm naar de borſt toe, en 't hooft is uitwaarts van de ſchouder te voelen; en als men den arm van de borſt wil aftrekken, dan veroorzaakt men grote pyn, en de Patient kan denzelven ook niet agterwaarts buigen, nog uitſteken. Onder alle deze ontwrigtingen worden by die, welke inwaards geweken is, de heftige toevallen gevonden, dewyl de grote vaten en zenuwen des arms door het hooft aan dit been het aldermeeſt gedrukt worden, waar door noodzakelyk veele toevallen moeten ontſtaan.

De voorzegging.

3. Als de ontwrigting van dit been verſch is, en geen zware toevallen voorhanden zyn, dan is de herſtelling ligt te volbrengen; maar reeds veroudert, als ook met zwelling en ontſteking verzeld zynde, zo geeft ze menigmaal veel moeite; en indien te gelyk het ankerbeksuitſteekzel gebroken is, zo zal byna altyd de beweging van den arm gevaar lopen, en het zelve zal niet meer op 't hooft der *Humerus konnen gebragt worden.*

Hoe het herſtellen. beſt te doen.

4. Het herſtellen van dit been kan het beſt geſchieden, als men den Patient 't zy op de aarde, of op een lagen ſtoel zet, en denzelven van een of meer lieden, die ſterk zyn, om het lyf laat vaſt houden, op dat hy in het uitrekken niet kan meêgeven of van zyn plaats wyken. Als dan moet een ſterk man den ontwrigten arm boven den ellenboog met beide de handen wel vatten, en zo ſterk als hy kan meer en meer uitrekken. Maar alvorens moet de Heelmeeſter een groot ſervet overhoeks, gelyk de vrouwsperſoonen hare hals-neusdoeken, te zamen vouwen, deszelfs beide einden aan een knopen, zyn hoofd daar door ſteken, zo dat de knoop agter in zyn nek komt, en het overige van het ſervet voor op de borſt neêrhangt, 't welk hy daar na onder den ontwrigten arm moet doorſteken, om daar mede den ontwrigten arm naby den oxel te omvangen. Dit gedaan

zynde

zynde moet hy met de eene hand het bovenſte, maar met de andere het onderſte deel van den arm vatten, en aan den gene, die denzelven zal uitrekken, belaſten wel te trekken, of uit te rekken, en zo dra hy vermoed dat de uitrekking ſterk genoeg is, dan moet hy ten dele met de handen, ten dele met den hals, door behulp van 't ſervet, het ontwrigte been opligten, en te gelyk in de ſchouderblads holte voeren; en naar mate dat het zelve in- of uitwaarts geweken is, moet hy het in 't opligten met de handen te gelyk in- of uitwaarts zo weten te beſtieren, dat het zyne natuurlyke plaats weder bereike: op welke wyze ik dikwils diergelyke, dog niet zeer verouderde ontwrigtingen zeer veerdig heb herſteld.

Als men met de handen niet genoeg kan uitrekken.

5. Deze manier om den ontwrigten arm te herſtellen agte ik onder vele andere, die ter herſtelling zyn uitgevonden, de veiligſte en beſte, voor zo verre de kragt der uitrekkinge voldoenend bevonden word; want omtrent zeer ſterke perſonen, insgelyks als de ontwrigting reeds verouderd is, is een perſoon veeltyds niet magtig genoeg een genoegzame uitrekking te volbrengen; waar door het herſtellen op de voorgemelde manier onmogelyk is. Maar indien een perſoon alleen ter uitrekking niet ſterk genoeg was, dan moet men een langwerpigen handdoek of ſterke ſtrik boven den elleboog om den arm leggen, of in plaats van deze den riem van *Hildanus* met zyn haak, *Tab. VI. fig* 17. geſpen, koorden daar aan vaſt maken, om twee of meer perſonen daar aan te laten trekken; dan zal 'er aan een genoegzame uitrekking en deugdelyk herſtellen geen gebrek zyn, zo wanneer de Heelmeeſter de regte tyd en gelegenheid tot het opheffen en indrukken wel in agt neemt. Want zo hy wilde heffen voor dat een genoegzame uitrekking gedaan was, dan zoude hy niets uitvoeren, en alle moeite te vergeefs zyn. Indien dan zodanig een zonderling geval voorquam, zo dat 'er op gemelde wyze geen genoegzame uitrekking kon geſchieden, dan moeſt men een *katrol met verſcheide ſchyven*, *Tab. VI. fig.* 16. te hulp nemen, en daar mede, zo als boven op de 233. bladzyde wegens het herſtellen der dyebeens-breuk geleerd is, te werk gaan.

Andere manieren om deze ontwrigtingen te herſtellen.

6. Behalven de reeds gemelde zyn 'er nog vele andere manieren uitgevonden om deze ontwrigting te herſtellen, en inzonderheit heeft *Paræus* in zyn XV. Boek veelderlei ſoorten niet alleen beſchreven, maar ook met afbeeldzels opgehelderd, die aldaar konnen nagezien worden. Insgelyks heeft *Scultetus* eenige manieren afgeſchetſt; om *Gersdorf*, *Bronſchwieg*, en andere ouden, niet aan te halen, van welke de een deze, de ander gene, die hem naar zyn goeddunken beſt behagen, verkieſt. Insgelyks hebben de nieuwe nog verſcheide andere konſtige werktuigen bedagt, om deze ontwrigtingen te herſtellen; gelyk dan in de Leipziger *Acta Eruditorum*, *An.* 1683. *pag.* 37.

nog

nog tweederlei ſoorten te zien zyn; als mede een andere in de Heelkunſt van den Heere *D. Jungken*, in 't Hoofdſtuk van de Ontwrigtingen, op de 168. bladzyde; ook in de *Chirurg. Curioſ.* van *Purman*, *Tab.* 14. *pag.* 692. en nog andere in de verhandeling van de gebreken der beenderen van *Petit*, die hy boven alle andere pryſt. Hoewel die nogtans van andere Franſchen in opentlyke ſchriften gelaakt, verworpen, en als ſchadelyk gehouden worden: gelyk ook Mr. *Goney* alle werktuigen, om dit ontwrigte been te herſtellen, verwerpt, oordeelende dat de handen en banden hier toe genoegdoenend zyn. Dog indien men zig van werktuigen wilde of moeſt bedienen, zo is in 't algemeen daar omtrent agt te geven, dat zodanige goed zyn, waar mede men een genoegzaame uitrekking kan te wege brengen, en waar door de ſpieren onder 't uitrekken gelyk geſpannen worden, eer de herſtelling ondernomen word; maar die deze vereiſchte hoedanigheden of nuttigheit niet hebben, zyn ondienſtig. Derhalven is uit dit grondbeginzel ligt te oordeelen van *Hippocrates hefſtok*, (die van eenigen een houte *Unſter* genaamd word) van de manier, als men de Patienten met de ontwrigte arm over een deur, venſter, ſport van een ladder, of over een langen ſtok op de ſchouderen van twee ſterke mannen gelegd, die groter moeten zyn als de Patient, hangt, en alsdan door trekken en ſchudden het been herſtellen wil, of als een perſoon, groter zynde als de Patient, deszels ontwrigten arm zettende over zyn ſchouder trekt, daar na den zelven wel vat, en ſchielyk opſtaat; insgelyks als de Heelmeeſter den Patient (die op den grond moet leggen) zyn voet, of liever de hiel onder den ontwrigten oxel zet, den arm met de handen vat, en daar door de inzetting wil werkſtellig maken; en wat 'er ook anderzins nog meer manieren by de heelkundige Schryvers te vinden zyn. Dog van welk eene manier men zich ook mag bedienen, men moet zig voor al wagten van veel geweld te gebruiken, op dat men gene vezelen der ſpieren, zenuwen of aderen verbryzele, of aan ſtukken rukke, of beenderen quetze, zo als ligtelyk by 't herſtellen over een deur, ladder, of iets diergelyks, onvoorzigtig te werk gaande, kan geſchieden, gelyk diergelyke ongemakken zyn waargenomen en aangetoond; om welke reden men voornamentlyk moet tragten een gelyk trekkende verlenging te doen, wanneer het herſtellen niet heel bezwaarlyk zal zyn (K).

HET

(K) 't Is onwederſprekelyk, dat door goede directie van 't ontwrigte of gebroken lit zonder veel geweld of handeling ligtelyk, ja zelfs door eigen vermogen van 't beledigde deel, het zelve na een voldoenende uitrekking zyn eigentlyke plaats zoekt. Om deze reden zal de Heelmeeſter op de uitrekking, welke de ſpieren ondergaan, wel agt ſlaan, zodanig, dat zy alle, die tot dat deel behoren,

ren, zo veel doenlyk is gelyk worden uitgerekt, en dat de een boven den ander geen geweld worde toegebragt; maar voor al zal hy op die ſpieren letten, welker uitgeſtrektheid klein of kort zyn, wyl dezelve, in tegenſtelling der lange ſpieren, onmogelyk zo veel konnen verlengen, of zy ondergaan verbreking en verlamming hunner vezelen. Die werktuigen, welke by onzen Heer Schryver op goeden grond en met reden verworpen worden, dient men te vermyden, en nuttelyker te ombelzen, waar van ik wydlopig zou konnen ſpreken; maar kortheitshalven wyze ik den Lezer naar het uitmuntende werk van den Heer *Petit*, alwaar hy *Tom. I. pag.* 165. enz. de meeſte werktuigen tot de herſtellinge der uitledinge des opperarms en hare nutte en onnutte eigenſchappen nauwkeurig overweegt.

Onze Heer Schryver brengt in dezen zynen derden druk onder het getal der nodige werktuigen ook dat van den Heer *Petit* te berde; dog niet met dien roem, als wy in dien tyt aan dien Schryver verſchuldigt waren, om dat onze Auteur alleen het werktuig betragt heeft, waar van de Heer *Petit* in zyn eerſten druk van den jaren 1705. deszelfs onderrigting mededeelt, en waartegen zommige benyders van dien deftigen man zonder grond geſchreven hebben. Dit was de reden, dat die heer op nieuw een verbeterd werktuig heeft vervaardigt, 't welk hy om deszelfs nuttelykheid aan de Leden van de Koninklyke Academie der wetenſchappen mededeeld, en onder deszelfs Acten in den jare 1716. *pag.* 330. (Amſterdamſe druk) naauwkeurig beſchreven en in plaatverbeelding te vinden is. Dog dewyl door den tyt alles verbeterd word, zo vinden wy in zyn tweden druk van den jare 1723, over de ziektens der beenderen een volmaakter werktuig (naar 't my voorkomt) dan tot heden door eenig konſtenaar is uitgevonden, waar van niet alleen deszelfs afbeelding, maar een zeer nette beſchryving *Tom. I. pag.* 391, te vinden is. De berugte *Garengeot*, in zyne beſchryving der heelkundige werktuigen, heeft het zelve waardig geoordeeld in 't laatſt van zyn tweede Deel konſtig en duidelyk af te beelden en uit te leggen.

Uit dit alles maken wy op, dat onze Heer Schryver dit werktuig, of de laatſte uitvinding van den Heer *Petit* niet gekent heeft, en daarom met minder roem van dien groten man gewaagt.

In myne aanmerking §. 4. bladz. 233. over de breuken van 't deyebeen, heb ik doen blyken, dat al de uitrekkingen een gelyke kragt van tegenrekking nodig hebben, het welk nog door de hand of eenig werktuig tot heden veilig, is gedaan, dan alleen door dat van den Heer *Petit*, volgens zyne laatſte vinding, 't welk wy klaar zouden bevinden, indien wy het zelve tot de herſtellinge der ontwrigting of breuken des deyebeens wilden in 't werk ſtellen, en zien, dat de tegenrekking, met de wederhouding tegen het *os Pubis* en *os Iſchium*, terwyl het deyebeen met een ſtrik boven de knie nedergetrokken zynde, zeer voldoende en verlig gedaan word, daar in tegendeel door de bewerking der hand, om de geweldige kragt der ſpieren, zulks volſtrekt onmogelyk is.

De gehele konſt tot het herſtellen van den ontwrigten opperarm beſtaat in 't wel uitrekken van dat deel, dat door de gewone wyze nier kan geſchieden, of het ſchouderblad en het ſleutelbeen, dat twee beweeglyke en los leggende beenderen zyn, volgen met den opperarm, om dat zy door hare banden, en voor al hare ſpieren, als *Deltoides*, *ſupra ſpinatus infra ſpinatus*, *Teres major* en *minor*, 't langſte hooft der *longus*, *ſubſcapularis*, *coraco brachialis* en *pectoralis*, die aan alle kanten het been omvangende en een uitnemende kragt hebbende, onwederſprekelyk by de rekking gedagte *Clavicula* en *Omoplatum* doen volgen.

Om deze bewerking te volbrengen, gebruikt men het werktuig van den Heer *Petit*, door my (zo ik meen) verbetert, en met minder omſlag voor den werkman op *Tab.* III. beneffen alle de daar by behorende werktuigen *Fig.* 12, 13, 14, 15, 16. en 17. afgebeeld. Het gebruik beſtaat hier in; men legt even boven den ellenboog twee- of driemaal om den arm een ſtrook zagt ſeemleder, om de ſchaving der volgende ſtrik te beletten; over dat leder legt men de ſtrik *Fig.* 16. zo dat de arm door de opening A. paſſeert, terwyl de lutſen b. b. wat minder als de helft van den omtrek des arms van de onderzyde beſlaan, en de toeren C. C.

over den arm door de gaten b. b. gaande, de hangende einden d. d. maken, die. hoe meer men daar aan trekt, hoe vaſter ze toeſluiten.

Deze gelegt zynde ſteekt men den arm door de opening A. fig. 15. der ſtrop welke van jugtleder gemaakt is, en met bont ſchapevel of bol ſeemleder overtogen is, zodanig, dat B. op het *Acromium*, en C. onder den oxel, G. op de *Clavicula*, H. op 't *Omoplatum* komen te ruſten, waar na de arm wat opgeheven zynde, men de bomen a. b. c. van het werktuig Fig. 14. aan weerzyden van den hals des Lyders voert, om den einden C. C. in de zakwyze holtens F. F. van *fig*. 15. te ſteken Het lopende werktuig ſchuift men op tot tegen het dwarshout K. om de nederhangende einden d. d. van *fig*. 16. aan de haken L. L. L. vaſt te maken. De arm en het ligchaam dusdanig beveſtigt zynde, dan draait men het hantvat U. *fig*. 14, ten einde het touw r. om het windas q. ſlinger, het welk altyt in zyn ſtand word behouden door een yzer palletje O. 't welk met een kromme en geſplete bek in de tanden van een rad p. dat met q. gemeen is, gedurig valt; waar door het inkorten der reets uitgerekte ſpieren belet word. Zo haaſt wy dan letten op dit werktuig, zo is 't ligt te begrypen, hoe vaardig, gelykredig en gemakkelyk de rekking en teffens de tegenrekking ter herſtelling volbragt word, om dat wanneer de arm word afgetrokken door *fig*. 16. het ſchouderblad nog ſleutelbeen niet kan volgen, om dat *fig*. 15. door middel van de bomen a. b. c. van *fig*, 14. word weggeduwt, waar by is aan te merken, dat zo dra dit werktuig met het windas wat naar den grond en de paal o. word los gemaakt, zo dat men de ſtrik, en derhalven den arm zagtelyk laat ſchieten, dat als dan het hooft van 't opper-armsbeen zonder merkelyke moeite in zyne plaats ſchiet. Hoe nu dit werktuig is te vervaardigen, en in zyne byzondere afdeelinge moet gekend en gemaakt zyn, zal in 't vervolg by de uitlegging der derde plaat klaarder blyken, wanneer ik ieder ſtuk op zig zelf beneeffens haare overeenkomſt zal aanduiden. By 't ontbeeren van dit nodig inſtrument kan men zig van twee ſervetten bedienen, die ſchuins gevouwen zynde, kruis- en ſtrikwys de eene over het ſchouderblad, en de andere over het ſleutelbeen gelegt worden, zo dat die van 't ſchouderblad voor, en die van 't ſleutelbeen agter den hals paſſeeren, welke vier einden wel gehouden zynde, die delen te rug houden, terwyl de arm en deszelfs ſpieren gerekt worden; waar by men in 't laatſt van deze bewerking het opperdeel van den arm heft, en met de uitrekkinge ophoudende, ſchiet het hooft in de holte van 't ſchouderblad, welke manier my zelden misluKt is, voor ik het vertoonde werktuig gebruikte, daarom vinde ik geraaden, indien gene byzondere reden my daar toe noodzaken, om dat de Lyderen gemeenlyk tegen diergelyken toeſtel wat aanzien, op boven gedagte wyze, zo verre het mogelyk was, de herſtelling te volbrengen.

Het werktuig heb ik in twee byzondere ſtukken afgedeeld, op dat dezelve eene lengte hebbende met den ander en deszelfs verdere noodzakelykheden, in een zakje konnen geſtoken worden, ten einde het door een knegt zonder veel omſlag zoude konnen gedragen worden.

HET

HET VIII. HOOFDSTUK.

VAN DE ONTWRIGTINGE DES ELLEBOOGS, OF DE ONDER- MET DE OPPERARMS-BEENDEREN.

1.

UIt de ontleedkunst is 't een bekende zaak, dat in den onderarm twee beenderen, namentlyk de *a grote b* en de *kleine ellepyp*, zyn, die ieder op een byzondere wyze met het opper arms-been gewrigt zyn, welke geleding men *c onderlinge ontfanging* noemt, en van die geschapenheit is, dat de grote (die aan de zyde van de pink legt) zonder de kleine ellepyp zig niet kan bewegen, en den onderarm doet buigen en uitsteken, vermits, als de grote gebogen of uitgestoken word, de kleine altyd deszelfs beweging moet volgen. Maar in tegendeel kan de kleine, (waar van het *d inwaarts* en *e uitwaarts draaien* van de hand afhankelyk is) zonder dat de grote bewogen word, zig te gelyk met de hand in- en uitwaarts draaien. Maar deze beide vereenigen zig zodanig met den boven-arm, dat zig verscheide hoogtens en holtens in malkander sluiten, en met sterke banden zodanig vastgehouden worden, dat de geleding des elleboogs niet ligt, maar alleen onvolkomen kan ontwrigten; maar nog zeldzamer dat het volkomentlyk ontleden zoude, zonder dat het einde der grote ellepyp, *Olecranum* genaamd, gebroken, of de banden van 't gewrigt door groot geweld verscheurd waren. Nogtans gebeurt het zomtyds, dat de grote ellepyp voorwaarts, agterwaarts, ook in- en uitwaarts ontwrigt en *verstuikt* word.

Hoe dezo ontwrigting geschied.

a Ulna.
b Radius.
c Ginglymus.
d Pronatif.
e Supinatif.

2. *Als de elleboog agterwaarts ontwrigt is*, (dat het meest en ligtst gebeurd) dan schynt de arm korter te zyn, en kan niet gebogen worden in de bogt van den elleboog. Het opper-arms-been steekt voor uit, en maakt een zonderlinge verhevenheit: aan de agterzyde der elleboog staat het einde of *f uitsteekzel* van dit grote ellepyp verre uit, en tussen dit en het opperarms-been is een merkelyke holte. *Maar voorwaarts* kan de elleboog of grote ellepyp, dewyl deszelfs uitsteekzel zeer groot is, niet ontwrigten, ten zy dat het uitsteekzel mede gebroken of den arm zeer geboogen geweest is. Dog indien het gebeurde, dan zou by de buiginge van de elleboog het opperarms

Hoe te kennen.

f Olecranum.

been verre te rug ſtaan, en van voren een holligheit laten, en in tegen deel de ellepypen voorwaarts uit ſteken en agter een holte maken; welke holligheden of verheventheden, na dat de ontwrigting meer of min volkomen is, groter of kleinder zyn. *Indien de ontwrigtingen uitwaarts zyn*, dan moet de verheventheit van de ellepypen zig uitwaarts vertonen; maar als dezelve zig inwaarts openbaren, dan is de *ontwrigting inwaarts*. Dog deze ontwrigtingen, en vooral de drie laatſte ſoorten, zyn zo wel wegens de breedte en gedaante der beenderen, als mede wegens de ſterkte der banden, byna nooit volkomen, ten zy dat alle om dit gewrigt leggende banden en ſpieren gebroken waren, 't welk door het gezigt en gevoel ligt zou te kennen wezen.

De voorzegging.

3. Maar dewyl in alle deze ontwrigtingen, inzonderheit als ze volkomen of zwaar zyn, een geweldige uitſpanning der banden, peezen en ſpieren ontſtaat, en daar door gruwelyke pyn veroorzaakt word, dan volgen nog, indien dezelve niet ſchielyk herſteld worden, heftige ontſtekingen, zwellingen, zenuwtrekking, braking, 't vuur, koorts, en eindelyk ook wel de dood, gelyk als *Paræus* in 't XIV. Boek, in het 18. Hoofdſtuk, en insgelyks in 't XVIII. Boek, het 33. Hoofdſtuk, heeft waargenomen: daar en boven zyn alle ontwrigtingen des elleboogs, zo wel wegens de ſterke banden, als wegens de vele ongelykheden van deze beenderen, bezwaarlyk en moeielyk te herſtellen. Dog hoe geringer en verſcher deze ontwrigtingen zyn, zo veel te ligter laten ze zig weder herplaatzen.

Het herſtellen.

4. Om deze herſtelling werkſtelling te maken, moet de Patient op een ſtoel gezet, en de boven-arm door een ſterk man aan 't onderſte gedeelte, of even boven den elleboog wel omvat worden. Maar een ander ſterk perſoon vat den onder-arm in het midden aan, en trekt den zelven nederwaarts, om de ſpieren wel uit te rekken. Als na dit uitrekken de ontwrigting voorwaarts gaat, dan moet de Heelmeeſter, 't zy met zyn blote handen, of door behulp van een gerolde band, de uitwyking van 't been wel te rug drukken, en daar op den elleboog ſchielyk buigen, op dat het been weder zyn plaats kieze. *Dog is de ontwrigting agter- of rugwaarts*, dan moet de uitrekking wel op de voorgemelde wyze geſchieden; maar in 't herſtellen moet men de uitgewekene beenderen van agteren voorwaarts drukken, en even zo, als of de ontwrigting in- of uitwaarts gegaan was, te werk gaan; dog met die omzigtigheid, dat men altyd de verhevenheit of uitwyking naar zyn natuurlyke plaats tragt te drukken. Wanneer de peezen en banden te vaſt en te hard geſpanen zyn, zo dat het uitrekken deswegen niet als bezwaarlyk konde gedaan worden, dan moet men het gewrigt met lenig makende olyen, vet of zalve wel ſmeeren, of ſtovingen gebruiken, en indien de handen tot het uitrekken te zwak waren, dan moet men zig van die manier en werktuigen, als bladz. 232. enz. zyn beſchreven, bedienen.

5. Na

5. Na het herſtellen is men gewoon den arm te verbinden, en denzelven eenige dagen in een band te dragen, welk verband men niet lang moet laten zitten, veel min den arm te lang zonder beweging houden. Maar in tegendeel, zo als *Hippocrates* reeds onderwezen heeft, den zelven menigmaal buigen en uitſteken, op dat het ledevogt niet verdikke of verharde, en de elleboog ſtyf, nog de beweging van den arm niet verloren worden. Op dat dan alles des te gelukkiger moge uitvallen, zo kan men het verband om den tweeden of derden dag geheel los maken, den elleboog een wyl tyds zagtjes heen en weder buigen, en daar na met warme brandewyn, tot dat de banden hunne vorige kragten weder bekomen hebben, verbinden.

Wat na het herſtellen is in agt te nemen.

HET IX. HOOFDSTUK.

VAN DE

ONTWRIGTINGEN DER *a* VOOR-HAND, *b* NA-HAND, EN VINGEREN.

a Carpus.

b Metacarpus.

1.

DE hand word door middel van de beendertjes der voorhand met de twee onderarms-beenderen, en voornamentlyk met het onderſte einde der kleine ellepyp, gearticuleerd, en door ſterke banden te zamen gebonden. Nogtans komt dezelve veeltyds voor- en agterwaarts, en zomtyds ter zyden, in- en uitwaarts te ontwrigten; 't welk evenwel zelden gebeurt, om dat aan beide de onder-armsbeenderen uitſteekzels gevonden worden, die de zydelingſche ontwrigtingen veel verhinderen. Door de *voorwaarts ontwrigtinge* word verſtaan, als de hand naar de zyde der peezen, die de vingeren buigen, geweken is; maar *agterwaarts*, als ze naar de zyde der peezen ontwrigt is, die de vingeren uitſteken. Men noemt het een *buitewaarts-ontwrigting*, als de hand zodanig is uitgeweken, dat de verhevenheit aan de zyde van den duim en de holte aan de zyde van de pink zig openbaart. Daar en tegen word het *een binnewaarts-ontwrigting* genaamt, als de hand tegenſtrydig aan alle beſchrevene tekenen, of verkeerd ſtaat, en uit deze gemelde beſchryvinge kan te gelyk de kennis aangaande de verſcheidenheit dezer ontwrigtingen, zonder wydlopiger berigt, genoegzaam begrepen worden.

De ontwrigting der hand met den onderarm.

2. Omtrent alle deze ontwrigtingen is, wegens de menigvuldige hier leggende en heftige uitſpanninge der banden, zeer grote pyn, en

Derzelver toevallen.

en voorzegging.

de vingeren konnen ook zonder zeer gevoelige pynelykheit, wegens de geweldige ſpanning der banden, die zig rondom dit gewrigt bevinden, nog buigen, nog uitſteken; en deswegen ontſtaan zeer ligt ontſteking, zwelling, verzweering, onbeweeggelykheit van 't lid, en beenbederving in de kleine ſpongieuſe beentjes der voorhand, welke zelden anders als door het afzetten van de hand konnen weggenomen of geheeld worden. Maar als de ontwrigtingen nog verſch en niet te groot, als mede dat nog geen gevaarlyke toevallen daar by zyn, zo konnen dezelve nog wel weder herſteld worden.

Het herſtellen.

3. Om de herſtelling van alle deze verſcheidentlyke ontwrigtingen in 't werk te ſtellen, moet men den onder-arm des Lyders door iemant met beide de handen wel doen omvatten en vaſt houden, terwyl de hand door een ander uitgetrokken of uitgerekt word; en de ontwrigte hand op een tafel leggen, zodanig dat deszelfs uitwyking, of de verhevenheit, boven komt, en dezelve door drukking in zyne natuurlyke plaats brengen. Op deze manier moet men te werk gaan, het zy dat zy voor- of agterwaarts, uit- of inwaarts ontwrigt was.

De ontwrigting der beenderen van de voorhand.

4. De voorhand, die uit agt beentjes beſtaat, kan door uitwendig geweld zodanig in wanorder gebragt worden, dat ze zig verplaatzen en onder malkander ontwrigten, alwaar zig dan, daar deze beenderen zyn uitgeweken, aan de eene zyde (nevens gróte pyn) een verhevenheit, aan de andere eene holligheit zien laat, die zo door het gezigt, als door het gevoel moeten gekend worden. Maar om deze te herſtellen moet men de hand op een tafel leggen, zo dat de verhevenheit boven komt; de hand, als in de voorgaande ontwrigtinge, laten uitrekken, en de uitgewekene beenderen weder induwen.

De ontwrigting der na-hand, of *Meta carpus.*

5. De na-hand beſtaat uit vier beenderen, die aan hunne bovenſte deelen met de beenderen der voorhand geleed zyn, en aldaar somtyds, dog zeer zelden, ontwrigt worden; en vooral konnen de twee middelſte, dewylze tuſſen de twee buitenſte leggen, niet zydwaarts ontwrigten. Insgelyks konnen de twee buitenſte beenderen, namentlyſt dat, 't welk de voorſte vinger, en dat, 't welk de pink ondersteunt, niet na de middelſte, of inwaarts, maar alleen uitwaarts ontwrigt worden: dog voor- en agterwaarts konnen ze alle eenigzins uitwyken. Maar op wat wyze 't zelve geſchied, en of 'er een of meer beenderen te gelyk ontwrigt zyn, moet men uit de tegennatuurlyke verhevenheit en holligheden erkennen, en daar na de herſtelling, met de hand op een tafel te leggen, en het verhevene in te duwen, gelyk als kort te voren in de ontwrigting der voorhand is gezegd, te weeg brengen.

De ontwrigting der vingeren.

6. De vingeren der handen, waar onder wy ook de duimen rekenen, konnen in hunne verſchieide gewrigten op meenigerlei wyze ontwrigt worden, namentlyk voor- en agterwaarts, in- en uitwaarts; gelyk

lyk als 't zelve uit de alhier zig bevindende ongelykheit zal te kennen zyn; welke gemeenlyk weinig gevaar onderworpen zyn. Maar om dezelve weder te herſtellen, moet men den vinger met de eene hand regt uitrekken, en met de andere de tegennatuurlyke verhevenheit induwen; dezelve konnen op die wyze ligt te regt gebragt worden, dewyl hunne gewrigten geen diepe holtens hebben, en hunne banden zeer wel mêegeven. Hoedanig alle deze ontwrigtingen moeten worden verbonden, zal in de verhandeling der verbanden voorgeſteld worden.

HET X. HOOFDSTUK.

VAN DE ONTWRIGTINGE VAN 'T DYEBEEN.

1.

DAt het ontwrigten van 't deyebeen zeer zeldzaam is, en zo dikwils niet voorvalt, als men eertyds geloofd heeft, toen men de breuk van den hals van dit been voor ontwrigt hield, is reeds boven bladz. 235. en 259. daar van deszelfs breuk gehandeld is, wydlopig gezegd en verklaard; want dewyl deze geleding 1) de allerdiepſte holte heeft, die 2) met zodanige kraakbeenderen voorzien is, die het hoofd van 't dyebeen zodanig omringen, dat het naauwſte van 't zelve kraakbeen het onderſte en dunſte gedeelte van 't hoofd omvat; 3) met zeer ſterke banden is vaſt gemaakt, 4) insgelyks de allerdikſte ſpieren heeft, die dit gewrigt tegen alle uitwendig geweld beſchermen en bewaren. 5) Deszelfs hals zeer zwak en breekelyk zynde, zo kan 't door uitwendig geweld niet ligt ontwrigten; maar de hals van 't deyebeen zal veel eer breken (a); 't zy dan, dat de banden, die het hoofd in zyne holte moeten houden, te voren door zinkingen of andere zwakheden zodanig ontſpannen en verzwakt waren, dat ze het hoofd uit zyne holte lieten zinken, zodanig, dat men dikwils heeft waargenomen, dat deze ontwrigtingen wegens voorgaande ſterke zinkingen of pyn, zonder eenig uitwendig geweld, den Patienten in 't bedde leggende overgekomen zyn (b), dat als

Waarom dezelve zelden voorvalt.

(a) Chefelden *een nieuw Engelſch Heelmeeſter, meld in zyn* Ontleedkunde, *dat by twee menſchen ontleed heeft, die men meende ontwrigting in 't deyebeen te hebben, maar in plaats der ontwrigtinge zyn beide de halſen der deyebeenderen gebroken gevonden.*

(b) Hippocr. Aphor. Sect. VI. 59. Zwingerus Theat pract. part. II. pag. 110, ſub titulo Luxatio.

als ze wilden opſtaan, het eene been korter of langer als het andere zynde, zy niet konden gaan.

Valt meeſt voor in kinderen.

2. Dog deze ſoort van ontwrigtinge valt meer in kinderen als in volwaſſene of bejaarde menſchen voor, in welke eerſte ik ettelyke malen diergelyke heb gezien, dat andere geneesheeren en heelmeeſters niet wilden geloven ontwrigting te zyn, dewyl men van geen uitwendig geweld iets bewuſt was, maar de Patienten alleen wegens zinkingen genoodzaakt waren het bed te houden: zynde het nogtans in der daad een ware ontwrigting, door de ontſpanninge der banden, door tegennatuurlyke vogten, die in en omtrent het gewrigt vergaderen, het been zig niet langer in de holte hebbende konnen houden.

Is byna altyd volkomen.

3. Maar als deze ontwrigting voorkomt, is dezelve (niet gelyk aan vele andere beenderen) byna altyd volkomen, kunnde zelden, of in 't geheel niet onvolkomen zyn; dewyl het hoofd van dit been zeer rond, maar de holte, daar het in gewrigt is, zodanig ſcherp van rand is, dat het naauwlyks daar op kan ſtaan; inzonderheit dewyl de ſterke ſpieren van dit been het op zo een ſmallen rand niet laten blyven, maar door de minſte beweginge daar af trekken.

Geſchied op veelderlei manieren.

a Os pubis.

4. Dit been kan op veelderlei wyzen ontwrigt worden; als *inwaarts*, *uitwaarts*, *opwaarts*, en *nederwaarts*; maar nogtans valt het meeſt en ligtſt inwaarts, en te gelyk eenigzins nederwaarts, naar het grote gat in het *a ſchaambeen*, dewyl aan de overige zyden der holte meerder hoogte, en alzo groter tegenſtand is, als aan deze zyde, daar de holte gelyk als uitgeſneden en langer is. Daarenboven kan de ronde band hier meer als aan de andere zyden meêgeven; ook zyn de aldaar leggende ſpieren zo ſterk niet als de overige, nog hebben zo veel vermogen niet om het uitwendige geweld te konnen wederſtaan. Maar als het uitwaarts ontwrigt, dan trekt het gemeenlyk ook opwaarts, dewyl de ſpieren dit been zeer ligt te rug trekken.

Tekenen van de binnen en nederwaarts-ontwrigtinge.

b Trochanter major.

5. Wanneer de ontwrigting *inwaarts* is, zal het beſchadigde been langer als het gezonde zyn, dewyl als dan te gelyk *nederwaarts* geweken is, en de knie nevens den voet uitwaarts gekeerd zyn. Deszelfs hoofd voelt men onder aan de ſchamelheit, alwaar het tegen 't gat van 't ſchaambeen aan ſtaat. Ook kan de Patient zomtyds niet piſſen, 't welk door 't drukken van de zenuwen, die met de blaas gemeenſchap hebben, ontſtaat. In de bil vertoont zig een holligheit, dewyl het grote uitſteekzel, de *b deyebeens-draaier* genaamd, zo verre niet meer uitſteekt, maar met het overige been inwaarts geweken is. Als deze ontwrigting of door een misſlag, of door welke oorzake het ook zy, niet wel herſteld, of gezet kan worden, dan zal het gehele been uitteeren, zodanig dat de Patient op beide beenen niet zal konnen ſtaan, maar alleen

alleen op het gezonde been ſteunen, en het ander doorbuigen. In het gaan kan hy den quaden voet niet regtuit voortzetten, maar zal den zelven altyd gelyk als in een halfrond uitwaarts bewegen; weswegen hy meeſtendeels een kruk, of ten minſten een ſterken ſtok, om op te leunen en zig te onderſteunen, zal moeten gebruiken. Nogtans word zodanig een been zomtyds zo ſterk, dat die perſonen eindelyk gemakkelyk gaan, en de kruk of ſtok ontbeeren konnen.

De ontwrigting uitwaarts en opwaarts zynde.

6. A's het dyebeen *uitwaarts* ontwrigt is, dan is het gemeenlyk te gelyk *opwaarts* gewcken, en derhalven is het ontwrigte been korter als het gezonde; onder de *a lieze* vertoond zig een holligheit, en aan de bil een verheventheit, dewelke zig van het hoofd tot aan den dyebeens-draaier uitſtrekt. De kreuk in de bil is boven hoger; de knie en de voet zyn inwaarts gekeerd, en als men den Patient wil laten gaan, of ſtaan, kan hy met de hiel niet op den grond, maar alleen met de teenen neêr ſtaan; hy kan het been wel buigen, maar niet uitſteken, en het uitgeweken been zal het lichaam beter als het inwaarts ontwrigte dragen, dewyl de beenen als dan wyder uit malkander ſtaan. Indien zodanig eene ontwrigting niet kon herſteld worden, zo zal de Patient tog door den tyd gemakkelyker en beter leeren gaan, vooral als hy een hoge ſchoen komt te gebruiken; nogtans zal het been insgelyks uitteeren; dog in 't gemeen zo veel niet als in de voorgaande ontwrigtinge §. 5. welke uitteering door het drukken der zenuwen gewoonlyk ontſtaat. Deze ontwrigting geſchied zelden alleen, of regt inwaarts, uitwaarts, opwaarts, of nederwaarts, maar meeſt inwaarts en nederwaarts te gelyk; of uitwaarts en opwaarts te gelyk. Dog als het eens quam te gebeuren, als dan zal het uit voorgemelde kentekenen, als mede uit de wetenſchap der zamenſtellinge van 't gewrigt niet zeer zwaar zyn dezelve te kennen.

a Inguen.

De verſcheidenheit der ontwrigtingen.

7. Het is dikwils zeer bezwaarlyk te onderſcheiden, of dit been ontwrigt, dan of het in den hals gebroken is, dewyl men wegens de dikte der ſpieren, die rondom dit gewrigt leggen, 't zelve nog door 't gezigt, nog door 't gevoel duidelyk kan weten. Nogtans, dat 'er een ontwrigting is, oordeel ik de zekerſte kentekenen te zyn: 1) Als 'er zodanig een gebrek aan dit been, zonder dat 'er uitwendig geweld is uitgeſtaan, na voorgaande zinkingen, opzwellinge van 't been, of andere qualen, die den Patient noodzaakten het bed te houden, en dezelve in 't bedde diergelyk ongemak aan 't dyebeen bekomt; dan kan men uit diergelyke omſtandigheden vezekerd zyn, dat den Patient, dewyl 'er in 't geheel geen uitwendig geweld is voor af gegaan, geen breuk, maar een ontwrigting is overgekomen. 2) Als 'er geen zwelling nog ontſteking de quaal verzellen. 3) Als men het been na de holte toe uitſtrekt, en aldaar heen en weêr draait of beweegt, en dog geen geknars of gekraak der gebroke been-einden gewaar word; maar als het ongemak

anders een gezond menſch overkomt; 1) na dat hy eenig uitwendig geweld heeft uitgeſtaan; 2) als zwellingen en ontſteking de quaal verſellen; 3) als 'er gekraak der tegen den ander ſtotende beenderen beſpeurd word; dan is het ongemak veel eer voor een breuk als een ontwrigting te houden (L).

Voorzegging.

8. De ontwrigting van 't dyebeen is zo wel als de breuk om veelderlei oorzaken bezwaarlyk en ongemakkelyk te heelen, gelyk bladz. 234. reeds gezegt is: want 1) is het zeer bezwaarlyk, wegens de dikke en ſterke ſpieren, het been genoegzaam uit te rekken, inzonderheit omtrent volwaſſene en ſterke perſonen; maar in kinderen en zwakke perſonen is zulks veel gemakkelyker. 2) Dewyl wegens de dikke ſpieren het herſtellen zeer bezwaarlyk is werkſtellig te maken. 3) Dewyl door de al te ſlappe en loſſe banden dit zware en glibberige been niet wel in zyne natuurlyke plaats kan behouden worden, offchoon het wel herſteld wierd. 4) Dezelve eigenſchappen vind men, als de banden door uiterlyk geweld gebroken zyn; want het is zeer waarſchynelyk, dat die banden door uiterlyk geweld verſcheurt worden. 5) Dewyl in de holte van 't gewrigt het leêwater zeer ligt te overvloedig vergadert en aldaar ſtremt, waar door men het dyebeen of niet meer kan inbrengen, of, ingebragt zynde, daar niet kan inblyven, maar ſchielyk weder uitvalt; en derhalven de ontwrigting niet meer verſch of nieuw, maar reeds verouderd zynde, zo is 'er tot een gelukkige genezing niet alleen weinig hoop, maar de Patienten blyven meeſtendeels hinkende, en worden zelden volkomen genezen.

Het herſtellen der inwaartſe ontwrigting.

9. Om de ontwrigting van dit been te herſtellen, zo moet men ze, na de byzondere geſchapenheit der ontwrigtinge, verſcheidentlyk behandelen. Want zo de *ontwrigting in-* en *onderwaarts* zig bevind, dan legt men den Patient met den rug op een tafel, voort brengt men tuſſen de lies der beledigde zyde een ſterken handdoek; waar meê men den Patient van boven naar de zyde van 't hoofd laat vaſt houden, of ergens aan vaſt maken, om in het uitrekken niet te konnen meêgeven. Daar na legt men een drukdoek 3. tot 4. vingeren breed om het onderſte deel van 't dyebeen, even boven de knie. Hier om bind men een ſterke ſtrik of handdoek, of de ledere riem van *Hildanus*, *Tab. VI. fig.* 17. met zyne koorden, om zo verre 't mogelyk is daar door de uitrekking met de hand en de herſtelling te volbrengen. Maar indien met de hand gene genoegzame uitrekking konde volbragt worden, dan moet men het katrol, *Tab. VI. fig.* 13. te hulp nemen, en daar mede, als boven bladz. 233. beſchreven is, te werk gaan: en

(L) By deze zeer nuttelyke uitduidinge om de ontwrigting van 't dyebeen of deszels halsbreuk te onderſcheiden, kan men myne hier voor geſtelde aantekening op de 235. bladzyde nazien.

en als het uitrekken, en het ontwrigte dyebeen van 't ſchaambeen doot de uitrekking volbragt is, moet het zelve door de hand des Heelmeeſters van binnen uitwaarts, en daar na in zyne holte gevoerd worden. Om dit te volbrengen moet de Heelmeeſter aan die zyde der tafel ſtaan, daar het ontwrigte been legt.

Der uitwaarts-ontwrigting.

10. Maar als het been uitwaarts ontwrigt is, moet de Patient op een tafel op zyn buik gelegd worden, en de Heelmeeſter zig aan de zyde der ontwrigtinge vervoegen, het houden of vaſt maken, als mede het uitrekken ('t welk in 't gemeen hier ſterker moet zyn als wanneer het *nederwaarts ontwrigt* is) na de voorbeſchrevene manier ondernemen, en genoegzaam uitgerekt zynde, moet hy of met beide zyne handen, of ook veeltyds met zyn knie daar tegen te ſtellen, het herſtellen tragten te volbrengen, terwyl het onderſte deel van dit zware been door iemand uitwaarts gevoerd word, op dat daar door het hoofd van de dye zo veel te beter inwaarts, en in zyne holte moge gebragt worden. Na het herſtellen moet een behoorlyk verband gelegd, en de Patient drie of vier weken ſtil in 't bedde gehouden worden (M).

(M) 't is zeer ligt te begrypen, hoe martelende en onvoldoenend deze uitrekking geſchied. Om deze reden geef ik in bedenking, indien wierd nodig geoordeeld zulx te moeten doen, of het by myn verbeterde werktuig van de Hr. *Petit*, *Tab. III. fig.* 14. niet zeer nuttelyk zoude te pas komen, mits men deszelfs bomen *fig.* 13. van zodanige lengte en kromte quam te verkiezen, dat by dezen toeſtand de nuttelyke bewerking daar mede konde volbragt worden, als by de uitledinge van 't opperarms-been bladz. 282. vermeld en nadrukkelyk is uitgeduid.

HET XI. HOOFDSTUK.

VAN DE

ONTWRIGTINGE DER KNIESCHYF,

DER KNIE OF SCHEENBEEN EN KUITBEEN.

1.

Ontwrigting der knieſchyf.

DE knieſchyf ontwrigt meeſt in- of *uitwaarts*, dog eenige melden ook van *op-* en *nederwaarts*. Dezelve kan alleen op zig zelf ontwrigt worden: maar indien het ſcheenbeen ontwrigt word, dan is de knieſchyf wegens het vaſt aanhangen met het ſcheenbeen gemeenlyk ook ontwrigt. Maar de baardſcheerders, die nog in de ontleedkunſt, nog in de *a kenniſſe der beenderen* ervaren zyn, weten menigmaal in deze ontwrigtinge zig niet te redden, en ſchoon zy wel zien, dat

a Oſteologia.

'er aan de knie zeker ongemak is, zo is hun dog veeltyds onbewuſt, dat het van de ontwrigte knieſchyf zyn oorſprong heeft, maar zyn veel eer van gedagten, de knie zelf ontwrigt te zyn; ondernemen ook, om de herplaatzing te bereiken, alderlei wyze van uitrekkingen en herſtellingen, waar mede de Patienten dikwils lang te vergeefs gepynigd worden; en dewyl ze het ongemak niet wel verſtaan, zo konnen ze de genezing ook niet wel volbrengen. Maar als men door de ontleedkunſt van de ware geſchapenheit der knieſchyf de nodige kennis heeft, dan is deze ontwrigting, het goede en quade been tegen malkander gehouden wordende, zeer ligt te kennen, als mede op welke zyde het ontwrigt is ligt te raden, en by gevolg als dan niet zwaar te herſtellen (N).

Het herſtellen derzelven.

2. Dog om dezelve wel te herſtellen moet de Patient op een tafel of bedde gelegd, met het been regt uit geſtrekt, en van iemand vaſt gehouden worden: als dan moet de Heelmeeſter de knieſchyf met beide handen aanvatten, en dezelve weder in hare natuurlyke plaats ligten en duwen. Andere laten den Patient op een gelyke vloer in zodanigen lichaamsſtand vaſt houden, dat hy vaſt ſtaat, zonder te konnen vallen; en als het been zodanig is uitgeſtrekt, moet de Heelmeeſter de verſchove knieſchyf met de handen weder tragten in hare natuurlyke plaats te brengen. Na dat dit gedaan is, moet de knie behoorlyk verbonden, de Patient eenige dagen in 't bedde gehouden, en de knie zomtyds een weinig gebogen worden, tot dat eindelyk

(N) De knieſchyf ontwrigt zeldzaam, om dat dezelve door de ſtrak geſpanne ſpieren in haar regte lyn, en derhalven in haar plaats tuſſen twee hoogtens bewaart word; te meer, om dat door deszelfs bindinge van ligamenten en de kortheit der peezige band, die van de ſchyf tot 't knobbelige van 't ſcheenbeen ingaan, een vaſte binding gemaakt word. Maar dewyl by zommige lieden het ſcheenbeen en de voet naar buiten en de kniën naar den anderen zyn toebuigende, zo volgt, dat het dyebeen en 't ſcheenbeen in hunne articulatie een hoek maken, waar door die ſpieren, welke zig in de knieſchyf inplanten, by hare inkorting de knieſchyf in plaats van regt op te halen, veel eer ſchuins of zydewaarts getrokken word, het welk des te eerder met bykomen van uiterlyk geweld, en vooral zo de Lyder by ſtruikelent vallen zig met geweld wil ophouden, komt te gebeuren. Onder die, welke met die ongemakken onder myne bezorging geweeſt zyn, heb ik zekere Jodin behandeld, die dagelyx gewoon was ettelyke malen hare eene knieſchyf zydewaarts uit haar plaats te zien, tot dat ik dezelve door een machine met veel moeite tuſſen de hoogtens van 't dyebeen quam te behouden.

Vele geleerden hebben over de mogelykheid van deze ontwrigtingen getwiſt; maar zo de knie geen hoek en een lynregte direktie aan het dye- en ſcheenbeen verſchaft, zo komt de ontwrigting zelden door uiterlyk geweld te gebeuren: daar in tegendeel door wangeſtel en geweld malkander verzellende het zeer gemeen is.

Dat de knieſchyf op- of onderwaarts, zonder het breken der onder- of bovenpeezen, zoude ontleden, is volſtrekt onmogelyk en beuzelpraat, en niet waardig daar aan te denken.

delyk de pyn volkomen ophoud, en de Patient beſpeurt weder te zullen konnen gaan (O).

De ontwrigting van 't ſcheenbeen of de knie.

3. De ontwrigting der knie is eigentlyk, als het ſcheenbeen met het dyebeen ontleed is, en het zelve kan, *inwaarts uit-* en *agterwaarts*, maar zelden *voorwaarts* ontwrigten, (ten zy dat het geweld zonderling groot geweeſt was) dewyl de knieſchyf, door de ſterke peezen, die het ſcheenbeen ſpannen, zeer vaſt aan het ſcheenbeen gehegt is, en derhalven word deze zamenvoeging der knie tegen het ontwrigten zeer wel beſchermd. Deze ontwrigtingen konnen ook niet ligt volkomen zyn, dewyl dit lid zeer breed is, ſterke banden heeft, en met dubbelde holtens voorzien is. Maar indien het volkomen ontwrigtte, dan moeten noodzakelyk, wegens de geweldig uitgerekte, en wel in 't geheel gebrokene banden, gruwelyke pyn, zenuwtrekkingen, en zelfs de dood ontſtaan; dewyl hier onmogelyk zonder verbrekinge der banden een volkomen ontwrigting kan wezen. Of indien de Patient nog behouden wierd, moet hy dog wegens de al te veel buiten ſtaat geſtelde banden mank gaan. Dog indien het enkelyk verwrongen was, dan is de quaal geneeslyk: evenwel, hoe groter de verplaatzing is, hoe zwaarder de toevallen en de genezinge zyn. Deze ontwrigting, naar welke zyde zy ook zyn mag, kan uit de daar by zynde verheventheit en holligheit ligt gekend worden, dewyl het gewrigt met weinig vleeſch, en byna maar alleen met de huit bedekt is, om welke reden het wangeſtel en de ongelykheit duidelyk te zien en te voelen is. Dog deze ontwrigting is het ſtyf worden en het *a aan een groejen* der beide beenderen zeer ligt onderhevig, dewyl de banden en klieren, die zig in deze geleding bevinden, door de ontwrigting zeer ligt gebroken, of ten minſten zodanig gekneuſt worden, waar door ze eensdeels verzwakken, en ten andere hun voedend zap in 't gewrigt uitſtorten, dat te gelyk met het ledevogt verhard, waar door het lid ſtyf of anders onbeweeglyk word.

a Anchylofis.

Hoedanig te herſtellen.

4. Om de herſtelling dezer ontwrigting te verrigten, is het al te geweldig uitrekken in een onvolkomene niet noodzakelyk; maar de Patient 't zy op een laag bed, bank of tafel gelegd zynde, word het dyebeen boven de knie van iemand vaſt gehouden, en door een ander onder de knie de uitrekking gedaan, en als dan, 't zy met de handen, of met de knie des Heelmeeſters daar tegen te zetten, het uitgewe-

(O) Men bedekt het gebrek, om dat de banden en peezen te ſterke uitrekking, en derhalven verzwakking hebben ondergaan, met verſterkende middelen, als *Sp. Vini*, of ſimpel of met kampfer, waar by men zou konnen voegen afkookzels van verſterkende fyne kruiden, als *Herb. Rarismar. Ruta, Maioranæ, Flor. Balauſt. Roſar. Rubr. Cort. Granator. Querc. Sem. Fœnugr.* enz. of men dekt de knie met het *Empl. defenſiv. Vigonis, de Cumino*: inzonderheid kan hier dienſt doen het *Empl. Santalinum.*

gewekene weder in zyn plaats geduuwt. Maar volkomen ontwrigt zynde, moet het ſterker uitgerekt, ja, indien de handen, handdoeken, of koorden tot het uitrekken niet magtig genoeg waren, de op bladz. 200. en 232. enz. beſchreve riemen en katrollen te hulp genomen worden. (P). Maar *omtrent kinderen* en andere jonge lieden moet men voorzigtig te werk gaan, op dat de *a aanwaſſen* der beenderen, als zynde in jonge lieden met de vaſte beenderen nog niet ſterk genoeg aan een gegroeid, niet afgebroken mogen worden, 't welk nieuwe ongemakken zoude veroorzaken, en mankheit te weeg brengen. Na dat het been weder herſteld is, moet men het wel verbinden, den Patient het bed doen houden, en het been regt in de beenlade gelegd, ſtil laten ruſten: maar na eenige dagen het zelve dagelyks zagtjes buigen, om het aan- een groejen en ſtyf worden der knie te verhoeden.

a Epiphyſes.

De ontwrigting van 't kuitbeen.

b Fibula.

5. Zomtyds word het *b kuitbeen*, 't zy onder of boven, door uiterlyk geweld van het ſcheenbeen afgerukt, 't welk inzonderheit, als de voet uitwaarts ontwrigt is, te gelyk pleeg te gebeuren. Om deze ontwrigting te herſtellen moet men 't uitgeweke weder in zyn plaats drukken, wel verbinden, en den Patient eenige tyd 't bed doen houden, tot het zig weder heeft vaſt gehegt; want als hy ontydig daar op ſtaan en gaan wilde, zo zou het ligt voor de tweede maal ontwrigten; waar door een altyd duurende kreupelheit konde ontſtaan (Q).

(P) Een geweldige uitrekking nodig zynde, als dan is ons werktuig *Tab. III. fig.* 14. het beſte dat uitgedagt is, mits men hier toe een aparte ſtrik boven de knie aanlegt, aan welkers einden twee zakwyze holtens, als by *fig.* 15. *f* ter herſtellinge des opper arms verbeeld is, gezien worden, waar in de einden der bomen geſloken zynde, by windinge van 't werktuig uit- en tegenrekking te gelyk volbragt word. Ziet dezelve als met een riem a. met een geſp b. en des zelfs twee daar over geſchove einden c. *Tab. III. fig.* 16. afgebeeld. Ziet ook myne aantekening in 't volgende Kap §. 6.

(Q) De uitleding van het boveneind der *Fibula* gebeurt zelden of nooit, ten ware de voet (waar van zo aanſtonts zal geſproken worden) door overkanteling een *Diaſtaſis* der *Fibula* en *Tibia* veroorzaakte, door welke afwykinge de bovenzyde der *Fibula* wel wat van plaats verandert, maar kan door deszelfs binding en plaatzing niet wel geheel ontleden. Deze *Contorſio* of *Diaſtaſis* word beneffens verſterkende middelen meerendeels door aanſluiting der van een geweke beenderen genezen.

HET

HET XII. HOOFDSTUK.

VAN DE

ONTWRIGTINGEN AAN DE VOET.

I.

DE voet, daar hy met het ſcheenbeen gewrigt is kan door ſpringen, lopen, ongelyk treden, voor- en agterwaarts, uit- en inwaarts ontwrigten; welke ontwrigtingen men uit de geſteltheit des voets moet erkennen: want als hy inwaarts ontwrigt is, dan ſtaat de voetzool uitwaarts; maar uitwaarts ontwrigt zynde, ſtaat hy inwaarts; welk laatſte het eerſt voorvalt. Wanneer hy voorwaarts ontwrigt, dan is de hiel kort, maar de voet langer als de gezonde; maar agterwaarts uitgeweken zynde ſchynt de voet korter, en de hiel langer te zyn. Dog uitwaarts kan de voet naauwlyks anders ontwrigt worden, dan dat het kuitbeen, 't zy van 't ſcheenbeen eenigzins afgeweken, of wel dat zyn uiterſte einde, daar het de *a buitenſte knokkel* of enklaauw maakt, gebroken is. Ontwrigtingen aan de voet.

a Malleolus externus.

2. Deze ontwrigting veroorzaakt veeltyds zware toevallen inzonderheit als ze uit een zeer geweldige oorzaak, namentlyk door een zeer heftige ſprong, enz. ontſtaat; waar by niet alleen de banden veel gevaar uitſtaan, en gruwelyke pyn, nevens andere gevaarlyke toevallen, komen, maar 't kan gebeuren, dat een ader ſcheurende, het bloed zig door den geheelen voet verſpreid, en ons dus voor 't vuur doet bekommerd zyn, zo als *Dionis* in zyne Heelkunde diergelyk voorbeeld bybrengt (a). Heeft dikwils quade toevallen.

3. Dit gewrigt door een ſprong of mistreê gequetſt zynde, is niet altyd ontwrigt, maar veeltyds alleen, gelyk men 't noemt, *verſtuikt*, *verrekt* of *verwrongen*, als de beenderen ſlegts gekneuſt zyn: 't welk dog zodanige zware en gruwzame pyn en zwelling veroorzaakt, nevens buitenſtorting van bloed, dat dan zwart, groen en blaauw word, 't welk veroorzaakt, dat de Patient menigmaal in zeer langen tyd op zyn voet niet kan gaan of ſtaan; dog in zodanig een geval is de herſtelling onnodig. Wat een verſtuiking is.

4. Maar als het in der daad, dog niet zeer zwaar ontwrigt is, en geen zware toevallen tegenwoordig zyn, dan is dit gebrek niet heel bezwaarlyk te herſtellen. Maar geweldig ontwrigt, en met zware toevallen verzeld zynde, dan is het veeltyts zeer gevaarlyk en bezwaarlyk te genezen. Om dan evenwel de herſtelling werkſtellig te maken zet men Het herſtellen der ontwrigtinge.

(a) *Edit. II. pag.* 650.

men den Patient op een bank, of bedde, en laat door iemand het ſcheenbeen even boven de enklaauw vaſt houden, en van een ander ſterk perſoon den voet wel uitrekken, en te gelyk eenigzins na de overzyde der ontwrigtinge zwenken, terwyl de Heelmeeſter het uitgewekene met zyne handen weder in zyne natuurlyke plaats drukt, 't welk na de verſcheidenheit der ontwrigtinge dan in- en uitwaarts, dan voor- dan te rugwaarts moet geſchieden, na het de noodzakelykheit medebrengt, en waar na men den voet dikwils met water, azyn en zout beſlaat, vaſt verbind, en den Lyder eenigen tyd het bed doet houden, om de opzwelling en vele andere toevallen te verhoeden.

Hoedanig de verwringing te behandelen,

5. De voet niet ontwrigt, maar geweldig verrekt of verwrongen zynde, zo is zeer dienſtig den zelven in een emmer of vat met koud water te zetten, en 't zelve dagelyks eenige malen te herhalen; of, indien deze manier niet mogt behagen, dan kan men een drukdoek, met water, azyn en zout nat gemaakt, daar om leggen, den zelven vaſt verbinden, en zulks dagelyks of dikwils herhalen. Van *Dionis* word een beſcherm-pleiſter, van wit van een ey, oly van rozen, en gepoejerde aluin gemaakt, om het gewrigt gelegd, en daar na met een windzel wel bewonden zynde, zeer geroemd. Op den derden dag kookt hy wyn in welriekende en zamentrekkende geneesmiddelen, namentlyk rozen, alzem, rozemaryn, granaatſchillen, aluin, en zout, waar mede hy den voet warm baadt; legt daar na een drukdoek in deze wyn nat gemaakt daar om, en verbind het nog ſtyver als de eerſte dagen. Tien of twaalf dagen met dezen wyn aangehouden hebbende, legt hy om het gewrigt een op leder geſtreken verſterkende pleiſter, omwind het met een windzel, dat 'er zo lang op blyft, tot dat het ongemak herſteld is.

Dezelve kan dikwils niet dan zeer bezwaarlyk herſtelt worden.

6 Dog by vele Lyders gaat dit zo ſchielyk niet over; maar inzonderheit als de verwrigting geweldig geweeſt is, gevoelen ze veeltyds een geruimen tyd in 't gaan grote pyn, die dikwils niet volkomen, wat men 'er ook toe doet, ophoud, vooral als ze op iets ongelyks treden, of een trap afgaan, gelyk ik verſcheide malen heb waargenomen. Derhalven moeten ze een tydlang zeer voorzigting gaan, tot dat de pyn door den tyd volkomen ophoud, en de voet zyne vorige kragten weder verkrygt. Het behoorlyke verband zal onder in de verhandeling der verbanden beſchreven worden (R).

7. Het

(R) Twee beenderen, die zig met brede oppervlaktens raken, en gemeenlyk door onderlinge ontfanging of knier-geleding bewegen, ontwrigten zelden; maar als zy door uiterlyk geweld van plaats veranderen, zo zyn dezelve meeſt onvolkomen, wyl de ſchikking der banden en de geſtalte der beenderen als in den elleboog, de knie en voet onmogelyk toelaten, dat zy geheel zydewaarts naaſt den ander zouden wyken. Deze bezorging zien wy zeer duidelyk, vooral aan

aan de knie, die, ſchoon zy in hare geleding zeer los ſchynt, nogtans door *Ligamenta* ſterk omvangen is, inzonderheid aan deszelfs agterzyde, alwaar niet alleen de regt opgaande banden van de *Tibia* tot aan de *Femur* vaſte binding maken, maar deszelfs over den ander kruiswyze banden bewaren deze twee beenderen voor 't ſchranken of zydewaarts glyden, zo als dezelve ook door hare zeer grote ſterkte de agterwaarts ontwrigting verhinderen. 't Is waar, dat de oppervlakte tot de articulatie der *Tibia* zeer plat is: maar dewyl door het *Cartilago mobile* als een ring geformeerd word, zo worden de holtens voor de *Condyli* der *Femur* als met een opleggende rand vergroot, om welke en veel meer andere redenen het onmogelyk is, dat dit lid volkomen ontwrigt, zonder dat de doot haaſtig volgt.

Even met dit gevaar moet men de volkomene ontwrigting des voets aanmerken, om dat deszelfs banden, de daar by leggende peezen, bloetvaten, zenuwen en ſpieren, welke laatſte, ſchoon wat afgelegen, door de overgrote rekking ſcheuren, kneuſen en breeken, waar uit onverdraaglyke pyn en koortſen, zenuw-en kramptrekkingen, verlies van verſtand, menigmaal zware bloeding, ontſteking, 't kout vuur, en eindelyk de doot ontſtaan; om welke reden; zo men den Lyder het leven wenſcht te behouden, men onvermydelyk en zo haaſt het mogelyk is tot het wegnemen van het lid moet overgaan, om dat zig gemeenlyk voor den zevenden dag deze toevallen opdoen, hoewel naar mate der quetzinge, het ſaizoen van 't jaar, en de geſtalte des Lyders enz. deze zware gevolgen vroeger of later zig opdoen. Zelden gebeuren deze ontwrigtingen zonder verbreking der *Fibula*, en meerendeels even boven de knobbel, en zo de voet veel buitenwaarts zwenkt, dan volgt gemeenlyk, dat de knobbel der *Tibia* de huit met verſcheuringe doorboort. Deze ongelukkige toeſtand word in 't gemeen door grote zwellinge en daar op volgende verſtikking aangedaan, om welke reden de Heelmeeſter zonder uitſtel zyne wonde ruim moet dilateeren, ten einde aan de onderleggende delen gelegentheid mag verſchaft worden behoorlyk te konnen zwellen, en zig van tegennatuurlyke ſtoffe te ontlaſten, terwyl men het gewigtig gebrek, om zo veel de toevallen te weeren, als 't mogelyk zal zyn, voorziet met verſterkende en *Gangræna* weerende pappen, zig wel wagtende zo in als buiten de wonden vettigheden te gebruiken, niet alleen om uiterlyke ontſteking te vermyden, maar inzonderheid wyl de zenuw-pees- en vlies-agtige delen daar door rotting en bederving ondergaan.

Indien de voet enkelyk door zwikking eene afwyking der *Fibula* gemaakt heeft, en deszelfs banden zonder breeking gerekt zyn, zo is evenwel dit ongemak voor een jong Heelmeeſter laſtig te behandelen, niet zo zeer om het gevaar, als wel wyl deszelfs genezing langzaam volgt; en ſchoon alle hulpmiddelen ter verſterkinge worden aangewend, zo vereiſchen alle zogenaamde bloedeloze en witte delen veel tyd, eer dezelve hare voorgaande kragt en inkorting bekomen hebben. Om deze reden moet het afgeweken deel door goede aanſluiting (met een vooral niet te brede band) wel onderhouden worden; en ten einde de hartheid en knyping van 't linnen gene ongemakken mogen veroorzaken, bedient men zig van ſlenelle windzels, welke door hare veerkragt, ſchoon ſterk aangehaald, geen knyping te weeg brengen.

Zo na verloop van veel tyd gene genezing geobtineert was, en zelfs de voet buiten zyn directie buitenwaarts was hellende, dan kan de Lyder onmogelyk gaan: om deze reden beſlaat men dit zwakke deel met een daar toe bequame ledere riem, welke daarom geregen zynde, de afgeweke *Fibula* aanvoert, en de *articulatie* verſterkt. Zomtyts kan 't zelve niet helpen, wyl de voet buiten zyn *perpendicul* ſtaande door de minſte dragt of zwaarte doorzakt, en door den tyt een altytdurend gebrek verſchaft, ten ware men door een ligt werktuig van een ſtrook ſtaal of vaſt yzer gemaakt, en met leder bekleed, de voet en het been aan die zyde, daar de zool des voets heen wykt, belegt en omvangt, waar door men regtheid en ſterkte zal te weeg brengen. Aan dit werktuig bezorgt men ter hoogte der *articulatie* een lid, waar door deszelfs-beweging gelaten en ongeſchonden blyft. Ziet, om gemakkelyker denkbeeld te hebben hoe dit werktuig moet gemaakt en aangelegt zyn,

De ontwrigting van 't hielbeen.

7. Het [a] *hielbeen* word door een zonderling geweld *in-* of *uitwaarts* ontwrigt; 't welk ten deele uit de pyn, en ten deele uit de verhevenheit aan de zyde, daar het been geweken is, en uit de holligheit aan de andere zyde moet gekend worden. Het zelve word door het uit- of inwaarts duwen met de vingeren, na dat de ontwrigting is, weder op zyn plaats gebragt: de Patient zal zig middelerwyl ſtil te bedde houden, en verdwynende geneesmiddelen gebruiken, tot het zig weder beveſtigt vind.

[a] *Calcaneus.*

De ontwrigting van de overige beenderen des voets.

8. Wanneer de andere beenderen van den voor- en na- voet ontwrigten; en die ontwrigtingen geweldig zynde, zo veroorzaken dezelve, dewyl deze beenderen met zeer ſterke banden zyn te zamengevoegd, ook vele peezen en zenuwen aldaar leggen, welke daar door beledigt worden, gruwelyke pyn, ontſtekingen, zenuwtrekkinge, en, gelyk vele voorgeven, menigmaal de dood, ten ware zy ſchielyk herſteld wierden. Derhalven moet men de verhevenheden en ongelykheden, zo veel mogelyk is, met de handen wederom tragten in te duwen en effen te maken, gelyk boven by de ontwrigtinge der voor- en na- hand is gezegd. Insgelyks als de toonen ontwrigt zyn, moeten dezelve uitgerekt, en met de hand in hunne natuurlyke ordre gebragt worden, gelykwy insgelyks boven by de ontwrigtinge der vingeren onderwezen hebben. Het verbinden en 't overige heelen heeft met het gene te voren van de ontwrigtinge des voets gezegd is grote overeenkomſt, en de Patient moet ook zo lang 't bed houden, tot dat de pyn, zwellingen en andere toevallen opgehouden zyn.

myn IV. plaat, de eerſte afbeelding, A. B. het been, C. de voet, d. e. f. g. het werktuig van plat, dun, dog ſtyf geſlagen yzer, met leder overtoogen; d. deszelfs ruſt onder de knie, waar toe verſcheide hoogten kunnen verkozen worden, f. het lid, dat plat en breet genoeg moet op een leggen; g. het ondereind, 't welk met een omgebogen eind, dat voor ons oog verborgen is, in een vierkant koper bosje, dat in de ſchoe zit, geſtoken is; e. een ledere riem, die op de enklauw aan de andere zyde ruſt, en by h- met een veter geregen is, door welke riem die aan het yzer van i. tot k. vaſt is, waar door de doorgebogen voet word aangehaald, en voor 't doorzakken bevryd blyft.

HET

HET VIERDE BOEK VAN 'T EERSTE DEEL.

VAN DE GEZWELLEN.

HET I. HOOFDSTUK.

VAN DE GEZWELLEN IN 'T ALGEMEEN.

1.

Wanneer ergens aan 's menschen lichaam eenig deel tegen de Natuur opzwelt, of dikker word, als het behoort te zyn, zulx word een *a gezwel* genaamd, 't welk zo wel door 't gezigt, als 't gevoel, zeer ligt beſpeurt word. Van velen worden onder de gezwellen de *b ſpongieuſe vlees-uitwaſſen* ook gerekend; namentlyk wanneer tegen de natuur iets boven of op de huit uitgroiet, als wratten, exteroogen, de vleesagtige uitwaſſen in de neusgaten, de uitwaſſen aan de ſchaamdelen, enz. maar deze, die boven de huit uitgroejen, worden van de eigentlyke gezwellen onderſcheiden, waarvan in de verhandeling der heelkundige kunſtbewerkingen zal geſproken worden.

Wat een gezwel is.

a Tumor.

b Excreſcentiæ.

2. *Het onderſcheid der gezwellen is veelvuldig*, en dezelve hebben hunne onderſcheidentlyke naamen, volgens het onderſcheid der oorzaken en het lydende deel, bekomen. Daarom zyn eenige *heete*, andere *koude*, of *wateragtige*, andere wederom *wind*, andere *harde* of *kreeft-gezwellen*, eenige *goedaardige*, andere *quaadaardige* genoemd. Eenige

Onderſcheit derzelven.

a Cyſtici. zy in byzondere huitjes of blaasjes beſloten, die daarom *a blaasgezwellen* genaamd worden. Wanneer een gezwel door de ſpanning van een slagader ontſtaat, zo word het *b ſlagader-ſpat* genoemd; maar die der aderen *c aderſpatten*, en in 't byzonder aan den aars *d ſpenen* of *aambeyen* geheten. Wanneer in het weeke van de buik, of in 't balzakje, of aan den navel gezwellen ontſtaan, dezelve worden in 't gemeen *e breuken* genaamd. Als 'er in een gezwel etter is, noemt men het een *f verzweering*. Als 'er uit been een harde verhevenheid groeit, zulks word *g windboom* of *h beenknobbel* genaamd.

b Aneuriſma.
c Varices.
d Hæmorrhoides.
e Herniæ.
f Abſceſſus.
g Spina ventoſa.
h Exoſtoſis.

Het onderſcheid der heete gezwellen.

3. De meeſte dezer gezwellen hebben wederom hunne *byzondere afdeelingen* en *verſcheidenheden*; als by voorbeeld, de heete gezwellen, die men ook ontſtekingen noemt, wanneer ze aan de uitwendige deelen zig bevinden en groot zyn, pleeg men die ontſteking of *i inflammatie* te noemen; als dezelve klein zyn, *k bloedzweeren*, *herte huilen*, of *puiſten*. Als ze niet diep, maar alleen onder de huit verſpreid zyn, worden dezelve de *l roos* genaamd; aan de vingeren de *m vyt*, *nydnagels*, of *worm der vingeren*; in de liezen en onder de oxelen, *n builen*; agter de ooren, *o oorklieren*, of *oorgezwellen*. Die uit grote koude ontſtaan, inzonderheit aan handen en voeten, noemt men *p winter-* of *kakhielen*, of vervroore leden. Verder bekomen zy ook hunne namen van de lydende deelen, en worden derhalven genaamd een ontſteking (by voorbeeld) der borſten, als de borſten der vrouwen ontſteken zyn, *q der oogen*, amandelen, de huig, ballen, arm, voet, en diergelyken, wanneer zodanig een deel ontſteken of gezwollen is. Insgelyks hebben de andere gezwellen hare byzonderheden, van welke beneden zal geſproken worden.

i Phlegmone.
k Furunculi.
l Eryſipelas.
m Paronychia, Panaritium, enz.
n Bubones.
o Parotides.
p Perniones.
q Ophthalmia.

Van welke gezwellen in dit Boek gehandeld word.

4. Alvorens wy met de beſchryving der gezwelleu voortvaren, moeten wy erinneren, dat ons voornemen hier niet is van alle de gezwellen, die in het lichaam voorkomen, te handelen; maar alleen 1) van die, welke door de heelkunſt behandeld worden. Derhalven zullen wy hier alle die ſoorten der gezwellen, die alleen, of dog meerendeels, door inwendige geneesmiddelen moeten genezen worden: namentlyk allerlei inwendige ontſtekingen, inwendige *r knoeſtgezwellen*, *waterzugt*, en andere diergelyke inwendige krankheden, ſtilzwygende voorby gaan. 2) Zullen wy ook in dit deel niet handelen van de gezwellen, die zonderlinge werktuigen en handgrepen vereiſchen, namentlyk breuken, moedervlekken, uitwaſſen, kropgezwellen in eige vliezen beſloten, worm der vingeren, ſlagader en adergezwellen, aambeyen, en diergelyken, van welke in de verhandelinge der kunſtbewerkingen zal geſproken worden. Maar wy zullen in dit Boek alleen in 't byzonder van de uiterlyke heete gezwellen of ontſtekingen van de harde knoeſtgezwellen, kreeft-gezwellen, koude gezwellen, en taaye opzwellinge handelen; en voor eerſt tot de heete gezwellen overgaan, onder welke de volgende voorkomen.

r Scirrhi.

HET

HET II. HOOFDSTUK.

VAN DE UITWENDIGE ONTSTEKINGEN IN 'T GEMEEN, GENAAMD *PHLEGMONE.*

1.

WAnneer een deel tegen de natuur opzwelt, rood, hard en heet word, glinſtert, en daar benevens pyn, klopping en ſteking veroorzaakt, noemt men het een uitwendige ontſteking, of een *a gezwel met ontſteking verzeld.* Het beſtaat uit een ſtremming van 't bloed in de kleinſte adertjes, waar door het zelve in zyn loop, dewyl 't meer toe- als afvloeit, verhinderd word, waar uit gemelde toevallen moeten ontſtaan. De ontſtekingen hebben dezen naam ontleend, dewyl daar in een hitte als brand van vuur gevoeld word. Zodanige heete gezwellen konnen in alle de deelen *van 't lichaam, zo inwendig* als *uitwendig*, ontſtaan, waar van zelfs de beenderen niet bevryd zyn; maar als dan komen dezelve meeſt in de *b klieren* en het vet.

Wat een ontſteking is.

a Phlegmone.

b Glandulæ.

2. De naaſte oorzaak der ontſtekinge is de ſtremming van 't bloed in de kleinſte adertjes, gelyk reeds gezegd is. Maar zodanige ſtremming word eerſtelyk door veelderlei uitwendige oorzaken verwekt; namentlyk wonden, beenbreuken, ontwrigtingen, quetzuuren van ſplinters of doornen, en al te ſtyf binden, waar door de adertjes geſcheurd, gequetſt, geperſt, of zodanig verdraaid worden, dat het bloed door dezelve niet kan vloejen, maar noodwendig moet ſtremmen; waar toe ook het branden, al te ſterke beweging, grote koude, uitwendig gebruikte ſcherpe middelen, als mede de ſterk klevende pleiſters, olyagtige, vette, of andere dingen, die de zweetgaten der huit ſtoppen, en daar door den vryen loop van 't bloed verhinderen, en ſtilſtand in 't zelve veroorzaken.

Uitwendige oorzaaken.

3. *De ontſtekingen komen ook uit inwendige oorzaken voort*: te weten, alderlei ſcherpigheden, en ſcheurbuikige ſtoffe, die op de inwendige deelen *knagen en prikkelen, en te zamentrekking der aderen verwekken*; waar door de doorſtraling van 't bloed belet word; insgelyks een *overvloedig en al te dik taaiagtig bloed*, 't welk door de kleine aderen niet kan ſtralen, maar in dezelve moet ſtremmen, of ſtil ſtaan. Verder ook een *al te ſterke beweging van 't bloed*, waar uit het zelve komt te ontſtaan, om dat door het dikker bloed, dat met al te veel geweld in de kleinſte adertjes gedreven word, en van daar niet voort kan, inzonderheit

Inwendige oorzaken derzelve.

wanneer het lichaam ſchielyk verkouwt. Met een woord, *alles, dat de adertjes* al te veel perſt, of naauwer maakt, als het behoort, of het bloed zodanig verdikt, dat het door de kleinſte vaatjes niet kan heen dringen, veroorzaakt ſtremming en ontſteking.

Of de ontſtekingen door het zuur ontſtaan.

4. Hier uit is nu ligt te beſluiten, hoe onbillyk en zonder grond zo vele van de nieuwe Schryvers der Heelkunde het *a zuur* voor de eenigſte, of ten minſten voor de voornaamſte oorzaak der ſtremmingen en ontſtekingen hebben gehouden, en hoe vele andere oorzaken derzelve konnen zyn; ja men ondervind, dat dit zuur in 't bloed voor 't grootſte gedeelte een verdigtzel is, en zeer zelden, ja byna nooit de waare oorzaak kan zyn. Zodanig is 't ook met de *b verzuuringe*, die van vele ſchryvers als de voornaamſte oorzaak der gezwellen bygebragt word, gelegen, dewyl zulks in het bloed weinig of niet voorvalt.

a Acidum.

b Fermentatio.

Tekenen en toevallen der ontſtekingen.

5. De toevallen, by de ontſtekingen ontſtaande, zyn reeds boven §. 1. beſchreven; te weten, zwelling, roodheit, pyn, klopping, hardigheit, hitte en brand, die alle zeer ligt uit de ſtremminge van 't bloed in het lydende deel, en de heftiger beweging van 't overige bloed in de nog open zynde adertjes konnen uitgelegt en verſtaan worden; (want in de ontſtekingen zyn alle adertjes niet verſtopt, dewyl anders het koud vuur, dat is een verſterving van 't lydende deel, kort daar op zou volgen) en door deze ſnelder beweging, inzonderheit als de ontſteking groot is, zo word eindelyk het bloed door 't gehele lichaam vlugger omgedreven, waar door als dan eene tegennatuurlyke hitte en radder polsſlag veroorzaakt word, *die men de koorts noemt:* waar by zig gemeenlyk dorſt, hoofdpyn, ongeruſte ſlaap, en andere qualen laten vinden, en vooral in de eerſte dagen zig openbaren. *Wanneer, als de hitte zeer groot is, een ader geopend word*, en het door een ruime opening uitvloeit, dan zal het koud geworden bloed meeſt altyd met een witte, dikke en taaie huit, byna als een verſche varkenszwoort, bedekt zyn. Als de ziekte hier op toeneemt, dan worden ook alle voorgemelde toevallen erger of heftiger, het dunne wateragtig bloed vervliegt of verwaaſſemt, het overige word hoe langer hoe dikker en taaier, zo dat het dikwils in geweldige ontſtekingen, zelfs in een dikke taaie geele *c geley* verandert, gelyk by het aderlaten meerendeels word waargenomen.

c Gelatina.

Verdwynen op verſcheide wyzen.

6. De *d voorzeggingen* der ontſtekingen in 't algemeen zyn verſcheidentlyk, na deszelfs verſcheidenheit van grootte, diepe legging, oorzaken, lydende deelen, hoedanigheden der Patienten, als mede der toevallen, die hoe heftiger ze zyn, zo veel te gevaarlyker de ontſteking is. Maar in 't gemeen *zyn 'er vier wegen, waar door de ontſtekingen plegen te eindigen.* 1) *Worden ze verdwenen, of ontbonden*, zodanig, dat het lydende deel wederom in zyn volkomen eigent-

d Prognoſtica.

eigentlyken ſtaat, als het te voren geweeſt is, geſteld word, zonder eenig ongemak te ondergaan, 't welk de allerbeſte is, vermits als dan het gebrek in zyn volkomen ſtaat herſteld word. 2) Als ze niet verdwenen word, dan gaan de ontſtekingen veeltyds tot zweeren over, en veranderen tot een ettergezwel, 't welk nogtans zonder eenig verderf en nadeel van 't lydende deel niet geſchied, offchoon 't zelve dikwils niet heel groot is. 3) Of de ontſteking, indien men ze door de twee voorgaande wyzen niet kan doen eindigen, gaat tot het *heete* of *koude vuur* over. Eindelyk ten 4) zo gaat de ontſteking zomtyds tot een *a hard* of *knoeſtgezwel* over (S). *a Scirrhus.*

7. Wat de eerſte *terminatio* ter herſtellinge, namentlyk de *verdwyning* betreft, dezelve gebeurt of is ten minſten te hopen, indien de ontſteking klein en niet zeer heftig, als mede de Patient van een goede geſteldheit, en het bloed nog in een tamelyk vloeibare en zagte beweging is; maar als de ontſteking groot, de beweging van 't bloed ſterk, dog het bloed, der Patienten gematigd, of niet zonderling ſcherp is, dan volgt *etterzweering*; want zo 'er een geweldige ſtremming of ſtopping van 't bloed, dat niet kan verdreven worden, is, dan worden eindelyk de opgevulde adertjes na de ſtremminge door de geweldige aanperſſing gebroken, de vloejende ſtoffe ſtort zig tuſſen de daar by gelegene deelen uit; word door de warmte rottig, ineetende en ſtinkende; verknaagt de daar by leggende deelen, die daar door in vloejende ſtoffen, en eindelyk te zamen in een dikke vloeibare etter veranderd worden; die dan dikker, dan dunder, dan wit, dan geel en zomtyds groen, of met een roode of andere kleur vermengd, *b etter* genaamd word. Wanneer de verdwyning of de etterzweering te hopen is. *b Pus.*

8. Als alle de bovengemelde toevallen der ontſtekinge heftig, het bloed der Patienten ſcherp en in een ſterke beweeging zyn, dan mag men Wanneer het vuur te vrezen is.

(S) Deze vier onderſcheide uitſlagen moet men ten principaalſte afleiden uit de *oorzaak en geſtalte der Lyders, en ter welker plaats aan 't ligbaam het gebrek komt*; waar uit wy leeren de byzonderheid en differente eigenſchappen van ieder deel des ligbaams, en dus wel lettende hoe ieder deel niet alleen met de verre afgelegene delen, maar zelfs met de naaſtleggende zeer in making en gebruik verſchelen, waar door de daar bewegende vogten al mede onderſcheiden zyn, naar de ſchikking en making der vaten en veſelen gevonden worden, zodanig, dat ligt is op te maken, dat de gebreken naar de verſcheidenheid der vaſte en vloeibare ſtoffen ook onderſcheiden beginzel, voortgang, ſtaat en einde hebben.

Maar dewyl onze Heer Schryver over dit ſtuk als voldoenend heeft geſchreven, ſchoon zo hier als daar nog wel iets zoude te zeggen zyn, zo zal ik my evenwel over deze ſtoffe niet uitlaten, op dat dit werk, 't welk op zich zelf zeer uitgeſtrekt is, voor den leerling niet moge te koſtbaar worden; en daarom zo rade ik, indien zig iemand over deze ſtoffe in verſchillende denkingen bevind, andere geleerden te onderzoeken, mits wy altyt tot onzen grondſlag behouden de mogelyke verandering der vloeibare ſtoffe, en de vermeerderde of verminderde kragt der vezelen, wyl uit deze alle ziektens en deszelfs gevolgen, als 't begin, aanwas, ſtaat en einde zyn af te leiden.

a Gangræna. men voor het *a vuur* vreezen; want hier door worden de adertjes ſchielyk doorvreeten en gebroken, de uitgevloeide ſcherpe vogten verbyten en verderven de daar by leggende deelen, het *b ſcherpe water* (*b Ichor.* 't welk in deze gevallen meeſt altyd een vleeſch-kleur heeft) ſcheid de *c opperhuid* (*c Cuticula.*) van de huid; veroorzaakt, gelyk als door 't branden, blaaren: nogtans is dit wateragtig vogt zomtyds geelagtig, zomtyds, 't welk het allerergſt is, zwartagtig, zynde dit de uiterſte trap der ontſtekinge, en gewoonlyk het *vuur* genoemd; waar na, indien deze toeſtand niet verandert, het gezwel, hardigheit, roodheid, hitte, pyn, en klopping in het lydende deel ophoud, en 't zelve word week, koud, bleek, en begint te verſterven; maar in de daar naaſt leggende deelen blyven dezelve toevallen aanhouden. Wanneer men nu in deze uitterſte trap der ontſteking of reeds begonne verſterving al te heete of koude, zamentrekkende, zeer ſcherpe, vette, of *d Narcotica.* *d verdovende middelen* gebruikt, of het lydende deel te ſtyf bind, zo zal het ten eerſten ſterven, als een gerookte varkenszwoort zwart worden, en die daar onder geſtremde vogten, dewyl ze geen uitgang meer vinden, worden meer en meer ſcherper, en dooreeten en verderven het deel zodanig, dat het alle gevoeligheit en beweging verlieſt; *e Sphaſelus.* 't welk dan het *e koude vuur*, dat is de volkomen verſterving genaamd word. Maar als het ontſtoken deel klieragtig en het geſtremde bloed zeer dik en taai is, dan kleven de aderen en het taaie geſtremde bloed zo vaſt aan een ander, dat daar door het gehele deel in een hard en byna ongevoelig gezwel veranderd word, 't welk men *f Scirrhus.* als dan een *f verharding* of *knoeſtgezwel* noemt; van welke vier manieren van 't einde en uitſlag der ontſtekingen, en hoedanig dezelve konnen geheeld worden, wy nu in 't byzonder zullen handelen, en eerſt

Van de verdwyninge der Ontſtekingen.

Genezing der ontſtekingen. 9. Wegens de verſcheidenheit der oorzaken, toevallen, en andere omſtandigheden zyn de genezing der ontſtekingen verſcheiden. Maar in 't algemeen moet men hier weten, dewyl dit gebrek in een ſtremming van 't bloed in de kleine adertjes beſtaat, dat men de verſtopte adertjes weder moet openen, en het bloed vloejend maken, op dat het zyn vryen omloop weder moge bekomen; en dit noemt men *g Reſolutio.* *g verdryving* of *verdwyning*. Wanneer nu de ontſteking in zodanig een toeſtand is. dat men na de bovengeſtelde tekenen verdwyning kan hopen, moet men 't op de volgende manier zoeken te verkrygen.

Door wegneming der uitwendige oorzaken. 10. Eerſtelyk, *als 'er een uitwendige oorzaak is*, die gezien of gevoeld word, als ſplinters van 't been, een doorn, of iets anders, dat tegennatuurlyk is, in 't vleeſch ſteeken, of zo een kogel of een ſtuk van

van een degen daar in is gebleven, dan moet men vooral 't zelve, als het zonder hinder geſchieden kan, tragten uit te nemen; insgelyks als de ontſteking door een al te ſtevig verband, of andere te zamen drukkende oorzaake ontſtond, zo moet men 't zelve ontbinden. Indien een breuk of ontwrigting de oorzaak der ontſtekinge is, moet men dezelve hoe eerder hoe beter herſtellen.

Door aderlaten en buikzuiveringe.

11. Daar na, als de ontſteking groot is, moet men een *ader openen*, en na de geſteltheit van den Patient een tamelyke menigte *bloed*, 't zy op den arm, of voet, *aftappen*, en hier op den zelven aanſtonts een *ſterk buikzuiverend middel* ingeven; 't welk nogtans niet verhittende zal zyn, en na de kragten en ouderdom van den Patient moet geſchikt, en derhalven na het oordeel van een bequaam geneesheer beſteld worden. Deze beide, indien 't de noodzakelykheit vereiſcht, dat is, als de toevallen niet minderen, moeten herhaalt worden; waar door men in grote ontſtekingen alderbeſt het vuur kan verhoeden. Waar uit het buik zuiverend middel het gevoeglykſt kan beſtaan, is reeds boven by de ontſtekingen, wegens kneuzingen ontſtaande, gezegd. In geringe ontſtekingen en in zwakke Patienten, of wanneer men anderzints, wegens voor af gegaan bloeden, of eenige andere oorzaak, niet geruſt zou durven aderlaten, dan moet men alleen buikzuiveringe gebruiken, (ja zelfs na bevindinge als de ontſteking van weinig belang, of de Patient zeer zwak is, dit nalaten;) maar anders, als de ontſtekingen heftig, en de Patienten ſterk en gezond zyn, kan men door aderlaten en de buik te zuiveren in zodanige ontſtekingen meer uitregten, als gelooft word.

Door inwendige geneesmiddelen.

12. Ten derden, om de verſtopping te ontbinden, en het geſtremde of dikke bloed vloeibaarder te maken, moet men den Patient *waterige, verkoelende en vloeibare geneesmiddelen doen gebruiken*, en te gelyk tot eeten en drinken niet anders als vloejende en verkoelende ſpys en drank geven, om daar door te gelyk de ſcherpte van 't bloed te bedwingen. Maar alle zwaar te verteeren zynde ſpys, ſpeceryen, als mede verhittende dranken myden. Derhalven zyn even dezelve geneesmiddelen, om de hitte en dikte van het bloed te matigen, dienſtig, die anders in heete koortſen of inwendige ontſtekingen, by voorbeeld, het *a zydewee*, en diergelyken, voordeelig zyn; namentlyk, *b zuurbrekende poeders*, met ſalpeter gemengd, de verkoelende mengzelen, *c* bereid van gediſtilleerde verkoelende wateren, en zuuragtige zyroopen of zappen, dranken, als mede dunne *d zaadmelk*. Maar het *e uittrekzel van Bezoar* en andere verhittende geneesmiddelen, die van vele ſchryvers hier aangeprezen worden, oordeel ik ondienſtig te zyn, dewyl ze de hitte eer vermeerderen als verminderen, waar door oly in 't vuur gegoten word.

a Pleuritis.
b Pulveres abſorbentes.
c Julepi.
d Emulſio.
e Tinctura Bezoardica.

Door een bequame levenswyze.

13. Tot het dagelykſch *drinken* dient een *a koeldrank* van *b afgezoden genſtewater*, broodwater, of een drank van goede appelen gekookt, welke met een zuuragtige zyroop naar goedvinden konnen zoet gemaakt worden; en als de hitte zeer groot is, mag men 'er een weinig *c gezuiverde ſalpeter* by doen. *Om te eeten* is voor den Patient niets beter als dunne ſoppen en bry van gerſt, haver, meel, *d ſlangewortelen*, zuikereywortelen, en diergelyke bereid, die na believen met zuuring, citroenen of een weinig azyn zuur gemaakt zyn, dewyl de zuuragtige dingen de hitte matigen. Derhalven zyn insgelyks zuure kerſſen, appelen, prumellen, pruimen, en diergelyke, gekookt, niet ondienſtig. *Van de drank* is reeds te voren geſproken, en men moet den Patient geen wyn, ſterk bier, of andere verhittende dranken laten drinken; maar den zelven zig aan de bovengemelde verkoelende waterdranken laten houden, en daar van naar vereiſch van de dorſt dikwils, dog niet te veel op eenmaal, laten drinken; insgelyks kan den Patient het witte dun bier, of nakookſel, waar in een ſchyfje of twee van een limoen gedaan is, te drinken toegeſtaan worden De warme waterdranken, als thee en koffy, zyn ondertuſſen niet ondienſtig om te gebruiken. Die van een *e ſlymagtige* en koude natuurs-geſteltheit zyn, mogen warme dranken, met niet al te ſterke ſpeceryen gemengd, gegeven worden; als by voorbeeld, men kan by de thee of koffy wat kaneel, ſaſſafras, foely, turkſche anys, geel Sandelhout, of andere welriekende kruiden, doen, of een kruiderthee maken, of alleen een dun *f afziedzel van Saſſafras* zomtyds drinken, en den Patient daar op zagt laten zweten; dan zullen in zodanige ſlymagtige perſonen de taaie vogten verdund, en de ſtremming ontbonden worden.

a Ptiſana.
b Decoctum Hordei.
c Nitrum depuratum.
d Scorzonera.
e Phlegmatici.
f Decoctum Ligni Saſſafras.

Uitwendige geneesmiddelen voor heete menſchen.

14. *Aangaande de uitwendige geneesmiddelen* moet men insgelyks wel op de geſteltheit van de Patienten letten, en voor alle niet eenderlei middelen gebruiken; want die van een heete geſteltheit zyn, konnen niet wel verhittende geneesmiddelen; en die van een koude, verkoelende dienſtig zyn, offchoon van eenige alleen verkoelende, van andere verhittende voorgeſchreven worden. Derhalven heb ik bevonden nuttiger te zyn dat als de Patient van een heete natuurs-geſteltheit en bloedryk is, alleen verkoelende geneesmiddelen op de ontſteking te plaatzen, te weten *g azyn met goudglit* gekookt, en met te zamen gevouwe doeken 'er dikwils warm omgeſlagen; of warme azyn met *Minium* of *Bolus* gemengd, of *h water en azyn*, van ieder even veel, bereid. By voorbeeld, van ieder ʒvj. daar toe gedaan fyn zout ʒj. ſalpeter of zout van *Ammoniac* ʒij. en dit te zamen met gevouwe doeken 'er dikwils omgeſlagen. In 't leger en ook elders plegen, zo wel Heelmeeſters, als anderen, als een goed

g Acetum Litthargyriſatum.
h Oxycratum.

goed huismiddel een verſche koeſtront te gebruiken, die zy met warme azyn mengen, en met doeken 'er warm omſlaan. Insgelyks word de zuurkool, of moespap met doeken warm 'er omgelegd, in de ontſtekingen en 't branden billyk voor een goed huismiddel gehouden. Eenigen leggen 'er verkoelende pleiſters op, als het *Empl. ad ambuſta*, *de Minio*, *de Lithargyrio Diapompholygos*, *Saturninum*, of diergelyke, die inzonderheit 's nagts konnen gebruikt worden, dewyl als dan de ſtovingen zo gevoeglyk niet te vernieuwen zyn; 't welk ook, als de ontſteking gering is, inzonderheit als de Patienten pleiſters konnen verdragen, gedaan word.

15. *Voor de koude en ſlymagtige perſonen* is tot de verdwyninge zeer dienſtig overgehaalde brandewyn, of brandewyn met kamfer, inzonderheit wanneer wat Theriak of geeſt van *Theriak* daar onder gemengd zynde, die dikwils warm, met zamengevouwe doeken, om het deel geſlagen word: ook is het water van Hongaryen met kamfer gemengd zeer goed; kalkwater, 't zy alleen, of met een weinig geeſt van kamfer, *Bolus*, *Ceruſa*, *Lapis Calaminaris*, *Sal Ammoniacum* en *Lithargyrium* vermengd, en met doeken dikwils warm aangelegd, is insgelyks een voortreffelyk verdwynend middel. Pis van een gezond menſch, met wat zwavel en zout van Ammoniak gekookt, en warm 'er omgelegd, is tot de verdwyning zeer bequaam. Behalven deze is insgelyks een goed verdelend middel, als men twee oncen Spaanſche zeep in een pond brandewyn kookt, 't welk men als de voorgaande geneesmiddelen gebruikt. Eindelyk dienen de afziedzels van verdwynende kruiden, te weten waterlook, alzem, munte, zevenboom, averfruit, moederkruit, levensboom, bloemen van wormkruit, enz. waar van een of meer na believen in zout, zee- of kalkwater gekookt, en daar na met doeken, als te voren gezegd is, dikwils warm omgelegd. Als men na het koken hier nog wat geeſt of voorloop van brandewyn, of brandewyn met kamfer, en een ſtuk Venetiaanſche of andere goede zeep by doet, word het zo veel te krägtiger. Deze kruiden konnen ook tot een pap gekookt, aangelegt en dikwils vernieuwt worden. In koude natuuren.

16. *Omtrent het gebruik der uitwendige geneesmiddelen is in agt te nemen*, dat men dezelve dikwils warm moet aanleggen, en niet laten koud worden; maar als het begint te koelen, aanſtonts weder een verſch warm daar om ſlaan. Maar ondertuſſen dat men de doeken of den omſlag verandert, is 't zeer dienſtig, het ontſteken deel met warme verdwynende ſtovingen een wyltje te wryven, en hier op aanſtonts den warmen omſlag weder aan te leggen, waar door de verdwyning zeer bevorderd word. Met deze moet men neerſtig aanhouden, tot dat de ontſteking verdreven is; of, indien zulks niet mogelyk waste verkrygen, tot dat de ontſteking in een anderen ſtaat, 't zy tot zweeringe, Wat ommenten het pappen is in agt te nemen.

ringe, of tot het vuur, verandert is, wanneer men dezelve op een andere wyze moet behandelen.

Hoe zig de Patient moet gedragen.

17. Maar ondertuſſen moet de Patient in een gematigde lugt, dat is, in een vertrek, niet te heet nog te koud zynde, zig ophouden; insgelyks zig ook ſtil houden, en zo veel doenlyk is ſlapen, vermits het te veel waken onnut en ſchadelyk is; als mede zig voor toornigheit, ſchrikken, bekommernis, en andere ſchadelyke gemoedsbewegingen, wagten, en zo veel mogelyk goedsmoeds zyn.

HET III. HOOFDSTUK.

VAN DE

ETTERGEZWELLEN.

1.

Wat de verzweering is. *a Suppuratio. b Abſceſſus.*

DE twede uitſlag der ontſteking is de *a verzweering*, dat is, een verandering van 't geſtremde bloed, beneffens dat der daar omtrent zich bevindende tedere vaatjes en deelen, en voornamentlyk het vet, in etter, in welken toeſtant het gezwel, zo lang 't nog niet is doorgebroken, een *b ettergezwel* genaamt word.

Hoe dezelve te kennen.

2. Dat de ontſteking tot een verzweering overgaat, word gekend; ten deele, uit de by de voorzegginge bladz. 305. §. 7. voorgeſtelde tekenen; ten deele, als na het zorgvuldig gebruiken der gemelde verdwynende middelen de ontſteking niet vermindert; of als men te laat gehaalt word, en de ontſteking reeds zo verre de overhand genomen heeft, dat 'er geen hoop tot de verdwyning meer over is.

Wat als dan te doen.

3. Wanneer men nu oordeelt geen hoop tot de verdwyning over te zyn, dan moet men van de verdwynende middelen afzien, en tragten 1) het rypen der ontſteking te weeg te brengen, dat is, het geſtremde bloed, zo haaſt mogelyk is, in etter te doen veranderen; 2) na dat het verzwooren, en de etter ryp geworden is, dezelve in tyds uitgang te maken. 3) Daar na het ettergezwel degelyk te zuiveren; en 4) wederom te genezen.

Hoe de zweering of rypheit te weeg te brengen.

4. *De rypheit aangaande*, dezelve word bevordert door de weekmakende middelen, dewelke voor eerſt uit vermurwende en de zweetgaten verſtoppende, als allerlei vette olyagtige, glibberige en ſlibberige middelen, ten tweede uit ſcherp bytende en prikkelende geneesmiddelen beſtaan moeten; die gemeenlyk in de form van een pap, of een pleiſter het alderbeſt aangelegt worden.

5. *De*

5. *De hier bequaamſte vermurwende geneesmiddelen* zyn alle weekmakende wortelen, kruiden, vrugten, zaaden en meel, te weten, *Althæa, Malva, Parietar. Verbaſc. Mercurial. Branca Urſina, Solanum, Hyoscyamus*, vygen, lynzaat, *Foenum Græcum*, meel van deze zaaden, insgelyks tarwe- en roggemeel, witte en roggebroods kruim, dooyeren van eyeren; waar toe ook boter, honing, alderlei vet en ſmout van dieren, lynoly, witte leelyoly, oly van kamillen, en diergelyke meer. *Onder de andere ſoort van ſcherper geneesmiddelen, die prikkelende zyn*, en voor een gedeelte te gelyk vermurwen, behooren *Chamomilla, Melilotus*, onder de aſch gebradene uyen, look, ſaffraan, terpentyn, allerlei gommen, en inzonderheit het *Galbanum, Ammoniacum, Bdellium, Opoponax, Sagapenum*, met eyer-dooyeren gekleinſt, en dan eindelyk ook de zuurdeeg. De enkele rypmakende middelen.

6. Uit deze en diergelyke enkelde geneesmiddelen, behoorlyk onder malkander gemengd, konnen vele bequame pappen en pleiſters toebereid worden, waar van hier verſcheide voorbeelden, als zynde de bequaamſte, volgen. Gemengde geneesmiddelen.

Als 1) ℞. *Herb. Malv. Alth. Parietar.*
Chamomill. āā. Mj.
Farin. Sem. Lini. of
Foenu-Græci ℥ij.

Dit kookt men op een klein vuurtje in water of melk tot de dikte van een pap, en op 't laatſt zuurdeeg ℥ij. *Gum. Galban.* met eyer-dooyeren gekleinſt ℥i. daar onder gemengd, om 't zelve dikwils warm tuſſen linne doeken op het beledigde deel te plaatzen.

Of 2) ℞. *Fol. Malv.*
Branc. Urſin. āā. Mij.
Caricar. pinguium contuſar. N°. VI.

Dit gekookt als boven, en op 't laatſt ongezoute boter en onder de aſſche gebradene uyen van ieder ℥ij. lynzaad meel, zo veel als nodig is, tot de dikte van een pap.

Of 3) ℞. *Rad. Lil. Alb.* ℥ij.
Herb. Parietar. Mercurial.
Melilot. āā Mj.
Ficuum recent. Contuſ. N°. Vj.

Als dit te zamen in water tot een pap gekookt is, moet men *Gumm. Ammoniac.* en *Sagapen.* met dooyeren van eyeren geſcheiden, zuure azyn āā. ℥i. en lynzaad-oly ℥iß. daar by doen, om daar een [a] *pap* van te bereiden.

[a] *Cataplasma.*

Of 4) Men neemt rogge- of tarwemeel 2. of 3. hand vol; 't zelve in melk gekookt, en daar na *Gum. Bdellium* en *Opoponax*, met dooyeren van eyeren geſcheiden, daar onder gemengd, van ieder ℥i. ſaffraan ℈i. waar uit een pap gemaakt word.

Of 5) Men neemt zuurdeeg ℥iij. honing ℥i. geſchaafde Venetiaanſche zeep ℥ß. met oly van witte leelyen tot een pap gemaakt.

Of 6.) Kan men ook nemen honing ℥iv. dezelve op een klein vuurtje gekookt met een weinig water, en eindelyk een weinig lynoly, of oly van kamillen daar onder gemengd, en ten laatſten zo veel rogge- of lynzaad-meel, als tot dikte van een pap nodig is.

Deze en diergelyke pappen moet men dikwils warm op het ontſtoken deel leggen, tot dat het zelve wit en week word, en men de etter daar in zien of beſpeuren kan. Het gezwel klein zynde, dan is 't dikwils niet nodig, dat 'er pappen aangelegd worden, dewelke voor de Patienten, zo wel als de Heelmeeſters, laſtig zyn; maar het is genoeg, dat 'er een rypmakende *pleiſter*, namentlyk het *Diachyl. cum Gumm.* of de zogenaamde honingpleiſter, (dewelke uit meel en honing bereid word) tot dat de verzwering ryp is, opgelegd word.

Wat inwendig te gebruiken is.

7. Ondertuſſen moet men, als het de toevallen vereiſchen, door *inwendige* geneesmiddelen, en een goede levenswyze, de beweging van 't bloed zodanig tragten te beſtieren, dat dezelve niet te geweldig, nog te zwak zy: dewyl het een en 't ander de goede ettering verhindert. Dit geſchied, de beweging van't bloed te langzaam zynde, ('t welk uit de pols te weten is) zo wel door veelerlei verſterkende en verwarmende geneesmiddelen als diergelyke ſpyze en drank, op dat door de ſterke en kragtige beweginge van 't bloed de kleine adertjens en de geſtremde ſtoffen zo veel te eerder en beter tot etter gemaakt worden. Derhalven moet men, als de pols zwak en langzaam is, den Patient goed en kragtig vleeſchnat te eeten geven, en zomtyds goede wyn of zwaar bier laten drinken. Indien dit den Patient nog niet genoeg verſterkte, maar de pols zwak bleef, mag men hem eenige malen daags de punt van een mes vol *Theriaca*, *Diascordium*, of *Alkermes*, 't zy met wyn, of met een hertſterkend water, ingeven; daar benevens konnen ook de Tinctuur van Bezoar, kaneel, of andere kragtige [a] *uittrekzels*, insgelyks verwarmende en hartſterkende wateren, en kruiderthee, met wat ſaſſafras, kaneel, geel ſandelhout en Turkſch anys, bereid, gebruikt worden. *Maar als de beweging van 't bloed*

[a] *Eſſentiæ.*

't bloed te geweldig, en de pols ſterk jagend is, moet men de al te ſterke beweging van 't bloed door verkoelende geneesmiddelen matigen namentlyk de boven op de 308. bladzyde genoemde waterdranken, poeder met ſalpeter vermengd, en dan andere zagte zuuragtige geneesmiddelen, die ook op de gemelde plaats beſchreven zyn: maar als de beweging van 't bloed al te geweldig is, is het aderlaten zeer noodzakelyk (T). *Maar als de Patient zig wel en ſterk bevind*, en de pols niet te rad, nog te langzaam is, als mede geen byzondere toevallen voorhanden zyn, dan behoeft men geen geneesmiddelen te gebruiken; maar men doet hem een goede levenswyze onderhouden, tot dat 't gezwel ryp is, en gevoeglyk kan geopend worden.

Als het ryp is, moet het gezwel geopend worden.

8. *Voor 't openen van het gezwel moet men in agt nemen*, dat de opening niet te vroeg, en niet eer gemaakt worde voor het gezwel in etter veranderd is, waar uit anders moeſt volgen, dat men niet alleen geen etter zoude bekomen, maar groter ontſteking veroorzaken (a). *Men erkent het gezwelryp, en de tyd* tot 't openen te zyn, als het wit en week, en daar in door de vingeren eenige vloeibaarheit beſpeurt, en het gezwel ſpits word: daar en boven houd de pyn, roodheit, hitte, en 't prikkelen op, en de Patient word in plaats van de pyn een zwaarte gewaar. Als 'er nu deze tekenen zyn, is het tyd het zelve te openen; want als men 'er de etter te lang laat in blyven, inzonderheit als het gezwel groot of anders by gevoelige deelen gelegen is, eet dezelve in, en maakt ettergroeven en beenbederving, of begeeft zig weder in de aderen, vermengd zig met het bloed, ontaart het zelve door zyne onzuiverheit, en verwekt gevaarlyke koortzen. Of de etter keert te rug in het bloed, en zet zig in de herſſenen, long, lever, nieren, of andere inwendige delen, waar door inwendige ontſtekingen en verzweeringen veroorzaakt worden, en het gebruik dier deelen verloren gaande, ontſtaan allerlei gevaarlyke krankheden, ja zelfs de dood. Somtyds verdwynt het dunſte gedeelte van de etter, en laat de dikke agter, waar door harde en gevaarlyke gezwellen, inzonderheit zulx in de klier gebeurende, overblyven. Derhalven als het ettergezwel van zig zelfs niet in tyds doorbreekt, (gelyk menigmaal geſchied, inzonderheit

(T) Onder alle de voorgeſtelde heilzame middelen vinde ik de haaſtige ontlaſting ſchadelyk, en zelfs gevaarlyk, om dat de buikzuiverende middelen, gelyk ook 't aderlaten, de op handen zynde zweering vertragen, en zelfs doen ophouden, waar door de op weg zynde *Criſis* belet wordende menigmaal dodelyke toevallen gezien worden.

(a) *Zodanig is tot nu toe de gemeene* praktyk *geweeſt. Nogtans willen* Goney pag. 259. *en andere nieuwe, dat het niet noodzakelyk zy met de opening te wagten, tot dat het ettergezwel ryp is, maar dat men de ontſteking, alsze zig niet laat verdryven, opſnyde, 't welk* Celſus *reets heeft gemeld* pag. 408. *Dog de Patienten willen zulks niet ligt toelaten.*

heit daar de huit dun is) dan moet de Heelmeeſter dezelve door de kunſt openen, 't welk op tweederlei manieren, of door *inſnydinge*, of door een *a doorbytend middel*, kan geſchieden.

a Corroſivum.

't Zy 1. door een inſnydinge.

9. *Als de opening door inſnydinge gemaakt word*, 't welk de beſte manier is, dan drukt men het gezwel met de hand van onderen of van de grond op naar boven, en de etter zo veel te beter mag worden opgeheven, op dat de daar onder leggende ader, zenuw, of andere deelen niet mogen gequetſt worden: als dan neemt de Heelmeeſter in de andere hand een groot lancet, (*Tab. I. B.*) of een ander fyn tweeſnydend mes, en ſteekt het zelve in het weekſte en de onderſte zyde van 't gezwel, zo dat het, na zyn gedagten, tot in deszelfs holligheit doordringt, 't welk men by het uitvloejen der etter gewaar word. Als het ettergezwel groot is, dan word het mes niet aanſtonts te rug getrokken, maar door een opwaarts gaande ſnyding maakt men het, zo verre 't zig uitſtrekt, ſchielyk, dog voorzigtig, open, op dat gene grote daar onder leggende aderen, zenuwen en ſpieren doorſneden worden: dit gedaan zynde, laat men de etter uitlopen, of als ze te dik of te taai is, helpt men ze door de vingeren met zagtjes uit te drukken. Maar in zeer grote ettergezwellen, waar in menigmaal een pond of meer etter zig bevind, laat men dezelve, *als de Patienten in zwym vallen*, (gelyk diergelyke gevallen dikwils gebeuren) niet altemaal op een reis uitlopen; maar men vult als dan de opening met plukzel; legt een pleiſter met een drukdoek daar over; en alles met een windzel te zamen gehouden zynde, helpt men de Patienten, hen met *Eau de la Reine* of andere ſterke wateren beſtrykende, weder tot zig zelf, en laat ze tot het volgende verband ruſten. *Maar wanneer geene flaauwtens opkomen*, laat men al de ſtoffe uitlopen, en verbind de verzweering voor de eerſte maal als zo even gezegd is. In de volgende verbanden behandelt men dit ongemak als een wonde: namentlyk in 't begin met *b ettermakende* of zuiverende geneesmiddelen, daar na met balzemagtige of vleeſchmakende, tot dat eindelyk de holligheit met vleeſch aangevuld zynde, zig als een wonde ſluit en opdroogt. Omtrent dezen toeſtand moet men, zo veel mogelyk is, *de harde wieken van plukzel* myden, om dat dezelve etterholten maken; maar de holligheit zal men alleen met zagt plukzel opvullen, en dagelyks eenmaal, maar veel materie vindende, tweemaal verbinden, ten einde het ongemak op 't ſpoedigſte en 't bequaamſte heele (V).

b Digeſtivum.

10. *De*

(V) De manier om door de vingers een ettergezwel uit andere gezwellen te onderſcheiden, geſchied door de toppen der duimen of vingeren, die een alleen daar matig opdrukkende by het los laten, als door het gezwel worden opgekaatſt, en geen kuil der vinger nablyft, ſchoon men op zommige plaatzen als door een tuſſchenruimte heen voelt. Maar het zekerſte is, dat men van ieder hand een vinger daar op zet, en om beurte met dezelve drukt, waar door men de ingeſlote ſtoffe

10. *De andere manier van een gezwel te openen geſchied met a dooreatende middelen* by kinderen, of vreesagtige lieden, die voor inſnyding bevreest zyn, te gebruiken. Hier toe neemt men in 't gemeen *de Lapis Cauſticus, Lapis Infernalis, Butyrum Antimonii, Mercurius Sublimatus*, of andere doorbytende middelen, waar van ieder Heelmeester omtrent een byzonder heeft. De *Lapis Cauſticus* word grof geſtoten, en op 't midden van het ettergezwel gelegd, na dat men alvorens een pleiſter met een gat, omtrent in de gedaante, als *Tab. II. fig.* 11. word vertoond, over 't ettergezwel gelegd heeft, op dat het nergens anders, als daar men 't begeerd, zal doorknagen: en daarom word het gat in de pleiſter ſmal en langwerpig geſneeden, op dat het geen brede, maar een langwerpige opening zou maken. Het bytend middel bedekt men met een drukdoekje, of plukzel, waar over een pleiſter, om het afvallen te verhoeden, moet gelegd worden; en over deze pleiſter legt men een drukdoek, dat weder naar behoren met een windzel word beveſtigt. In dezen toeſtand laat men alles 3. 4. 5. tot 6. uuren, of langer, zitten, na dat de huid omtrent het ettergezwel dun of dik is, ook na dat men weet, dat het doorbytend middel ſchielyk of

Of 2. door een bytend middel. *a Cauſticum* of *Corroſivum.*

ſtoffe altyd tegen de loslatende vinger zal voelen aanperſſen, en ſchoon de ſtoffe diep, en zelfs onder de peezige uitſpanſels gelegen was, zo kan ieder zig door deze manier het beſt verzekeren. Zo men de ſtoffe door opdrukken niet konde heffen, dan moet men het gezwel tuſſen de vingeren en duim drukken, of te groot zynde, door een knegt met beide de vlakke handen weederzyds laten aanſluyten. Het ſnytuig vat men met de andere hand door de voorſte vinger en duim, terwyl men met de andere vingeren op een naaſtleggend deel ruſt, en naar tyts gelegenheid een grote of kleine opening maakt; dog zo eenig gevaar te vrezen was, zal men zig met een kleine opening vergenoegen, en die gevaarlykheid der deelen ondervonden hebbende, dan zal men op een holle ſnyſtaf met een ſcheermes, of op de vinger met een ſchaar de te kleine wonde verwyden. Alle *Apoſtematien* mag men met het lancet niet doorſteken, wyl zomtyds door het te diep doorgaan der punt voorname deelen konden gequetſt worden: om deze reden gebruikt men een ſchaar, of een regt inciſiemesje, waar mede men, na de opſpanning gemaakt is, ſnydender-

wyze tot in den boezem van 't gezwel doorgaat, om in 't vervolg, indien men verzekert is, dat men enkeld etter vind, de holte ruimer te dilateeren; maar andere ſtoffe ontdekkende, moet men ophouden, en zig gedragen als by het volgende blykt. Indien zig zydewaarts, of elders aan de buik, zwelling opdeed, als of in het vetvlies of de ſpieren zig etter deed voelen, zo moet men zulk een gezwel niet plomp of reukeloos doorbooren, om dat de ervaring geleerd heeft, dat deze uitzetting een buikbreuk zyn kan, en derhalven worden de uit de buik gedrongene darmen daar in onthouden, die wanneer zy door een lompe ſteek beledigt worden, zeer veel gevaar ondergaan; welke quetzing, door een ſnydende manier gedaan, niet gebeuren kan, mits men die bloedende lippen met een ſponsje, met brandewyn bevogtigd, zomtyds afveegt. Hoe en op welke manieren men wyders met de ettergezwellen moet omgaan, en wat byzondere inzigten ter genezinge moeten betragt worden, zal in het tweede Deel van dit werk, in het XXV. Hoofdſtuk, nader en omſtandiger verklaard worden.

of langzaam werkt (vermits het eene zyne werking ſchielyker doet als 't ander.) Ondertuſſen moet de Patient zig ſtil houden, op dat het bytend middel niet verſchuift: in dien tyd eet het de huid dikwils door tot op de etter, zo dat wanneer men na gemelde tyd het ettergezwel ontbind, de pleiſter en 't plukzel wegneemt, dezelve in 't gemeen uitvloeid, en het ettergezwel geopend is: of indien 't nog niet mogte doorboord zyn, is het evenwel zeer ligt, als men 'er met een ſtilet of mesje een weinig op ſtoot, open te maken (W). Wanneer 't zelve alzo geopend is, laat men de etter uitlopen, en legt 'er, om de korſt, door 't byten gemaakt, week te maken, verſche boter, of een *Digeſtivum*, of het *Unguent. Baſilicum* op, hier over een pleiſter, en verbind het gelyk te voren gemeld is, waar mede men aanhoudt tot dat de korſt zig geſcheiden heeft; waar na men de verzweering zuivert en heelt als of de opening door een mes gemaakt was. Maar dewyl 't lidteken na een inſnydinge beter en fraaier is, als na het doorbyten, als mede de opening veel ſpoediger geſchied, daarom word van de meeſte bequame Heelmeeſters het eerſte voor 't laatſte in 't werk geſteld.

Bereiding van een bytend middel. *a Lapis Cauſticus.*

11. *a Een goed bytend middel* kan op de volgende manier bereid worden. Men neemt potaſch en ſterke levendige kalk, van ieder even veel, als by boorveeld $\overline{aa}$ ℥v. of ook van de potaſch ℥jv. en van de kalk ℥vj ſtoot het ieder byzonder, mengt het daar na onder malkander, en zet het in een zuikerglas op een vogtige plaats, of kelder, dat het te zamen ſmelt. Wanneer alles geſmolten is, laat men het vloejende door vloeipapier zygen, en daar na op op het vuur in een yzere pan uitwaaſſemen, tot dat het dik word; doet als dan het dikke in een ſmeltkroets, en brand het zelve op een ſterk vuur tot een kalk, en na dat het tot een kalk ſterk gebrand is, moet men het in een glas, digt toegehouden zynde, aan een droge plaats bewaren (a). Als men

(W) Zelden of nooit gebeurt het, dat de gemaakte korſt op die tyd valt; maar als alle doode lighaamen na verloop van 3. of 4. dagen door etterſcheiding afvallen, evenwel behoort men tot het volbrengen der ontlaſtinge zo lang niet te wagten; maar men ſnyd met een inciſimesje, om de pyn en 't bloeden te ontgaan, door de dood gebeete korſt tot in het gezwel, waar door als dan de etter ('t is waar ſpaarzaam) ontlaſt; maar zo dra de korſt geheel is gevallen, geſchied de uitvloed van etter haaſtiger en beter.

Onder de bytmiddelen vinden wy geen beter dan de zulke, die vaardig en zonder vloejen het bepaalde werk volbrengen: om deze reden neemt men *Mercur. Sublimat. Corroſiv.* welke wel gepulveriſeert is, van welk zo veel onder het *Ung. de Tutia* of *Alb. Camphor.* gekneed word als de zalf in zig kan behouden, waar mede men een doekje beſtrykt, en een pleiſtertje daar van ſnyd, in zulk een figuur, als men oordeelt te behooren.

(a) *In de* Colleſt. Chym. Leydenſ. *worden* Ciner. Clavell. ℔j. *en* Calc. viv. ℔ß. *genomen. In de* Chymie *van* Lemery *en in* Jungkens Lexic. Chym. *word het nog op andere manieren beſchreven.*

men een bytend middel nodig heeft, of gebruiken wil, neemt men 'er een weinigje van, kneuſt het niet te fyn in een glaze of ſteene mortier, en legt het, gelyk te voren gezegd is, op de plaats, die men wil doorbeten hebben. Wanneer men dit bytmiddel met iets vogtigs bedekt, zo zal het veel eerder zyne werking volbrengen (X).

(X) Men bereid ook een *Lapis Cauſticus* in deze manier. Neemt van de ſterkſte zeepzieders loog zo veel gy wilt; giet die in een grote yzere lepel; zet die op het vuur te koken, wel agt ſlaande, dat wanneer de loog tay of lyvig word, dat men dezelve op een gladde blauwe ſteen omſtort, en aanſtonts met het vlak van een mes, als een dunne uitgeſtrekte koek, plat ſtrykt, waar na men met de punt van 't mes een menigte kruiswye ſneden daar door geeft, en kout geworden zynde, ſnyd men alle die ruytjes van den ſteen af, en bewaart dezelve in een wel beſloten glas, om dat het, als de lugt daar by kan komen, aanſtonts tot een *Liquor* overgaat. Deze bereiding is veel gemakkelyker en even zo goed als van de kalk en potaſch, om dat die eerſt moeten gemengt, geſmolten, gefiltreerd, uitgedampt en gecalſineerd worden; daar in tegendeel de loog altyt gereet en wel te bekomen is.

HET IV. HOOFDSTUK.

VAN DE

GEZWELLEN EN ONTSTEEKINGEN,

DER VROUWE BORSTEN.

I.

VOlgens de ordre zou men tegenwoordig, na de verhandeling der ettergezwellen, tot de verhandeling van het vuur, als de derde uitſlag van de ontſtekingen, moeten overgaan. Maar eer wy daar toe komen, zullen wy de overige ſoorten van ontſtekingen afhandelen, en evenwel eerſt van de *ontſtekingen der borſten* ſpreken. Deze vallen het meeſt voor *by kraamvrouwen* eenige dagen na de verloſſing, wanneer de melk te overvloedig tot de borſten invloeit: waar door ligtelyk ſtremmingen ontſtaan, en de borſten dus door de melk en 't bloed zeer opzwellen, ontſteken, verharden en pyn ondergaan. Meenigmaal ontmoet men ze ook lang na de baaring by zuigende vrouwen, en zomtyds ook by ongehuuwde; ja zelfs heb ik een diergelyk voorbeeld in een manspersoon gezien, waar uit een groote verzweering ontſtond, waar door, boven de reeds gemelde toevallen, veelmaals zonderlinge hitte door het gehele lichaam, of koorts met een jaagende pols, dorſt, hooftpyn, en drukking in de borſt ont-

Toevallen van deze ontſtekingen.

ontſtaan, welke toevallen meeſt met grillingen haar begin nemen.

Oorzaken. 2. Hier toe word menigmaal gelegenheit gegeven, als de kraam- of andere vrouwen zig *verkouden*, inzonderheit als ze zweeren, of 't geen koud is drinken, zig vertoornen, ſchrikken, ontſtellen, of droefheit ondergaan, waar door ſtremming in de eene of beiden de borſten veroorzaakt word. Deze gezwellen plegen ook dikwils en zeer ligt by zodanige vrouwen te ontſtaan, die of in 't geheel zig niet willen laten zuigen, of als ze van een dood kind, of dat kort na de geboorte ſterft, bevallen: zomtyds gebeurt het ook in vrouwen, ſchoon reeds lang gezogen, uit even dezelve oorzaken, of ook wel na een ontfangen ſtoot, of andere uitwendige quetzingen, waar op veeltyds grote verzweeringen gevolgd zyn.

Onderſcheit derzelve. 3. Deze ontſtekingen beſlaan dikwils de geheele borſt, zo dat dezelve als een hooft opzwellen, en gewigtige pyn veroorzaken. Maar zomtyds is alleen een gedeelte van de borſt ontſtoken, 't zy boven, onder, of aan eene zyde, en deze gezwellen zyn even onder de huid, ook zomtyds zeer diep in de borſt; meenigmaal zyn ze zeer rood, hard, heet en pynelyk; hoewel veeltyds deze toevallen niet zo zwaar, maar lydelyk zyn.

De voorzegging. 4. *Omtrent de voorzegging* is agt te geven, dat hoe kleiner het gezwel is, zo veel minder zyn de ontſteking, koorts en overige toevallen, en derhalven min gevaarlyk, en in 't tegendeel is te hoopen, dat het gezwel weder kan verdwenen worden. Dog hoe geweldiger toevallen, hoe meerder verzweering te dugten is; ook kan hier door een *a verharding* ontſtaan, die veeltyds in kander verandert (Y).

a Scirrhus.

Verhoedende middelen omtrent deze ontſtekingen. 5. *Tot verhoeding* van deze quaal omtrent voornaame vrouwen, *die zig niet willen laten zuigen*, of *vrouwsperzoonen*, *die hare kinderen met de borſt niet ſtillen*, of *de zulke*, *die hare kinderen zyn afgeſtorven*, is het allerbeſt, een pleiſter van *b Walſchot* kort na de geboorte warm over de borſten te leggen, in welkers midden men een gat maakt, daar de tepel door kan ſteeken, waar na men dezelve met windzelen moet aanſluiten of vaſt toereygen, op dat de melk en het bloed niet te overvloedig in de borſten vloejen. Ten tweeden kan men

b Sperma Ceti.

een (Z)

(Y) Zeer zelden gebeurt het, dat na het welverzweeren der vrouwe borſten knoeſigezwellen, en veel minder kanker nablyft, 't welk ons de ondervinding leert; en ſchoon na deszelfs genezinge enige hardigheit is nagebleven, zo verdwynen en verteeren dezelve gemeenlyk zonder eenige ſchadelyke gevolgen na te laten. Dog dat het geen ik hier opgeve, altyd zo zal bevonden worden, wil ik niet als onfeilbaar mededeelen; want onder het zeer grote getal van diergelyke lydereſſen heb ik 'er maar eene gevonden, welke met het droevige noodlot van een onherſtelbaar kanker zig by my vervoegd heeft, uit welkers zeggen ik moeſt opmaken, door of na voorgaande verzweeringe geſproten te zyn.

een (Z) melkſteen, of levendig quikzilver, in een notedop geſloten, de vrouwen aan den hals of op den rug laten hangen, of de kikvorſchpleiſter, met lootwit en *a oly van Bilzenkruid* gemengd, tusſen de ſchouderbladen leggen. Inwendig zyn de geneesmiddelen, die de *b zuivering der kraam* zagtjes bevorderen en afdryven, namentlyk de *Eſſ. Myrrhæ, Succini, Croci*, of *Elixir proprietatis*, dienſtig, mits dezelve buiten dat geen genoegzame afvloejing hebben, dewyl anderzins deze middelen niet moeten gebruikt worden. De lydereſſe moet ondertuſſen, tot de melk is opgedroogd, eenige dagen lang, zeer weinig, en niet anders als waterſoppen eeten, en thee, of andere waterdranken drinken, zo zal op zodanige wyze de invloed van de melk verhinderd en het zwellen der borſten belet worden. *Dog die, welke zig willen laten zuigen*, is tot verhoeding van deze opzwellingen dienſtig, zig wel voor koude en de voorgemelde gemoedsbewegingen te wagten, als mede het kind in tyds aan de borſt te leggen, op dat de melk niet kome te ſtremmen, maar de borſten meer en meer ſoogbaar worden: insgelyks zal men haar in de eerſte week niet anders als waterſoppen, of andere dunne bryen en dranken laten nuttigen, op dat de melk dun blyve, als mede de al te overvloedigen invloed van dezelve, en daar uit volgende ſtremming in de eerſte dagen moge verhoed worden, tot dat het gevaar voorby is.

a Oleum Hyoſcyami.

b Lochia.

6. *Maar het zwellen en de ontſteking reeds aangevangen zynde*, dan moet men dezelve op allerlei wyzen, zo door uiterlyke, als natuurlyke, middelen, tragten te verdwynen, om het zweeren, 't welk lelyke lidtekenen aan de borſten veroorzaakt, dat voorname vrouwen inzonderheit onaangenaam is, als mede om *c verharding* voor te komen. Aangaande de inwendige geneesmiddelen moet men met een verſtandig geneesheer raadplegen, om dat zig meeſtendeels een zogenaamde melkkoorts daar by laat vinden, die een voorzigtige behandeling vereiſcht, op dat het leven van den Patient geen gevaar lope.

Heeling 1. door verdwyninge.

c Scirrhus.

7. Onder de *uitwendige* middelen is tot de verdwyningen de *d Walſchot-pleiſter* een van de beſte, waar door alleen veelmaals diergelyke gezwellen volkomen verdwynen. Over deze kan men nog warme verdwynende *kruider-zakjes* leggen, die van vlier, kamillen, melloten en lavendelbloemen, venkel, komyn, en anyszaad gemaakt worden; of men kan zemel en zout in een zakje doen, en 't zelve dikwils daar op leggen. In plaats van deze zakjes, word van vee-

Uitwendige middelen.

d Empl. Sperma Ceti.

(Z) Deze ſteen valt in zommige bergen in Duitsland, en is by de Nederlanders om zyne kleine deugt niet zeer bekend, en weinig in gebruik. Dezelve word *Galaktites*, of melkſteen genaamt. Of nu dezelve de melk aan-of afvoert, daar in verſchilt de geleerde *Woyt pag.* 381. met onzen Heer Schryver. Ziet ook deszelfs beſchryving by *Lemery* in zyn *Dictionaire de Drogues pag.* 231. onder den naam van *Galaktites*, *Leuca*, en *Leucographia-*

veelen een *lamsvel* over de borſt en pleiſter gelegd, dat de borſt voor de koude, die hier zeer ſchadelyk is, zeer wel beſchermt, en mede tot het verdwynen behulpzaam is. Anders is ook zeer dienſtig een *kalfsblaas*, met warme melk gevuld, waar in bloemen van kamillen en vlier gekookt zyn, en dezelve toegebonden, zo warm als verdraaglyk is op de borſt gelegd, welke melk, zo dikwils de warmte overgaat, men op nieuws weder warm maakt (A). De *a eenvoudige ſappleiſter*, 't zy alleen, of met de *b walſchot-pleiſter* gemengd, is insgelyks zeer goed: *c conſerf van vlier*, op een doek geſtreken, en warm aangelegd, als mede *d Theriak* met wat zout van alzem gemengd, op dezelve wyze gebruikt, is insgelyks tot het verdwynen, inzonderheit wanneer daar dikwils warme zakjes overgelegd worden, zeer deugdzaam. Maar dewyl door deze zwarte middelen de huit, hemden, en bedlakens zeer vuil worden, daarom gebruiken de vrouwen dezelve niet geerne. *Azyn met zilverglit*, of *azyn met veel komyn afgezooden*, en insgelyks kalkwater met te zamengevouwe doeken, dikwils warm omgeſlagen, zyn ook zeer nut, en ſterk verdwynende middelen. Hier omtrent is ook niet ondienſtig het van veelen zo zeer geroemde *uitdrukken van de melk over gloejende koolen*, 't welk dient om de melk te verteeren, en deszelfs meerder invloejing te benemen, dat door de *Sympathie*, of veel eer door de kragt van verbeeldinge ſchynt te helpen. Wanneer de melk de borſt al te pynelyk opſpant, moet men dezelve of door een kind, of vrouw, of een jong hondje, of door hier toe gemaakte zuigglazen, laten uitzuigen, op dat daar door het zwellen en de pyn verminderd worden. En hier mede moet men aanhouden tot dat de zwelling weder verdwenen is.

a Empl. Diachylum ſimplex.
Sperma Ceti.
c Rob. Sambuci.
d Theriaca.

2. Door de zweeringe.

8. Maar wanneer de zwelling zo heftig is, dat men dezelve binnen 4. of 5. dagen niet kan doen verdwynen, of dat de Heelmeeſter te laat, gelyk dikwils geſchied, daar by gehaald word, dan moet men het zelve tragten *hoe eerder hoe beter tot veretteringe te brengen*, om zo veel mogelyk is te verhoeden, dat daar geen verharding of kanker uit ſpruite. Het zweeren geſchied dikwils, gedurende het gebruik der verdwynende middelen, door zig zelf; maar indien dit niet geſchied, kan men het *e zappleiſter met de gommen*, of dat van het *f bilzenkruid* daar op leggen, dewelke tot bevordering der zweering zeer dienſtig is (B); dog in-

e. Empl. Diachyl. cum Gummis.
f Hyoſcbyamus.

(A) Een blaas enkeld met warm water doed even zo veel als melk met veelerlei kruiden gekookt, om dat de kragt der kruiden, of de verzagting der melk niet door de blaas heen dringt, maar de ware hulp moet door de warmte der vogt, die zig in de blaas onthoud, beoogt worden. De blaas moet niet te vol gedaan worden, op dat zy des te vlakker de borſt zal konnen raken.

(B) By de vrouwen hier te lande is de boekweyte- of water en bry zeer veel in gebruik, en ſchoon de genees-intentien by haar lieden onbekend zyn, zo is in het zelve middel zeer veel nut gelegen. Maar, om een bequaam en ſterk matig-

inzonderheit de pappen, zo als wy die in 't voorgaande Hoofdſtuk van de ettergezwellen beſchreven hebben, die men dikmaals warm op de ontſtoken borſt kan leggen, tot dat het gezwel zyne rypheit bekomt: of, in plaats van de reeds gemelde, zyn de navolgende alhier zeer dienſtig. By voorbeeld:

Neemt roggenmeel ℥ß. of ℥j. honing zo veel tot de dikte van een pap genoeg is, met wat melk en ſaffraan in een pannetje warm gemaakt, en met doeken aangelegd.

Of neemt roggenmeel ℥iv. *Gumm. Galbani* met dooyeren van eyeren gekleinſt ℥j. azyn. ℥iij. water zo veel als genoeg is. 't Zelve gekookt tot een pap.

Of neemt zuurdeeg ℥ij.
Honing ℥ß.
Geſchaafde Venetiaanſche zeep.
Oly van kamillen aa ℥ij.

Laat dit zamen in een pannetje warm worden, en ſlaat het zelve dikwils als een pap daar over.

9. De aangelegde pappen moet men altyd met warme doeken, kuſſentjes, of zakjes bedekken, op dat dezelve zo veel te langer warm blyven, en daar mede aanhouden tot *dat het gezwel ryp is*, 't welk als dan dikwils van zelf doorbreekt, wanneer men de pleiſter of de pap afneemt, dewyl de huid alhier teder is: of indien 't van zelf niet doorbreekt, moet men het met een lancet openen, en wel, zo veel als mogelyk is, aan de benedenſte plaats, op dat het lidteken zo ligt niet zoude konnen gezien worden (C). Eenigen openen deze verzwee- Van het openen van 't gezwel.

maturerende *Cataplasma* te bekomen, zo kan men uit de volgende ſimpele middelen de beſte uitkiezen, als; *Rad. Lilior. Alb. Alth. Cepa vulgar. Herb. Malva, Bismalva, Parietaria, Verbascum, Flores Chamom. Melilot. Sem. Lini, Ficus recens, Ol. Lini, Farina Lini, Axung. porci* en *Sapo vulgar.* om van zommigen hier uit, of wel met deze alle naar de konſt een pap in zoet bier of melk te vervaardigen.

(C) Niet zo zeer om het lidteken buiten het oog te brengen, maar de lage openingen dienen voornamentlyk tot gemakkelyker ontlaſting der etter, waar door de genezing verhaaſt word. Men heeft wyders by 't openen van ettergezwellen zig wel te errinneren het onderſcheid, of dezelve by klieragtige, of andere delen zyn, om dat die der klieren niet te haaſtig moeten worden geopent, en liever in zig zelf doen meuken, verweeken en rotten, wylze als dezelve te vroeg hare vogten ontnomen worden, naderhand zeer traag genezen, en dikwils zeer quade gevolgen medeſlepen, het welk zo ik meene de reden is, dat na zweerende borſten knoeſigezwellen en kanker komen te volgen, 't welk niet kan gebeuren, als de beledigde klieren door etterſcheiding worden ontbonden en uitgeworpen.

zweeringen met een bytmiddel; maar dewyl dit een groter lidteken overlaat, is het niet te raden (D).

Wat na de opening te doen is. *a Digeſtivum.*

10. *Wanneer deze zweering geopend is*, dan geneeſt men dezelve als andere verzweeringen; namentlyk, in het begin met *a ettermakende middelen*, en na deszelfs zuivering met een heelende balzem, zynde hier toe de Peruviaanſche balzem, oly van eyeren, en waſch het allerdienſtigſte. *Wanneer deze zweeringen diep zyn*, moet men een zuiverend ſpuitmiddel, by voorbeeld het *Decoct. Herb. Saniculæ*, met honing van rozen gemengd, gebruiken, en de opening met zagte plukzelwieken open houden, op dat die niet eerder als de grond ſluite, 't welk anders verdere verzweeringen zou veroorzaken, en waar door nieuwe openingen en meerder lidtekens ontſtaan zouden (E). Maar na dat de grond zig ſluit, moet men ook de wieken dagelyks korter maken, en eindelyk, als ze niet meer noodzakelyk zyn, in 't geheel weglaten.

11. Ten laatſten is hier nog te erinneren, *dat zomtyds de gezwellen der borſten nog verdwynen, nog tot zweeren te brengen zyn*, en meenigmaal eenige maanden, ja dikwils jaren duren ſchoon geen zonderlinge

(D) Zo men oordeelt, dat ontlaſting geen uitſtel lyden kan, en de lyderesſe liever met geen ſnytuig het *Abſces* wilde geopent hebben, dan is men genoodzaakt 't zelve met een *Cauſticum* te doen, of men heeft een lancet, ter lengte van een vinger breed, dat in een plaatje geklonken is. Men legt het zelve op een pleiſter; en daar een dik geſmeerde wiek met *Baſilicum* over heen, waar door de punt bedekt word. Deze pleiſter legt men op de plaats, daar de opening behoort te zyn, en zo haaſt dezelve is aangelegt, drukt men zodanig buiten op de pleiſter, dat het lancet binnen gaat; en het gezwel doorboort, welke nuttelyke bedriegery veel heilzamer als het *Cauſticum* moet geagt worden. Ziet het zelve lancet op myn vierde plaat, *fig.* 2. A. het plaatje; B. het lancet; C. de plaats waar het met twee ſtiffes geklonken is.

(E) Zo de zweering verzakking gemaakt hadde, of dat de opening zig aan de bovenzyde der holligheid bevond, waar door de etter geen vryen uitgang kon hebben, dan tragt men een tweede opening naar de onderzyde of tegen over de eerſte te maken, waar op gemeenlyk goede genezing volgt. De inſpuitingen zyn niet van zulk een nut, als men zig voorſtelt, om dat die gemeenlyk de inwendige boezem verwyden. Indien evenwel dezelve tegen de quade geſteldheid zullen gebruikt worden, dan komt in deze de *Herb. Scordii* en *Agrimon.* in wyn gekookt, en, als by den Schryver gemeld word, met *Mel. Roſar.* aangezet, te pas. Het ſtoppen met wieken, en vooral 't gebruik van ſteekwieken moet men geheel myden, en door verwyden, 't zy met zwelwieken, de ſchaar, of 't mes op een holle ſnyſtaf, voldoenende ruimte bezorgen; ook moet men met het gebruik der pappen niet te ſchielyk ophouden, wyl aan de onderleggende klieren, welke ter ſcheidinge geſchikt zyn, daar door verdere loswording verſchaft word, want indien de *Ulcera* ſluiten eer deze klieren geſchieden zyn, zo ſtaan nader droevige gevolgen te vreezen, welke onderſtelling door zekere bevinding word beveſtigt, en daarom is het dat wy hier boven §. 9. hebben aangemaand gene *Apoſtematien* in klierdelen ontydig te openen, maar veel eer dat ontaarde wezen als rottende te doen los worden, ten einde dezelve, of door eige doorboringe, of door konſt gemaakte opening zig vry moge ontlasten, waar door niet alleen vellige, maar ook haaſtiger genezing komt te volgen.

linge zwarigheit, en inzonderheit by jonge vrouwen, zo zeer te vrezen is, dat dezelve altyd zullen duren, of in kanker veranderen; maar als men diergelyke gezwellen binnen veertien dagen nog verdwynen, nog tot rypheit brengen kan, zo moet men evenwel de Lydereſſe goeden moed doen houden, en dezelve belaſten de *a wal-ſchot-pleiſter* gedurig op de borſt te houden, en dezelve voor de koude wel te bewaren; daar benevens een goede levenswyze voorhouden, zo konnen eindelyk zodanige gezwellen nog van zig zelf verdwynen, ſchoon het jaar en dag mogt duren: evenwel word aan deze elendige vrouwsperſonen een grote ſchrik voor de kanker aangejaagd. Maar zomtyds, voornamentlyk in reeds bejaarde vrouwen, en wel inzonderheit in die van een droefgeeſtige geſteltheit zyn, worden zodanige gezwellen knoeſtagtig, waar uit menigmaal een volkomen kanker geboren word.

a Sperma Ceti.

HET V. HOOFDSTUK.

VAN DE

ONTSTEKINGEN DER BALLEN.

1.

Dikwils ontſtaat ontſtekingen aan de *b hallen*, of aan een alleen, of aan beide te zamen; waar door de Patienten niet alleen groot ongemak, maar ook heftige pyn ondergaan.

b Teſticuli.

2. Als wy de oorzaken van dit ongemak betragten, bevinden wy dezelve voornamentlyk tweederlei te zyn; namentlyk *door uitwendig geweld*, als vallen, ſtoten, quetzen, inzonderheit als men vaardig te paard ſtygt, of ſpringt; of het ontſtaat *uit oorzake van Venusziekte*, inzonderheit wanneer een quaadaardige of Veneriſche zaadvloed ontydig of onbehoorlyk geſtopt word, of dat zeer ſterk dryvende middelen gebruikt zyn (F)

De Oorzaken.

3. Men

(F) Op een tweede innerlyke oorzaak der balzwelling moet men onvermyndelyk agt ſlaan; namentlyk de *onthouding*, waar door deze elendige met meerder onheilen zyn aangedaan, dan de zulke, welke door Veneriſche oorzake gelegentheid verſchaft hebben. Deze inzonderheid komt niet als by ſterke mannen, die dagelyks in die gewoonte zynde nu door afzyn of ſchielyke onthouding opſtopping of ſtremming ontmoeten, zodanig dat een gehele ſtilſtand in de zaadblazen gebeurt, waar door de aanvoerende vaten geſtopt wordende, opzwellen en zware pyn in de laſſen maaken en ondergaan, terwyl door de gewone toevoer van 't bloed naar de teſticulen even zo veel *Sperma* word afgeſchieden als te voren, 't welk niet weg kun-

De kennis.

3. Men kent en onderſcheid dezelve van andere gebreken, voornamentlyk van de breuken der ſchaamdelen, daar uit, dat na eene der voorgemelde oorzaken de Patient over grote zwelling, hette, brand en pyn in het *Scrotum* klaagt, en als men ziet, dat het zelve gezwollen, rood en ontſtoken is: of met de hand voelende, hoe dat een of beide de teſticulen groot, hard en gezwollen zyn, zo datze menigmaal ter groote als een vuiſt worden, waar by de Patienten dikwils hette of koorts bekomen.

4. De-

kunnende, verdikt, de delen doet uitſpannen, en onverdraaglyke pyn in die delen veroorzaakt; behalven dat deze lyderen na verloop van maar weinig dagen onverdragelyke pyn in de lenden, en zomtyts zwelling aan die zyde der buik, daar de beledigde teſticul is, voorts walging, braking, hik, ſtuipen, en zelfs de dood ondergaan. Uit alle deze droevige voortekenen is dan ligt op te maken, in wat gevaar zulk een Lyder zig bevind, en als de zaak zo ver gekomen is, dat zig een bepaalde dikte in de buik vertoont, die, wanneer men aan de verharde teſticul trekt, beweegt, zo mag onze voorzegging de dood bepalen; maar wanneer de Heelmeeſter tydig zyne aandagt veſt op deszelfs oorzaak, zo is de genezing niet zwaar, vooral wanneer de Lyder gelegenheid heeft zig in de oeffening der zaken, waar van hy zig onthouden had weder te begeven, dan zal dat gebrek door een ontlaſting en afvoer natuurlyk veranderen; dog dit niet mogelyk zynde, dan moet men den Lyder verzwakken door aderlaten, zweten en purgeeren, terwyl men met verdunnen en vloeibaar makende ſtovinge, die teffens conforterende en ligt adſtringerende zyn, de zappen tragt te kleinzen, en door de vermogende kragt der vezelen dezelve voortſtuwt, en van plaats doet veranderen, voor dat deze tot een vaſt wezen overgaan, en de zeer tedere en fyne vaatjes niet uit haar eigentlyken aart veranderen, als wanneer zonder twyfel een vaſte vleesbreuk moet geboren worden, welke zonder wegneming onmogelyk kan gered worden. In dezen gewigtigen toeſtand moet de Heelmeeſter zig vooral onthouden van vette of klevende middelen, en derhalven gene pleiſters aanleggen, wyl my de ondervinding geleerd heeft, dat geen geneeswyze buiten de zo even opgenoem de intentien, beneffens het deel wel te doen ſchorten, of ruſten, eenigen dienſt gedaan hebben. En dewyl tot ons leedwezen zommige onzer Heelmeeſters zig in dit ſtuk weinig kundig vinden, en op den raad der Doctoren in deze en andere zaken te veel vertrouwen, zo raade ik niet alleen in dit gewigtige, en dikwils dodelyke ſtuk op hen niet te letten, maar den billyken weg ter genezinge te behartigen. Dezen raad zoude ik niet hebben medegedeeld, indien ik niet zelf door een in naam al te groten man in dit ſtuk, tot ongeluk der Lyderen, was gedwarsboomd, maar door myne ſtandvaſtigheid in weerwil van deszelfs raadgevinge, die Lyderen gelukkig heb gered.

Wat nu de ware reden is, dat de uitzetting der *Teſticuli*, die men zeer dikwils al te vroeg *Fungus* en *Sarcocelle* noemt, aan de regter, en in tegendeel de *Hydrocelle* aan de linker zyde zig opdoet, is zeer bezwaarlyk aan te duiden, daar nogtans de ondervinding de genen, die in ſterke oeffeninge der praktyk zyn, leert, dat vyftig *Teſticuli* aan de regter zyde geindureert zyn, terwyl men 'er een vind aan de linker zyde; en wederom is het zo gelegen met het getal der *Hydrocelle* meeſt altyt aan de linker zyde, en weinig of geen aan de regter. Ziet over deze zake G. *F. Hildanus* in zyne 64 Aanmerking van het vierde Deel; en ſchoon die grote man naar zyn tyt by zyne grote bevinding uitmuntent redenkavelt, moeten wy ons evenwel aan zyne gegeve reden niet vergapen, of de denkingen van *Galenus*, *Platerus*, *Pigreus*, *Vigo*, of *Ægineta* niet omhelzen. Niettemin is myn verlangen heel zeer hier over nader en duidelyker uitlegging te vernemen, terwyl ik myne gedagten tot deszelfs ontdekking zal benaarſtigen, en de wyze voorzegginge van G. *de Salicete* nader onderzoeken.

4. Deze toeſtand is niet altyd ligt te agten, dewyl menigmaal het heete of koude vuur daar op komt te volgen, waar door de Patient zyne ballen, mannelykheit, of wel zelfs zyn leven kan verliezen. Insgelyks kan het gebeuren, dat verharding, en uit deze zomtyds een kanker voortkomt. Aan zommige heeft men waargenomen, dat 'er vleesagtige uitwaſſen aan de teſticulen, als ook waterbreuken, enz. uit ontſtaan, waar door aan deze Patienten vele ongemakken veroorzaakt worden. De voorzegging.

5. Om deze ontſteking in 't begin te verdwynen, kan men zig uitwendig van even dezelve geneesmiddelen, welke wy tot verdwyninge der ontſtokene borſten aangeprezen hebben, bedienen, en voornamentlyk van azyn met zilverglit gekookt, of van kalkwater met wat brandewyn en kamfer, lootwit, oogniet en kalmynſteen gemengt, en daar na de kikvorſch-zalf met dubbeld quikzilver, of de ſappleiſter. Maar ondertuſſchen, ſchoon het quaad door uiterlyk geweld geboren is, moeten ook inwendige verdelende geneesmiddelen, als het poeder van bereide kreeftsoogen, moſſelſchelpen, paarlemoer, berg vermiljoen, *Arcanum duplicatum*, *Tartarus Vitriolatus*, enz. insgelyks theedranken, voornamentlyk van verdunnende kruiden, neerſtig gebruikt worden; waar by zig de Patient ſtil en geruſt in 't bedde moet houden, en voor alle verhittende dingen, als mede voor grove en overvloedigen ſpyze wagten, tot dat de ontſteking verdwenen is. Indien 'er ſterke hette was, moet men wat ſalpeter onder de poejers mengen, geeſt van koperrood of zwavel in zyne dranken laten druppen, en aan bloedryke menſchen op den arm doen aderlaten. Genezing door de verdwyninge.

6. Maar by aldien dit *quaad uit Venusziekte* ontſtaat, dan moet men inwendig dienſtige buikzuiverende middelen, waar onder altyd wat *Mercurius dulcis* moet gemengd worden, benevens andere tegen deze quaalen dienſtige geneesmiddelen dagelyks doen gebruiken, tot dat het gezwel weder verdwenen is; waar benevens ook dikwils warme thee en koeldrank (uit gerſt, zoet hout, en anys in water gekookt,) bereid, om het bloed dun en vloejend te maken, neerſtig moeten gedronken worden. In Venusagtige toevallen.

7. Maar indien men 'er te laat was by gehaald, of dat de ontſteking met de gemelde geneesmiddelen niet konde verdwenen worden, en tot verzweering overgong, of wel verſterving aannam, dan moet men het gezwel op dezelve wyze, als van de borſten gezegd is, behandelen, tot dat het ryp word, en zorgvuldig geopend zynde met goede ettermakende middelen reinigen, en met geeſtige pappen, om meerder verderving te verhoeden, en met goeden wondbalzem de heeling bevorderen. Maar inzonderheit is hier de *a Bilzenkruids-* en de *b Sappleiſter met de gommen* tot rypmaking. als mede om de pyn te verzagten, zeer dienſtig bevonden. Gedurende deze heelinge, en ook daar Omtrent de verzweeringe.

a Empl. de Hyoſcyamo.
b Diachyl. cum Gumm.

daar na, moet men tragten de Venusziekte op eene behoorlyke wyze te genezen. By deze toevallen rot ook wel zomtyds het geheel *a balzakjes* zodanig weg, dat men de ballen geheel bloot ziet leggen; 't welk nogtans door goede balzemagtige geneesmiddelen zo verre kan herſteld en geheeld worden, dat 'er een nieuwe huid of klootzakje over de *b ballen* heen groeit (G).

a Scrotum.

b Teſticuli.

(G) De zwellingen, die uit Veneriſche oorzaken voortkomen, zyn het minſt met gevaar aangedaan, ten ware onkundige te vroeg met het ſnytuig belediging daar aan toebragten, waar door ook menigmaal droevige gevolgen van carcinomateuſe en fungeuſe uitſpattinge heb zien gebeuren; en ſchoon dezelve door ſnyden, branden of eetende middelen geconſumeerd worden, en dat men den Lyder met het gebruik van Mercuriale middelen inwendig bezorgt, zo is 't nogtans te vergeefs, wyl die boosaardige aanwas niet dan voor een tyd word ingetoomt, tot zy eindelyk de dood, zeer dikwils met ſterke bloedinge verſeld, uitlevert. Tegen deze bloedinge en ſterke aanwas, of vleezige uitſpattinge alles gebruikende, helpt niets; en daarom nam ik by zekeren Lyder een beſluit de *vaſa ſpermatica* en 't *vas deferens* van die bal te onderſcheppen en af te binden, om dus dezelve te doen mortificeren; maar dewyl gemeenlyk zulk een lichaam, door voorgaande ontſteking en ontvelling, met de *Dartos* vereenigt is, zo volgt, dat dit deel door de nabuurſchap der vaten door een anderen weg gevoed, en daarom onze bewerking vrugteloos bevonden word. Deze aankleving was teffens oorzaak, dat de bal niet kon geëxtirpeerd worden, en dus des Lyders doot verhaaſt wierd. Om deze reden moet ik al weder raden de zweerende teſticulen niet te haaſtig, maar voorzigtig te doen doorboren, waar over als van de *Caſtratio*, rakende de *Sarcocele* nader zal geſproken worden, als wanneer ik van een ſingulier geval, nu terwyl ik dit ſchryve onderhanden zynde, van *Hydro-Sarcocele*, vyf pond en een half vierendeel wegende, en door ons uitgenomen, mene te handelen.

HET VI. HOOFDSTUK.

VAN DE ROOS.

1.

Wat de roos is.

c Eryſipelas.

De *c roos* is een ontſteking der huid en het naaſt gelegen vet, zig zomtyds wyd en breed over de huid uitſpreidende, zynde zeer rood, heet, ſtekend en pynelyk. Als men de plaats met de vingeren drukt, dan word dat gedeelte wit; maar den vinger weder wegnemende, dan word die plaats aanſtonts weder rood. Zomtyds komt ze aan arm of been; veeltyds aan den hals, 't hoofd en aangezigt; maar ook veeltyds alleen aan den neus, of eenig ander gedeelt van 't lichaam. *Zy begint* gemeenlyk met grillinge, of koude, waar op hette volgt, die dikwils zo geweldig is, als een heete koorts ontmoet word.

Oorzaken.

2. *De oorzaken van de roos* zyn even dezelve, als by andere ontſtekingen; maar inzonderheit het koud worden als men heet is geweeſt en gezweet heeft, of wanneer de uitwaaſſemingen verhinderd

derd worden; insgelyks ook dronkenſchap, toorn, ſchrik, of misbruik van verhittende dranken; dik, heet en ſcherp bloed, die zeer ligt ſtremming en ontſteking veroorzaken.

3. *Wat den uitſlag van deze quaal betreft*, zo moet men weten, dat, als de ontſteking niet heel groot is, en behoorlyk behandeld word, dat daar weinig gevaar by is: maar als dezelve groot en heftig is, inzonderheit by menſchen van een ongezonde geſteltheit, of dat de Patient geen goede levenswyze onderhoud, nog voor de konde zig wagt, of door geen goede geneeswyze behandeld word, zo kan uit de roos heete koorts ontſtaan, of in een quaadaardige verzweeringe, ja zelfs in het heete of koude vuur veranderen; maar inzonderheit word de roos zeer verergerd, wanneer men uitwendig koude of vette olyagtige geneesmiddelen daar op legt; of wanneer de Patient veel verhittende dranken, en zeer verhittende inwendige geneesmiddelen gebruikt. Voorzegging.

4. *De genezing* der roos vereiſcht, dat het geſtremde bloed weder ontbonden en vloeibaar gemaakt word; 't welk allerbeſt geſchied, wanneer men de Patienten veel *wateragtige*, en *inzonderheit warme dranken te drinken geeft*, en daar door een zagt, dog een aanhoudend zweeten veroorzaakt, waar door het verdikte bloed verdund, het ſcherpe gematigd, het geſtremde ontbonden, en het onnutte of bedorvene door de zweetgaten, als de beſte op korſte weg zynde, uitgedreven word, als mede dat men de uitwaaſſeming herſtelt, waar in de beſte genezing van de roos beſtaat. Heete geneesmiddelen, als het uittrekzel van Bezoar, peſt-brandewyn, en andere diergelyke heete geeſten en uittrekzels, oordeel ik niet raadzaam te gebruiken, wyl door dezelve de hette en ontſteking vermeerdert; maar gematigde geneesmiddelen zyn beter, en inzonderheit zyn hier dienſtig die geneesmiddelen, welke van de vlier bereid worden; als by voorbeeld, [a] *Conſerf van vlier*, waar van verſcheide maal des daags een halve once met vlierwater mag gegeven worden. (Ondertuſſen kan de Patient dikwils een paar kopjes thee, koffy, of van een andere kruiderthee warm drinken.) Het lichaam moet men tegen de konde wel bewaren en dekken, om den Lyder zagt, dog langdurende te doen zweeten, om dat door het bequame zweten zeer dikwils de roos geheel en alleen geneeſt. Als de Patient zeer dorſtig is, kan men den zelven tuſſen beide gerſtewater, of dun bier, maar niet koud, drinken laten, vermits door de warmte en de dunne warme waterdranken deze krankheit, als reeds te voren gezegd is, het allerbeſt genezen word. In plaats van Conſerf van vlier, indien de Patient dezelve niet konde innemen, of anders by beurten met de Conſerf, kan men het zagtjes uitdampen bevorderen door een zweet verwekkend poeder van bereide moſſelſchelpen, kreeftoogen, parlemoer, *Antimonium Diaphoreticum*, en diergelyke, met ſalpeter gemengd, met vlierwa- Inwendige genezing.

[a] *Rob. Sambuci.*

ter innemen, en tuſſen beide dikwils warme waterdrankken laten drinken, Omtrent de levenswyze zal de Patient zig voorts zodanig gedragen, als van de ontſtekingen in 't algemeen is gezegd.

Uitwendige genezing.

5. *Uitwendig*, als de roos niet zeer zwaar is, behoeft men de plaats maar warm te houden, zonder geneesmiddelen aan te leggen; maar indien dezelve ſterk is, kan men Conſerf van vlier op blaauw papier of lynwaad ſtryken, en warm op de ontſtokene plaats leggen, en dezelve met warme doeken of zakjes bedekken, op die wyze als omtrent de ontſtekingen der borſten gezegd is. Insgelyks is de theriak met zout van alzem gemengd, en op dezelve wyze gebruikt, zeer dienſtig. Maar dewyl deze zwarte middelen de huid en klederen lelyk beſmetten, en deswegen de Patienten gemeenlyk tegen de borſt zyn, daarom pleeg men voor het zelve veeltyds een verdwynend poeder aan te leggen. Zo een, 't welk zeer goed is, kan men maken uit *bloemen van vlier*, *poejer van zoet hout*, *bereid kryt*, *lootwit en mirrhe*, van ieder even veel onder malkander gemengd, waar by een weinig kamfer gedaan, in een zakje van vloeipapier, of fyn linnen, warm aan te leggen. In de Apotheken heeft men ook het *a poeder van Mynſicht tegen de roos*, (H) 't welk insgelyks zeer goed is. *De binnenſte groene baſt van vlier* geſchraapt, en met warme doeken op de roos gebonden, is reeds van zeer velen met veel nuttigheit gebruikt.

a Pulvis contra Erysipelas Mynſichti.

Waar voormen zig omtrent de roos moet wagten.

6. Eindelyk, ſchoon velen van die gedagten zyn, dat alle *vogtige geneesmiddelen* voor de roos te verwerpen zyn, zo heb ik dog de geeſt van kamfer, 't zy alleen, of met Theriak gemengd, warm met te zamengevouwe doeken of vloeipapier dikwils 'er omgeſlagen, zeer dienſtig bevonden. Maar van andere natte, koude, zure, verſtoppende en zamentrekkende geneesmiddelen moet men zig onthouden, als mede van oly en vettigheit, dewyl dezelve de zweetgaten ſtoppen, de uitwaſſeming van het ſchadelyke, dat zig in het bloed onthoud, verhinderen, en daar door de quaal erger maken.

Of aderlaten en buikzuive-

7. Het aderlaten en buikzuiveren is hier zo noodzakelyk niet als in de ontſtekingen, dewyl de quaal hier voor 't meerder gedeelte in de

(H) Deszelfs beſchryving is, onder andere te vinden in de *Pharmacopœa Argentoratenſis pag.* 139. als in kleinder afdeling.

℞. *Olibani.* ℥ß.
Succini Alb. ℥j.
Flor. Roſar. Rubr. pug. ij.
Lavendulæ pug. j.
Ligni Aloës ℥ij.
M.

De Nederlanders hebben zeer gemeen en nuttelyk in gebruik zakjes, welke gevuld worden met tarwemeel, blaauwzel, beſt of zuiver ſchelpwit, rode rozen, vlierbloem, mirrhe, enz. Ook bedient men zig, indien het aan de onderdelen van 't lichaam of ledematen is, van de rokingen door *Maſtik Mirrhe* en *Olibanum*, welke op een kool vuur geworpen en den Lyder in de ronte zig wel toe gedekt vindende, de rook tegen het deel komt te raken.

de huid is, en beter door een matig uitdampen door de zweetgaten kan worden uitgedreven: ten ware de hette en de geſting van 't bloed te heftig was; want als dan kan de Patient met een goed gevolg worden adergelaten. Als het lichaam verſtopt is, dan is het kliſteeren dienſtiger als het buikzuiveren door inneminge. ren noodzakelyk is.

8. *Wanneer de roos in een verzweering verandert*, 't welk, als ze niet verdwynt, zeer gemakkelyk kan gebeuren, dan is dezelve zeer qualyk te genezen, om dat zy dikwils wyd en breed omknaagt. Daarom is het beſt zodanige verzweeringen wel te zuiveren, en zalven met loot, namentlyk de *a lootzalf*, *b goudglit*, of van *c lootwit*, nevens de *d lootpleiſter* aan te leggen, waar door men de ſcherpte matigt en verbetert. Maar daar benevens moet men ook inwendige bloedzuiverende geneesmiddelen gebruiken; de Patienten ondertuſſen menigmaal buikzuiverende middelen ingeven, en een goede levenswyze doen houden, tot dat de verzweering geheeld is, welke nogtans by oude of ongezonde perſoonen, inzonderheit aan de beenen, zelden willen digt lopen, maar veeltyds opene weergaten doen nablyven (a). Wanneer de roos zweert.

a Unguentum Saturninum.
b Lithargyrium.
c Ceruſſa.
d Emplaſtrum Saturninum.

(a) *Van diergelyke kan de* 92 *Waarneming van* Scultetus *nagelezen worden.*

HET VII. HOOFDSTUK.

VAN DE

BLOEDVINNEN.

1.

EEn *e bloedvin* is een klein, dog zeer hard ontſtoken gezwel onder de huit in het vet, dat zeer rood, brandend en pynelyk is, en ontſtaat byna in alle de deelen van het lichaam, zo dat die, welke aan vele deelen van het lichaam te gelyk zodanige bloedvinnen hebben, niet zitten, leggen, zig bewegen, nog ſlapen konnen, en derhalven zeer pynelyk en laſtig zyn. Zy komen even zo wel in volwaſſene perſonen, als in de kinderen, ja ook menigmaal in eerſtgeborene, en plegen van de vrouwen in het Neurenbergſche gebied uit eene byzondere bygelovigheit in 't Hoogduitſch *Hund-Schüttler*, dog anders *Aiſte* genaamd te worden. In Neder-Saxen noemt men ze ook *Veebuilen* (1). Wat een bloedvin is.

e Furunculus.

2. *De kentekenen* derzelve zyn reeds te voren beſchreven, en dewyl dezel- De kente-

(1) Zy worden, buiten hunne gemenen naam van *Bloedvinnen*, ook *bloedzweeren*, *Fyk*, en *Hertebuilen* genaamt.

kenen en oorzaak. dezelve alleen in 't vet en in de huit geplaatſt, en daar en boven geen heel grote gezwellen zyn, daarom konnen ze ook niet veel gevaar veroorzaken; maar evenwel, als ze te veelvuldig by den anderen, inzonderheit by jonge kinderen, opkomen, dan veroorzaken zy grote pyn, ſlapeloosheit, gehuil, zwakheit, zenuwtrekkingen, en wel zelfs de dood. *De oorzaak van deze quaal* is insgelyks ſtremming van 't bloed, gelyk in de andere ontſtekingen, 't welk zeer dik en taai is, dat dan op meer, dan op minder plaatſen verdikt, waar door dan vele, dan weinige, dan groter, dan kleinder bloedvinnen veroorzaakt worden.

De genezing in 't algemeen. 3. Derhalven is omtrent de genezinge voornamenlyk daar op te letten, dat het dikke geſtremde bloed wederom vloeibaar gemaakt, en in zyn ordentelyken omloop gebragt worde. Dit geſchied zo wel door inwendige als uitwendige geneesmiddelen; dog zelden worden de inwendige geneesmiddelen, indien 'er maar een of twee bloedvinnen zyn, gebruikt; maar men geneeſt dezelve alleen door uitwendige middelen. Indien 'er verſcheide zyn, of als ze dikwils wederkomen, dan moet men den Patient buikzuiverende en bloed verdunnende geneesmiddelen door den geneesheer laten voorſchryven. Wanneer in volwaſſe menſchen zig vele bloedvinnen openbaren, dan is het dienſtig, denzelven tot verminderinge van het dikke bloed ader te laten, of te koppen, en denzelven eens den buik te doen zuiveren, daar benevens bloedzuiverende geneesmiddelen en theedranken te laten drinken, als mede een goede levenswyze te doen houden, maar inzonderheit moeten ze zig voor verhittende dranken en veel tabak roken wagten

Uitwendige verdwynende middelen. *a Spiritus Vitriol.* *b Spiritus. Vitriol.* of *Sulphuris.* 4. In 't begin zyn dezelve dikwils door te rug dryvende middelen te genezen, zo als hier toe inzonderheit dienſtig is een weinig honig, waar in men zo veel *a geeſt van koperrood* laat indruppen, tot dat dezelve wel ſcherp en zuur ſmaakt, en met dit mengzel de bloedvinnen dikwils beſtreken zynde, zullen vele derzelve weder verdwynen. Of men kan dezelve ook met *b geeſt van koperrood* of *zwavel* alleen beſtippen. De verdwynende pleiſters, namentlyk de enkelde ſappleiſter van meliloten, van walſchot, of zeep, zyn ook zeer bequaam ter verdwyning.

Hoe dezelve ryp te doen worden. 5. Maar wanneer door gemelde middelen deze gezwellen niet konnen verdwenen worden, zo als 't wel gebeurd, dat zy zig niet verdelen laten, of dat men te laat tot raatpleging geroepen was, dan moet men tragten dezelve ryp te doen worden, of tot zweeren te brengen. Ook is het ryp maken derzelve veeltyds niet gemakkelyk te volbrengen, dewyl ze dikwils twee of drie weeken hard blyven, en zodanige pyn veroorzaken, dat inzonderheit de kinderen deswegen zig niet bewegen, nog ſlapen konnen. Zomtyds is de opgeſlote

ſtoffe

ſtoffe een zonderlinge ſcherpte, of bekomt die door deszelfs ſtremming, waar door ineetende en dikwils quaadaardige ettergaten ontſtaan. Evenwel *moet men tragten de zweering te bevorderen*, 't zy door pleiſters, die uit honig en meel zamengeſteld zyn, of door de ſappleiſter met de gommen; of indien deze niet kragtig genoeg zyn, kan men een rypmakende pap aanleggen, zo als diergelyke in de verhandelinge der *a ontſtekinge* bladz. 311. *enz.* of in de ontſtekinge der borſten bladz. 321. beſchreven zyn: maar men moet dezelve dikwils ververſchen. Dog by kleine kinderen konnen de pappen niet gevoeglyk gebruikt worden, derhalven moet men zig van de gemelde pleiſters bedienen. *Wanneer nu eindelyk de bloedvin ryp is*, 't welk aan de weekheit of een geelagtig oogje te zien is, opent men dezelve allerbeſt met een lancet, drukt den etter daar uit, en dekt ze met een *b ſappleiſter*, houdende dus met de etter dagelyks uit te perſſen aan tot dat het ongemak weder geheeld is, 't welk op deze wyze zeer ligt volbragt word.

a Phlegmone.

b Empl. Diachylum.

6. Wanneer zuigende kinderen bloedvinnen hebben, dan moet de moeder of minne neerſtig bloedreinigende en buikzuiverende middelen gebruiken, als mede een goede levenswyze houden. Het kind mag men ook zomtyds den buik laten zuiveren, en ondertuſſen dikwils kreeftoogen, paarlemoer, anys-poeder, *c ſpiesglas*, of andere diergelyken zuurbrekende middelen ingeven. Eindelyk is hier nog te erinneren, dat byna op dezelve wyze de *aangezigts-puiſten* geheeld worden; dewyl ze de kleinſte ſoort van bloedvinnen zyn. Voor zodanige is zeer dienſtig zoete wei of hui, als mede de wateren uit gezondbronnen te drinken (K).

Wat aan de kinderen te doen.

c Antimonium.

HET

(K) De ongemakken, gemeenlyk bloedvinnen genaamt, komen niet zo zeer in 't vetvlies, als wel in de klieren der huit zig te openbaren, om welke reden zy een anderen aart van etter uitleveren, langzamer rypen, gemeenlyk brok- en vezelwys etterſcheiden, en niet van zelfs, maar door uitperſſinge van hare taye en dikke ſtoffe moeten ontlaſt worden. Om deze reden moet men, als reets te voren is aangemaand, niet te haaſtig met het openen te werk gaan, maar alvorens 't gebruik van losmakende pappen met lymige en vette zaden, als ook met het *Ung. Baſilicum* aangezet, vermurwt, en in volle rypheid gebragt worden, waar door niet alleen de pyn word verminderd, wyl de delen gemakkelyker konnen uitſpannen, maar die ſtoffe, welke verderving hadde aangenomen, word ligter in hare bindinge afgerot, afgeſtoten en gelooſt, terwyl de vloeibare ſtoffe het dekkende deel door deszelfs corruptie verknaagt, en mede een rotting te wege brengt, die, wanneer zy komt te ſcheyden, een opening ter ontlaſting mededeelt, die gemeenlyk klein, en de ingepakte ſtoffe dik zynde, is men genoodzaakt dezelve gedurig met de vingeren uit te drukken.

HET VIII. HOOFDSTUK.

VAN DE

a KLIERGEZWELLEN IN DE LIESSEN EN OMTRENT DE OOREN.

a Bubones en *Parotides.*

1.

Wat een kliergezwel is. *b Inguina. c Glandulæ Parotides.*

WAnneer een heet gezwel onder de oxelen in de *b lieſſen*, of ontrent de ooren in de *c oorklieren* ontſtaat, word het een *kliergezwel* genaamt, welke laatſte ſoort daarom in 't Latyn *Parotis*, en de andere *Bubones* heten.

Derzelver verſcheidenheit.

2. Maar deze kliergezwellen zyn verſcheidentlyk, en worden inzonderheit in *goedaardige* en *quaadaardige* verdeeld; welk onderſcheit, dewyl het een verandering in de genezinge maakt, oorzaak is, dat wy van ieder in 't byzonder moeten handelen. *Goedaardige kliergezwellen* worden genaamd 1) die uit zig zelf, zonder dat een gevaarlyke aanſtekende ziekte, als peſt of Venusziekte, daar mede gemengt is, gelyk als in de bloedvinnen, of ontſtekingen, ontſtaan, dewelke zig veeltyds aan de kinderen laten vinden, die als dan *builen* plegen genaamd te worden, en niet zonderling gevaarlyk zyn. 2) Worden die goedaardige genaamd, welke uit koortzen, die niet quaadaardig zyn, voortkomen, dat is, wanneer zig de natuur van hare quade ſtoffe wil ontdoen, en door diergelyke uitwerping het bloed reinigen en ziektens herſtellen of genezen. Maar andere worden *quaadaardige* genoemt, om dat dezelve uit peſt of Venusziekten haar oorſprong nemen; die als dan *Venusbuilen*, en de andere *peſtbuilen* genaamt worden.

Oorzaken der goedaardige gezwellen.

3. *De oorzaken* der goedaardige gezwellen (waar van eerſt zal gehandeld worden) zyn niet anders als een verdere ſtremming van 't dikke en taaie bloed, zo als by andere ontſtekingen, die uit inwendige oorzaken voortkomen: welke gezwellen geen ander onderſcheit hebben, als uit de plaats, daar ze zig bevinden, namentlyk onder de oxelen, lieſſen en agter de ooren (L).

4. *De-*

(L) Schoon wy eene ſoort in tegenoverſtelling der andere goedaardige noemen; zo moet ieder met my bekennen hoe veelmalen een braaf Heelmeeſter met alle zyne zorgen aan te wenden zeer weinig dienſt aan den Lyder toebrengt, het welk wy inzonderheid moeten aflyden van deszelfs onderſcheide oorzaken en byzondere geſchapenheid der byzondere omkrulling en making der vaten, waar uit ieder klier, zo in opzigt van affcheidinge, als uitwerping, beſtaat, en dus ook de vogten onderſcheiden zynde, zo nemen dezelve onderſcheide hoedanigheden aan, waar uit wy, indien het ons beſtek toeliet, niet alleen vele byzondere zwellingen in de klieren zouden ontdekken, maar teffens daar uit opmaken hoe

die

4. *Dezelve zyn gemakkelyk te kennen*, namentlyk, wanneer ontſtoke- Hoeze te
ne gezwellen aan de drie voorgemelde plaatzen zig opdoen, zonder kennen
dat 'er peſt of Venusziekte by is. zyn.

5. Wat de voorzegging betreft, zo is omtrent de goedaardige ge- De voor-
zwellen weinig of geen gevaar, en dezelve worden, 't zy door de verdry- zegging.
vinge, of door de verzweeringe geheelt. Maar dikwils willen ze zig niet ligt laten verdryven, nog ryp maken: of daar uit ontſtaan, inzonderheit by die welke van een ongezonde geſteltheit zyn, quaadaardige ettergaten, die veeltyds niet gemakkelyk heelen. De oorgezwellen zyn het bezwaarlykſte tot zweeren te brengen; die in de lieſſen gemakkelyker; maar het ſpoedigſte die zig onder de oxel bevinden.

6. Wanneer zy met geen krankheit verzeld zyn, inzonderheit by Inwendige
de loſſe builen der kinderen, dan is in 't begin nodig, dat men dezelve genezing.
bequame buikzuiverende middelen ingeeft, waar onder een weinig *Mercurius dulcis* moet gedaan worden, op dat daar door een afleiding en te gelyk ontbinding van het verdikte bloed mag worden te wege gebragt. Daar na kan men inwendige bloed-verdunnende geneesmiddelen geven, zo als wy aangaande de bloedvinnen geraden hebben. Maar indien zig de Lyder met koorts bevind, dan moet men de zorg der inwendige geneesmiddelen aan een geneesheer bevelen, om die koorts na behooren te behandelen.

7. *Maar uitwendig*, als de ontſteking niet te geweldig, en nog hope Uitwen-
tot verdwyninge is, dan kan men verdwynende pleiſters, namentlyk dige hee-
de *a enkelde Sappleiſter*, van *Walſchot*, *de Galbano*, *Diaſaponis*, of *de Ra-* ling tot het
nis cum Mercurio gebruiken, waar door de gezwellen dikwils weder verdwy-
verdwynen. nen.

a Diachylum ſimplex.

8. Maar wanneer het gezwel heftig ontſtoken is, en zeer zware Rypma-
pyn veroorzaakt, of dat de verdwynende pleiſters den gehoopten uit- king.
ſlag niet gehad hebben, dan moet men de *zweering* tragten te bevorderen, 't welk, indien de ontſteking niet geweldig is, door het ſappleiſter met de gommen zeer bequaam kan geſchieden. Maar wanneer de pyn te groot is, moet men, om dezelve te ſtillen en te gelyk het ryp maken te bevorderen, een verzagtende pap dikwils warm aanleggen: zo als diergelyke zeer bequaam uit witte of tarwe broods kruim,

die veranderingen ook onderſcheide uitſlagen mededeelen, die, ſchoon men te voren het gezwel onder de goedaardige ſtelde, het zelve wel als quaadaardig behoorde aan te merken; van welke toeſtand in de verhandeling der operatie op de kanker der vrouweborſten in het XXVIII. Hooftſtuk nader zal geſproken worden.

Om bovengedagte onderſtelling te om-

helzen, zo vinde ik zekere zwarigheid deze eerſte goedaardige te noemen, te meer, om dat ieder bekend is, dat die, welke uit vuilen byſlaap voortkomen, het zekerſt en veiligſt genezen worden; daar in tegendeel de zogenaamde goede niet alleen langdurig en hardnekkig zyn, maar ſelfs meenigmaal in een waare kanker veranderen, en veeltyds onherſtelbaar en abſoluut dodelyk zyn.

kruim, in melk tot een pap gekookt, waar onder Saffraan word gemengd, kan bereid worden; of men kan by 't vuur uit meel, honig en ongezoute boter een pap toeſtellen, en dezelve dikwils warm aanleggen, waar onder inzonderheit met veel nuttigheit wat Theriak kan gemengd worden.

Wat na het ryp worden te doen.

9. Hier mede mag men aanhouden, of ook een van de pappen, die in de ontſtekinge der borſten, als mede in de ontſteking zyn beſchreven, gebruiken, en hervatten, tot dat men verzekerd is, dat het gezwel zyne rypheit heeft. Als dit volbragt is, dan moet men het gezwel, 't zy met een doorknagend middel, als boven is onderwezen, of door inſnydinge openen; waar by men moet in agt nemen de daar by leggende grote vaten, als aan den hals, de kropſlag-aderen, onder den oxel, de oxelvaten, in de lieſſen, de ſchenkelvaten niet te quetzen, waar door de Lyder ligt zou dood bloeden. Wanneer de *verzweering* geopend is, moet men te werk gaan zo als in andere verzweeringen is gezegd; waar by men de ſappleiſter het gevoeglykſt, dewyl daar door de nog overige hardigheden der randen 't beſt week gehouden en geheeld worden, tot de volkome genezinge toe, kan gebruiken (M).

(M) Men moet voorzigtiger zyn als zekere H. L. die een klapoor voor een darmbreuk aanziende, een yzere band doet aanleggen, waar door onnoemelyke etter-groven over de buik, lieſſen, 't *Scrotum*, enz. ontſtaan zynde, de Lyder evenwel by geluk, door menigvuldige inſnydinge, van de dood gered wierd.

HET IX. HOOFDSTUK.

VAN DE

PESTBUILEN.

1.

Verſcheidenheit der peſtbuilen. *a Bubones. b Carbunculi* en *Anthraces.*

DE peſtgezwellen worden verdeeld in *a peſtbuilen*, en in *b peſtkoolen*. *Peſtbuilen* worden genaamt de ontſtokene gezwellen, die in peſttyden niet alleen aan de ooren, oxelen, lieſſen, als de goedaardige gezwellen, maar ook aan den hals, de borſt, armen, beenen, en andere vleeſchagtige deelen van 't lichaam ontſtaan; waar door de natuur het peſtige vergift van het lichaam tragt af te zonderen en uit te dryven.

Hoe dezelve te kennen zyn.

2. *Dezelve worden daar door gekend en onderſcheiden* van andere ontſtokene gezwellen, dat ze in peſttyden, met andere peſttekenen en toevallen, die of vooraf gegaan, of tegenwoordig zyn, of tog in 't kort volgen, voor den dag komen. Alle menſchen, aan de peſtziekte leggende, (indien zy anders niet te ſchielyk ſterven) bekomen dezelve builen, 't zy aanſtonts in 't begin, als ze daar door geraakt wor-

worden, of ook wel wat later. By eenige word men ze gewaar eer dat ze krank zyn, en hunne verrigtingen nog waarnemen; andere krygen ze eerſt op den tweden, derden of vierden dag, na dat ze van de peſt zyn overvallen, en zelden later: vele hebben alleen peſtbuilen; andere te gelyk ook peſtkolen, maar weinige peſtkolen alleen.

3. De zulke, waar by de peſtbuilen zonder geweldige toevallen voor den dag komen, wel groejen, en ſchielyk ryp worden, dezelve ontkomen het gevaar; en de nieuwſte geneeskundige oeffenaars hebben in alle plaatzen ten tyde van de laatſte peſt waargenomen, *dat het voornaamſte doelwit om de peſt te genezen daar in beſtaat*, dat men de builen wel doet uitkomen, om dat niemand van de peſt gered word zonder deze builen, om dat derzelver heeling ook de genezing van de peſt zelf is. Derhalven geven zy byna alle den raad, dat men op de builen geen te rug dryvende, of verdwynende middelen moet leggen, dewyl de Patienten, by welke de builen verdwenen waren, meeſt geſtorven zyn: om dezelve reden moet men niet aderlaten, nog den buik zuiveren, dewyl daar door het peſtige vergift na 't bloed word te rug getrokken, 't welk de natuur door de builen verlangt uit te dryven. Derhalven moet omtrent de peſtziekte het voornaamſte inzigt van den genees- en heelmeeſter zyn, den aanwaſch, de zweering of rypmaking der builen te bevorderen. De voorzegging.

4. Daarom wanneer iemant ten tyde van de peſt een pynelyk gezwel beſpeurt, ſchoon hy anders nog geen ongemak gevoelt, moet hy zig aanſtonts in huis houden, en voor de lugt wagten, op dat de natuur in het uitdryven der builen niet verhinderd worde, en zelfs is het nog beter, dat zig zodanig een aanſtonts te bedde begeeft, en zo wel inwendige, als uitwendige geneesmiddelen gebruikt, die de uitdryving der builen zagtjes bevorderen. Heeling in 't algemeen.

5. Om dit te verkrygen, is dienſtig, dat men *uitwendig* de plaats, daar het gezwel beſpeurt word, met de hand, of met doeken wel wryft, en daar na week of murw en rypmakende middelen 'er aanlegt, op dat ze des te eerder mogen voor den dag komen, en de rypmaking volbragt worden; waar toe dan dienſtig is aan te leggen *warme zuurdeeg*, 't zy alleen, of met wat *zout* en gemaale *moſtert*; zo zal eensdeels door de weekmakende kragt, en anderendeels door de prikkeling van dit geneesmiddel het quade uit het bloed als daar na toegetrokken worden, de builen doen uitzetten, en de natuur ontledigt zig door dezen weg van het vergift, 't welk alhier in etter veranderd, en uit het lichaam weggebragt word. In plaats van dit geneesmiddel kan men alle de voorverhaalde midddelen, als vermurwende pappen, gebruiken, en inzondetheit roemt men ook in deze gevallen onder de aſſche gebradene uyen, die men met Theriak en boter mengt, en als een pap dikwils warm aanlegt, tot dat het gezwel week Uitwendige heeling.

gemaakt en etter beſpeurt word. Insgelyks is de *roggen- of tarwenbroodskruim, met melk en Saffraan* tot een pap gekookt, zeer dienſtig. Eenigen gebruiken, in plaats van deze pap, *weekmakende pleiſters*, zynde het als dan niet noodzakelyk, dat de Patienten zo dikwils ontdekt worden, waar door de uitwaaſſeming verhinderd word; zynde hier toe het enkelde of het zamengeſtelde ſappleiſter zeer bequaam. *Barbette*, in zyne verhandeling van de peſt, pryſt het volgende:

℞. *Empl. Diachyl. c. Gummi.*
de Mulcilaginibus àà. ℔ ℥.
Seminis Sinapi pulveriſati ℥ jjj.
Unguenti Baſilici ℥ iv. *M. f. Empl.*

Waar van men zo veel als vereiſcht word op het gezwel, dat de voren wel gewreeven is, legt, en 't zelve, 't zy dagelyks of om den anderen dag, vernieuwt. De beroemde Engelsman *Hodges*, in de beſchryvinge van de grote peſt te Londen in 't jaar 1665. pryſt het volgende aan:

℞. *Empl. Oxycroc.* ℥ jjj.
Gumm. Galban. Colat.
Carannæ àà. ℥ j.
Picis naval. ℥ jj. *c. Ol. Chamomill. liquato, F. ſ. a. Empleiſtrum.*

't Welk op dezelve wyze als het voorgaande kan gebruikt worden. De zogenaamde honigpleiſter, uit meel, honig en eyerdooyeren bereid, kan insgelyks hier nuttelyk gebruikt worden. Anders heeft men ook *blaartrekkende pleiſters*, van Spaanſe vliegen, en drooge koppen, om de builen op te zuigen, gebruikt, welke nogtans van de nieuwe Schryvers, die peſttyden beleeft en van dezelve geſchreven hebben, verworpen worden (N).

6. De beroemde keizerlyke lyfarts, de Heer *van Beintema*, verhaalt in zyne Latynſche verhandeling van de peſt, dat de uitgeſlagene peſtbuilen *alleen door 't opleggen van warme aſch waren verdreven geworden*, zonder dat 'er eenig quaad uit ontſtaan was: waarom hy meent, dat het peſtige vergift daar door niet te rug gedreven, maar uitgetrokken word, zynde byna de eenigſte, die het verdryven der peſtbuilen nuttelyk bevonden heeft.

7. Ne-

(N) Dat onze Heer Schryver ten principale zulke mannen aanhaalt, welke in peſttyden geleeft, en deze ziektens bygewoont hebben, is zeer pryſſelyk, vermits men op hunne bevindinge het zekerſt kan ſtaat maken. Om deze reden kan men by de reets opgenoemde voegen 't nuttelyke werk van *Diemerbroek* en de zeer doorwrogte peſtbeſchryving van *Mangetus*.

7. Nevens de uitwendige moet men ook *inwendige geneesmiddelen gebruiken*: dog die niet heftig, maar alleen zagtjes uitdryven, nademaal men heeft waargenomen, dat ſterke en geweldig zweetdryvende middelen meer ſchadelyk dan voordelig zyn. Maar het allernuttelykſte worden de *warme waterdranken* bevonden, dewyl dezelve niet alleen het zweten zagtjes bevorderen, maar insgelyks het bloed temperen en vloejend maken: om welke reden men den Patienten dikwils Thee met Saffraan laat drinken; of men trekt, gelyk als Thee, *a ſaly*, *b waterlook*, *c wynruit*, *d duizendblad*, of *e betoni*; of men geeft ze afgekookt gerſtenwater, met of zonder ſlangenwortel gekookt, dikwils warm te drinken, en onderhoud ze hier mede in een gedurig zagt zweten of uitwaaſſemen in een gematigd vertrek en op het bedde, als of ze anders gezond waren; maar hen ſterk te doen zweten, is zeer ſchadelyk: men moet ze ook geen koude dranken laten drinken, dewyl daar door de uitwaaſſeming verhindert en de builen te rug gedreven worden. *Als een Patient zig zeer zwak bevind, en geen byzondere hette gevoelt*, dan kan men hem van de *Elixir proprietatis* of de *Mixtura ſimplex*, of *Tinctura Bezoardica*, of *Eſſ. Myrrhæ*, of *Eſſ. Scordii* twee of driemalen 30 of 40 druppelen met wat warme drank ingeven, als mede na bevinding de Bezoarpoeder. Maar daar en tegen is voor die van *een heete natuursgeſtelthеit zyn*, om de hette te magtigen, de gezuiverde ſalpeter met kreeftoogen, en bereide moſſelſchelpen, als mede de gematigde *f zuuren*, als citroen- en granaatappel-zap, (ziroop) met het *g bernagiewater*, oſſetongs of een ander diergelyk temperend watertje, zeer dienſtig; waar by ook, als de hette ſterker word, eenige droppeltjes van de *Spiritus Vitrioli dulcis* kan gedaan, en dikwils daar van gebruikt worden.

Inwendige genezing.

a Salvia.
b Scordium.
c Ruta.
d Millefolium.
e Betonica.
f Acida.
g Aqua Bolagninis.

8. Deze geneesmiddelen zyn genoeg om de peſt te genezen, gelyk 't zelve de voornaamſte Schryvers, die van de laatſte Poolſche, Pruiſſiſche, Deenſche, Ooſtenrykſche, Ongariſche en Regensburger peſt geſchreven hebben, getuigen; waar mede men moet aanhouden tot dat de builen of verdwenen zyn, en de Patient zig weder gezond bevind, ('t welk zomtyds gebeurt zonder dat het tot zweeren komt) of tot dat ze ryp geworden zyn, gelyk wel 't meeſt pleeg te geſchieden, en zomtyds zeer ſchielyk volgt; maar zomtyds ook twee of drie en vier weeken tyds vereiſcht. Derhalven moet men, als het te lang duurt, op de voorgemelde wyze maar aanhouden, tot dat de buil of van zig zelf doorbreekt, en zig opent; of als zy van zig zelf niet wilde doorbreken, en nogtans ryp was, moet men dezelve door inſnyding, zo als men by alle andere verzweeringen gewoon is te doen, open maken, op dat die ſtoffe niet in de aderen weder moge te rug gaan.

Hoe de verzweering te openen.

9. Wanneer nu de verzweering geopend is, moet men dezelve met een

Wat na de

opening te doen.

een ettermakend middel (waar onder een weinig ſulfer en terpentynagtige balzem moet gemengd zyn) zuiveren, en als de verzweering zuiver is, geneeſt men dezelve met een wondbalzem, zo als andere wonden of verzweeringen. *In het verbinden der geopende builen* moet de etter altyd zagtjes zonder eenig geweld uitgedrukt en gezuiverd, en ook geen ſteek-wieken nog proefyzer gebruykt worden, ten ware dan dat de opening zeer klein was: de [a] *ſappleiſter*, of de honigpleiſter kan na de openinge tot de volkomene genezinge het allerdienſtigſt tot bedekkinge der wonde gebruikt worden.

[a] *Empl. Diachylum.*

Moet niet te vroeg geopend worden.

10. Eindelyk is ook in agt te nemen, gelyk de meeſte Schryvers van de peſt leeren, *dat de peſtbuilen, eer dat zy volkomen ryp zyn, niet moeten geopend worden*: dat is, voor dat men de etter in dezelve voelen of zien kan: want als ze eerder geopend wierden, dan zouden 'er quaadaardige ettergaten, ſtyfheit der leden, en zelfs wel 't vuur uit ontſtaan, zo als verſcheide Schryvers hebben waargenomen, die ook verzekeren, dat byna nooit, of dog zeer zelden nodig is de peſtbuilen te openen, maar dat dezelve met het gebruiken der nodige middelen ter regter tyd van zelfs wel zullen doorbreken. Nogtans zyn 'er eenige, die ſtaande houden, dat de peſtbuilen niet alleen, eer ze ryp zyn, zonder ſchroom konnen geopend worden; maar dat zodanige Patienten nog zo veel te beter, als dezelve in't begin geopend zyn, zullen genezen worden (a).

Wat verder nog ſchadelyk te zyn bevonden is.

11. Eenige van de oude Heelmeeſters hebben het *uitſnyden der peſtbuilen* aangeprezen, om daar door het vergift op eenmaal weg te nemen; maar dit word van de nieuwe verworpen, en nadelig te zyn gehouden; dewyl 't zelve niet alleen grote pyn veroorzaakt, maar ook aan veele plaatzen zonder levensgevaar niet kan geſchieden. Zy *verwerpen insgelyks alle braak en buikzuiverende middelen, aderlatingen*, alle inwendige *verhittende geneesmiddelen*, namentlyk ſterke uittrekzels van Bezoar, peſtbrandewyn, heete gediſtilleerde peſtoly, alle vlugtige heete geeſten, als mede zelfs de Theriak en Mithridaat, die van de oude Schryvers anders zeer worden aangeprezen, dewyl ze alle volgens de naauwkeurigſte waarnemingen ſchadelyk zyn bevonden.

(a) Vid. Ephemerid. Natur, Curioſor. Centur. VII, pag. 170. Obſ. 69.

HET

HET X. HOOFDSTUK.

VAN DE

VERHOEDINGE DER PEST,

EN INZONDERHEIT HOEDANIG ZIG EEN HEELMEESTER VOOR DE PEST ZAL BEWAREN.

1.

VOor dat wy zullen aanwyzen hoedanig de peſtkoolen te genezen zyn, zullen wy eenig berigt geven hoe een Heelmeeſter, dewyl hy de door de peſt aangeſtokene menſchen moet behandelen, zig 't allerbeſt voor de peſt zal konnen bewaren. Maar men moet voor eerſt weten, *dat 'er tot nog toe geen zeker verhoedingsmiddel bekend is*, waar op men zig geruſt en onfeilbaar zou konnen verlaten, ja dat 'er vele onnutte, dwaze en ten dele ſchadelyke geneesmiddelen bedagt zyn, waar voor men zig behoort te wagten. Want

De verhoeding is onzeker.

2. Daar zyn velen, die menen, dat men door dikwils den *buik te zuiveren* het peſtige vergift kan uitdryven, op dat het bloed niet aangeſtoken worde. Anderen geloven, dat dit door dikwils *zweten*, *koppen*, of door *aderlaten* kan geſchieden. Dog alle deze, dewyl ze het lichaam verzwakken, zo ſtrekken zy meer om de aanſteking te bevorderen dan te verhoeden; ten ware dat iemant reeds te voren aan diergelyke middelen gewend was. Anderen menen, dat ze door de *peſtbrandewyn*, als ze daar van dagelyks iets gebruiken, zig voor de peſt konnen bewaren; maar deze en andere diergelyke verhittende geneesmiddelen plegen het bloed meer aan te zetten, en alzo een tegennatuurlyke ontſteking en peſtkoortzen te verwekken; of ze moeſten reeds te voren aan diergelyke gewend geweeſt zyn, en van dezelve niet te veel innemen. Even zo is 't ook met de gemene *brandewyn*, *peſtconſerven*, *alzemwyn*, en andere verhittende geneesmiddelen gelegen, dewyl men heeft waargenomen, dat dezelve tegen de peſt niet beſchermen; Eenige hangen aan 't lichaam *Arſenicum*, of quikzilver; andere een ſpinnekop; andere kampfer; andere *a naakte vrouwenwortel*; vele menen zig door *b etterdragten* voor de peſt te bewaren; maar alle deze en diergelyke tot nog toe bekende verhoedingsmiddelen konnen geen proef houden, en niemant behoeft 'er zig zeker op te betrouwen.

Wat men niet moet doen.

a Radix Colchici.

b Fontanellæ.

3. Maar de beſte verhoeding is, dat, die gelegenheit heeft, in tyds dezelve plaats ontwykt, en naar een andere gezonde plaats zig begeeft;

Welke de beſte verhoeding is.

geeft; maar die genoodzaakt zyn te blyven, moeten, wanneer het hun beroep niet vereiſcht, zig wagten van met beſmette perſonen om te gaan, veel minder van haar kleederen, bedden, eet- of drinkvaten gebruiken, zig niet te veel vrezen, maar een goede levenswyze houden, en altyd wel gemoed zyn. Maar dewyl het de pligt der Genees- en Heelmeeſters is, de ellendige Patienten in hunnen nood niet te verlaten, nademaal het hun ampt is, en zy van God in dit beroep geſteld zyn, derhalven moeten zy zig in tyds aangewennen voor geen krankheit te ſchromen, en alzo ook niet voor de peſt, in de hope en 't vertrouwen, dat hen God, dewyl zy in hun beroep zyn, zal bewaren, 't welk de beſte verhoeding is.

1. Eer men naar de Patienten gaat.

4. Maar evenwel moeten zy zig ook lichamelyker wyze bezorgen zo veel als mogelyk is, en inzonderheit *nooit nugteren by beſmettelyke zieken*, en alzo ook niet tot die met de peſt bezogt zyn, gaan; maar altyd te voren iets kragtigs, 't zy van ſpyze, of drank, nuttigen, op dat het lichaam, geſterkt zynde, de aanſtekingen zo veel te beter kan tegenſtaan, en de quade lugt zo ligt niet aannemen. Meenigen eeten ten dien einde alleen *een ſtuk geboterd brood*, en drinken daar op een *glas Spaanſche-*, *Alzem-*, of andere *ſterke wyn*: gelyk als de bovengemelde Engelsman *Hodges* ſchryft, de Spaanſche wyn als een verhoedingsmiddel gebruikt te hebbben. Andere pryzen het eeten van een *ſtukje brood*, in *wyn* of *azyn op wynruid ſtaande*, of andere goede ſterke azyn gedoopt, zeer aan. *Sylvius* roemt zeer op zyn verhoedingswater in de Apotheken, het *a verhoedende inzigt hebbende water van Sylvius* genaamd; waar van, 't zy alleen, of met een ſtukje brood twee lepels vol des morgens moeten ingenomen worden. Anderen eeten te voren kragtig ſop, of drinken een of twee koppen Chocolade, na dat ieder gewoon is (O).

a Aqua prophylactica Sylvii.

5. By

(O) Onder alle middelen, welke in voorzorgen nuttelyk zyn, worden de rokingen voor de beſte gehouden, waar toe de gemaakte kaarſſen uit ſpeceryen, gummen en harſten, of het aanſteken van buskruit, papier, myrrhe, maſtik, wierook, en vele diergelyke zaken, zeer veel dienſt doen, die men van tyt tot tyt in zyn huis of kamer brand, of rookt, en wel inzonderheid eer men uitgaat, op dat die niet alleen worden ingeademt, maar dat ook de klederen, waar van men zig bedient, door dezelve rook wel mogen doortrokken zyn. Men heeft by zommige Schryvers aangemerkt, dat die huizen meerendeels van de peſt zyn vry gebleven, waar in neering gedaan, of zulke ſtoffen verkogt worden, die welriekend zyn, of een ſterken reuk van zig geven, onder welke inzonderheid uitmunten azynmakeryen, tappers- of brandewyns-huizen, tabakswinkels en vele andere van dien aart; om welke reden het beſproejen der huizen en kamers met azyn, en het roken van Tabak zeer dienſtig word geoordeelt; al het welke een praktizerent perſoon voor zig, eer hy uitgaat, en uit zynde, in voorzorge kan waarnemen: ook moet men, als men jeneverhout kan bekomen, het zelve als dagelykſche brand gebruiken. Dat de grootſte verhoeding daar in gelegen is, dat men zig uit een beſmette plaats naar een gezonde vervoegt, is waar; zulx meent onze

5. By de Patienten moet men nooit *zyn ſpeekzel neêrſlokken*, veel minder *iets eeten of drinken*; dewyl daar door de giftige dampen mede ingeſlokt worden, die daar na het bloed en de inwendige deelen aanſteken. Ook is die gewoonte van velen niet te pryzen, die by de zieken altyd Myrrhe, Kaneel, Kardemon, Angelica, Zedoaria, of andere diergelyke dingen, kaauwen, eeten of neêrſlokken; dewyl daar door het ſpeekzel overvloedig naar den mond getrokken, en het vergift daar na mede ingeſlokt word. Maar eer dat men tot de Patienten gaat, konnen diergelyke dingen met veel nuttigheit gekaauwd en neêrgeſlokt worden, 't welk by de Patienten niet behoort te geſchieden. Men moet ook niet langer by de Patienten blyven als nodig is om dezelve te verbinden of 't nodige voor te ſchryven, op dat men door de veelheit der vergiftige dampen niet aangeſtoken, en de natuur, die het mindere kan tegenſtaan, eindelyk door de veelheit niet overwonnen worde. 2 By de Patienten zelfs.

6. *Als men weder van de Patienten t' huis gekomen is*, moet men de handen afwaſſchen, en den mond met water en azyn wel uitſpoelen (dewyl de azyn inzonderheit en kragtig het peſtvergift wederſtaat;) daar na moet men andere kleêren aantrekken, en de afgelegde in de wind en lugt verlugten, of dezelve met wierook laten beroken. Van velen word zeer dienſtig te zyn geoordeeld, als men eenige kopjes thee, koffy, *a waterlook*, ſaly-, of andere kruiden, in het voorgaande Hoofdſtuk genoemd, als thee drinkt, dewyl men daar op zagtjes begint te zweten, en wanneer men iets van 't vergift ingezogen had, 't zelve aanſtonts weder uitgedreven, en het bloed in zyne vloeibaarheit behouden word (P). 3. Als men weder t'huis gekomen is. *a Scordium.*

7. Hier

onze Heer Schryver een genees- of heelkundige niet te paſſen, in welk ſtuk wy het met hem niet eens zyn, wyl het ieder is aanbevolen op zyn eige en hem lief zynde familie agt te ſlaan, wel vooraf wetende, dat wanneer de zorger en onderhouder daar van is weggerukt, het niet ligt geheurt, dat zig een ander over vrouw en kinderen zal erbarmen, of dezelve aannemen, maar haar rampſpoet en 't noodlot, waar mede zy geſlagen worden, krygt gene zalving, veel minder herſtelling. Anders is het gelegen met de zulke, welke buiten tyt van beſmetting in voorzorge zyn aangeſteld en beloning bekomen; die, wanneer (dat God verhoede) zig beſmetting liet vinden, onwederſprekelyk in dien ongelukkigen tyt zouden verpligt zyn hunne goede dienſten in 't werk te ſtellen. Het zou derhalven pryſſelyk zyn, dat men in een gezonden tyt zulke lieden aanſtelde, die zig verpligt vonden, zich in tyd van nood te laten gebruiken, en niet, als we wel plaatzen vinden, alwaar deze voorzorge te voren gebruikelyk, nu om publyke menagien geheel zyn afgeſchaft; welke manier van doen niet dan onheil verſchaft; en dit voordeel kan niet anders als ſchadelyk worden aangemerkt.

(P) De al te ſlappe dranken, als thee, koffy, enz. kunnen in dezen toeſtand van weinig nut zyn: en daarom raade ik, in plaats van het gezegde aan te pryzen, als thee tot een aftrekzel te gebruike fyne kruiden; als wilde tym, rozemaryn, kruiſemunt, ſali, ſcordium, lavendel, wynruit, grote Roomſche kamillen, rode rozen, vlierbloemen, enz. welke alle het fenyn wederſtaan, de herſſe-

Levens-wyze.

7. *Hier nevens moet men gedurende de peſt een goede levenswyze onderhouden*, en het lichaam nog met ſpyze, nog drank te veel overladen; dewyl hier door raauwigheden en vervuiling ontſtaan, het lichaam verzwakt, en tot eerder aanſtekinge geſchikt word. Derhalven moet men niet meer eeten en drinken, als men noodwendig tot behoudeniſſe van de lichaamskragten behoeft, en verteeren kan, dewyl alle overvloed zeer ſchadelyk is. *Allerlei ſpyzen kan men nuttigen*, gelyk men in andere tyden gewoon is, zonder noodzakelyk te zyn, dat men alleen ligte en geen zware gemene ſpyze, zonder zig nogtans te overladen, zou mogen eeten. Het ſop en vleeſchnat (Q) mogen, als het zig voegt, met azyn, lamoenſop, kappers, en diergelyke dingen, zuuragtig gemaakt worden, dewyl alle zuuragtige dingen tegen de peſt dienſtig bevonden zyn; waarom het matig eeten van ſalade, van alderlei ſoort, niet ſchadelyk is. Ook kan men zyn dagelykſchen gewoonlyken drank gebruiken, en daar benevens nog by de maaltyd, om de maag en natuur te verſterken, als mede de verteering der ſpyze te maken, een brave teug Spaanſche of andere ſterke wyn met veel nuttigheit drinken. Die gewoon is geweeſt *Tabak te roken*, mag by die gewoonte blyven; maar die dezelve niet gewoon is, inzonderheit behalven dat van een heete geſteltheit zynde, heeft daar van geen nuttigheit te verwagten, gelyk velen geloofd hebben, en behoeft zig deswegen daar aan niet te gewennen, dewyl men meenigmaal heeft waargenomen, dat vele Tabakrokers in peſttyd geſtorven zyn, als mede wanneer iemant anders de gewoonte hadde, *van zig op zekere tyden een buikzuivering te maken, koppen te doen zetten, maag-Elixer in te nemen, ader te laten, en diergelyke*, die behoeft zelfs ook in peſttyd van zyne gewoonte niet af te wyken, en zyne gewone levenswyze, behalven de overdaad, te veranderen. Het byſlapen, dewyl daar door het lichaam verzwakt, inzonderheit by kragteloze perſonen, is ten hoogſte ſchadelyk.

Wat uitwendig te doen.

8. *Voor den reuk der neuze* kan men, om het ſtinken der quade dampen eenigermaten te verbeteren, zomtyds een ſponsje met azyn op wynruit, lavendel, of andere kruiden ſtaande, natgemaakt, gebruiken, als mede de huizen met jeneverbeſſen, jeneverſtronken, buskruit, of aangeſtoke zwavel, bewieroken; of men giet azyn op een gloejenden ſteen, of yzere plaat, dat die zuuragtige waaſſem die huizen doortrekt, en de vergiftige dampen verdryft.

herſſenen verſterken, de ſappen ontbinden, en een voordelige uitdamping te wege brengen.

(Q) De voedzels van vlees zal men zo veel mogelyk is myden, wyl dezelve in ons lichaam meer rotting' als de aard- of meelvrugten onderhevig zyn.

HET

HET XI. HOOFDSTUK.

VAN DE

PESTKOOLEN.

1.

HEt word een *Peſtkool*, in 't Latyn *Carbunculus*, in 't Grieks *Anthrax* genaamd, wanneer in peſttyd een ontſteking met brandende blaâren aan eenig deel van 't menſchelyk lichaam zig zien laat, op die manier als de blaâren, die door branden aan 't lichaam veroorzaakt worden. Tot deze peſtblaâren komt meenigmaal en zeer ſchielyk 't vuur, of verrotting der daar onder leggende deelen, waar door dezelve zo zwart als een kool worden, en tot op het gebeente verrotten, waar van de Latynſe en Griekſe namen haar oorſprong hebben. Wat een peſtkool is.

2. Deze blaâren ontſtaan in 't gemeen zeer ſchielyk binnen weinig uuren, met grote brand en pyn; en geopend zynde, loopt 'er een blaauwagtig en zomtyds klaar water uit. Onder deze blaâren ziet het vleeſch uit, als of het zwart gebrand was, maar 't welk in der daad het heete of koude vuur, of een verrotting is, die voortknaagt; maar eindelyk, indien de Patient in 't leven blyft, van het overige gezonde vleeſch door zweering affcheid, en uitvalt. Deze peſtkoolen zyn van verſcheide grootte, dan ook vele, dan weinige aan een Patient: plegen ook aan alle deelen van 't lichaam zonder onderſcheid te ontſtaan, en voor den dag te komen, in 't gemeen te gelyk met de peſtbuilen, en worden zelden alleen of zonder peſtbuilen gevonden. Hoedanig dezelve ontſtaan en geſchapen zyn.

3. De oorzaak dezer peſtkoolen is een geweldige ontſteking, veroorzaakt door een ſtremminge, van wegens het peſtgift, dat het bloed aanſteekt, en de daar op ſchielyk volgende verrotting en ſterving van 't aangeſtoken deel; want deze ontſteking word niet ryp gelyk de builen, maar gaat tot het koud vuur over, weshalven het zig geheel moet affcheiden en uitvallen; want de rondom de peſtkoole leggende deelen moeten ontſteken, en zig tot verzweering en ſcheiding ſchikken, indien het de dood niet hindert; door welke zweering het verſtorven zwarte deel van het gezonde word afgezonderd. De oorzaken.

4. Wat de *voorzegging* der peſtkoolen betreft; zo heefr de ondervinding geleerd, datze gevaarlyker zyn als de builen; inzonderheit wanneer ze te gelyk heel zwart of geelagtig zwart uitzien. Maar wanneer ze in 't begin rood zyn, en daar na een Citroen-kleur aannemen, Voorzegging.

als dan zyn dezelve zo gevaarlyk niet. En wanneer ze in 't aangezigt, aan den hals, de borſten, of onder de oxelen komen, zo zullen 'er de meeſte Patienten aan ſterven.

Inwendige genezing.

5. In het genezen der peſtkoolen moet men, zo verre het de levenswyze en de inwendige geneesmiddelen betreft, de Patienten even zo behandelen, gelyk als van de peſtbuilen is gezegd; 't welk voornamentlyk daar in beſtaat, dat men dezelve altyd in een zagt zweet en uitwaaſſeming behoud.

Uitwendige genezing.

6. Maar uitwendig moet men tragten, dat de afſcheiding van de peſtkool bevorderd word; waarom eenige nieuwe Schryvers dezen raad geven, dat men de peſtkoolen voor alle dingen wel doorkerft, op dat daar door het ſcherp vergift en daar in geſtremde bloed en water uitgang krygе. Maar andere openen de blaâren met een ſchaar alleen, om het daar in zig onthoudende water uit te laten, en beſtryken daar na de peſtkoolen dikwils met warme geeſt van kamfer, of met brandewyn, waar in een weinig Theriak gemengt word: hier over legt men een rypmakende pap, als by voorbeeld,

Neemt Honig 4 lepels vol.
Zuurdeeg 3 lepels.
2. Eyerdooyeren.
Zeep 1 loot; 't welk men mengt en warm daar op legt.

Of neemt roggen- en tarwenmeel 4. loot, azyn 1. loot; kookt het met water of karnemelk tot de dikte van een pap; doet 'er dan by honig ℥j. gepoejerde Saffraan, 't welk dikwils warm moet aangelegt worden.

Wat van het inſnyden te houden is.

7 Op deze wyze moet men aanhouden, tot dat de peſtkool zig ſcheid en uitvalt, 't welk veel beter is, als dat men dezelve voor de tyd uitſnyd, gelyk velen tot nadeel van vele Patienten gedaan hebben. Maar evenwel, wanneer de peſtkool meerendeels los, en nog maar een weinig vaſt is, mag men dezelve met een mesje wel geheel los maken; maar als men dezelve te vroeg uitſnyd, dan lyden de Patienten niet alleen grote pyn, maar bekomen daar door allerlei quade toevallen, en zelfs de dood (R).

8. Maar

(R) Het is ligt te begrypen, dat de uitſnyding der peſtkoolen moet ſchadelyk zyn, wyl de zelve zig meerendeels in het kliergezwel opdoen, en byaldien dezelve in zyn ronte niet is gerot, en de vaten ter gemeenſchap van naaſt leggende deelen niet zyn verſtorven en afgeſcheiden, zodanig dat de ontaarde klier geheel van hare voedzel berooft is, zo volgen quade en fungeuſe uitwellingen, die, hoe men dezelve ook tragt in te tomen, zig tegen alles aankanten, zodanig, dat eindelyk rotting, ſtank, verderving der naaſt leggende deelen, meerder broejing in de zappen, en eindelyk de doot komt te volgen; alle welke zware en onherſtelbare moeielykheden meer op de weg- of uitſnydinge te wagten is, als op de ſcheiding door verſterving van 't klieragtige: en daarom is de raad van onzen Schryver pryſ-

8. Maarwanneer door een vroegtydig uitſnyden, of ook wel van zelfs *wild rot vleeſch* in de holligheit zig openbaarde, moet men 't zelve met de *a Egyptiſche zalf*, of met de *b bruine zalf van Wurtz*, of ook met het volgende tragten weg te nemen: Wanneer 'er wild vleeſch zig voordoet.

a Ung. Ægyptiacum.
b Ung. fuſcum Wurtzii.

Neemt 2 lepels vol honig.
2 Eyerdooyeren.
Gebrande aluin.
Het poeder van *c kruis-* en *d holwortel*, van elks een ½ loot; roert het onder malkander tot een zalfje.

c Gentiana.
d Ariſtolochia.

9. Maar wanneer het vuur, of een geweldige ontſteking de quaal verſelde, gelyk meenigmaal pleeg te geſchieden, dan moet men het volgende gebruiken: Wanneer 'er ontſteking by komt.

℞. *Sal. Abſinth.* ℥ß.
Herb. Scord.
Fl. Sambuc.
Chamomill. aa. M. j.
Aquæ ſimpl. ℔ijß. Kookt het een vierendeel uurs, en by het doorgezeigde doet van de beſte brandewyn of kamfer brandewyn ℥vj. Theriak ℥ij. en gebruikt 't zelve dikwils warm met te zamengevouwe doeken, tot dat de ontſteking en hitte voorby is (S).

10. Maar anders, wanneer zodanige toevallen zig niet opdoen, moet men, na dat de peſtkool zig geſchieden heeft, de verzweering 't zy met de bruine zalf van *Wurtz*, of met een *e ettermakend middel*, als by de peſtbuilen is beſchreven, zuiveren. Maar men moet met de zuiveringe, zo wel der peſtkoolen als builen, lang aanhouden, op dat 'er niets van 't vergift te rug blyve, waar door het wederkomen mogt verwekt worden: daarom moet men het gezwel niet eerder laten digt lopen, als na dat alle toevallen der peſt in de Patienten agter blyven, en Wat na de ſcheidinge te doen.

e Digeſtivum.

pryſſelyk, en behoorde, zo als meer is aangeweezen, zelfs buiten de peſtqualen in agt genomen te worden, vooral indien men niet verzekert is, dat men op eenmaal alles, wat in het klieragtige verhard is, kan opruimen of wegnemen.

(S) Zo het gebrek ſterk ambuleerde, of in de naaſt leggende deelen zig verſpreidde, en de rotting en ſtank groot was, dan kan men 'er welriekende kruiden, als rozemaryn, tym, kruizemunt, wynruit, enz. byvoegen, ook moet men in zulk een gelegentheit de pappen koken in pekel van limoenen, of kalkwater: wyders beſproeit men dezelve, als zy op linnen geſtreken is, met dit lavament:

℞. *Sp. Vini Camphor.* ℥vj.
Matricalis ℥iß.
Sal Armoniac.
Calix viv. aa. ℥ß.
Theriaca ℥j.
M.

en volkomentlyk zyn opgehouden. Maar zo haaſt het gezwel behoorlyk gezuiverd is, doet men het ſluiten zo als andere verzweeringen en wonden, inzonderheit door 't gebruiken van het aftrekzel van Myrrhe en Aloë, met plukzel daar in gebragt, die men met de *a goudglitpleiſter*, of een andere diergelyke, dekt, waar mede men aanhoud tot dat het ongemak volkomen genezen en geſloten is.

a Empl. de Litbargyrio.

Van 't gebruik der brandyzers *b Cauterium actuale.*

11. Velen willen, dat men, om de peſtkoolen uit den grond weg te nemen, en de volkomene genezing te weeg te brengen, in plaats van de geneesmiddelen, een *b gloejend brandyzer* moet gebruiken, en daar mede, indien het de plaats kan lyden, de peſtkoole tot op het gezonde vleeſch wegbranden, 't welk men gewaar word als de Patienten pyn gevoelen; want in het verſtorvene vleeſch hebben ze nog van ſnyden, nog branden gevoel, en *Hodges* ſchryft, dat hy gedurende de peſt te Londen niets kragtiger en beter tegen de peſtkoolen heeft bevonden als de brandyzers. Maar de Patienten willen voor eerſt het branden niet ligt uitſtaan; ook zyn 'er nog vele andere oorzaken en verhinderingen, waarom men de brandyzers niet wel kan gebruiken, alſchoon men zig van de voorſchrevene wyze moeſt bedienen (T).

Of men het *Butyrum Antimonii* zal gebruiken.

12. De beroemde *Sylvius* pryſt het *Butyrum Antimonii*, als het zekerſte en kragtigſte middel om de peſtkoolen te doen ſcheiden, en raad, dat men daar mede den omtrek derzelve wel moet beſtryken, dewyl daar door niet alleen deszelfs voortgang verhinderd, en een korſt tuſſen het gezonde en verrotte verwekt, maar ook de peſtkoolen van het gezonde daar door ſchielyk en wel afgeſcheiden worden. Maar dit verwerpen alle die Schryvers, welke van de Weener en Regensburgſe peſt geſchreven hebben, en verzekeren, dat alle quade toevallen en zelfs de dood binnen weinig uuren daar op gevolgd zyn. Maar *Bötticher* daar en tegen, in de beſchryving van de peſt te Coppenhagen, pryſt het *Butyrum Antimonii* grotelyks aan. Maar ik oordeele

(T) Deze zyn menigvuldig, en wel voor eerſt wyl de geneesintentie moeſt ruſten op behoorlyke ontlaſtinge dier ſtoffe, welke als een vergift in onze ſappen zig onthoud, die door een natuurlyke uitdryving een weg ter uitgang zoekt, en op zekere raminge, die men *Criſis* of ſcheiding noemt, dan op die, en dan op een andere plaats, en zomtyts op verſcheide plaatzen door het opryzen van de koolen of builen den Lyder red, in welken toeſtand (zo als het my voortkomt) het branden ſchadelyk is, wyl de natuur in hare werking geſtoort, en door dezen weg de raming verhindert word, behalven dat, wanneer geen *Metaſtaſis* of verplaatzing van deze uitwerping komt te volgen, zo loopt de Lyder groot gevaar van te ſterven. Zo zig opverſchiede plaatzen aan het lighaam peſtkoolen opdoen, kan het branden niet dan ſchade te wege brengen, en vooral zal nog kan men niet branden by zware vaten, zenuwen en peezen, wyl daar door ſchadelyke gevolgen zouden ontſtaan; om welke reden wel te begrypen is, dat men de peſtkoolen het veiligſt behandelt door zulke middelen, die wel doen etterſcheiden, de rotting tegenſtaan, en de naaſt leggende deelen nuttelyk beſchermen.

deele evenwel, dat de eerſt beſchrevene manier zagter en zekerder is als het *Butyrum Antimonii* en de brandyzers: want indien iemant door de brandyzers of het *Butyrum Antimonii* de peſtkoolen had doen ſcheiden, zo moet hy dog daar na met ettermakende zalven de plaats wel doen zuiveren, en dezelve op de voorſchreve manier genezen (V).

(V) Het *Butyrum Antimonii* dringt nauwlyks tot door de huit: derhalven indien men door bytmiddelen iets wilde doen ('t welk op voorgedagte gronden ſteunende ſchadelyk zyn moet) zo zou ik hier nuttelyk oordelen te gebruiken onze zalf uit *Ung. Alb. Camph.* met *Sublimatum Corroſivum* gemengt, van welk men een pleiſter als een ring maakt, welke de rondte van 't gezwel kan beſlaan, die men 3 à 4 uuren laat aanleggen, om daar door een zekere en een niet voortgelopene korſt zo diep, als 't ons behaagt, te formeeren.

HET XII. HOOFDSTUK.

VAN DE VENUSBUILEN.

1.

EEn *Venusbuil* word genaamt, als 'er een pynelyk ontſteken gezwel in de lieſſen of onder de oxelen, na dat men vleeſchelyke gemeenſchap met een verdagte of met het *Venusgift* beſmette perſoon gehad heeft, ontſtaat. Deze quaal openbaart zig, of alleen, zonder andere toevallen, of met een *a druiper* of verzweering aan de Teeldelen, die men chankers noemt, of andere toevallen, de zogenaamde ſpaanſche pokken eigen (W). Wat een Venusbuil is. *a Gonorrhæa.*

2. Zodanige perſoonen gevoelen, 't zy zeer kort na de vleeſchelyke gemeenſchap met een verdagte perſoon, of eenige dagen daar na, een hard gezwel in een of beide de lieſſen, en zomtyds ook onder de oxelen, die rood en pynelyk worden, gelyk als andere ontſtekingen. Van buiten aan te zien, zyn dezelve van de goedaardige builen niet verſchillende; en daarom zyn de zulke niet aanſtonts voor Venusbuilen te houden: niet te min omtrent verdagte perſoonen is in agt te nemen, dat men een Venusbuil niet als een gemeene buil behandelt, op dat men door verzuim der regte geneeswyze Toevallen.

(W) De Venusbuilen doen zig zelden anders dan in de lieſſen op, en wanneer zig kliergezwellen onder den oxel na vermenging met een verdagte perſoon laten zien, zo kan men in der daad daar uit niet opmaken, dat zulx uit een Veneriſche beſmetting voortkomt. Deze Venusbuilen worden by de Nederlanders klapooren genaamt.

wyze het quaad verergert, en den Patient de Spaanſche pokken en derzelver geheele gevolg op den hals haalt.

Kentekenen. 3. Het zekerſte kentekenen van de Venusbuilen is, waneer iemant met een verdagte perſoon of hoere vleeſchelyke gemeenſchap gehad heeft, of dat een druiper, chankers, of dat eenige andere toevallen van Venusziekte voorafgegaan, of nog werkelyk tegenwoordig zyn; want daar deze toevallen zig bevinden, is men verzekerd, dat het Venusbuilen zyn. Maar wanneer 'er diergelyke niet zyn, en derhalven het toeval onzeker is, moet men den Patient deswegen wel ondervragen, en zig de waarheit belyden laten, of ten minſten zig in de geneeswyze daar na ſchikken, om dat, wanneer zodanige builen niet regt behandeld worden, daar uit eene volkomene Venusziekte kan ontſtaan. Maar als de geneeswyze behoorlyk word aangelegd, en de Patient zig teffens wel gedraagt, dan is dit gebrek voor zig zelf niet zeer gevaarlyk, ten ware het quaad reeds ſterk in 't bloed verſpreid, of met andere quade Venusqualen verſeld was.

Of het veilig is de zelve te doen verdwynen. 4. Omtrent de geneeswyze leeren veele Schryvers, dat men deze builen niet moet doen verdwynen, zo als van de peſtbuilen is gezegd, dewyl daar door het Venusvergift, 't welk de natuur wil uitdryven, in de aderen zou te rug keeren, het geheele bloed aanſteeken, en daar door de pokken veroorzaken. Om deze reden willen zy dat men geen buikzuiverende middelen zal gebruiken, nog aderlaten; maar dezelve zo haaſt als mogelyk is tot rypheit tragten te brengen. Dog op deze manier is de genezing langzaam en zwaar; en wanneer men maar aanſtonts en neerſtig buikzuiverende en met quik bereide geneesmiddelen, houtdranken, en andere bloedzuiverende middelen gebruikt, dan kan het Venusvergift beter en ſpoediger, dan door de verzweeringe buiten het lichaam gebragt, en de builen zonder gevaar verdwenen worden, zonder voor de pokken of andere qualen bevreeſt te zyn.

Hoe de verdwyning in 't werk te ſtellen. 5 Derhalven, 't zy dat 'er een druiper by is, of niet, zo moet men den Patient met de *Mercurius dulcis* dikwils en te gelyk het lichaam door afgang doen zuiveren, gelyk men ook in de genezinge van den druiper gewoon is: (want de inwendige geneeswyze derzelve is als die der builen) en de builen of klapooren konnen niet wel geheeld worden, zo lang het lichaam van het Venusvergift niet behoorlyk gezuiverd is. Indien 'er een zwaare ontſteking by is, inzonderheit in jonge bloedryke menſchen, dan is het in 't begin dienſtig een ader te openen, en daar na met quik gemengde buikzuiveringen, bloedzuiverende uittrekzels en houtdranken een wyle tyds aan te houden. *Daar benevens moet men uitwendig op de builen verdwynende pleiſters leggen*; namentlyk van meloten, kikvorſchen met de quik, de ſappleiſter, en diergelyke. Maar ondertuſſchen moet *de Patient een goede levenswyze hou-*

houden, en niets anders als dunne waterſoppen, haver- en gerſteſoppen, en diergelyke, nuttige: *voor dagelykſe* drank moet hy een koeldrank van gerſt, zoet hout en anys of venkel gekookt, gebruiken, of het tweede afkookzel van de houtdrank, of klein bier drinken; maar van wyn, brandewyn, en andere verhittende dranken, dewyl ze de ontſteking verheffen, zig onthouden. Als men op zodanige wyze te werk gaat, dan kan de verdwyning zonder hinder geſchieden

Hoe dezelve tot zweeren te brengen.

6. Dog als het reeds te laat was, en de builen niet te verdwynen waren, of dat men van 't begin de genezing door de verzweering liever wilde bewerken, dan moet men tragten dezelve zo ſpoedig als mogelyk is *tot rypheit te brengen*, waar door het Venusvergift benomen en buiten het lichaam gebragt word; dewyl anders de pokken daar uit konden ontſtaan. Het zweeren word door dezelve middelen, die ten dien einde op de 320. en volgende bladzyden aangeprezen zyn, bevorderd. Daar benevens is hier ook dienſtig, dat men met doeken, of de vingeren met boter of oly beſtreken zynde, de builen dikwils, en wel zo wryve, tot dat ze geheel rood en pynelyk worden. Dit gedaan zynde, moet men 'er, 't zy rypmakende pleiſters, of pappen, op leggen, waar door het zweeren op 't ſpoedigſte word te weeg gebragt. De pleiſters gebruikt men als de Patienten nog konnen of moeten op de been zyn, onder welke het *Empl. Diachylum cum Gummis*, als mede die *de Galbano*, de beſte zyn, die men dagelyks twee-drie- of viermaal kan afnemen, en het wryven, zo als te voren gezegd is, herhalen: zynde daar benevens tot het ſpoedig rypmaken zeer dienſtig, dat de Patient, als 't hem doenlyk is, door allerlei lichaamsoeffeningen, als ſchermen, danſſen, en diergelyke, dikwils beweging maakt. Maar wanneer de Patienten niet meer konnen gaan, gelyk het hen dikwils wegens de grote pyn onmogelyk is, moet men 'er, in plaats van de pleiſters, rypmakende pappen op leggen, gelyk dezeve in de voorgemelde plaatzen beſchreven zyn, waar door het zweeren in 't gemeen ſpoediger als door de pleiſters bevorderd word. Ook kan men 'er pappen van onder de aſch gebradene uyen, of van meel en honig, of van zuurdeeg, of van broodkruim met melk en Saffraan gekookt, dikwils des daags, na dat de builen alvorens wel gewreven zyn, warm op leggen (X).

7. *In-*

(X) Hoe zwaar en gewigtig de builen zyn, indien men by dezelve tyding genoeg geroepen word, 't zy dezelve met andere Vennspualen verzeld zyn, of niet, zo laten zig dezelve meerendeels op een gemakkelyke wyze verdeelen en verdwynen; maar byaldien de verſtopping in de zelfsſtandigheid der kliëren te lang geduurt had, zodanig dat derzelver vogten bedorven en knagende geworden zynde, de vaſte deelen hadden vervreeten en doen verſtikken, zo is geen verdwyning te hopen, als wanneer men door rypmakende middelen, als boven is gemeld, de etter moet bevorderen; welke vergadering van etter niet door 't lancet, maar veel

Wat inwendig te gebruiken.

7. *Inwendig* moet de Patient, zo wel ter verdwyning als rypmaking, daar benevens twee-, of driemaal daags een warme houtdrank drinken, en te gelyk 30 of 40 droppelen van het uittrekzel van pimpernel, witte duivekervel, of waterlook, en diergelyke, innemen; ook dagelyks eenige greinen van de *Mercurius dulcis* gebruiken, waar door het bloed vloeibaar, het Venusvergift verbeterd, en zo het verdwynen of zweeren verhaaſt word.

Als ze ryp zyn.

8. Op deze wyze moet men voortvaren tot dat men *de etter beſpeurt*, en als dan de verzweering door een voorzigtige inſnydinge openen, dog niet te diep, op dat de grote aderen in de lieſſen, of onder de oxelen, niet gequetſt worden, dewyl daar uit een dodelyk verbloeden ontſtaan kan: derhalven moet men de punt der verzweeringe, gelyk te voren reeds onderwezen is, met de vingeren opwaarts drukken. Het openen moet men niet te lang uitſtellen, op dat de etter niet weder in de aderen trekke, en het geheele bloed aanſteke, gelyk als *Hildanus* en anderen aangemerkt hebben; maar evenwel moet men dezelve ook niet al te vroeg, eer men de etter kan voelen, openen, dewyl daar door anders nieuwe ontſtekingen en quade gevolgen konnen veroorzaakt worden. Als men met vreesagtige menſchen veel eer door eige doorbooringe moet ontlaſten, om dat als dan de genezing veiliger en ligter volgt, en gene pypzweeren nablyven. Evenwel kon het nog wel gebeuren, dat het lancet nodig was, wyl by zommigen de ſtoffe zo woedende is, dat dezelve alle naaſt leggende deelen verknaagt, diep in de liſſen, en zelfs in en naaſt het *Scrotum* wegzinken, waar uit erger gevolgen geboren worden. Deze gevolgen zien wy met leetwezen veeltyts gebeuren door de geweldige oeffeningen van onbedrevene Heelmeeſters, wanneer zy door blaartrekkende, knagende en ſcherpe middelen, looze koppen, ſterk wryven, en den Patient ſterke beweging aan te raden, waar door de toevallen moetwillig worden vergroot, en de Lyder in meerder gevaar en pyn geſteld dan deze genezing vereiſcht. Om deze reden moet ieder Heelmeeſter geraden zyn, zal hy zyne Lyderen gelukkig herſtellen, hen zonder noodzakelykheid geen meer laſt op te leggen, dan tot deszelfs nodige behandeling vereiſcht word.

Alſchoon een Venusbuil op het allerzuiverſte is uitgezworen, en door etterſcheidinge van 't by hem opgeſloten fenyn ſchynt gereinigt, zo is 't zeker, dat een regtzinnig Heelmeeſter deze behandeling onvoldoenend aanmerkt, wyl geene ware of veilige genezing kan bereikt worden, dan door 't gebruik der inwendige quikmiddelen, die, ſchoon de buil tot zweeren overgaat, even op dezelve wyze en overmydelyk dienen in 't werk geſteld te worden; daarom ſtellen wy vaſt, dat indien de oorzaak van de *Bubo Veneris*, dat is het *Virus*, is weggenomen, dezelve of niet zal komen, of daar eerſt gekomen zynde ligt zal verdwynen, welke genees-inzigten in alle gevallen plaats hebben, dat is, de oorzaak uit den grond weggenomen zynde, zo genezen de gebreken zonder bekommering van nieuwen aangroei, het welk men inzonderheid in alle Venusqualen kan waarnemen, en waar toe als het eenigſte middel de wel bereide Mercurius naar den toeſtand der krankheid voorzigtig gedirigeert, alle de Venusgebreken op het allerzekerſte worden herſtelt, niettegenſtaande veele zwetzers, quakzalvers, en bedriegers de elendigen willen wys maken, zulx door andere wegen te konnen doen, waar door zy den gebrekkelyken levenslang in een rampzaligen ſtaat voeren, en gehele familien tot de uiterſte elende brengen.

ſchen te doen heeft, kan men de opening door een bytend middel bewerken, zo als boven in de verhandeling der verzweeringen onderwezen is. Maar na dat de opening gemaakt en de etter uitgelaten is, zuivert men dezelve met een ettermakende zalf, waar onder een weinig Theriak en rode *Precipitaat* moet gemengd zyn; en hier over het *Empl. Diachyl. cum Gummis*, waar door de omtrek der verzweering word week gemaakt, hier mede aanhoudende tot dat de verzweering gezuivert is, die men dan eindelyk met een wondbalzem, of ook alleen met droog plukzel digt heelt.

Moeten zomtyds door brandingen geheelt worden.

9. *Zomtyds zyn deze verzweeringen zo quaadaardig, dat zy door geen geneesmiddelen konnen opgedroogd, nog geheeld worden*, maar gedurig een dunne waterige vogt overvloedig uitlaten. In zodanig een toeval, dewyl als dan de watervaten doorknaagd zyn, moet men dezelve met gebrande aluin en roode *Precipitaat* tragten te verbyten, en te doen ſluiten; waar toe dikke drukdoeken aangelegd, en het ongemak vaſt verbonden zynde, veel goeds te weeg brengt. Maar indien dit ook niet wilde helpen, is veeltyds geen andere raad, als dat men de plaats, daar 't water uitvloeit, met een brandyzer toeſchroeit, en daar na droog en vaſt verbind, als waar door de gequetſte watervaten geſloten worden. Uit deze zwarigheit blykt dan beter te zyn, de Venusbuilen, indien het mogelyk is, door het verdwynen, dan door het verzweeren te genezen. Maar zo het geheele bloed reeds aangeſtoken is, en de zo genaamde Spaanſche pokken zig ook openbaren, dan moet men dezelve na hare eigenſchap behandelen (Y).

HET

(Y) Byaldien het maakzel of het eigen wezen der klieren niet te veel verandert, de verſtopping te groot, of de bederving van vogten in dezelve te verre gekomen is, zodanig dat het zweeren onmogelyk belet kan worden, of daar door zouden gevaarlyke gevolgen moeten ontſtaan, dan moet men door ettermakende middelen die zweering zo veel doenlyk bevorderen; maar bovengenoemde zwarigheden niet ziende, moet men allen vlyt aanwenden om de builen te doen verdwynen, welke uitvoering niet kan beoogt worden zonder 't gebruik van die inwendige middelen, welke het fenyn, waar door de buil ontſtond, te onder brengen; en dus de oorzaak weggenomen zynde, verdwynt de verharding ligt, na welke verdwyning geene quade gevolgen konnen nablyven, en veel min konnen de pokken daar uit gebooren worden, om dat de Veneriſche quaal zodanig is te ondergebragt, dat de *Maſſa* van 't bloed geheel verzagt zynde, het gezwel als van zig zelf verteert en verdwynt. In tegendeel is het zweeren gevaarlyk, byaldien geen genoegzame quantiteit van *Mercurius* gebruikt word, om dat de etter voor een gedeelte in het bloed weder word opgenomen, en de gehele *Maſſa* met dit vergift kragtiger aanſteekt, en een groter verderf te wege brengt: waar by men moet voegen, om de zweering af te raden, de grote moeite, pyn, verzuim van tyt, vuiligheden, en voornamentlyk de onveiligheit, die de Lyder moet ondergaan.

Dat na de zweeringe, tot nadeel des Lyders lang geduurt hebbende, daarenboven als een gedurige lekking van een dunne ſcherpe ſtof blyft continueeren, is om dat het uitwerpende vat of vaten, en zelfs de daar leggende klieren niet geheel zyn afgerot, het welk veeltyts gebeurt, om dat men het gezwel voor zyne ryp-

heid te ſchielyk opent, uit vreze, dat de ſtoffe, die daar vergadert, ligtelyk de gezonde zappen zoude aanſteken; 't welk vervalt zo dra wy vooronderſtellen, dat het inwendige gebruik van corrigerende middelen zulks geheel belet en wederſtaat, en dus tyts genoeg tot behoorlyke ettering gevende, zonder dat men door koppen, Spaanſche vliegen, corroſiven, ſnyden, enz. den Lyder plaagt, dan zal de Lyder heilzamer en veiliger genezing erlangen.

HET XIII. HOOFDSTUK.

VAN DE

BEVROZENE LEDEMATEN.

1.

Wat bevrozene ledematen zyn. *a Perniones.*

HEt worden *a bevrozene ledematen* genaamd, als door koude zommige deelen van 't lichaam, en inzonderheit handen en voeten, geweldig opzwellen, zeer rood worden, jeuking en een prikkelende pyn veroorzaken, en de lydende deelen door de koude als ſtyf en onbeweeglyk zyn. Dikwils berſten dezelve ſchielyk op, bekomen kloven, of zeer diepe verzweeringen, waar uit een ſtinkend vogt loopt: en zomtyds komt 'er zelfs het kout vuur uit voort. Dewyl nu hier alle tekenen en toevallen van een eigentlyke ontſtekeninge zyn, daarom word deze toeſtant hier ook billyk onder de ontſtekingen verhandeld, en inzonderheit ook daarom, dewyl dezelve na de eingenſchap van andere ontſtekingen, of weder verdwynen, of zweeren, of in 't heete of koude vuur veranderen en eindigen.

Kentekenen.

2. *Zy worden gekent* 1) uit de algemeene tekenen der ontſtekingen, die wy zo even gemeld hebben; 2) uit de oorzaak: namentlyk, wanneer iemant, zodanig een ongemak hebbende, een tyd lang grote koude heeft uitgeſtaan, als die in grote koude reizen, en ſoldaten die in de winter in belegeringen of in 't veld zyn, enz. 3) uit het zonderling gejeuk, brandende, trekkende en ſtekende pyn, als mede uit de verhinderde beweging der lydende deelen, benevens derzelver ongevoligheit, als men dezelve aanraakt.

Hebben verſcheide trappen.

3. Wanneer de deelen alleen gezwollen en rood zyn, zonder zeer zware brand en pyn, en de beweging nog redelyk is, zulx geeft te kennen, dat de quaal minſt gevaarlyk is; maar hoe geweldiger de gemelde toevallen zyn, zo veel te groter en gevaarlyker is de bevriezing. Wanneer zig dezelve blaauwagtig zwart vertoont, met geweldige pyn en trekkingen, dog met minder beweginge en gevoel, is het ongemak veel erger, zynde als dan het vuur, of ten minſten, als het doorbreekt, quaad-

quaadaardige verzweeringen te vrezen. Maar wanneer te gelyk blaâren onder de huid zig opdoen, even als of ze door 't vuur gebrand waren, 't zelve zyn kentekenen van 't heete vuur; en als het gevoel geheel weg is, en het deel week, ſlap en zwartagtig word, dan betekent het verſterving, verrotting, of 't koud vuur.

4. *De oorzaak van 't bevriezen der ledematen* is grote koude, dewelke de kleine adertjes toeſluit, het bloed verdikt en ſtremt, gelyk by andere ontſtekingen; waar by alle toevallen en verrottingen, gelyk in andere ontſtekingen, zig zien laten. De oorzaak.

5. Schoon *de geſteldheid der koude*, of waar in dezelve eigentelyk beſtaat, nog niet zeker bekend is, zo ſchynt het nogtans, dat dezelve niet alleen in een ontbreken van warmte, gelyk eenigen voorgeven, beſtaat; maar het is waarſchynelyker, dat ſcherpte zoutagtige deeltjens, die in de warmte vlugtig en dun zyn, maar in de koude zig te zamen voegen, zwaarder worden, en in de zweetgaatjens van de huid indringen, de tedere vaatjes te zamen drukken, eindelyk geheel quetzen en in ſtukken ſnyden, het bloed verdikt en ſtremt, zo dat het zyn behoorlyken loop niet kan hebben. Daarom heeft de koude lugt die kragt, van het aangezigt, de lippen, en andere bloot zynde deelen op te doen ſcheuren en te ſplyten, 't welk bezwaarlyk alleen van 't ontbreken der warmte kan ontſtaan, indien 'er niet te gelyk iets ſcherps en ſnydende in de lugt was; en daarom beſpeuren ook de genen, die zeer bevrozen zyn, een zodanig gevoel aan de bevrozene deelen, als of ontelbare naalden daar in waren, waar door ze geſtoken worden. Wanneer nu de beweging en warmte van 't bloed zeer min is, gelyk aan de handen, voeten, neus en ooren, alwaar de ſtremming in het meeſte komt te gebeuren: en aan welke plaatzen zomtyds maar een klein gedeelte, als een toon, hiel, of vinger, bevroren raakt; maar ook zomtyds geheele handen en voeten, en indien de koude het bloed door 't lichaam doet ſtremmen, dan moet de perſoon onvermydelyk ſterven, 't welk men dan noemt: *hy is bevroren*. Wat de koude is.

6. De vervrorene ledematen moeten nooit gering geagt worden; hoe groter nogtans deze toevallen zyn, in hoe groter trap, en hoe de bevriezing zig verder uitſtrekt, zo veel te gevaarlyk is de toeſtant; want wanneer handen of voeten bevroren zyn, dan is het erger als wanneer een toon of vinger ongemak is lydende. Die eens bevrorene lidmaten gehad hebben, gevoelen meeſt alle wintertyden een nieuwe opzwelling, pyn en ontſtekin aan 't zelve deel, en plegen ook zeer ligt, indien ze andermaal geweldige koude moeten uitſtaan, zware verzweeringen, of ook wel 't vuur te krygen. Als de bevrorene ledematen onbehoorlyk behandeld worden, inzonderheit als men dezelve uit de koude aanſtonts by 't vuur brengt, of te ſchielyk heet maakt, of om dezelve leden heet gemaakte dingen legt, De voorzegging.

dan

dan worden ze week, rot, zwart, verliezen 't gevoel, dat is, zy verſterven of worden van *Gangræna* verzelt.

Uitwendige genezing. 7. Derhalven vereiſcht de genezing, dat men de ſtremming van 't bloed en de daar uit ontſtane ontſteking moet doen verdwynen, en 't bloed weder tot een vrye beweging brengen. Dog de verdwyning moet hier op een geheel andere wyze ondernomen worden, als in de andere ontſtekingen; want warme middelen, die in andere ontſtekingen dienſtig, ja noodzakelyk zyn, durft men hier in 't begin geenzins gebruiken, nog de Patienten by 't vuur of aan een heete plaats brengen, dewyl door te ſchielyke verandering verſterving zou te wege gebragt worden. Derhalven is 't beter, dat men zodanige bevrorene perſonen aan een gematigde plaats brengt, en als zy nog wat gaan konnen, haar geſtadig laat bewegen, en eindelyk langzaam tot de warmte komen; maar konnen zy niet gaan, dan moeten de bevrorene ledematen eerſtelyk, 't zy met *ſneeuw*, of *koud water*, (dat haar warm voorkomt) wel gewreven worden, waar door de vaſte en zoutagtige deelen, welke zig in de zweetgaten onthouden, worden uit getrokken; waar op de te zamenperſſing van de vaatjes ophoud en nageeft, en 't bloed bekomt zyn natuurlyken loop. Daar na, en als het bevroren deel weder gevoel heeft bekomen, is het dienſtig, dat men met brandewyn, met of zonder Theriak gemengd, of met *Oleum petræ*, of ook met de balzem *Sulphuris*, welke in dezen toeſtand veel kragt hebben, wel word gewreven: voorts konnen de Patienten langzaam en wat nader tot de warmte gebragt, of in een bed gelegd, wel toegedekt en tot zweten gebragt worden.

Inwendige genezing. 8. Dit kan geſchieden, terwyl men den Patient van tyt tot tyt eenige glazen met warme wyn, met kaneel en zuiker gekookt, allengskens laat drinken, waar door dezelve weder verſterkt, van binnen verwarmd, en het byna bevroren bloed wederom in zynen loop gebragt word; daar benevens kan men hem zomtyts van dit volgende zweetdrankje doen gebruiken, als by voorbeeld:

℞. *Aq. Galeg. Rutæ.*
Scord. àà. ℥jj.
Theriacal.
Vit. Matthiol. àà. ʒvj.
Prophylact. Sylv. ℥ß.
Mixtur. ſimpl. vel Tinctur. Bezoard. ℈ij.
Sirup. Cinamom.
Chariophyllor. à ℥ß. Miſc.

Hier van geeft men den Patient alle half vierendeel uurs drie lepels vol, en laat hem van den heeten wyn daar wat op drinken, tot dat hy begint

begint te zweten: wanneer men geen wyn had, kan men warm bier, met kaneel en nagelen gekookt, en wat zuiker daar in gedaan, in plaats van heete wyn gebruiken, en daar mede voortvaren tot dat de bevrorene begint te zweten; en daar mede een half of na bevinding een uur aanhouden, tot dat men beſpeurt, dat de koude volkomen is uitgedreven; op welke wyze de allergeweldigſte bevriezingen, offchoon ook het vuur reeds voor handen was, dikwils weder genezen zyn. Maar wanneer het bevriezen gering is, dan heeft men zodanige geneesmiddelen niet nodig maar nogtans is 't niet ſchadelyk, dat men de bevroren zynde lieden zulke heete wyn of bier met kruid gekookt te drinken geeft, en de bevrore ledematen met ſneeuw of koud water wel doet wryven.

9. *Wannneer de bevrorene ledematen beginnen te zweeren en op te breken,* moet men dezelve gelyk andere verſche verzweeringen behandelen; namentlyk, eerſt met een ettermakend middel en het *Ægyptiacum* zuiveren, en na de zuiveringe met eyer-en waſcholy, als ook met Peruviaanſe balzem, of het uittrekzel van Aloë en Myrrhe verbinden, en de loot of-de goudglitpeilſter dekken. Het *Ol. Mirrh. per Deliq.* is ook zeer dienſtig, ook worden in de *Ephemerid. Natural. Curioſ.* de gebrande muizen zeer aangeprezen. Het *Aq. Calc. vivæ* met *Sp. Vini Camphor.* gemengt, en eenige malen des daags met docken gedekt, of over de voorverhaalde medicamenten heen geſlagen is insgelyks van veel nut. *Maar als 't heete of koude vuur daar by komt*, dan moet men zodanig daar mede omgaan, als aanſtonts in 't Hoofdſtuk van 't heete en koude vuur zal geleert worden. Wanneer hier verzweering of 't vuur ontſtaat

10. By die, welke alle jaaren de bevriezing der ledematen onderworpen zyn, konnen daar tegen in voorzorgen met *a ſteen-* of *terpentyn-oly* in 't begin vanden winter de bevroren geweeſt zynde plaatſen dikwils beſtreken worden, of indien het reeds was begonnen te zwellen, dan zal men een blaas, met diergelyke oly beſmeerd, daat om leggen; als by voorbeeld, om de hielen, teenen, of bevrorene vingeren; en zig daar na zo veel als mogelyk is voor de koude wagten (Y). Verhoeding. *a Oleum Petræ.*

(Y) Men moet zorgvuldig met de opgenoemde oliën te werk gaan, wyl zy door haar doordringend en ſcherp vermogen zware pyn, en zelfs blaaren veroorzaken, waar door zware toevallen konnen geboren worden.

HET XIV. HOOFDSTUK.

VAN HET

HEET EN KOUD VUUR.

1.

NA dat wy nu de voornaamſte ontſtekingen in 't algemeen, als mede in 't byzonder onderzogt en onderwezen hebben, hoe dezelve moeten be- Wat het heet en

koud vuur is.

behandeld worden, op datze tot verdwyning of tot zweeren gebragt worden; zo volgt nu, dat wy ook van de derde manier, naar welke de ontſtekingen meenigmaal haare uitkomſt hebben, handelen. Wanneer nog het verdwynen, nog het zweeren kan verkregen worden, maar tot een verderving of verſterving overgaat, zulks word het *a heet en koud b vuur* genaamd. *Het heet vuur*, of ook alleen 't *vuur*, word als de hoogſte; geweldigſte en gevaarlykſte trap van een ontſteking aangemerkt, zynde een beginnend verderf of verſterving van 't ontſtoken deel; wanneer 't zelve begint blaren op te werpen, week en bleek, enz. te worden, gelyk uit de volgende kentekenen wydlopiger zal konnen beſloten worden. *Het koud vuur* betekent een volkomen verderving en verſterving van 't ontſtoken deel: namentlyk als het begint koud, zwart en ſtinkend te worden, ook het gevoel en de beweging verlieſt.

a Gangræna.
b Sphacelus.

Kentekenen.

2. De kentekenen van 't heete vuur zyn de volgende; eerſtelyk een vooraf gegane geweldige ontſteking met alle hare toevallen, die ſchielyk ophouden; by voorbeeld, het harde gezwel word week en ſlap, zo dat, als men 'er met den vinger op drukt, kuilen daar in blyven ſtaan; de pyn laat byna af; het zeer root en ontſteken geweeſt zynde deel word bleek, ook wel graauwagtig, lootkleurig, of bruin, en daar komen blaaren op, als of ze met vuur gebrand waren, die vol geel- of roodagtig water zyn. *De kentekenen van 't koud vuur* zyn, dat het heet vuur vooraf gegaan zynde, het gevoel en de beweging geheel verloren is, zo dat men in het zelve deel kan ſnyden en ſteken, zonder gevoel van de Patienten: de kleur van 't lydende deel word altyd bruiner, lootkleuriger, of zwarter; als men het deel aan raakt, is het koud, week en ſlap, en de huid laat zig ligt van de onder leggende deelen benedenwaarts trekken maar die daar na veeltyts, als een gerookte verkenszwoort, droog en hard word. Hier by is ook een quade reuk, die als een kreng ſtinkt, en doet eindelyk het verſtorven deel meer en meer rotten, indien het verdorvene en verſtorvene niet weggenomen word.

De oorzaken.

3. *De oorzaak van 't vuur* is inwendig, of uitwendig. Tot de inwendige behooren alle heftige ontſtekingen, roos, en diergelyke, die niet konden verdwenen, nog tot zweeren gebragt worden; 't welk inzonderheit geſchied als de giſting van 't bloed zeer ſterk is, of dat de Patient ſcherp, ſcheurbuikig en galagtig bloed heeft, af zeer oud is, zig ook zeer zwak en afgemat bevind, zo dat het bloed zyn regten behoorlyken loop niet meer heeft; insgelyks als de Patient, een ontſtekingen heeft; zig niet wagt, maar in koude lugt of 't water gaat, overdadig in eeten en drinken is, door geweldige gemoedsbewegingen, als toorn en ſchrik, zig onſtelt; of wanneer op de ontſteking koude, te zamentrekkende, of andere ſchadelyke geneesmiddelen

zyn

zyn gelegd; gelyk wy reeds hier van in de *voorzegginge* der uitwendige ontſtekingen in 't algemeen geſproken hebben. Tot de uitwendige oorzaken behooren, wanneer een deel door een uitwendige quetzinge zodanig gewond, geſlagen, verbryzeld, gebroken en verſcheurt is, dat daar door noodwendig zulke geweldige ontſtekingen moeſten ontſtaan, zo als by zommige wonden, beenbreuken en ontwrigtingen dikwils plegen voor te vallen (Z).

De voorzegging.

4. Het heet vuur is altyd zeer gevaarlyk, dewyl het zeer ligt in 't koude vuur verandert, 't welk zonder afzetten van 't verdorvene deel niet kan herſteld worden. Daarom zyn de zulke als leugenaars aan te merken, die voorgeven, dat ze het koud vuur zonder het verdorvene af te zetten geheeld hebben. Dog het heet vuur kan veeltyds nog wel genezen worden, dewyl het lydende deel nog niet volkomen dood is, maar alleen begint te ſterven. Hoe heftiger het heete vuur is, hoe haaſtiger het ook toeneemt; en hoe zwakker, ouder en ongezonder de Patient is, inzonderheit waterzugtig, de teering hebbende, longzugtig, of ſcheurbuikig zynde, zo veel te gevaarlyker is het vuur. Jonge en ſterke of gezonde perſoonen, als mede wanneer 't vuur niet te heftig is, worden daar van nog dikwils genezen. In het gematigde jaargety is het ook zo gevaarlyk niet als in de

(Z) By de opgenoemde oorzaken van 't koud vuur zyn die te voegen, welke door verlies van kragt of manquerende doorſtraling van levensgeeſten voortkomen. De eerſte komt, of door ouderdom, of naar uitteeringe door ziektens, en de twede zelfs by jeugdige lieden veeltyts uit alteratie of ſchrikken, waar door het zenuwgeſtel buiten het behoorlyk gebruik gekomen zynde, in het een of 't ander deel de voeding ophoud, ook ſtilſtand van ſappen te weeg brengt; en dus word voor ons oog een ligte, maar inwendig een zware *Gangræna* geboren, die in weinig tyts een geheele verſterving veroorzaakt, welke, indien men door ſterke en doordringende middelen en goede ſcarificatien niet ſtoutelyk doorgaat, een haaſtige doot mededeeld, om dat deszelfs voortloping haaſtig en meerendeels onder de dekking van een gezonde huid voortkruipt. Hier van heb ik gedurende myne oeffeninge zeer vecle gewigtige voorvallen ontmoet, onder welke uitmunten agt of negen zeer aanmerkenswaardige ſtuitingen van deze gebreken, die geheel verſtorven zynde, door 't gebruik der nodige middelen de *Sphacelus* ſtil ſtaande een voordeelige ſcheiding van 't gehecle lid, zo in de weeke als harde deelen volgde. Deze heb ik meeſt ontmoet in de onderſte ledematen, en onder welk getal twee in de articulatien des voets zyn voorgevallen, en de andere onder de knie, by welke ik heb waargenomen, dat de meeſte vleesſtoffe aan de agterzyde, en zelfs wel een gedeelte der kuitſpieren behouden bleeven. Deze gewigtige gebreken moet men byna op dezelve wyze behandelen als andere verſtervingen; maar vooral met heviger en ſterker uitwendige middelen, welke onderſteund dienen door vlugge, doordringende, geeſt verquikkende en zweet makende inwendige middelen, op dat de vervallene levensgeeſten ſterker doordrang bekomende, het quade of doode van het nog in 't leven zynde vaardiger mag worden afgeſtoten: of nu deze ſoort van verſterving door het manuaal moet worden weg genomen, en of de zaag (het vleezige reets geſcheiden zynde) hier te pas komt, daar van zal ik by de verhandeling der operatie van het afzetten der ledematen in 't XXXV. Hoofdſtuk ſpreken.

de grootſte hette, of koude Het vuur aan armen en beenen, hoe nader aan 't lichaam zynde, hoe groter levensgevaar het mededeelt, om dat, wanneer het koude vuur in die partyen ontſtond, men zodanig lid niet zou konnen afzetten. *Wanneer verouderde quaalen*, te weten oude zweeringen aan oude perſoonen, inzonderheit aan de beenen, beginnen droog en lootkleurig te worden, dan geeft het meerendeels het koude vuur de aannakende dood, offchoon ze zig als dan nog niet krank bevinden, te kennen. Wanneer by 't heete of koude *vuur kramp, de hik, opriſping, klam zweet, ſlaauwtens, krankzinnigheit, gedurig waken of ſlapen ontſtaan*, zulx zyn voorboden van de dood. Als het heete vuur niet ſchielyk genezen word, dan volgt 'er het koude vuur op, en als men dit niet ſchielyk doet ſcheiden, of het lid afzet, gaat het verder voort, en veroorzaakt een haaſtige dood.

Omtrent de genezinge zyn drie ſtukken in agt te nemen.

5. Omtrent de genezinge is in agt te nemen, (dewyl by 't heete vuur altyd groot gevaar te vrezen is) dat men 't ongemak met de grootſte neerſtigheit en op een behoorlyke wyze tragt te behandelen, op dat het koud vuur daar niet uit voortkome; 't welk op de navolgende wyze, door 't waarnemen van drie inzigten, 't beſt kan geſchieden. Eerſtelyk en voorAl moet men, *als 'er uitwendige oorzaken zig opdeden*, die een geweldige ontſteking en 't vuur veroorzaakt hadden, namentlyk een al te ſtyf verband der beenbreuken, ſplinters, ſchilfers en andere in de wonden ſtekende ſchadelyke dingen, insgelyks wanneer onnutte geneesmiddelen, als zalven, oly, koude of ander ſchadelyke middelen op het ongemak waren gelegd, dezelve wegnemen.

Het eerſte

Het tweeden.

6. Ten tweeden moet men tragten den Patient by zyne kragten te houden; 't welk geſchied 1) door verſterkende ſpyze en drank, die men na den ouderdom, geſteltheit en andere omſtandigheden moet ſchikken; als by voorbeeld, *wanneer de Patienten oud en zwak, of van een koude natuursgeſteltheit zyn, of dat het zuur de overhand heeft*, dan zyn kragtige ſoppen van hoenderen, kapoenen; en ander vleeſch met foely gekruid, insgelyks ſoppen van eyeren, of weeke eyeren, harſthoornige en elpenbeenige gelei of lil te eeten, zeer dienſtig, insgelyks tot verſterkinge zomtyds wat goede oude Ruynſche wyn, Spaanſche wyn, of Kanarieſek, als mede goed zwaar bier te drinken. Tot geneesmiddelen dienen kragt gevende wateren, en konſerven, waar inzonderheit van de *Confectio Alkermes* iets moet gedaan, en door een geneesheer voorgeſchreven worden. Om aan te ruiken mogen de Patienten dikwils het water van Ongarye, of het Anhaltſche water met een ſponsje of doekje onder de neus houden, en op de ſlaap van 't hoofd en de pols binden; of broodkruim met geſtoote kruidnagelen vermengd, in de gedaante van een knop, in een doekje binden, en daar na in ſterke azyn gedoopt zynde onder de neus houden. Heete of galagtige perſoonen is tot verſterkinge dienſtig,

wan-

wanneer men de ſoppen, inzonderheit gerſtennat, met citroenen zuur maakt, en den zelven een eerſten-drank met conſerven van citroenen, moerbezien, of braambozen ſmakelyk zoet gemaakt, tot een gewoonlyken drank te drinken geeft; waar onder ook, als de hette niet te groot, of de Patient anders het wyndrinken gewoon is, een weinig wyn mag gemengd, of zomtyds ook een glas zuivere wyn te drinken toegelaten worden. Daar benevens moeten bequame verkoelende en hertſterkende geneesmiddelen voorgeſchreven worden.

7. Het derde ſtuk, daar men agt op moet geven, is, dat men het ſtremmende bloed, en dat, 't welk tot rotten overgaat, een uitgang bezorgt, en 't geen nog gezond is voor de verrottinge en verdervinge bewaart; het welk 1) door verſterkende inwendige middelen word uitgewerkt, die de kragten behouden: 2) door het *a doorolymen*, ſchrapen of kerven der lydende deelen: als men met een ſnytuig de plaats in de lengte kervende ſnyd, zo als men of meer, na dat het lydende deel en de heftigheit van de quaal zulks vereiſcheñ, op dat het geſtremde bloed door de openingen kan uitlopen, en de uitwendige geneesmiddelen zo veel te beter konnen doordringen; 3) door verdwynende *b ſtovingen* en pappen, welke ſtoving op de volgende wyze kan bereid worden: Het derde. *a Scarificationes.* *b Fomentationes.*

℞. *Fol. Scord. Malv.*
Rut. recent. àà. Mij.
Flor. Chamomill. Mj.
Farin. Lin. ℥j. *Coq. in ſ. q. Aq. ſimpl. colatur.*
℔ iv. *Add. Sapon. Venet* ℥ij. *ſ Fomentum.*

Welke ſtoving met te zamengevouwene doeken, of flenel dikwils warm moet aangelegt worden; en op dat het zo veel te langer zou mogen warm blyven, moet men 'er warme doeken of tegelſteenen om leggen. Als een huismiddel voor arme menſchen word van *Simon Pauli* en anderen *de zuurkool* of *deszelfs ſop* of *nat*, als een ſtoving gebruikt, zeer geprezen. Veele roemen de *paardemiſt in azyn* of *wyn* gekookt; 't welk *Valeſcus de Taranto* reeds aangeprezen heeft, en na den zelven van *Sylvius* en *Barbette* voor een geheim is gehouden. De waterlook of alzem, alleen in zout water of azyn gekookt, is ook een voortreffelyke ſtoving tegen het vuur (A).

(A) Het begin van 't heet vuur is de trap tot het koud vuur, of een geheele verſterving van dat lid, waar het begin gevonden word, welk gewigtig quaad zo haaſt mogelyk zy moet geſtuit en door nodige middelen niet alleen de voortgang daar van belet worden, maar men moet het reets dood zynde van het levendige doen affcheiden en afſtoten. Om dan deze intentien te volbrengen, ſnyd men niet alleen kervende ('t welk men ſcarificeren noemt) in het doode, maar ook tef-

teffens in de nabyleggende levendige huid; eensdeels ſchoon de nabuurſchap levend ſchynt; dog gemeenlyk iets quaats in zig behoud; en de aandoening ter verſterving min of meer bezit; maar ook op dat de zwellinge en uitzettinge der weeke deelen, die nu als geprangt en in hare uitſpanninge belet worden, ruimte ter zwellinge mogen erlangen, en door dezen weg de verdere ſtikking te verhouden, quade ſtoffe uitgang te geven, de middelen binnen te voeren, en ſcheiding te bevorderen.

Deze kerving doet men diep of ondiep naar de plaats het toelaat, of naar het gebrek groot of klein is, zorg dragende dezelve te ſchikken, dat de eene ſnee naaſt de andere leggende meeſt in 't verband gemaakt worden, waar door dezelve het meeſt van den ander wyken of open ſtaan.

Na dat deze inſnydingen volbragt zyn, moet men de Gangræna met een lavament, 't welk tegen de rotting geſchikt is, waſſen, als:

℞. *Sp. vini Camphor.* ℥viij.
Matricalis ℥ij.
Sal. Armoniac. ℥j.
Theriaca ℥ß.
M.

Waar mede men de gemaakte wonden uitwaſt, daar in wieken nat maakt, en weder wat uitgedrukt zynde vet beſtrykt met een Digeſtig van:

℞. *Thereb. Venet. Lot.* ℥iv.
Sp. Matrical ℥j.
Ol. Juniper.
Pulv. Mirrh. aa. ℥ß.
Vitel. ovor. No. ij.
M.

Indien men meerder etterſcheiding wilde betragten, als wel hier door kan bevordert worden, als dan mengt men onder 't zelve zo veel *Ol. Lini*, als men oordeelt nodig te zyn; ook gebruikt men met zeer veel nut het volgende.

℞. *Ung. Baſilic.*
Sapo. vulgar. aa. ℥j.
Tinct. Mirrhæ ℥ß.
M.

Om dat ieder ingredient en voornamentlyk door het loog-ſout, 't welk zig in de groene zeep bevind, de rotting tegenſtaat, en de opgehoopte of ſtilſtaande vogten doorſnyd en vloeibaar maakt.

Na dat het gebrek wel met wieken is bedekt, belegt men het beledigde deel veel uitgeſtrekter, als het quaad zig aanwyſt, met een dik geſmeerde pap, die men dan ſterker, en dan zwakker maakt, naar het gevaar groot of klein is, zonder ons veel met ſtovinge op te houden, wyl dezelve ligt droog en haaſtig koud worden. Om deze reden kan men verſcheide aard van pappen t'zamenſtellen, die men, indien het gevaar groot is, in roode wyn, ſimpele of lamoenpekel, of kalkwater kookt, waar na als die bereid is, men na verkiezing onder dezelve *Sal Armoniac* mengt, die, wanneer zy op linnen geſmeert is, met 't boven aangewezen lavament beſproeit word. Eenigen zyn van gedagten, dat men voldoenende werkt, wanneer men een ſimpele pap van *Philandrium* en brood, met witte wyn gekookt, aanlegt, waar mede men zig meenigmaal bedrogen vind, terwyl het quaad zo haaſtig en diep doordringt, dat wanneer men bovengedagte middelen zal in 't werk ſtellen, het veeltyts te laat word tegenſtand te bieden. Om deze reden zal men vaardig en zonder verzuim tot de gedagte en volgende kruiden van onzen Heer Schryver overgaan, om van dezelve pappen, maar geen ſtovingen te bereiden, welke indien het by arme lieden is, moeten beſproeit of vermengt worden met

℞. *Sp. Frument.* ℥xx.
Calx viv.
Sal Armoniac aa. ℥ij.
Theriac. ℥j,
F. Lavam.

Alle welke naar 't beleid van den heelmeeſter, naar het gebrek zwaar of ligt is, moeten verandert worden, terwyl wy ons konnen verzekeren, indien Gangræna of Sphacelus kan worden tegengeſtaan, gedagte middelen zulx voldoenende zullen uit werken.

8. *Maar*

8. *Maar wanneer het met het heet vuur verergert*, en reeds in der daad een beginzel van het koud vuur of verrotting tegenwoordig was, dan moet men nog kragtiger geneesmiddelen, van balzemagtige welriekende ſpeceryen en geeſtige en zoutagtige middelen bereiden, en een ſtoving of pap daar om ſlaan: waar onder de beſte tegen 't vuur is, die in 't Hooftſtuk van de peſtkoolen is beſchreven, en ook in alle andere gevallen, daar men voor 't koude vuur te vrezen heeft, zeer nuttelyk is; of ook:

℞. *Herb. Scord. Rut. Abſinth.*
Matricar. àà. Mij.
Menth.
Abrotan. àà. Mj. *coquantur in* ſ. q. *oxycrati vaſe clauſo. Colaturæ.* ℔iv.
Adde Sal. Gemm. ℥ß.
Sp. Vin. Theriacal. ʒij. ad iv. fiat *Fomentum.*

't Welk warm met te zamengevouwene doeken dikwils daar om geſlagen moet worden. Wanneer men uit deze middelen een pap begeert te hebben, worden zodanige kruiden tot de dikte van een pap gekookt, en men mengt ten laatſten daar onder *Sal. Armon.* ℥ß. *Farin. lin.* ʒij. *Ol. infuſ. Rut. vel Chamomill.* ʒjß. *F. Cataplasma*, welke als men die wil omſlaan, met een weinig geeſt van kampfer of *Spirit. Vini Theriacalis* moet beſprengt worden, waar door dezelve te kragtiger word. Insgelyks kan de *Spirit. Vini Camphor.* alleen met Theriak of met de geeſt van Theriak gemengt, dikwils gebruikt worden. Of de *Spiritus Matricalis* met de *Elixir Proprietatis*; waar by ook wat oly van nagelen, als een kragtig middel tegen 't vuur, kan gemengt zyn. Het water van ongebluſte kalk is ook zeer dienſtig, 't zy alleen, of wanneer men wat *Spiritus Vini Camphorat.* en *Armoniacum* of *Mercurius dulcis* daar onder doet. Insgelyks is zeer dienſtig, als men goede brandewyn met Maſtik, Aloë, Myrrhe en Saffraan kookt, en die dingen als een ſtoving warm aanlegt.

9. Voorts moet men inwendige hertſterkende middelen gebruiken, waar benevens warme waterdranken, als thee, waterlook, faly, en diergelyke, gedronken, zeer dienſtig zyn, waar door ten deele het bloed verdund, en ten deele in beter beweging gebragt word. Daarenboven moet altyd, eer dat men 'er een verſche ſtooving of pap omſlaat, de plaats met de *Spiritus Vini Theriacalis*, of *Spiritus Vini Camphoratus*, waar onder wat *Egyptiacum* gemengt is, of met een der vogten, tot de ſtoving geſchikt warm gewreven, en vervolgens de pap warm aangelegt, als mede dezelve altyd met heete doeken bequaam warm gehouden worden. Wanneer de Patienten bloedryk zyn, ('t welk men gewaar word als dezelve zeer kleurig en verhit uitzien, en de

pols

pols ſterk en rad ſlaat,) moet men ze doen aderlaten, en met deze nu gemelde zo wel inwendige als uitwendige middelen neerſtig aanhouden, dan zal niet alleen het heet, maar ook het koud vuur in zyn beginzel dikwils weder genezen worden.

Als by 't koud vuur reeds eenige uitwendige deelen dood waren.

10. *Maar wanneer reeds de huid, en ook andere naaſt by gelegene deelen volkomen dood, ongevoelig week en verrot waren*, dan is 't onmogelyk, deze verſtorvene deelen weder levendig te maken; maar men moet dezelve wegnemen, dewyl het daar onder geſtremde bloed, indien men 't zelve ten eerſten geen uitgang verſchaft, hoe langer hoe meer ineet, en voor en na alles, tot op het gebeente toe, bederft; en dus moet een volkome verſterving van 't geheele lid volgen. Het wegnemen van 't doode geſchied op verſcheide wyzen, na dat of 't geheele lid, of alleen een gedeelte van 't zelve bedorven is; by voorbeeld, wanneer maar een gedeelte van de voet, kuit, 't ſcheenbeen, enz. door 't koude vuur dood was, behoeft men daarom niet altyd het geheele lid weg te nemen, maar men tragt alleen het verdorvene van het gezonde, zo haaſt als 't mogelyk is, te ſcheiden, en de verdere verderving af te keeren, 't welk allerbeſt, 't zy door de veretteringe geſchied, waar door dikwils, gelyk als in de peſtkoolen, het doode van het levende zig afzondert, of men doet zulks door een bytmiddel. Als men 't eerſte goedvind, moet men tragten 1) de verzweering te bevorderen, en 2) de verſtorvene korſt week te maken en weg te nemen.

Als ze door de verzweeringe moeten geſcheiden worden.

11. Om de verzweering te bevorderen, moet men het verrotte tot op het gezonde ſcarificeren, ('t welk men gewaar word, als de Patient het mes voelt;) op deze wyze kan veel van 't verrotte bloed en water uitvlocien, en uitwaaſſemen, waar door eerſtelyk het verder ineeten word verhinderd, en waar na zo veel te eerder de ettering volgt, dewelke het verdorven deel van 't nog gezond zynde affcheid. Maar deze affcheiding van 't verdorvene word veel door weekmakende en te gelyk balzemagtige geneesmiddelen, op de volgende wyze gebruikt, bevordert. In 't begin moet men het gekorven deel met een balzemagtig, dat is, de verroting tegenſtrevend vogt, betten, waar toe of de kort te vooren. §. 8. tegen de verrotting beſchrevene ſtovingen dienſtig zyn, of het volgende:

℞. *Aq. Decocti Hordei vel Scordii* ℔ j.
Acet. Rutac. ℥vj.
Sp. Vin. Theriacal. ℥iv.
Sal Marin. aut vulgar. ℥j. *vel.* ij. Miſc.

Hier mede moet men de lydende deelen wel warm ſtoven: daar na

na, *om de verrotte korſt week te maken,* is de volgende pap zeer dienſtig:

℞. *Folior. Scordii* Mij.
Malvæ.
Alth. àà. Mj.
Flor. Laveudul. Mß. *Coquantur cum aceto vel oxycrato ad conſiſtentiam Cataplasmatis, cui tandem admiſce.*
Farin. Lin. ℥iij.
Ol Lin. ℥j.
Sal. Ammoniac. ℥ij. *F. Cataplaſma.*

Met het zelve daar op te leggen moet men neerſtig voortvaren tot dat de verrotting niet verder voortgaat, en de rotte korſt van het gezonde zig afzondert. Hier toe kan ook de volgende pap dienen:

℞. *Herb. Hyoſcyami* Mj.
Abrotan. Scord.
Abſinth. Matricar.
Melilot. Alth.
Nicotian. àà. Mß.
Coquantur in ſ. q. *Aq. vaſe clauſo ad conſiſtentiam Cataplasmatis, cui admiſce.*
Farin. Lin. ℥iv.
Butyr. recens. ℥ij.
Acet. Theriacal.
Sp. Vin. Theriacal. àà. ℥j.
Sapon. Venet. ℥ß. Miſc.

12. Als men 't op deze wyze behandeld, en de rand van de nog gezonde huid begint te zwellen, rood te worden, te etteren, de verrotte korſt zig te zamen trekt, en eindelyk begint los te worden, dan is 't een teken, dat het niet verder voortkruipt, en dat het quade in 't kort van het goede zig zal afſcheiden. Als nu het begin van zodanige afſcheidinge zig vertoont, dan moet men op die plaats ettermakende middelen, met Theriak vermengd, tuſſen het verdorvene en gezonde met plukzel inbrengen, en met de voorgemelde pappen zo lang aanhouden, tot dat het meeſte van 't verdorvene zig heeft afgeſcheiden, 't welk dagelyks, namentlyk 't geen los is, met een tangetje moet worden weggenomen. Maar zo hier en daar nog een weinig aanhangt, ſcheid men het met een ſchaar of mesje af; en als dan kan men het gebruik der pap nalaten, maar met de ettermakende middelen de nog overig zynde afſcheiding uitwerken, de loot of meniepleiſter daar over leggen, tot dat zig al het quade heeft afgeſcheiden, en de

Hoe de afſcheiding en zuivering moet geſchieden.

plaats zodanig gezuivert is, als men een verzweering gewoon is te zuiveren. Wanneer men het deel niet dikwils ontbloot, maar de pap met tegelſteenen of op een andere wyze warm houd, zulks zal de ſcheiding zeer bevorderen. Maar na dat de reiniging volbragt is, moet men het ongemak door wondbalzem ter genezinge brengen; waar by men verder de gemelde pleiſters gebruikt, tot dat het ongemak geſloten is.

Of door bytmiddelen.

13. Maar als het met de verzweering zeer lang vertoeft, en ook wegens andere oorzaken, bedienen zig velen in deze gelegentheit aanſtonts van de bytmiddelen. Ten dien einde kan men den rand van 't verſtorvene, en wel het verſtorvene teffens, met de *Butyrum Antimonii* of met de *a bytſteen* beſtryken, tot dat zig aan den rand het quaade van het goede begint te ſcheiden, en dezelve met malkander geen gemeenſchap meer hebben: dog waar by men met de §. 8. beſchrevene of een diergelyke pap moet aanhouden, tot dat het quaad niet verder voortgaat, en het overige onreine meer en meer verteert. Om het zelve weg te nemen plegen eenigen de brandyzers te gebruiken, en tot op het gezonde weg te branden: anderen plegen het zelve uit te ſnyden; maar het allerbeſte is, dat men 't door 't een of 't ander middel doet verbyten, waar toe of het *b bytwater*, of ook de volgende loog zeer bequaam is, als:

a Lapis Cauſticus.

b Aqua Phagadenica.

℞. *Calc. viv. fortiſſ.* ℥iij.
Ciner. Clavellator. ℥ix.

Deze twee, elk byzonder geſtoten, mengt men in een glas onder malkander, en zet 't zelve in een kelder om te ſmelten. Wanneer 't geſmolten is, laat men het nat door vloeipapier zygen, en bewaart het in een glas tot gebruik. Deze bytloog ſtrykt men met een penſeel of veder over 't gehele verrotte deel dagelyks een of tweemaal, na dat men 't zelve bevind meer of min te werken: houd daar benevens aan met week makende pappen §. 8. dan zal het verdorven deel allengskens verbyten en ten deele zyne hardigheit veranderen, welke wanneer zy door de pappen week en los gemaakt zyn, weggenomen worden, tot dat al het dode tot op het levendige afgeſcheiden is. Na dat dit geſchied is, vaart men voort het quaad verder met ettermakende middelen te zuiveren, en eindelyk de holte met wondbalzem, gelyk andere wonden of verzweeringen, te vullen en te ſluiten. Maar indien zig naderhand in de verzweeringe wederom op nieuw iets doods vertoonde, dan moet men zulks met het zelve bytmiddel conſumeren, en daar na zo als te voren gezegdt is, genezen. In plaats van deze bytmiddelen is insgelyks het volgende, 't welk *Belloſte*, om het dode van het levendige zeker en ſchielyk te doen ſcheiden, beter

agt

agt dan alle andere geneesmiddelen, zo dat men geen bequamer behoeft uit te vinden:

℞. *Sp. Nitri vel Aq. fort.* p. ij.
Argent. viv. p. j. M. F. *Solutio.*

Met dit bytend water maakt men 't plukzel en de doekjes nat, en op het verstorvene deel gelegd zynde, zal het dode van 't levendige in 't kort zig afzonderen.

14. Maar by aldien het koud vuur aan handen en voeten zo verre gekomen was, dat het deel zig tot op het been bedorven en in 't geheel dood bevind, dan is de herstelling onmogelyk te volbrengen, of een nieuw leven te geven; maar men moet, op dat het vuur niet verder zoude voortgaan, of den Patient geheel van 't leven beroven, *het geheel verstorven deel, te zamen met het been, door mes en zaag wegnemen.* Hoe nu deze Operatie moet werkstellig gemaakt worden, zo aan vingeren, handen, als armen en beenen, zal in de heelkundige kunstbewerkingen onderwezen worden. Voor 't laatste is hier nog te erinneren, dat een Heelmeester in zodanige zware toevallen altyd, daar 't doenlyk is, met een bequaam geneesheer moet raadpleegen, op dat de koortzen, zwakheden, en andere toevallen in tyds voorgekomen of tegengegaan worden, en hy ook, indien 't qualyk uitviel, buiten opspraak moge zyn, als of hy den Patient had verwaarloost. Inzonderheit zal hy daar na tragten, *den Patient by zyne kragten te behouden*, op dat hy diergelyke langdurende heelingen zoude konnen verduren. Of door 't afzetten.

HET XV. HOOFDSTUK.

VAN DE

GEBRANDHEIT, OF HET VERBRANDEN.

a Ambustio.
b Combustio.

1.

HEt branden plaatzen wy hier, dewyl niet alleen alle tekenen en toevallen, maar ook alle voorgemelde trappen en uitkomsten der ontstekingen by het branden zig bevinden, en derhalven het zelve ook billyk voor een ware ontsteking kan gehouden worden. *Gebrandheit* word genaamd zodanig een quetzing van 't lichaam, dewelke eigentlyk door 't vuur, of door gloejende, kokende en heet zynde dingen veroorzaakt is; waar uit klaar blykt, dat de *oorzaak der gebrandheit* het vuur is, of ook iets anders, 't welk door vuur of hitte zo heet Het branden zyn der zware ontstekingen.

heet kan gemaakt worden, dat 't het lichaam quetzen kan: namentlyk gloejende kolen, geſmoltene bergſtoffen, alderlei heete en kokende vogten, als water, bier, wyn, oly, brandewyn, en diergelyke.

Uitwerking der brandende dingen.

2. Alle diergelyke brandende dingen veroorzaken quetzing, te zamenſchroeijng, verſcheuring, of eene volkome vernieling der vezelen en vaatjes, als mede een uitſtorting en ſtremming van 't bloed en andere vogten. Nogtans zal de gebrandheit door natte dingen de deelen zo zeer niet bederven als die door de droge geſchied is. Dog de trappen dezer quetzinge zyn, na dat het branden meer of min geweldig en onderſcheiden is. Het zelve kan in 't begin gevoeglyk by een ontſtekinge vergeleken worden, die van tyd tot tyd geweldiger word, tot dat het heet en wel het koude vuur daar uit voortkomt. De gebrandheit, welke door droge zaken geſchied, verwekt eerder ontſteking als die door natte, dewyl by deze meer wateragtige ſtoffen toevloejen.

Vier trappen der gebrandheit.

3. De gebrandheit laat zig derhalven bequamelyk *in vier trappen* verdeelen; zynde *de eerſte*, als na een geringe gebrandheit het gebrande deel rood, heet en pynelyk word, en meerendeels in 't kort een blaâr veroorzaakt. De *twede trap* is, wanneer aanſtonts na het branden pynelyke blaâren komen: *maar de derde*, wanneer de huid en eenige andere daar onder leggende deelen zodanig gebrand zyn, dat 'er een rove of korſt op de gebrande plaats komt. *De vierde trap* kan zyn, wanneer een deel zeer diep of tot op het been ingebrand, en alles volkomen bedorven is; welke trap met het koud vuur, maar de derde met het heet vuur, wegens zekere overeenkomſt, konnen vergeleken worden; waar uit dan blykt, dat de tekenen en toevallen van gebrandheit met de andere ontſtekingen, zeer veel overeenkomſt hebben, en te gelyk hoe men de verſcheide trappen der gebrandheit zal erkennen.

De voorzegging.

4. De voorzegging moet uit de verſcheide trappen van 't branden, en na de verſcheidenheit der gebrande deelen gemaakt worden: want hoe groter trap, en hoe uitmuntender het gequetſte deel is, zo veel te gevaarlyker is de quetzuur. Derhalven als de hand of een vinger zodanig gebrand word, dat daar een blaâr op komt, dan is 'er weinig gevaar; maar wanneer een diergelyke of nog minder quetzing aan 't oog komt voor te vallen, dan is gemeenlyk het gezigt verloren, dewyl de gebrandheit der oogen zeer gevaarlyk is. Insgelyks hoe langer een deel in 't vuur of aan andere brandende dingen legt, en hoe langer het branden duurt, hoe groter trap van quetzing het ook veroorzaakt. Maar hoe verder zig de gebrandheit aan 't lichaam uitſtrekt, by voorbeeld, wanneer iemand geheel in 't vuur gevallen is, of anders door buskruit of heete vogten het geheele lichaam gebrand was, zo veel te gevaarlyker is het, ſchoon de quetzing niet te diep was ingedrongen, dewyl de gebranden als dan wegens de pyn leggen nog ſlapen konnen,

nen, waar uit dan zwakheden, koortzen, 't koude vuur en de dood ontſtaan: 't welk inzonderheit veeltyts in de kinderen voorvalt, dewyl dezelve zo veel niet konnen uitſtaan, nog in 't leggen zig zo wel niet, als de volwaſſene, ſchikken: daarom is zodanig branden voor de kinderen zeer gevaarlyk. Maar hoe dieper zodanige gebrandheit is ingedrongen, zo veel te gevaarlyker is dezelve, en veroorzaakt dikwils de dood. Het branden van 't aangezigt is ten dele wegens de oogen, ten dele wegens de oogleden, die hier door ligt aan een groejen, ten dele wegens de mismaaktheit der lidtekenen zeer moeielyk en gevaarlyk. Wanneer de hals zwaar gebrand is, zo word dezelve daar door dikwils krom, indien men 't zelve door een goede geneeswyze in tyds niet tragt te verhinderen: en hier uit kan van 't gevaar van de gebrandheit der overige deelen, als men deszels gebruik verſtaat, geoordeeld worden.

5. Ook is de genezing van de gebrandheit niet zeer veel met die van de ontſtekingen verſchillende: want als 'er een gebrandheit van de eerſte trap is, dan zyn de *a brand verdwynende geneeesmiddelen*, zo als by de *b ontſtekingen* gemeld is, zeer dienſtig, die van tweederlei aard mogen zyn; als eerſtelyk die *door een zagte zamentrekking werken*: namentlyk goede gemeene of overgehaalde *brandewyn* of *geeſt van kamfer*, met te zamengevouwene doeken daar dikwils warm op gelegd, of het verbrande deel daar in geſtoken; of *azyn met zilverglit*, of *'t zop van zuur kool*, of *c water en azyn met zout gekookt*, wel warm zo als 't voorgaande daar omgeſlagen. Insgelyks is de Terpentynoly hier zeer goet, als men die in tyds en dikwils daar over ſtrykt. Tot deze ſoort behoort ook, dat men het gebrande deel, als by voorbeeld, een vinger of hand, aanſtonts tegen een brandende kaarts, of 't vuur houd, en dat zo digt by en zo lang, als het wegens de pyn verdraaglyk is, 't welk men verſcheide maalen dient te herdoen, en een goede wyl aan te houden, tot dat de hitte en brand in het gebrande deel op houden, dan worden door deze beweginge en prikkelinge van 't vuur de geſtremde vogten weder in haar loop gebragt, de blaâren en verdere toevallen verhinderd, en de gebrandheit van de eerſte trap dikwils volkomen genezen, inzonderheit wanneer men daar na iets van de voorgemelde geneesmiddelen daar om ſlaat.

Genezing van de eerſte trap.

1. door verdwynende middelen.

a Reſolventia.

b Phlegmone.

c Oxycratum.

6. In plaats van de reeds geroemde prikkelende middelen kan men ook met een goeden uitſlag *verzagtende middelen* gebruiken, die door de weekmaking der vezelen en vaatjes, die van het vuur te zamen geſchroeid waren, en het bloed geen doortogt lieten, de ſtremming ontbinden en verdwynen, en daar door alle toevallen van 't branden, op een van de voorgaande geneesmiddelen verſchillende wyze, verzagten en genezen. Diergelyke zyn 1) *warm water*, 't welk men daar dikwils met doeken warm moet omſlaan, dog niet zo heet, dat het kan branden, maar alleen zo warm als het de Patient kan verdragen.

2. Door verzagtende geneesmiddelen.

Ook behoeft men de omgeſlagene doeken niet dikwils of te doen, maar men kan dezelve zomtyds met warm water van buiten nat maken, en daar mede aanhouden tot dat het geweldig inbranden en de pyn ophouden; en op zodanige manier kan meenigmaal in weinig minuten een grote gebrandheit van de eerſte trap volkomen genezen worden. Of men kan het gebrande deel zo lang in warm water houden, tot dat de pyn en andere toevallen bedaren. 2) Wanneer men, in plaats van enkel water, water neemt, waar in verzagtende geneesmiddelen gekookt zyn, namentlyk *a Heemſt*, *b Kaasjesbladen*, *c Wollekruid*, *d lynzaad*, *e Grieks hooi*, pitten van quee-peeren, en diergelyke en 't zelve op de voorgaande wyze gebruikt, dan zal zo veel te kragtiger uitwerking geſchieden. 3) Zyn de *verzagtende pappen*, die uit voorgemelde verzagtende kruiden beſtaan, zeer dienſtig, welke daar dikwils warm konnen worden omgeſlagen; of als men een bry by de hand hadde, 't is even veel van wat ſoort, (dewyl alle bryen een verzagtende kragt hebben) dan konde men zig van dezelve ſpoedig bedienen, en zo warm, als het de Patient kon verdragen, dikwils aanleggen, tot dat het branden en de pyn ophouden. 4) *De verzagtende olyen* zyn ook zeer dienſtig, wanneer ze 'er of met linnen aangelegt, of met een veder daar dikwils warm overgeſtreken worden. Zodanige olyen zyn: lynoly, zoete amandeloly, oly van olyven, oly van witte lelyen, als mede *f oly van bilſenkruid*. 5) Hier toe behoort *ook de Brandzalf van Mynſicht*, die uit oly van olyven, of lynoly, met wit van een ey gemengt, gemaakt is, en even als de voorgaande olyen gebruikt word. Byna van dezelve uitwerking is de Conferf van quee-peeren Omtrent deze geneesmiddelen is in agt te nemen, dat dezelve dikwils ververſcht moeten worden, tot dat de pyn over is; ook mogen dezelve niet droog worden, dewyl ze als dan hare behoorlyke werking niet doen. Wanneer 't aangezigt gebrand is, moet men een momaangezigt van lynwaad daar over dekken, zo als diergelyken *Tab.* XXII. te zien is, en dezelve met zodanige warme verzagtende geneesmiddelen beſtryken en nat houden. Als de hals gebrand is, moet men tragten te bezorgen, dat dezelve niet krom word 't welk door een byzonder windzel, dat het *g verdeelende windzel* genaamd word, en onder de verbanden zal beſchreven worden, geſchieden moet.

a Altheæa.
b Malva.
c Verbaſcum.
d Semen lini.
e Foenum Græcum.
f Oleum Hyoſcyami.
g Dividens.

Genezing van de tweede trap.

7. *In de twede trap de gebrandheit*, wanneer 'er reeds blaâren zyn, als mede de huid gequetſt is, moet men de blaâren niet openen, dewyl hier door meerder pyn word veroorzaakt; maar men moet alleen even dezelve middelen, die by de eerſte trap aangeprezen, en 't eerſt te bekomen zyn, neerſtig gebruiken, dewyl door 't vertoeven de gebrandheit veel erger word, indien men dezelve niet aanſtonds in 't begin kragtig tegenſtreeft. Maar dewyl warme brandewyn en wa-

ter

ter doorgaans 't allerſpoedigſt is te bekomen, moet men een van beide neerſtig daar om ſlaan, tot dat de pyn en hitte ophouden: als dan zal eindelyk de *a opperhuid* zig afſcheiden, en de huid geheel en gaaf behouden blyven. Maar wanneer nog eenige pyn overig was, zo kan men daar na pyn ſtillende geneesmiddelen gebruiken, als by voorbeeld, 't zy dat men daar lynoly dikwils warm op ſtrykt, of met een linnen lapje overdekt, of de voorgemelde brandzalf, of het *Nutritum de Lithargyrio* of *Diapompholygos*. Maar ten laatſten als de hitte en pyn over zyn, en de huid nog verwond is, kan men 'er de *b brandpleiſter*, of *de Menio*, tot de opperhuid geheeld is, op leggen. *Wanneer deze trap der gebrandheit zeer geweldig is*, en een groot gedeelte van 't lichaam of het gezigt betreft, op dat de verzweering, leelyke lidtekenen, of het vuur zo veel te zekerder verhoed werden, is het noodzakelyk den Patient in 't begin ader te laten; en hoe geweldiger de gebrandheit is, hoe veel meer bloed men moet aftappen, ja zelfs al was het tot flaauwwordens toe; en kort daar na een redelyk ſterke, dog geen verhittende buikzuivering ingeven, gelyk wy boven by de kneuzingen aangeraden hebben; en daar na uitwendig te werk gaan gelyk boven reeds gezegd is. *Wanneer de kinderen zwaar gebrand zyn*, moet men, in plaats van 't aderlaten, 't welk van de ouders niet garen toegeſtaan word, dezelve twee dagen na malkander den buik wel doen zuiveren. Voorts moet de Patient dezelve *levenswyze* houden, zo als by zware ontſtekingen en verwondingen gezegt is; dewelke voornamentlyk hier in beſtaat, dat hy zig voor al, wat verhittende is, en ook voor overdaad wagt, daar en tegen niets als dunne ſoppen en waterdranken nuttigt; want indien ze dit niet gade ſlaan, zal de ontſteking zig aanſtonts vermeerderen, en de Patienten zullen meer pyn gevoelen. De beroemde *Digby*, om de hitte by zodanige Patienten te matigen, pryſt de *c geeſt van zout* zeer aan wanneer men dezelve zomtyds 10 tot 15 droppelen ingeeft, of altyd eenige droppelen onder haar drinken doet gebruiken. Op deze wyze zal men een zware gebrandheit zonder verzweeringe, vuur en lelyke lidtekenen zeer gelukkig genezen, als men maar in tyds en op een behoorlyke wyze dezelve opvolgt.

a Cuticula.

b Emplaſtrum ad ambuſta.

c Spiritus Salis.

8. *De derde trap*, als in 't gebrande deel reeds een korſt is, dan kan zulks zonder verzweeringe niet geheeld worden: waar by men, wanneer het aan 't aangezigt is, inzonderheit moet in agt nemen, dat de leelyke lidtekenen zo veel als mogelyk is verhoed worden. Daarom moet men voor 't branden van 't aangezigt nog zalven, nog pleiſters gebruiken, hoe zeer eenige ook *d in 't byzonder* hier toe geſchikte en *e geheime geneesmiddelen*, als de treffelykſte brandbalzem of pleiſter geroemd worden: dewyl ze niet genoeg bevogtigen, maar te veel opdrogen, waar door de vezelen van de huid rimpelen, verdrogen,

Genezing van de derde trap der gebrandheit.

d Specifica.

e Arcana.

gen, en derhalven lelyke lidtekens overlaten. Daarom moet men alle neerſtigheit aanwenden, op dat de verdorven korſt, zo haaſt als mogelyk is, afgeſcheiden worde, en het daar onder geſtremde ſcherpe water de huid niet doorknage, waar door afzienlyke lidtekenen ontſtaan. Maar dit moet nog door aftrekkinge, nog door affnydinge geſchieden, maar alleen door weekmakende geneesmiddelen, waar in het regte konſtſtuk en het beſte geheim, om deze gebrandheit wel te genezen, gelyk ik dikwils heb ondervonden, beſtaat. Derhalven moeten de verzagtende ſtovingen dag en nagt daar neerſtig en warm om geſlagen worden, ten einde de gebrande deelen geduurzaam week te houden, en zo veel te beter de korſt te doen afvallen en afzonderen. Als men geen andere verzagtende middelen konde magtig worden, kan hier *toe ſlegts warm water* met doeken 'er opgelegd of op de daar op leggende doeken gegoten worden, tot dat de korſt verzagt is en afvalt. Ten dien einde kan men twee- of driemaal daags de plaats ontdekken, en nazien of 'er iets van de korſt los is en kan weggenomen worden: wanneer men dit bevind, moet men het loſſe met een tangetje wegnemen, de overige korſt met boter of lynoly beſmeeren, en daar na weder met de warme ſtovinge zonder ophouden voortvaren, tot dat alles geſcheiden is, 't welk op deze wyze binnen 2. 3. tot 4. dagen geſchied. Na dat alzo de korſt geheel afgeſcheiden is, gebruikt men tot zuiveringe van de zweeringe 1) een zagt ettermakend middel, met honig van rozen, tot dat dezelve wel gezuiverd zynde, het nieuwe vleeſch weder voortkomt. Als dit geſchied is, laat men de verzweering eindelyk door middel van het *Unguentum Diapompholigos*, *de Lithargyrio*, of een brandpleiſter, met huid dekken, en op deze wyze kan men deze verzweering 't alderbeſt tot heeling brengen. Maar als men deze korſt of roven niet op deze manier, maar met zalven en pleiſters, gelyk als 't gemeen gebruik is, behandelt, dan worden ze hard, de daar onder zittende vogt word ſcherp, eet in, en veroorzaakt derhalven onvermydelyk onaanzienlyke en mismaakte lidtekenen. Wanneer deze korſt den tweden of derden dag op de voorbeſchreve wyze zig niet begint af te zonderen, dan moet men, gelyk als van 't heet vuur is gezegt, *dezelve doorſnyden*, op dat de daar onder zittende vogten niet ineeten, en mismaakte lidtekenen veroorzaken: daar na moet men met de verzagtende ſtovingen, of pappen, zo als te voren gezegd is, gedurig voortvaren, tot dat de korſt volkomen is afgeſcheiden. In deze trap van gebrandheit is 't voor de Patienten dienſtig zonder uitſtel *ader te laten* en *buikzuiveringen* te geven, om daar door de geweldige ontſtekingen te verhoeden: ook moeten zy op hare levenswyze naauwkeurig agt nemen. Eindelyk als de opening der gebrandheit byna geſloten is, dan moet men de beledigde deelen, inzonderheit aan het aange-

gezigt en andere bloot zynde deelen, dikwils met de waaſſem van warm water bedampen, op dat hier door de huid zo veel te meer verzagt, het gebrande begroeit, en een zo veel te fraaier heeling moge gemaakt worden.

9. *In de vierde trap* der gebrandheit, namentlyk, wanneer een deel door 't vuur tot op het been, of anders zeer diep is ingebrand, zo dat 'er geen leven meer in is, als in 't koude vuur beſpeurt word, dan moet men dit bedorven deel wegnemen, en even zo behandelen, gelyk als van 't koude vuur gezegd is. Van de vierde trap.

HET XVI. HOOFDSTUK.

VAN DE

[a] KNOESTGEZWELLEN.

[a] *Schirrhus.*

1.

BOven is gezegd, dat de vierde manier van de uitkomſt der ontſtekingen een verhard of knoeſtgezwel is. *Een knoeſtgezwel* is dan een hard onpynelyk gezwel, 't welk in alle de deelen des lichaams, inzonderheit in de klieren, ontſtaat, waar van de ſtremming en verdroging van 't bloed in het verharde deel de *oorzaak* is. Beſchryving van een knoeſtgezwel.

2. Dezelve komen zo wel in inwendige als in uitwendige deelen: als in de lever, milt, krop, [b] *alvleeſch*, baarmoeder, lippen, tong, amandelen, verhemelte van den mond, tandvleeſch, hals, borſten, oxelen, lieſſen, mannelykheit, ballen, en overal in 't vet: zy volgen meerendeels de ontſtekingen; dog zomtyds komen dezelve zonder die oorzaak, inzonderheit in zodanige perſonen, die dik, taai en zwartgallig bloed hebben: waar uit de oorzaken dezer gezwellen genoegzaam konnen begrepen worden. Waar dezelve ontſtaan.

[b] *Pancreas.*

3. *De gevolgen* van een knoeſtgezwel zyn, dat het verharde deel zyne werking niet meer kan doen, en de daar naaſt leggende deelen verhinderd en drukt, zodanig, dat daar door ontſtekingen, verzweeringen, kanker, 't vuur, lammigheit, onbeweeglykheit en teering der daar by leggende deelen konnen veroorzaakt en ook andere toevallen verwekt worden, dewelke na de verſcheidenheit van 't lydende deel verſcheiden zyn. Derzelver gevolgen.

4. *Men kent* een uitwendig knoeſtgezwel door 't gezigt en gevoel; namentlyk, wanneer een zeer hard gezwel, voornamentlyk aan de uitwendige klieragtige deelen, ontſtaat, 't welk nog ontſtoken, nog pyne- Kennis.

pynelyk is; en dewyl de inwendige knoeftgezwellen niet tot de heelkunde behoren, en geheel andere tekenen hebben, zo zullen wy alleen van de uitwendige handelen.

De voorzegging.

5. De voorzegging is verfcheidentlyk: 1) Na dat het knoeftgezwel verouderd is, zo is het ook veel zwaarder, of ook wel in 't geheel onmogelyk om te verdwynen. 2) In jonge en anders gezonde menfchen worden dezelve meer als in oude en ongezonde genezen. 3) Na dat het gebruik van 't lydende deel noodzakelyk is, is het gevaar ook te groter; en daarom zyn alle inwendige knoeftgezwellen de uitwendige in gevaar overtreffende. 4) Hoe quader toevallen een knoeftgezwel verwekt, zo veel te gevaarlyker is het: want zo lang het zelve niet pynelyk is, zo lang is 'er geen groot gevaar, en de quaal voor den Patient nog redelyk te verdragen; maar als dezelve pynelyk beginnen te worden, en feer te doen, dan is 'er kanker te vreezen. Dog men moet in 't algemeen weten, dat alle knoeftgezwellen zeer bezwaarlyk met heelmiddelen te genezen zyn, en derhalven kan en moet men den Patient wegens de genezinge niet zekers beloven, nog toezeggen (B).

Wat by de genezinge in agt is te nemen.

6. Tot de genezinge word vereifcht het knoeftgezwel te doen verdwynen; maar men moet zulx in oude perfonen, daar ze verouderd zyn, als mede in ongezonde en zwaarmoedige geftelteden niet ligt ondernemen, inzonderheit aan de borften der vrouwen, dewyl het knoeftgezwel door verdwynende geneesmiddelen ligt boosaardig gemaakt, en in een kanker veranderd word. Derhalven behoort men zodanig een knoeftgezwel liever te laten ruften, om het quaad niet te verergeren. Maar als het knoeftgezwel nog niet verouderd, ook niet heel hard of pynelyk, de Patient anders ook van een gezonde geftelteit is, dan kan men het zelve door ontbindende geneesmiddelen tragten te doen verdwynen. De inwendige geneesmiddelen, welke de geftremde dikke vogten verdunnen, te weten goede houtdranken en verdryvende uittrekzels of *Tincturen*, benevens zagte quikmiddelen, en ondertuffen ook de buikzuiverende middelen ingenomen, moeten hier wel de befte uitwerking doen, dewyl op de uitwendige middelen alleen weinig ftaat is te maken, nademaal met dezelve, of in 't geheel niets uitgeregt, of het knoeftgezwel in een kanker veranderd word: waarom 't nood-

(B) Als zy naaft zware vaten gelegen zyn, zo drukken zy meenigmaal dezelve als wurgende toe, waar door de verder afgelegene deelen hunne doorftraling der fappen verliezen: zyn onder, daar omtrent, of door die gezwellen zenuwen lopende, welke door den aangroei en de hardigheid gedrukt worden, zo verlammen die deelen, waar toe die zenuwen gefchikt waren. By jonge lieden kunnen zy door *Apoftematie* genezen worden, maar by oude is het veeltyts gevaarlyk. Hoe langer de knoeftgezwellen ftaan, en vooral indien zy door te heete, of te doordringende middelen zyn aangegrepen, dan zyn zy zo veel te gevaarlyker.

't noodzakelyk is, dat men met een bequaam geneesheer raadpleegt, dewelke insgelyks een behoorlyke levenswyze weet voor te ſchryven (C).

7. Onder de uitwendige verdwynende geneesmiddelen mogen voor eerſt de pleiſters gebruikt worden, als die uit de *Gummi Ammoniacum*, *Galbanum*, *Opopanax*, *Sagapenum*, *Bdellium*, enz. beſtaan, welk elk alleen, of eenige te zamen gemengd, als een pleiſter worden aangelegd; of dezelve konnen met het poeder van [a] *wilde Wyngaards-* en ronde *Ariſtolochia*-wortel vermengd worden. Tot dat zelve einde is de pleiſter van *Galbanum*, *Gom Ammoniak*, *van dulle kervel*, 't welk elk alleen, of het een met het ander vermengd kan aangelegd worden. Insgelyks is de [b] *kikvorspleiſter* met quik en het *Diachylum cum Mercurio* nuttelyk; ook kan het volgende van dienſt zyn: De verdwyning geſchied, of door pleiſters; [a] *Bryoniæ Radix.* [b] *Empl. de ranis Vigonis c. Mercurio.*

℞. *Gum. Galban. Opopan. āā.* ʒj.
Ammon. Adell. āā. ʒij.
Ol. Olivar. ℔ij. *Ceræ citrin.* ℔ß.
Pulv. Rad. Ariſtoloch. Long. ver. Rot. ver.
Lapid. Calamin.
Myrrh. Thur. āā. ʒj.
Terebinth. ven. ʒiv. *M. f. l. a. Empl.*

8. Zomtyds laten zig de knoeſtgezwellen door ontbindende pappen verdwynen, waar toe de volgende zeer dienſtig is: Of door ontbindende pappen;

℞. *Rad. Bryon. alb.* ʒiv.
Ariſtoloch. rotund.
Angelic. āā. ʒj.
Herb. Sabin. Rut. Scord. Abſinth.
Flor. Chamomil. āā. Mj.
Melilot. Samb. Alth.
Centaur. Minor. āā. Mß.
Coquantur. c. ſ. q. Aq. ſimpl. ad conſiſt. Cataplaſmatis vaſe clauſo. ſub finem adde
Galban. vitello ovi ſoluti ʒiij.
Farin. Lin. ʒij.
Ol. Lini q. ſ. f. Cataplaſm.

Dewelke dikwils warm word aangelegd, waar benevens inwendige ge-

(C) By jonge kinderen zien wy veeltyts, dat de inwendige middelen van veel nut zyn; maar om dezelve in te krygen is zeer bezwaarlyk. Om deze reden tragt men onſmakelyke zaken aan dezelve toe te reiken, of door een langzaam begin hen daar toe te gewennen, zo als reets by het gebruik der *Sp. Cochlear. ſine Sp. Vini* elders

geneesmiddelen te gelyk dienen gebruikt teworden. Of men kookt diergelyke kruiden in azyn, en ſlaat dezelve warm als een ſtoving dikwils over het gebrek.

Of door dampen.

9. Insgelyks worden *zure dampen* tot de verdwyninge van deze gezwellen zeer geprezen, wanneer men dezelve daagelyks ettelyke maalen gebruikt; by voorbeeld, als men met de damp of waaſſem van heete zure azyn het knoeſtagtige deel dikwils bewaaſſemt en het zelve ondertuſſen met doeken overdekt heeft, op dat de damp zo veel te langer beſloten blyft, en het knoeſtgezwel aankleeft. In plaats van gemeene azyn kan men dezelve op lavendel- of vlierbloemen, wynruit, of teriak ſtaande, gebruiken; of men giet diergelyke azyn op een gloejenden ſteen, en men laat met den damp, 't zy zo als te voren gemeld is, of door een tregter, het lydende deel bewaaſſemen. Eenigen ontſteken een weinig *zwavel* op een ſchoteltje, en laten met deze zeer doordringende zuure rook het knoeſtgezwel beroken; waar omtrent men moet zorge dragen, dat dezelve niet te ſterk zy, dewyl 't anders voor de long onverdraaglyk zou zyn en verſtikking kon veroorzaken. Anderen houden nog meer van de *Cinaber*, waar van men 10, 12, tot 20. greintjes op gloejende koolen of ſteenen legt, en den rook tegen het knoeſtgezwel laat opgaan; welke rook wel zeer doordringend en verdryvend is, dewyl de *Cinaber* van zwavel en quikzilver gemaakt is; maar men moet hier benevens wel op zyne hoede zyn, op dat door het veelvuldig gebruik geen onverwagte quyling veroorzaakt worde, waar door wel eer veele ongemakken ontſtaan zyn: als mede dat deze rook niet diep in de keel trekke, dewyl de long zulx niet wel kan verdragen.

Of door uit quik bereide middelen. *a Mercurialia.*

10. *De a middelen uit quik bereid zyn zeer dienſtig*, die of aanſtonts in 't begin, of wanneer de voorgemelde geneesmiddelen niets uitgewerkt hebben, konnen gebruikt worden. Ten dien einde bereid men een verdwynend zalfje met quikzilver, 't welk met een weinig terpentyn of varkensreuzel, zo veel als tot het mengen nodig is, in een glazen mortiertje gemaakt word: hier mede wryft men twee- of driemaal daags het knoeſtgezwel, en legt daar na het *Emplaſtrum Vigonis cum Mercurio*, of een ander van de boven genoemde pleiſters daar over. Maar op dat het dikwils wryven geen quyling veroorzaakt, die hier niet altyd dienſtig is, of anders dat men zulx ook niet geerne hebben wil,

elders is aangewezen, hoe dezelve by dagelykſe vermeerdering van druppen de onnozelen in de gewoonte brengt om de voldoenende quantiteit te gebruiken. Het eenigſte quikmiddel, dat men by de kinderen veilig kan gebruiken, is de *Æthiops miner.* het welk indien men het niet in poeder kan ingeven, tuſſen een boterham tot 4. 6. 8. 10. en meer grynen kan geſtrooit worden. Voor de houtdranken moet men zig meerendeels wagten, wyl niet alleen in dezelve weinig kracht ſteekt; maar ook teffens zwakke maagen en perſoonen daar door gemaakt worden.

wil, moet men om den derden dag den Patient een zagt buikzuiverend middel geven, 't welk of uit poeder van Jalappe, of andere afgang verwekkende pillen beſtaat, op dat de quik wederom uit 't lichaam gedreven worde: daar benevens moet men ook, om de quyling voor te komen, den Patient dikwils in den hals zien, en gade ſlaan, of dezelve ook begint te zwellen of ſeer te doen, 't welk in 't gemeen een teeken is van de naby zynde quylinge, die in velen zeer ligt verwekt word (D). Wanneer men alzo uit deze teekenen beſluit, dat 'er een quyling op handen is, dan moet men niet alleen den Patient, als te voren gemeld is, den buik doen zuiveren, maar ook 't zelve, wanneer de teekenen der quylinge hier op niet overgaan, herhalen, en ondertuſſen met de quikmiddelen ophouden, tot dat deze teekenen verdweenen zyn. Wanneer men daar mede neerſtig aanhoud, een goede levenswyze onderhoud, en andere inwendige verdwynende geneesmiddelen daar benevens gebruikt, dan zal het knoeſtgezwel, in zo verre het nog geſchieden kan verdreven worden (E).

11. Maar wanneer men het knoeſtgezwel door alle deze geneesmiddelen niet kan doen verdwynen, en het veilig konde uitgeſneden worden, inzonderheit als het zelve nog beweeglyk is, en de Patient genoegzame kragten heeft, dan kan men het zelve *in tyds uitſnyden*, op dat 'er geen kanker uit voortkome, 't welk van alle knoeſtgezwellen op 't laatſt te vrezen is, en de wonde met de *Balſ. Arcæi*, of een andere goede wondbalzem weder toeheelen. Zomtyds door uit te ſnyden.

12. Maar

(D) Om agt te ſlaan of de quyling ons zoude konnen overvallen, moet men niet zo zeer op de zwellinge van den mond letten, als wel op benaauwde lugt van den adem, dien men by 't gebruik der quikmiddelen moet onderzoeken, om dat, als men op de zwellinge des monds zal wagten, zo gebeurt het meenigmaal, dat het ongemak te ver heen zynde, zulk een quyling niet ligt te ſtuiten: daar in tegendeel, zo dra men de ſtank uit den mond gewaar word, dit toeval haaſtig kan worden tegengegaan. En dewyl de quikmiddelen nooit zonder bedagtzaamheid moeten gebruikt worden, zo let men niet alleen op de geſtalte der perſonen, maar op de tyden des jaars, om dat de koude haaſtiger en gevaarlyker toevallen uitlevert. Zommigen zyn door 't gebruik van dit middel zo haaſtig geraakt, dat ze, eer men het voorziet, en door een zeer klein gebruik, ſchielyke en gevaarlyke toevallen bekomen, daar in tegendeel door een grote quantiteit van dezelve, 't zy ingegeven, of door ſtrykinge binnen gebragt, zommigen onbeſchryflyk veel konnen verdragen.

(E) Indien de Lyder geen vettigheden, zo als dikwils gebeurt, kon verdragen, en men de broejing der pappen, enz. ook moeſt voorbygaan, dan kan men met nut het volgende als een dikke pleiſter op leder aanleggen, als:

℞. *Pulv. Rad. conſolid. major.* ℥ij.
Merc. Crud. ℥i.
Thereb. Venet. ʒi.
Mel Comm. q. ſ. ad Conſtit. Empl.

welke men op de zwelling een goede tyt laat leggen, en voorzigtig om zyn ſterke aankleving zomtyts afneemt.

Dog indien dit niet zonder gevaar is, wat dan te doen.

12. Maar zo het knoeſtgezwel onbeweeglyk, ongelyk, de Patient zwak, ziekelyk en meer met knoeſtgezwellen behebt is, of van ouders, welke diergelyke qualen onderhevig waren, geboren was, of dat dezelve zig omtrent groote aderen bevonden, welkers bloeden niet ligt te ſtempen is (a), of zo geſteld waren, dat men dezelve niet konde geheel uitſnyden; dan moet men het uitſnyden niet onderſtaan, als mede zig van alle verdwynende, verzagtende, ſcherpe of bytende geneesmiddelen onthouden, dewyl dezelve het knoeſtgezwel pynelyk maken, en het in een kreeftgezwel doen veranderen; maar men moet in zodanigen toeſtand de knoeſtgezwellen voor zig *laten beruſten*, op dat zy niet pynelyk worden, ten einde men den Patient voor den jammerlyken toeſtand van de kanker, zo veel als mogelyk is, beware; of indien hy reeds pynelyk was, zo moet men met alle neerſtigheit zorgen, dat 'er geen kanker uit voortkome.

Hoedanig de kanker door inwendige geneesmiddelen te verhoeden.

13. Dit geſchied door een *goede levenswyze* te houden, en *bequame geneesmiddelen*, zo wel inwendige als uitwendige, die de ſcherpheit en de ſterke beweging van 't bloed matigen, te gebruiken. Derhalven moeten zodanige perſonen maar allerlei verſch vleeſch-nat, als mede alle ligt verteerende ſpyzen, namentlyk vleeſch van jong en teder gedierte, insgelyks van zagte aard- en tuingewaſſen, als gerſt, haver, ryſt, geers, of hirs, manna, moesſpyzen, als ſpinagie, ſpergiës, ſlangewortelen, cichoreiwortelen, haverwortelen, paſtinakelen, witte knollen (of rapen), warme hop, en diergelyke ſpyzen, die geen ſcherpte by zig hebben, nuttigen. Tot drank is het bequaamſte, 't zy ſchoon, verſch, zuiver en gezond water (indien de Patient het waterdrinken gewoon is,) of gerſtedranken, of een afziedzel van de Chinawortel, Salſaparil, graswortel, eikenvaren, eerenprys, ſteenvaren, *a leverkruid*, *b heidens-wondkruid*, *c muur-ruite*, *d Venushair*, en diergelyke. *Maar wanneer 't knoeſtgezwel reeds pynelyk is*, dan mag, nevens de voorgemelde middelen, iets van *e witte mankop-zaad*, daar onder gekookt, en van zodanigen drank naar believen gedronken worden. Indien de Patient zodanig een drank eenigzins zoet begeerde, inzonderheit als de pyn heftig is, kan men denzelven met ſyroop van witte mankop zoet maken. Hier benevens mag men den Patient dikwils een poedertje van kreeftoogen, bereide moſſelſchelpen, zout van alzem, bergcinaber, *f ruuw en gezuiverd ſpiesglas*, om de ſcherpheit te benemen, ingeven; ook, als de pyn zeer geweldig is, onder elk inneemſel een half grein *Laudanum Opiatum* mengen, en 't zelve dagelyks eenof tweemaal, en na bevinding van zaaken zelfs driemaal ingeven.

a Agrimonia.
b Saracenica Solidago.
c Ruta muraria.
d Capillus Veneris.
e Syrupus Papaveris.
f Antimonium crude en *diaphoreticum.*

Het

(a) *Nogtans wanneer iemant het bloedſtempen en verbinden wel weet te behandelen, dan konnen dikwils, en zelfs de gevaarlykſte, gelukkig uitgeſneden worden: gelyk ik dan ook meenigmaal grote knoeſtgezwellen agter de ooren en onder de oxelen, alwaar grote ſlagaderen moeten afgeſneden worden, met een goede uitkomſt uitgeſneden en weder geheeld heb.*

Het poeder van piſſebedden, of deszelfs verſch uitgedrukt ſap, word hier ook zeer geroemd. Insgelyks is het walſchot, om de pyn te verzagten, zeer goed, wanneer 'er nevens voorgemelde middelen dikwils een vierendeel loots van ingenomen word. Dog moet men ondertuſſen ook met bequame quikpillen of poeders den buik zuiveren, als mede zig in den voor- en natyd doen aderlaten.

14. *Uitwendig* moet op het knoeſtgezwel een loodpleiſter of *looden plaatje*, 't welk te vooren met quik wel beſtreken is, gelegd, en gedurig daar op gedragen worden, dewelke verkoelen, matigen, en om de pyn en kanker voor te komen zeer dienſtig zyn. Maar indien het knoeſtgezwel reeds zo pynelyk was, dat de pleiſter of het looden plaatje dezelve pyn niet genoeg konde verzagten, mogen 'er ook zalven of pleiſters, van pyn ſtillende middelen bereid, opgelegd worden, als by voorbeeld: Door uitwendige.

℞. *Unguent. Diapompholygos* ℥ij.
Opii gr. x. *Miſce.* Waar mede de pynelyke plaats dikwils moet beſtreken worden; Of:

℞. *Acet. Lithargyriſ.* ℥j.
Ol. expreſſ. Sem. Hyoſcyam.
Papav. alb.
Ol. infuſ. Roſar. aa ℥ij. *Miſc. fiat l. a. nutritum, cui ſub finem adde*
Opii Gr. vi. *ad* x.

Het welk op een doekje geſtreken, etteliyke maalen daags verſch moet aangelegd worden. In plaats van de zalven zyn de volgende verkoelende pleiſters zeer dienſtig, namentlyk, het *a lootbereidzel* van *Mynſicht* van menie, witniet, of de navolgende voortreffelyke pyn ſtillende pleiſter: *a Saturnum.*

℞. *Succ. recent. expreſſ. & pur. Folior. Hyoſcyami.*
Papav. hortenſ.
Phellandr. aa ℥iv.
Coquendo leni igne inſpiſſa, ſub finem adde.
Ceræ alb. ℥viij.
Ol. infuſ. Roſar. ℥i. *f. Empl.*
Of:
℞. *Sacch. Saturn. Ceruſſ.*
Amalgam. Mercur. & Saturn.
Ol. expreſſ. Hyoſcyam.
Infuſ. Roſar. aa. ℥ij.
Ceræ alb. ℥iv. *M. f. Empl.*

Waar onder, indien de pyn zeer groot is, een weinig Heulſap kan gedaan, en dan alzo aangelegt worden.

15. Ein-

Wat van de verzweeringe, bytmiddelen, en 't branden te houden is.

15. Eindelyk hebben wy hier nog indagtig te maken, dat eenige Schryvers raden, de knoeſtgezwellen ook, 't zy door *verzweeringe*, of door *bytmiddelen*, of door *brandyzers* weg te nemen: maar dewyl door de verzweeringe, als mede door de bytmiddelen, zeer ligt een kreeftgezwel veroorzaakt word, en het branden niet alleen de Patienten affchrikkelyk voorkomt, maar dat zy het ook niet willen ondergaan, en boven dat een knoeſtgezwel geheel uit te branden, zonder andere deelen te quetzen, niet gemakkelyk uit te voeren is; derhalven oordeelen wy het alderbeſt te zyn, dat men een knoeſtgezwel, pynelyk zynde, indien het anders wegens de plaats zonder gevaar kan geſchieden, en het bloed kan geſtempt worden, by voorbeeld, aan de borſten, ſpeekzelklieren, ballen, of lippen, geheel en volkomen uitſnyde, gelyk boven §. 11. en 12. gezegd is, dewyl het anders, indien 'er iets overblyft, zeer ligt en op nieuw uitzet: ja, 't geen nog erger is, offchoon 't knoeſtgezwel geheel is uitgeſneden, zo komt een nieuwe uitzetting, en zelfs de kanker, en dat buiten ſchuld van den Heelmeeſter. Na de operatie verbind men de wonde met bloedſtillende middelen, daar na met ettermakende zalven, of honig van roozen, en ten laatſten met even dezelve of wondbalzem, als andere wonden. Veele willen, dat men, na dat dit gezwel is uitgeſneden, den grond met een ſchroeiyzer wel moet toeſchroejen, om deszelfs wortelen wel uit te roejen, en met een het bloed te ſtempen. Maar dewyl dit zeer pynelyk en 't nog onzeker is, of de quaal niet zal wederkomen, als mede het bloed op andere manieren kan geſtempt worden, agt ik het ſchroejen zelden noodzakelyk, maar dikwils ſchadelyk te zyn (F).

(F) Dat 'er na het wegnemen van een *Scirrhus* gebrand word, is onnodig, dan alleen in de gevallen, waar by men met het mes of de ſchaar niet reiken kan, of onzeker is, dat men al de verharding heeft uitgeroeid; ook op die plaatzen, waar men de bloeding niet volkomen in die order kan ſtillen als vereiſt word; zo als wy meenigmaal by de bewerkinge aan de tong en in den mond zien gebeuren, en derhalven om het quaad geheel uit te roejen en het bloeden te doen ſtaan, het brandyzer onvermydelyk moet gebruikt worden.

HET XVII. HOOFDSTUK.

VAN DE

a KANKER.

a Carcinoma of Cancer.

1.

Wat de kanker is.

WAnneer een knoeſtgezwel nog verdwenen, nog in ſtilte kan gehouden worden, of in tyds niet is weggenomen, dan worden dezelve eindelyk van zelf, of door een verkeerde heelwyze quaadaardig-

dig, dat is, pynelyk en ontſtoken, in welken ſtand men het begint een *kreeftgezwel* of *kanker* te noemen; waar omtrent de daar by leggende aderen dik opzwellen, en zig gelyk als de poten van een kreeft, hoewel 't nogtans niet in alle geſcheid, uitſtrekken, waar van deze ongeſteltheit haren naam bekomen heeft; 't welk in der daad een van de quaadaardigſte, verſchrikkelykſte en pynelykſte quaalen is. Wanneer dezelve nog met een heele huid bedekt is, word ze een *a verborgen kreeftgezwel* genaamd; maar als de huid open of verzworen is, noemt men het een *openbare* of *zweerende kanker*, en de laatſte volgt in 't gemeen de eerſte. *a Cancer occultus.*

2. Het begin en de voortgang van 't kreeftgezwel zyn gemeenlyk deze. In 't begin beſpeuren de Patienten een klein hard gezwel, dat meenigmaal lang klein en zonder aangroei blyft, maar door den tyd wat groter word. In den aanvang is het zonder of met zeer weinig pyn, zo dat het de Patienten in 't gemeen byna niet agten; maar door de tyd aangegroeid zynde, zo word het geheel onlydelyk en yſſelyk. Wanneer de Patienten, om deze gezwellen te doen verdwynen, geneesmiddelen gebruiken, neemt deze quaal dikwils in een maand meer toe, als te voren, als zy niets gebruikten, in een geheel jaar. Eindelyk opgebroken zynde, word het een affchuwelyke verzweering, dewelke gruwelyk, en byna onverdragelyk ſtinkt, en pyn veroorzaakt, waar by nog veele quade toevallen, waar van in 't vervolg zal gehandeld worden, komen. Deszelfs beginzel.

3. Een kreeftgezwel, zo wel als een knoeftgezwel, komt aan alle plaatſen van 't lichaam, dog het meeſt in de borſten der vrouwen; zomtyds ook in de borſten der mansperſonen, waar van *Bidloo* (a) ſpreekt. Na deze, dog niet zo gemeen, komt de kanker dikwils in de lippen, als mede in het tandvleeſch, verhemelte van den mond, tong, neus en de mannelyke en vrouwelyke teelleden (G). Aan welke plaatzen ze ontſtaan.

4. *De oorzaken der kreeftgezwellen* komen met de oorzaken der knoeftgezwellen over een; waar by nu nog een zonderlinge ſcherpheit of uitwendige aanprikkeling komt, ontſtaande uit het gebruik van verzagtende, ſcherpe, verhittende of bytende geneesmiddelen; inzonderheit word de kanker aangezet, wanneer de Lyderen veele ſcherpe ſpyzen en De oorzaken.

(G) De kanker ziet men ſelden of nooit in andere deelen van 't lichaam komen dan in de klieren, en dat wel inzonderheid waar dezelve tuſſen onzichtbare in byzondere vlegtinge der vezelen gezaait leggen, zo als by bovengedagte plaatzen beſpeurt word, ontaardende meerendeels de naaſtleggende deelen zodanig, dat dezelve veeltyds, indien zy zig tot uitbreiding begeeft, die deelen, waar in anders geen kanker begin neemt, ook dat verſchrikkelyk gebrek aannemen, en zelfs de gehele maſſa van 't bloed bederft; waar door het ook zomtyds gebeurt, dat dezelve op meer als eene plaats van 't lichaam gebooren word.

(a) *In zyne* Exercit. Anatomico - Chirurgic. p. mihi 157.

en dranken nuttigen, waar door het bloed ſcherp en knagende gemaakt word; ook ondervind men, dat ſpek en varkensvleeſch zodanige perſonen zeer nadelig zyn: de zwaarmoedigheit of veel bekommernis en treurigheit bevorderen ook de kreeftgezwellen: ook komen dezelve meer aan bejaarde ongehuuwde of niet bezwangerde vrouwsperſonen, inzonderheit by nonnen of geeſtelyke dogters, als aan gehuuwde en bezwangerde vrouwen: dit gebrek ontſtaat meeſt tuſſen veertig en vyftig jaaren, als wanneer de maandſtonden verminderen, buitengewoonlyk komen of afnemen (H).

Waar aan de verborgene kanker te kennen.

5. *De verborgene kanker word gekend* uit het jeuken, branden, ſteken, pynelykheit, roodheit, loodkleurigheit, of zwartheit van het knoeftgezwel; verder wanneer het gezwel merkelyk toeneemt en aangroeit, zeer hard, ongelyk en bultig begint te worden; insgelyks wanneer de aderen omtrent het gezwel opzwellen, en zig knobbelig en zwart vertoonen. Maar *een openbare of opgebroken kanker word gekend*, wanneer, na de voor afgaande, hier beſchrevene, kentekenen, het lydende deel door de verzweering zig opent, in welken toeſtand de volgende toevallen zig zien laten:

Toevallen der kanker.

6. Namentlyk, uit de opening vloeit een dun, ſcherp, ineetend water, 't welk dikwils zo ſcherp is, dat het de daar op leggende docken op eet en murw maakt, als of ze van ſterk water gebeten, of van honden of muizen beknaagd waren: dit water ſtinkt erger als een dood kreng, en de vertrekken worden zodanig met ſtank vervuld, dat deswegen byna niemant, ten zy hy 't gewoon is, daar in blyven, veel minder by het verbinden duuren kan: hoewel 't by den eenen meer als den anderen ſtinkt. Deze verzweering gaat altyd verder voort; deszelfs

(H) Onze Heer Schryver doelt hier inzonderheid op de kanker, welke zig in de klieren der vrouweborſten laat vinden, daar nogtans de kreeftagtige eigenſchappen, welke onder den oxel, de kaak, ooren, in de lieſſen, onder de knien, en andere plaatzen, zelfs in de ingewanden, even en meer toevallen en ſchadelyke gevolgen uitleveren, om dat dezelve door geen handkonſt weggenomen, en alzo min door middelen konnen genezen worden.

De oorzaak der kreeftgezwellen aan de *oogbollen*, *oogleden*, *neus*, *lippen*, *tantvlees*, *tang*, *amandelen*, *teeldelen*, *bielen*, enz. is wel meerendeels van uiterlyke aandoeninge, als ſchaven, wryven, en kneuzen, maar aan die plaatzen, waar zulx uit deze beginzelen niet voortkomt, zien wy, dat dezelve door ontſtekinge, en derhalven uit verſtopping der klieren geboren worden. De kreeftgezwellen, welke wy in dezen gewaar worden, zyn van een geheel anderen aard als die in de vrouweborſten, en meerendeels boosaardiger, wyl dezelve, indien zy niet vaardig worden weggenomen, door haare boze eigenſchappen zeer omknagen, zig haaſtig uitbreiden en quaadaardig of ſtinkend vlees overtollig uitwerpen; om welke reden men in den aanvang wel op de beginzelen en oorzaak moet letten, en uitterlyk zynde, dezelve haaſtig uitroeien of wegnemen. Inzonderheid wanneer dezelve zig enkelyk als puisjes, wratten, knobbeltjes, blauwe vlekjes, ſchaving der ſcherpe tanden, kneuzing der lippen, of door andere kleine oorzaken op de bovengenoemde plaatzen opdoen, waar van ter zyner tyt nader zal gehandelt worden.

zelfs lippen zwellen op, ontſteken, krullen om, en zyn afgryſſelyk aan te ſchouwen: de geheele verzweering heeft dikwils verſcheide koleuren, namentlyk wit, geel, groen, rood, bruin en zwart, onder malkanderen, dikwils als gemarmelt; de pyn is onbeſchryffelyk groot, met een geduurigen brand, ſtekinge, weg-eeting, als of 'er muizen in knabbelden, zo dat de Patienten nog ruſten, nog ſlapen konnen, maar in een geduurig gejammer en zugten leggen, waar door dezelve zeer verzwakt worden. Daar benevens verliezen zy alle luſt, de kragten verminderen, zy vallen dikwils in ſlaauwtens, verliezen den reuk, en eindelyk, indien ze niet geholpen worden, volgt de dood. Nogtants, na dat zodanig ongemak groter of kleinder, of na het met de geſteltheit of gezondheit van den Patient geſchapen ſtaat, en de plaats is, plegen ook de toevallen zwaarder of ligter te zyn (I).

7. Een verborgen en niet te pynelyk kreeftgezwel is nog wel te lyden, en de perſoonen, die anders een ſterke en gezonde natuursgeſteltheit hebben, konnen dezelve dikwils een lange tyd, zonder zonderling ongemak, dragen, wanneer ze een goede levenswyze in agt nemen, en zig voor ſchadelyke geneesmiddelen wagten; maar als men het tergt, een quade levenswyze houd, bytende, week makende, of verdwynende geneesmiddelen gebruikt, dan groeit het ſchielyk aan; de pyn vermeerdert geweldig, het gezwel breekt door, en verwekt in 't kort de voorgemelde jammerlyke toevallen: daarom behooren zig de zulken voor alle ſchadelyke geneesmiddelen ten uiterſten te wagten. Evenwel ſtaat in 't algemeen te weten, dat alle kreeftgezwellen zeer gevaarlyk, en heel bezwaarlyk, ja meeſtendeels, inzonderheit door geneesmiddelen, als onmogelyk te genezen, ja dikwils niet eens, gelyk, nevens *Hippocrates* en *Celſus*, ook *Hildanus* beveſtigt (a), enkelyk te verzagten zyn; ſchoon 'er veele geweeſt zyn, die voorgegeven hebben *a geheime geneesmiddelen* voor de kanker te bezitten: en 't is zeker, dat men zig op de tot nu toe bekende geneesmiddelen weinig of niet kan verlaten, 't welk inzonderheit uit de geſchiedenis van de moeder van *Lodewyk* den XIV. Koning van Vrankryk, is af te nemen, dewelke de kanker in de borſt had, maar door niemand konde herſteld worden, De voorzegging. *a Arcana.*

(I) Onder de toevallen zyn niet van de minſte en als voorboden van droevige gevolgen, dat de huid in de verdeeltheid der verharde klieren als geſchroeit leeder zig vertoont en intrekt, waar door de onderleggende delen meer geprangt en geperſt zynde, eerder tot rotting en zydelyke uitſpattinge overgaan. De arm aan de zyde der kanker zwelt, word lam, en geeft zomtyts aanzien als of dezelve wilde verſtikken, zynde altyt met een onverdraaglyke pyn en doofheid aangedaan; zelfs ziet men gebeuren, dat die gehele zyde van 't lichaam tot aan de toonen toe dit ongeval ondergaat, niet alleen uit oorzaak van verderving der ſappen, maar ook wyl de vaten en zenuwen geperſt zynde, deszelfs doorſtraling verhinderd word.

(a) *In zyne verhandelinge van 't heete en koude vuur* Cap. 7.

den, ſchoon in Vrankryk, behalven de koninglyke genees- en heelmeeſters, alle zodanige genees- en heelmeeſters daar toe geroepen wierden, die voorgegeven hadden, de kanker te konnen genezen, ook de grootſte vereeringen en vergeldingen, als ze dezelve zouden geheeld hebben, beloofd waren (a). Derhalven behoeft men byna geen andere hope van genezinge te maken, als zodanig een kanker in tyds uit te ſnyden. Maar hoe grooter dezelve is, zo veel te geweldiger zyn ook de toevallen; hoe zwakker en ongezonder de Patient, hoe minder hope van goeden uitſlag der konſtbewerkinge, maar hoe beter de Patient van geſteltheit des lichaams is, zo veel te beter uitſlag 'er ook te verwagten is. Wanneer de kanker niet geheel kan weggenomen worden, moet men hem niet aanraken, dewyl daar door niets gevorderd word, en de Patient zonder nuttigheit ſlegts pyn uitſtaat, en nog eerder als anders ſterven moet. De kanker, die aan de baarmoeder, 't verhemelte, de lel in de keel, de amandelen, onder de oxelen, en in de lieſſen komt, is meeſtendeels onheelbaar, dewyl men dezelve niet in 't geheel, nog met zekerheit kan wegnemen; maar aan de lippen, oogen en aan de borſt konnen dezelve nog, hoewel niet zonder gevaar, uitgeſneden worden, dog niet zonder vreze van weder op te komen, gelyk ik dikwils heb ondervonden. Eenigen meenen ook, dat de kanker beſmettelyk is (b), 't welk ik tot nog toe niet heb waargenomen, ſchoon ik veele Patienten heb gezien; en derhalven alleen zeer zelden of by toeval zal gebeurt zyn (K).

De geneesmiddelen van D. *Kortholt* voor de kanker.
a Praxis.

8. In de Breslauſche Natuur- en Geneeskundige Geſchiedeniſſen, als mede in de *a Oeffeninge* van *Nenter* (c) word een zeker geheim braak- en bytmiddel, 't welk een Medicus, met naame *Kortholt*, zedert eenigen tyd zou uitgevonden hebben, gevonden, waar door allerlei kanker zoude konnen

(K) Een Heelmeeſter zal met alle voorzigtigheit agt geven wat omſtandigheden zig by deze gewigtige quaal laten zien, ten einde hy, voor het werk te beginnen, zig een goeden uitſlag kan beloven, welke voorzegging hy uit de geſtalte der Lydereſſe en den toeſtand van het gebrek moet opmaken, die zo menigvuldig zyn, dat ze alle hier niet konnen opgenoemt worden, maar beter paſſen by de verhandeling van die operatie voorgeſteld te worden.

Uit de konſtbewerkingen op de kanker der amandelen, keel en lel zyn veele goede en gelukkige uitſlagen te hopen, als by deszelfs beſchryving klaar genoeg zal blyken; dog op de kanker der lyfmoeder, vrouwlykheid, oxel, en lieſſen geen operatien doenlyk zynde, zo moet men alleen trooſtelyke voorzegging verlenen; gelyk men in tegendeel van de kanker in 't hooft der roede wel een goeden uitſlag kan beloven, wyl ik door deszelfs afbindinge, en zelfs van 't geheele lid, goeden uitſlag gezien heb, zynde het nu niet lang geleden of ik heb zulx met gewenſt voordeel, zo aan oude als jonge perſonen volbragt.

(a) *Memoires de Madame de Moteville* Tome V.
(b) *Als* Hildanus Cent. II. Obſ. 78. Tulpius Lib IV. Obſ. 8.
(c) Tom. III. pag. 344. & ſeqq.

nen genezen worden. Maar dewyl ik om het zelve te bekomen en op de proef te ſtellen nog geen gelegentheit heb gehad, kan ik daar van niet verder melden, maar moet het de tyd en ondervindinge overlaten. Ondertuſſen heb ik van geloofwaardige perſonen vernomen, dat deze geneesmiddelen in een waare kanker de verwagte uitwerking niet deden (L).

Kreeftgezwellen die niet weg te nemen zyn.

9. Wanneer nu de kanker nog door deze, nog door andere geneesmiddelen kan genezen worden, of dat dezelve reeds *veroudert*, *zeer groot*, of *uitgeſtrekt is*, dat men dezelve niet volkomen kan wegnemen, of aan zodanige plaatzen was, daar men niet kan bykomen, of omtrent grote vaten, als onder de oxelen, of wegens inwendige oorzaken; of in oude, zwakke of kranke perſonen; of dat 'er meer als een knoeſt- of kreeftgezwel aan 't lichaam was, dan is 't niet te raden, dat men een konſtbewerking onderneemt, dewyl daar door de dood van den Patient zou verhaaſt worden. Derhalven wanneer *zodanig een quaadaardig kreeftgezwel voorkomt, dat niet zonder levensgevaar kan worden weggenomen*, en nog niet doorgebroken is, dan moet men tragten 1) te weeg te brengen, dat het zelve niet doorbreekt, nog verder voortgaat; 2) dat men de quade toevallen zo veel als mogelyk is verzagt: wanneer dit geſchied, dan konnen de Patienten dikwils nog lang het leven behouden.

Hoedanig het erger worden voor te komen.

10. Om dan te verhoeden, dat dezelve niet doorbreken, nog verder voortgaan, maar in ſtilte gehouden worden, moet men dezelve op die manier, zo wel aangaande de levenswyze, als geneesmiddelen, behandelen, gelyk wy in 't Hoofdſtuk der knoeſtgezwellen, §. 13 en 14. gemeld hebben: daar benevens zal men de Patienten in de lente- en herfſttyd aderlaten, en de toevloed der quade vogten zomtyds door den ſtoelgang doen loſſen, en het bloed ten deele door bloedzuiverende inwendige geneesmiddelen, als in 't voorgaande Hoofdſtuk, §. 13. is beſchreven, tragten te matigen: welke inwendige genezing men den geneesheer kan aanbevelen. Inzonderheit word tot tempering van het bloed *de geitenmelk* zeer dienſtig bevon-

(L) Kanker als ware kanker gekent, en waar in alle deszelfs eigenſchappen zyn, moet als ongeneeslyk worden aangemerkt, aan of voor welke men niet moet medicineeren, en voor al geen konſtbewerkingen verrigten, wyl hier niet alleen de quaal vergroot, maar de toevallen door zulk doen verhaaſt worden. Om deze reden moeten alle zwetzers, landlopers en quakzalvers gemyd worden. Dog op dat men den Lyder evenwel niet geheel troofteloos ſtelle, zo is 't des heelmeeſters pligt ter voldoeninge zyn praktyk te oefenen, welke ten principale daar in beſtaat, dat het aangegrepen deel wel word rein en zuiver gehouden, en de nodige middelen tegen deszelfs voortkruipinge, zo als aanſtonts zal blyken, bezorgt worden. Die omtrent de kanker nader wil onderrigt zyn, die leze over deze ſtoffe het werkje van den Hr. *Desbaies Gendron*, die naar myne gedachten over deze ſtoffe zeer fray geſchreven heeft.

vonden, dewelke op zig zelf warm, of met vereiſte wondkruiden, ook met kreeften afgezoden, daaglyks gedronken word. *Als de toevallen* ten deele door de voorgeſchreveno middelen vermindert zyn, en de *pyn* zeer groot is, dan moet men zomtyds onder voorgemelde middelen het *a heulſap* mengen, en maankoppen in den drank kooken, zo als by de genezinge der knoeſtgezwellen gemeld is; op dat daar door de al te groote pyn geminderd, het overmatige waken verhoed, en de verzwakking van kragten voorgekomen worde. Inwendig zal men de in 't XVI. Hoofdſtuk §. 14. beſchrevene geneesmiddelen gebruiken (M).

a Opium.

Hoe een doorgebroken kreeftgezwel te behandelen.

11. *Wanneer een kreeftgezwel doorgebroken of verzworen is*, en niet meer kan uitgeſneden worden, dan moet men insgelyks den voortgang van 't zelve tragten te verhinderen, en de toevallen te verminderen: 't welk eensdeels door de reeds beſchrevene geneeswyze gedaan word, en ten tweede dat men het ſcherpe water twee, drie of viermaal daags afdroogd, de verzweering, 't zy met fyn droog pluksel opvult, of de zelve met *Ol. Myrrh. per deliquium* beſtrykt. Of:

℞. *Ace-*

(M) Zo haaſt men gewaar word, dat een knoeſtgezwel naar geen verdwynende middelen wil luiſteren, maar veel eer verhard, zig verder uitſtrekt, de naaſtleggende klierdeelen aangrypt, en zelfs tot een ware kanker drygt over te gaan, dan is niets meer overig (wyl in veele diergelyke gevallen de wegneming onmogelyk is) dan het gezwel te verdoven, en de quaadaardige ſtof in te tomen, welke uitwerking niet kan volbragt worden dan door zulke middelen, die geen vettigheden in zig behouden, maar enkelyk uit gediſtilleerde wateren, als *Aq. Solanum, Plantag. Calcis*, enz. welke ſterk met lootſout, 't zy door *Acetum Litarg.* of zelfs met het *Sal Saturni* worden aangezet, door welke manier van doen dikwils en onverwagt veel voordeel ontmoet word, zodanig dat leken in de heelkonſt het gebruik van dit middel voor een *Arcanum* gehouden hebben. Schoon wy nu de vettigheden afkeuren, zo doet nogtans een doek met Spaanſche zeep gewreven, en met de poeder van ſchelpwit beſtrooit, of met hondeleder, waar in ons het quikzilver word toegezonden, de quaal gedekt, veelmaals groote dienſten; terwyl inzonderheit de pyn te groot, en daar door de ruſt belet wordende, men het gebruik van ruſtmiddelen niet moet verzuimen, waar toe men het *Laudanum Opiatum, Lond. Liq. Sydenhami*, hier met ſlaapbollen, *Opium diſſolut.* enz. naar genoegen, zo wegens den ſtaat van 't geval of vermogen van den Lyder kan gebruiken; dog wegens deszelfs gebruik is inzonderheid te letten, dat men liever met te weinig begint dan de geeſten te haaſtig te verdoven, als wanneer den Lyder daar meer aan gewend zynde, dit heilzame middel in de quantiteit kan vermeerdert en verandert worden.

De kundigſte en getrouwſte Heelmeeſters zyn overtuigt, dat in of op dezen toeſtand weinig, of, om beter te zeggen, als niets is uit te voeren, dan het deel droog te houden en voor de lugt te bevryden, het welk men aan de Lydereſſe dient te raaden, dog daar omtrent zeer voorzigtig te zyn, om dat de zulke anders in haren verdrietigen toeſtand te openbaar hopeloos geſteld worden, en dus door vermeerdering van droefheit haar quaal verergeren: weshalven, ſchoon wy vooruit zien weinig of niets te zullen uitvoeren, zo moet men eenige middelen toedienen, dog vooral zulke, waar van men kan verzekert zyn, dat dezelve geen quade gevolgen zullen veroorzaken, om door dezen weg overtuigend mede te deelen, dat onze intentie ten welzyn der elendigen geſchikt is.

℞. *Aceti Litharg yriſat.* ℥iß.
Olei Roſacei ℥j. *M. fiat Nutritum.*

Waarmede men het gezuiverde kreeftgezwel altyd kan beſtryken, 't welk de pyn zeer veel verzagt; of:

℞. *Aq. Roſar. Flor. Sambuc.*
Papav. Erratic. ā*a.* ℥ij.
Sacchar. Saturn.
Eſſent. Opii ā*a.* ʒj.
Sp. Vini Theriacal. ℥ij. M.
Of:
℞. *Aq. Sperm. Ranar.*
Solan. ā*a.* ℥iij.
Plumb. uſt. ʒj.
Sacch. Saturni ℥ß. M.

Hier mede moet men de verzweering wel uitwaſſchen, en met plukzel dekken. Ook gebruikt men een *a wonddrank*, of het ſap van *b nagtſchade* en *c weegbreebladen*. Insgelyks word het verſch uitgeperſte ſap van tabak van eenigen zeer geroemd, zo wel om te zuiveren als te heelen, als men met het zelve 't ongemak beſtrykt. *Als de pyn zeer groot is*, moet men 'er vry wat *d heulzap* of deszelfs *e uittrekzel* by doen, en in de aldergrootſte pyn 't zelve met veel plukzel aanleggen, dewyl men veeltyds op geen andere wyze de pynſtilling kan te weeg brengen. Maar als dan moet dit uittrekzel, om te meer te verzagten of te ſtillen, met geen brandewyn, maar met overgehaalde wateren, namentlyk van nagtſchade of roode koornbloemen, welke ter pynſtillinge bereid zyn, gecomponeert worden. *Dionis* ſpreekt van een ſtuk kalfsvleeſch daar over te binden. Drooge poeders, die in andere wonden dienſtig zyn moeten in de kreeftgezwellen, dewyl ze daar ſchadelyk zyn, niet geſtrooid worden. Maar het *f gebrande loot* met *g ſlym van b lynzaad*, of *i vlooikruid* gemengt, is een zeer goed pynſtillend middel. Het een en 't ander moet men zomtyds by beurten gebruiken. Insgelyks word het zogenaamde *Eau d' Arquebuſade*, met het water van nagtſchade in plaats van wyn overgehaald, en 'er warm opgelegd, hier zeer geprezen (N).

a Decoctum vulneratum.
b Solanum.
c Plantago.
d Opium.
e Eſſentia Opii.
f Plumbum uſtum.
g Mucilago.
h Semen Lini.
i Pſyllium.

(N) Zo dra men beſpeurt, dat het kreeftgezwel zig opent, dan is 'er geen hope van herſtelling meer over. Om deze reden moet onze aandagt alleen op de onderhoudende geneeswyze geveſt zyn, welke daar grotelyks in beſtaat, dat men de lekkende vogt voor verderving bewaart het willig vleeſch tegen het uitſpatten intoomt, en het voortlopen belet. Om deze reden ziet men al weder van de vettigheden af, dan wanneer de zweeren te droog en dor mogten ſtaan, dat men het *Ung. Diapompholigos* ℥ß. met de *Amalgam. Mercur.* ℈ij. mengt, en met wieke-

na

na dat het *ulcus* met waſſchen is gezuivert, aanlegt.

De rotting en verderving voorhanden of reets daar zynde, behoort men dezelve met het volgende watertje te verhoeden of te ſtuiten, als:

℞. *Tinct. Myrrh. cum Sacch. PP.* ℥ij.
Opii ʒj.
Mel Roſar. ℥j.
Aq. divini Fernel. ℥ß.
Vin. Gallic. ℥ij.
M.

Waar in men ook wieken kan nat maken en ter dekking aanleggen, tot het welke het volgende wat zagter bevonden word, op dezelve wyze te gebruiken:

℞. *Aq. Solani* ℥iij.
Calcis ℥j.
Sal Saturn. ℈j.
Antim. Diaphor. ʒij.
Opium diſſolut. ℈ij.
Mel Roſar. ℥ß.
M.

Maar dewyl de dunne vogtigheden weinig aankleven en van geringen dienſt zyn, moet men ſmerige of lymige middelen ter dekkinge gebruiken, welke als dunne zalven op wieken geſmeert worden; die dan ſterker of zagter naar vereiſch van zaken gedirigeert worden, als:

℞. *Succ. inſpiſ. Conſolid. Media.*
Solani.
Plantag. aa. ʒij.
Opium diſſolut. ℈ij.
Tutia PP. ʒj.
Sal Saturn. ℈ß.
Amalg Merc. ʒij.
Aq. Plantag.
Mel Roſar. aa. M. ad Conſ. ung.
Of:
℞. *Muc. Sem. Lini.*
Pſyll.
Cydonior. aa ℥iij.
Plumb. uſt. ʒij.
Opium diſſolut. ʒj.
Amalg. Merc. ʒij.
Mel Scbelidon. ℥ß.
Pulv. Myrrh. opt. ʒij.
M.

Veeltyts gebeurt het, dat het vleeſch geweldig opwelt, en zwaare ſtank en rotting uitlevert; als dan word veelmaals, door die geen ondervinding hebben, met al te geweldige middelen gewerkt, waar door gemeenlyk de quaal getergt, en bozer gevolgen geboren worden; om welke reden men het volgende in meerder quantiteit tot de voorverhaalde kan toevoegen, of alleen voor een enkelde maal gebruiken, als *Ol. Thereb. Aq. divini, Calc. fort. ung. fuſcum, ung. Cauſticum, Lap. Medicam.* of het brandyzer.

By dien droevigen toeſtand volgt zeer dikwils zware bloeding, die, zo dezelve niet vaardig word geſtuit, niet alleen verzwakking, maar zelfs de dood uitlevert: om deze reden zo de Lydereſſe van ons is afgezondert, zo moet men in voorzorge eenige *Stiptica* toereiken en in gereetheid houden, waar toe men *Boviſt, Pulv. adſtringens*, of *Aq. Stiptica* kan verkiezen.

Ter dekkinge en om de toevallen te weeren, moeten al mede geen pleiſters maar veel liever het volgende Lavament gebruikt worden, als:

℞. *Aq. Samb.*
Solani.
Calcis.
Plantag. aa. ℥iij.
Acetum Litharg. ℥vij.
Antim. Diaphor. ℥j.
Ceruſa ʒij.
Opium diſſolut. ʒij.
M.

Schoon de poeders, welke zig hier in bevinden, wat drabbigheid maken, zo zyn dezelve van veel nut, om dat zy als een temperende dekking de huid beſlaan; niet te min moeten dezelve zomtyts ſchoon afgewaſſen worden; en in dit Lavament warm gemaakt zynde, maakt men vierdubbelde doeken nat; wringt die tamelyk uit, en bedekt daar mede het verband en de omleggende deelen, waar over om de warmte te behouden een baaye lap moet gelegt worden.

12. *Maar wanneer de kanker kan weggenomen worden*, moet men, eer men de konſtbewerking werkſtellig maakt, het lichaam ten deele door zagte buikzuiveringen, ten deele door bovengemelde bloed verzoetende geneesmiddelen, nevens een goede levenswyze te houden, bereiden; en dit een wyl tyds gedaan zynde moet men de kanker volkomen uitſnyden (O), zo als we 't zelve in de verhandeling der handgrepen, zo wel van de kanker in de lippen en oogen, als van de kanker in de borſten en aan de mannelyke leden, zullen onder wyzen. Na dat *de kanker is uitgeſneeden*, moet men de wonde met ettermakende middelen, en goede wondbalzem, als andere wonden, genezen; waar by inzonderheit dienſtig is, dezelve zagt en zelden te verbinden, door welk doen de genezing zeer bevorderd word. *Maar als de genezing volbragt is*; zo moet de Patient evenwel geduurende zyn leven een goede levenswyze onderhouden, en zig voor alle ſcherpe, zoute, zuure en ſterk gekruide ſpyzen wagten, ook zomtyds, voornamentlyk in de lente en herfſtyd, zig doen aderlaten, als mede, wanneer hy bloedryk is, zig dikwils doen koppen: insgelyks dikwils afgang verwekkende en bloedzuiverende geneesmiddelen gebruiken, om het ontſtaan van een nieuw kreeftgezwel, gelyk anders zeer ligt pleeg te gebeuren, te verhoeden.

Wanneer de kanker kan weggenomen worden.

(O) Byaldien wy verzekert zyn een waare kanker te behandelen, zo moet men aan geen uitſnydinge denken, wyl door geen handgreep de reets bedorve ſappen konnen verberert worden; maar in tegendeel word de quaal daar door getergt, en byaldien onze konſtbewerking zal plaats vinden, zo moet men niet alleen dat lighaam, 't welk zig vry zal konnen afzonderen, wegnemen, maar zelfs niet onzien een gedeelte van het naaſtleggende gezonde in dezelve tyt weg te nemen, 't welk van het beleid van een handig en wel onderzogt Heelmeeſter zal afhangen.

HET XVIII. HOOFDSTUK.

VAN DE

a ZUGT-, SLYM- OF WATERGEZWELLEN. *a Oedema.*

1.

VAn de heete gezwellen, en de daar uitſpruitende uitwendige toevallen, gaan we tot de koude of wateragtige gezwellen over; waar onder worden verſtaan koude, witte en weeke, en in 't gemeen ongevoelige gezwellen, welke door de vinger gedrukt zynde daar putten in ſtaan blyven, en meeſtendeels aan de beenen voorkomen, de welke

Wat een zugtagtig gezwel is.

welke als dan *gezwolle beenen* genaamd worden: van welke wy hier voornamentlyk zullen handelen, om dat, ſchoon ze aan andere deelen van 't lichaam ontſtaan, op dezelve wyze moeten behandelt worden. Want zomtyds ontſtaat zodanig een gezwel aan 't hoofd, han-
a *Anaſarca.* den, oogleden, zelfs ook over 't geheele lichaam, 't welk als dan *a waterzugt* genaamd word (P).

De oorzaken. 2. *De voornaamſte oorzaak van deze gezwellen* is, of een *wateragtig*, of *een dik ſlymagtig bloed*, 't welk onder de huid in de ſmeer of vetzakjens ſtremt, en de huid doet zwellen. Maar zodanig ſlym en wateragtig bloed ontſtaat voornamentlyk in zulke perſonen, die van een koude ſlymagtige geſteltheit zyn, als mede in oude of anderzints zwakke perſonen, wanneer de natuurlyke warmte afneemt, inzonderheit in de wintertyd, als de koude tot ſtemming van 't bloed in de beenen veel te weeg brengt; waar uit dan ontſtaat, dat zodanige gezwolle beenen dikwils 's nagts in 't warme bedde ſlinken, maar by daag, als men op is, weder zwellen. 2) Geven een *onordentelyke levenswyze*, namentlyk al te veel drinken, veel raauwe, koude, en zwaar te verteerend zynde ſpyzen, oorzaak tot zodanige gezwellen. 3) *Koude koortzen*, inzonderheit als de Patienten in de hitte al te veel drinken, en zig verder na den

(P) Over deze ziekte heeft de groote *Hippocrates*, en meer andere na hem loffelyk en klaar geſchreeven; dog de konſtoeffenaars, welke alleen Nederduits lezen, konnen nazien de ſchriften van *Guido*, *van de Voorden*, *Barbette*, *Buizen*, *Zydenham*, *Schouten*, en meer anderen, uit welke Schryvers ligtelyk zal worden opgemaakt, dat indien deze ziekte uit verderf en verandering der vloeibare ſtoffe voortkomt, het geheele lichaam meer of minder, naar de oorzaak groot of klein is, ontſtelt, en alle de vaſte deelen tegennaturelyke eigenſchappen doet aannemen; en daarom is zelden by het behandelen van deze ziekte eer voor den Heelmeeſter in te leggen, inzonderheit indien de zugtige zwellinge der beenen na een waterbreuk is voortkomende, in welken toeſtand, wyl meerendeels de klieren der ingewanden van den onderbuik *verſtopt*. *verhard*, *ontaart*, en de vetſtoffen bedorven zyn, zo ziet men ſelden, dat dit gebrek ten goede verandert, geneeſt, of zulke Lyderen in gezondheid herſtelt worden, maar uit dezelve ſpruiten veeltyts alle ſoorten van waterzugten. en eindelyk *Anaſarca*, beneffens vele andere gebreken, als *ontſteking*, *koorts*, *kort. aamigheid*, *verlies van kragten*, en inzonderheid aan de beenen, *roode vlekken*, *ontvelling*, *ſterke lekking*, *beginnende verſterving*; en meerendeels *de dood*, over alle welke omſtandige gevallen onze Schryver niet voorneemt te ſpreeken, als zynde voor her grootſte gedeelte buiten het beſtek der Heelkonſt; dog zo de zugtige zwelling aan de beenen op zig zelf en als uit geen andere waterzugt ſpruit, maar door opzwellinge der naaſtleggende deelen de groote vaten geprangt worden, of door lang leggen by andere gebreken de vogten in hare beweginge verhindert zyn, dan worden de vogten lymig en wateragtig; *het vet ontaart*; deszelfs *vliezen* en *blaasjes zetten uit*, en de *veerkragt der vezelen verdwynt*: maar zo dra de oorzaken van dit gebrek worden weggenomen, en de zappen verbetert zyn, zo laten zig de lymige en wateragtige ſtoffen ligtelyk opnemen en verdelen, vooral zo dra de vaſte deelen in hare veerkragt komen te vermeerderen, door welkers ſterkte en aanſluiting de ſtilſtaande vogten vaardiger worden voortgeſtuwt.

den regel van gezontheit niet wel gedragen. 4) *Alderlei ſterke of veelvuldig bloeden*, 't zy door den neus, door bloedſpuwingen, door 't openen der ſpeenen of takken, ook uit de baarmoeder, als mede door verwondinge. 5) Wanneer de gewoonlyke bloedvloed, namentlyk van de maandelyke ontlaſtinge der vrouwsperſonen, begint te ſtremmen. 6) *De zwangerheid der vrouwen*, of anders een *a knoeſtgezwel*, of andere gezwellen in den onderbuik, die de *b holle ader* drukken, en waar door het te rug vloejen van 't bloed uit de beenen verhinderd word. 7) Het al te veel *zitten*, *leggen*, *of ſlapen*. 8) *De longe-zugt*, *aamborſtigheit*, en alderlei verzwakking van lichaams kragten, wanneer het hert geen genoegzame kragt meer heeft, het bloed behoorlyk door de beenen te voeren, waarom het dan aldaar ſtremt, en zodanige zwelling veroorzaakt.

a Scirrhus.

b Vena cava.

3. *De kennis* van deze gezwellen is uit de voorbeſchrevene tekenen af te meeten. Nogtans is hier in agt te nemen, dat hoe harder de gezwellen zyn, en hoe langer de ingedrukte putten ſtaan blyven, hoe taaier de geſtremde ſlym is; maar hoe weeker de gezwellen zyn, en hoe eer de putten verdwynen, zo veel te dunder en wateragtiger is het ſtilſtaande bloed: waar naar zig de Geneesheer omtrent de genezinge zeer veel te ſchikken heeft. Kentekenen.

4. Wanneer gezwolle beenen met andere krankheden, namentlyk, waterzugt, longezugt, aamborſtigheit, koude koortzen, bloedvloejing, of deszelfs verſtopping, verzeld zyn, dan zyn ze niet te genezen, ten zy dat alvorens de gemelde krankheden ook genezen worden. In zwangere vrouwen, wanneer zy anders gezond zyn, zyn de gezwolle beenen niet gevaarlyk, dewyl dezelve meerendeels na de baaringe van zelf verdwynen, en, gelyk de vrouwen aan veele plaatzen gewoon zyn te zeggen, dat hare *gezwellen* na de verloſſing in een *tobbetje vallen*. Maar als dezelve zonder andere krankheden ontſtaan, of na de bevalling uit zig zelf niet verdwynen, dan zyn ze niet gering te agten; dewyl deszelfs uitſlag in 't gemeen waterzugt, aamborſtigheit, of een *c ſtikking der lyfmoeder* te kennen geeft. Hoe meer zodanige gezwolle beenen verouderd zyn, zo veel te gevaarlyker zyn dezelve; wanneer zy zonder oorzaak der opgenoemde krankheden ontſtaan zyn, en niet lang geduurt hebben, dan is 'er minder gevaar. *Wanneer ze na de koorts overblyven*, zo worden zy meeſt en altyd genezen; maar veel gevaarlyker zyn dezelve, als zy door te veel verbloeden, of andere zwakheden ontſtaan. Komen ze uit *verſtopping der natuurlyke en gewoonlyke bloedvloed*, dan moet het zelve weder vloeibaar gemaakt worden: by oude perſonen zyn zy gevaarlyker als by jonge, dewyl die zulke gezwolle beenen gemeenlyk in 't graf dragen. Wanneer gezwolle beenen door onbequame uitwendige middelen ontydig verdwenen worden, dan volgen veele quade toevallen, als inzonderheit aamborſtigheit, De voorzegging.

c Hyſterica Paſſio.

Geneeswyze.

borſtigheit, ſtremming der maandſtonden, enz. en dikwils de dood.

5. De geneeswyze is verſcheidentlyk, naar de verſcheidenheit der oorzaken, om welke reden men altyd na de eigentlyke oorzaak moet onderzoeken en daar op agt geven; en vermits zy meeſt inwendig moeten aangetaſt en weggenomen worden, *zo moet de genees- by de heelkonſt gevoegt worden*, ten einde de inwendige oorzake worde weggenomen, dewyl men anders door de uitwendige middelen alleen niets zoude uitwerken, maar dikwils het quaad erger maken. Dog voor het zwellen der beenen is dienſtig, 1) Dat dezelve met warme doeken, 's morgens en 's avonds, ook wel by dag, en dikwils tot rood en warm wordens toe, *gewreven* worden (Q). 2) Moeten ze *voor de koude*, inzonderheit by wintertyd, wel bewaard worden; waarom zodanige perſonen gedurig behooren bonte of andere warme kouſſen te dragen, en zig tegen de koude wel te bezorgen. Des avonds moeten ze in een gewarmd bed gaan, en heete ſteenen of een heet gemaakte eike plank aan de beenen leggen (R), op dat door de warmte het bloed verdund, verwarmd en tot zyne vloeibaarheit wedergebragt mag worden. 3) Moeten de beenen met *een windzel omwonden worden*, met welk windzel men aan de voeten moet beginnen, en opwaarts tot aan de knie voortvaren, waar door het been verſterkt, en belet word, dat de vogten daar zo ligt niet in blyven ſtaan, nog zwellen veroorzaken (S). 4) Mogen ook uitwendige verdwynende middelen, de inwendige vooraf gegaan zynde, gebruikt worden, dewelke verſcheiden zyn. Maar inzonderheit is zeer dienſtig het gezwollen

(Q) Met de wryvinge moet men voorzigtig te werk gaan; want na het rood worden zouden zig ontſteking, en verdere toevallen, als *Ulcera* en *Mortificatien*, konnen opdoen: daarom zullen de wryvingen zagt en met een vlakke hand langzaam, dog lang agter een, gedaan worden, welke goede manier verbetert word, indien men de hand gedurig nat maakt met een verdunnend vogt, waar toe men het beſt verkieſt ſlappe warme Jenever met wat Spaanſche ſeep.

(R) Hier te lande gebruikt men by gegoede lieden een zekere ſoort van bedſtoven, welke met baay overtrokken, en van binnen met een beweeglyke kopere vuurteſt voorzien zyn: of tinne waterfleſſen, waar in men kokend water giet.

(S) Deze bandagie, die men *Expulſive band* noemt, moet glad, effen en gelyk aangelegt worden, terwyl men wel moet zorg dragen, dat de kanten van 't harde linnen niet inſnyden, of knellen. Om deze reden, en teffens om te verwarmen, gebruikt men flenelle of baaye windzels, welke niet alleen wel en zagt, maar ook toegevende drukken. By de zulken, die gaande en ſtaande zyn, en welker zaken niet toelaten veel te leggen of t'huis te blyven, gebruikt men kousjes, van bombazyn, of andere onrekbare ſtoffe gemaakt, die men binnens beens met een veter zo na als 't nodig is toerygt, zorg dragende, dat de veter niet op de naakte huid kome te drukken; om welke reden men op de eene zyde van de kous een gulp met vetergaten zet, om daar door de eene zyde van de kous onder de veter te doen leggen; vooral moet in acht genomen worden, dat de zwagtel of 't kousje des morgens, als de beenen nog dun zyn, word aangelegt, op dat de aanſtaande zwelling daar door verhinderd worde, en dus de verſlapte vezelen aan een fluitende, gelegentheid vergunt worde zig te verſterken en in te trekken.

zwolllen been met brandende brandewyn of voorloop te bewaaſſemen. Namentlyk, men giet een weinig brandewyn in een ſchoteltje, ſteekt dezelve met een brandend papier in de brand, legt den voet op een voetbankje, zet 'er de brandende brandewyn onder, behangt de beenen met een deken, op dat de damp van de brandewyn daar zo veel te beter aan zou kleven, 't welk dagelyks hervat wordende, zo zullen hier door dezelve geſterkt, 't water ten deele uitgezweet; en 't overige vogt weder in zyne vloeibaarheit gebragt worden. Gemeene perſonen plegen als een huismiddel het groot *a ſchelkruid*, als het te bekomen is, een weinig[a] gekneuſt zynde, op het gezwollen deel te leggen, en met doeken om de beenen te binden: andere roemen de *Perſicaria*, 't zy alleen, of met het ſchelkruid gemengd; welke beide eene zeer doordringende en verdwynende kragt hebben. Anderen leggen geraſpte *mirikswortel* daar over; andere koken *peperkruid* in wyn, en ſlaan 'er 't zelve dikwils warm om; *de duivenmeſt*, met azyn en zout tot een pap gemaakt, en dikwils warm aangelegd, is insgelyks tot het verdwynen zeer bequaam. Hier benevens zyn de *verſterkende ſtovingen* zeer dienſtig: een diergelyke, zeer goed zynde, word gemaakt uit de loog van eikenaſch, met ſterk ſmids of bluſchwater. Hier by giet men eenige oncen brandewyn, als mede na zyn goedvinden een weinig aluin, en ſlaat dezelve met doeken dikwils warm om het gezwollen been. Het *kalkwater* alleen, of met brandewyn gemengd, nevens een weinig aluin, dikwils warm gebruikt, is ook zeer dienſtig; ook word het volgende *mengſel* voor zeer deugdzaam gehouden:

[a] *Chelidonia.*

℞. *Sp. Vin.*
Acet. Vin. àà. ℔j.
Alum. crud. ℥iß.
Vitriol. ℥j. Miſc.

't Welk op de voorgemelde wyze moet gebruikt worden. Maar hier by is altyd noodzakelyk, na het wryven en 't gebruik der warme ſtovingen, de beenen met windſelen weder te omwinden, en daar over verwarmende kouſſen aan te trekken: maar de Patient moet een goede levenswyze onderhouden, en neerſtig inwendige middelen daar benevens gebruiken, dewyl anders de uiterlyke middelen niet alleen weinig dienſt zouden doen, maar veel eer ſchadelyk zyn, dewyl de inwendige middelen hier het meeſte moeten te weeg brengen. Veeltyds zyn de *gezondbronnen* of *baden* de zaak te voren met een verſtandig Ceneesheer rypelyk overwogen zynde; zodanige perſonen zeer voordeelig; want anders konnen ze by velen, eer de dood als de gezondheit te weeg brengen. *Harris* roemt, dat hy dit ongemak meenigmaal alleen door verſterkende middelen, dog inzonderheit met de *Crocus martis aperitivus*, en *Cort. Peruv.* genezen heeft. *Diſſertat. Chirurg.* IX.

HET XIX. HOOFDSTUK.

VAN DE

WEKE UITZETTINGE DER GEWRIGTEN.

I.

Wat dit uitwas is.

DE *uitwaſſen* of *uitzettingen der gewrigten* komen het naaſt aan de zugtige gezwellen, zynde deze uitwaſſen zeer bezwaarlyk en dikwils naauwlyx te genezen. Vele ſchryvers hebben dit gebrek met ſtilzwygen voorbygegaan, en door anderen is het maar ter loops verhandeld; mogelyk daarom, dewyl de meeſte niet geweten hebben, of deze gezwellen uit het bloed, water, etter, wind, of andere tegennatuurlyke oorzaken ontſtaan, of geboren worden. *Deze uitwaſſen der gewrigten zyn* koude en bleke gezwellen aan de gewrigten, week, en op het gevoel byna als een ſpons, blyvende in dezelve door 't indrukken geen putjes ſtaan; ook veroorzaken zy weinig of geen pyn: dog zy verhinderen de beweeging en 't gebruik des gewrigts, waar door men deze gezwellen kennen en van andere onderſcheiden kan. Zy ontſtaan aan alle gewrigten der armen en beenen, *maar 't aldermeeſt aan de kniën*, 't welk ſchynt daar uit veroorzaakt te worden, dewyl in dat gewrigt vry veel klieren gelegen zyn, als mede om dat tuſſen de banden en peezen veel vet legt. Zomtyts zyn dezelve klein, en zomtyts zeer groot; dan week en dan hard in 't aantaſten, 't welk door de aldaar geſtremde of dikke vogten (a) ontſtaat (T).

2. *De*

(T) Onder de gebreken, die een Heelmeeſter moeielyk voorkomen, is dit gebrek een der langwyligſte, en deszelfs genezing geeft weinig voldoening aan de Lyderen, zo wegens het lang duuren, als de zwakheid, die gemeenlyk in het gewrigt nablyft. Onder alle de gewrigten van het lichaam is de knie dit gebrek 't meeſt onderworpen, uit oorzaak van deszelfs ſterke omwinding der banden, en peezige uitbreiding, tuſſen en om welke ter glad- en glibberig making als een ophoping van klieren geplaatſt zyn, uit welkers verandering, en wel byzonderlyk door deszelfs uitſtorting van een lymig vogt, dit taaie gezwel geboren word. Deze veranderingen in en omtrent de articulatie der knie komen meerendeels door uiterlyke oorzaken voort, en is als een overvloedige buitenſtorting van ſtoffe uit de zo even genoemde klieren aan te merken, welk uit zig zelf taay zynde, door 't verblyf nog lymiger wordende, en tuſſen de *Cellulæ* der vliezen, die de banden, platte en koordagtige peezen omvangen, als ook wel tuſſen en in de *Membrana Adypoſa* plaats hebbende, zo volgt daar uit, dat als men met de vingeren daar op drukt, dat geen kaatzing, zo als by *Apoſtematien*, ontdekt word; en dewyl de deelen of holtens, waar in de vogt plaats heeft, wel zyn uitgeſpannen, en die vogt als in

(a) *Een zeer grote uitwas is afgebeeld in de* Chirurgia curioſa *van* Purman, *pag.* 622.

in vele byzondere holtens is leggende, zo reſiſteren dezelve des te eer tegen den vinger, en laten gene putten by het drukken na. Zomtyts is dit gebrek zeer verdeelt, en maakt byzondere verheventheden, welke bultsgewys zelf door 't oog konnen onderſcheiden worden.

De oorzaak (zo als even gezegt is) van deze uitſpatting is zelden anders als uiterlyk, 't zy door kneuzinge, te ſterke bewoginge, verdraayinge, enz. waar door gelegenheit tot uitſtortinge der bovengedagte vogten verſchaft word, die, om datze in byzondere holtens plaats hebben, een ſponsagtige uitzwelling maken; en daarom kan men deze gezwellen gantſch niet onder de zugtige uitzettingen ſtellen, om dat zy met dezelve in 't minſt geen overeenkomſt hebben, en vooral is wel aandagtig te letten op het onderſcheid van dit gezwel met dat, het welk men *Hydrops Articuli* noemt, welk zo genaamt water tuſſen de gewrigten al mede een geheel ander gebrek is, dat gemeenlyk voortkomt uit voorgaande geweldige ontwrigtinge, die niet alleen met ſterke kneuzinge en wryvingen der been einden de *Glandulæ Synoviales* beledigt hadden, maar inzonderheid, wanneer 't zy door onbequaamheid van den Heelmeeſter, of door tegennatuurlyke indiſpoſitien de uitleding niet konde herſteld worden, dan door groot en langdurig geweld, waar door al mede de gedagte klieren gedrukt, gekneuſt en gequeſt zynde, een al te grote quantiteit van ledevogt in de holte van 't lid uitſtort, welke uit hoofde der indiſpoſitie niet zo vaardig kan worden opgenomen, aldaar blyft ſtaan, en zelfs vermeerdert, *ontaard*, *taay*, en zomtyts *hard word*, het herſtelde been weder uit zyne holte drukt, en zomtyts zo *bederft*, dat de uiteindens der *beenderen*, benevens het dekkende *Cartilago* verandert en *cariëert*. Omtrent deze en nog meer ſchadelyk toevallen moet een Heelmeeſter wel letten, hoe die ſtoffe tydig te verteeren, ten einde hy niet alleen het lid tragte voor vaſtgroeinge of *Anchiloſis* te bevryden; maar ook voor gedagte beenbederving te bewaren. Hierom is het, dat men dit te overvloedige ledevogt, indien het niet te verdwynen was, tragt te ontlaſten, 't welk het beſt door een Troiquart kan geſchieden, waar na men het met verdeelende en verteerende ſtovingen dekt, en het zelve, zo verre het de pyn toelaat, dagelyks gedurig beweegt, ten einde men de aaneengroeijing moge beletten, en de ſtof door haren natuurlyken weg doe afleiden.

Uit het gezegde is dan ligt op te maken hoe wytlopig men hier van zoude konnen handelen, en zelfs hoe wy op een nuttelyke wyze hier een eigen Hoofdſtuk van zouden konnen formeeren; maar wyl de loffelyke *Jʃ. L. Petit* in zyne verhandeling over de ziektens der beenderen *Tom. premier, Cap. XVI.* van de *Anchiloſis* is ſprekende, en daar van in een tamelyk goede order handelt, zo ziet aldaar in 't eind van 't gedagte Hoofdſtuk wat gevoelen door dien uitmuntenden Schryver over deze ſtoffe gemaakt word.

Ziet hier ook over na de nuttelyke gedagten van den geleerden *Le Clercq* in zyne verhandeling der beenziektens, en aldaar over het ſtuk der ontwrigtinge, *pag.* 52.

Riolanus, betuigt, dat de zwelling der knie zeer zwaar te genezen is.

Ambroſius Pare in 't achtſte Boek, van de gezwellen in 't byzonder handelende, verklaart in een redelyke manier dit gebrek, en pryſt zulke heelmiddelen, welke verſterkende en verteerende, zyn, aan, waar toe hy niet allen *Adſtringentia*, maar teffens verteerende middelen is gebruikende, zo als *Le Clercq*, die hem ſchynt op te volgen, te werk gaat. Hier toe vinden wy de volgende pap met veel nut voorgeſteld, als, geſtampte *aardſlakken*, *kalk* en *Sal Armoniak*, welk middel koud kan gebruikt worden,

Pare gebruikt *de ſlakken* met de *buisjes*, *Terebintyd* en *brandewyn*; of

Tot een andere pap neemt hy *geyten-drek*, *kamillen*, *vlierbloemen* en *zemelen*, te zamen in goede roode wyn gekookt, die hy in 't byzonder aanpryſt.

Velen hebben dit ongemak, dog den een beter als den ander, beſchreven, onder welke *St. Hilaire* door zyne voorzeggingе uitmunt, wanneer hy *Tom. II. pag.* 910. zegt, dat deze lymige gezwellen gevaarlyk en lang van duur zy, het gaan beletten, en dikwils de dood veroorzaken, by 't welke hy evenwel een zwakke en belachgelyke denking voegt, dat de pyn dikwils doet ſchryen, om reden dat tuſſen de knien en 't aangezigt zekere *Sympathie* is, dewyl de knië (de vrugt in de baar-

moe-

Oorzaak. 2. *De oorzaak van dit ſponsagtig uitwas der gewrigten* is een ſtremming en vergadering van een taai, ſlymagtig water, 't zy in 't gewrigt, of omtrent de banden van 't gewrigt, gemeenlyk na dat te voren door een harde ſtoot, val, of kneuzinge de banden gekneuſt zyn, waar door gelegenheit word gegeven, dat het taaie *a wei* van 't bloed aldaar ſtremt, de gewrigten opzwellen, en eindelyk uitzetting veroorzaakt, die de banden uitſpannen, verzwakken, en de beweging van 't gewrigt bederven. Wanneer te gelyk door deze gezwellen de daar by gelegene zenuwen of aderen gedrukt of anderzins het deel zyn voedzel benomen word, teert daar door het deel onder het gewrigt dikwils uit; terwyl het gewrigt in grootte toeneemt.

a Serum.

De voorzegging. 3. Dewyl deze ſponsagtige uitwaſſen der gewrigten de banden uitrekken en ſlap maken, zo volgt, dat de kragt van 't gewrigt verzwakt, en dus word de beweging en ſterkte daar door bedorven, of in 't geheel benomen, na dat de belediging minder of meerder is; en dewyl zodanige verzwakte banden niet ligt tot hunne voorige ſterkte konnen gebragt worden; de ſtof ook niet ligt te verdwynen, nog tot zweering te brengen is, zo geven dezelve aan den Heelmeeſter

moeder leggende) zo digt by de oogen hare plaats hadden.

Is dan de quaal geen zugtige ſtoffe in de *Membrana Adypoſa*, ook geen buitengevaat ledevogt, 't welk zig als in een zak of blaas van de omvangende banden van 't lid onthoud, zo moet het ook op eene byzondere wyze behandeld worden, zodanig, dat de geheele geneesintentie leune om de buitengeſtorte ſtoffe te verdeelen, te doen opnemen, en door verſterking der omvangende vaste deelen de verdere uitſtorting te beletten: zo nogtans zulks niet konde gelukken, gelde de inſnyding, en niet de doorboring, op dat men door gedurige ſypering en leeglekking de uitgeſpanne holtens weder doe byeen vallen en vaſtkleven; want indien deze ſtof te lang blyft hangen, maakt zy door de tyt gemeenſchap met het lid, bederft de beenſtoffe, en veroorzaakt *Caries*.

Om dan de ſtof door middelen te verdeelen, gebruikt men een pleiſter uit de gezuiverde *Gum. Galb.* alleen, of het *Empl. de Galb. Crocat.* en wel inzonderheit het *Empl. de Santalino.*

Men gebruikt pappen en ſtovingen uit vlugge en welriekende kruiden, bloemen en ſchorze, die zamentrekken, en zaaden, die verwarmende zyn, met roode wyn gekookt, en door loogzouten, en inzonderheit met zeep aangezet, ten einde de genezing ligt moge volbragt worden; dog in dezen toeſtand moet men letten op de tederheid of ſterkte der huid, waar naar het middel in ſcherpte of zagtheid moet geſchikt worden

De rooking met gommen boven een kool vuur is van veel nut, waar toe men gebruikt maſtik, wierook, myrrhe, enz. De Franſche heelmeeſters hebben in gebruik het *Ung. Styracis*, 't welk op een ſtuk linnen of leder geſtreken als een pleiſter om de knie word geſlagen, en in der daat in alle hartnekkige, taaye en koude gezwellen van zeer goede uitwerking is; welkers beſchryving uit de obſervatien van den berugten *Saviard*, *pag.* 584. volgt:

℞. *Ol. Nucis* ℥v.
Gum. Elemn.
Cera flava aa ℥iij. en ʒiij.
Colophon. ℥vij ℔.
Styrax liq. ℥iij. en ʒiij.
F. ſ. Art. Ung.

ſter veel moeite, en zyn dikwils zonder opening te maken, of inſnyding te doen, niet te genezen. Het is zelfs niet te raaden, deze gezwellen te doen zweeren, dewyl daar door, als zynde zo na aan de gewrigten, zeer ligt een beenvreter en pypzweeren veroorzaakt worden, welke niet wel zonder afzettinge van 't lid zouden konnen geheeld worden. Insgelyks kan men met de openinge of inſnydinge by vele niets uitvoeren, dewyl de vogten zomtyds niet aan een plaats vergaderd, maar alleen in de vetzakjes zyn: zo dat ze alle door eene opening niet konnen uitloopen. Wanneer deze uitwaſſen nog verſch, niet heel groot, nog hard zyn, dan zyn ze door verdwynende en verſterkende middelen dikwils nog te herſtellen; maar door weekmakende worden ze in 't gemeen veel erger. Wanneer dezelve reeds verouderd, zeer groot en hard zyn, kan zelden door geneesmiddelen iets uitgevoerd worden; maar men is genoodzaakt dezelve te openen: doch ook hier mede kan de quaal niet altyd weggenomen worden, maar komt dikwils weder, gelyk ik diergelyke heb gezien. Als de uitwaſſende gewrigten zeer hard zyn, zyn ze op geenderlei wyze te genezen.

4. Die van de eerſte ſoort, namentlyk verſche, die nog niet zeer quaadaardig zyn, moet men om te doen verdwynen 1) de lydende plaats daagelyks met warme doeken wel wryven, en daar na goede ſterke *a brandewyn, met wynſteen* gemengd, daar in wryven, als mede te zamengevouwe doeken dagelyks twee of drie tot viermaal daar om ſlaan; waar door, als men neerſtig en lang daar mede aanhoud, het gezwel dikwils verdreven word. Derhalven, als men eenige beterſchap beſpeurt, zo houd men daar mede aan, tot dat het lid zyne natuurlyke kragt en gedaante weder bekomen heeft; in welkers plaats ook deze navolgende ſtoving van *Purman* (a) zeer dienſtig is: Genezing der verſche uitwaſſen door verdwyninge.

a *Spiritus Tartariſatus.*

℞. *Muriæ halecum*, of Haring-pekel, ℔ij.
Acet. Vin. Fortiſſ. ℔j.
Fol. Salv. Mij.
Vitriol. Roman. ʒiß.
Alum. crud. ʒvj.

Dit een half uur gekookt zynde moet daar warm om geſlagen worden, zo als van de voorgaande is gezegd. Wanneer hier door het gezwel meerendeels verdwenen is, en de Patient het gewrigt weêr beter kan bewegen, dan moet men, om het overige te doen verdwynen, het lid met brandewyn, met wynſteen gemengd, of met de *Oleum Tartari fætidum*, verſcheide maal daags beſtryken, en daar na het lydende deel met

(a) *Wondkunſt het III. Deel, op de 48. bladzyde.*

met drukdoeken en een windzel bedekken, om het zelve wel voor de koude te bewaren: dewyl zulke Lyderen, als het deel koud word, zig erger bevoelen. De volgende ſtoving is zeer dienſtig, waar mede ik een uitwas aan 't gewrigt, reeds een half jaar oud zynde, heb genezen:

℞. *Lithargyr.* ℔ß.
Boli Armen. ℥j.
Maſtichis, Myrrhæ àà. ℥ß.
Aceti vini ℔j. M.

Dit kookt men een vierendeel uurs, en maakt in 't zelve Afziedzel drukdoeken nat, die men 's morgens en 's avonds in het bed warm om het deel ſlaat. Inwendig mag men ook buikzuiverende, verdunnende en zweetdryvende middelen gebruiken.

De verouderde door inſnyding.

5. Maar wanneer deze gezwellen reeds verouderd, of door gemelde geneesmiddelen niet te verdwynen zyn, dan is 'er niet beter, zo als ook *Wurtz* (a) en *Purman* (b) getuigen, (V) *als dat men dezelve aan het benedenſte en bequaamſte deel met een groot lancet of ſnytuig moet openen*, dog niet te diep, op dat geen banden of peezen gequetſt worden; maar dat de geſtremde *a weivogt* aanſtonts, of eenige dagen daar na allengskens uitvloeje. Derhalven, om dit te bevorderen, moet men een wiek, met een *b ettermakend* middel en een weinig aluin beſtreken, in de opening brengen, dan zal het uitvloejen van het geſtremde water des te gemakkelyker volgen. Maar eer dat de opening gemaakt word, moet men het gezwel, op dat het wel uitpuyle, nederdrukken, en de bovenzyde met een band of ſnoer vaſt ombinden, op dat dezelve band by het openen niet te rug wyke, maar de bequaamſte plaats tot de opening zo veel te beter zig vertoone, als mede op dat de geſtremde *weivogt* hier door zo veel te gemakkelyker uitgang verkryge, 't welk meenigmaal na het openen even gelyk als het bloed by het aderlaten, en als 't water by het aftappen van een waterbreuk, uitſpringt. Ondertuſſen moet men om het gezwel indien 'er zig nog ſtoffe vertoont, de *c Sap-* of *d Saffraan-pleiſter*, of ook de roode pleiſter van *Wurtz*, dewelke hy in dit geval zeer roemt, leggen, op

a Serum.

b Digeſtivum.

c Emplaſtrum Diachylum.

d Oxycroceum.

(V) Zie hier over na de Nederduitſche druk van *Wurtz* van 't jaar 1647. pag. 141. waar uit klaar blykt hoe de ſtoffe niet in een boezem; maar in verſcheide holtens huisveſt, dog in dien toeſtand, waar die grote man in de heelkonſt van een ſchielyke en overvloedige ontlaſting gewaagt, zulx zal *Hydrops Articuli* geweeſt zyn, en dewyl hy ons van een goeden uitſlag verzekert, zo is 't ook billyk, dat wy deze handeling omhelzen, maar die ontlaſting te weeg brengen door een troiquart, zo als in myn vorige aantekening vermeld is.

(a) *Chirurgia pag.* 268. (b) *Wond-Heelkunſt het derde Deel, op de* 46. *bladzyde. Chirurgia Curioſa pag.* 622.

op dat de nog overige gestremde weivogt in 't geheel verdreven worde; en alles verdwenen, als mede het gewrigt in zyne natuurlyke gestalte gebragt zynde, moet men de opening met goede wondbalzem heelen; terwyl men zig onthoud van gemeene oly en vettigheden, om dat de banden en peezen dezelve niet wel konnen verdragen. Wanneer na de opening *de gestremde vogt zo dik was*, dat ze niet wel kon uitvloejen, dan moet men met een verdunnende inspuiting by elk verband etterlyke maalen inspuiten, als by voorbeeld, het [a] *Afziedzel* van *Agrimonia*, *Aristolochia*, of *Alchimilla*, met *Mel Chelidonii* of rozen gemengd, waar na het gezwel eindelyk zal slinken.

[a] *Decoctum.*

6. Eenige zyn gewoon, in plaats der insnydinge, de opening door een *bytmiddel* te maken, waar door, na dat de korst afgevallen is, het gestremde vogt uitvloeit; waar omtrent zy in 't vervolg, zo als te voren onderwezen is, te werk gaan: maar wanneer men de opening door een lancet of mes maakt, zo is het zelve veel spoediger uitgevoerd, en de opening is daar na veel ligter te heelen. Ondertussen kan het lid dagelyks met *Unguent. Nervinum* of een versterkende geest bestreken worden, inzonderheit het ongemak aan de knie zynde, op dat daar door de banden en pezen versterkt wordende, het gewrigt zyn voorgaande kragt wederom moge verkrygen (W).

Door bytmiddelen.

7 Wanneer het water is uitgelopen, dan moet men tragten te verhoeden, dat het zig van nieuws niet weder verzamele, 't welk veeltyds en

Hoedanig het weder toevloejen.

(W) Byaldien een bytmiddel (uit oorzaak der timiditeit van den Lyder) zal gebruikt worden, zo draagt men zorg, dat het niet vloeit, of onbepaalt werkt, en deszelfs vermogen by ons bekend is, ten einde, naar de raming der tyt en de kragt van 't middel by ons gezorgt word, dat geen meer knaging als nodig is gemaakt worde. Hier zoude de vraag zyn, welke van beide, 't mes of 't corrosif, nuttelyker ter genezing kan geoordeelt worden, waar op men kan antwoorden, dat zo de stoffe in een zeer grote quantiteit en als in een boezem plaats heeft, dan is de insnyding nodig, maar is de vogt lymig, en legt dezelve verdeelt, dan is het bytmiddel van meer nut en veiliger uitwerking; te meer, om dat de langzame uitzypering gelegentheid verschaft, dat de van den ander geweeke deelen zagtelyk byeen trekken, en aan den ander sluiten. Tot het *Corrosivum* moet men, als reets gemeld is, het *Ung. Causticum* gebruiken, 't welk op linnen gestreken zynde gesneden word naar de figuur, als wy oordeelen dat de opening behoort te zyn, wel zorg dragende, dat het niet langer dan 3. 4. à 5. uuren na den ander op het deel blyft leggen, als wanneer het eene voldoenende diepte kan doorknaagt hebben, die dan meerder of minder naar het diep of ondiep leggen der vogt moet gesteld worden. Om gedagte inzigt van 't lang open houden der openingen, daar door een gedurige lekking te beoogen, hebben zommige Heelmeesters in gebruik door de naald en hairendraat een dragt in die plaats te zetten, 't welk zy zo lang aan 't lekken houden, als geoordeeld word nodig te zyn, waar door meenigmaal goede uitwerking gezien word, en in der daat beter is als de opening met wieken te stoppen, waar door de ontlasting belet, en het gezwel ieder maal vergroot of vernieuwt word; en daarom moet men de stoppende wieken verdunnen, en in tegendeel door een plat verband zelfs met een spons om de stoffe af te leiden dekken. Blyft het lid stram, zo dat men het zelve tot lenigmaking moet stryken, dan moet voor al de *Sp. Matricalis*, *Sp. Sal. Armon.* niet vergeten worden, in het leniment te voegen.

te verhoeden. en ligt, als in de waterbreuken, pleegt te geſchieden. Maar om dit te verhoeden, oordeel ik dienſtig te zyn, nevens de inwendig afdryvende geneesmiddelen, eerſtelyk de opening een wyl tyds met wieken open te houden, en dagelyks tweemaal een zuiverend water daar in te ſpuiten, namentlyk het *Decoctum Ariſtolochiæ*, *Agrimoniæ*, en *Alchimillæ*, waar in de *Mel Roſarum* of *Chelidonii* moet gemengd worden; en *Purman* verzekert, dat men het naauwlyks zesmaal behoeft te gebruiken, of de holligheit zal gezuiverd, en het vleeſch aangegroeit zyn: ook kan men 'er het water van ongebluſchte kalk inſpuiten, en uitwendig verdwynende pleiſters daar over leggen, en de knie zo ſtyf binden, dat het water zig niet ligt weder kan verzamelen; 't welk *Felix Wurtz*, zig beroemde veele uitwaſſen der gewrigten genezen te hebben, zeer aanpryſt.

Waarſchouwing. 3. Eindelyk is hier nog indagtig te maken, *dat alle zodanige gezwellen aan de gewrigten zonder onderſcheit te openen, niet raadzaam zy*; want als ze al te hard, te oud, of te groot, ook de Patienten zeer oud, of anders zwak en ongezond zyn, moet men dezelve liever laten beruſten, dewyl niet alleen weinig voordeel daar door te verwagten is, maar de toeſtand ten quade verandert, als veroorzakende nieuwe en zware toevallen, pypzweeren, beenvreters, ja zelfs het vuur, of een ontydige dood, daar anders zulke Lyderen zonder die bewerking nog veel langer zonder veel ſmerten hadden konnen leven. Tot de wateragtige gezwellen behooren insgelyks *de a waterzugt*; *de b waterbreuk*; *het c water-hoofd*, *het d kikvorſch-gezwel onder de tonge* waar van in de verhandeling van de *e Konſtbewerkingen* zal geſproken worden.

a Hydrops. b Hydrocele. c Hydrocephalos. d Batrachion, ſive Ranula & Hypogloſſis. e Operationes.

HET

HET VYFDE BOEK VAN 'T EERSTE DEEL.

VAN DE ZWEEREN.

HET I. HOOFDSTUK.

VAN DE ZWEEREN, OF OPENE QUALEN. *a Ulcera.*

1.

Beschryving van een zweering.

EEn zweering is by ieder zo bekend, dat het byna overtollig is dezelve hier te beschryven, nademaal de beschryving doorgaans duisterder en onverstaanbaarder is als de naam zelf; dog wanneer men dezelve op 't duidelykste doet, dan zegt men, dat het een scheiding is in de weeke deelen van 't lighaam, door inwendige oorzaak (meerendeels ontstekingen) geboren; namentlyk wanneer door tegennatuurlyke scherpe of stremmende vogten de weeke deelen en huid geopend, of anderzins doorknaagt worden. Dezelve noemt men ook *ope quaalen*. Wanneer verouderde wonden of quetzuuren niet te genezen zyn, dan pleegt men dezelve ook verouderde zweeren te noemen.

Aan welke deelen van 't lichaam dezelve ontstaan.

2. Zweeren konnen aan alle deelen van 't lichaam ontstaan, namentlyk aan de huid, vet, klieren, vleesch, als mede aan alle ingewanden; maar wanneer zweeren of ineetingen aan de beenderen komen, dan worden dezelve *beenvreeters* of *winddoorn* genaamd; van welke wy, weegens de overeenkomst of gelykvormigheit met de andere zweeren, in deze verdeelinge ook handelen zullen.

De verscheidenheit van andere toevallen.

3. *De zweeren worden van wonden, (dewelke insgelyks een scheiding der weeke deelen is) onderscheiden*, om dat de wonden altyd door uitwendig geweld en als in een ogenblik worden veroorzaakt: maar de zweeringen ontstaan meestendeels door inwendige oorzaken, of doorknaging op de weeke deelen, door gestremde scherpe vogten, 't welk niet schielyk, maar allengskens volbragt word. *Ook zyn de zweeringen van ettergezwellen te onderscheiden*; want ettergezwellen zyn eigentlyk de naast voorafgaande oorzaken der zweeren, waar uit dan in 't vervolg zweeren of *Ulcera* worden voortgebragt. Wanneer, by voorbeeld, een ontsteking tot veretteren overgaat, dog zo lang de huid nog heel en gesloten is, en de etter daar onder verborgen legt, word het een *ettergezwel*, of *Abscessus*, of ook van eenigen een *Apostema* genaamd; maar wanneer zodanig een ettergezwel doorbreckt, of geopend word, als dan noemt men het een *zweer*.

De verscheide soorten der zweeren.

4. *De zweeren in zig zelf zyn ook verscheiden*, en wel 1) *Volgens de verscheidenheit der deelen*; want eenige zyn alleen in de huid, andere in 't vet, klieren, vleesch, of andere deelen. 2) *Volgens de verscheidenheit van grootte*: als eenige zyn groot, andere klein; eenige diep, andere ondiep; en als dezelve diep en wyd zyn, maar inwendig een naauwe opening hebben, dan worden ze *a pypzweeren* genaamd. 3) *Volgens de verscheidenheit van de tyd*, of duurzaamheit van de quaal, heeten eenige *versche zweeren*, maar andere *oude zweeren*. 4) *Volgens de verscheidenheit der toevallen* noemt men eenige *goedaardige, geringe of gemeene zweeren*, maar die, welke met *quaade toevallen verzeld zyn, quaadaardige*; want zommige zyn pynelyk, eenige niet pynelyk; eenige zyn *stinkend, vuyl, spekagtig, sterk lekkende, voorteetende, kankeragtig, eeltagtig en fisteleus*; eenige hebben *wormen*, en diergelyke. 5) *Volgens de verscheidenheit van de oorzaken* worden eenige *scheurbuikige, Veenusagtige beenvretende, kankeragtige, pestige*, of *hetoverde quaalen* genaamd. 6) Zyn 'er ook eenige zweeren, die wegens haare plaats, daar ze zyn, byzondere namen bekomen, als *neus-zweeren, verhemelt-zweeren, aars-zweeren, borst-zweeren, traanfistelen*, en diergelyke.

a Fistulæ.

Oorzaken.

b Acidum.

5. *De voornaamste oorzaak der zweeren* word van veele hedendaagsche Schryvers geoordeeld te zyn een tegennatuurlyk *b zuur*: waar door de deelen zodanig doorknaagt en opgegeten worden, als het yzer en andere bergstoffen van het sterk water; maar 't welk voor 't meerder gedeelte geen schuld heeft; vermits *alle scherpe stoffen*, 't zy zoutagtig, loogagtig, Alcalisch, of zuuragtig, de deelen van het lichaam konnen doorknagen, of verteeren, en daar door zweeren te weeg brengen. Maar dewyl ons bloed, wanneer het stremt, meerendeels in een loogagtige of Alcalische scherpheit, en niet in een zuurheit verandert, gelyk men tot nu toe verkeerdelyk geloofd heeft, als mede de stank en vuiligheit, in de meeste zweeren zynde, niet zuuragtig ruiken,

ken, maar veel eer een *Alcaliſche* zelfſtandigheit als eenige zuurheit te kennen geeft, moet daar uit beſloten worden, dat *Alcaliſche* ſcherpte in de zweeren meer quaad doet als het zuur. Door *Alcali* verſtaat men een *ſcherp zout*, 't welk tegen het zuur ſtryding is, geyk het *a zout van wynſteen*, azyn, of de *b oly van wynſteen*, de *c geeſt van koperrood*, en diergelyken. *Ook zyn 'er verſcheide ſoorten van ſcherpheden* in het bloed en in de zweeren; want gelyk het eene vergift ſterker is als het ander; zo zyn eenige zweeren beter geaard en ligter te genezen; maar andere, alwaar groter ſcherpte by is, zyn quaadaardiger, meer knagende, ſtinkender, pynelyker, en quader te genezen, ja dikwils onheelbaar, zo als uit de kanker is af te nemen. Dog de ſcherpte alleen is niet altyd de oorzaak der zweeren; maar dezelve konnen van alle zodanige dingen, die het bloed ſtremmen en verderven, voortkomen en verwekt worden: namentlyk allerlei *gezwellen en ontſtekingen*, *wonden*, *kneuzingen*, *beenbreuken*, *ontwrigtingen*, *koeſtgezwellen*, *beenverderving*, en *diepe ettergaten*, waar door de ſtremmende vogten de daar by leggende deelen verbreken, of doorknagen, en alzo zweeren veroorzaken, dewelke dikwils in 't begin goedaardig, maar daarna door een quade geſteltheid, eene quaade levenswyze, onbequame geneesmiddelen, qua'yk verbinden, en endere omſtandigheden konnen quaadaardig worden.

a Sal Tartari.
b Oleum Tariari per deliquium.
c Spiritus Vitrioli.

6. *De zweeren* worden door het gezigt *gekend*; maar om dezelve naauwkeuriger na te vorſchen, en te weten *hoe diep ze zyn*, en waar heen deszelfs holligheden ſtrekken, of 'er een beenvreter by is, of niet, moet men met een proefyzer onderzoeken. Maar inzonderheit of de zweer *nieuw of verſch is*, of dat ze reeds lang geduurt heeft, moet men zig van de Patienten laaten onderregten, en de oorzaak, waarom een zweer verouderd is, tragten na te ſpeuren: namentlyk, of ze wegens de quade geſteltheit van den Patient, of wegens een quade levenswyze, wegens quade behandelinge, wegens een beenvreter, of een andere oorzaak is oud geworden. Of een zweer *goedaardig* is, kan men daar uit weeten, wanneer dezelve nog niet verouderd, de etter witagtig, eenigzins dikagtig, niet al te wateragtig, nog al te dik, niet ſcherp, nog bytende, niet ſtinkende, nog heel pynelyk, nog dat 'er anderzins geen quade toevallen zyn, als mede als de Patient nog jong en gezond is. Maar een *quaadaardige*, of byna onheelbare zweer kent men, als de Lyder van een ongezonde lichaams geſteltheit, ſcheurbuikig, *d zugtig*, of waterzugtig is, de uitvlietende etter als dan water, ſcherp en ſtinkende, geel, vleeſchkleurig, groenagtig, zwartagtig zynde; wanneer de etter al te dik en gelyk als vet of ſpek is; wanneer geduurige pyn in de zweeren is; of ook indien een zweer op die wyze als een verſche wonde, of een verſch *e ettergezwel*, door ettermakende middelen en wondbalzem niet te genezen is.

De kennisder verouderde, goed- en quaadaardige zweeren.

d Cacheticus.

e Abſceſſus.

7. Wan-

De vuile, vloejende, ineetende diep gatige en eeltige zweeren.

7. Wanneer in dezelve zig ſlinkend, week, wit- of zwartagtig vleeſch vertoont, dan worden het *vuile en rottige zweeren* genaamd; insgelyks de etter dik en taai als lym, of vet, en groenagtig, of anderzins van alderlei kleur zynde. De *vloejende quaalen* kent men uit het veelvuldig ſcherp water, dat 'er uit vloeit. *Maar de ineetende zweeren*, als de etter aan alle zyden rondom in eet, dan haaſtiger, dan langzamer, na dat de ſcherpte ſterk is. *Holle, diepe en vol gaten zynde zweeren* worden genaamd, die of diep onder de huid, of tuſſen de ſpieren ingaan; maar inzonderheit als dezelve een naauwe opening en een weyden grond hebben. *Vereelde*, wannner het *a eelt*, dat is een harde en gelykzaam knorsagtige zelfſtandigheit, de binnenkant der zweeren omringt.

a Callus.

De Venusagtige, kankerige, beenvretende en betoverde zweeren.

8. *De Venus-zweeren* erkent men, als dezelve op eene onreine vleeſchelyke gemeenſchap, of op Venus-ziektens, als een druiper, Venus-builen, of zelfs de zogenaamde Spaanſche pokken, volgen, dewelke aan verſcheide deelen van 't lichaam pleegen te ontſtaan, inzonderheit aan die plaatzen, daar de Venus builen te voren geweeſt zyn, of in den neus, of in de mansperſonen aan het teellid, alwaar men dezelve Sjankers noemt: maar in vrouwsperſonen komen dezelve aan de lippen der vrouwelykheit, insgelyks aan den hals van de baarmoeder. *Een kanker-zweer is*; of een eigentlyke zweerende kanker, welkers kentekenen boven in de verhandeling van de kanker beſchreven zyn; of het is zodanig een ineetende en pynelyke zweer, gelyk anders de kanker pleeg te zyn. *Beenvretende zweeren* noemt men zulke, als in een daar by gelegen been een beenvreting of verrotting is: van welkers kenteken, eigenſchappen en natuur wy beneden in 't byzonder zullen handelen. *De betoverde qualen* kent men, wanneer men naalden, hair, garen, ſpykers, eyerſchalen, dovekoolen, en diergelyke dingen, die natuurlyk in 't lichaam niet voortgebragt worden, uit de *b ettergezwellen* of *zweeren* haalt; maar de andere tekenen, van vele ſchryvers beſchreven, zyn onzeker en twyffelagtig, en worden van onverſtandige en bygelovige veeltyds gehouden betoverd te zyn, zonder nogtans in der daad betoverd te wezen.

b Abſceſſus.

De voorzegging der quaadaardige en verouderde zweeren.

9. *Verſche goedaardige zweeren*, gelyk verſche etterbuilen, zyn ligt te genezen, inzonderheit aan jonge en anders gezonde perſonen; maar hoe ouder en groter de zweeren, en hoe zwaarder toevallen daar by zyn, zo veel te bezwaarder zyn dezelve te genezen. Derhalven zyn *alle oude ſeeren, rot-, ſpekagtige, ſcherp-vloejende, vol gatenzynde, vereelde, beenvretende*, en *kankeragtige zweeren* bezwaarlyk te genezen, en vereiſchen op een naauwkeurige heelwyze, zo wel door inwendige als uitwendige goede geneesmiddelen, behandeld te worden; want het zyn maar ſnorkeryen en logenen, als eenigen voorgeven geheime pleiſters of zalven, waar mede alle qualen of zweeren konnen genezen

zen worden, te hebben, dewyl de dagelykſe ondervinding het tegendeel bewyſt. *Hoe ongezonder een Patient is*, zo veel te ſcherper bloed heeft hy; hoe de zweer meer ſtinkt, de etter ſcherper, en de kleur tegennatuurlyk is, *hoe meer dezelve knaagt*: hoe zwakker de Patient is, en hoe ouder de zweeren zyn, zo veel te bezwaarlyker zyn dezelve te genezen; ja dikwils zyn ze onherſtelbaar. Insgelyks *wanneer de zweeren zeer groot*, of aan een perſoon in groten getalle zyn, waar door dagelyks zeer veel etter en water uitvloeit, dan verzwakken daar door menigmaal de Patienten zodanig, dat ze dikwils daar aan moeten ſterven. *Oude zweeren, inzonderheit aan de beenen* der zwakke en oude perſonen, moeten niet, ſchoon men zulks ook konde doen, digt geheeld worden: want zodanige zyn by het open blyven en 't vloejen der qualen gezonder, als wanneer dezelve digt raken, dewyl de natuur reeds gewoon is, hier door het *quaad* uit het lichaam te ontlaſten; 't welk te rug gehouden wordende, allerlei quaadaardige krankheden, namentlyk hoofdpyn, duiſeling, beroertheit, aamborſtigheit, verſtikkingen der lyfmoeder, de roode loop, inwendige ontſtekingen, en voorts allerlei qualen, ja de dood zelf, gelyk velen, die de geneeskunſt oeffenen, hebben waargenomen, veroorzaakt. Wanneer zodanige *verouderde zweeren der oude perſonen* beginnen op te drogen, of niet meer vloejen, en deszelfs rand ontſteekt en blaauw word, dan volgt gemeenlyk kort daar op het vuur en de dood. *Maar by jonge perſonen durft men nog wel onderſtaan, de verouderde zweeren te genezen*; dog dat alvorens en te gelyk de oorzaak van de zweer, en de quade geſteltheit van 't bloed door bequame inwendige middelen weggenomen worden; maar dewelke menigmaal zodanig is bedorven, dat ze byna onmogelyk weder te herſtellen is, waarom ook veele zweeren in 't geheel onherſtelbaar zyn; waar by nog komt, dat de Patienten dikwils wegens de langdurigheit van 't gebruik der geneesmiddelen, en een goede levenswyze te houden, verdrietig worden, en niet langer willen aanhouden.

Van de Venusagtige, ineetende, en kankerige zweeren.

10. *In de Venus-zweeren* moet men dat vergift door inwendige middelen tragten weg te nemen en uit te dryven: want anders zyn de uitwendige middelen te vergeefs. *Diepe zweeren* konnen niet ligt zonder inſnyding of opening te maken, en niet zonder de vereelt-heit weg te nemen, genezen worden; insgelyks, als 'er een beenvreting is, moet dezelve eerſt benomen worden, dewyl 'er anders geen beſtendige genezing te hopen is; want ſchoon ze zomtyds toegroejen, breken ze nogtans na verloop van eenige tyd weder op, en zyn dan erger als te vooren. En wanneer dezelve zeer groot zyn, en inzonderheit in de gewrigten gebeuren, dan vallen ze de Patienten zeer laſtig, en veroorzaken dikwils de dood, of men is genoodzaakt het bedorven lid af te zetten; 't welk insgelyks van de *a winddoorn* ook moet verſtaan worden. *De kankeragtige zweeren toſa.*

a Spina ventoſa.

ren worden insgelyks zelden zonder het lydende lid af te zetten genezen, gelyk reeds van de kreeftgezwellen gezegd is; en indien dezelve zomtyds weggenomen en weder genezen worden, zo plegen ze nogtans dikwils weder te komen, of op nieuw op een andere plaats te ontſtaan, dewelke de Patienten de dood veroorzaken. Wanneer aan *de binnenſte ingewanden*, of ook maar inwendig in 't lichaam, zweeren ontſtaan, zyn dezelve, dewyl men 'er niet kan bykomen om ze te zuiveren en te genezen, meerendeels dodelyk.

De algemene heelwyze der verſche zweeren.

11. De heelwyze der zweeren is verſcheidentlyk, naar derzelver verſcheidenheit; want wanneer een zweer geheel verſch, en het ettergezwel eerſt geopend is, dan moet men dezelve als een verſche wonde of ettergezwel genezen: namentlyk, zy *moet zeer wel gezuivert worden; daarna met nieuw vleeſch begroejen, en dan eindelyk met een fraai lidteken geſloten worden.*

1. Hoedanig te zuiveren.

12. Wat het eerſte, namentlyk *de zuivering*, betreft, men laat de etter 't zy van zelf uitlopen; of wanneer dezelve van zelf niet kan uitlopen, moet men ze door zagtjes met de handen te drukken, of met inſpuiten helpen, en het overige, wanneer men 'er kan bykomen, met plukzel uitdrogen; maar om de nog in de zweeren hangende verdorvene velletjes, vet, en andere onreinigheden weg te nemen, gebruikt men dagelyks plukzel, 't welk met het ettermakend zalfje wel moet beſtreken zyn, en legt 'er de *a ſappleiſter*, *b palmpleiſter*, of een ander van diergelyken aart, op; bedekt dezelve met een drukdoek, en bewind het met een windzel; en op deeze wyze moet men aanhouden tot dat de zweer van alle verdorvene en tegennatuurlyke dingen gezuivert is, 't welk men weet, als in den grond allenthalven rood vleeſch gezien word.

a Emplaſtrum Diachylum.
b Diapalmæ.

2. Het aangroejen van nieuw vleeſch.

13. Als dat gedaan is, *moet men de zweer met nieuw vleeſch doen aangroejen*, waar toe men de zogenaamde vleeſch-makende geneesmiddelen gebruikt, die hier ook het zelve ettermakend zalfje zyn kan: waar door, indien men daar mede aanhoud, het vleeſch na de zuivering aangroeit; en met het zelve kan men de meeſte ettergezwellen en wonden volkomentlyk genezen, indien 'er geen andere oorzaken van verhindering komen, en de Patienten een bequame levenswyze onderhouden. Derhalven is 't hier niet altyd noodzakelyk byzondere vleeſchmakende geneesmiddelen te gebruiken, gelyk veele Schryvers al te naauwkeuriglyk belaſt hebben; want de ettermakende middelen zyn reeds van een balzemagtigen aard, en het is ook zeker, dat het nieuwe vleeſch niet zo zeer door des heelmeeſters geneesmiddelen, als wel door de natuur aangroeit, gelyk reeds in de genezinge der wonden gezegd is, wanneer ſlegts door de heelmeeſters de verhindering weggenomen en verhoed word. Maar indien door 't gebruik van het ettermakende middel het vleeſch niet naar wenſch aangroeide, of dat

dat men zig anders van de zogenaamde vleeſchmakende geneesmiddelen liever wilde bedienen, dan kan men, in plaats van het ettermakend middel, de *Balzem. Arcæi*, van *Peru*, van *Mecha*, van *Zwavel*, het *uittrekzel van Myrrhe* en *Aloë*; *Oleum Myrrhæ per deliq.*, oly van *eyeren*, of andere diergelyke wondbalzem gebruiken, en daar mede dagelyks voortvaren, tot dat de zweer met vleeſch wederom volkomen begroeid en aangevuld is.

14. Maar wanneer een ettergezwel zo diep is, dat men niet op den grond zien, nog de geneesmiddelen tot op den zelven brengen kan, dan moet men by het verbinden, na dat de etter eerſt wel uitgeduuwd is, een zuiverende en heelende inſpuiting gebruiken, als by voorbeeld het afziedzel van *Myrrhe*, *Agrimonie*, en *Ariſtolochie*, waar onder wat *Mel roſarum* gemengd word. Of het afkookzel van nootebladen, waar in men wat zuiker heeft laten ſmelten, 't welk van *Belloſte* voor alle zweeren te gebruiken zeer geroemd word: daarna moet men de opening met een ettermakend middel en plukzel opvullen, en met een pleiſter dekken, en daar mede aanhouden tot dat de geheele holligheit genezen is. In diepe zweeren.

15. Wanneer nu de zweer zodanig met nieuw vleeſch gevuld is, dan moet men het ongemak met een welgemaakt lidteken tragten te ſluiten. Derhalven zal men dezelve op 't laatſt alleen met droog plukzel verbinden; en wanneer daar door het nieuw vleeſch niet van zelf wil ophouden te groejen en droog te worden, moet men drogende poeders daar op ſtroojen, als van Maſtik, Wierook, *Sarcocolla*, *Colophonium*, *Lapis Calaminaris* en *Tutia*, waar over men wederom droog plukzel legt, en daar na een pleiſter, op dat de opgelegde middelen 'er niet zouden afvallen. *Wanneer nu het nieuwe vleeſch over de huid heen groeide*, dan kan men het dagelyks met een ſtuk blaauwe vitrioolſteen beſtryken, tot dat het weder met de huid gelyk word; of indien die niet ſterk genoeg was, ſtrooit men 'er op een poeder uit roode *Precipitaat* en gebrande aluin gemaakt, en vaart daar mede voort tot dat het overvloedige en ongelyke vleeſch verbeten is. Verder moet men het droog worden en genezen met droog plukzel, of met de voorgemelde opdrogende geneesmiddelen bevorderen. Hoedanig een fraai lidteken te bevorderen.

16. Maar om het vleeſch te beter te doen groejen, moet men, inzonderheit in groote zweeren, *een goede levenswyze onderhouden*, zig voor alle ſcherpe, zoute, verhittende, en zwaar te verteeren zynde ſpyzen, inzonderheit ſpek en varkensvleeſch, wagten, gelyk bladzyde 78 en 79 gezegd is; want een goede zetregel in eeten en drinken te onderhouden, vermag in het genezen der zweeren zo veel, dat ook door het zelve, zonder inwendige geneesmiddelen, dikwils zeer ſlimme, verouderde en quaadaardige zweeren genezen zyn; gelyk de ondervinding en veele ſchryvers getuigen; en in tegendeel zyn door een quade le- De levenswyze.

venswyze de geringſte zweeren tot de allerergſte qualen gemaakt. Indien de Patient anders van een ongezonde geſteltheit is, en dat men vermoedde, dat dit de genezing zoude verhinderen, behoort men in tyds met een verſtandig geneesheer raad te plegen, om met de inwendige dienſtig zynde geneesmiddelen te hulp te komen, eer dat de zweeren quaadaardig worden, en gevaarlyke toevallen veroorzaken.

HET II. HOOFDSTUK.

VAN DE

GENEZINGE DER DIEPE ETTERGATEN,

OF *a* PYPZWEEREN.

a Fiſtulæ.

1.

1. Vereiſchen een zuivering.

WAnneer verſche, naauwe en diepe pypzweeren of etterholtens omtrent een zweer zyn, en 'er nog geen vereeltheit by is, (waar van men ten deele door 't gezigt, ten deele door 't onderzoeken verzekerd word,) moet men de etterholtens eerſt, 't zy met ſpuiten, of met plukzel, en 't ettermakende middel tragten te zuiveren, op dezelve wyze, als in 't voorgaande Hoofdſtuk is onderwezen. Meerendeels zyn de heelmeeſters gewoon in de pypzweeren de geneesmiddelen met wieken te gebruiken; maar dewyl dezelve ten deele door haare hardigheit, ten deele door de aanprikkeling zeer ligt ſchadelyk zyn, moet men van dezelve zig of in 't geheel niet bedienen, of ten minſten, indien ze noodzakelyk mogten zyn, zorg dragen, dat dezelve niet hard, nog te lang zyn, op dat ze de zweeren of niet vereélen, of ontſteken, of door haare aanprikkeling maken, dat ze te veel vogt veroorzaken, of de genezing verhinderen, en een oud ſeer te weeg brengen. Derhalven hebben wegens dit misbruik de beroemde *Belloſte* en anderen de wieken in 't geheel verworpen; en ik oordeel insgelyks, dat men dezelve weinig, en wel in geen andere zweeren, of ettergaten moet gebruiken, als alleen wanneer de opening eerder als de grond wil ſluiten, en op geen andere wyze kan open gehouden worden, als mede, dat dezelve zagt, ook kort van plukzel gemaakt zyn, gelyk wy by de wonden reeds hebben erinnerd; maar in de overige zweeren is het beter dezelve agter te laten.

2. Een zamendrukking.

2. Ten tweeden *vereiſchen de pypzweeren of ettergaten een zamendrukking*, en wel zodanig, dat de grond na de opening wel te zamen gedrukt

drukt worde, 't welk geſchied, of met ſmalle, of kleine drukdoeken; of indien deze niet genoeg te zamen drukken, vouwt men een beſtreken pleiſter, in de gedaante van een ſmalle drukdoek, ettelyke maal te zamen, en bind het zelve, na dat men het ettergat van de etter gezuiverd, en met geneesmiddelen bezorgd heeft, op den grond van de etterholte; bedekt de etterholte, gelyk een andere zweer, met plukzel, pleiſter en een drukdoek, en bewind alles met een windzel, 't welk of (voornamentlyk als het gevoeglyk geſchieden kan) aan den grond vaſter aangehaald worden als by de opening, op dat aldaar geen etter kan vergaderen, maar het etterhol in den grond het eerſt te zamengroejen; 't welk te ligter geſchied, wanneer de grond naar de bovenſte, maar de opening naar de onderſte zyde van 't lid zig uitſtrekt, als wanneer het tegendeel plaats heeft.

3. Maar wanneer deze ettergaten zeer diep zyn, dat men om den grond te zuiveren niet wel daar by kan komen, dan moet men 'er *zuiverende geneesmiddelen inſpuiten*, om daar door alle de onreinigheden uit den grond te voeren, dewyl anders de genezing niet wel kan volbragt worden. Hier toe mogen de in het voorgaande Hoofdſtuk beſchrevene geneesmiddelen, of ook de volgende gebruikt worden: Hoe in zeer diepe ettergaten te werk te gaan.

℞. *Ung. digeſt. ex Therebinth. & Vitell. ovi parat.* ℥iß.
Mell. vulgar. vel Roſar. vel Chelidon. ℥j.
Spir. Vin. vulgar. ℥ix. M.

Dit mengzel moet men in elk verband ettelyke maalen warm tot in den grond ſpuiten, en als dan de opening een wyle tyts met de vingeren digt houden, op dat dit middel eenigen tyd daar in moge blyven, en zo veel te meer de ſcheiding te weeg brengen. Of, in plaats van 't gemelde, is het volgende zeer bequaam, het welk men op dezelve wyze gebruikt:

℞. *Decoct. Scord. vel Abrotan. vel Agrimon.* ℥viij.
Spir. vin. ſimpl. ℥iij.
Elixir propr. vel.
Eſſ. Myrrh. & Aloës ℥j.
Mell. Roſar. ℥ij. M.

Met dit inſpuiten en het te zamen drukken van den grond door het omwinden moet men aanhouden, tot dat de grond tot aan de opening allengskens genezen is (X), die vervolgens op zodanige wyze volkomen geſlo-

(X) Met het drukken moet men voor-al zorgen, dat geen holte agter de aangelegde compreſſen overblyven, maar veel eer zullen de compreſſen, die gradueel

gesloten word, als andere gemeene zweeren, zo als bladz. 395. enz. geleert is.

Zyn veeltyds zonder insnydinge niet te genezen.

4. Maar dewyl op deze wyze de pypzweeren te genezen veel tyd van nooden, of in 't geheel geen genezing te bekomen is, om dat dezelve daar door ook meenigmaal niet genoeg ontlast konnen worden, zo moet men, om de genezing te bevorderen, inzonderheit als de holte benedenwaarts gaat, of niet wel kan gedrukt worden, en dus op de voorgaande wyze niet te genezen zyn, de *holtens van de opening af tot op den grond* op de volgende wyze *opsnyden.*

Hoe zig by 't openen

5. Men neemt een hol proefyzer, en steekt het zagtelyk zo diep, als

en naar de gestalte van 't deel en de quaal moeten gemaakt zyn, op het gezonde deel beginnen. Met de omwindige der banden moet men voorzigtig te werk gaan, op dat daar door de loop der sappen niet verhindert worde.

Het gebeurt menigmaal, dat men door versterkende en zamentrekkende middelen holtens of verouderde pypzweeren geneest, of doet sluiten, vermits de zamentrekking der vezelen de inwendige oppervlakte der holtens doet byeen naderen en vast groejen, tot welken dienst gemeenlyk gebruikt word het afkookzel van *Muscus Quercinus*, met roode wyn, waar by zomwylen aandere zaaken, als *Flor. Rosa. Rubr. Balaust. Cort. Granator. Querc.* enz. gevoegt worden, welke stoving met doeken omgeslagen en droog geworden zynde op nieuw vervarst word.

De pypzweeren dus genezen wordende, geven voldoenende verzekering, dat ze zonder calleuse stoffe begroeid zyn; want anders was deszelfs genezing volstrekt onmogelyk. Om deze reden moet men verzekert zyn, dat deszelfs holtens niet geheel met een eeltagtig bekleedzel of huid bedekt zyn, maar dat haar begindzel of mond alleen daar mede is aangedaan.

Op deze onderstelling, als of de pypzweeren alle, en zelfs in haare volle uitgestrektheid met eelt bekleed waren, worden by de meeste schryvers scherpe inspuitingen gebruikt, waar door ze meenen dat die huid word weggebeten, en de oppervlaktens bequaam gemaakt om malkander te vatten; maar zulx is te vergeefs, wyl deze inspuiting niet anders ten nutte uitlevert, dan dat de oppervlaktens der holtens ontstoken en raauw worden, waar door zy gelegentheid bekomen aan een te hegten en te genezen, zo als men menigmaal ziet gebeuren, dat raauw geworden deelen ligt aan een hegten, Om dan dit oogwit te bereiken, moet men deze inspuiting niet dagelyks in 't werk stellen, maar dezelve, om onnodige pyn te ontgaan, zelden gebruiken.

Byaldien de etterholtens diep doorgaan, en onder zwaare vaten, zenuwen, of peezen doorlopen, zeer dik van vleesch en huid zyn, of verscheide zogenaamde konynshollen in het vetvlies en tussen de spieren maken, dan gebruikt men meenigmaal met veel nut dragten, waar van men zich met haire of zyde draden op de volgende wyze bedient. Men neemt een lange *sondé*, die regt of krom, groot of klein, naar de gestalte van het deel, geschikt is, aan welkers eind of punt een ronde knop is, en daar agter een oog, waar in de draad geplaatst word, om dus, in plaats dat aan naalden het oog agter is, de draat voor uit te doen ingaan, die, zo dra het knopje (de fistel aan de andere zyde ook open zynde) kan gevat worden, en de verdubbeling van de draad afgesneden en doorgetrokken zynde, haalt men de *sondé* weder te rug; maar zo de etterholte maar aan eene zyde open is, dan maakt men op het knopje, dat men met de vinger moet voelen, met een lancet een voldoenende opening, waar door men op de bovengemelde wyze de *sondé* doorbrengt, en den draat doet passeeren.

Door dit middel gebeurt het meenigmaal, dat de stoffe ontlast, en de party raauw geworden zynde, na het uithalen des draads vast en veilig geneest.

als 't mogelyk is, in de holte: daar na zet men de punt van een ſcherp te gedra-
inſnymes in de ſleuf van 't proefyzer, en ſnyd daar mede, naar de gen.
leidinge van 't proefyzer, de holte tot aan het eind open, wanneer 't zelve zonder gevaar wegens de daar by gelegene deelen kan geſchieden: of men doet het zonder proefyzer met een mesje, dat aan de punt een knopje heeft. Op zodanige wyze kan men daar na tot op den grond komen, om den zelven veiliger te zuiveren, de geneesmiddelen bequamer te gebruiken, en te gelyk te verhoeden, dat 'er geen etter meer in den grond vergadere, 't welk gemeenlyk de oorzaak is, dat de grond niet kan geſloten worden: of men bedient zig zomtyds, inzonderheit als de etterholte niet zeer dik is, van een *kromme*, *ſterke* en *ſcherpe ſchaar*, aan welkers eene put een knopje is, of die zeer ſtomp moet zyn, gelyk als in de *I. Tab. fig.* D. vertoond word. Deze punt met het knopje ſteekt men in de holte zo diep als 't mogelyk is, om daar mede de etterholte te verwyden. Maar wanneer het vleeſch zeer dik is, kan men met de ſchaar niet wel te regt komen, dewyl men daar door meer pyn zou veroorzaken (Y).

6. Wanneer de pypzweer geopent is, en het bloed te ſterk uit- Wat na de
vloeit, zo als dikwils gebeurt, dan moet men by het eerſte verband, inſnyding
om het bloed te ſtempen, de opening met droog plukzel opvullen, te doen.
maar in 't vervolg gebruikt men een ettermakend middel, met het *Ægyptiacum* of *Mercur. Præcip. rubr.* gemengd, waar door de zweering gezuiverd word, zo als te vooren van de verſche en gemeene zweeren gezegd is, (dewyl door de opſnydinge van een diep etterhol of pypzweer ge-

(Y) Men bind zig niet aan de werktuigen, welke ter verdwyning der pypzweeren of etterholtens dienen, wyl de plaats en 't geval haare byzonderheden mededeelen, die ons dan tot de ſondé en 't ſcheermes, ſchaaren van verſcheide ſoorten, *Siringotbomi*, *Biſtori Couvert*, en meer andere doen overgaan. Dog onder alle ſnytuigen, welke dienſt doen, is een klein dik ſcheermes, op een ſleufyzer gebruikt, het allerbeſte, waar by men zig aldus gedraagt (de zaak gewigtig zynde.) Het mes omwind men met een ſtrookje lynen tot op twee vingeren breed van de punt. De holle ſondé moet week en welbuigend zyn, om naar den loop des boezems geſchikt of gezet te konnen worden; en by aldien men met een dun buigzaam ſtilet een enge pypzweer ontdekt had, en vreesde, dat de holle ſondé daarna den zelven weg niet zoude willen nemen, zo moet het ſtilet zo lang in de holte blyven, tot dat de holle ſondé, die haar ſleuf voor open ſtaat, en geen knop heeft, als over een wegwyzer word ingebragt, waar na het ſtilet word uitgenomen, en de inſnyding geſchied met het ſcheermes tot in het uiterſte einde der holte, 't welk het geheele fyn der zaak is, dat de ſondé ligtender wyze als van zelf daar uit komt, zonder dezelve daar uit te trekken; want de *Sinus* tot in zyn einde niet geopent zynde, zo is de genezing onzeker.

Indien de holte zo eng is, dat geen gemeen blad van een ſchaar daar in kan, en nodig was dezelve te gebruiken, dan verkieſt men zulk eene, welke aan de eene zyde met een blad voorzien is, dat een ſtilet verbeeld, welke ſchaar ook kromme beugels behoort te hebben, om in zommige gelegentheden zig naar de kromme of enge plaats te konen ſchikken; alle welke werktiugen op myn eerſte plaat zyn afgebeeld en uitgelegt.

genoegzaam een gemeene zweer gemaakt word,) en men behandelt dezelve daar na ook op dezelve wyze; ten ware dat een *a vereeltheit*, *b beenvreeting*, of een andere quaal een andere heelwyze vereiſchte, waar van in 't vervolg zal geſproken worden.

a Callus.
b Caries.

HET III. HOOFDSTUK.

VAN DE GENEZINGE DER QUAADAARDIGE EN HARDNEKKIGE ZWEEREN.

1.

Quaadaardige of hardnekkige zweeren hebben veelderlei oorzaken.

QUaadaardige zweeren, die niet willen genezen, en hardnekkig zyn, hebben een byzondere oorzaak, waarom zy quaadaardig of hardnekkig, en op de voorgemelde heelwyze ongeneesbaar zyn: derhalven moet men derzelver oorzaak neerſtig onderzoeken, en, gevonden zynde, dezelve tragten te doen ophouden: dog dit vereiſcht dikwils veel vlyt, en word meenigmaal nog van de heelmeeſters, nog ook van de geneesheeren gevonden, en kan derhalven ook niet weggenomen worden: waarom veele van diergelyke zweeren onherſtelbaar blyven, en dus alle de zogenaamde geheime geneesmiddelen, pleiſters, zalven, en wat het ook zyn mag, ons tot een ſpot ten toon ſtellen. *Onder de oorzaken van de quaadaardigheit dezer zweeren* is dikwils de quade geſteldheit van den Patient, die *c quaadſappig*, *d ſcheurbuikig*, *e waterzugtig*, of iets van de Venusziekte heeft, of *Caries*, of *Callus*, voorts zonderlinge ſcherpte in het bloed, of de kanker, en diergelyk te ſtellen, 't welk men alles naauw moet onderzoeken; waar uitblykt, dat zodanig onderzoek te doen het werk van een gemeen baardſcheerder niet is, maar dat de verſtandigſte geneesheeren en heelmeeſters genoeg te doen hebben zulks na te vorſchen en uit te vinden.

c Cachetic.
d Scorbuticus.
e Hydropicus.

2. Onder deze oorzaken van de quaadaardigheit der zweeren is dan dikwils *de quaade geſteltheit der Patienten*; want wanneer geen diepe ettergaten, nog vereelde, nog beenknagende zweeren, nog verrot vleeſch, nog wormen in de zweeren zyn waar te nemen, dan is de quade geſteltheit van den Patient zekerlyk oorzaak van de hardnekkigheit en onherſtelbaarheit: namentlyk, als dezelve 't zy al te taai, zuur, ſcherp of verhit bloed heeft, of met Venusqualen beſmet is, of

of anderzins dat de Lyder zyne levenswyze enz. onordentlyk houd. In de vrouwsperſonen zyn de verſtopping der maandſtonden, dog in de mansperſonen de verſtopping der ſpeenader insgelyks oorzaak van deze quaadaardigheit: derhalven moet men in diergelyke gevallen met een bequaam geneesheer raadplegen, op dat de inwendige quade geſteltheit van den Patient worde onderzogt en weggenomen, of ten minſten verbetert, en daar door de oorſprong van 't quaad ophoude. Maar voor alle dingen is zodanige Patienten noodzakelyk *een goede en matige levenswyze te onderhouden*, dewyl dezelve in 't genezen van alle krankheden, en inzonderheit van zweeren, zo veel vermogen heeft, dat daar door dikwils, als reeds boven gezegd is, de alderquaadaardigſte zweeren, zonder andere inwendige geneesmiddelen en uitterlyk iets van belang gebruikt te hebben, genezen zyn, behalven dat men de zweeren dagelyks wel heeft uitgedroogd en gereinigd, en daar na of niet anders als een gemeene pleiſter, gelyk men voor alle gemeene en geringe zweeren pleeg te gebruiken, namentlyk een *Ung. Saturnium* of *Diapompholygos*, daar op gelegd; of, dat veel was, een gemeen watertje, wondoly, of wondbalzem in de opening te gelyk geſtreken had. Maar omtrent de levenswyze moeten zig zodanige Patienten voor al van zwaar te verteeren zynde, taaie en niet gaar gekookte ſpyzen, als mede voor veel vet, varkensvleeſch, meel- en deegagtig eeten wagten; maar in tegendeel weinig en ligt te verteeren zynde ſpyzen nuttigen, en voor al alle overdaad en gulzigheit myden. Inzonderheit moeten die van een heete natuursgeſteltheit zyn, zig voor verhittende ſpyze en dranken; die van een koude, voor verkoudende wagten: waar mede men lang moet aanhouden, en te gelyk uitwendig de zweeren van den etter en andere onreinigheden zuiveren, op dat de geſtremde etter niet ſcherp en knagend worde; de zweer met een *Digeſtif*, waar onder iets van de Myrrhe, Maſtik, ſpiegelharſt en brandewyn mag gemengd worden, of, 't welk ook zeer goed is, met het afkookzel van nootebladen met zuiker, of ook met afkookzel van ſpaansgroen in wyn verbinden: en wanneer 'er etterholtens of pypzweeren by zyn, moet men dezelve ruim genoeg openen, daar na met de Peruviaanſe balzem, of met de *balzem Copaivæ*, of de *Balſam. Sulph. Therebinth.* of andere bequame geneesmiddelen tragten tot herſtellen te brengen; 't welk dan daar na, wanneer te gelyk goede inwendige geneesmiddelen gebruikt worden, niet ligt zal misluk ken.

3. *Wanneer zodanige quaadaardige zweeren te ſterk vloejen*, of te veel vogt geven, worden ze *Rheumatica* genaamd, 't welk een teken is, dat zig veel dunne en ſcherpe ſtof in 't bloed onthout, welke veeltyds uit veelvuldig en onmatig drinken ontſtaat. Derhalven moeten zodanige Patienten een goede levenswyze onderhouden en matig drinken. Wanneer dezelve ſterk vloejen.

ken. Ook zal men dezelve hier benevens, om de overvloedige wateragtigheit door den ſtoelgang af te dryven, indien het de kragten toelaten, dikwils doen buikzuiveren, als meede pis afdryvende middelen laaten gebruiken, om die door 't watermaken af te zetten: gelyk dan hier het neerſtig gebruik van de bereide *a piſſebedden* zeer dienſtig is. Insgelyks zyn de balzemagtige, pisdryvende, uittrekzels en *Eſſentien* zeer dienſtig, namentlyk de *Eſſent. Succini*, *Myrrhæ*, Peruviaanſe balzem, het *b uittrekzel van wynſteen*, en *c ſpiesglas met wynſteen gemengd*. Daar benevens moeten de Patienten geen dun, maar zwaar bier drinken, als mede van goede oude wyn tot dagelykſe drank zig bedienen, of ook wel een weinig Ongerſe of Spaanſe wyn by de maaltyd gebruiken; dog van 't drinken tuſſen de maaltyd, ten zy in grooten dorſt, behalven alleen wat thee, zig geheel onthouden. De ſpyzen moeten of droog, of gebraden zyn, of uit verdikkende dingen beſtaan, gelyk gerſtenpap, ryſtenbry, dik gekookte haverbry, kalfspooten, geleien, en diergelyke dikagtige dingen. Insgelyks moeten *uitwendig opdrongende geneesmiddelen daar op gelegd worden*: diergelyke zyn het kalkwater, *d kalmynſteen*, *e toebereide kleimy*, kryt, maſtik, wierook, ſpiegelharſt, en inzonderheit ook het *f toebereid natuurlyk bergrood*, over welke de pleiſter van *Diapomphol. Saturnin.* of kalmynſteen te leggen is.

a Millepedes.

b Tinctura Tartari.

c Tinct. Antimonii Tartariſata.

d Lapis Calaminaris.

e Tutia præparata.

f Cinnabaris præparata nativa.

g Corrodentia.

4. Wanneer zodanige zweeren zeer voorteetende zyn, dan worden ze *g doorknagende* en *h doorvretende* genaamd, 't welk te kennen geeft, dat het bloed zeer ſcherp moet zyn. Derhalven moet een geneesheer tragten de ſcherpheit door inwendige, zuur brekende middelen te verbeteren; waar toe inzonderheit de afziedzels van *Chinawortel*, *Salſaparille*, *Symphytum*, *Polypodium*, *Liquiritia*, *Scorzonera*, *Lapathum acutum*, *Malva*, *Althæa*, *Hypericum*, *Sanicula*, *Agrimonia*, *Marrubium album*, en diergelyke, zeer dienſtig zyn. Hy moet omtrent dezelve ſpyzen, die §. 3. beſchreven zyn, gebruiken, en zig voor 't geen gezouten en ſterk gekruid is, en varkensvleeſch wagten. Wanneer de Patient tuſſen beide buikzuiverende geneesmiddelen, waar by wat *Mercurius dulcis* gedaan word, inneemt, dan zal hier door de toevloejing tot de zweer verminderd, een gedeelte van de ſcherpte uitgedreven, en de genezing daar door bevorderd worden, en om *uitwendig* de ſcherpte te benemen, zyn dezelve geneesmiddelen, §. 2. en 3 aangeprezen, zeer bequaam; en by het verbinden moet men de etter altyd ter dege uitdrogen. Op deze wyze dient men aan te houden, tot dat het voorteeten opgehouden zynde, de zweer opdroogt en geneeſt.

Als dezelve voorteetende zyn.

h Phagedænica.

Huid zweeren.

i Ulcera cutanea.

5. Op de voorteetende zweeren laaten wy de *i zweeren der huit* volgen, dewelke inzonderheit in 't aangezigt, zo wel der volwaſſene als der kinderen, dikwils komen, dewyl dezelve insgelyks zeer voorteeten, en door het ſcherpe bloed veroorzaakt worden: derhalven moet men

men in de genezinge ook voornamentlyk op de ſcherpte letten, en dezelve inwendig, ten deele door buikzuiverende middelen (waar by inzonderheit de *Mercurius dulcis* zeer dienſtig is) tragten uit te dryven, ten deele door andere bloedzuiverende en ſterk zuurbrekende middelen zoeken te verbeteren. Vooral zyn wegens zodanige onreinigheden der huid inwendig voor de volwaſſene dienſtig de zogenaamde houtdranken, als mede het afkookzel van de *Rad. Lapat. acut.* of *Herba fumaria*; waar van dagelyks drie- of viermaal warm een goede teug moet gedronken, en des morgens in 't bed zomtyds daar op gezweet worden. Hier benevens kan men ook te gelyk ettelyke malen daags van de *Eſſentia fumaria*, *Liquor. Succini*, of *Tinctura Antimonii Tartariſata*, 30 tot 40 droppelen gebruiken, een goede levenswyze onderhouden, en een wyl tyds daar mede aanhouden. *Voor zuigende kinderen* is afgang dikwils te verwekken zeer dienſtig, als mede de zuurbrekende poeders tegen de ſcherpte van 't bloed: daar benevens moeten de moeders of minnen een goede levenswyze onderhouden, en de voorgemelde inwendige geneesmiddelen gebruiken. Uitwendig is hier uitnemend de *Oleum Tartari per deliquium*, dewelke men 'er dagelyks twee- of driemaal met een penſeel, of de ſchagt van een pen, 't zy alleen, of met oly van eyeren of waſch gemengd, opſtrykt; en waar over men daar na een *a pleiſter van lootzalf*, of *b walſchot met kamfer* legt, op dat de quaal tegen de lugt zoude beſchermd zyn; of indien een pleiſter niet gevoegelyk was, by voorbeeld, wanneer 't geheele aangezigt zweerde, gelyk aan de kinderen dikwils gebeurt, dan kan men een momaangezigt, van lynwaat gemaakt, zo als by het branden, *Tab. XXVI.* daar over leggen. Voor deze zweeren is ook zeer dienſtig, *Ol. Philoſoph. cum Ol. Ovor.*; als mede wanneer men ze met kalkwater, of met het *c afzoetende water van gezuiverd ſpiesglas* dagelyks afwaſcht, waar door ze wel gezuiverd en de huid gemaakt word. In plaats van deze geneesmiddelen is ook de *d zalf van goudglit* of *witniet*, ook de *Enula* zeer nuttelyk, wanneer de zweeren dikwils daar mede beſtreken worden, inzonderheit als een weinig roode Precipitaat in de quaadaardige quaalen daar onder gemengd is. Als deze zweeren ſterk dragen, dan kan men met een opdroogend poeder van *e oogniet*, *f kalmynſteen*, *g lootwit*, kryt, enz. met een weinig *b Berg-Cinnaber*, of Precipitaat gemengd, dagelyks daar in ſtroojen, of zodanig poeder met room van zoete melk vermengen, en dikwils daar over ſtryken.

a Empl. Saturnin.
b De Sperm. Ceti cum Camphora.
c Edulcoratio Antimonii Diaphoretici.
d Unguentum Lithargyrii, of Diapompholygos.
e Tutia.
f Lapis Calaminaris.
g Ceruſa.
b Cinnabaris Nativ.

6. *De kankeragtige zweeren* zyn onder de voorteetende de quaadaardigſte, en men moet dezelve inwendig en uitwendig als de zweerende en open zynde kreeftgezwellen, zo als te voren bladz. 386. enz. gemeld is, handelen. Maar ſelden worden zy door geneesmiddelen herſteld, en de kreeftagtige deelen moeten, of uitgeſneden, of met een brandyzer, na dat het gevoeglykſt geſchieden kan, geconſumeert

Kankeragtige zweeren.

worden; op welke manier zeer veele kankerzweeren, wanneer andere middelen te vergeefs gebruikt waren, gelukkig genezen zyn, gelyk zulks inzonderheit de beroemde *M. A. Severinus* getuigt. Dog de kanker moet geheel weggebrand of geſneden worden, dat 'er niets van overblyft, dewyl het anders zonder vrugt zou zyn. Eenigen pryzen het *a bytwater*, 't welk omtrent veele kankeragtige en voorteetende zweeren met een goeden uitſlag zonde gebruikt zyn, en op de volgende wyze kan bereid worden:

a Aqua Phagedænica.

℞. *Aq. Calc. viv.* ℔j.
Mercurii ſublimati ʒß. M. (Z)

Dit moet 'er warm met plukzel worden op gelegd. Eenigen nemen de *Mercurius ſublimatus* nog ſterker, namentlyk ʒij. tot ʒj. Eenigen gieten 'er ook een of twee oncen brandewyn onder, en houden het dan kragtiger te zyn. Wat belangt de *b ettermakende middelen*, dezelve zyn voor de kankeragtige zweeren niet dienſtig bevonden, en maken de quaal altyd erger.

b Digeſtiva.

Rottende en ſtinkende zweeren.

7. *De rottende en ſtinkende zweeren* ontſtaan, of uit qualyk verbinden, wanneer dezelve niet wel gezuivert worden, of als de Patient van een zugtige ongezonde geſteldheit is. Wanneer nu de Patient zeer ongezond is, dan moet de Geneesheer tragten, naar bevindinge der omſtandigheden, deze quade geſteltheit te genezen. Maar de Heelmeeſter moet dezelve dikwils wel zuiveren, inzonderheit by heete ſomertyd, dewyl dan menigmaal, door lang met het verbinden te wagten, *rotting* en *wormen* in de wonden en zweeren ontſtaan, inzonderheit na groote veldſlagen, vermits als dan de Heelmeeſters, wegens de groote meenigte der verwondene, dezelve veeltyds niet te gelyk, nog dikwils genoeg konnen verbinden, waar door het vleeſch rot, en wormen ingequeekt worden (A). Ten 2) moet men op de verrotte zweeren onder het etter-

(Z) Zommigen noemen dit bytwater *Aq divini Ferneli*. 't Zelve word by de meeſten gekookt, als wanneer daar toe gemeenlyk een tinne kom verkooren word, ten einde de eigenſchappen van 't loot daar in gevoegt mogen worden. Anderen willen, zo het niet in tin gekookt word, dat men als dan een kleine quantiteit *Sal Saturn.* daar behoort by te voegen.

(A) De meeſte rotting, verderving en ſtank ſpruiten uit verderving der ſappen, en derhalven volgt, dat de vaſte deelen ſchadelyke veranderingen en zelfs in de *Ulcera* verſterving ondergaan, waar by men kan voegen, dat wanneer de *Ulcera* zonder verbinden te lang zitten blyven, zekere ſtinkende fermentatie der ſappen in dezelve gebeurt, om welke reden het gebrek dikwils, dog haaſtig, om dat de lugt zeer ſchadelyk is, moet verbonden en ververſt worden. By de zweeren moet inzonderheit gelet worden, ſchoon het bederf der ſappen en de ongeſteltheit van 't lichaam aan de meeſte Heelmeeſters de hooftoorzaak ſchynt, dat de zweeren zo veel ſchadelyke en byzondere vogten uitwerpen, dat deszelfs quade ſtof veeltyds uit het wangeſtel der vaſte deelen voorkomt, welke vaſte deelen verandert zynde, haaſt andere etter verſchaffen, die, zo zy wit en dik word,

termakend middel de Egyptiſche zalf, of de *a bruine zalf van Wurtz* mengen en gebruiken, ook daar mede aanhouden tot dat het verrotte vleeſch zig in 't geheel heeft geſcheiden, en de grond wederom zuiver en rood word. Het even te vooren geprezen *b bytwater* is zeer treffelyk, en bequaam om het verrotte vleeſch te verbyten (B): als mede de *c roode quik*, wanneer men dezelve, 't zy alleen, of met de gebrande aluin gemengd, op het rotte vleeſch ſtrooit, of onder het ettermakende middel vermengd, daar op legt. Om het lydende deel moet men te zamengevouwe doeken, met goede brandewyn nat gemaakt, ſlaan, dewyl dezelve de verrotting insgelyks zeer kragtig wederſtaat. Wanneer nu eindelyk al het verrotte vleeſch is weggenomen, dan verbind men de zweer alleen met ettermakende en heelende ge-

a Ung. fuscum Wurtzii.

b Aqua Phagedænica.

c Mercurius præcipitatus rubr.

word, de *Ulcus* haaſt doet genezen. Om dit te bereiken legt men zig zo wel op in als uitterlyke middelen, welke eerſte moeten geſchikt zyn naar de onderſcheidenheid der ſtoffe, die in de geheele maſſa van 't bloed enz. predomineert, en de wanorder veroorzaakt; ten welken einde 'e meeſte Doctoren met hun *Decoctum Lignorum* ten eerſten op de baan komen, dat in veele gevallen meer quaad als goed doet, vooral om dat dit middel ſelden in ſtaat is het ſenyn, 't welk predomineert, te onder te brengen, maar veel eer vermeerdert, en den Lyder verſlapt. De *Medicus* behoort derhalven met den Heelmeester te raade te gaan, en de onderſcheide oorzaken onderzogt en ontdekt hebbende, dezelve naar haar onderſcheiden aard te behandelen, terwyl de Heelmeeſter in de vaſte deelen der *Ulcus* de tegennatuurlyke toeſtand tragt te verbeteren. Hier omtrent vermyd hy de vettigheden, waar door gemeenlyk de rotting en ſtank vermeerdert word; maar in tegendeel zyn de verſterkende aftrekzels van *Scordium*, *Abſinth.* *Ruta*, *Salvia*, en *Marubium* nuttelyk, welke om deszelfs vermogen te vermeerderen worden aangezet met *Tinct. Myrrhæ*, *Sp. Sal. Armoniac. Iberiaca*, *Aq. divini.* *Ung. Fuſc.* en diergelyke. Zomtyts gebeurt het, dat het gebrek naar deze middelen niet luiſtert, wanneer men tot bytmiddelen moet overgaan, en zelfs een ligte branding in 't werk ſtellen.

Schoon nu veele Schryvers de ſtank en rotting aan het voortbrengen der wormen toeſchryven, moet men echter zulke gedagten aan hunne onkunde wyten, want zo lang een Heelmeeſter wel agt ſlaat op zyn vaardig verbinden, en de *Ulcus* voor de lugt te bevryden, zo zullen geen wormen in het gebrek geboren worden; maar laat hy (vooral in den zomer) de quaal ontdekt en onder het verband aan de lugt bloot geſtelt, zo is 't zeker, dat de dieren in de *Ulcus* op die ſtank aankomen, en hare eyeren daar in brengende, wormen naar haar aard geboren worden. Wie hier van nader onderrigting verlangt, die leeze de zeer uitmuntende brieven van den groote *Leeuwenhoek*. Dit gebrek is ligtelyk te herſtellen, zo dra men enkelyk bittere, volatile en vergiftige zaaken komt te gebruiken, waar van men lavament, en pappen, of een poeder formeert, die men op de *Ulcus* legt, of in dezelve ſtrooit.

(B) De *Præcipit. Rubr.* alleen voert zo veel niet uit als dezelve gemengt is. Om deze reden mengt men dezelve met *Salvina*, *Alumen*; dog vooral doet ze de uitmuntendſte werking wanneer zy met de *Pulv. Myrrhæ* gemengt word.

De voedende een verſterkende middelen en ſpyzen moeten niet uit vlees of deszelfs ſoupen en geleyen beſtaan, om dat dezelve meerder rotting by zulke Lyderen te weeg brengen; maar dezelve behooren uit meelige en gortſtoffen gemaakt te worden, waar by men zulke zaaken kan voegen, die zuure eigenſchappen bezitten, ten einde de bederving en rotting der ſappen vermyd en belet worde.

geneesmiddelen, gelyk andere zweeren, tot dat zig dezelve begint tot genezing te ſtellen. Maar ondertuſſen zal men den Patient door kragt gevende ſpyze en drank, nevens hertſterkende en de rotting tegenſtrevende geneesmiddelen, tragten by kragten te behouden, op dat hy de genezing zoude konnen uitſtaan. *Zweeren, waar in wormen groejen*, worden op dezelve wyze genezen, want 't geen de verrotting tegenſtreeft, wederſtaat insgelyks de wormen: maar by het verbinden moet men de zweeren van de wormen, etter en verrot vleeſch wel zuiveren; en voor 't overige te werk gaan gelyk reeds onderwezen is.

8. Veeltyds zyn 'er ook zodanige quaadaardige zweeren, die zonder de quylkuur ongeneeslyk zyn, ſchoon men aan de Patienten ondertuſſen geen Venusquaalen kan beſpeuren, nog vermoeden. Derhalven, na dat ik meenigwerf wat doenlyk was, en ook de beſte, zo in- als uitwendige geneesmiddelen, lang, zonder een goeden uitſlag te konnen verkrygen, gebruikt en aangewend hadde, heb ik eindelyk de Patienten een zagte quylkuur laten ondergaan, en dezelve daar door van hunne lang geduurde en quaadaardige zweeren bevryd; waar uit ik vermoede, dat by veele Patienten zodanig het bloed bedorven moet zyn. Dog indien de Patient met kennelyke Venusquaalen bezet is, dan is de quik buiten dat noodzakelyk, gelyk in't volgende Hoofdſtuk breder zal getoond worden (C).

(C) In de behandeling der zweeren is het niet altyt nodig (uit geen Veneriſche oorzaak ſpruitende) de ſalivatie door het gebruik der *Merc.* te weeg te brengen: maar om van het zelve middel dienſt te genieten, reikt men den Leider een ruime tyt agteren de *Mercurius dulcis* lang en wel gewreven zynde en tot pillen gemaakt, dagelyks een half, tot anderhalf grein toe, zodanig dat men op des Lyders vermogen, hoedanigheden en den tyt van 't jaar let, ten einde geen ſalivatie nog te veel afgang opkome, maar dit middel op zyne ſappen lang dragende nuttelyke uitwerkingen mededeele. Om deze reden moeten de pillen zonder laxative bereid, en alleen met wat meel, drop van zoet hout, of kruim van broot gemengt worden.

HET

HET IV. HOOFDSTUK.

VAN DE

GENEZINGE DER VENUSZWEEREN.

1.

DE Venuszweeren, gelyk boven reeds gezegd is, ontſtaan gemeenlyk, of in de lieſſen, na het zweeren der Venusbuilen, of aan het mannelyk lid, aan de voorhuit, of aan het hoofd, die men ſjankers noemt; by de vrouwsperſonen aan de lippen der ſchamelheit; zomtyds aan den neus, mond, tonge, en't ſtrotklapje; by anderen aan het voorhoofd, de herſſenpan, en andere beenderen: by de genezinge derzelve zweeren is inzonderheit in agt te nemen, door inwendige geneesmiddelen het lichaam van het Venus-vergift te zuiveren, dewyl 'er anders geen genezing te hopen is. Waar dezelve ontſtaan.

2. Dit geſchied voornamentlyk door dikwils buikzuiveringen, met de *Mercurius dulcis* in pillen en poeders, te gebruiken, en ondertuſſen met de meenigmaal gebruikte bloedzuiverende houtdranken; (waar mede men dikwils, als 'er geen buikzuivering gemaakt is, 's morgens in 't bedde kan zweten,) als mede te gelyk met de *Eſſent. lignor.* witte pimpernel en *a barnſteen* in te nemen. Hier benevens moet men ook een goede levenswys onderhouden, van wyn en andere verhittende ſterke dranken, nevens ſcherpe en gezoute ſpyzen, zig onthouden. Of wanneer deze heelwyze niet kragtig genoeg is, of dat 'er de pokken reeds by waren, moet men ze, of door zweeten, of, als die reeds ingeworteld zyn, door de ſalivatie genezen, dewyl als dan meeſtendeels zodanige zweeren te gelyk mede genezen worden. Inwendige genezing.

a Succinum.

3. Wanneer zodanige zweeren in den mond, aan de huig, 't verhemelte, de amandelen, of tonge zyn, dan moet men, benevens de inwendige geneesmiddelen, met het afziedzel van hout den mond dikwils laten gorgelen, en de zweeren daar na met het *b groene waſſer van Hartman* of met de honig van roozen, 't welk met de *c geeſt van koperrood* eenigzints zuur gemaakt is, beſtryken en zuiveren, en naderhant met de *Eſſ. Succini & Myrrhæ*, of met oly van *Myrrhe* genezen. Maar zyn de zweeren aan de uitwendige deelen, zo moet men onder de ettermakende, of het *Ung. Baſilicum*, de witte of roode *Precipitaat* mengen, met plukzel aanleggen, en daar mede deze zweeren zuiveren, en, wanneer dezelve gezuiverd zyn, met evengemelde *Eſſentien*, met de Kap. I. §. 15. geprezene opdrogende poeders, waar onder insgelyks de Precipitaat gemengt is, opdrogen Uitwendige genezing.

b Aqua Viterid. Hartmanni.

c Spiritus Vitrioli.

a Aqua Phagedænica. *b Lapis infernalis.*

gen en genezen. Het *a bytwatertje*, met plukzel dagelyks in deze zweeren gebruikt, is mede van zeer veel nut om te zuiveren en te genezen; insgelyks wanneer men dezelve zomtyds met de *b helſe ſteen* beſtrykt. Na de zuivering is de volgende zalf ook zeer heilzaam:

℞. *Ung. Mundificatif.* of *Diapompholygos.*
℥ *Crud. pauca Terebinth. extinct. à.* ℥j. M. *in mortario vitreo.*
Of:
℞. *Amalgam.* ℥ *& Saturni* ʒj.
Bol. Armen. ʒij.
Ung. roſar. q. ſ. F. ung.

Als 'er bederving aan de beenderen is, moet men dezelve met de *Pulv.* of *Eſſ. Euphorbii*, of met de *Ol. Caryophyllor.* of met het bytwater, of met de geeſt van ſalpeter, met quikzilver gemengd, of ook met een brandyzer, als het deel zulks veilig kan verdragen, wegnemen, en naderhand met wond-*Eſſentien* genezen. Meenigmaal zyn deze zweeren in de weeke deelen zeer hardnekkig, voornamentlyk in de lieſſen, willende zig niet laten opdrogen, maar blyven gedurig en ſterk dragende. In zodanig een geval is dikwils de welle van dit quaad, 't welk ſchynt een verſcheurd of doorknaagd *c watervat* te zyn, niet beter te droogen als met een ſchroeiyzer, 't welk men voorzigtig op de plaats, daar het water 't meeſt uitvloeit, moet zetten, en dit branden zomtyds, indien de lekking na de eerſte maal niet wilde luiſteren, nog eens hervatten.

c Vas lymphaticum.

Veroorzaken dikwils zware toevallen.

4. Wanneer zodanige zweeren aan de teeldeelen verzuimd worden, vreeten ze dezelve dikwils tot in de ſchaft, en dat wel menigmaal op meer dan eene plaats te gelyk, door, zo dat de pis daar na door alle gaten te gelyk, als uit een gieter, uitloopt; of ze vreeten zomtyds het hooftje, of zelfs de roede, gelyk als de kanker, geheel weg; of hier uit ontſtaat zeer dikwils een knoeſtgezwel, of de kanker, zo dat het lid daar na moet afgezet worden: waar van men in de Konſtbewerkingen meerder zal handelen. Indien deze zweeren in de neus komen, dan veranderen zy veeltyds in zeer quaadaardige ſtinkende zweeren, die men *d ſtinkende neuszweeren* noemt, die in de verhandeling van de Konſtbewerkingen mede zullen beſchouwt worden, dewelke dikwils een gedeelte of wel de geheele neus verteeren. In 't verhemelte maken ze zomtyds gaten, die tot in den neus doorgaan, en huid en been doorknagen, zo dat den zulken het eeten en drinken naderhant uit den mond in den neus loopt. Aan eenige verteeren ze de amandelen in de keel, of doorknagen het verhemelte tot in den neus. By andere taſten zy de herſſenpan, en wel in 't gemeen op 't voorhoofd, aan, en knagen die zomtyds, zo als ik heb waargenomen, tot op de herſſe-

d Ozæna.

herſſenen door, waar uit gevaarlyke toevallen, en zelfs de dood konnen ontſtaan (D).

(D) Uit dit Hoofdſtuk is ligt op te maken, dat alle zweeringen naar den aard der zondigende ſtoffen zo moeten behandelt worden, dat dezelve, zonder op eene andere geneeswyze te letten, geheel worden te ondergebragt, evenwel met dit onderſcheid, dewyl de quaal altyt in trappen verſcheelt, zy ook met meerder of minder geweld moet worden aangegrepen; welke genezing op de uitwendige middelen zo zeer niet aankomt, maar meerendeels door 't inwendig gebruik moet volbragt worden, waar over het hier de plaats niet is om deszelfs uitgeſtrekte omſtandigheden te handelen; maar ik raade den Lezer zulke Schryvers na te zien, welke zig met opzet op deze ſtoffe gelegt hebben.

Dat de zweeren van den neus, die men *Ozena* noemt, gevaarlyk zyn, daar van heeft men te veel blyken, uit reden der byzondere geſteltheid der klieren, weekheid der vliezen, en byzondere making en teerheid der beenderen, welke tot de reuk dienen, maar byaldien dit gebrek uit Veneriſche oorzaak ſpruit, zo mogen dezelve als de gemakkelykſte en veiligſte ter genezinge worden aangemerkt, het welk evenwel ſelden gebeurt zonder ſcheidinge van bovengemelde vliezen en beenderen. Grypt het ſenyn de deelen aan, die 't naaſt aan beenderen leggen, zo worden dezelve ligtelyk verknaagt; en zelfs, om dat de vetſtoffe meerendeels de zitplaats van dit gebrek is, zo gebeurt het menigmaal, dat het beginzel van de quaal zelfs uit het been, en wel uit het merg voortkomt. Het beſte middel om de neuszweeren door roking te verhoeden, is, dat men door een tregter, welkers punt, met een krommen arm, om het vuur ver van het aangezigt te hebben, voorzien, alleen de rook in het neusgat brengt. Deze rook maakt men met Myrrhe, Maſtik, en Cinnaber, waar door niet alleen de verdere rotting geſtuit word, maar teffens de quaal voor zo ver mogelyk is, geneeſt.

Als men alle byzonderheden der beenbederving in acht neemt, zo vind men zo veele onderſcheide wegknagingen, dat over het zelve een byzonder geſchrift konde geformeert worden, 't welk ik met de byzondere bedorve beenderen, die onder my beruſten, ligtelyk kan aantonen.

HET V. HOOFDSTUK.

VAN DE

GENEZINGE DER *a* EELTIGE ZWEEREN.

a Ulcera calloſa.

1.

DE eeltige zweeren konnen niet genezen worden, ten zy dat alvorens de eeltſtoffen zyn weggenomen; 't welk op driederlei wyzen kan geſchieden. 1) *Met bytende geneesmiddelen*, daar men als dan, de vereeltheit nog verſch en niet zeer hard zynde, zig van bediend; namentlyk uitgebrande aluin, of roode precipitaat, dewelke, wanneer ze, 't zy elk byzonder, of van elk even veel, onder malkander gemengd, gebruikt worden, verſche en niet zeer hard zynde *b vereeltheden* verbyten, als men ze by ieder verband op de vereeltheit ſtrooit, of onder

Hoedanig een niet zeer verharde eeltige zweer tebehandelen.

b Calli.

een ettermakende zalf vermengd zynde, daar op legt. De Egyptiſche zalf, of de bruine zalf van *Wurtz*, dagelyks op de vereeltheit geſtreken, byt dezelve, niet te hard zynde, ook weg; maar als men de roode precipitaat daar onder mengt, dan worden ze zo veel te ſterker: insgelyks als men de niet heel hard zynde vereeltheden met blaauw of wit koperrood dikwils beſtrykt, kan men dezelve daar mede ook veeltyds wegnemen. Maar indien alle deeze geneesmiddelen niet ſterk genoeg waren, dan moet men de *Lapis infernalis*, of het *Butyrum Antimonii* nemen, en de vereeltheit dagelyks daar meede beſtryken, zo zal dezelve gemeenlyk in 't kort verteerd worden; inzonderheit wanneer de vereeltheit alvorens eenigzins doorvlymd is. Insgelyks het *ſterk water* genomen, en daar in over 't vuur zo veel quikzilver geſcheiden, als zig door het ſterk water laat verteeren, en daar mede dagelyks de vereeltheit beſtreken zynde, zo zal dezelve ook eindelyk verteeren.

Als 'er een pypzweer by is. *a Fiſtuloſa.*

2. *Wanneer de eeltige zweeren te gelyk veele ettergaten hebben*, dan is het beſt, dezelve zodanig, als boven van de *a pypzweeren* gezegd is, te openen, en als dan de vereeltheit op de nu beſchrevene wyze weg te nemen. Maar dewyl veele Patienten niet willen dulden, dat men aan hun ſnyd, of als het ſnyden zelfs niet veilig kan gedaan worden, dan moet men ſteekwieken, met de Egyptiſche of de bruine zalf van *Wurtz* beſtreken, maken, en in de holtens voeren, zo zullen zodanige geringe vereeltheden dikwils verteert worden. Indien men dezelve ſteekwieken ſterker begeerde te hebben, kan men ze met roode precipitaat, wit of blaauw koperrood, of met de *Lapis infernalis*, of het *Butyrum Antimonii* beſtryken, en daar mede dagelyks aanhouden, tot dat de vereeltheit weg is. Maar als men met zodanige bytende ſteekwieken niet tot op den grond konde komen, dan moet men de Egyptiſche of de bruine zalf van *Wurtz* in brandewyn ontbinden, en in de holtens dikwils inſpuiten. Hier toe is insgelyks het *b bytwater* dienſtig. Maar men moet altyd na de inſpuitinge de opening een wyl toehouden, op dat deze geneesmiddelen daar zo veel te langer konnen inblyven, en ook zo veel te beter werking doen. Wanneer eindelyk de vereeltheit verteerd is, als dan behandelt men de zweer zo als te voren van de diepe etterholtens gezegt is (E).

b Aqua Phagedænica.

3. Maar

(E) Te voren is reets gebleken, dat veel meer van de vereeltheid word geſproken, als nodig is, wyl de minſte pypen langdurende zweeren met eelt bedekt zyn; maar deszelfs traagheid der genezinge hangt inzonderheit af van het verblyf der ſtoffen, die in de holtens blyven hangen, uit welke reden de wonden of inwendige oppervlaktens der zweeren niet konnen aan een kleven. Zoude het nogtans zo gebeuren, dat voor in de holte of pypzweer een bedekking als eelt gevonden wierd, en met den Hr. Schryver zyne geneeswyze niet wilde lukken, dan kookt men het *Ung. fuſcum* (waar onder men een weinig *Vitriol. alb.* kan mengen) tot een klont, waar van ſteekpillen gemaakt worden, om in de holtens te voeren, en aldaar te doen ſmelten. Hier mede maakt men de holte van binnen rauw; men doet die ontſle-

3: Maar dewyl zomtyds in verouderde en verharde vereeltheden de genezing of zeer langzaam toegaat, of in 't geheel niet met geneesmiddelen wil gelukken, en de Patienten al te lang met zodanige ſcherpe middelen zouden moeten gequeld worden, inzonderheit als men niet tot op den grond kan komen, en derhalven door deze ſcherpe geneesmiddelen de zenuwen konden aangetaſt, als mede grote pyn, zenuwtrekking, en andere quaadaardige toevallen verwekt worden; daarom is 't beter *in de zeer verharde vereeltheden* de holligheit te openen, gelyk op bladz. 397. van de diepe en naauwe ettergaten gezegd is, om daar door regt tot op den grond te komen; waar by men nogtans zorg moet dragen, van geen grote aderen, peezen, of zenuwen door te ſnyden. Deze quaal nu behoorlyk geopend zynde, zo dat men 'er overal wel kan bykomen, *moet men de vereeltheit met een bequaam ſnytuig kerven*, en 'er als dan de voorgemelde bytende middelen opleggen, zo zal de vereeltheit te eerder weggenomen en verteerd worden; waar mede men moet aanhouden tot dat alle hardigheit weg is, en daarna dezelve voort als de andere zweeren genezen (F). Wanneer de vereeltheit reeds zeer hard is.

4. Dog indien de vereeltheit zo hardnekkig mogt zyn, dat dezelve op deze wyze niet was weg te krygen, of dat men de genezing ſpoediger begeerde, inzonderheit wanneer de Patient kloekmoedig genoeg is, moet men de vereeltheit, wanneer men geen quetzing van grote aderen of zenuwen te vrezen heeft, *of met een mes geheel uitſnyden, of met een gloejend ſchroeiyzer geheel wegbranden*, op welke wyze *M. A. Severinus* verzekert veele der quaadaardigſte zweeren, die door andere middelen onherſtelbaar waren, genezen te hebben, dewyl op die wyze de zweer als in een verſche wonde verandert, en daar na gelyk als een andere verſche wonde byna door yder ettermakend middel of wondbalzem kan genezen worden, indien niet een beenvreter, quade geſteltheit der Patienten, of een krankheit, Venusziekte, ſcheurbuik, waterzugt, of eenige andere zonderlinge oorzaak, zulks verhindert. Wanneer dezelve op 't allerergſt is.

ſteken en zwellen, waar na men zachtelyk van agter of aan 't eind der holte drukt, of comprimeert, waar door men menigmaal de fluiting bereikt; maar zo het mogelyk is, en de plaats het toelaat, is de genezing veel veiliger en vaardiger als men de geheele holtens opent, tot welk doen de authoriteit eh een goed woord, dat men den Lyder geeft, de timiditeit van den Lyder doet verdwynen.

(F) Na dat de holtens tot in haar eind doorſneden zyn, is het ſelden nodig bytmiddelen te gebruiken, wyl het ontaarde door digeſtiven van zelf zonder korſt te maken affcheid. Zo echter nog ſny- nog bytmiddelen konnen dienſt doen, dan gebruikt men een ſnoerdragt, zo om rauw te maken, als om de dik zynde wanden te ſlyten, waar van men veeltyts goede gevolgen ziet, wyl in 't vervolg door drukken die wanden konnen aan een kleven, of dun genoeg wordende, de ſinus zonder veel pyn of gevaar kan geopent worden.

HET VI. HOOFDSTUK.

VAN DE

GENEZINGE DER QUAALEN,

(VOLGENS DE BYGELOVIGHEIT) DOOR BETOVERING VEROORZAAKT.

1.

Optelling van veele bygelovige dingen.

WAnneer 'er zweeren zyn, die ongewoonlyke zaken in zig hebben, gelyk boven op de 393. bladzyde gemeld is, of anders voor betoverd gehouden worden, als dan roemen *Paracelſus*, *Helmont*, *Agricola*, en andere, veelderlei byzondere dingen, waar onder veele ten deele belagchelyke en ten deele bygelovige dingen gevonden worden, en waar van de voornaamſte zyn: loof van eiken- of wilgebomen, *a vrouwenhair*, *b ſint Janskruid*, *c verdryving der duivelen*, *levendige quik*, *d duivelsdrek*, *e kalfsmuil*, enz. welke dingen den Patienten aan den hals worden gehangen; ook word de aſch van een verbrande toovereſſe, of menſchendrek in de zweeren te ſtroojen, van eenigen aangeprezen. Het *Unguentum de Viſco Corylino Carichteri* pryzen *Heer* en *Horſtius*; maar *Mynſicht* roemt zyn *f ſtinkpleiſter*, en anderen roemen weder andere byzondere middelen.

a Adianthum.
b Hypericum.
c Fuga Dæmanum.
d Aſſa fœtida.
e Antherinium.
f Empl. fœtidum.

2. Zo 'er in der daat diergelyke zweeren zyn en voorkomen, zo oordeel ik, dat dezelve met andere ordentelyke geneesmiddelen konnen herſteld worden, wanneer men ſlegts op de natuursgeſteltheit van den Lyder en de hoedanigheit van de zweer wel agt geeft, en daar toe behoorlyke middelen gebruikt; wyl myn gevoelen is, dat nog de duivel, nog de tovereſſen iets bovennatuurlyks doen konnen; en indien ze al zweeren konden veroorzaken, zo doen ze het door natuurlyke middelen, of door bedriegeryen; derhalven zyn ze ook wederom door natuurlyke middelen te herſtellen, gelyk diergelyke reeds, dewelke voor betoverd gehouden wierden, dikwils van goede Geneesheeren en Heelmeeſters door ordentelyke middelen zyn herſteld geworden. Want ſchoon deze zweeren als door betoveringe ſchynen veroorzaakt te zyn, zo geſchied zulks uit oorzake der eenvoudigheit van de gemeene heelmeeſters, of uit onwetenheit, liſt en bedrog derzelven, om dat zy de quaalen niet hebben konnen genezen, ſchoon ze niet betoverd waren. En dewyl zulke zweeren niet betovert zyn, maar enkelyk daar voor gehouden worden, zo moet men de waare oorzaak, waarom zy niet willen ſluiten, tragten te ontdekken, en vervolgens de genezing daar naar aanſtellen.

HET

HET VII. HOOFDSTUK.

VAN DE

GENEZINGE DER VEROUDERDE ZWEEREN,

OF OPEN ZYNDE SCHEENEN.

1.

SChoon aan alle deelen van 't lichaam oude ſeeren of zweeren zyn konnen, zo bevinden ze zig dog allermeeſt aan de beenen, en worden, open zynde, been- of ſcheenzweeren genaamd: die, ſchoon ze reeds eenigermaten onder die op bladzyde 400. verhandelde quaadaardige en qualyk te genezen zynde zweeren konnen gerekend worden, nogtans zullen wy wegens hare gewigtige oorzaken van dezelve in 't byzonder handelen. Het is ook zeker, dat de open zynde beenen uit *dezelve oorzaken*, waar uit andere quaadaardige zweeren ontſtaan, voortkomen; en derhalven moet men, om dezelve te genezen, gelyk in andere hardnekkige zweeren, insgelyks de oorzaken onderzoeken; te weten, of dezelve uit de quade geſteltheit van den Lyder, ſcherpte van 't bloed, of wegens deszelfs veelvuldige zugt der daar by zynde holligheden, vereeltheit, ophouding der maandſtonden in vrouwsperſonen, of wegens andere oorzaken, niet te genezen zyn: en als dezelve ontdekt zyn, dan moet men de geneeswyze daar na ſchikken, in die manieren, als wy tot nu toe onderwezen hebben.

Wat omtrent de genezinge voornamentlyk is in agt te nemen.

2. Doch eer men tot de genezinge komt, ondetzoekt men, *of men zal tragten zodanige verouderde ſeeren te ſluiten, of niet*; dewyl na het digt genezen derzelven zomtyts zware krankheden, ja zelfs de dood, in 't kort daar op gevolgd zyn, zo als boven in de *voorzegginge* bladzyde 392. enz. is aangemerkt. Waar op wy antwoorden, *dat in oude, zwakke, of kranke perſonen zodanige qualen niet moeten genezen worden*, ſchoon het al doenlyk was, dewyl de natuur reeds gewoon is de quade ſtof door dezen weg uit het lichaam te dryven, en daarom zyn de zodanige gedurende deze qualen gezonder, dan wanneer men ze genas: want dezelve herſteld zynde, moeten de quade ſtoffen in 't lichaam en onder de ſappen blyven, waar door veelderlei zware krankheden en toevallen, ja zelfs de dood worden veroorzaakt, zo als de genen, die de heelkunſt oeffenen, hier van ontelbare voorbeelden hebben waargenomen. *Maar evenwel zou ik niet geerne zien, dat men onder dit voorwendzel alle de oude zweeren van jonge perſonen zoude ongenezen laten*, dewyl

Vrage: Of men de oude ſeeren zal tragten te genezen.

wyl veele van deze, die anders nog ſterk zyn, en de oorzaak der quaadaardigheit door een goede levenswyze, als mede andere bequame middelen, of ook wel te gelyk door fontanellen te ſtellen, veilig konden herſteld worden; want als men de oorzaak kan wegnemen, en de inwendige quade geſteltheit verbetert, dan is 'er van de genezing geen quaad te wagten. *Maar aan oude perſonen, en welker quade geſtalte ongeneeslyk is*, moet men deze zweeren niet tragten te ſluiten.

Wat in 't algemeen omtrent zodanige te doen.

3. Ondertuſſen moet een Heelmeeſter den Lyder in deze gelegentheit zyne hulp niet onttrekken, dewyl anders deze zweeren, indien men 'er in 't geheel geen werk van maakt, al te quaadaardig worden, en veelerlei quade toevallen konnen volgen; maar men moet tragten 1) zodanige qualen, die altyd door ongelegentheit of ongemak verzeld zyn, verdraaglyker te maken, en verhoeden, dat dezelve, zo veel als mogelyk is, niet meer voortknagen en groter worden, waar door dan meerder ongemakken komen te volgen. 2) Men moet de toevallen, inzonderheit de ontſtekingen, en daar by opkomende pyn en broejinge op 't bequaamlykſt verhoeden.

Welke inwendige middelen te gebruiken.

4. Derhalven moet men voor alle dingen den Lyder een goede levenswyze recommandeeren, en hem inzonderheit voor alle overdaad in ſpyze en drank, voor alle ſcherpe en zwaar te verteeren zynde ſpyzen, voornamentlyk voor varkensvleeſch en ſpek, laten wagten, dewyl daar door zodanige zweeren oogenſchynelyk erger worden. Insgelyks moeten zodanige Lyders dikwils buikzuiverende middelen gebruiken, en deswegen met een beqzaam Geneesheer raadplegen, op dat de quade vogten door den ſtoelgang mogen ontlaſt worden, en niet zo veelvuldig op de quaal vallen. Zo dan de inwendige geſteltheit geneesmiddelen vereiſchte, dan moet men de zorg, na gelegentheit van zaken, aan een Geneesheer overlaten: inzonderheit is voor oude perſonen, om de ſcherpte van 't bloed te matigen, dienſtig de *Elixir Proprietatis*, of het aftrekzel van Myrrhe, Barnſteen, peruviaanſe balzem, en andere balzemagtige geneesmiddelen dikwils te gebruiken.

Wat uitwendig te doen.

5. *Uitwendig* moet de zweering rein gehouden, en alle dagen de etter of 't water wel uitgedroogd worden: daar na kan men de zweer, 't zy met zagt droog plukzel, of men het afkookzel van notebladen, *a holwortel*, enz. nat gemaakt, zagtjes opvullen, op dat de ſcherpe vogten daar konnen intrekken, en daar over een ulceratie-pleiſter dagelyks verſch opleggen. Zodanige zyn de pleiſter van *Bauhinus*, de zwavelpleiſter van *Rulandus*, de *Empl. Diapompholygos*, *Saturninum*, *de Lapide Calaminari*, en diergelyke; en wanneer de Lyders zig wagten voor koude of natte voeten, blyven zodanige zweeren dikwils lang verdragelyk, en konnen zodanige perſonen langen tyd gezond blyven en oud worden, dewyl de Natuur door deze zweeren de quaadaardige, ſcherpe en andere overvloedige vogten uit het lichaam dryft, en

a Ariſtolochia.

daar

daar uit ſchynt, dat deze zweeren, dewyl ze veele andere krankheden verhoeden, den ouden geneesheeren aanleiding gegeven hebben, om by krankheden, en inzonderheit by zugtige perſonen, fontanellen te maken, dewelke niet anders zyn als door de kunſt gemaakte zweeren, om daar door aan de overvloedige en ſcherpe vogten een gedurige ontlaſting te bezorgen.

Wanneer 'er ontſteking of pyn by komt.

6. *Indien 'er pyn en ontſteking* zig omtrent zodanige zweeren laten vinden, 't welk zeer ligt komt te gebeuren, als zodanige perſonen zig by ongeluk tegen de quaal ſtoten, of dezelve verkouden, of daar mede in 't koude water komen, of anders een misſlag in 't onderhouden van haar levenswyze begaan; dan is 't dienſtig, dat men 't water van Hongarye, of wyn met de *Sp. Theriacalis*, of ook brandewyn, waar onder kamfer, met te zamengevouwe doeken dikwils warm om het deel ſlaat, zig in 't bedde houd, en het vertrek voor de koude bewaart, en dat hy 's morgens nog in 't bedde zynde na het thee-drinken wel zweet; dan zullen, by het onderhouden van een goede levenswyze, zodanige ontſtekingen en pyn in 't kort verdwynen. Maar wanneer de ontſteking heftig is, of dat 'er *Gangranæ* dreigde by te komen, dan is het gevaar groot, en dan moet de quaal, zo als in 't Hoofdſtuk van 't heete vuur is aangewezen, door goede in- en uitwendige geneesmiddelen behandeld worden, maar inzonderheit behoort men oude en zwakke perſonen door goede verſterkende middelen by hare kragten te behouden, en ze door verdeelende en zweet makende middelen in 't bed tot zweeten te brengen; anders kan het koud vuur en de dood zeer ligt volgen.

Wanneer dezelve van zig zelfs droog worden.

7. *Wanneer zodanige zweeren uit zig zelf by oude zwakke perſonen beginnen droog en blaauw te worden*, en niet zo veel etter als te voren uitwerpen, dan blykt het, dat de natuur te zwak is geworden zodanige vogten meer uit te dryven, en dat in 't kort verſterving van 't deel, of een andere gevaarlyke krankheit, ja zelfs de dood, als boven bladz. 393. reeds gezegd is, ſtaat te volgen; waar by in 't gemeen trilling, en verlies van eetluſt en kragten gevonden word. Derhalven moet men in dezen gevaarlyken toeſtand voor alle dingen, door kragtige hertverſterkende middelen en een goede levenswyze te onderhouden, de kragten zoeken te bewaaren, en uitwendig in de wonde gepoejerde liſch- of gentiaanwortel ſtroojen, dewelke door hare prikkeling de toevloejing der vogten op nieuw te weeg brengen; of indien deze niet ſterk genoeg zyn, dan kan men de *Radix Hellebori nigri*, als een poeder, of ſtukjes als een kogeltje gemaakt, of bleintrekkende pleiſter, of het poeder van een ſpaanſe vlieg in de zweeren leggen, en daar mede zo lang aanhouden, tot dat dezelve weder als voorheen etter verſchaffen, waarna zy, zo als te voren gezegd is, behandelt, en de Lyders zomtyds in het leven behouden worden. Maar wanneer ze door genees-

neesmiddelen niet tot het etterdragen konnen gebragt worden, maar volkomen droog blyven, als dan zal de dood in 't kort volgen (G).

(G) In de zwakke toeſtant dezer Lyderen, voor al zo dezelve zugtig zyn, dient de zorg eens Heelmeeſters voor al te wezen, dat geen verſterving in of omtrent de quaal kome, welk gebrek om die reden met zeer verſterkende pappen moet voorzien worden. Voor vette en ſmeerige zaaken moet men zig wagten, en ſchoon de zweer nodig hadde met *digeſtiven* gedekt te worden, zo moet men geen andere gebruiken, dan zaaken, welke uit *Therebynth. Rulor. Myrrh. Sp. matricalis, Aq. Theriac.* enz. gemaakt zyn, waar door verſterking en ook etterſcheiding gemaakt zynde, teſſens het gebrek voor rotting bewaart word. Is de *Ulcus* met een dorre, vuile, harde korſt of huid bezet, zo heb ik meenigmaal voordeelig gevonden dezelve met het lancet tot in 't leven te ſcarificeeren, en door 't aanleggen van bovengedagte Digeſtif etter bekomen.

HET VIII. HOOFDSTUK.

VAN DE

a BEENVRETER, BEENBEDERVINGE, OF BEENZWEERINGE.

a Caries.

I.

Is qualyk te geneezen.

ONder de oorzaken, dat zommige zweeren zo qualyk te genezen zyn, en zig tegen alle geneesmiddelen zo hardnekkig aankanten, is de *b bederving van 't been* dikwils het voornaamſte; zo dat zodanige wonden of zweeren, waar by beenverrotting is, of in 't geheel niet, of niet op den duur konnen genezen worden, ten zy dat men dezelve te voren wegneemt, en dan geneeſt.

b Caries.

Wat een beenvreter is.

2. Men noemt het een beenvreter, wanneer een (of meer) beenderen van haar *c beenvlies* ontbloot zynde, haar natuurlyke blaauw witte kleur in een geele, bruine of zwarte veranderd, doorknaagt, verteert en oneffen worden; een ſtinkende waterige vogt laten uitlopen, dat het vleeſch verhindert te groejen; waarom het met regt eigentlyk een *beenverzweering* kan genaamd worden. Ook wanneer de opening der wonde toegroeit, en men dikwils meent, dat de wonde zeer wel geſloten is, zo is het dog van geen duur; maar met de tyd vergadert zig tuſſen het been en 't vleeſch en ſcherp water, 't welk het vleeſch van nieuw doorknaagt, en daar door na eenige tyd met veele quade toevallen de wonde of quaal weder doet opbreken: derhalven is hier geen duurzame genezing te hopen, ten zy eerſt de beenbederving word weggenomen.

c Perioſtium.

3. Men

3. Men heeft nog verſcheide ſoorten en benamingen van de *Caries*; namentlyk [a] *Winddoorn* (van de Grieken *Pædarthrocace*, *Gangræna*, of *Sphacelus oſſium* genaamd) *'t vuur in de beenderen*, [b] *de kanker der beenderen*, of *de beenvreter*; waar uit eenigen byzondere ſoorten maken, dog die in 't geheel weinig of niet van malkander onderſcheiden zyn, ook byna eenderlei geneeswyze hebben, en het is genoeg de beenzweeren in tweederlei ſoorten te verdeelen, en die, dewelke uitwendig aan de beenderen ontſtaat, een *beenvreter*, maar die inwendig in de beenderen zyn oorſprong neemt, [c] *winddoorn* te noemen: waar van daar na in 't byzonder zal gezegd worden (H). Verſcheide ſoorten van benamingen.

[a] *Spina ventoſa*, of *Spinæ Ventoſitas.*
[b] *Cancer oſſium.*
[c] *Spina ventoſa.*

4. *De oorſprong, of de oorzaak* van de *Caries* is; 1) Wanneer het been door een wonde, ſlaan, ſtoten, vallen, of andere oorzaak van zyn beenvlies ontbloot word, en daar na de koude lugt daar by komt, of niet ſchielyk genoeg weder gedekt word: insgelyks wanneer gemeene oly op bloote beenderen gebragt word, bederven dezelve in 't kort (I). 2) Wanneer ſtremming of ontſteking in het beenvlies, of naby het been zelf ontſtaat, het zy door uitwendig geweld, of door inwendige oorzaken, namentlyk ſtremmende vogten, of ontſtekingen, die tot zweeren overgaan, waar door de aderen, die het been voeden, bederven, en dezelve doorknagen; welke ineeting ook in het been meer en meer voortkruipt, zo als in de andere zweeren, indien zulks niet word verhindert. De oorzaak van de beenvreter.

5. De beenbedervingen hebben zekere trappen, van welke de eerſte de zagtſte is, namentlyk, als het bloot zynde been vetagtig of geelagtig word, dan zegt men, *het been is beſlagen*; 't welk het beginzel is der bederving; maar wanneer deze kleur zwart word, dan is het een volkomen beenvreter; en wanneer het been ongelyk en gatig word, dan beduid het een hooger trap, maar word het been doorknaagt, als wel in de herſſenpan, 't ſcheenbeen, enz. gebeurt, dan is zy veel quaadaardiger en gevaarlyker; maar komt dezelve omtrent de gewrigten, of daar men 'er niet kan bykomen, dan is het de alderergſte trap van deze quaal (K). Heeft verſcheide trappen.

6. *Een*

(H) Hier over kan men ook nazien *Petit*, *Le Clercq*, *van wyk*, en meer andere, waar by wy nader overweging hopen mede te delen.

(I) Alle vettigheden, van wat aard ze ook zyn, doen aan de oppervlaktens der beenderen quaat: maar vooral moet men zig voor zuure middelen in agt nemen, wyl dezelve, als ze het been raken, zekerlyk *Caries* te weeg brengen; onder welke middelen inzonderheit de ergſte zyn zwavel- en vitriool-ſtoffen.

(K) Alle de beenbedervingen, welke zig ter plaatſe vinden, waar banden en pezen worden ingeplant, als ook aan de uiteinden der beenderen, daar zy *poreus*, week, en met *Cartilago* bedekt zyn, aldaar worden veele droevige gevolgen gezien, niet alleen om dat op die plaatſen het lid na voorgaande ſcheidinge ſtyf word, of de oppervlaktens aan een groejen, maar zy verwekken menigmaal de grootſte wanorder in de naaſtleggende weke deelen, die ons menig maal noodza-

De kennis, of tekenen.

6. *Een bederving kent men op tweederlei wyze*, na dat men het been zien of niet zien kan. Wat het eerſte belangt, wanneer men 't been zien kan, zo is het zelve bloot, en heeft als dan zyne natuurlyke kleur niet; maar is of geel, bruin, of zwart, bloot, zonder beenvlies; en wanneer men het gevoelt, is het oneffen gatig als een ſpons, en rauw. Maar als men het been wegens de dikkigheit van 't vleeſch of andere oorzaken niet zien kan, dan word men de bederving door de volgende tekenen gewaar: 1) De etter, die 'er uitvloeit, is of olyagtig, dikwils bruin- of zwartagtig, en ruikt in 't gemeen als ſtinken ſpek. 2) Als men de wieken, 't plukzel, of de pleiſter van zodanige zweeren aftrekt, dan zyn dezelve van wegens de daar aan hangende etter zwart aangeſlagen (L). 3) Wanneer men het been met een ſtilet naauw onderzoekt, dan bevind men het bloot, ruw en oneffen in 't aanraken, 't welk een onfeilbaar kenteken van beenvreter of bederving is. 4) Is het vleeſch om de zweer ſlap, week, ſponsagtig, ruikende als ſtinkend ſpek. 5) Als een zweer digt ſluit, en na een korten tyd uit zig zelf weder begint op te breken, en de voorafgaande tekenen insgelyks tegenwoordig zyn, dan is 't zo veel te zekerder, dat 'er beenbederving is (M).

De voorzegging.

7. *De voorzegging* is reeds uit het te voren gezegde ten deele kennelyk, namentlyk, om dat een zweer niet geſloten blyft, wanneer zy met beenbederving verzeld is, en dat dezelve altyd verder voortgaat: daar en boven als een beenvreter al te groot word, of aan de gewrigten komt, zo kan de Lyder niet anders dan door 't afzetten van 't geheele lid, indien zulx mogelyk is, herſteld worden. Maar wanneer 't niet kan afgezet worden, veroorzaakt het zomtyds de dood. Wanneer aan de herſſenpan bederving is, zo doorknaagt zy veeltyds dezelve tot op het *a dikke* of *harde moedervlies*, en veroorzaakt daar door zwaare hoofdpyn, ſlaapeloosheit, duiſeling, en veele andere gevaarlyke toevallen (N).

a Dura Mater.

8. *Wat*

ken het geheele lid of deel weg te nemen, indien men den Lyder in het leven wil behouden; en derhalven is dit de hoogſte trap van deze quaal.

(L) De wieken en pleiſters ſlaan gemeenlyk in alle qualyk ruikende *Ulcera* zwart aan, om dat de meeſte pleiſters eenige lootſtoffe in zig behouden, die altyd quade lugt tot zig krygen, of van koleur veranderen, waar uit niet is op te maken, dat daar abſolutelyk *Caries* moet gevonden worden, om dat het veelmaals gebeurt, dat andere *Ulcera* zo wel als de *Caries* met ſtank verzeld zyn, en derhalven de pleiſters ook doen zwart worden.

(M) En vooral wanneer de oorzaken, §. 4. gemeld, voorafgegaan zyn, zo is het geval zekerder op te maken.

(N) Deze laatſte komen meerendeels door innerlyke oorzaken; en daarom zyn dezelve zwaar en moeielyk te genezen, ten waare de inwendige middelen het meeſte werk volbrengen.

Dorre, drooge en quaatſappige perſonen genezen langzamer als ſappige en welgeſtelde perſonen. Zo de *Caries* in 't vaſte of harde weezen plaats vind, is zy min gevaarlyk als in het ſpongieuſe, om dat, wanneer het vet of de mergſtoffen worden aangedaan, en dezelve ligt verderven,

zo

8. *Wat de genezing betreft, zo heeft men veelderlei manieren om die quaal uit te roeien:* en wel voor eerſt, inzonderheit niet te diep zynde, kan men het zelve dikwils door geneesmiddelen herſtellen; waar onder voor anderen de geeſtige, als het water van Hongarye, en diergelyke, zeer goed zyn, vooral als men 'er wat gepulveriſeerde Myrrhe en Aloë onder mengd. Verder is *a aftrekzel* van barnſteen, of ook het poeder van 't *Euphorbium* zeer voortreffelyk, 't welk men dagelyks op het verdorven been legd, tot dat al het zwarte of bedorvene is weggegeten. Insgelyks is het *b poeder van de holwortel*, en van de *c Florentynſche liſch*, als mede van de Myrrhe en Aloë zeer goed. In elk verband moet men het been altyd met plukzel wel afvegen, op dat men zou konnen zien, wanneer het verdorven weg is (O). In plaats van het poeder is het aftrekzel van *Euphorbium* met goede brandewyn, en met een penſeel daar over geſtreken, ook daar na met plukzel op de plaats der bedervinge gelegd, mede zeer dienſtig; welke insgelyks door de tyd al het verdorven wegknaagt. 't Zelve doet ook de *d oly van nagelen*, en van *e pokhout*, 't welk ook een zeer heerlyk middel is om de beenbederving te ſtuiten. Velen gebruiken het *f bytwater*, of het *aluinwater* van *Fallopius*, insgelyks den *g geeſt van koperrood* en *h zwavel*, op dezelve manier daar op gedaan, tot dat al het bedorven weg is; en het been op deze wyze van den beenvreter gezuiverd zynde, dan moet men daar na met balzemagtige geneesmiddelen, namentlyk met aftrekzel van Maſtik, Myrrhe, Barnſteen en Aloë, of Peruviaanſe balzem, de zweer behandelen, tot dat dezelve door de tyd ſluit, en eindelyk zo als in andere zweeren het overige der genezing werkſtellig maken. Men zoude nog veel meer geneesmiddelen als de bovengemelde, dewelke om den beenvreter te geneezen zeer geroemd worden, konnen voorhouden; dog uit veele de beſte aan te pryzen, ſchynt ons het nuttelykſt (P).

Eerſte manier om dezelve door geneesmiddelen te herſtellen.

a Eſſ. Succini.

b Pulvis Ariſtolochiæ.

c Iridis Florentinæ.

d Oleum Cariophyllorum.

e Ligni Guajaci

f Aqua Phagedænica.

g Spirit. Vitriol.

h Sulphuris.

9. *De*

zo maakt de knaging meer en meer voortgang, en wel daarom, wyl de nodige middelen niet gemakkelyk tot het gebrek konnen gebragt worden.

(O) De reiniging kan geen dienſt doen dan alleen om de knagende en ſtinkende ſtoffe weg te neemen; maar geenzins zo de *Caries* weg is, wyl dezelve niet verdwynt, maar van het gezonde been moet kennelyk affcheiden.

(P) 't Is verwonderlyk, dat onze Heer Schryver niet anders doet dan van genezinge of heeling te ſpreken, zonder van de ſcheidinge van het been te reppen; daar nogtans geen heeling kan volbragt worden zonder dat alvorens het verſtorven gedeelte van 't been van het gezonde word afgeſtoten, ten welken einde de aangeprezene middelen de beſte zyn, uitgezonderd de vitriool en zwavelſtoffe, die onwederſprekelyk de quaal moeten vergroten: weshalven dezelve moeten veragt en de mengzels van gommen, harſten, en ſappen, enz. aangeprezen worden, niet alleen om het voortlopen te beletten, maar teffens gelegentheid te verſchaffen het verdorven te doen ſcheiden, en de *Ulcus*, die veelmaals te eng word, te verwyden, of ruim te houden. Hier toe kan men ook gebruiken de *Sabina*, *Merc. præcip. rubr.* en diergelyke middelen, welke het overtollige vlees konnen in toom houden.

De tweede manier is het booren.

9. *De tweede manier om de beenvreter te genezen* is, dat men het bedorven been, na dat het van het vleeſch wel ontbloot is, met veele gaatjes, door het werktuig *Tab. V. fig.* 2. of diergelyke, tot in het gezonde boort, even op die wyze, als wy by de verhandeling van de wonden van 't hoofd, als de herſſenpan ontbloot is, geleert hebben (Q). Daar na legt men 'er de gemelde balzemagtige geneesmiddelen op; dan zal het bedorven been zig afzonderen, en door de gaatjes nieuwe vaten en vleeſch uitwerpen, die daar na het been bedekken, en met het overige vleeſch weder doen te zamen groejen.

De derde manier is het affchrapen. *a raſpatorium.*

10. Of, ten derden, ſchraapt men de *Caries*, als men 'er kan by komen, met een *a ſchraapyzer* (*Tab. V. fig.* 3. 4. 5.) of met *een fyne vyl* af, tot dat het tegennatuurlyke en bedorven weggenomen is, en men op de roode friſſe en de gezonde zelfſtandigheit van 't been komt; waar omtrent nogtans *Scultetus* waarſchouwt, dat men niet eerder moet beginnen te ſchrapen, of te raſpen, als wanneer het verdorven zig van zelf eenigzins afzondert; of ten minſten niet eerder als wanneer de wonde goede etter voortbrengt (a); dewyl men anders dikwils vergeefs zoude ſchrapen, zonder iets te vorderen. Eenigen nemen ook een hamer, en ſcherpe bytel, gelyk als wy *Tab. V. fig.* 10. en 11. vertoonen, en bytelen daar mede het verdorven voorzigtig en behoedzaam tot aan het roode en gezonde weg (R).

11. De

(Q) Het been, dat doot is, moet ſcheiden; dog dat de ſcheiding hier door verhaaſt word, is zeker. Zoude de intentie van *Belloſte* hier plaats vinden, zo moet de doorboring haaſtig, en voor dat de oppervlakte van 't been verſtorven is, geſchieden, om dus de intentie tot dekking met vlees te volbrengen. Maar zulks kan niet geſcheiden dan by ontbloting van been, die men door uiterlyk geweld ziet gebeuren, en niet in zulke gevallen, daar *Caries* te voren langen tyt onder de dekzelen heeft verborgen gelegen, of door verdorve etterſtoffen is veroorzaakt. Ook maakt men veel onderſcheid in de plaats der ontbloting van been door uiterlyk geweld; want ieder, die ondervinding heeft, zal met my betuigen, dat de beenderen van 't *Cranium* veelmaals op een wonderbaare wyze, ſchoon aan de lugt ontbloot geweeſt zynde, haaſtig en veilig dekken, 't welk by andere beenderen zo ligt niet gebeurt, waarſchynlyk om dat deze haare oppervlaktens harder zyn en der halven minder aandoening van de lugt ondergaan; weshalven, indien dan tydig de doorbooring volbragt word, zo ſtaat te wagten, dat de dekking van vlees haaſtiger moet gebeuren.

(R) De afkapping of afbyteling geſchied met zulke byteltjes, als de figuur van 't deel en de quaal toelaten, waar by men in agt neemt, dat, wyl de hamer niet groot zyn kan, men, in plaats van een houte hamer, om genoegzame zwaare aandrang by te zetten, dezelve van loot, en met een balyne ſteel moet zyn, zo als by de bewerkinge der oude geſchiedde, wanneer na de wyze van *Celſus*, in plaats der *Trepanatio*, holle en vlakke byteltjes gebruikt wierden. 't Is onnodig op de gedagten van *Scultetus* te letten, met het ſchaven niet eer te beginnen voor dat het been reets begint te ſcheiden, om dat als dan de zaak reets zo verre genadert is, dat na weinig tyts de volle ſcheiding te hopen is; en daarom als men de ſchaving of afbyteling doen zal, zo moet het zelve verrigt werden zo dra het been voor de ooge bloot legt.

(a) *Armoment. Chirurgiæ pag. mihi* 42.

11. De vierde en zekerſte manier om den beenvreter weg te krygen is, wanneer men het bedorven deel met een *bequaam brand- of a ſchroei-yzer wel brand*; maar waar by men moet in agt nemen, dat men de weeke delen wel laat van malkander houden, op dat men dezelve ook niet brande. Of wanneer 'er geen genoegzame opening was, om met het yzer veilig op het been te konnen komen, moet men dezelve alvorens door inſnydinge zo veel als 't nodig is wyder maken, en eer men het brandyzer op het been zet, deszelfs vogten met plukzel wel drogen, op dat het brandyzer daar door niet uitgebluſcht worde, of ten minſten in hette vermindere, en dus geen genoegzame werking kan doen, wyl de bederving tot op het gezonde toe moet gebrand worden. Op deze wyze word alzo op eenmaal het verrotte en bedorven van het gezonde weggenomen, op dat daar na het vleeſch met het gezuiverde been zig weder vaſt te zamen voege, en de verzweering geduurzaam geneze. Dog hier by moet men weten, dat het veeltyds niet genoeg is, eenmaal het bedorven been te branden; maar wanneer dezelve diep is, en de eerſte maal niet geheel is weggebrand; zo moet men dezelve twee, ja zomtyds driemaal branden, tot dat al het bedorven is weggebrand. Daarom moet men, om diergelyke ondernemingen uit te voeren, twee brandyzers van een bequame geſtalte by de hand hebben, op dat, het eerſte niet diep genoeg doorgedrongen zynde, het twede aanſtonts kan gebruikt worden; of wanneer men een wyle daar na, de korſt geſcheiden zynde, alles nog niet bevind weg te zyn, zo kan die kunſtbewerking als dan weder herhaalt worden. Men heeft by dit branden van 't been voor geen zonderlinge pyn bevreeſt te zyn, gelyk in ander branden, dewyl de beenderen geen gevoel hebben, wanneer men ſlegts de daar by leggende weeke deelen laat van malkander houden, en agt geeft, dat men dezelve niet aanraakt. Maar dit branden laat zig niet wel werkſtellig maken aan de herſſenpan, inzonderheit wanneer de beenvreting diep is, dewyl aldaar te vrezen ſtaat, dat dezelve doorgebrand, en de herſſenen mogten gequetſt worden; als mede ook niet in de weeke en ſponsagtige beenderen, als het *b borſtbeen* van de *c voorhand*, *d voorvoet*, enz. maar alleen in harde, en daar men niets byzonders kan quetzen; dewyl deze weeke deelen anders ligt geheel verbrand of doorgebrand worden (S).

De vierde manier is branden.
a Cauterium.

b Os Sternum.
c Carpus.
d Tarſus.

12. Na

(S) De brandingen konnen van veel meer nut zyn als het ſchaven of raſpen, om dat men door het eerſte zo wel het reets verſtorven als het gezonde treft, en dewyl het gezonde been met een getroffen word, zo is men verzekert, dat de geheele uitgeſtrektheid van 't quaat ontwortelt word, en door het vuur alle holtens en dieptens geraakt worden. Het grootſte ſtuk, waar op een Heelmeeſter moet acht ſlaan, is, dat geen brandingen behooren te geſchieden, dan dat het brandyzers de geheele *Caries* kan beſlaan, wyl anders geen behoorlyke ſcheiding kan verwagt worden, voornamentlyk zo de ſcheiding verhindert word door indiſpoſitie

Wat na het branden te doen.

12. Na dat nu een beenvreter gebrand is, legt men de bovengeroemde balzemagtige geneesmiddelen met plukzel op het been en de overige zweering, tot dat eindelyk de gebrande korſt afvalt, verſch, rood- en vaſt vleeſch uit het been groeit, en de geheele holligheit wederom vervult. Dit gedaan zynde kan men zig van een geduurzame genezinge verzekeren. Maar wanneer dit nieuw aangegroeide vleeſch week en ſponsagtig is, en niet vaſt, of in 't geheel niet aan 't been gehegt, het been los bleef, en tegennatuurlyke kleuren kreeg, dan is de bederving nog niet in 't geheel gedooft, en moet derhalven nog eens weggenomen worden, na dat men alvorens dit weeke vleeſch met gebrande aluin en precipitaat weder verbeten of opgeſneden heeft, dewyl anders geen geduurzame genezing te verwagten is (T).

13. Hier

ſitie der voedende of onderhoudende beenſappen; en byaldien het fenyn zo groot is, dat de quaal als voorteetende toenam, zo zal het ongebrande voortknagen, en even zo lang duuren als of geen branding geſchied was. Om deze reden, indien de opening der weeke deelen te klein was, zo moet men die alvorens genoegzaam verwyden, ten einde het brandyzer de geheele *Caries* beſlaan moge. Deze branding moet lang of kort duuren, naar men oordeelt dat de beenbederving dik of dun is.

Wat aangaat de voorzigtigheid van onzen Heer Schryver, dezelve heeft plaats omtrent die hooftbeenderen, welke men ongelyk in dikte oordeelt te zyn, 't welk by ons niet mogelyk is te weten, dan dat men onderzoekt of zulke Lyderen aan *Rachitis* gelaboreert hadden, wanneer deze ſtelling meer gront zoude hebben, maar effen en gelyk zynde, zo heeft de branding weinig zwarigheid, waar van ons de operatie van 't branden der herſſenpan op de pyl en kroonnaat overtuiging geeft; te meer, wyl het branden niet verder doorgaat als de *Caries* zelf, die dan ook de hitte van 't vuur wederhoud. Of nu op de ſpongieuſe beenderen mag gebrand worden, leert de ondervinding, hoe min gevaar en wat groot voordeel zulks uitlevert, te meer, wanneer wy agt ſlaan hoe nodig het is, om dat de invreting in dat weeke wezen al te haaſtig geſchied, en zelfs het geheele been in weinig tyts bederft, daar anders, indien men het brandyzer daar op zet, het quaat vaardig geſtuit en haaſtiger afgeſcheiden word.

En dewyl deze nodige operatie zelden tot genoegen van den Lyder is, zo moet men dit ſchrikkelyk werk (in 't oog van dezelve) zo niet voorhouden, maar den Lyder alleen zeggen, dat zulks met een warm yzertje geſchiet, om het te vogtige been te drogen.

(T) De aankleeving van het vleezige op het been, of dekking van 't zelve, indien geen ontaarding van het been gevonden word, geſchiet zeer ligt, en wel voornamentlyk aan de beenderen der herſſenpan, om dat aldaar weinig of geen inplanting van peezen gevonden word; maar gealtereert zynde is zulks onmogelyk: om deze reden, 't zy met *Caries*, of enkelde ontaarding, doorboort men, naar de wyze van *Belloſte*, enkelyk de oppervlakte met gaatjes, of men doet een ligte branding, ten einde het verſtorven en ſtervende been geheel leveloos worde; en dus de gemeenſchap der vaten miſſende ſtoten de vogten tegen het doode, de gemeenſchap der veezelen eindigt; dezelve verſterven, rotten, en het onder gelegen beenvlees ſchyd tot de ſchilfer af, en onder het doode, dat afvalt, vind men kleurig vlees, 't welk of op zig zelf met huid bedekt is, of de daar op leggende weeke deelen kleven daar aan; en dus geneeſt dit zwaar gebrek, 't welk niet alleen ten opzigte van 't *Cranium*, maar in alle beenderen word waargenomen.

't Is zeer aanmerkenswaardig, hoe door die middelen, als *Sabina*, *Myrrhe*, *Maſtik*, *Euphorbium*, en meer andere, 't zy op zig zelf, of tot tinkturen bereid, de voortgang ſtui-

13. Hier uit blykt, dat de genezing der zweeren, met beenverderving verzeld, voornamentlyk in het wegnemen van 't bedorven gedeelte van 't been beſtaat, waar na het vleeſch met 't gezuiverde been zig te zamen heelt, en de verdere genezing geſchiet als in de andere zweeren. Waar in eigentlyk de genezing van een beenvreter beſtaat.

14. *Wanneer nu een been van een beenvreting meerendeels verteerd was*, of dezelve in of by de gewrigten, daar men niet gemakkelyk kan bykomen, en het onmogelyk is dezelve te doen ſcheiden, zo als veeltyts aan de knie, aan de voet, vingeren, en andere gewrigten voorvalt, moet men dat lid by tyds afzetten: anders moeten de Patienten dikwils deswegen hun leven verliezen, of ten minſten zeer lang elendig leggen, zonder nogtans op een andere wyze te konnen herſteld worden (V). Wanneer het been meeſtendeels verteerd is; Wat dan te doen.

HET

ſtuitende, of door branden het quaad uitgeroeid zynde, uit het onderleggende gezonde been vlees ſchiet, 't welk wanneer het voor ons oog komt, meeſt als voos (zo als onze Heer Schryver aanmerkt) gevonden word. Deze uitgroejing neemt men in alle andere plaatzen van 't lichaam, buiten het been, waar, en moet, ſtiptelyk genomen, geen vlees genaamt worden, wyl het zelve niet anders dan een uitſchieting van een zonderlinge ſtoffe door de bloedvaten, die daar eindigen, maakt. Zelden ziet men by de affnydinge en ſcheidinge van vliezen, klieren, vet, enz. welke ſtoffe, indien zy de lugt en de vryheid bekomen door te ſchieten, en onbeteugeld haar groei bekomen, ſterk opzwellen en uitſchieten, zo als men by de zogenaamde *Fungus Cerebri* en aan de uitenden der afgezette beenpypen ziet gebeuren, om welke reden men dezelve, als zynde een vermeerdering van vaten, niet moeten affnyden, maar liever binden of door middelen wegdrogen. Dog om by ons beſtek te blyven, zo is 't nodig, dat men bovengedagte middelen, 't zy in poeders, of tincturen, of het *Aq. Calcis*, *Cerulia*, *divini*, *Saturn.* en meer andere, gemengt en met wieken daar op gelegt worden, op dat dit weeke vlees hard worde, en met huid mag dekken.

Hier is nu de vraag, of men altyt de huid boven de *Caries* moet open maken, dan of men door dezelve zal been branden. Hier over kan men nazien *Marc. Aurel. Severinus* wegens het gebruik der brandinge in zyn 109 en 110 Hoofdſtuk, alwaar men zal vinden, zo de dekking over de *Caries* bol en week is, dat men teffens de huid behoort te branden, het welk insgelyks by *Exoſtoſis* word waargenomen. en ſchoon zommigen van gevoelen zyn, dat men op de hoofdbeenderen niet behoort te branden, zullen wy niet alleen op de reden en onze ondervinding letten, maar op dezen nooit genoeg geprezen Schryver agt ſlaan, die onbeſchroomt en met veel voordeel op alle deelen van 't hooft deze bewerking volbrengt.

(V) Dat *Caries* in de weeke zelfſtandigheit van 't been veelmaals diepen doorgang maakt, leert de ondervinding, zelfs in het allerharſte van het been, wyl men by die gewigtige ſcheidinge heeft bevonden, hoe zelfs gedeeltens der beenderen zo van de kaaken, ribben, opperarm, ſcheen en andere pypen, niet alleen ſtukken, maar geheele portien uit het midden van die beenderen zyn geſcheiden, zodanig, indien de wyze natuur (om zo te ſpreken) geen byzondere zamengroejing formeerde, het been als in twee ſtukken zoude moeten aangemerkt worden. Maar dit geſchied niet op een reis, en ook niet voor dat reets een nieuwe *Callus*, 't zy in 't midden, of ter zyden, gegroeit is, waar door ondertuſſen het been in de lengte gemaintineert word, terwyl de verſtorve gedeeltens daar door worden weggeſtoten en uitgeworpen.

Deze ſcheiding geſchiet veel ligter en gemakkelyke in het harde van 't been, als in de *Epiphiſes*, om dat dezelve door hare weekheid de voortloping van het quaat meer onder

derworpen zyn, ten waare het by jonge lieden voorvalt, en dat de quaal in het hooft van 't been plaats heeft, als dan heb ik meenigmaal gezien, dat deszelfs aangroeizels in de zamengroejing met het lichaam van 't been ſcheiden, die, wanneer men een voldoenende opening maakt, met een bequame koorentang daar uit neemt, waar door meeſtentyts *Anchiloſis* en wat verkorting van 't been geboren word. Gebeurt deze ſcheiding niet; zo blyft het daar niet by, maar de *Caries* loopt voort, het poreuze van 't been zet uit, maakt door die rekking ſcheuring der banden, vliezen, en de daar in geplante peezen worden geſpannen en ondergaan rotting der naaſtleggende klieren, die altyt daar abondant geplaatſt zyn, ontaarden, en dus is niet alleen het been de zitplaats van be gewigtige quaal, maar uit de zogenaamde *Exoſtoſis* of uitzetting van 't been, en deszelfs rotting, ſpruiten gedagte toevallen, en daar uit onbeſchryfſyke pyn, koortſen, vermagering van 't lichaam, en inzonderheid in 't beledigde deel, zodanig, dat eindelyk de geheele maſſa der ſappen bederft, en de doot volgt op een zeer beklaaglyke wyze. Om deze reden moet een kundig en voorzigtig Heelmeeſter niet te lang wagten met het wegnemen van 't deel, op dat op een reis alle bovengenoemde gebreken mogen ophouden, en de Lyder zyn leven behouden; van welke gelukkige uitſlagen ik verſcheide voorbeelden hebbe, onder welke zeker voorval van dien aard, 't welk meer dan twintig jaaren geduurt hebbende, in 't byzyn van de Hooggeleerde Heeren *Albinus* en *Ooſterdyk*, beneffens veele andere Geneesheeren en Heelmeeſters, te Utregt, aan zeker ſchoenmaker, aan deszelfs been, hoog in de dye, door my wierd weggenomen, en gelukkig herſteld; en offchoon zommige onkundige Doctoren den Heelmeeſter in diergelyke zaaken als ſtout aanmerken, en daarom, indien het niet gelukkig mogt uitvallen, boosaardig laſteren, zo moet zig nogtans een braaf en gemoedelyk man aan deze zo paſſieuſe, als onkundige klap niet ſtooren, maar het nodige, zonder op haare booze laatdunkentheid te letten, onbeſchroomd uitvoeren.

HET IX HOOFDSTUK.

VAN DE

[a] WINDDOORN.

a Spina Ventoſa.

1.

Wat de winddoorn is.

DE *Winddoorn* is eigentlyk een [b] *beenvreting*, welke van het inwendige van het been haar begin neemt, en na buiten voortknaagt, (zie de 416. bladzyde; daar in tegendeel een beenvreter van buiten begint) maar eindelyk het geheele been door de tyd, verſeld met opzwellinge, als een windgezwel, groote pyn en andere toevallen, geheel opeet, zo als kanker de weeke deelen verteerd; en dus moet onfeilbaar het geheele deel bederven, blyvende in 't begin de huid nog een tydlang gaaf; maar eindelyk breekt zy als een zweer op; zo dat deze quaal met de kanker in de weeke deelen veel overeenkomſt heeft, en deswegen niet onbillyk de *beenkanker* of het *been-vuur* genaamd word. Deze naam van *winddoorn* ſchynt zynen oorſprong te hebben, dewyl zig dit gezwel in 't aanraken byna als een *windgezwel* vertoond, en ſteking of prik-

b Caries.

prikkeling, als van een doorn, van de Patienten daar in beſpeurd word. Deze begint in 't gemeen aan de einden der beenderen, alwaar zy het ſpongieuſte en weekſte zyn: nogtans zomtyds ook wel in 't midden van dezelve: ontſtaat ook meer aan de kinderen, als by volwaſſene perſonen, dewyl hunne beenderen weeker en tederder zyn. Men bevind de winddoorn menigmaal aan de beenderen der herſſenpan, in 't aangezigt, maar 't meeſt aan de armen en beenen (W).

2. Zy

(W) Onze Heer Schryver geeft een beenvreter bladz. 426. den naam van verzweering, welke benaming in dit geval niet te pas komt, wyl het een mortifikatie of een verſterving van een gedeelte van 't been is, die, wanneer dat verſtorven afvalt, op zyn ruymſt genomen, een beenzweer zoude konnen genaamt worden; maar het gebrek, waar van wy als nu handelen, zynde bekend onder den naam van *Winddoorn*, kan gevoeglyk beenzweer worden genaamt, om dat het zelve altyt met een zweering binnen in het been uit onderſcheide oorzaken zyn begin neemt.

't Is aanmerkenswaardig, dat dit gewigtig en ſchromelyk gebrek zo weinig door de geleerden is in acht genomen, daar het nogtans een der zwaarſte en droevigſte ongevallen is, die een Heelmeeſter konnen voorkomen. Immers vind men weinig Schryvers, die daar van in ordre handelen, om welke reden wy verpligt zyn onzen Heer Schryver te roemen, wyl hy dit gebrek verſtaanbaarder dan eenig ander en zeer nadrukkelyk vertoont. Myns wetens zyn 'er geen Schryvers, welke in 't byzonder over deze ſtoffe handelen; dog wie van dit en andere beenziektens geſchreven hebben, zyn ten principale *Hippocrates*, *Galenus*, *Rhaſis*, *Riolanus*. *Du Laurentius*, *Faureniere*, *Courtail*, *Petit*, *Le Clercq*, *van Wyk*, *Palfyn*, *St. Hilaire*, *de Gorter*, *Belloſte*, *Pauw*, *Bevingarius*, *Schouten*, *Roonhuyzen*, *van Mekeren*, *Freind*, *Barbette*, *Dekker*, *Merc. Aurel. Severinus*, *Scultetus*, enz. waar onder de meeſte hebben getragt aan te wyzen wat ziektens de eigentlyke zelfſtandigheid der beenderen onderworpen is, zonder dat ik alhier in aandagt neme die gebreken, welke de gewrigten onderhevig zyn: maar inzonderheid hebben zy gelet, wat van *Caries*, *Spina ventoſa*, *Dolor*, *Exoſtoſis*, *Tumificatio*, *Rachitis*, *Maceratio*, *Fragilitas*, enz. te zeggen is, en hoe dezelve naar hare eigenſchappen behoren behandelt te worden.

De eerſte, die zig kundig over de *Spina ventoſa* heeft uitgelaten, en het onderſcheid tuſſen *Caries* en dit gebrek duidelyk aangetoond, is de grote Arabier Rhasis geweeſt, waar na vele anderen dit en de bovengemelde gebreken naarſtig hebben onderzogt, en de kennis daar van aan de wereld medegedeeld.

't Is aannemelyk dat de *Spina ventoſa* haar eerſte begin niet neemt in 't been zelf, maar dat het vet wezen, waar door de beenderen lenig gehouden en geſmeert worden, ontaart, bederft, en iets ſcherps aanneemt, waar door het inwendige tedere beenwezen geknaagt, week en bros word, en de vlocibare ſtoffe doet rotten en geſten; en daarom zetten zy uit, drukken en ſcheuren de beenpypen van een; de vliezen, waar in 't ontaarde merg plaats heeft, rotten, doen het vet, 't welk vloeibaarder geworden is, uitlopen, zodanig, dat deszelfs tegennatuurlyke aciditeit (als vyand van 't been aan te merken) de weekheid veroorzaakt; en uit voorgedagte reeden ſpant het been wezen uit, en maakt, ten principale in de uiteinden, of 't poreuze der beenderen, veelmaals zodanige uitſpanning, dat 't geheele geſtel en deszelfs articulatie alle natuurlyke eigenſchappen verlieſt, het been ſterft, de dekzelen rotten, breken met gaten, ontlaſten overbodige ſtinkende dunne en ſcherpe ſtof, die de omleggende delen knagen en mede doorvreten; en eindelyk komt het nog wel te gebeuren (dog zeer langzaam) dat het bedorven been voor een gedeelte daar uit ſcheid; maar is het aan handen of voeten in de kleine beenderen, zo ſcheiden die geheel, waar mede veel tyt verſloopt, om dat de banden, vliezen, enz. wat daar aan is, moeten rotten en verſterven eer die ſcheiding kan gebeuren. Ik zal my niet inlaten te onderzoeken

De oorzaken.

2. Zy ontſtaat meer uit inwendige ſcherpe ſcheurbuikige dispoſitie, of door het fenyn der pokken, of Venusziekte, als door uytwendige, oorzaken: evenwel is 't niet onmogelyk, dat zy ook door kneuzingen vallen, ſcheur- of ſpleet-breuken, als mede andere uitwendig geweld kan voortkomen. Maar *de naaſte oorzaak* van deze quaal is of een ſtremming van een ſcherp doorknagend bloed, of een ontſteking in het merg en de zelfſtandigheit der beenderen, die zig in een verzweering verandert. Nademaal by diergelyke verzweeringen de etter of andere geſtremde ſcherpe ſtoffe uit de beenderen niet konnen ontlasten, maar in derzelver holligheden moeten ſtremmen, zo worden de zelve noodwendig ſcherper, bederven het merg en eindelyk word het been van binnen naar buiten doorknaagt, waar omtrent dan een gedurig ſtekende pyn, met brand en kloppinge verzelt, in het inwendigſte, of, gelyk men ſpreekt, in het merg der beenderen gevoeld word, welke pyn door het van buiten aan te raken niet heftiger word, dewyl dit quaad in 't begin alleen inwendig in 't been is: want als de pyn door 't aanraken groter word, dan geeft het te kennen, dat het uitwendig is. Wanneer nu door den tyd het been tot aan de buitenkant doorknaagt is, dan zwelt het *a beenvlies*, en het daar by leggende vleeſch, en word geheel ſponsagtig, of als een windgezwel, ja zelfs het been zet uit, zwelt op, en daar ontſtaan oneffenheden. Wanneer men op die plaats het gezwel tot op het been opent, of dat het van zelf opbreekt, en men het been naauwkeurig betragt, dan bevind men het als een ſpons of puimſteen doorknaagt en vol gaten, zo als by een geweldige beenvreter gezien word: en derhalven is de winddoorn aan de beenderen inwendig, 't geen de beenvreten uitwendig is: uit welke toevallen en beſchrevene kentekenen de *winddoorn* ook wel te kennen is (X).

a Periosſium.

Onderſcheide trappen.

3. Bequaamelyk kan de winddoorn in twee trappen verdeeld worden; zynde *de eerſte*, wanneer men uitwendig geen gezwel, nog pyn beſpeurt, maar alleen een gedurig ſtekende en brandende pyn inwendig of in 't merg van de beenderen der Patienten gevoeld word, van welke zy dikwils niet ruſten nog ſlapen konnen. Maar de twede trap mag zyn, wanneer na de voorgaande en nog durende pyn een ſponsagtig,

wat byzondere namen aan deze quaal gegeven zyn, en hoe men daar mede veel wanorder gemaakt heeft, wyl de regtzinnige zelfs daar mede in de war zyn, zo als blykt by de namen van *Caries*, *Spina ventoſa*, *Cancer oſſis*, *Pœtartrocace*, *Teredo*, enz.

(X) De naaſte oorzaak legt in de ſappen van 't geheele lichaam, welker bederven wezen niet alleen het merg, maar ook de eigenſchap heeft alle verſtoffe in 't lichaam aan te grypen, waar door meerendeels ongeneeslyke zweeren worden veroorzaakt, ten ware de Heelmeeſter door zyn naarſtig onderzoek de eerſte en eigentlyke beginzelen en de ſtoffe, waar uit aldit quaat geboren word, wel weet te treffen, en de onderſcheide zelfſtandigheden van dien wel leert kennen, als wanneer de quaal in haar begin zynde, het niet zwaar is dezelve alleen door innerlyke middelen te ſtuiten en te genezen; daar in tegendeel de *Caries* meerendeels door uiterlyke hulpe moet geheeld worden.

agtig, of gelyk als een windgezwel aan dat deel ontſtaat; of dat diergelyk gezwel reeds opgebroken is, en nevens de grote pyn een ſtinkend water, gelyk als ſtinkend ſpek, of maſt-boter, uitvloeit (Y).

4. Uit deze beſchryving is ligt te beſluiten wat voorzegging by diergelyke toevallen te maken zy; want dewyl het doorknagende bloed, of de bedorvene ſcherpe etter inwendig in 't been is, van waar ze niet kan uitvloejen, nog gezuiverd worden, zo moet ze noodzakelyk verder voortknagen, en verergeren, tot dat het gehele been zodanig verteerd en bedorven is, dat menigmaal het gehele lid moet worden weggenomen: ja, 't geen nog het ergſte is, wanneer het quaad van een inwendige quade geſteltheit van 't bloed voortkomt, zo komt dikwils het zelve, na dat men een deel (by voorbeeld een arm of een been) heeft afgezet, gelyk als in de kankerqualen ook wel pleegt te geſchieden, op een andere plaats wederom; 't welk evenwel niet altyd gebeurt, inzonderheid wanneer het bloed door een goede levenswyze en bequame geneesmiddelen verbeterd word, of dat de quaal door een uitwendige oorzaak voortkomt. In de eerſte trap of in 't begin is menigmaal deze quaal nog door geneesmiddelen te herſtellen; maar hoe verder dezelve is ingewortelt, zo veel te gevaarlyker is zy, inzonderheit by kinderen (Z). Voorzegging.

5. De

(Y) Zal men de *Spina ventoſa* in ſoorten verdeelen, zo behoort men niet op den aanwas van de quaal, wanneerze in 't begin (zo als aan alle gebreken eigen is) klein zyn, en van tyt tot tyt groot worden, te letten; maar de onderſcheide eigenſchappen en ſoorten neemt men af uit de onderſcheide beginzelen en oorzaken, die (als zo even is gezegt) wanneer ze by ons niet bekent zyn, de genezing onzeker, ja zelfs onmogelyk maken. Dit nodige word van de meeſte genees- en heelkundigen door onkunde over 't hooft gezien, om welke reden nooit zekere voorzegging, nog genezing kan volbragt worden, indien de qualiteit der zondigende ſtoffen aan haare byzondere zelfſtandigheden in yder ziekte, ſchoon onder een en dezelve naam niet, by ons bekend is. Dit worden wy inzonderheid by de behandelinge der been- en vetziektens gewaar, en daarom zyn dezelve zeer bezwaarlyk te genezen, en zelfs worden ze veeltyts als ongeneeslyk aangemerkt, Om deze reden moet men wel onderſcheiden, *of dit gebrek door in- of uiterlyke oorzake zyn begin heeft; of de perſoon out of jong is; of het gebrek haaſtig of langzaam is opgekomen, en of het zelve zig in het vaſte of in de weke zelfſtandigheid van't been bevind; of het zig op vele, dan maar een plaats zien laat*; en eindelyk, dewyl dat gebrek zelden anders dan door ſchadelyke verandering der vloeibare ſtoffe voortkomt, *of de ſappen haar bederf hebben aangenomen uit kinderpokjes, lendenvang, ſcheurbuik, konings ſeer, kanker, Venusqualen*, en eindelyk *ontſteekinge in de omkleedzelen van 't merg, de vetcellen en vetklieren*; alle welke byzondere ziektens byzondere beginzelen hebben; en dus vind men de onderſcheide ſoorten van *Spina ventoſa*, of winddoorn.

(Z) Uit de voorgaande aantekening is ligt te bevroeden hoe onderſcheiden en verſchillende de voorzeggingen zyn moeten, en welke wiſſelvalligheden zig in dezen toeſtand laten vinden; nogtans mag men zeggen, dat diegene, welke door uiterlyke oorzaken zyn opgekomen, die niet lang geduurt hebben, en maar op eene plaats verſchynen, het ligtſte genezen worden: die uit kinderpokjes voortkomen, vereiſchen niet veel middelen, en zy ſcheiden, zo dra het ferment is weggenomen, meerendeels van zelf, mits men zig wagt voor vetheden, en middelen gebruikt, die de rotting der omleggende delen verhoeden. Maar alzo ik dit

De heelwyze: de eerſte trap.

5. De genezing is tweederlei. na dat de winddoorn of nog in de eerſte trap is, of dat de verteering van 't been reeds na buiten toe op handen is. Wanneer dezelve nog in zyn begin is, en dat men een gedurig ſtekendende en knaagde pyn met kloppinge, ſtekinge en brand in het been beſpeurt, welke door het uiterlyk aanraken niet heftiger word, en ook nog geen zwelling daar by is, dan is het allerbeſt, om den verderen voortgang van dit quaad voor te komen, 1) dat men de Patienten dikwils houtdranken, inzonderheit van de *China*, *Saſſafras*, *Guajacum*, of *Geneverbeſſenhout*, en wel viermaal daags 4 tot 6 oncen, ja nog meer, indien de Patient ſterk is, op eenmaal warm te drinken geeft, waar op hy 's morgens en 's avonds, 't zy in 't bed, of, 't geen nog beter is, in een zweetkasje, een wyl na bevinding van kragten moet zweeten, welk zweeten tot verdryvinge der quaal zeer bevordelyk is. Deze verdryving der geſtremde vogten word nog zeer veel verbeterd, wanneer men onder de Patienten warm water, waar in kragtige welriekende kruiden gekookt zyn, zet, en met deszelfs damp de lydende deelen wel bewaaſſemt. 2) Moet men de Patienten, benevens de houtdrank, voor het zweeten, 40 tot 60 droppelen *Tinctura Bezoardica* of *Eſſent. Lignorum* ingeven, waar door het zelve veel gemakkelyker word. 3) Terwyl de Patient zweet, moet men de lydende deelen ook dikwils met warme ſtovingen bedienen: waar toe of de afkookzels van de houtmiddelen zelf, of van vloeibaar makende kruiden dienſtig zyn, dewelke met te zamengevouwene doeken dikwils warm daar moeten omgeſlagen worden. Als men op deze wyze agt dagen, of na bevindinge van zaken langer, neerſtig voortvaart, dan kan deze quaal, by aldien ze niet te zeer ingeworteld is, dikwils wederom verdreven worden; inzonderheit als de Patient zig na de regelen, van op zyn gezondheit te leven, wel agt ſlaat, en niets als vleeſchnat nuttigt, en tot dagelykſe drank, 't zy het gemelde afkookzel, of het twede afkookzel van de bovengemelde houtmiddelen drinkt (A).

6. Dog

gebrek nooit gevonden heb dan in de einden der beenderen, zo maakt deszelfs ſcheiding altyt *Anchiloſis* in het aangetaſte lid. Voor 't overige is te zeggen, zo de Heelmeeſter het middel zeker weet te beramen, waar door het woelende fenyn kan worden weggenomen, en dus de oorzaak te ondergebragt, zo volgt de genezing al meede op een zekere wyze; maar het zelve niet treffende, zo blyft de Lyder in den rampſpoet, waar in hy te voren was. Indien dan alles naar genoegen ſlaagt, zo dooft het puade of 't verſtorven been, en het gebrek is als dan niet anders als *Caries* aan te merken.

(A) Het is ligt te begrypen, dat uiterlyke middelen in deze ziekte weinig of niets konnen uitregten, om dat het gebrek uit inwendige oorzaken voortkomt, 't welk meeſt altyt, inzonderheid by kinderen, op verſcheide plaatſen teffens, en vooral omtrent de geledinge of in 't weekſte van het been zig opdoet. De inwendige middelen kan men niet bepalen dan na de oorzaak van 't geval, en daarom kan men zeggen, dat de houtdranken zelden konnen dienen, om dat de Lyderen daar door debiliteeren. Wyders maakt men hier uit twee vragen op, of wy niet opletten moeten zyn, namentlyk, of *Spina ventoſa*,

6. Dog wanneer de quaal reeds verergert is, dat ze na deze mid- Tweede
delen niet wil luiſteren, maar de pyn en andere toevallen toenemen. of trap.
dat 'er reeds het gezwel is, dan moet het been ontdekt, en op de pynelyke plaats aan de benedekant, 't zy met de boor *Tab. V. fig.* 2. of met het *Perforatorium*, *Tab. X. fig.* 8. eenige gaten tot in de holligheit of tot in 't merg geboord worden, op dat de opgeſloten etter daar door uitgang moge verkrygen: maar daar na moet men op de voorgemelde wyze met de houtdranken nog een wyl voorvaren, zuiverende en balzemagtige geneesmiddelen, by voorbeeld het afkookzel of *Decoctum van a leverkruid* of de *b holwortel* met honing van rozen en *Eſſent.* *Myrrhæ & Aloës* gemengd, in de opening van 't been ſpuiten, als mede op de wonde, de *Eſſent. Succini*, *Maſtichis* of *Myrrhæ* leggen, gelyk anders, als de beenderen ontbloot of gequetſt zyn, gebruikelyk is. Maar wanneer dat niet wil gelukken, en de deelen reeds al te veel opgegeten zyn, zo dat men geen middel meer ziet, waar mede het bedorven deel zoude te behouden zyn, dan moet het weggenomen worden: 't welk op tweederlei wyze geſchied, namentlyk 1) wanneer het ongemak aan kleine beenderen, als aan de *c voorhand*, *d agterhand*, *e voorvoet*, of *f agtervoet*, of ook wel aan groter beenderen is, dog zodanig, dat maar een gedeelte van dezelve, en niet alles opgegeten is, by voorbeeld, een gedeelte van de haak, van 't ſchouder- of ellebeen; het voorſte gedeelte van 't ſcheenbeen, en diergelyken, dan neemt men 'er alleen het verdorven ſtukswyze uit, behandelt het overige met balzemagtige geneesmiddelen, gelyk als by de beenvreter is gezegt, en geneeſt daar na de opening met wondbalzem. Maar wanneer een groot been, of een geheel lid, 't zy de arm, of 't been, geheel bedorven was, dan moet men 't geheel wegnemen. Wanneer de winddoorn uit *een Venusziekte* ontſtond, gelyk zomtyds wel gebeurt, dan moet men de genezing naar dezelve oorzake ſchikken, met *g quikmiddelen* te gebruiken, buiten welke men niets nuttelyks kan uitvoeren. En ſchoon dit quaad uit geen Venusziekte was ſpruitende, of ten minſten dat het niet bekend was, zo heb ik nogtans waargenomen, dat perſonen, en zelfs kinderen, met deze quaal vele jaren bezogt geweeſt zynde, en by dewelke geen geneesmiddelen hadden geholpen, eindelyk door een bequaame quylinge herſteld zyn.

a Agrimonia.
b Ariſtolochia.
c Carpus.
d Metacarpus.
e Tarſus.
f Metatarſus.
g Mercurialia.

HET

toſa, die uit *Veneriſche* oorzaak voortkomt, wel door *Antiſcorbutica* kan genezen, en die uit een *Scorbutus* voortkomt, of die door de *Mercurius*, als 't hoofdmiddel tegen Venusquaalen, mede kan herſteld worden. En daarom beveſtigen wy al het voorgaande met de verkiezing der middelen, welke in ieder byzonder geval onvermydelyk dienen verkozen te worden, die evenwel ten principale uitlopen op het gebruik der *Mercurius tegen* *ſcheurbuikige* en *plant- of loogzouten*, inzonderheid (*Cineris Clavelat.*) en deszelfs bereitzels, om dat gemeenlyk in deze ziekte zeker vuur de overhand hebbende, en 't ontbeeren van genoegzaam zout, eigenaan 't merg, vet en been, de oorzaak is, zo zy bovengedagte middelen meerendeels de nuttelykſte, waar van ik by eerſte gelegenheid, die zich zal opdoen, wytlopiger mene te ſpreken.

HET X. HOOFDSTUK.
VAN DE
SCHURFDE HOOFDEN.

1.

Wat dit is.

DE ſchurft op het hoofd is een quaadaardige ſoort van zweeren, voor al aan het haairige deel van 't hoofd, op 't welke ſchurftig of ruidig ſeer, nu meer, dan min, ontſtaat, 't welk dikwils het haairige deel geheeel bezet, en dat, als men het niet wil laten genezen, of als het lang geduurd heeft, op vele plaatſen *Laſary* genoemd word, waar by de huid dik opzwelt, en het hoofd uitziet als een grof ruuw haairig kleed, of dat het hoofd gelyk als met een kleiagtige korſt is overtrokken, en de Patienten ook een pynelyk gejeuk voelen, zo dat 'er na krabben of klaauwen het bloed by neer loopt. Deze quaal heeft een afkeerigen ſtank; de Patienten zien 'er bleek uit, hebben holle ingevalle en met blaauwe kringen bezette oogen. Deze quaal is meer eigen aan kinderen als volwaſſene menſchen, voornamentlyk aan zodanige, die onordentlyk geleeft hebben, en welker bloed zeer bedorven is. Niet te min vind men dezelve zomtyds ook aan volwaſſene, vooral de melaatſche, en ſchynt dit een ſoort van melaatſchheit of laſary te wezen, dewelke alsdan bezwaarlyk is te genezen.

Hoe te genezen.

2. Zo lang dit toeval nog gering is, moet men de Patienten dikwils, en wel door geneesmiddelen met de quik gemengt, de buik zuiveren: ondertuſſen bloedzuiverende houtdranken en uittrekzels inwendig gebruiken, dog uitwendig de *ſchurftkorſten* met oly van eyeren, waar onder wat oly van waſch gemengd is, dikwils beſtryken, en verder een goede levenswyze houden, en het hoofd met het gehele lichaam voor de koude bewaren, alsdan geneeſt deze quaal meeſtentyds (B).

Hoe in quaadaar-

3. Dog wanneer de toevallen zeer quaadaardig zyn, dan wil de genezing op gemelde manier veeltyds niet gelukken, zo lang het haair

(B) De behandeling dient op die wyze toe te gaan, als wel by de ſchurftheid eigen is, namentlyk met abſorbeerende poejers, waar onder zwavel als de nodigſte zyn aan te merken. Dog byaldien zulks niet helpt, gaat men tot quikmiddelen over, mits men voor die tyt de zwavel uit de poeders laat, om dat anders de quik daar door gedood en buiten ſtaat van werking gebragt word: ook moet men met het gebruik voorzigtig te werk gaan, eensdeels wyl dit grote middel, hoe veilig het ook bereid is, onzeker werkt; en daarom let men, zo als te voren gemeld is, op de *kragten* des Lyders, den *tyt van 't jaar*, en de *ſtoffe*, *die in 't lichaam is zondigende*, waar door het zelve of te weinig, genoeg, of te veel werkt. Zommigen hebben in gebruik het water, waar in quik gekookt was, 't welk men den Lyder doet drinken. Wanneer nu deze bloedzuiverende middelen eenigen tyt gebruikt zyn, gaat men over tot uiterlyke verzagtende en afwekende plaatsmiddelen, waar door de korſten verzagt worden, en door de etterſcheiding worden afgeſtoten. Maar deze weg is veeltyts quaat, om dat de etter ſcherp zynde, en niet genoeg ontlaſtende, inknaagt, en nieuwe opwerpingen maakt: daarom gebruikt men wat meer dovende en drogende middelen, die nogtans uit geen opdrogende waters beſtaan, om dat als dan de quade ſtoffe word opgeſtopt, 't welk niet mag geſchieden, of de Lyders vervallen in

haair daar in vaſt kleeft: derhalven moet men het zelve voor en na uitplukken, of, gelyk aan eenige plaatſen gebruikelyk is, *met een pikpleiſter geheel op eenmaal met de wortel uittrekken.* Zodanige pleiſters maakt diger toevallen te handelen.

in gevaarlyke ziektens. Om deze reden is het, dat men den dauwworm, die een critique ontlaſting by de kinderen ter gezontheid is, niet vroeg moet ſtuiten, om dat even dezelve toevallen van ziektens daar door gezien worden, waar op veeltyts de doot volgt.

Zo dan by ſchurfde hoofden droging vereiſcht word, moet men zig van vettigheden, als oude boter en reuſel, bedienen, waar onder drogende en zuiverende middelen, als *Mercur. Sulph. Antimon. viridis Æris*, enz. gemengt worden, waar mede de roven worden beſtreken na dat ze alvorens zyn gezuivert en gewaſſen met *Aq. Calcis*, *Cerulia*, of ook wel met het water, waar mede de *Antimon. Diaphor.* is afgezoet.

Zo min als men in zodanige gevallen durft indryven, zo min mag men in andere gelegentheden het zelve dulden; want als de natuur daar eens aan gewend is, zo kan men in 't vervolg van tyt, wat men ook in 't werk ſtelt, geen genezing bereiken, waar uit kan volgen, dat wanneer het zo lang duurt, tot dat de jonge mansperſonen een baard bekomen, en een dogter hare verandering gekregen heeft, deze quaal veeltyts ongeneeslyk blyft; en ſchoon ze zomtyts geneeſt. zo zyn zulke lieden anderen uitſlag, of dodelyke ziektens onderhevig. In dezen toeſtand en by jonge kinderen gebruikt men een onderhoudende kuur, welke alleen daar in beſtaat, dat men hen zomtyts het hooft reinigt met het een of ander gediſtilleert water, met brandewyn gemengt, en in 't vervolg altyt dekt met een zeer dun Sparadrap van wit waſch en bokketalk met *virid. Æris*, die men in deze manier maakt. Men neemt een ſtuk fyn oud linnen, dat men uitgeſpannen over kolen vuur houd, terwyl een ander met een ſtuk waſch, of die compoſitie, daar over ſtrykt, tot dat het linnen met het geſmolten waſch bedekt en vol getrokken is, waar van men ſtukken ſnyt naar de grootte van het deel, dat bedekt moet worden.

Zo de kinderen dit gebrek zeer vroeg onderhevig zyn, brengen zy deze onreinheid van den moeder, en het word alsdan erflyk genaamt. Het zelve word ook door beſmetting van anderen te wege gebragt. Eindelyk word zy geboren door onrein en onzuiver leven, of 't gebruiken van vele onrype vrugten. Op de eerſte oorzaak ten principale lettende, onderzoekt men of de moeder meer zulke kinderen gehad heeft. Zo ja, dan geeft men die vrouwen twee maanden voor de tyt van hare verloſſing diergelyke middelen, waar mede men gewoon is zulke Lyderen te genezen; maar vooral laat men haar in die tyt een half of een heel grein *Mercur. dulcis* 's daags gebruiken, ten einde de ſappen mogen gereinigt, en een gezonde en daar van vry zynde vrugt geboren worden; zo als men op dezelve wyze komt waar te nemen hoe een kint, nog by de moeder zynde, door 't gebruik van *Antiſcorbutica* geprecerveert word voor Engelſche ziekte, en die met Venusqualen behebt waren, door het gebruik van de *Mercurius dulcis*.

Dit laſtige en vuile ongemak doet men by ons zelden van Heelmeeſters behandelen; maar het word gemeenlyk door vrouwen, die zig daar op toeleggen, gedaan; zo als men in de Gods en Weeshuizen gemeenlyk zulke vrouwen vind, die dit vuile werk waarnemen, mits zy zig bedienen van zulke middelen, die haar in vroeger tyt door de Heelmeeſters zyn voorgeſchreven. Als wel inzonderheid in het Almoezeniers-huis dezer ſtad, alwaar, zo ik niet beter weet. het volgende gebruikt word:

℞. *Oude Boter* ℔ β
Witte peper ℥ β.
Blom van zwavel ℥ ß.

Welke zaken tot een zalf gemaakt worden, om met de zelve de quaal te ſmeeren.

Zommige, en wel voornamentlyk in het Leprozenhuis alhier, doen daar onder zekere quantiteit teer, en een weinig Spaans groen, zo om de rotting tegen te gaan, als ook om het ongedierte uit het gebrek te houden of te doen ſterven, waar toe eenige heelkundigen de rode precipitaat daar droog in ſtroojen, welk middel, gelyk de ſublimaat, men al mede voorzigtig en ſpaarzaam moet gebruiken.

maakt men van ſcheeps- of ander pik, warm op ſterk linnen geſtreken, en die aldus over het gehele ſchurfde hoofd vaſt gekleeft word, waar over men een warme muts zet (a). Dog alvorens die op 't hoofd te leggen, moet men het haair zo kort, als doenlyk is, af knippen, om de pleiſters zo veel te vaſter aan de ſchurfde korſt te doen kleven; en na verloop van een etmaal trekt men die, te gelyk met de vaſtkleefde ſchurfde korſt en het haair, af; ('t welk zonder zeer gevoelige pyn niet kan geſchieden) waar na het bloed rondom by het hoofd neer loopt.

Hoedanig verder te werken.

4. Dit gedaan zynde, droogt men het bloed met ſchone doeken af, beſtrykt het hoofd met ſteenoly, waar onder wat oly van eyeren is gemengd, en ligt 'er over de *a Walſchot-* of de *Kikvorſch-pleiſter*, met wat kamfer gemengd: waar mede men dagelyks aanhoud, tot dat alles weder herſteld is. Ten laatſten moet men dagelyks het hoofd met oly van eyeren of het aftrekzel van barnſteen beſtryken, tot dat alles weder herſteld is. Inwendig zal men de Patienten gedurende de genezinge met de quik dikwils de buik zuiveren, en ondertuſſchen theedranken neerſtig laten gebruiken, en een goede levenswyze doen houden, tot dat alles volkomen genezen is. Onder de poeders doen het *b ſpiesglas*, en de *c bloem van zwavel* veel nut, vermits dezelve het wederkomen van de ſchurftheit zeer verhinderen. Uitwendig moet men quik- en zwavelzalven, (welke van de onverſtandigen hier veel gebruikt worden) myden, dewyl dezelve de onreinigheden indryven, en de Patienten dikwils levensgevaar veroorzaken. Met de balzemagtige geneesmiddelen kan men uitwendig, zo lang de korſt en 't haair niet is weggenomen, hier niets uitwerken.

a Empl. de Sperm. Ceti. of Sperm. Ranarum.

b Antimonium.

c Flores Sulphuris.

Genezing der korſtige aangezigten, of dauwworm.

5. *Voor de korſtige aangezigten der kleine kinderen, dauw-* of *haairworm* genaamd, moeten de zuigende moeders of minnen dezelve of diergelyke bloedzuiverende, afdryvende en buikzuiverende middelen gebruiken, als §. 2. en 4. zyn aangeprezen. De kinderen zal men dikwils doen buikzuiveren, en tuſſen beide uitdryvende poeders ingeven. Uitwendig, na dat de inwendige geneesmiddelen een wyle tyds gebruikt zyn, is de ſteenoly, met oly van eyeren gemengd, als mede de oly van wynſteen, of room met lootwit tot een zalfje gemaakt, dagelyks tweemaal daar over geſmeerd, in dit toeval zeer dienſtig. De quik- en zwavel-zalven zyn hier, inzonderheit in 't begin, zeer nadeelig, vermits men door dezelve het uitgeſlagene indryft, en de kinderen dikwils dood krank worden, of wel daar van ſterven (D).

(D) De quikzalf by jonge kinderen te gebruiken is ook gevaarlyk, om dat de quik onmatig binnen gaande, onverwagt ſalivatie kan te weeg brengen, die men by jonge kinderen niet kan intomen, en daarom grotelyks ten ſchade ſtrekt.

(a) *Deze pleiſter kan men ook van Spiegelharſt maken.*

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.